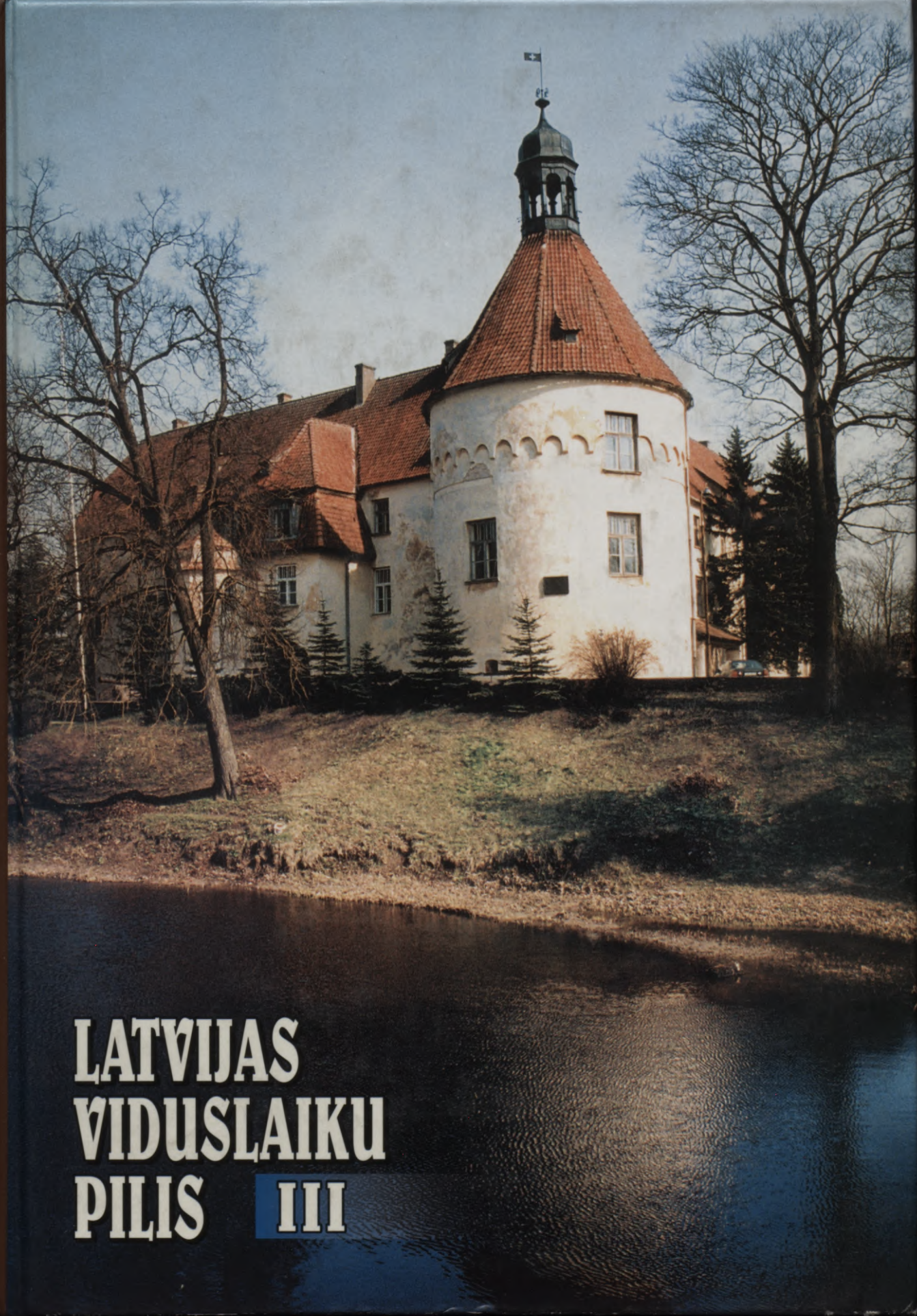
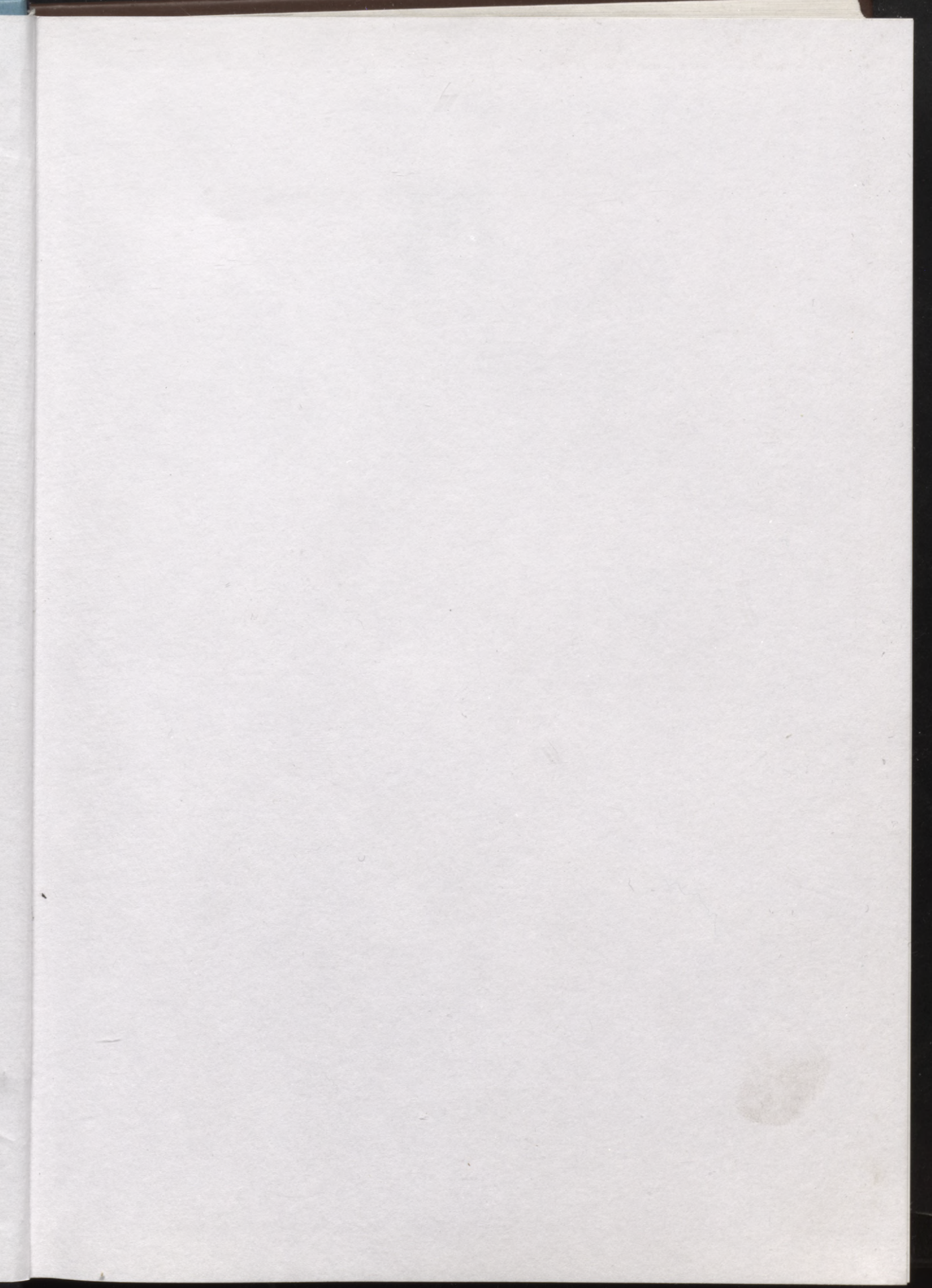

**LATVIJAS
VIDUSLAIKU
PILIS III**

LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

LATVIJAS VIDUSLAIKU PILIS

III

2002-5
184

LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

L
90

Pētījumi par ordenpilīm Latvijā

Sastādījusi *Ieva Ose*

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA APGĀDS

Rīga 2002

UDK 902(474.3)+94(474.3)
La 811

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

0302060351

Redaktore *Ieva Jansone*

Māksliniece *Ināra Jēgere*

Datormaketētāja *Margarita Stoka*

Korektore *Brigita Vārpa*

Uz 1. vāka: Jaunpils pils
Andra Caunes krāsu foto

Uz 4. vāka: attēli no Marķīza Pauluči albuma

Grāmata izdota ar
KULTŪRKAPITĀLA FONDA
atbalstu

ISBN 9984-602-41-2

© LU Latvijas vēstures institūts, 2002

PRIEKŠVārds

Latvijas vēstures institūts sagatavojis trešo sējumu rakstu krājumu sērijā "Latvijas viduslaiku pils", veltot to pētījumiem par ordeņpilīm. Zobenbrāļu ordenis un tā mantinieks – Vācu ordeņa Livonijas atzars –, literatūrā bieži saukts saīsināti par Livonijas ordeni, kopš 13. gs. sākuma kopā ar Rīgas bīskapu piedalījās latviešu un igauņu zemju iekarošanā. Pakļauto teritoriju aizsardzībai un pārvaldei tagadējā Latvijas teritorijā vairāku gadsimtu laikā no 13. līdz 15. gs. celtas gandrīz 60 mūra pils. No varenajiem nocietinājumiem ar biežajām akmens sienām un augstajiem torņiem līdz mūsdienām apdzīvojamas saglabājušās tikai dažas celtnes, bet lielākajai daļai skatāmas vienīgi drupas. Daugavas krastā lepni paceļas Rīgas pils – Valsts prezidenta rezidence; nesen pamatīgi izremontēta un muzejam piemērota ordeņpils Ventspilī, Cēsu un Siguldas pils iespaidīgās drupas vasarās kļūst par koncertu un teātra izrāžu dekoratīvu fonu, palēnām turpinās restaurācijas darbi Bauskas pilī. Toties katru pavasari pa kādam akmenim vai mūra gabalam nobrūk no desmitiem citu pilsdrupu, kas tagad atrodas gan apdzīvotu vietu centros, gan nomaļos mežu stūros. Tās tāpat bijušas nozīmīgu vēstures notikumu liecinieces, arhitektoniski interesantas celtnes, kurām analoģu nav ne Latvijā, ne citur Eiropā. Pilsdrupas kā izteismīga ainavas sastāvdaļa jau vairākus gadsimtus priecē tūristus un fotogrāfus, bet speciālisti – vēsturnieki, arheologi, arhitekti savu iespēju robežās cenšas pētīt brūkošās celtnes un vākt vēl saglabājušos informāciju. Neliela daļa no beidzamo gadu desmitu pētījumu materiāliem un jaunajām atziņām par Latvijas ordeņpilīm publicēta šajā krājumā.

Šis sējums nepretendē uz nozīmīgāko ordeņpilu monogrāfisku apskatu, jo redkolēģijai bija jāreķinās ar tiem rakstiem, kurus autori iesniedza. Līdz ar to šajā sējumā lasāmi atsevišķu pētnieku apcerējumi par dažādām tēmām,

kas vairākumā saistītas ar Latvijas ordeņpilīm. Dažos rakstos atsevišķi vai kopā ar ordeņpilīm apskatītas arī vairākas bīskapu pils vai ar tām saistītie materiāli.

Rakstu krājumu "Pētījumi par ordeņpilīm Latvijā" ievada Ievas Oses raksts "Ordeņpilis Latvijā". Tajā pievērsta uzmanība piļu celtniecības iemesliem, ordeņpiļu tīkla tapšanai, nocietinājumu izvietojuma principiem, datējumam, kā arī apskatīti vairāki aizsargceltņu būvtipi, uzsverot jaunākajos pētījumos iegūtās atziņas.

Grāmatas atsevišķās nodaļās pa vairākiem rakstiem veltīts trim pilīm – Bauskai, Rīgai un Siguldai. Par Bauskas pili – ordeņa nocietinājumu un 16. gs. beigās tā priekšpili izbūvēto Kurzemes un Zemgales hercoga rezidenci rakstījuši trīs autori. Arheologs Andris Caune, kas vairāk nekā desmit gadu vadījis arheoloģiskos izrakumus Bauskas pilī, šajā krājumā ievietotajā rakstā analizējis tās celtniecības iemeslus un datējumu. Apskatot vēstures notikumus Zemgalē, autors atzīmē ordeņa nocietinātos centrus 13.–14. gs. – Mežotni, Jelgavu, Dobeli un Tērveti, kā arī pamato, ka tikai 15. gs., aktualizējoties Lietuvas un ordeņvalsts robežas aizsardzības jautājumam, radusies nepieciešamība celt pili Bauskā.

Bauskas pils muzeja vēsturnieks Jānis Grūbe pētījis Bauskas pils zemes nocietinājumu attīstību no 16. gs. beigām līdz 18. gs. sākumam, balstoties uz arheoloģiskajos izrakumos iegūtajām atziņām, 17.–18. gs. plānu analīzi un nedaudzajiem rakstītajiem avotiem. Attīstoties ugunsieročiem, pils mūri vairs nenodrošināja tās pilnīgu aizsardzību. Autors apraksta pakāpenisko rondeļa, bastionu un kurtiņu vaļņu attīstības procesu, izdalot četrus būvperiodus.

Bauskas pils muzeja speciāliste Taiga Skane savā rakstā pievērsusies Bauskas jaunās pils – hercoga rezidences ziemeļaustrumu torņa un austrumu korpusa 16. gs. beigu fasāžu apdarē izmantotajam dekoratīvajam apmetumam – t.s. sgrafito. Autore aplūko sgrafito attīstību Eiropā, kā arī uzsver jaunās atziņas, kas iegūtas, Bauskā strādājot kopā ar čehu restauratoriem, fiksējot un pētot gan sienu oriģinālās apdares paliekas, gan domājot par visu fasāžu ornamentālās kompozīcijas atjaunošanu.

Nodaļā, kas veltīta Rīgas pilij, publicēti divi raksti. Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas vadītājs Jānis Ciglis studējis 1590. gada pils revīzijas materiālus, papildinot tos ar secinājumiem, kas gūti 1994.–1995. gada un 2001. gada izrakumos, kā arī pils telpu vizuālajā izpētē. Pētījuma rezultātā mēģināts rekonstruēt Rīgas pils visos stāvos 16. gs. bijušo telpu izvietojumu.

Arhitekts Ilmārs Dirveiks apkopojis Rīgas priekšpils būvīzpētes laikā iegūtos jaunus datus par 14.–16. gs. arhitektūru un pirmo reizi publicē unikālu vēlās gotikas laika būvelementu – logailu un portālu fiksācijas materiālus. Dots arī datējums arhitektoniskajos pētījumos atsegtajām vairākām priekšpils daļām – Ziemeļu tornim, vārtiem u.c., kā arī izstrādāta divu būvperiodu priekšpils apbūves grafiska rekonstrukcija.

Nodaļā, kas veltīta pētījumiem par Siguldas pili, publicēti trīs raksti. Tēmu ievada arheologa ilggadēja Āraišu pils pētnieka Jāņa Apala pārskats par ordeņa un bīskapa piļu celtniecības stratēģiju Gaujas baseinā 13.–14. gadsimtā. Pētījumam galvenokārt izmantotas rakstīto avotu ziņas, bet tās papildinātas ar Turaidas, Āraišu, Cēsu, Siguldas, Valmieras u.c. piļu arheoloģiskajos izrakumos gūtajām atziņām.

Arhitekta un mākslas vēsturniece Tatjana Vītola savā rakstā apskata viņas vadībā notikušos Siguldas pilsdrupu konservācijas un restaurācijas darbus, atzīmējot gan veiksmes, gan trūkumus. Analizēti arhitektoniskajā izpētē iegūtie jaunie dati par pils būvvēsturi, kā arī publicēts plašs fasāžu un detaļu fiksācijas materiāls. Vēsturnieks Normunds Treijs devis īsu ieskatu viņa vadībā notikušo arheoloģisko izrakumu gaitā Siguldas pilsdrupās 1987. un 1988. gadā.

Nākamajā nodaļā iekļauti dažādi pētījumi par Latvijas viduslaiku nocietinājumiem – ordeņa un bīskapa pilīm, balstoties uz to arheoloģiskajā, arhitektoniskajā un vēsturiskajā izpētē iegūtajiem materiāliem. Latvijas vēstures institūta arheoloģe Tatjana Berga apkopojusi viņas vadībā 1988.–1996. gadā Valmieras pili notikušo izrakumu rezultātus, aprakstot iepriekš nezināmos arheoloģiski atsegtos priekšpils ziemeļrietumu korpusa pagrabus un tajos atrastās senlietas. Autore arī papildinājusi Valmieras pils plānu ar jaunatsegtu mūru novietnēm.

Latvijas vēstures institūta arheoloģe un mākslas vēsturniece Ieva Ose apkopojusi dažādu avotu liecības par Aizkraukles pili, kurā izrakumi nekad nav notikuši. Pašreizējie pētījumi un jaunākais topogrāfiskais uzmērojums devis iespēju izstrādāt pils 14.–15. gs. plānojuma jaunu rekonstrukciju, kas atšķiras no iepriekš zināmā K. Lēvisa of Menāra 1919. gadā zīmētā plāna.

Viena no pirmajām mūra aizsargceltnēm Latvijas teritorijā ir 12. gs. beigās celtais Rīgas bīskapa pils un baznīcas komplekss Ikšķilē. Arhitekta Gunāra Jansona raksts veltīts nelielai Ikšķīles pils baznīcas būvdetaļai – pieclapu rozetei. Pierādot tās saistību ar cisterciešiem un no Vestfālenes uz Līvoniņu atceļojušo Lipes Bernhardu, autors pamato datējumu ar 13. gs. pirmo

ceturksni ne tikai rozetei, bet arī baznīcai ar taisnstūrains kori. Līdz ar to bijis iespējams precizēt Ikšķiles pils kompleksa būvetapus un to datējumu.

Latvijas vēstures institūta arheologi Ēvalds Mugurēvičs un Roberts Spirģis savā rakstā apkopējuši arheoloģiskās liecības par Latvijas mūra pili no 12. gs. beigām līdz 18. gs. ierīkotajām akām, kas bija nocietinājumu galvenais ūdensapgādes avots.

Pēdējā nodaļā dotas Latvijas viduslaiku piļu izpētei nozīmīgu avotu publikācijas. Poļu vēsturnieka Mariana Biskupa raksts pārpublicēts no periodiskā izdevuma "*Zapiski historyczne*" 1984. gada sējuma. Tajā analizēti Vācu ordeņpiļu 1488. gada vizitācijas materiāli, kuros ir ziņas par Livonijas ordeņpiļu apgādi ar pārtiku un ieročiem. Rakstam pievienots dokumenta tulkojums latviešu valodā.

Latvijas Vēstures muzeja vēsturniece Anita Meinarte apkopojusi ziņas par Hermana Fridriha Vēbera (1761–1833) zīmējumos un akvareļos attēlotajām Kurzemes pilīm un pilsdrupām. Kopš mākslinieka darbības pagājuši gandrīz divi gadu simti, kuru laikā pilsdrupas strauji gājušas bojā; līdz ar to senie attēli šodienas pētniekiem ļauj atrast nozīmīgas arhitektūras detaļas, kas mūros vairs nav saglabājušās.

Arheologs un viduslaiku vēsturnieks Ēvalds Mugurēvičs no latīņu valodas tulkojis 15. gs. dokumentu, kurā aprakstīta iekšējā kārtība un dzīvesveids kādreizējā Vācu ordeņa zemē Prūsijā bijušajā bīskapa rezidencē Heilsbergā (tagad Līdzbarka Polijā). Tā kā minētā pils ietilpa Vārmes bīskapijā, kas viduslaikos atradās Rīgas arhibīskapijas pakļautībā, Heilsbergas pils dokumenta teksts ļaus Latvijas vēsturniekiem iegūt salīdzinošo materiālu mūsu piļu vēstures izpētei. Krājumam pievienots arī Siguldas pils 1582. un 1590. gada revīzijas protokolu teksts poļu valodā un vēsturnieka Jāņa Zemzara 1962. gadā veiktais tulkojums latviešu valodā. Šis avots izmantots Siguldas pils izpētē, bet tas var palīdzēt izprast arī citu pilsdrupu kādreizējo arhitektūru.

Izdevumu bagātina īsi anotēti Kurzemes un Zemgales ordeņpiļu krāsainie attēli no t.s. Marķīza Pauluči albuma, kas izgatavots 19. gs. pirmajā pusē, bet tagad glabājas Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā, kurai pateicos par laipno atļauju materiālus publicēt.

Šis sējums, kas balstīts uz jaunāko pētījumu materiālu, sagatavots kā iestrāde nākotnē paredzamajiem apkopojošā rakstura darbiem par Latvijas viduslaiku pilīm. Cerams, ka rakstos paustās atziņas izmantos gan zinātnisku, gan populāru publikāciju autori.

Sastādītāja

Ieva Ose

ORDENPILIS LATVIJĀ

Ordeņvalsts Livonijā pastāvēja no 13. gs. sākuma līdz 16. gs. vidum. Tā bija patstāvīga vienība Livonijas valstiņu konfederācijā un aizņēma lielāko daļu no tagadējās Latvijas un Igaunijas teritorijas. Ordeņvalsts pārvaldei un aizsardzībai līdz ar tās rašanos sāka veidoties mūra piļu tīkls. Latvijas teritorijā visā ordeņvalsts pastāvēšanas laikā kopumā celts vairāk nekā 50 piļu. Tāpat kā Rīgas arhibīskapijas pils, kas apskatītas šīs sērijas 1. sējumā,¹ arī ordeņpilis līdz mūsdienām lielākoties saglabājušās kā drupas. Apkopojot literatūrā publicētos materiālus, kā arī jaunus atklājumus, kas iegūti pēdējā pusgadsimta laikā Latvijā veiktajos arheoloģiskajos un arhitektoniskajos pētījumos, šajā rakstā būs sniegts pārskats par ordeņpiļu tīkla veidošanos, to novietojuma principiem, datējumu, kā arī būvtipiem. Lai labāk būtu izprotama šī krājuma rakstos lietotā terminoloģija, vispirms īsi aplūkosim ordeņvalsts veidošanos Livonijā un ordeņa struktūru.

ORDENVALSTS IZVEIDOŠANĀS LIVONIJĀ

12. gs. beigās tagadējā Latvijas teritorijā sākās vācu ekspansija un kristietības ieviešana no Rietumeiropas. Sākumā misijai bija miermīlīgs raksturs, bet jau 1202. gadā trešā Livonijas (Līvzemes) bīskapa Alberta laikā baznīcas aizsardzībai un cīņai ar pagāniem tika dibināts bruņinieku ordenis. To sauca par Kristus bruņinieku (latīņu val. *Fratres militiae Christi*) jeb Zobenbrāļu ordeni, un par tā vēsturi plašu pētījumu publicējis F. Benninghofens.² Bruņinieku ordeņi bija krusta karu laikā radies reliģisko ordeņu paveids, kas apvienoja bruņinieku un mūku kārtas organizācijas

1. att. Rīgas pils – skats no Daugavas. 20. gs. 30. g. pastkarte

formas un ideālus. Bez parastajiem mūku solījumiem – paklausības, šķīstības, nabadzības – bruņinieku ordeņbrāļiem bija vēl jāapliecina gatavība visu mūžu ar ieročiem cīnīties pret katoļu baznīcas ienaidniekiem – neticīgajiem. Visi ordeņi bija tieši pakļauti pāvestam.

Zobenbrāļu ordenis, kurā bijuši 110–180 bruņinieku,³ pastāvēja trīs arpus gadu desmitu. 1236. gadā Saules kaujā lielu daļu ordeņbrāļu nogalināja vietējo iedzīvotāju karaspēks. Zobenbrāļu ordeņa paliekas 1237. gadā tika pievienotas Vācu ordenim kā tā Livonijas atzars.

Vācu jeb Teitoņu ordenis ir viens no vecākajiem bruņinieku ordeņiem, kas dibināts 1190. gadā Palestīnā, Akonā, bet 1230. gadā to pārveda uz Prūsiju cīņai ar nekristītajiem senprūšiem. Līdz 1291. gadam Vācu ordeņa galva – virsmestrs jeb lielmestrs (vācu val. *Hochmeister*) vēl dzīvoja Akonā, tad īslaicīgi uzturējās Venēcijā, bet laikā no 1309. līdz 1457. gadam par viņa rezidenci kļuva Marienburga Prūsijā (tag. Malborka Polijas ziemeļdaļā). Pēc tam līdz Prūsijā bijušās Vācu ordeņa valsts sekularizēšanai 1525. gadā virsmestrs dzīvoja Kēnigsbergā (tag. Kaļiņingrada Krievijā). Vācu ordenim piederēja lieli zemes īpašumi ne tikai Prūsijā un Livonijā, bet arī Vācijā, Austrijā, Itālijā. Pētījumus par Vācu ordeņa vēsturi publicē regulāri izdotajos rakstu

krājumos,⁴ bet ordeņa 800 gadu jubilejai 1990. gadā Nirnbergā un Berlīnē bija organizētas izstādes un izdoti bagāti ilustrēti katalogi.⁵

Prūsijā un Livonijā bijušās ordeņvalsts patronese bija Dievmāte Marija, tāpēc viņas vārds ietverts vairāku ordeņpiļu vāciskajā nosaukumā. Tā, piemēram, par Marijas pili (vācu val. *Marienburg*) saukta gan Alūksne Latvijā, gan virsmestra rezidence bij. Prūsijā, tagadējā Malborkā Polijā;

2. att. Jaunavas Marijas cilnis
virs Rīgas pils galvenās ieejas.
1515. gads. 20. gs. sākuma foto

par Dievmātes pili (vācu val. *Frauenburg*) dēvēta Fromborka Polijā, Saldus Latvijā, tāds ir arī viens no Vastselīnas pils Igaunijā nosaukumiem. Par Marijas māju (vācu val. *Marienhausen*) saukta Viļaka. Mestra rezidencei Rīgas pilij virs ieejas novietots cilnis ar Sv. Marijas un Kristus bērna atveidu. Dievmātes attēlojums bija skatāms arī ordeņa karogā, mestra un Rīgas komtura zīmogā u.c.

Vācu ordeņa Livonijas ātzars oficiāli saukts par "Vācu nama Sv. Jaunavas Marijas ordeņa brāļiem Livonijā" (latīņu val. *Fratres beate Marie virginis ordinis domus Teutonicorum in Lyvonía*), bet literatūrā ieviesies tā saīsināts nosaukums – Livonijas ordenis. Labu pārskatu par Livonijas ordeņa valsts iekārtu, teritoriālo iedalījumu un saimniecību devis vēsturnieks I. Šterns,⁶ bet pīļu nozīmi ordeņvalsts aizsardzības sistēmā pētījis F. Benninghofens.⁷

Ordeņvalsts Livonijā veidojās, vācu bruņiniekiem pamazām iekarojot tagadējo Latvijas un Igaunijas teritoriju. 13. gs. sākumā Livonijas bīskaps, kura rezidence atradās Rīgā, bija noslēdzis vienošanos ar ordeni, ka no jauniekarotajām zemēm $\frac{2}{3}$ pienākas bīskapam, bet atlikušo trešdaļu iegūst ordenis.⁸ Tomēr šāds sadalījums tika ievērots tikai 13. gs. pirmajā pusē, pakļaujot Vidzemi un Latgali. Tā kā 13. gs. vidū bija pieaugusi ordeņa varenība, tad Kurzemē bīskapam atstāja vairs tikai vienu trešdaļu teritorijas, bet ordenis sagrāba pārējās zemes. Šādu teritorijas dalījumu 1245. gadā apstiprināja pāvests Inocents IV.⁹ Pabeidzot tagadējās Latvijas un Igaunijas zemju iekarošanu 1290. gadā, ordenis bija kļuvis par spēcīgāko militāro varu un lielāko zemes kungu Livonijā. Vēl neliels teritoriāls papildinājums nāca klāt 1305. gadā, kad ordenis no cisterciešiem nopirka Daugavgrīvas klosteri līdz ar tā zemēm.¹⁰

Livonijā ordeņvalsts teritorija stiepās gar Baltijas jūru no Kurzemes pussalas rietumu krasta līdz pat Somu līcim, no Narvas un Peipusa ezera ziemeļaustrumos līdz Klaipēdai un Kuršu jomai dienvidrietumos. Ordeņvalsts kopplatība bija 67 000 km², un tā bija teritoriāli lielākā Livonijas valstu konfederācijas sastāvdaļa. No ordeņa kādreizējām zemēm tagadējā Latvijā atradās 43 000 km² – divas trešdaļas Kurzemes, kurā bija inkorporēta no trim atsevišķām daļām sastāvošā Kurzemes bīskapija, visa Zemgale un Sēlija, viena trešdaļa Vidzemes un Latgales. Zemes vidienē – Vidzemē – ordeņvalsts dienvidu un ziemeļu apgabalu savienoja šaurais Gaujas koridors, kas savukārt sašķēla Rīgas arhibīskapiju divās daļās – Lībju un

Latviešu galā. Vācu ordeņa teritorijas Prūsijā un Livonijā bija ģeogrāfiski šķirtas visu ordeņvalsts pastāvēšanas laiku, jo uz dienvidiem esošā Lietuvas zeme tā arī palika neiekarota.

Ordeņa Livonijas atzara priekšnieks bija mestrs (latīņu val. *magister*, lejasvācu val. *mester*, vācu val. *Meister*), savas valsts augstākais pavēlnieks militāros, civilos un jurisdikcijas jautājumos. Viņš savu amatu ieguva uz visu mūžu. Līdz 1413. gadam mestrus iecēla ordeņa virsmestrs Marienburgā, bet vēlāk Livonijā viņus vēlēja kapituls – ordeņa pavēlnieku un amatpersonu ikgadējā sapulce. Mestra tuvākais palīgs, padomdevējs un vietnieks bija zemes maršals jeb landmaršals, otra augstākā amatpersona ordenī, tā karaspēka vadonis un karalietu pārzinis. Pie ordeņa pavēlniekiem vēl piederēja komturi un fogti.

Komturs (latīņu val. *commendator*, vācu val. *Komtur*, *Kommentur*) bija pārvaldnieks svarīgākajās ordeņa pilīs un tām pakļautajā novadā – komturejā. Komturus iecelt, atcelt un pārvietot uz citu pārvaldes vietu varēja tikai mestrs. Komturs savā pilī bija konventa priekšnieks, vadīja ordeņbrāļu sapulces, izpildīja lēmumus, gādāja par pils atbilstošu nocietināšanu un labu nodrošinājumu ar bruņojumu, bet kara laikā vadīja bruņiniekus un vasaļus kaujā.

Fogts (latīņu val. *advocatus*, vācu val. *vogd*, *voit*) jeb zemes fogts bija ordeņa pārvaldes iecirkņa – fogtejas pārvaldnieks, tiesnesis, policijas, finanšu un kara pārvaldes priekšnieks. Viņa pārziņā atradās fogtejas muižu saimniecība. 13. gs. Livonijā fogts pēc amata bija zemāks ordeņa ierēdnis nekā komturs, bet 15. gs. fogti jau ieņēma cienījamāku stāvokli – viens fogts pat bija ordeņa valdības loceklis.

Ordeņa locekļu vairākumu veidoja vienkāršie ordeņbrāļi, kas dalījās bruņiniekos, priesteros un pusbrāļos – pelēkajos brāļos jeb saimes ļaudīs. Bruņiniekiem bija amati – viņi pārziņāja pils finanses, saimniecības nozares un amatniecību. Pēc A. Švābes publicētām ziņām, 13. gs. Livonijā ik gadu uzturējās 400–450 ordeņbrāļu jeb apmēram piektā daļa no Vācu ordeņa bruņinieku kopskaita. Daudzi no viņiem krituši kaujās, un brāļu skaits pastāvīgi samazinājies. 14. gs. Livonijā pastāvīgi dzīvojuši ap 300 bruņinieku, bet 15. gs. vidū – ap 250. Ordeņvalstij sabrūkot, 1561. gadā Livonijā vairs bija tikai 150–175 bruņinieki.¹¹ Pēc vācu vēsturnieku pētījumiem, bruņinieku skaits Livonijā lēsts atšķirīgi.

F. Benninghofens min norādes par vairāk nekā 180 brāļiem 1268. gadā, ap 195 – 1451. gadā un ap 400 – 1502. gadā.¹² K. Milicers atzīmējis, ka 13. gs. ordenī bijis ap 200 vīru, bet līdz 1309. gadam esot vērojams pieaugums līdz 1200–1400 vīriem.¹³ Ordenbrāļi bija cēlušies no vācu zemākās muižniecības, 13. gs. lielākoties viņi bija reinzemieši, bet 15. gs. pārsvaru ieguva iecelotāji no Vestfālenes.¹⁴

Ordenbrāļi dzīvoja kopā ordenpilis, kuru komandants bija komturs vai fogts. Formāli visas svarīgākās lietas ordenī izšķīra koleģiālas iestādes – bruņinieku sapulces jeb konventi un kapituli. Pēc ordeņa statūtiem vienas pils konventā – ordenbrāļu apvienībā vajadzēja būt vismaz 12 locekļiem, un tas atbilstu Kristus mācekļu skaitam. Virsmestrs Kniprode 14. gs. otrajā pusē pat noteicis, ka konventā jābūt 12 brāļiem bruņiniekiem un 6 priesteriem.¹⁵ Laikam jau tādu skaitu visur nodrošināt nav bijis iespējams, tāpēc 1451. gadā izdotajā instrukcijā par ordeņa vizitāciju norādīts, ka lielajās pilīs jābūt diviem, bet mazajās – vienam priesterim.¹⁶ Tomēr reāli daudzās Livonijas pilīs bruņinieku skaits nerasniedza pat 12 – un tikai atsevišķās lielajās pilīs vienlaikus uzturējušies vairāki desmiti ordenbrāļu. Tā, piemēram, kādā 1366. gada dokumentā atzīmēts, ka Rīgā 13. gs. beigās pirmajā ordenpilī pilsētas vecākajā daļā esot atradies mestra sēdekļis un konvents, kurā bijuši 60 brāļi.¹⁷ Turpretī 1451. gada vizitācijā no 13 Latvijas teritorijā pārbaudītajām pilīm tikai četrās ordenbrāļu skaits sasniedza vai pārsniedza divpadsmit. Vismazāk – tikai 2 bruņinieki un viens priesteris minēts Grobiņas pilī, bet lielākais skaits bijis Rīgā, kur nosaukti 28 brāļi, starp tiem 6 priesteri; vēl vairāk ordenbrāļu dzīvojis tikai Vilandē (28 bruņinieki, 5 priesteri, 6 pelēkie brāļi).¹⁸

Livonijas ordeņa atkarība no Vācu ordeņa izpaudās kā virsvara, pārraudzība un regulāra kontrole. Virsmestrs līdz 15. gs. sākumam iecēla, bet vēlāk apstiprināja uz vietas izvēlēto Livonijas mestru, kurš nedrīkstēja uzsākt karu, slēgt mieru un risināt citus nozīmīgus jautājumus bez virsmestra piekrišanas. Virsmestra nozīmētas amatpersonas regulāri veica vizitācijas Livonijā, novērojot, kā tiek godāti ordeņa statūti, kāds ir piļu stāvoklis un to nodrošinājums kara gadījumam. Kaut arī sākotnēji bija paredzēts pārbaudes veikt ik pa trim gadiem, reāli tās notika retāk. Tagad vizitāciju protokoli ir nozīmīgi dokumenti, kas dod ziņas gan par bruņiniekiem, gan ordeņa iekšējo dzīvi, gan par pilīm, bet diemžēl no tiem saglabājušies ir

tikai nedaudzi.¹⁹ Līdz šim publicēts ir 1451. gada protokols,²⁰ bet 1488. gada vizitācijas atskaiti šajā krājumā analizējis poļu vēsturnieks M. Biskups.

Livonijas valstu konfederācija izjuka Livonijas kara laikā. Daudzi ordeņa bruņinieki un daļa pavēlnieku krita 1560. gadā Ērgemes kaujā, cīnoties ar krievu karaspēku. Juridiski ordeņvalsts beidza pastāvēt 1562. gadā, kad mestrs atkāpās no amata. Livonijas dienvidu daļā izveidojās Kurzemes un Zemgales hercogiste, kur par hercogu kļuva pēdējais ordeņmestrs, bet Vidzemē un Latgalē bijušās ordeņa teritorijas iekļāva Pārdaugavas hercogistē, kas bija Polijas-Lietuvas valsts province.

ORDENPIĻU SKAITS, IZVIETOJUMS UN PĀRVALDNIEKI

Ordeņvalsts Livonijā bija iedalīta administratīvās vienībās – komturejās un fogtejās, bet tās savukārt – pilsnovados jeb pilstiesās. Teritoriālo vienību pārdalīšana un apvienošana notikusi vairākkārt, tāpēc to skaits gadsimtu gaitā nedaudz mainās. Latvijas teritorijā bijušajā ordeņvalsts daļā 16. gs. pastāvēja 9 komturejas un 11 fogteju, bet pilsnovadu skaits 15. gs. bijis 30–40.²¹ Komturejas un fogtejas pārvaldīja komturi un fogti, bet atsevišķas teritorijas bija tiešā ordeņa augstāko amatpersonu pārziņā. Katrā pilsnovadā bija vismaz viena nocietināta mūra pils.

Livonijā ordenis zemes iekarošanai, pārvaldei un aizsardzībai cēlis apmēram 60 nocietinātu piļu,²² Latvijas teritorijā no tām bijušas divas trešdaļas. Tomēr tikai daļa piļu eksistējusi visu ordeņvalsts pastāvēšanas laiku no 13. gs. līdz 16. gs. vidum. Kad 19. gs. aizsākās pētījumi, lai apzinātu Livonijas ordeņpiļu skaitu un novietojumu, galveno informāciju varēja gūt hronikās un citos senrakstos. Rezultātā tapa tādas nozīmīgas publikācijas kā vēsturnieka L. Arbuzova plašais pētījums par pilis dzīvojušo ordeņa amatpersonu dzimtām,²³ kā arī K. Lēvisa of Menāra sastādītais Senās Livonijas piļu leksikons.²⁴ Tomēr šajos darbos nav uzsvērts piļu pastāvēšanas ilgums, jo tikai daļai avotos atrasts precīzs pils celtniecības sākuma un bojāejas laika datējums.

Kāds bijis piļu skaits katrā gadsimtā, var mēģināt noteikt arī pēc laikabiedru sastādītiem sarakstiem. Diemžēl to ir maz, un senākais zināmais Livonijas piļu saraksts saglabājies no 1411. gada. B. Šmids

1921. gadā no tā publicējis 15 Kurzemes un Zemgales piļu uzskaitījumu, norādot, ka senrakstā bijušas minētas vēl 39 ordeņpilis Latvijā un Igaunijā.²⁵ Diemžēl 1411. gada dokumenta pilns teksts iespīestā veidā nav pieejams. Tāpēc nozīmīgs ir nākamais avots – Vācu ordeņa hronikai ap 1467. gadu pievienotais Livonijas piļu saraksts, kur minētas 37 ordeņpilis tagadējā Latvijā.²⁶ Salīdzinājumā ar 1411. gada dokumentu šajā sarakstā nav atrodama Sabile, Talsi, Saldus; nav minēta arī Bauska, Volkenberga, Nītaure. Tāpēc var domāt, ka atsevišķiem objektiem zemes aizsardzībā nav bijusi nozīme, Bauskas celšana vēl nebija pabeigta, bet Nītaure un Saldus aizmirsta kļūdas dēļ. Diemžēl vairāku objektu trūkums neļauj pilnībā paļauties uz sarakstu sniegtajām ziņām par tolaik pastāvējušo piļu skaitu.

Nākamais pazīstamākais Livonijas piļu uzskaitījums saglabājies no 1555. gada, un tas ir vairākkārt publicēts.²⁷ Šajā sarakstā minēta 61 ordeņpils, no kurām tagadējā Latvijas teritorijā atrodas 41. Salīdzinājumā ar 1467. gada sarakstu klāt nākušas četras iepriekš neatzīmētas pilis (Bauska, Rundāle, Saldus, Sabile), bet nav vairs minēta Altene. Kā liecina arheoloģiskie pētījumi, Altenes pils gājusi bojā ap 15. un 16. gs. miju.²⁸

Balstoties uz 1555. gada sarakstu, vēsturnieks E. Dunsdorfs publicējis ordeņpiļu sadalījumu pēc pārvaldītājiem.²⁹ Bez tam viņš atradis kādu Prūsijas hercoga aģenta 1555.–1556. gada ziņojumu ar Livonijas piļu novērtējumu – par stiprām pilīm apzīmētas tikai Bauska, Aizkraukle, Daugavgrīva, bet vairākums uzskatīts vienīgi par labības glabāšanas vietām, kuras nav spēcīgi nocietinājumi.³⁰

20. gs. otrajā pusē, izvērsoties arheoloģiskajiem izrakumiem, bija iespējams precizēt vairāku pirmo ordeņpiļu atrašanās vietu blakus vēlāk celtajai pilij, līdz ar to ordeņpiļu kopskaits nedaudz pieauga.³¹ Pēc Ē. Muguŗēviča apkopotajiem materiāliem, Latvijas teritorijā 13.–16. gs. bijušas 49 ordeņpilis.³² Tām pieskaitot arī 13. gs. īslaicīgi pastāvējušos ordeņa nocietinājumus, izveidota šā raksta beigās pievienotā tabula.

Dažāda bijusi piļu koncentrācija Livonijas ordeņvalsts atsevišķos apgabalos. Pils celtas gan valsts ārējo robežu sargāšanai, gan kā atbalsta punkti iekšējām cīņām, karojot ar Rīgas arhibīskapu un viņa vasaļiem, gan kā noteikta apgabala pārvaldes un saimniecības centri. Jau A. Tulse atzīmējis, ka visvairāk piļu koncentrējās Daugavas un Gaujas lejtecē, kur

3. att. Livonijas ordeņvalsts pils tagadējā Latvijas teritorijā (robežas pēc: F. Benninghofens 1990). 1 – ordeņa komtureju un fogteju robežas, 2 – Latvijas valsts mūsdienu robeža, 3 – Rīgas patrimoniālapgabala robeža, 4 – bīskapiju teritorija, 5 – ordeņpilis

kopš 13. gs. bija iekšpolitisko sarežģījumu mezgls, bet Zemgales dienviddaļā atrodamas plašas teritorijas bez mūra nocietinājumiem, jo tur dabisku šķērslī pret Lietuvu veidoja biezie meži.³³ Salīdzinoši maz ordeņpilu bijis arī Latgalē.

Pilis ordeņmestra apgabalā

Mestra apgabals stiepās no Rūjienas līdz Cēsīm un no Rīgas līdz Tukumam. Ordeņmestra sēdeklis bija pils Rīgā – 13. gs. tā bija t.s. Baltakmens pils, kas atradās Rīgas upes krastā, bet 1330. gadā pilsētas malā uzcēla jaunu ordeņpili pie Daugavas. Pieaugot nesaskaņām ar Rīgas pilsētu un arhibīskapu, vairāki mestri par rezidenci izmantoja Cēsu pili. Cēsis mestrs uzturējies 1297.–1330., 1429.–1434., 1481.–1561. gadā.³⁴ Rīgā vai Cēsīs arī notika ordeņa ikgadējie kapituli. Bez šīm divām galvenajām pilīm mestram tieši bija pakļautas vēl 10 pils – Tukums, Salaspils, Ādaži, Ropazi, Āraiši, Valmiera, Trikāta, Rūjiena, Burtņieki un Ērgeme.³⁵ Tomēr visu mestra pīļu nozīme nav bijusi vienāda. Salaspilī un Tukumā

4. att. Cēsu pilsdrupas. 20. gs. sākuma atklātne

palaikam dzīvojuši fogti, bet vairāki nocietinājumi bijušas blakuspilis, papildu atbalsta punkti. Tā, piemēram, Āraišiem un Burtniekiem galvenās bija saimnieciskās apgādes – labības noliktavas funkcijas.

Landmaršala pils

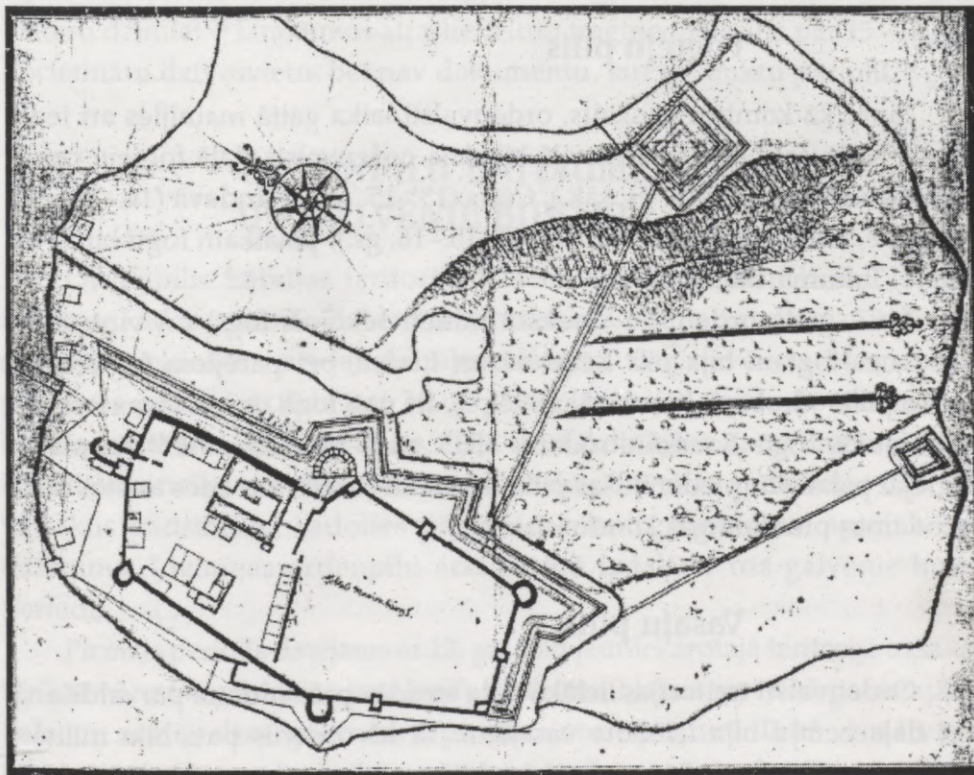
Landmaršala sēdeklis kopš 1403. gada bija Sigulda.³⁶ 15. gs. vidū, kā minēts 1467. gada Livonijas piļu sarakstā, landmaršalam vēl piederēja Jelgavas, Mālpils, Zaubes, Skujenes pils, bet 16. gs. klāt bija nākušas arī Daugavgrīvas, Aizkraukles un Nītaures pils. Iepriekš vairākas landmaršala pils pārvaldīja citas ordeņa amatpersonas. 1347. gadā Siguldā, Jelgavā un Daugavgrīvā dzīvoja komturi, 1422. gadā komtura sēdeklis bijis arī Aizkrauklē.³⁷

Komtureju pils

Komtureju skaits ordeņvalstī laika gaitā ir mainījies. Par 13. gs. pastāvējušām komturejām ziņu ir maz. Atsaucoties uz Atskaņu hroniku, K. Lēviss of Menārs min, piemēram, komturejas Tērvetē un Mežotnē, kas

pastāvējušas īsu laiku.³⁸ Viņš arī plašākā publikācijā 19. gs. beigās apskatījis Kurzemē bijušo komtureju pili – Dobeles, Kuldīgas, Jelgavas un Ventspils būvvesturi.³⁹ Pēc I. Šterna pētījumiem, 1347. gadā tagadējā Latvijas teritorijā komturi dzīvojuši Rīgā, Siguldā, Ventspilī, Jelgavā, Kuldīgā un Daugavgrīvā, bet 1422. gadā vēl arī Aizkrauklē, Alūksnē, Dobelē un Daugavpilī.⁴⁰

1467. gadā sastādītajā ordenpilu sarakstā nosaukti septiņi komturi, kas dzīvoja Kuldīgā, Ventspilī, Dobelē, Daugavpilī, Aizkrauklē, Daugavgrīvā, Alūksnē.⁴¹ Pēc šī uzskaitījuma var domāt, ka vairākas komturejas atradušās Kurzemē un Vidzemē, bet tikai viena – plašajā Zemgalē. Tomēr jāpiebilst, ka Aizkraukles komturejas zemes, kā arī otra mūra pils Altene atradās Daugavas kreisajā krastā Zemgales teritorijā, bet galvenā pils – Aizkraukle bija celta upes labajā krastā.

5. att. Alūksnes pils plāns 17. gadsimtā. *Origināls Kara arhīvā Stokholmā (SEF Marienburg Nr. 2)*

16. gs. Latvijas teritorijā bijuši deviņu komтуру sēdekļi – Rīgā, Daugavgrīvā, Ventspilī, Kuldīgā, Jelgavā, Dobelē, Cēsis, Alūksnē, Daugavpilī. Kā jau minēts, Rīga un Cēsis bija arī mestra pilis, bet Jelgava, Daugavgrīva un Aizkraukle 16. gs. atradās landmaršala pārziņā. 1555. gada ordenpiļu sarakstā atrodams arī komтуру un viņu pakļautībā esošo piļu uzskaitījums.⁴² Lielajā Kuldīgas komturejā atradās pilis Kuldīgā, Skrundā, Aizputē, Durbē, Alsungā, Sabilē, Saldū. Dobeles komtura pārziņā bija Dobeles un Jaunpils, bet Alūksnes komtura – Alūksne un Gaujiena. Pa vienai pilij, kurai bija tāds pats nosaukums kā komturejai, bija Ventspils un Daugavpils komtura pārziņā.

No Livonijas komturejām svarīgākās bija Kuldīga un Alūksne, jo to komturi bija ordenmestra padomes locekļi. Bez tam Kuldīgas komturs bija ordenmestra vietnieks Kursā.⁴³

Fogteju pilis

Tāpat kā komtureju skaits, ordenvalstī laika gaitā mainījies arī iedalījums fogtejās. Latvijas teritorijā bijušajā ordenvalsts daļā fogteju centri atradās Kuldīgā (13.–14. gs. sāk.), Cēsis (13.–15. gs.), Kandavā (14.–16. gs.), Rēzeknē, Grobiņā, Bauskā un Sēlpilī (15.–16. gs.); palaikam fogti bijuši arī Sabilē, Tukumā, Salaspilī.⁴⁴

1467. gada ordenpiļu sarakstā minēti sekojoši fogti un viņu pilis: Rēzeknes fogtam bija pils Rēzeknē un Ludzā, bet pārējiem fogtiem pa vienai pilij – Grobiņā, Kandavā un Sēlpilī; tie paši fogti un vēl viens iepriekš nenosaukts fogts Bauskā atrodams 1555. gada piļu sarakstā.⁴⁵ Kandavas fogtejai palaikam piederējušas pilis Talsos un Sabilē, kas citos avotos atkal atrodamas pie Kuldīgas komturejas.⁴⁶

Vasaļu pilis

Ordenvalstī teritorijas lielākā daļa atradās paša ordeņa pārvaldīšanā, bet daļa zemju bija izlēnota vasaļiem. Tā kā ordenis pats bija militāra organizācija, tad vasaļu karaspēkam bija mazāka nozīme nekā bīskapijās un lēņi parasti bija mazi. Ordeņa sīkajiem vasaļiem bijusi zeme, piemēram, Rūjienas, Gaujienas, Alūksnes un Daugavpils pilstiesā, arī Kurzemē un

Zemgalē.⁴⁷ Tomēr šķiet, ka nocietinātas pils varēja piederēt tikai atsevišķiem vasaļiem ordeņvalsts pastāvēšanas beigu posmā. 1555. gadā Livonijas ordeņpilu sarakstā minētas divas vasaļu pils Latvijas teritorijā – Lugaži atradās Pletenbergu dzimtas, bet Rundāle – Grothusu dzimtas īpašumā.⁴⁸ Diemžēl jau vairākus gadsimtus no šīm vasaļu mītnēm vairs nav nekādu pēdu, tāpēc grūti pateikt, kāda bijusi to nozīme zemes aizsardzībā. Lugažus vasalis ieguvis 1431. gadā, bet no celtnes zināms tikai kāds 17. gs. izgatavots plāns.⁴⁹ Rundāles muiža Grothusu dzimtai piederējusi no 1505. gada, un vienīgais ordeņlaika ēkas kopplāns skatāms kāda 18. gs. baroka pils projekta malā.⁵⁰ Kā ordeņa vasaļa pili A. Tūlse minējis arī Stakenbergus jeb Stābegus.⁵¹ Diemžēl par to rakstītajos avotos ir vienīgi norāde, ka 1582. gadā pils jānojauc.⁵² Arī varbūtējā pilsvietā nekas no nocietinātas dzīvesvietas nav saglabājies.⁵³ Vēl viena vasaļa dzīvesvieta bijusi Indrica, kas senrakstos minēta jau 1471. gadā, bet 1533. gadā izlēnota Plāteru dzimtai.⁵⁴ Izrakumos atrastie celtnu fragmenti liecina par 15.–16. gs. nocietinātu dzīvesvietu, bet nav dokumentu, kur to sauktu par pili.

ORDENPIĻU DATĒJUMS UN GALVENIE BŪVTIPI

Ordeņpilis Latvijas teritorijā tika būvētas pakāpeniski no 13. gs. sākuma, kad izveidojās Zobenbrāļu ordenis. Ordeņa zemju aizsardzības sistēmas veidošana un jaunu piļu celšana strauji izvērsās 14. gs., bet pārbūves turpinājās līdz pat 16. gs., kad Livonijas valstu konfederācija beidza pastāvēt. Kā jau minēts, daļa no sākotnējām apmešanās vietām izmantotas neilgi un vēlāk pilnībā pamestas, bet citas apdzīvotas ilgstoši vairākus gadsimtus. Vadoties pēc pašu celtnu plānojuma, apjoma un datējuma, Livonijas ordeņpilu arhitektūrā izdalāmi trīs galvenie būvperiodi.

Pirmais periods datējams ar 13. gs., kad jauniekarotajā teritorijā uzsāka ierīkot vācu bruņinieku apmešanās vietas un blakus iepriekš parastajām koka un zemes aizsargceltnēm tapa mūra nocietinājumi. Tā kā visu 13. gs. turpinājās kaujas, ordenim bija grūti izvērst plašu celtniecību. Tāpēc reizēm kā ordeņbrāļu dzīvesvietas izmantoti vietējo iedzīvotāju pilskalni. Otrais periods attiecas uz 14. gs. un 15. gs. pirmajiem gadu desmitiem, kad ordenis

izvērsa monumentālu, plānā kvadrātisku četru korpusu piļu celtniecību. Prūsijā un Livonijā esošo ordeņa atzaru ciešie sakari neapšaubāmi veicināja arī savstarpējas ietekmes nocietinājumu veidošanā. Trešais periods ordeņpiļu celtniecībā datējams no 15. gs. vidus līdz 16. gs. vidum. Šajā laikā kara mākslā strauji izplatījās ugunsieroči. Ordeņvalsts robežu nostiprināšanai celtas atsevišķas jaunas pilis, tomēr lielākoties modernajiem aizsardzības principiem piemēroti vecie nocietinājumi, pilīm piebūvējot apaļos lielgabalu torņus, kā arī ceļot jaunas nocietinājumu sienas un veicot citus aizsardzības pasākumus.

Visu Livonijas ordeņpiļu arhitektūru pirmais un līdz šim arī vienīgais plašā apkopojošajā darbā 1942. gadā analizējis igauņu mākslas vēsturnieks A. Tūlse.⁵⁵ Tomēr pēc viņa darba iznākšanas pagājis vairāk nekā pusgadsimts – un šajā laikā veikti jauni pētījumi, kas gan apstiprina agrākos pieņēmumus, gan apgāž tos.

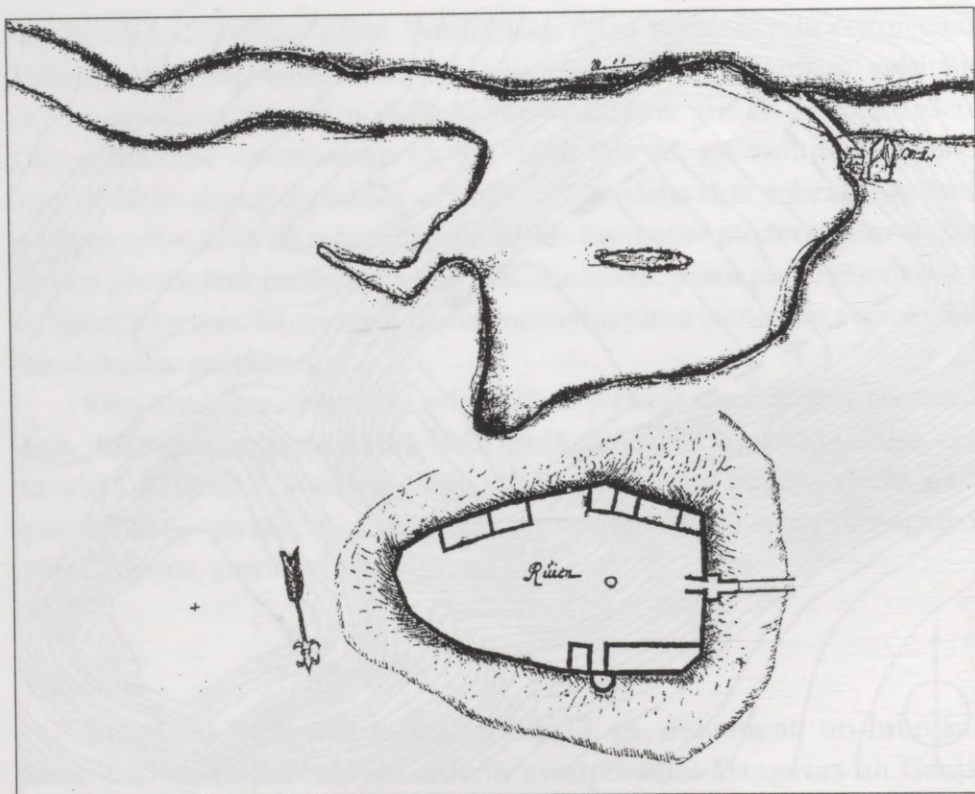
13. gs. pils

Par pirmo vācu piļu celšanu vēsta 13. gs. dokumenti un hronikas, kuras liecina, kā Zobenbrāļu ordenis nostiprinājies Daugavas un Gaujas lejtecē un pamazām iekarojis arvien jaunas teritorijas. 1209. gadā jau pastāvējusi ordeņa mītne Rīgas pilsētā,⁵⁶ ordeņmestra Venno laikā (ap 1204–1209) celta Siguldas⁵⁷ un Cēsu pils,⁵⁸ 1211. gadā ordenis ieguvis Aizkraukli,⁵⁹ bet pieeju Rīgai sargājušas nocietinātās dzirnavas Ādažos, kurām blakus vēlāk celta arī pils.⁶⁰ Vēl pirms pusgadsimta mākslas vēsturnieks A. Tūlse mēģināja šādi sauktajās pilsdrupās saskatīt 13. gs. sākumam raksturīgas arhitektūras iezīmes,⁶¹ bet jaunākie pētījumi ļāvuši izdarīt pilnīgi atšķirīgus secinājumus. Kad arheoloģiski bija izpētīts Riekstu kalns Cēsīs⁶² un Aizkraukles pilskalns Augstie kalni,⁶³ kļuva skaidrs, ka tieši tur bijušas ordeņbrāļu pirmās apmešanās vietas, bet vēlāk netālu būvēta jauna, lielāka mūra pils.⁶⁴ Kā liecina izrakumi, abos pilskalnās 13. gs. sākumā ordeņbrāļi cēluši mūra aizsargsienu, kura plānā sekojusi vietējā reljefa veidotā paaugstinājuma malai, bet mūra iekšpusē bijušas koka ēkas. Par 13. gs. pirmajos trīs gadu desmitos celtajiem nocietinājumiem, starp tiem arī pirmajām ordeņpilīm Rīgā, Siguldā, Cēsīs, Aizkrauklē, nesen publicēts apkopojošs raksts.⁶⁵ Tāpēc šeit katras pils arhitektūra netiks vēlreiz sīki analizēta.

6. att. Aizkraukles pilskalns Augstie kalni – pirmās ordeņpils vieta (uzmērojums no: *Brastiņš* 1930). Ar pārtrauktu līniju – iespējamais aizsargmūra plāns, ar melnu – V. Urtāna izrakumos atsegti mūra fragmenti

Pēc Zobenbrāļu ordeņa apvienošanās ar Vācu ordeni Livonijas iekarošana turpinājās. 13. gs. otrajā pusē celtas ne tikai jaunas mūra pils, bet reizēm Zemgalē izmantoti arī pagaidu koka nocietinājumi, piemēram, Dobē un Svētkalnā. Jau A. Tūlse atzīmējis, ka droši vien saspringto kauju dēļ ordenim nebija laika un iespēju visur izveidot mūra nocietinājumus, bet šīs provizoriskās aizsargceltnes pēc zemes iekarošanas drīz pamestas.⁶⁶ Ordeņbrāļi 13. gs. otrajā pusē uz laiku apmetušies arī vietējo iedzīvotāju pilskalnā Tērvetē un vēl 14. gs. pirmajā pusē Mežotnē, kur tāpat arheoloģiskajos pētījumos atsegti tikai koka nocietinājumi, kas vēlāk bijuši pamesti.⁶⁷ Tērvetē blakus zemgaļu pilskalam vēlāk celta mūra pils Kalnamuiža.

7. att. Rūjienas pils plāns 17. gadsimtā. Oriģināls Kara arhīvā Stokholmā (SFP Rujen Nr. 1)

13. gs. 40. gados ordenis cēlis pili Kuldīgā, bet 50.–60. gados – Jelgavā, Grobiņā, Tukumā, Volkenbergā, gadsimta pēdējā ceturksnī – Ventspilī, Sabilē, Aizputē, Gaujienā, Daugavpilī un citur. Daļai šo piļu – Kuldīgai, Jelgavai, Sabilei – šodien virs zemes nav redzamas pat drupas, tās nav arī arheoloģiski pētītas. Turpretī Ventspilī, Aizputē, Grobiņā skatāmie mūri celti vēlākos gadsimtos. Tāpēc spriest par 13. gs. ordeņpiļu izskatu ir diezgan grūti. Jāpiekrīt A. Tūlses spriedumam, ka par tā laika ordeņpiļu plānojumu varētu liecināt, piemēram, Trikāta (celta 13. gs. beigās) un Rūjiena (14. gs. sākumā).⁶⁸ Pilis būvētas uz dabiska reljefa paaugstinājuma, kuram papildus varēja veidot stāvākas nogāzes un izrakt grāvjus. Tomēr galvenā aizsardzība balstījās uz apkārtmūra biezumu un augstumu, kas uzbrucējiem bija nepārvarams šķērslis. Mūra kontūra plānā ir neregulāra, tai ir vairāki lauzumi, lai piekļautos dabiskajai pakalna formai.

No iepriekš teiktā izriet, ka 13. gs., kad ordenis sāka veidot piļu tīklu iekarotajā Līvzemē, vēl nebija radies viens noteikts nocietinājumu būvtips. Daļa piļu varēja būt pagaidu rakstura, pat būvētas tikai no koka. Tomēr vairākumam ordenpiļu, šķiet, veidota mūra aizsargsiena, kuras plānojums ir neregulārs, sekojot dabiskajam reljefam. Tikai atsevišķām pilīm, kas celtas pilsētā, piemēram, pirmajai ordenpilij Rīgā, varēja būt ielu tīkla noteikta četrstūra teritorija.

14. gs. un 15. gs. pirmās puses pils

13. gs. otrajā pusē tika pabeigta Latvijas teritorijas iekarošana, pēc Zobenbrāļu ordeņa apvienošanās ar Vācu ordeni ciešākas kļuva saites ar Prūsiju. Kopš 13. gs. beigām ordenis strauji izvērta piļu tīkla veidošanu, 14. gs. laikā uzcelot vairāk nekā 20 piļu. Jāatzīst, ka 13.–14. gs. mūra nocietinājumu celtniecība izvērās arī citur Eiropā un tas saistāms ar bailēm no tatāru–mongoļu iebrukuma.

Tā kā Livonijā vietējie iedzīvotāji bija pakļauti un cīņas ar viņiem vairs nebija jāturpina, 14. gs. ordenpilis celtas citiem mērķiem – aizsardzībai pret iekšējiem ienaidniekiem – bīskapiem un ārējiem ienaidniekiem – krieviem un lietuviešiem. Vienlaikus pils bijušas administratīvo vienību pārvaldnieku sēdekļi, bruņinieku konventu apmešanās vietas, saimniecības centri. Nenoliedzami, ka šī laika piļu celtniecībā īpaši spilgti izpaužas ordeņa reprezentācijas tieksmes, līdzās aizsardzības funkcijai pils novietojums gleznainā vietā uz reljefa paaugstinājuma, mūru biezums, torņu augstums, grāvju platums, korpusu monumentalitāte kalpoja par ordeņa varas simbolu un apliecinājumu.

Livonijā, līdzīgi kā Vācu ordeņa zemēs Prūsijā, par galveno būvtipu izvēlēta regulāra pils ar četriem korpusiem ap iekšējo pagalmu – ordeņa kastela.⁶⁹ Pēc šāda plāna celti nozīmīgākie ordeņa nocietinājumi – otrā ordenpils Rīgā, Ādažu, Jelgavas, Ventspils, Salaspils, Cēsu, Siguldas, Gaujienas u.c. pils.

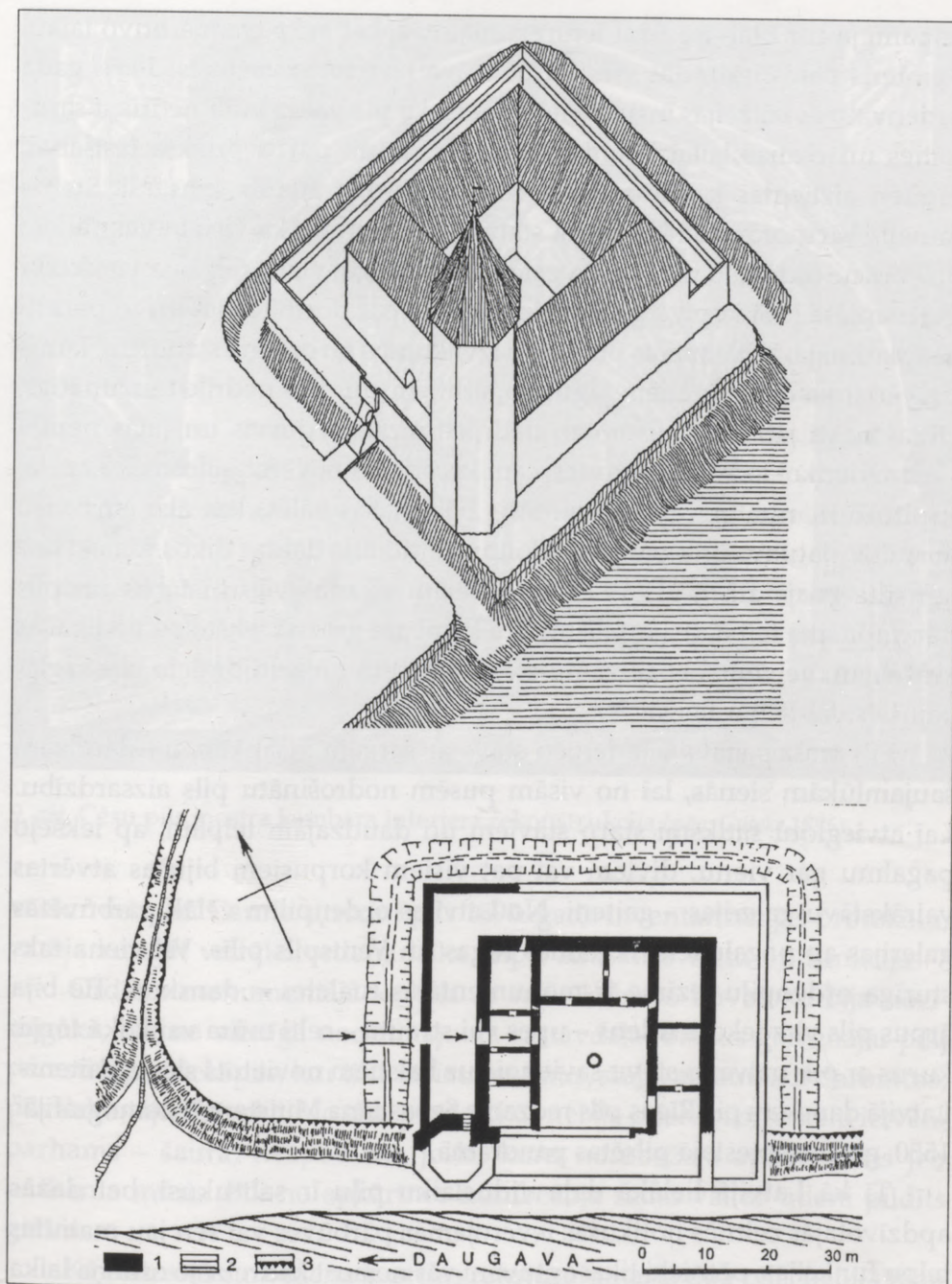
Ordeņa kastelām ir kvadrātisks vai regulāram četrstūrim tuvs plānojums. No Livonijas pilīm lielākās ir Rīga ar kvadrātiskā plāna malas garumu 57 m un Vilande (54 m), bet Pērnavas, Kuresāres, Narvas, Salaspils pilij šis izmērs ir ap 40 metriem. Viena no mazākajām ir Ventspils (34 x 34 m), vēl

mazāka bijusi Gaujiena (29 x 27 m). Ordeņa kastelai bija četri vairākstāvu korpusi ap noslēgtu iekšējo pagalmu. Katram konventam kā lielākam ļaužu kopumam savā pilī bija nepieciešamas daudzas noteiktu funkciju telpas, kuras vajadzēja izvietot kompakti samērā nelielā platībā, lai nodrošinātu labāku aizsardzību. Šie priekšnoteikumi daļēji varēja ietekmēt ordeni izvēlēties regulāru pili ar daudzstāvu korpusiem ap iekšējo pagalmu.

Vācu ordeņa zemēs Prūsijā, tag. Polijas ziemeļdaļā, līdz mūsdienām labi saglabājušās vairāku ordeņa kastelu iespaidīgas drupas, kuras kopš 19. gs. beigām ir uzmērotas, aprakstītas un pētītas, noskaidrojot gan to arhitektoniskās vērtības, gan iekštelpu funkcijas.⁷⁰ Līdzīgam telpu sadalījumam vajadzēja būt arī ordeņa kastelās Livonijā.

Ordeņa kastelas pagrabstāvā bija pārtikas, labības, saimniecībā nepieciešamo mantu, reizēm arī ieroču un bruņojuma noliktavas. Vienā vai vairākās pagrabtelpās vai pirmajā stāvā blakus virtuvei atradās hipokausta jeb silta gaisa krāsns kurtuve. Virs tās bija novietota karstuma kamera, no kuras pa īpaši izbūvētiem kanāliem siltais gaiss cēlās uz augšu un pa grīdās atstātiem caurumiem ieplūda augšstāvā. Pirmajā stāvā bez virtuves atradās arī dažādas saimniecības telpas, bet pagalma vidū bija aka. Cauri vienam korpusam uz pagalmu veda galvenā ieeja pilī, blakus vārtiem bija sardzes telpa. Pirmajā vai otrajā stāvā atradās istabas slimajiem ordeņbrāļiem – infirmārijs jeb firmārijs.

Otrais stāvs bija galvenais, kur tika izvietotas ordeņbrāļu kopdzīves telpas. Nozīmīgākā no tām bija pils kapela, kuras altārgalu atbilstoši kristīgo kulta prasībām pēc iespējas mēģināja pavērst austrumu virzienā. Nereti kapelu izbūvēja pat divu stāvu augstumā, to greznoja velves un smailarkas logi. Līdz mūsdienām pārbūvēta saglabājusies Rīgas otrās ordeņpils kapela, kuras plānojums rekonstruēts jau 19. gs. beigās.⁷¹ Ordeņbrāļu sapulču vieta bija kapitulzāle, retāk saukta par konventa zāli, – tur notika svarīgāko jautājumu apspriešana, konventa iksvētdienas apspriedes – mazie kapituli, bet mestra pils – ikgadējie lielie kapituli un ordeņa amatpersonu vēlēšanas, dokumentu parakstīšana, kā arī svarīgāko viesu uzņemšana. Kapitulzālei bija grezna iekštelpu apdare – krāšņas velves, spraišļoti logi, rotāti kamīni. Pēc 16. gs. sarakstītās Johana Rennera hronikas ziņām, Cēsu pils zāles sienas greznojuši ordeņmestru portretu galerija.⁷² Kopīgo ēdamzāli sauca par remteri, un tā bija viena no nedaudzajām ar siltu gaisu apkurinātajām

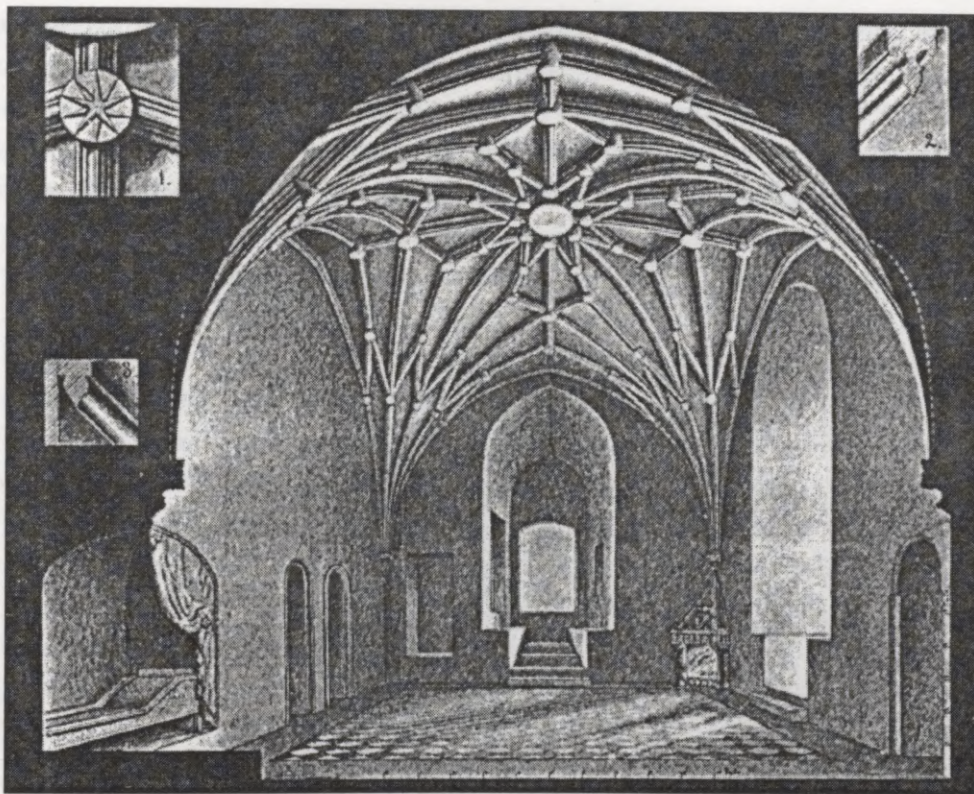

8. att. Ordeņa kastelas – Salaspils pils 14. gs. plāna un būvapjoma rekonstrukcija.
1 – izrakumos atsegtie mūri, 2 – rekonstruētie mūri, 3 – Daugavas krasta līnija 20. gs.
(G. Jansona perspektīvas zīmējums; no: Ose 1998)

telpām, jo tur brāļi ne tikai ieturēja maltītes, bet arī pavadīja brīvo laiku. Remteris parasti atradās virs pirmā stāvā izvietotās virtuves. 1451. gada ordeņvalsts vizitācijas instrukcijā minēts, ka pie galda brāļi nedrīkst sarunāties un ēšanas laikā jānotiek reliģiska satura darba priekšā lasīšanai; remterī aizliegtas kauliņu spēles uz naudu, bet atļauts šahs.⁷³ I. Šterns minējis Vācu ordeņa 1442. gada statūtu noteikumu, ka visiem veselajiem brāļiem ne tikai jāēd pie kopīga galda, bet arī jāguļ vienā telpā uz vienkārša gultasmaisa.⁷⁴ Šī kopīgā guļamtelpa saucās par dormitoriju, un to parasti neapkurināja. V. Neimanis publicējis izvilkumus no ordeņa statūtiem, kuros uzsvērts, ka ordeņbrāļiem jāguļ apgērbtiem un viņi nedrīkst sarunāties, telpai naktī jābūt apgaismotai, nedrīkst aizslēgt durvis un tajās nepieciešams ierīkot lodziņu vai restes, caur kurām var novērot guļošos.⁷⁵ Kapela, kapitulzāle, remteris un dormitorijs bija plašas zāles, kas aizņēma visu korpusa platumu un nereti ar kolonnu rindu bija dalītas divos jomos. Bez tam galvenajā stāvā atsevišķi no pārējām atradās viesu istabas un pils pārvaldnieka telpa. Cēsu pils mestra kambara greznā iekštelpa ne tikai ar krāšņajām velvēm, bet arī sienu gleznojumiem un zeltījumiem bija saglabājusies vēl 18. gs. beigās.⁷⁶

Pils trešais stāvs bija ieroču stāvs ar sargeju visapkārt un daudzām šaujamlūkām sienās, lai no visām pusēm nodrošinātu pils aizsardzību. Lai atvieglotu satiksmi starp stāviem un daudzajām telpām, ap iekšējo pagalmu gar vienu, diviem vai pat visiem korpusiem bijušas atvērtas vairākstāvu galerijas – gaitenī. No Latvijas ordeņpilīm vēlāk pārbūvētas galerijas ap pagalmiem skatāmas Rīgas un Ventspils pilīs. Vēl viena raksturīga ordeņpilu iezīme ir monumentālās tualetes – danskeri. Tie bija ārpus pils virs tekoša ūdens – upes vai straute – celti mūra vai koka torņi, kurus ar pils galveno stāvu savienoja uz balstiem novietots slēgts gaitenis. Latvijā danskers pie Rīgas pils redzams Sebastiāna Minstera "Kosmogrāfijā" 1550. gadā iespiestajā pilsētas panorāmā.

Tā kā Latvijā lielākā daļa viduslaiku pīļu ir sabrukusi, bet dažās apdzīvotajās celtnēs notikušas ievērojamas pārbūves vai sen jau mainītas telpu funkcijas, pētnieki tikai aptuveni var nojaust kādreizējo ordeņa laika kopdzīves zāļu izvietojumu. Tomēr ne vienmēr šādi teorētiski secinājumi izrādās pareizi. Tā, piemēram, literatūrā bieži publicēta V. Neimaņa izstrādātā Rīgas pils plāna rekonstrukcija un telpu apzīmējumi. Tomēr

9. att. Cēsu pils mestra kambara interjera rekonstrukcija (pēc: Guleke 1896)

vēsturniece M. Caune, atrodot pils 1590. gada inventarizācijas protokolu, varēja koriģēt vairāku ordeņa laika telpu atrašanās vietu un funkcijas.⁷⁷

Ordeņa monumentālā kastela ar savu kubisko būvbloku bija nozīmīgākā, bet ne vienīgā nocietinājuma sastāvdaļa. Blakus galvenajai pilij parasti bija priekšpils, kur tika izvietotas kūtis, stalli, amatnieku darbnīcas, pils kalpotāju dzīvokļi. No tām pusēm, kur nebija priekšpils, kastelu ietvēra parhams – šaura, neapbūvēta josla, kuru norobežoja apkārtmūris jeb parhama mūris. Pili no apkārtnes norobežoja sauss vai ar ūdeni pildīts grāvis.

Kā redzams no ordeņa kastelas raksturojuma, šī tipa pilis nebija tikai aizsargceltnes ar utilitāru funkciju, bet gan nozīmīga arhitektoniska būvforma ar gotikas interjeriem raksturīgiem apdares elementiem. A. Tūlses pētījumos konstatēti gan uz Livoniju atnākuši ārzemju iespaidi, piemēram,

Cēsu pils mestra kambara zvaigžņu velvēs saskatāmās Prūsijā tapušo formu atbalsis, gan savukārt ordeņa mākslas ietekmes uz Skandināvijas pilīm.⁷⁸ Tomēr kopumā pirmo regulāro kastelu ieviešanās un ārzemju pieredzes izmantošana Livonijā vēl ir neizpētīts jautājums. Šķiet, ka vispirms šī tipa pils 14. gs. celtas Daugavas lejtecē. Jauno regulāro kastelu būvi Rīgā, Ādažos, Jelgavā, Daugavgrīvā, Salaspilī jāsaista ar ordeņa varas pieaugumu un tā tendenci nostiprināties Livonijas centrā ap Rīgas pilsētu. 14. gs. pēc līdzīga plānojuma celtas arī ordeņa kastelas Kurzemē un Vidzemē, kā arī tagadējā Igaunijas teritorijā.

Kaut arī Latvijas teritorijā bijušas daudzas ordeņa kastelas, neviena no tām savā sākotnējā izskatā pilnībā nav saglabājusies. Jau 1939. gadā publicēts A. Tūlzes pētījums par Rīgas pili, analizējot tās ordeņlaika būvapjomu.⁷⁹ Pēc Otrā pasaules kara vairākās pilīs un pilsdrupās notikuši pētījumi, kas devuši jaunas atziņas gan par atsevišķu celtnu arhitektūru, gan par visa būvtipa vietējo savdabību.

Šoreiz par ordeņa kastelām minēsim tikai dažas jaunas atziņas, kuras iegūtas beidzamo gadu desmitu pētījumos. Izrakumi Salaspilī arheologa A. Stubava vadībā ne tikai precizēja mūra pils celtniecības sākumu, bet arī parādīja, ka visi korpusi nav būvēti vienlaicīgi. Pils tapusi vairāku gadu desmitu laikā – vispirms uzcelti rietumu un austrumu korpusi un tikai vēlāk, 15. gs., starp tiem iebūvēts ziemeļu korpus. Nesen publicēts raksts par Salaspili, sniedzot arī citu arheoloģiskajos pētījumos iegūto secinājumu apkopojumu un izvērtējumu.⁸⁰

Plaši arheoloģiskie izrakumi notikuši Cēsu pilī.⁸¹ Viens no nozīmīgākajiem atklājumiem, kas attiecas uz pils kādreizējo arhitektūru, ir rietumu spārna pagrabu atsegšana un to bojāejas laika un cēloņu noskaidrošana. Līdz ar to Cēsu pili, tāpat kā citas ordeņa kastelas, var pieskaitīt četru korpusu celtnēm. Cēsis atsegts arī dienvidu puses aizsarggrāvis un apakšdaļa no tilta, pār kuru ceļš vedis uz galveno iebrauktuvi pilī.

Arhitektoniskā izpēte Ventspilī ļāvusi precizēt pils datējumu, būvperiodus, iekštelpu funkcijas un dekorējumu.⁸² Vispirms celts austrumu korpus ar kapelu, kuras altārgals jau 14. gs. izvirzīts no kopējā būvapjoma. Šāds kapelas novietojums ordeņpilis izmantots reti, tomēr ir sastopams, piemēram, Vilandes pilij Igaunijā un arī Vācu ordeņa virsmestra Marienburgas pilij tag. Polijā. Kaut arī iepriekš Ventspils pils pētnieki par kapelas

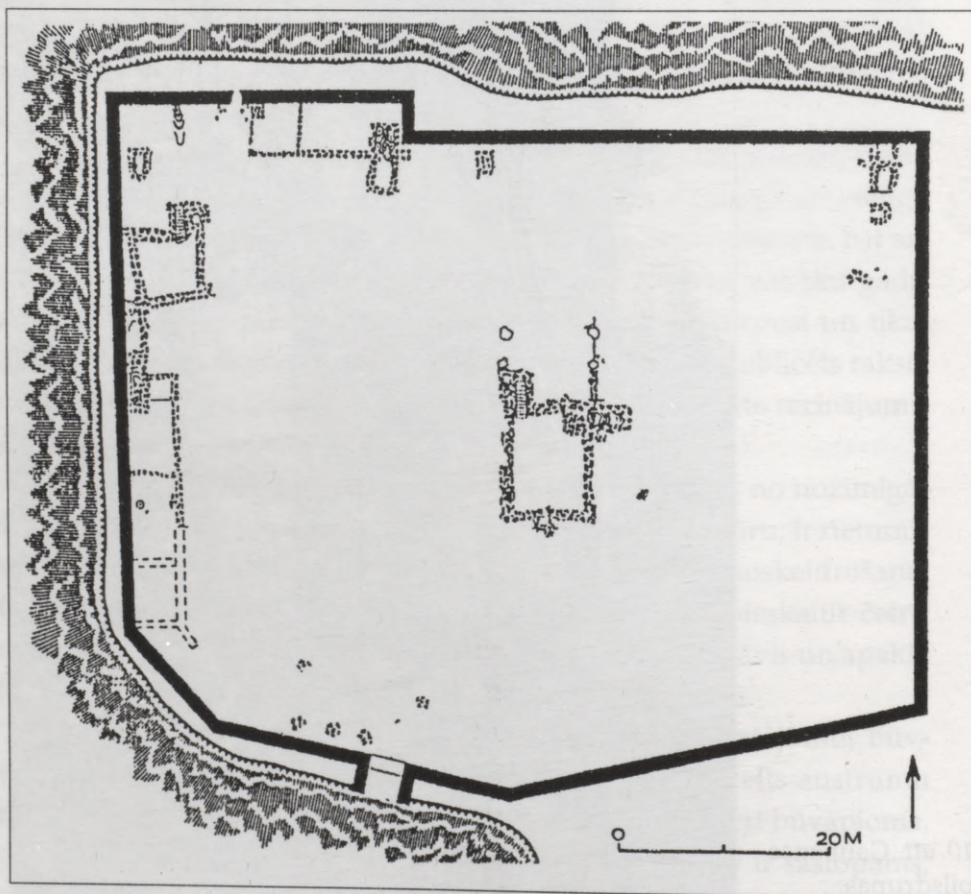
atrašanās vietu bija šaubījušies,⁸³ tagad to nešaubīgi apliecina minētās telpas iekšējā apdare – zem vēlākiem apmetumiem atrasti konsekrācijas krusti. Ventspils pils ziemeļu korpusa vienā telpā atrastās hipokausta krāsns paliekas norāda uz iespējamu kapitulzāles vai remtera atrašanās vietu. Interesanti ir otrā stāva vairākās telpās atklātie vēlās gotikas sienu

10. att. Gaujienas
pilsdrupas.
20. gs. 30. gadu
pastkarte

gleznojumu fragmenti, kuri liecina par greznu iekštelpu apdari un ir vieni no retajiem viduslaiku monumentālās glezniecības pieminekļiem Latvijā.

Tātad 14. gs. Latvijas teritorijā izplatās viens no vadošajiem Vācu ordeņa piļu būvtipiem – regulāra četru korpusu kastela. Jāpiebilst, ka šī tipa piļu pakāpenisku celtniecību ilgstošā laika posmā konstatējuši arī pētnieki Igaunijā.⁸⁴ Ordeņa regulārās kastelas bija ne tikai spēcīgi nocietinātas būves, kurām bija jāveic aizsardzības funkcijas, bet arī reprezentācijas celtnes, ordeņvalsts spēka un varenības simboli. Šajās pilīs, kurām nebija stūru torņu vai arī tie gandrīz nebija izvirzīti no kopējā būvapjoma, ienaidnieka flankējoša apšaušana nebija iespējama. Galvenā aizsardzība balstījās uz augstajiem un biežajiem mūriem, kuru augšstāvos bija ierīkota

11. att. Altenes pils plāns (pēc: Graudonis 1983)

sargeja ar šaujamlūkām arbaletiem. Papildu nocietinājumu veidoja parhams ar ārējo parhama mūri un tā priekšā izrakto grāvi. Diemžēl par šiem nocietinājumu elementiem pēc piļu sabrukšanas saglabājies vismazāk datu. Samērā precīzu rekonstrukciju pēc izrakumu materiāliem bija iespējams veikt tikai Salaspilī, kur no grāvjiem un parhama sienām bija saglabājušies vairāki fragmenti, bet citās pilīs un pilsdrupās ārējie mūri pilnībā ir zuduši vai to paliekas atrodas zem zemes.

Otrs izplatīts ordenpīļu būvtips 14. gs. bija raksturīgs blakuspilīm jeb saimniecības pilīm, kur neuzturējās liels ordenbrāļu skaits. Tām celts regulāram četrstūrim tuvas formas apkārtmūris, kuram pagalma pusē tikai vienai vai divām aizsargmūra sienām pieklāvās mūra vai koka celtnes. Šī tipa raksturīgi piemēri, kur notikuši plaši izrakumi, ir Āraiši⁸⁵ un Altene.

Altenes pili Daugavas kreisajā krastā pirms applūdināšanas arheoloģiski pētījis J. Graudonis.⁸⁶ Altenē pamestas vietējo iedzīvotāju apmetnes vietā 14. gs. vidū vai otrajā pusē celta vācu mūra pils. Tai bijis neregulārs plānojums – apkārtmūris veidojis divus taisnus leņķus ziemeļpusē, bet dienvidpusē mūris atkārtojis upes krasta līniju. Aizsargmūra ieskaustajā teritorijā atsegtas 14 koka un mūra ēkas gar ziemeļu un rietumu aizsargmūri, kā arī viena lielāka ēka pagalma vidū. Iespējams, ka lielākajā ēkā, kurā atklāta hipokausta krāsns, dzīvojis pārvaldnieks. Tā kā pils apdzīvota tikai līdz 15. gs., tajā nav vēlāku pārbūvju. Izrakumos atsegtās celtnes parāda plānojumu nelielai ordeņa blakuspilij, kurai nebija lielas nozīmes zemes aizsardzībā. To izmantoja kā noliktavu ar saimniecības ēkām, tās sargāja apkārtmūris. Ēku izvietojumā regularitātes principi nav ievēroti.

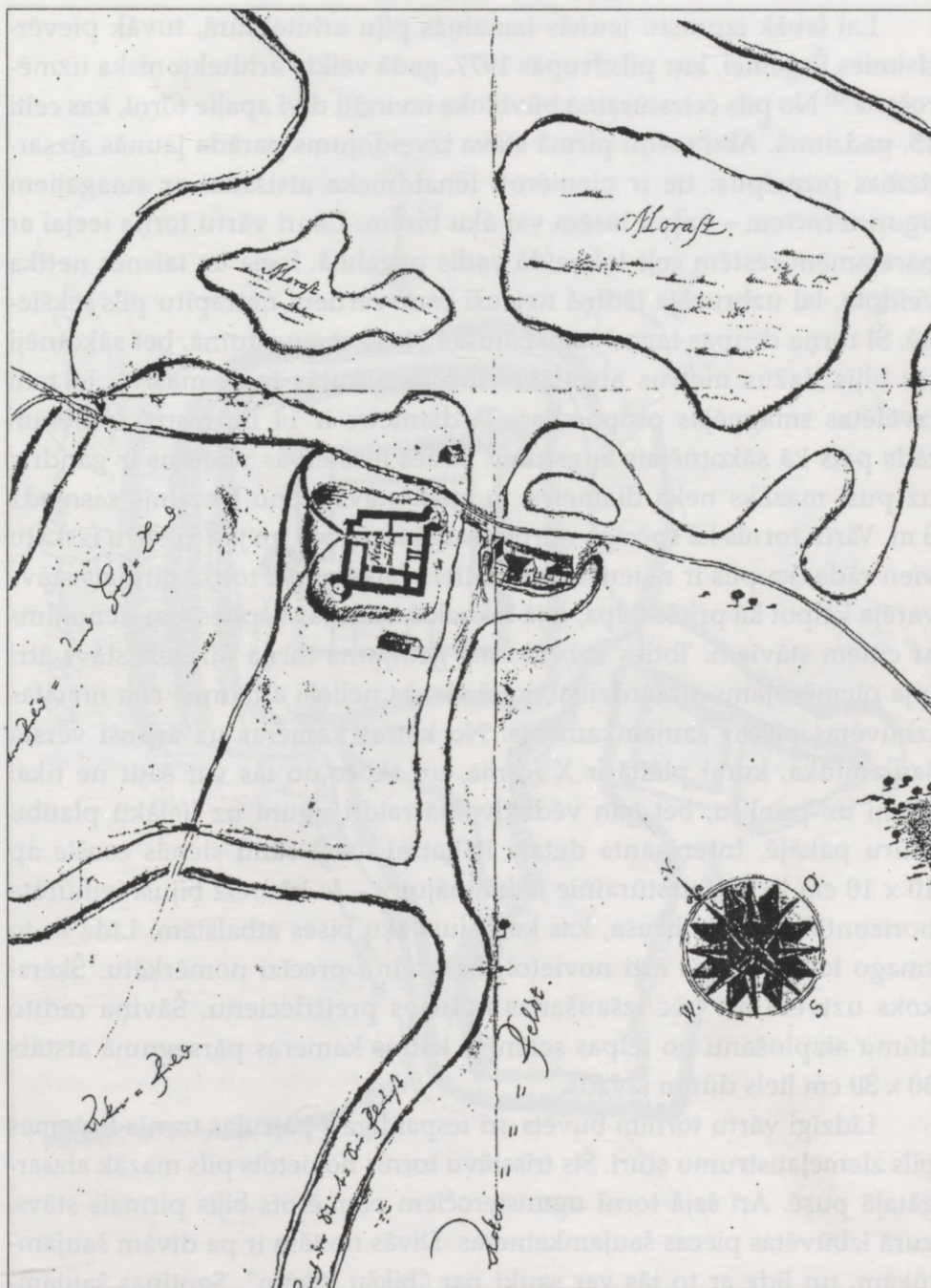
Apskatot 14. gs. būvētās ordenpilis, šoreiz minēti tikai divi celtnu pamattipi. Tomēr jāatzīst, ka, turpinot pētījumus, varēs izdalīt ne tikai minēto tipu variantus, bet varbūt arī patstāvīgi veidojušos piļu arhitektūras paraugus.

Piļu pārbūves 15. gs. un 16. gs. sākumā

Jauns posms ordenpīļu attīstībā sākās 15. gadsimtā. 1410. gadā Vācu ordenis cieta sakāvi Tannenbergas kaujā (saukta arī par Grīnvaldes jeb Žalgires kauju), kur atklātā laukā efektīvi tika lietoti ugunsieroči. Atguvies no sakāves, ordenis sāka apgādāt pilis ar jauno kara tehniku, ieviesa

algotņu karaspēku, bet Livonijā arī pakāpeniski veica veco nocietinājumu pārbūves. Par ugunsieroču nozīmi piļu arhitektūras attīstībā Latvijā nesen ir publicēts raksts,⁸⁷ tāpēc šeit visus jaunievedumus vēlreiz neuzskaitīsim. Galvenās pārmaiņas 15. gs. skāra uzbrukuma raksturu. Iepriekš, pastāvot mehāniskiem ieročiem, viduslaiku pili galvenā bija vertikālā aizsardzība, kur svarīgs bija mūru augstums un pasīva pretošanās. Turpretī, ieviešot ugunsieročus, bija jānodrošina pils horizontāla aizsardzība pret lielgabalu triecienu – jāpalielina sienu biezums, jābūvē jauni aizsargmūri un zemes vaļņi. Lai nodrošinātu aktīvu pretestību un visas pils apkārtnes aizsardzību, bija nepieciešamas flangu ugunis, tāpēc cēla no taisnās mūra plaknes stipri izvirzītus torņus – smagās artilērijas pozīciju vietas. 15. gs. vidū uzsāk būvēt taisnstūrveida torņus, kādi, piemēram, ir tolaik jaunceltajai Bauskas pilij. Tomēr drīz vien par piemērotākiem atzina apaļos torņus, jo regulāri izliktai sienai ir lielāka pretestība triecienam, bez tam tajā ērti izvietot šaujamlūkas plašas apkārtnes vādekļveida apšaudei.

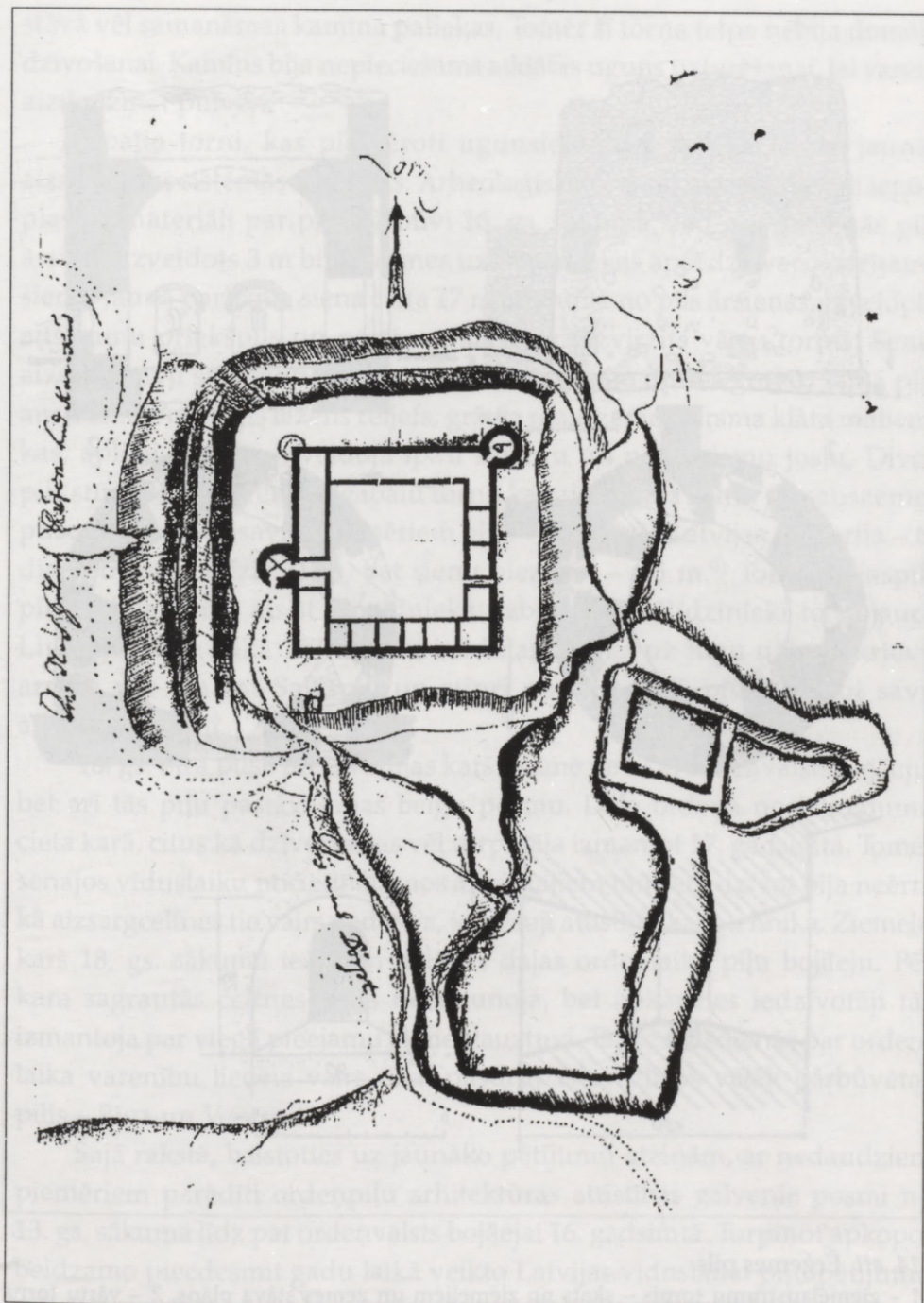
Livonijas ordeņpiļu aktīva pārbūvēšana notika 15. gs. otrajā pusē un 16. gs. pirmajos gadu desmitos. Jau 1441. gadā virsmestra instrukcijā Livonijas mestram norādīts, ka pils savlaicīgi jābūvē un jātur zem jumta, kā arī jānodrošina ar pārtiku, ieročiem un munīciju, bet 1495. gadā virsmestrs atkal pavēl ik gadu labot pili, sevišķi Livonijas pierobežā.⁸⁸ Sākot ar 15. gs. otro pusi, vienu vai vairākus jaunus lielgabalu torņus ieguva gandrīz divdesmit ordeņpilis, kas atradās pie Livonijas valsts ārējām robežām (Bauska, Alūksne), ordeņa un bīskapu zemju robežām, ap Rīgu un pie galvenā ūdensceļa Daugavas (Daugavgrīva, Ādaži, Salaspils, Aizkraukle, Sēlpils), pie nozīmīgiem zemesceļiem (Valmiera, Rūjiena, Ērgeme, Alsunga, Jaunpils) u.c. Aktīvas pārbūves veiktas arī 15. gs. beigās un 16. gs. pirmajos gadu desmitos ordeņmestra Valtera fon Pletenberga valdīšanas laikā, kad notiek gatavošanās iespējamam karam ar Krieviju. Tad izveidojās pat īpašs būvtipa – Rīgā, Ādažos, Cēsīs ordeņpilīm pie katra no abiem pretējiem stūriem celts varens apaļais tornis ar ugunsieročiem piemērotām šaujamlūkām. Līdz ar to no diviem spēcīgi izvirzītiem torņiem varēja atklāt uguni gar visām četrām pils pusēm. Kā atzinis A. Tulse, Rīgas pils pārbūve ar diagonāli novietotajiem torņiem ietekmējusi līdzīgu piļu celtniecību Skandināvijā 16. gs. otrajā ceturksnī; iespējams, ka tur pat strādājuši būvmeistari no Livonijas.⁸⁹

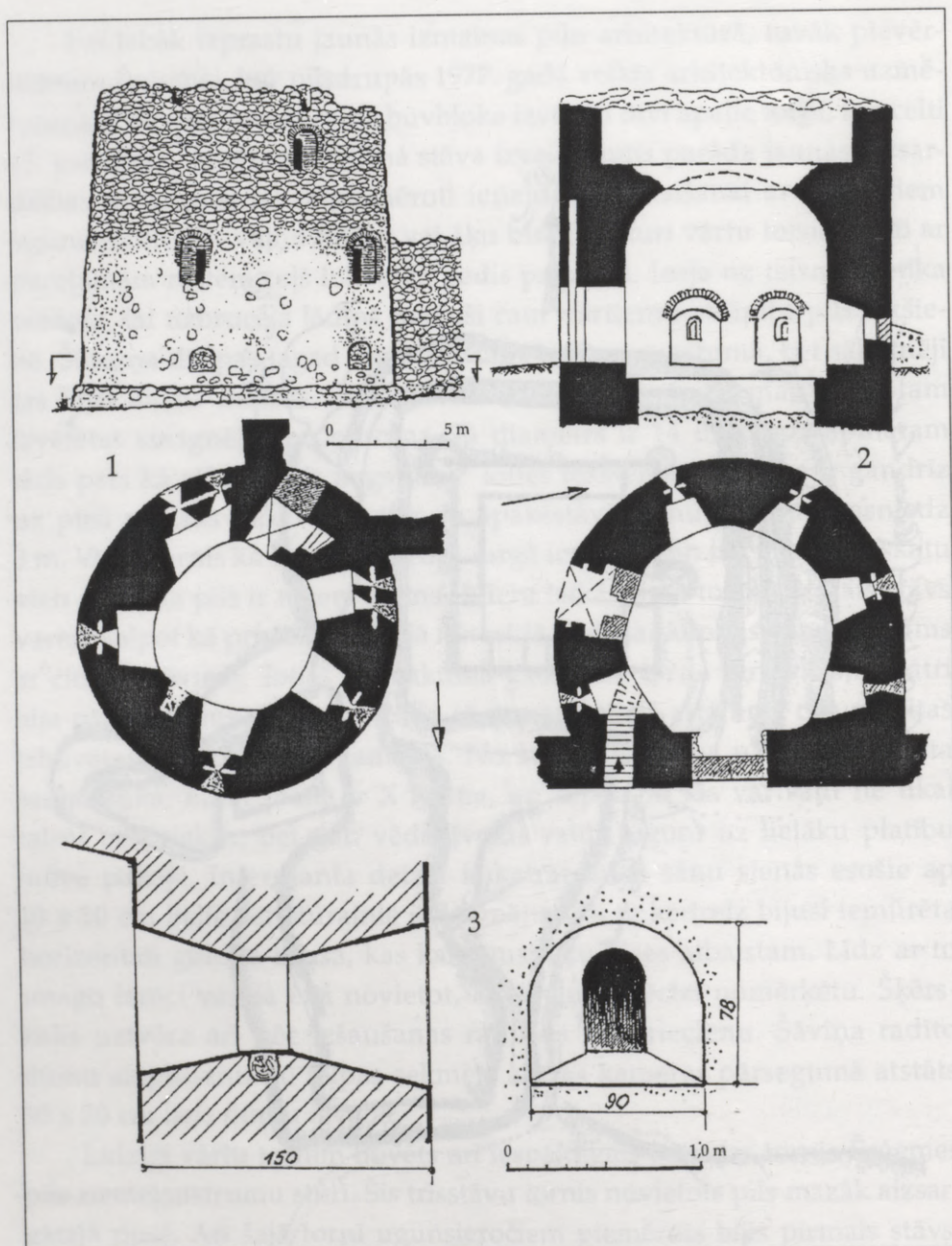
12. att. Ādažu pils ar diagonāli piebūvētiem lielgabalu torņiem. 17. gs. plāns, izgatavojis Johans Palmstruks. Oriģināls Kara arhīvā Stokholmā (SFP Neuerhmühlen Nr. 1)

Lai labāk izprastu jaunās izmaiņas piļu arhitektūrā, tuvāk pievērsīsimies Ērgemei, kur pilsdrupās 1977. gadā veikta arhitektoniska uzmērošana.⁹⁰ No pils četrstūrainā būvbloka izvirzīti divi apaļie torņi, kas celti 15. gadsimtā. Abu torņu pirmā stāva izveidojums parāda jaunās aizsardzības principus: tie ir piemēroti ienaidnieka atsišanai ar smagajiem ugunsieročiem – vaļņu bisēm vai āķu bisēm. Cauri vārtu torņa ieejai ar paceļamām restēm ceļš lokveidā vedis pagalmā. Ieeja uz taisnes netika veidota, lai uzbrucēja lādiņš nejauši caur vārtiem netrāpītu pils iekšienē. Šī torņa drupas tagad saglabājušās 11–12 m augstumā, bet sākotnēji tas bijis dažus metrus augstāks. Tornis izskatās īpaši masīvs, jo tam izvēlētas smagnējas proporcijas. Tā diametrs ir 14 m, resp., apmēram tāds pats kā sākotnējais augstums. Toties iekštelpas platums ir gandrīz uz pusi mazāks nekā diametrs, jo apakšstāvā sienu biezums sasniedz 3 m. Vārtu tornis kā spēcīgs vairogs sargā ieeju pili un jau ar savu izskatu vien rāda, ka pils ir neieņemama. Miera laikā vārtu torņa pirmais stāvs varēja kalpot kā priekštelpa; tajā lokveidā vedušas kāpnes – savienojums ar citiem stāviem. Toties uzbrukuma gadījumā torņa pirmais stāvs ātri bija piemērojams aizsardzībai, jo tā sienās nelielā attālumā cita no citas izbūvētas piecas šaujamkameras. No katras kameras uz ārpusi vērsta šaujamlūka, kurai plānā ir X forma, un tāpēc no tās var šaut ne tikai taisni uz priekšu, bet gan vēdekļveidā raidīt uguni uz lielāku platību mūru pakājē. Interesanta detaļa ir katrai lūkai sānu sienās esošie ap 10 x 10 cm lielie četrstūrainie iedziļinājumi – te kādreiz bijusi iemūrēta horizontāli guldīta brusa, kas kalpojusi āķu bises atbalstam. Līdz ar to smago ieroci varēja ērti novietot, lai šāviņu precīzi nomērķētu. Šķērskoks uztvēra arī pēc izšaušanas radušos prettriecienu. Šāviņa radīto dūmu aizplūšanu no telpas sekmēja katras kameras pārsegumā atstāts 30 x 30 cm liels dūmu izvads.

Līdzīgi vārtu tornim būvēts arī iespaidīgais patruļas tornis Ērgemes pils ziemeļaustrumu stūrī. Šis trīsstāvu tornis novietots pils mazāk aizsargātajā pusē. Arī šajā tornī ugunsieročiem piemērots bijis pirmais stāvs, kurā izbūvētas piecas šaujamkameras. Divās no tām ir pa divām šaujamlūkām, un līdz ar to tās var saukt par "bikšu lūkām". Septiņas šaujamlūkas ļāva pils aizstāvjiem raidīt uguni gan ziemeļu, gan austrumu mūra pakājē un nepieļaut ienaidnieka tuvošanos no šīs puses. Torņa pirmajā

13. att. Ērgemes pils plāns 17. gadsimtā. Oriģināls Kara arhīvā Stokholmā (SFP Ermes Nr. 1)

14. att. Ērgemes pils.

1 – ziemeļaustrumu tornis – skats no ziemeļiem un zemes stāva plāns, 2 – vārtu torņa šķērsgriezums un zemes stāva plāns, 3 – griezum un skats uz vārtu torņa šaujamlūku (pēc I. Stukmaņa 1977. g. un autores 1997. g. uzmērojumiem)

stāvā vēl samanāmas kamīna paliekas. Tomēr šī torņa telpa nebija domāta dzīvošanai. Kamīns bija nepieciešams atklātas uguns uzturēšanai, lai varētu aizdedzināt pulveri.

Apalie torņi, kas piemēroti ugunsieročiem, ir tikai viens jaunās aizsardzības sistēmas elements. Arheoloģiskajos izrakumos Salaspilī iegūti plašāki materiāli par pils pārbūvi 16. gs. sākumā. Tad gar galvenās pils ārsienu izveidots 3 m biezs zemes uzbērums, kas apsedza veco parhama sienu. Jauna parhama siena celta 17 m attālumā no pils ārsienas. Izveidota austrumu priekšpils un no tās apkārtmūra izvirzīts vārtu tornis. Senie aizsarggrāvji savienoti vienotā sistēma ar netālo upītes gravu. Tā kā pils austrumu pusē bijis lēzens reljefs, grāvja malā zemes virsma klāta māliem, kas, aplieti ar ūdeni, veidoja īpaši slidenu un nepieejamu joslu. Divos pils stūros celti varenī lielgabalu torņi, kas aizsargāja celtni no sauszemes puses. Viens pēc saviem izmēriem bijis varenākais Latvijas teritorijā – tā diametrs sasniedzis 21 m, bet sienu biezums – 6,5 m.⁹¹ Tomēr Salaspils pilij nebija lemts atsist ienaidnieka uzbrukumu. Rīdzinieki to nojauca Livonijas kara laikā 1577. gadā, baidīdamies, ka uz Rīgu nākošā krievu armija var ieņemt Salaspili un stipri nocietinātajā pili izveidot savu atbalsta punktu.

16. gs. otrā pusē un Livonijas karš iezīmē ne tikai ordeņvalsts bojāeju, bet arī tās piļu pastāvēšanas beigu posmu. Daļa ordeņa nocietinājumu cieta karā, citus kā dzīvesvietas vēl turpināja izmantot 17. gadsimtā. Tomēr senajos viduslaiku nocietinājumos ar biežajiem mūriem dzīvot bija neērti, kā aizsargceltnes tie vairs nederēja, jo strauji attīstījās kara tehnika. Ziemeļu karš 18. gs. sākumā iezīmēja lielākās daļas ordeņlaika piļu bojāeju. Pēc kara sagrautās celtnes vairs neatjaunoja, bet apkārtnes iedzīvotāji tās izmantoja par viegli pieejamu akmeņlauztuvi. Tāpēc mūsdienās par ordeņlaika varenību liecina vairs tikai pilsdrupas un divas vēlāk pārbūvētas pilis – Rīga un Ventspils.

Šajā rakstā, balstoties uz jaunāko pētījumu atziņām, ar nedaudziem piemēriem parādīti ordeņpiļu arhitektūras attīstības galvenie posmi no 13. gs. sākuma līdz pat ordeņvalsts bojāejai 16. gadsimtā. Turpinot apkopot beidzamo piecdesmit gadu laikā veikto Latvijas viduslaiku piļu pētījumu rezultātus, gaidāmi gan precizējumi atsevišķu celtnu būvvēsturē, gan jauni secinājumi par ordeņpiļu arhitektūras attīstību mūsu teritorijā.

Ordeņpilis Latvijā

PILS	Pārvaldnieks	13. gs.	14. gs.	15. gs.	16. gs.
1. Ādaži		13. gs.			
2. Aizkraukle	komturs	–	14. gs. II puse		
3. Aizkraukles Augstie kalni		13. gs. sāk.	līdz 14. gs.	–	–
4. Aizpute		13. gs. pēd. cet.			
5. Alsunga		–	1341		
6. Altene		–	14. gs. pēd. cet.		līdz 16. gs. sāk.
7. Alūksne	komturs	–	1342		
8. Āraiši		–	14. gs. sāk.		
9. Bauska	fogts	–	–	1443	
10. Burtnieki		–	14. gs. pēd. cet.		
11. Cēsis	mestrs, fogts vai komturs	1209			
12. Cēsu Riekstu kalns		13. gs. sāk.	–	–	–
13. Daugavgrīva	komturs	–	no 1305		
14. Daugavpils	komturs	1277			
15. Dignāja			pirms 1366		–
16. Dobe (koka)		1260 līdz 13. gs. beigām	–	–	–
17. Dobele	komturs	–	1335		
18. Durbe		–	pirms 1397		
19. Ērgeme		–	–	pirms 1422	
20. Gaujiena	komturs	13. gs.			
21. Grobiņa	fogts	1253			
22. Jaunpils		–	–	pirms 1411	
23. Jelgava	komturs	1265			
24. Kalnamuiža		–	14. gs.		
25. Kandava	fogts	–	pirms 1312		
26. Krāslava		–	14. gs. I puse		
27. Kuldīga	komturs	1242			
28. Ludza		–	–	pirms 1433	
29. Lugaži	vasalis	–	–	pirms 1431	
30. Mālpils		–	–	pirms 1413	

PILS	Pārvaldnieks	13. gs.	14. gs.	15. gs.	16. gs.
31. Mežotne		–	1321 līdz 1346	–	–
32. Nītaure		–	14. gs. I puse		
33. Rēzekne	fogts	starp 1263 un 1324			
34. Rīga I (Baltakmens pils)	mestrs	starp 1202 un 1209	līdz 14. gs. 1. cet.	–	–
35. Rīga II	komturs, mestrs	–	1330	pārbūve 1494–1515	
36. Ropaži		–	14. gs.		
37. Rundāle	vasalis	–	–	–	16. gs.
38. Rūjiena		–	14. gs. I puse		
39. Sabile	fogts	pirms 1282			
40. Salaspils	fogts	–	pirms 1380		
41. Saldus		–	–	pirms 1411	
42. Sēlpils	fogts	–	1373		
43. Sigulda	komturs, landmaršals	1207			
44. Skrunda		–	pirms 1398		
45. Skujene		–	–	pirms 1440?	
46. Stakenberģi jeb Stābegi	vasalis	–	14. gs. I puse		
47. Svētkalns		1286 līdz 13. gs. beigām	–	–	–
48. Talsi		–	–	pirms 1434	
49. Tērvete		1271	līdz 1345	–	–
50. Trikāta		–	14. gs. pēd. cet.		
51. Tūkums		pēc 1253			
52. Valmiera		pēc 1224			
53. Vārtaja (koka)		1253–1258	–	–	–
54. Ventspils	komturs	starp 1242 un 1290			
55. Volkenberga	komturs	1263		–	–
56. Zaube		–	–	pirms 1437	

Paskaidrojumi tabulai

Tabulā norādīts pils celšanas laiks. Ja zināms tikai gads, kad pils pirmo reizi pieminēta rakstītajos vēstures avotos, tad dots apzīmējums "pirms". Apzīmējums "pēc" norāda, ka pils celta vēlāk par gadu, kurā rakstītajos avotos minēts pilsnovads bez pils. Koka pilīm dots senākais gads, kad tās minētas kā ordeņa īpašums.

Gadskaitļi lielākoties doti pēc Ē. Mugurēviča (1974) publicētās tabulas, papildinot to pēc K. fon Lēvisa of Menāra (1922) ziņām par piļu bojāeju (*kursīvā*) ordeņvalsts pastāvēšanas laikā.

Tā kā pārvaldnieki pilīm laika gaitā ir mainījušies, norādītas tikai ilgāk amatā bijušās amatpersonas un viņu galvenā vai ilglaicīgākā rezidence.

Atsauces

- ¹ Ose I. Rīgas arhibīskapijas pilis // Pētījumi par Rīgas arhibīskapijas pilīm. – Rīga, 1999. – 9.–44. lpp. – (Latvijas viduslaiku pilis, I).
- ² Benninghoven F. Der Orden der Schwertbrüder. – Köln; Graz, 1965.
- ³ Turpat. – 407. lpp.
- ⁴ Beiträge zur Geschichte des Deutschen Ordens // Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens / Hrsg. U. Arnold. – Marburg, 1993. – Bd. 49.
- ⁵ 800 Jahre Deutscher Orden: Ausstellung des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg in Zusammenarbeit mit der Internationalen Historischen Kommission zur Erforschung des Deutschen Ordens. – Gütersloh; München, 1990; Benninghoven F. Unter Kreuz und Adler. Der Deutsche Orden im Mittelalter: Ausstellung des Geheimen Staatsarchivs Preussischer Kulturbesitz anlässlich des 800-jährigen Bestehens des Deutschen Ordens. – Berlin, 1990.
- ⁶ Šterns I. Latvijas vēsture. 1290–1500. – Rīga, 1997. – 67.–142. lpp.
- ⁷ Benninghoven F. Die Burgen als Grundpfeiler des spätmittelalterlichen Wehrwesens im preussisch-livländischen Deutschordensstaat // Die Burgen im deutschen Sprachraum: Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung / Hrsg. H. Patze. – Sigmaringen, 1976. – S. 565–601.
- ⁸ Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. – Rīga, 1993. – XI, 3.
- ⁹ Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten / Hrsg. von Bunge F. G., von u.a. (turpmāk – LUB). – Reval, 1853. – Bd. I. – Nr. 182.
- ¹⁰ LUB. – Bd. II, Nr. 614; Bd. III, Nr. 614a.
- ¹¹ Švābe A. Bruņnieku ordeņi // LKV. – Rīga, 1928–1929. – 2. – sēj. – 3113. sl.
- ¹² Benninghoven F. Der Orden der Schwertbrüder. – S. 407.
- ¹³ Milicers K. Bruņinieki Vācu ordeņa Livonijas atzarā // LVIŽ. – 1994. – Nr. 3. – 48. lpp.
- ¹⁴ Turpat. – 50. lpp.
- ¹⁵ Adamovičs L. Konvents // LKV. – Rīga, 1933. – 9. sēj. – 17 535. sl.
- ¹⁶ LUB. – Bd. 11. – Nr. 102.
- ¹⁷ LUB. – Bd. 2. – Reg. Nr. 1227, S. 179.
- ¹⁸ LUB. – Bd. 11. – Nr. 160.
- ¹⁹ Arbusow L. Die Visitationen im Deutschen Orden in Livland // Sb. Rig. 1902. – Rīga, 1903. – S. 179–192.
- ²⁰ LUB. – Bd. 11. – Nr. 160.
- ²¹ Arbuzovs L. Livonijas ordeņa valsts // LKV. – Rīga, 1935. – 12. sēj. – 23 898. sl.
- ²² Tuulse A. Die Burgen in Estland und Lettland. – Dorpat, 1942. – S. 15.
- ²³ Arbusow L., sen. Die im Deutschen Orden in Livland vertretene Geschlechter // Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik 1899. – Mitau, 1901. – S. 27–136.

- ²⁴ Löwis of Menar K., von. Burgenlexikon für Alt-Livland. – Riga, 1922.
- ²⁵ Schmid B. Die Burgen des deutschen Ritterordens in Kurland // Zeitschrift für Bauwesen. – 1921. – H. 7–9. – S. 202.
- ²⁶ Auszug aus der Deutsch-Ordens-Chronik // Scriptores rerum livonicarum. – Riga; Leipzig, 1853. – S. 864–866.
- ²⁷ Ceumern C., von. Theatridum Livonicum oder kleine Liefländische Schaubühne. – Riga, 1690; Napiersky C. E. Verzeichnis der Schlösser und Güter in Livland zu Ende der Ordenszeit // Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands / Hrsg. von F. G. v. Bunge, C. J. A. Pauker. – Reval, 1851. – Bd. 6. – S. 126–145.
- ²⁸ Graudonis J. Altene // AE. – Rīga, 1983. – 14. laid. – 79. lpp.
- ²⁹ Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture. 1500–1600. – Stokholma, 1964. – 24. lpp.
- ³⁰ Turpat. – 25. lpp.
- ³¹ Mugurēvičs Ē. Arheoloģiskās liecības par Livonijas ordeņa pīļu apbūves attīstību Latvijas teritorijā // AE. – Rīga, 1994. – 16. laid. – 93.–109. lpp.
- ³² Mugurēvičs Ē. Viduslaiku arheoloģija // Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – Tabula starp 288. un 289. lpp.
- ³³ Tuulse A. Die Burgen .. – S. 399.
- ³⁴ Arbuzovs L. Livonijas ordeņa valsts // LKV. – Rīga, 1935. – 12. sēj. – 23 898. sl.
- ³⁵ Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture. 1500–1600. – 24. lpp.
- ³⁶ Arbuzovs L. Livonijas ordeņa valsts. – 23 902. sl.
- ³⁷ Šterns I. Latvijas vēsture. 1290–1500. – 80. lpp.
- ³⁸ Löwis of Menar K., von. Erläuterungen zu der Karte von Livland im Mittelalter. – Reval, 1895. – S. 27.
- ³⁹ Löwis of Menar K., von. Zur Baugeschichte der Komtureien des Deutschen Ordens in Kurland // Sb. Kurl. 1895. – Mitau, 1896. – S. 33–58.
- ⁴⁰ Šterns I. Latvijas vēsture. 1290–1500. – 80. lpp.
- ⁴¹ Auszug aus der Deutsch-Ordens-Chronik. – S. 864–866.
- ⁴² Napiersky C. E. Verzeichnis der Schlösser und Güter in Livland zu Ende der Ordenszeit. – S. 126–145.
- ⁴³ Švābe A. Komturs // LKV. – Rīga, 1933. – 9. sēj. – 17 250. sl.
- ⁴⁴ Švābe A. Fogteja // LKV. – Rīga, 1930–1931. – 5. sēj. – 8880. sl.
- ⁴⁵ Napiersky C. E. Verzeichnis der Schlösser und Güter in Livland zu Ende der Ordenszeit. – S. 126–145.
- ⁴⁶ Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture. 1500–1600. – 24. lpp.
- ⁴⁷ Turpat.
- ⁴⁸ Napiersky C. E. Verzeichnis der Schlösser und Güter in Livland zu Ende der Ordenszeit. – S. 126–145.
- ⁴⁹ Löwis of Menar K., von. Burgenlexikon für Alt-Livland. – S. 80 (Lude).

- ⁵⁰ *Lancmanis I.* Rundāles pils. – Rīga, 1994. – 16., 19. lpp.
- ⁵¹ *Tuulse A.* Die Burgen .. – S. 262.
- ⁵² *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon für Alt-Livland. – S. 54 (Eichenangern).
- ⁵³ *Ose I.* Viduslaiku piļu apsekošana Vidzemē un Kurzemē // *Arheologu pētījumi Latvijā* 1998. un 1999. gadā. – Rīga, 2000. – 174. lpp.
- ⁵⁴ *Zariņa A.* Indricas servietas // *Daugavas raksti: No Koškovciem līdz Daugavpiliņ.* – Rīga, 1996. – 13. lpp.
- ⁵⁵ *Tuulse A.* Die Burgen ..
- ⁵⁶ *Indriķa hronika.* – XIII, 2.
- ⁵⁷ *Atskaņu hronika / Atdzejojis V. Bisenieks, Ē. Mugurēviča un K. Kļaviņa komentāri.* – Rīga, 1998. – 631. rinda.
- ⁵⁸ *Turpat.* – 636. rinda.
- ⁵⁹ *LUB.* – Bd. 1. – Nr. 18.
- ⁶⁰ *Caune A.* Steinburgen des 12.–16. Jahrhunderts im Dünamündungsgebiet // *Castella Maris Baltici.* – Nyköping, 1996. – Bd. II. – S. 24.
- ⁶¹ *Tuulse A.* Die Burgen .. – S. 30 ff.
- ⁶² *Apals J.* Vendi un Cēsu Riekstu kalns // *Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē.* – Rīga, 1998. – [1. sēj.]. – 125.–143. lpp.
- ⁶³ *Urtāns V.* Aizkraukles pilskalna mūra aizsargsiena // *LZAV.* – 1983. – Nr. 4. – 34.–39. lpp.
- ⁶⁴ *Mugurēvičs Ē.* Arheoloģiskās liecības par Livonijas ordeņa piļu apbūves attīstību Latvijas teritorijā // *AE.* – Rīga, 1994. – 16. laid. – 94., 95. lpp.
- ⁶⁵ *Ose I.* Biskapa Alberta laikā celtās Latvijas pils // *Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē.* – Rīga, 2000. – 2. sēj. – 65.–78. lpp.
- ⁶⁶ *Tuulse A.* Die Burgen .. – S. 71.
- ⁶⁷ *Mugurēvičs Ē.* Arheoloģiskās liecības .. – 96., 97. lpp.
- ⁶⁸ *Tuulse A.* Die Burgen .. – S. 74–76.
- ⁶⁹ *A. Tulse* 1942. g. izdotajā grāmatā šis pils apzīmējis par konventēkām (*Konventschaus*), šāds nosaukums lietots arī 20. gs. otrajā pusē latviski iznākušajās publikācijās par pilīm. Tagad ārzemju literatūrā šo piļu tipu dēvē par kastelu. Par nosaukuma “kastela” mūsdienu lietojumu sk.: *Ose I.* Latvijas viduslaiku piļu pētniecība 18.–20. gadsimtā. – Rīga, 2001. – 133. lpp. (Latvijas viduslaiku pils, II).
- ⁷⁰ *Steinbrecht C.* Die Baukunst des Deutschen Ritterordens in Preussen. – Berlin, 1888; *Clasen K. H.* Die mittelalterliche Kunst im Gebiete des Deutschordensstaates Preussen. Bd. I: Die Burgbauten. – Königsberg, 1927; *Torbus T.* Die Konventsburgen im Deutschordensland Preussen. – München, 1998.
- ⁷¹ *Löwis of Menar C., von.* Schloss Riga und seine St. Andreascapelle // *Sb. Rig.* 1887. – Rīga, 1888. – S. 67–71.

- ⁷² *Spārītis O.* Die Illustrationen in Johann Renners Chronik "Livländische Historien" und die Porträts der Ordensmeister // Kunst und Architektur im Baltikum in der Schwedenzeit und andere Studien zur baltischen Kunstgeschichte: 11th conference on Baltic Studies in Scandinavia und 12. Homburger Gespräch, Stockholm 13.–16. Juni 1991. – Stockholm, 1993. – S. 59–76.
- ⁷³ LUB. – Bd. 11. – Nr. 102.
- ⁷⁴ *Šterns I.* Latvijas vēsture. 1290–1500. – 82. lpp.
- ⁷⁵ *Нейманъ В. И.* Военное зодчество въ Прибалтийском крае въ средние века // Труды девятого археологического съезда въ Вильне, 1893. – Москва, 1895. – Т. I. – С. 34, 35.
- ⁷⁶ *Hupel A. W.* Topographische Nachrichten von Liv- und Estland. – Riga, 1774. – Bd. 1. – S. 236.
- ⁷⁷ *Caune M.* Rīgas pils. – Rīga, 2001. – 39., 40. lpp.
- ⁷⁸ *Tuulse A.* Burgen des Abendlandes. – Wien; München, 1958. – S. 388 ff.
- ⁷⁹ *Tuulse A.* Das Schloss zu Riga // Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft. – Tartu, 1939. – S. 61–132. Dasselbe: Separatabdruck. – Tartu, 1939. – (Tartu ülikooli kunstiajaloo kabineti valjaaded, 4).
- ⁸⁰ *Ose I.* Salaspils pils plānojuma rekonstrukcija // Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē. – Rīga, 1998. – [1. sēj.]. – 378.–414. lpp.
- ⁸¹ *Apala Z.* Daži uz Livonijas kara laiku attiecināmi atradumi Cēsu pilī // AE. – Rīga, 1983. – 14. laid. – 14.–23. lpp.
- ⁸² *Dirveiks I.* Ordeņa pils Ventspilī – jaunākie pētījumi un hipotēzes // Latvijas Arhitektūra. – 1997. – Nr. 12. – 22.–25. lpp.
- ⁸³ *Erdmanis G.* Kurzemes viduslaiku pils. – Rīga, 1989. – 57. lpp.
- ⁸⁴ *Alttoa K.* Das Konventhaus in Estland // Castella Maris Baltici. – Stockholm, 1993. – Bd. I. – S. 9–16.
- ⁸⁵ *Apals J.* Āraišu mūra pils arheoloģiskā izpēte // Cēsu novada vēsture, I. – Cēsis, 1995. – 59.–76. lpp.
- ⁸⁶ *Graudonis J.* Altene // AE. – Rīga, 1983. – 14. laid. – 40.–85. lpp.
- ⁸⁷ *Ose I.* Ugunsieroču nozīme Viduseiropas piļu arhitektūras attīstībā un tās ietekme Livonijā 15.–16. gadsimtā // LVIŽ. – 1997. – Nr. 3. – 51–67. lpp.
- ⁸⁸ *Šterns I.* Latvijas vēsture. 1290–1500. – 126. lpp.
- ⁸⁹ *Tuulse A.* Burgen des Abendlandes. – S. 226.
- ⁹⁰ Ērgemes pilsdrupu uzmērojumus veicis arhitekts I. Stukmanis, tie glabājas Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas arhīvā Rīgā.
- ⁹¹ *Stubavs A.* Salaspils arheoloģiskās ekspedīcijas 1971. gada darba rezultāti // ASM 1971. – Rīga, 1972. – 91. lpp.

Ieva Ose

ORDENSBURGEN IN LETTLAND

Zusammenfassung

Der erste Ritterorden im Territorium des jetzigen Lettlands – der Schwertbrüderorden (*Fratres militiae Christi*) – wurde 1202 gebildet, um dem deutschen Livländischen Bischof bei der Unterwerfung der örtlichen Völker und der Eroberung des Landes an der südöstlichen Küste der Ostsee Hilfe zu leisten. Während drei Jahrzehnte seines Bestehens hat der Orden ein Drittel der eroberten Länder an den größeren Flüssen – am Unterlauf der Daugava und an der Gauja – bekommen, die Anfänge seines Staates gebildet und mehrere Burgen gebaut. Nach dem Zusammenbruch des Schwertbrüderordens in der Schlacht bei Saule wurden 1237 die gebliebenen Brüder in den Deutschen Orden inkorporiert und die livländische Abteilung oder Zweig gebildet. Der livländische Zweig des Deutschen Ordens hat die Eigentümer und Aufgaben der Schwertbrüder übernommen. Bis zum Ende des 13. Jahrhunderts wurde fast das ganze Territorium des jetzigen Lettlands und Estlands erobert und ein Staat gebildet. Der Ordensstaat – der größte Bestandteil der Konföderation der Livländischen Staaten – hat ein Territorium von 67 000 km², davon 43 000 km² in Lettland gehabt. Der livländische Ordensstaat existierte bis 1562, als während des Livländischen Krieges das Territorium der benachbarten Staaten geteilt wurde.

Im Laufe vom 13.–16. Jh. wurden vom Orden im Territorium des jetzigen Lettlands etwa 50 Burgen gebaut, die vom Ordensmeister, Landmarschall, Komturen oder Vögten verwaltet wurden. Die Burgen wurden stufenweise im Laufe von mehreren Jahrhunderten gebaut und bestanden nicht alle gleichzeitig. Einige von den ersten Befestigungen wurden bald ganz verlassen oder zu einem anderen Ort versetzt. Im 15.–16. Jh. existierten um 40 steinerne Burgen.

Aufgrund der Grundrisse und der Bauzeit kann man drei Bauperioden in der Architektur der livländischen Ordensburgen unterscheiden. Die erste Periode bezieht sich auf das 13. Jh., als das Land erobert wurde und die ersten Befestigungen entstanden. Die zweite Periode – das 14. Jh. – ist der Aufschwung des Bauwesens, als die meisten Ordenburgen entstanden sind. In der dritten Periode – seit der Mitte des 15. Jh. bis zum Untergang des Ordensstaates – wurden die alten Befestigungen modernisiert und den aufgekommenen Feuerwaffen angepasst.

Die meisten neuen Daten und Erkenntnisse über die früheren Ordensburgen hat man während der Forschungen der letzten Jahrzehnte erworben. Die Chronik

Heinrichs berichtet, dass in den ersten Jahrzehnten des 13. Jh. vom Orden die Burgen in Riga, Sigulda/Segewold, Cēsis/Wenden, Aizkraukle/Ascheraden gebaut wurden. A. Tuulse (1942) hat sich bemüht, in den Ruinen dieser Burgen Hinweise auf die Architektur vom Anfang des 13. Jh. zu finden. Während der archäologischen Forschungen im Burgberg Nussberg in Wenden (Apals 1998) und dem Burgberg "Augstie kalni" in Aizkraukle (Urtāns 1983) wurden auf beiden steinerne Schutzmauern und die Kulturschicht aus dem 13. Jh. freigelegt. Man könnte folgern, dass die erste Ordensburg gerade dort, am Wohnort der örtlichen Bevölkerung – neben der späteren deutschen Steinburg – bestanden hat. An mehreren Orten (Dobe/Doben, Svētkaļns/Heiligenberg, Tērvete/Terewethen und Mežotne/Mesothen) wurden vom Orden Holzbefestigungen errichtet, die in der zweiten Hälfte des 13. bzw. im 14. Jh. nicht mehr bewohnt wurden. Mehrere andere Ordensburgen, die in den Schriftquellen schon im 13. Jh. erwähnt werden, wurden später gründlich umgebaut. Man kann folgern, dass im 13. Jh. ein Teil der Ordensburgen zeitweilige Befestigungen waren.

Im 14. Jh. wurden vom Orden im Territorium Lettlands mehr als 20 Burgen gebaut. Darunter ist der Ordenskastell mit regelmäßigem, fast quadratischem Grundriss, vier mehrstöckigen Flügeln um den Innenhof, einem Parcham und manchmal auch einer Vorburg der leitende Typ gewesen. Das größte Gebäude unter diesem Bautyp ist Riga (Grundriss 57 x 57 m), die kleineren vertreten Ventspils/Windau (34 x 34 m) und Gaujiena/Adsel (29 x 27 m). In den 60er – 90er Jahren wurden umfangreiche archäologische und teils auch architektonische Forschungen in den Burgen Salaspils/Neu-Kirchholm, Cēsis/Wenden (Apala 1983), Ventspils/Windau (Dirveiks 1997) u.a. durchgeführt; sie haben neue Daten über die Bauperioden, Datierung, Funktionen und Ausstattung der Innenräume geliefert. Der zweite Bautyp, der seit dem 14. Jh. für die Ordensburgen verwendet wurde, wird von den wirtschaftlichen Burgen vertreten, die eine fast regelmäßige viereckige Schutzmauer haben, im Hof aber nur auf einer oder zwei Seiten Stein- oder Holzbauten errichtet wurden. Von diesem Bautyp wurden Āraiši/Arrasch (Apals 1995) und Altene/Altona (Graudonis 1983) gründlich archäologisch erforscht.

Die dritte Bauperiode bezieht sich auf die zweite Hälfte des 15. und die erste Hälfte des 16. Jh. Nur eine Ordensburg – Bauska – wurde in der Mitte des 15. Jh. von neuem gebaut, aber meistens hat man bedeutende Umbauten durchgeführt, um die alten Befestigungen den neu aufgekommenen Feuerwaffen anzupassen. Mehr als 20 Ordensburgen haben neue runde Türme mit für Feuerwaffen angepassten Mauern und Schießscharten bekommen. Die archäologischen Ausgrabungen in der Burgruine Salaspils/Kirchholm haben gezeigt, dass die neuen

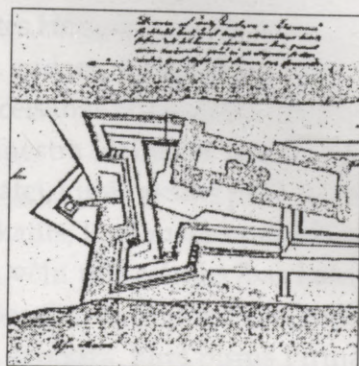
Befestigungsmaßnahmen am Anfang des 16. Jh. nicht nur mit dem Errichten eines riesigen runden Turmes (Durchmesser 21 m), sondern auch mit einer 3 m hohen Aufschüttung der Erde an den Mauern, einer neu eingerichteten großen Vorburg u.dgl. verbunden waren (Ose 1998).

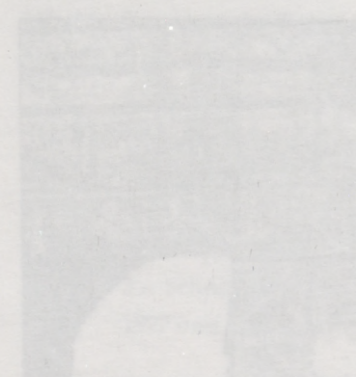
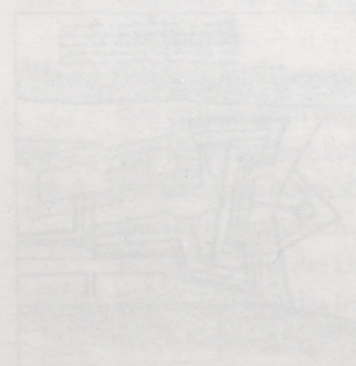
Der Untergang der Ordensburgen begann schon im Livländischen Krieg (1558–1583) und setzte im Nordischen Krieg (1700–1721) fort, als die meisten Gebäude vernichtet und nicht mehr erneut wurden. Heute sind nur einige Ordensburgen, die später umgebaut wurden, noch immer bewohnt (Riga, Ventspils, Alsunga).

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. Burg Riga (um 1930).
- Abb. 2. Steinbildnis der Jungfrau Maria über dem Haupttor der Rigaer Ordensburg (1515).
- Abb. 3. Burgen des livländischen Ordensstaates im jetzigen Territorium Lettlands (Grenzen nach F.Benninghoven 1990): 1 – Grenzen der Komtureien und Vogteien; 2 – Grenze der jetzigen Republik Lettland; 3 – Grenze des Rigaer Patrimonialgebiets; 4 – Territorium der Bistümer; 5 – Ordensburgen.
- Abb. 4. Burgruine Cēsis/Wenden (Anfang des 20. Jh.).
- Abb. 5. Grundriss der Burg Alūksne/Marienburg im 17. Jh. (Original im Kriegsarchiv in Stockholm).
- Abb. 6. Burgberg in Aizkraukle/Ascheraden – Ort der ersten Ordensburg mit der von V. Urtaņš archäologisch freigelegten Umfassungsmauer (Aufmessung von Brastiņš 1930).
- Abb. 7. Grundriss der Burg Rūjiena/Rujen im 17. Jh. (Original im Kriegsarchiv in Stockholm).
- Abb. 8. Burg Salaspils/Kirchholm – Rekonstruktion des Grundrisses und der Baumassen des 14. Jh. Bezeichnungen: 1 – archäologisch freigelegte Mauer; 2 – rekonstruierte Mauer; 3 – Ufer der Daugava im 20. Jh. (nach Ose 1998).
- Abb. 9. Rekonstruktion des Innenraumes der Meisterkammer in der Burg Cēsis/Wenden (nach Guleke 1896).
- Abb. 10. Burgruine Gaujiena/Adsel (um 1930).
- Abb. 11. Grundriss der Burg Altene/Altona (nach Graudonis 1983).
- Abb. 12. Grundriss der Burg Ādaži/Neuermühlen im 17. Jh. mit zwei diagonal angebauten Kanonentürmen (Original von Johan Palmstruck im Kriegsarchiv in Stockholm).
- Abb. 13. Grundriss der Burg Ērgeme/Ermes im 17. Jh. (Original im Kriegsarchiv in Stockholm).
- Abb. 14. Burg Ērgeme/Ermes. 1 – Nordost-Turm – Ansicht von Norden und Grundriss des Erdgeschosses; 2 – Schnitt und Grundriss des Erdgeschosses des Torturmes; 3 – Schnitt und Ansicht einer Schießscharte des Torturmes (nach I. Stukmanis 1977 und Aufmessungen der Autorin 1997).

PĒTĪJUMI PAR BAUSKAS PILI

...nachdem der 16. 10. nicht nur mit dem Errichten einer ...
...nachdem der 16. 10. nicht nur mit dem Errichten einer ...
...nachdem der 16. 10. nicht nur mit dem Errichten einer ...

...nachdem der 16. 10. nicht nur mit dem Errichten einer ...
...nachdem der 16. 10. nicht nur mit dem Errichten einer ...
...nachdem der 16. 10. nicht nur mit dem Errichten einer ...

...nachdem der 16. 10. nicht nur mit dem Errichten einer ...
...nachdem der 16. 10. nicht nur mit dem Errichten einer ...
...nachdem der 16. 10. nicht nur mit dem Errichten einer ...

...nachdem der 16. 10. nicht nur mit dem Errichten einer ...
...nachdem der 16. 10. nicht nur mit dem Errichten einer ...
...nachdem der 16. 10. nicht nur mit dem Errichten einer ...

...nachdem der 16. 10. nicht nur mit dem Errichten einer ...
...nachdem der 16. 10. nicht nur mit dem Errichten einer ...
...nachdem der 16. 10. nicht nur mit dem Errichten einer ...

Andris Caune

ORDENPILS BAUSKĀ

KĀDAS VĒLO VIDUSLAIKU PILS DIBINĀŠANAS CĒLOŅI

Latvijas teritorijā, kas aizņem kādreizējās Livonijas valstiņu savienības dienvidu daļu, atrodas ap 100 mūra piļu. Izņemot divas, visas pārējās celtas laikposmā no 12. gs. beigām līdz 15. gadsimtam. Taču precīzs celtniecības sākuma gads ir zināms tikai dažām. Parasti par pils aptuvenās celtniecības sākumu tiek pieņemts gads, kad tās vārds pirmoreiz tiek minēts rakstītajos vēstures avotos. Bauskas pils ir viena no tām retajām pilīm, par kuru atrodami noteiktāki celšanas dati.

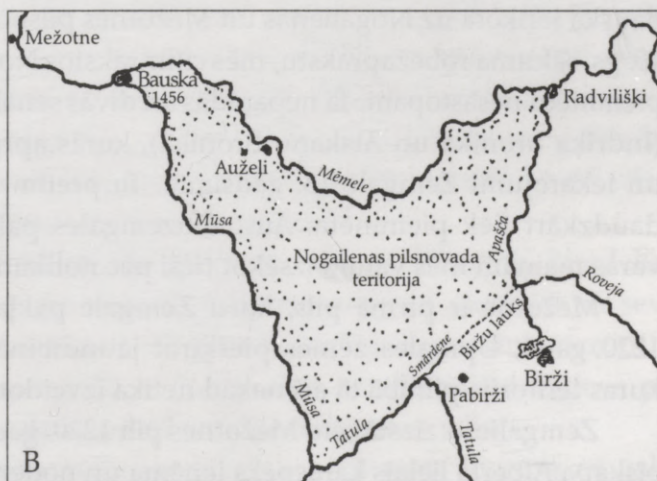
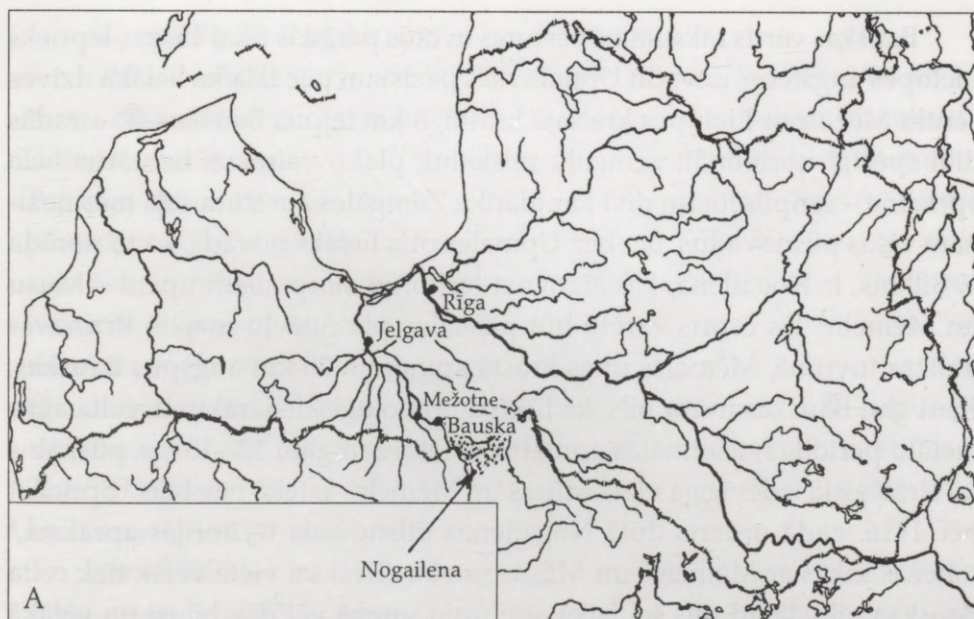
Pēc Rusova hronikas ziņām, pili cēlis mestrs Heinrihs Vinke no Overbergas savā valdīšanas laikā no 1438. līdz 1450. gadam. Kā hronists raksta, "*he hefft gebuuet det hußz Bauschkenborch*"¹. Pils celšanas laiku precizējis jau 1895. gadā Leonids Arbuzovs, seniors, minot mestra Heinriha Vinkes fon Overberga 1443. gada augusta vēstuli Rēveles rātei, kurā rakstīts par jaunas pils celšanu (*nyen slotte*).² Tradicionāli tiek uzskatīts, ka Bauskas pils sāka celt 15. gs. pirmajā pusē, t.i., 1443. gadā. Šādu vēlu pils celtniecības laiku apstiprina arī Marienburgas pils būvmeistara Bernharda Šmida 1921. gadā publicētais izvilks no 1411. gada ordenpiļu saraksta, kurš pirms Pirmā pasaules kara glabājās Kēnigsbergā Valsts arhīvā.³ Šajā dokumentā ordenim Livonijā minētas 54 pils, no tām Kurzemē – 15 (Grobiņa, Durbe, Aizpute, Alsunga, Skrunda, Kuldīga, Ventspils, Sabile, Tālsi, Kandava, Saldus, Dobeļe, Jaunpils, Jelgava, Tukums). Sarakstā Bauskas pils trūkst, jo acīmredzot tā vēl nav pastāvējusi. Turklāt Bauska, kā mēs zinām no vēlākiem dokumentiem, nav nekāda blakuspils vai neliela saimniecības pils, bet gan kādas ordeņa zemes pārvaldes centrs. Tādas pils Kurzemē bija četras komturejas – Jelgava, Dobeļe, Kuldīga, Ventspils un četras fogtejas – Grobiņa, Tukums, Kandava un Bauska.

Interese par Bauskas pili pētniekiem radās pagājušā gadsimta 70. gados, kad sākās pils jaunākās daļas atjaunošanas darbi iecerētajam muzejam un līdz ar tiem – arheoloģiskie izrakumi. Bauskas pils vārds parādījās gan arheologu ikgadējo īsajo atskaitei ziņojumu publikācijās, gan populārajos rakstos avīzēs, žurnālos un kalendāros.

Arheoloģiskie izrakumi nav devuši nekādus materiālus, kas ļautu pils celtniecību datēt agrāk par 15. gs. pirmo pusi, taču jau pēc 1980. gada Rīgā parādījās dažu no vēstures zinātnes tālu stāvošu rakstītāju pieņēmumi, ka, iespējams, mūra pils Bauskā pastāvējusi jau 14. gadsimtā.⁴ Diemžēl neviens no šo kalendāru un avīzrakstu autoriem tā arī nenorāda, kāpēc pils celtniecība varētu tikt datēta par 100 gadiem agrāk, nekā to vēsturnieki uzskatīja līdz šim. Varētu jau nepievērst uzmanību šiem nepamatotajiem pieņēmumiem, taču 1990. gadā Vācijā autoritatīvajā *"Böhlau"* izdevniecībā Ķelnē iznāca vairāku pazīstamu vācbaltiešu autoru kopdarbs – *"Baltisches Historisches Ortslexicon"*, ko izdeva Hanss Feldmans un Heincs fon Milens (*Heinz von zur Mühlen*). Aprakstā par Bausku sniegta šādas ziņas: *"Ordensburg Bauske, nye slot erbaut 1443–56, älteste Teil aus dem 14. Jahrhundert. Ende des 16. Jhs von Herzog Friedrich Kazimir neu befestigt und Renaissance – Flügel angebaut."*⁵ (Ordenpils Bauska, jaunā pils, būvēta 1443.–56. g., vecākā daļa no 14. gadsimta, 16. gs. beigās no hercoga Frīdriha Kazimira no jauna nocietināta un piebūvēts renesanses celtnes spārns.) Tātad no šī darba izriet, ka pirmie mūra pils nocietinājumi Bauskā būtu celti jau 14. gs., bet simt gadu vēlāk, 15. gs. pirmajā pusē, mestra Heinriha Vinkes no Overbergas valdīšanas laikā pils pārbūvēta un tā tad būtu 1443. gadā dokumentā minēta – *"nyen slotte"*. Tālāk 16. gs. beigās Frīdriha Kazimira laikā Bauskas pils vēlreiz pārbūvēta un ieguvusi to izskatu, kāds ir redzams pēdējos, vēl tagad skatāmās pils mūros.

Jāatzīmē, ka 15. gs. beigās, 16. gs. daudzas Livonijas pilis tika pārbūvētas, piemērojot tās ugunsieroču aizsardzībai. Taču dokumentos neatradīsim nevienu, kura tāpēc būtu nosaukta par jauno pili. Kāpēc tad Bauskas pils pēc pārbūves ieguvusi šādu apzīmējumu? Liekas, šeit nekritiski pārņemti 80. gadu izdomājumi Latvijas presē.

Gan pilsdrupu mūros, gan arheoloģiskajos izrakumos varam skaidri nodalīt divus galvenos pils būvperiodus – ordeņa laika 15. gs. pili un 16. gs. pārbūvēto jeb, pareizāk, jaunuzcelto renesanses stila pils daļu. Varētu gan saņemt aizrādījumu – ka Bauskas pilsdrupās izrakumi veikti galvenokārt

1. att.

A – rakstā pieminēto piļu
atrašanās vietas;

B – Nogailenas pilsnovada
teritorija pēc V. Bīlķina

pils jaunākajā daļā kādreizējās ordenpils priekšpils vietā, bet senākajā daļā, kas 16. gs. nav pārbūvēta, bijuši tikai trīs izrakumu laukumi. Taču arī šajās trīs pētījumu vietās liecības, agrākas par 15 gs., netika atrastas.

Lai gūtu skaidrību par iespēju, vai Bauskas pils varētu būt celta jau 14. gs. vai tā tomēr būvēta tikai 15. gs. sākumā, kā to atzina līdzšinējie Bauskas vēstures pētnieki, aplūkosim rakstīto vēstures avotu sniegtās ziņas par tiem notikumiem, kas risinājās Zemgalē – Lielupes augštecē no 13. līdz 15. gadsimtam.

Bauskas vārds rakstītajos vēstures avotos parādās tikai 15. gs., iepriekš Lielupes augšteces novadu Upmali mēs pazīstam pēc tālaika lielākā dzīves centra Mežotnes Lielupes kreisajā krastā, 8 km leņpus Bauskas. Te atradās divi spēcīgi nocietināti zemgaļu pilskalni, plaša, vairākus hektārus liela apmetne – senpilsēta un divi kapulauki. Zemgales austrumdaļā mēs nezinām visus pilsnovadus, bet bez Upmales otrs lielāks novads, kā to norāda V. Biļķins, ir Nogailena, kas aizņēma teritoriju starp abām upēm – Mūsu un Mēmeli.⁶ Tās centrs varētu būt pilskalns pie Aužeļu mājām Brunavas muižas tuvumā, Mēmeles upes krastā apmēram 20 km augšpus Bauskas. Kaut gan Bauskas mūra pils, kā liecina arheoloģiskie izrakumi, celta agro metālu perioda nocietinātās apmetnes vietā, zemgaļu 12.–13. gs. pilskalns šai stratēģiski izdevīgajā vietā Mūsas un Mēmeles satekā nav bijis.⁷ Spriežot pēc 1416. gadā ordeņa dotā Nogailenas pilsnovada teritorijas apraksta,⁸ robežas sākās ar Mēmeles un Mūsas sateku. Tieši šai vietā vēlāk tiek celta Bauskas pils. Tātad pils šai laikā abu upju satekā vēl nav bijusi un vēlākā Bauska ierīkota uz Nogailenas un Mežotnes pilsnovadu robežas. Izņemot 15. gs. sākuma robežaprakstu, mēs citur rakstos Nogailenas pili un novadu pieminētu nesastopam. Tā neparādās arī divās senākajās Livonijas hronikās (Indriķa hronikā un Atskaņu hronikā), kurās aprakstīti vācu karagājieni un iekarojumi Zemgalē 13. gadsimtā. Turpretim Mežotne 13. un 14. gs. daudzkārt tiek pieminēta. Austrumzemgales pakļaušanai un politiskās varas maiņām mēs varam izsekot tieši pēc notikumiem Mežotnē.

Mežotne ir pirmā pils, kuru Zemgalē pakļauj bīskaps Alberts jau 1220. gadā, Upmales zemes piešķirot jaundibinātajai Sēlijas bīskapijai, kuras teritorija pilnībā tā arī nekad netika izveidota.

Zemgaliešu aizstāvēto Mežotnes pili 1220. gadā neilgi pēc 2. februāra bīskapa Alberta lielais karaspēks ieņēma un nodedzināja.⁹ Kad īsti vācieši Mežotnē pili atkal uzcēla, tiešu ziņu mums trūkst. Pāvesta legāts Modenas Vilhelms vēl 1242. gada 19. aprīlī norāda, ka nav iespējams noturēt Mežotnes vietu.¹⁰ Modenas Vilhelms jau 1225. gadā ir devis norādījumu uzcelt pili pie Lielupes.¹¹ Raksts arī rāda, ka pili domāts celt netālu no Babītes, kur Zemgales bīskapam Lambertam atstāj tiesības zvejojot kopā ar Rīgas pilsoņiem. No tā secināms, ka tai vajadzēja atrasties leņpus Mežotnes. 1242. gada 19. aprīļa dokumentā ir atkārtots norādījums uzcelt šo pili un pilnvara to veikt Livonijas ordenim.¹²

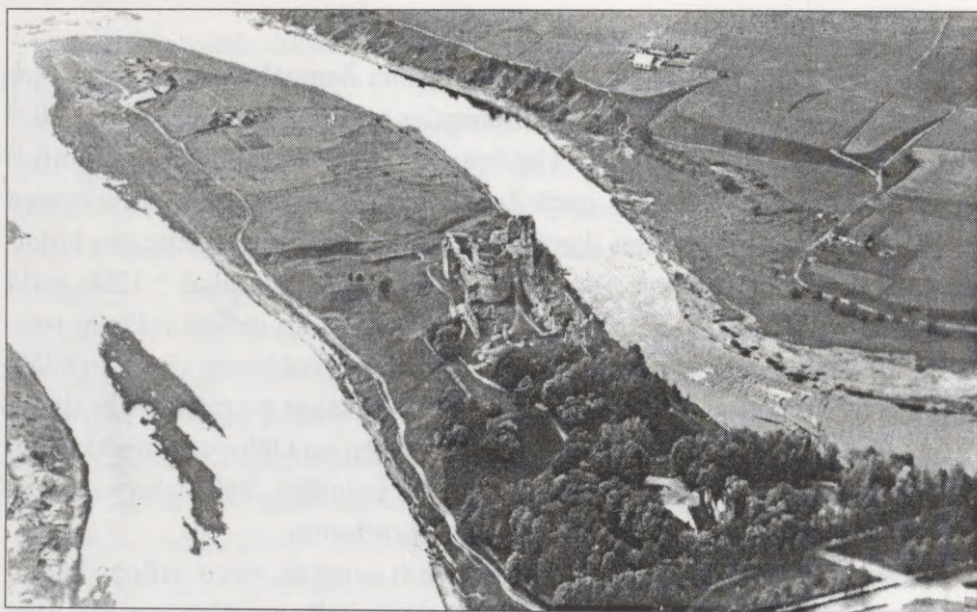
Pili uzcēla 1266. gadā, un tā saucās Jelgava.

Sēlijas bīskapijas vietā vēlāk tiek izveidota Zemgales bīskapija. Mežotne no 1233. gada tiek nozīmēta par Zemgales prāvesta un kapitula mitekli.¹³ Zemgales bīskapijas prāvestu Heidenrihu piemin vairāki dokumenti.¹⁴ Politisku nesaskaņu dēļ 1236. gadā Zemgales bīskaps Alnas Balduins atdeva pāvestam atpakaļ Zemgales diecēzi.¹⁵ 1251. gada 3. martā Zemgales bīskapija tiek likvidēta un tās zemes pievienotas Rīgas bīskapijai.¹⁶ 1254. gadā notika Zemgales dalīšana starp Rīgas virsbīskapu un ordeni.¹⁷ Divas trešdaļas Upmales zemes nonāca Rīgas virsbīskapa rokās un viena trešdaļa tika atdota ordenim. Livonijas ordeņa trešdaļa sākās no mūžameža (latīn. *vere*) un turpinājās lejup gar Mūsas kreiso krastu un Lielupes kreiso krastu. Tātad Bauskas vieta šai laikā ordeņa zemēs neietilpa, bet Lielupes kreisā krastā esošā Mežotnes pils vieta jau pieder ordenim.

Par to, ka Mežotnes atjaunotajā pilī mīt zemgaļi, nevis ordeņa bruņinieki, stāsta Atskaņu hronika.¹⁸ Pēc zemgaliešu lielās sacelšanās sākās Vācu ordeņa un dāņu karaspēka apvienotais uzbrukums. 1272. gada 21. aprīlī pienāca Mežotnes pils kārta, jo arī mežotnieki bija sacēlušies. Pie pils ar kuģiem no Rīgas pienāca ordeņa karaspēks. Mežotnes aizstāvji padevās bez cīņas. Ar nepretošanos viņi panāca vienīgi to, ka izglāba savu dzīvību. Visus bērnus, sievietes un vīriešus ordeņa karaspēks aizveda un pili izlau-pīja. Vai pašu pili nodedzināja, tas nav zināms.

Kad zemgaļu sacelšanās bija apspiesta, mestrs Valters no Nordekas, virsbīskaps Alberts un Rīgas domkapitula prāvests Jānis ataicināja pie sevis Rīgā zemgaliešu pārstāvjus un 1272. gada 6. jūlijā slēdza ar viņiem mieru.¹⁹ Miera līgumā jauns un zīmīgs ir punkts, kas zemgaliešiem uzdeva par pienākumu piedalīties darbos, kad ordenis cels jaunas pilis.

Tālāk rakstīto avotu vērtējumos stāstīts, kā noris Rietumzemgales pakļaušana un zemes izpostīšana. Dažādu autoru pieminējumi liecina, ka arī Zemgales iedzīvotāji šai laikā ārkārtīgi smagi cietuši. Tas attiecas galvenokārt uz Rietumzemgali, taču izpostīta bija arī Austrumzemgale. Zemgale atradās kā starp diviem dzirnakmeņiem, kas to mala no abām pusēm. No Rīgas iebruka kristiešu karapulki – Livonijas ordeņa spēki, no dienvidiem ielauzās žemaišu karaspēks. No pirmajiem cieta vairāk Rietumzemgale, bet Austrumzemgale, kas pirmā bija pakļauta kristiešiem, tika izpostīta nemitīgajos žemaišu iebrukumos.

2. att. Bauskas pils novietne Mūsas un Mēmeles satekā

3. att. Bauskas pils kopskats no Mūsas upes kreisā krasta

4. att. Bauskas pils 1443. gadā celtā daļa

Pēc 1290. gada, kad Rietumzemgale bija pakļauta, žemaišu iebrukumam vairs nebija šķēršļu. Gadus trīsdesmit Jelgava bija vienīgā pils Zemgalē, kas uztvēra žemaišu uzbrukumus, parasti – gar Lielupes krastiem. Jelgava diemžēl atradās Zemgales otrā malā un lielā attāluma dēļ maz ko varēja palīdzēt kristiešu pakļautajai Zemgales dienvidu teritorijai. Laikā no 1297. gada līdz 1330. gadam žemaišiem nevajadzēja arī baidīties, ka Livonijas ordenis spers kādus pretsoļus, jo tas bija iesaistīts ilgajās cīņās ar Rīgas pilsētu un virsbīskapu, kam palīdzību sniedza arī Lietuvas valdnieki.

Par postu, ko žemaišu iebrukumi radīja Zemgales dienvidu zemē, vēsti Rīgas domkapitula un Dānijas ķēniņa 1298. gada 12. jūnijā noslēgtais līgums.²⁰

Līguma sacerētāju – domkapitula kanoniķu – īpašumi atradās Zemgales rietumos, plašās virsbīskapa teritorijas kaimiņos. Dokuments vēsti, ka turpinās nepārtraukti pagānu, t.i., žemaišu iebrukumi, kas nemitīgi rada cilvēkos bailes un mantas postījumus. Rezumējot sacīto, kanoniķi atzīst, ka sekas ir pilnīgi izpostīta un bez iedzīvotājiem palikusi zeme.

Uz žemaišu ieroču akcijām norāda arī dažu veco pīļu atjaunošana, ko Livonijas ordenis uzsāka Zemgales vidus un ziemeļu daļā.²¹

Ir saprotams, ka ordenim būtu radušās šai laikā milzīgas grūtības, ja tas būtu vēlējies celt jaunas mūra pili pret žemaišiem Zemgales dienvidu daļā. Vecās zemgaļu koka pili iepriekšējos karos bija nodedzinātas. Jaunu piļu celšanas laikā būtu vajadzīgs piļu būvi aizsargāt ar lielu karaspēku un izvietot tajās prāvus bruņinieku garnizonus. Zemēs, kas bija izpostītas un mazapdzīvotas, trūka arī vietējo pārtikas avotu. Ordenis nebūtu spējis ilgstoši pievest kareivjiem un pils cēlājiem no tālienes pārtiku.

Tomēr kā vienu no pirmajiem atbalsta punktiem ordenis 1321. gadā beidz atjaunot Mežotnes koka pili, kas pēc pēdējās nopostīšanas apmēram 50 gadu bija gulējusi gruvešos. Vartberges Hermanis savā hronikā skaidri norāda, ka ordenis uzcēlis Mežotnes pili pret lietuvjiem. Tikai pēc rīdnieku sakaušanas 1330. gadā Livonijas ordenis varēja pastiprināt Zemgales aizsardzību, 1335. gadā ceļot Dobeles pili²² un 1339. gadā Tērvetes pili.²³

14. gs. nostiprinājās Lietuvas politiskā vara. Kēniņš Ģedimins, izmantodams Livonijas ordeņa grūtības, sāka tīkot arī pēc Zemgales zemēm. Zemgale 14. gs. vairākas reizes piedzīvoja smagus lietuvju karapulku iebrukumus, kad viņi gar Lielupi devās uz Livoniju. 1346. gada 16. aprīlī tika ieņemta un nopostīta Mežotne. Pils garnizons un tuvējo ciemu zemgalieši tika iznīcināti.²⁴

Liekas, ka nodedzināto koka pili Livonijas ordenis drīz atkal no jauna uzcēla (Vartberges Hermanis Dancigas sarunās 1366. gadā piemin Mežotnes pili, nevis pilsvietu²⁵). Zemgale 1376. gadā atkal piedzīvoja jaunu lietuvju iebrukumu, 1. augustā lietuvieši nodedzina Jelgavas pilsētu.²⁶ Tomēr avotos neatrodam vairāk ziņu par Mežotnes pils nopostīšanu. Livonijas mestrs 1416. gada 23. un 27. augustā rakstos sniedz arī ziņas par Sesavas un Nogailenas pilsnovadiem un rezumēdams teic, ka agrāk tie bijuši apdzīvoti, taču tagad diemžēl ir bez iedzīvotājiem.²⁷ Šeit pieminētā teritorija ietver gan Mežotnes, gan Bauskas apkārtni.

14. gs. otrajā pusē Livonijas ordeņa karaspēks, atbildēdams uz žemaišu iebrukumiem, vismaz reizes desmit ir devies karagājienos uz Upītes zemēm Lietuvā. Par izejas punktu šiem iebrukumiem, iespējams, varēja kalpot arī Mežotnes vecā pils vieta. Taču pēc 1366. gada Mežotnes vārds dokumentos uz vairāk nekā 70 gadiem nozūd. Vai šajā laikā būtu radusies domājamā Bauskas 14. gs. pils? Neviens dokuments atbildi nesniedz. Arī iepriekš raksturotie politiskie notikumi nedod pamatojumu jaunas mūra pils celtniecībai šajā karos izpostītajā apgabalā.

Pēc Tannenbergas kaujas 1410. gadā sākās Lietuvas valsts nostiprināšanās un aktuāls kļuva robežjautājums starp Lietuvu un ordeņa zemēm. Sekoja vēl 1422. gada karš starp Lietuvu un ordeni, kurš atkal piedzīvoja zaudējumu. 1422. gada 27. septembrī Lietuvas un Polijas valdnieki Vitauts un Jagailis pie Melnezera noslēdza mieru ar lielmestru un Livonijas mestru. No šī līguma redzams, ka starp Livoniju un Žemaitiju dažādos laikos bijušas divas atšķirīgas robežas. Senākā atbilda žemaišu, nevis ordeņa interesēm. Spēkā palika šī senākā robeža. Dokumenta beigās tā nosaukta par hercoga Vitauta robežu. Dabā tā tika nosprausta 1426. gadā. No Livonijas tika atšķelta kādreizējā zemgaļu apdzīvotā apgabala dienvidu daļa.²⁸ Šī robeža starp Livoniju un Lietuvas zemēm saglabājās gan vēlākās Kurzemes hercogistes laikā, gan cariskās Krievijas laikā kā Kurzemes un Kauņas guberņas robeža un ar nelieliem precizējumiem veido mūsdienu Latvijas un Lietuvas robežu. Robežu nospraušana bija viens no priekšnoteikumiem, lai atsāktos apdzīvotība izpostītajā Upmales novadā. Lietuvas valstī nostiprinoties centrālajai varai, pamazām norima arī žemaišu sirojumi Livonijā. 15. gs. sākumā vairums Rīgas virsbīskapam piederošo Upmales zemju pārgāja ordeņa īpašumā. 1435. gada decembrī landtāgā Valkā arī Rīgas domkapituls atsacījās no savām kādreizējām zemēm uz dienvidiem no Daugavas par labu ordenim.²⁹ Tā 15. gs. pirmajos gadu desmitos Lielupes augštecē Lietuvas pierobežā ordeņa rokās bija nonācis plašs apgabals, kuram vajadzēja pili – pārvaldes centru un aizsargu pret iespējamām turpmākiem lietuviešu uzbrukumiem. Tie bija priekšnoteikumi, kāpēc 1443. gadā Livonijas mestrs Heinrihs Vinke no Overbergas lika būvēt Bauskas pili.

Kāpēc pili dēvēja par jauno *nyen slotte*? Vecā pils bija dažu kilometru attālumā esošā Mežotnes pils vieta, varbūt vēl kādi koka nocietinājumi.

Ka jaunās pils nosaukumu iegūst dažus kilometrus attālu no vecās pils celtie nocietinājumi, liecina, piemēram, 13. gs. otrajā pusē Rīgas apkārtnē celtā ordeņa Ādažu pils – vāciski *Neuermühlen* – t.i., Jaunās dzirnavas. Vecās, 13. gs. sākumā Daugavgrīvas cisterciešu mūku celtās dzirnavas bija uz tagadējā Mīlgrāvja. Kāpēc jauno pili cēla Bauskā, nevis Mežotnē? Liekas, ka to noteica Bauskas pils izdevīgāka novietne salīdzinājumā ar Mežotni. Bauska atradās divu upju – Mūsas un Mēmeles satekā, un no šīs satekas sākās Lielupe, tātad šeit varēja pārredzēt abus galvenos ceļus no Lietuvas, kas gāja gar Mūsas un Mēmeles krastiem.

Par Bauskas pils celtniecību tieši 15. gs. pirmajos gadu desmitos liecina vēl divi fakti. Bauskas apkārtnē Vecsaulē līdz pat 20. gs. dzīvoja tā sauktie

krieviņi, kuru valoda bija līdzīga votu valodai. Par tiem Pauls Einhornš savā "*Historia Lettica*" 17. gs. raksta, ka Bauskas apkārtnē no pils celšanas laikiem esot nometināti igauņi.³⁰

Igauņu un votu valoda ir līdzīga. Šie voti Bauskas apkārtnē varēja tikt atvesti kā gūstekņi no liela ordeņa iebrukuma Novgorodas zemēs 1445. gadā, kuru piemin arī Rusova hronika.³¹ Tātad no iedzīvotājiem tukšajā apgabalā ordenim šai laikā vajadzēja gādāt jaunus iemītniekus – arī kļaušniekus jaunās pils celtniecībai.

Par to, ka Bauskas pils celta tikai 15. gs. 40. gados, netieši liecina arī tas, ka apkārtnes apdzīvotība sākusies tikai 15. gs. vidū pēc Bauskas pils uzcelšanas. Visu apkārtējo lielo muižu izlēņošanas sākums vai pirmais pieminējums dokumentos attiecas uz šo laiku vai pat vēlāk. 1457. gadā mestrs ir varējis izlēņot diviem lielvasāļiem plašo Rundāles teritoriju, kas atrodas starp Mūsu, Bērsteli un Īslīci.³² Bornsmindes muiža izlēņota 1462. gadā,³³ Svītene 1457. gadā,³⁴ Bērstele 1457. gadā.³⁵ Citas Bauskas apkārtnes muižas tikai 16. gs. – Code 1543. gadā,³⁶ Vecsaule 1559. gadā,³⁷ Mežotne 1541. gadā.³⁸

Nobeidzot apskatu par iespējamo Bauskas pils celtniecības laiku, jākonstatē, ka mūsu rīcībā nav ne rakstīto avotu, ne arī arheoloģisko izrakumu liecību, kas ļautu Bauskas rašanās laiku datēt ar 14. gadsimtu.

Vēstures notikumu analīze rāda, ka Livonijas ordenim nepieciešamība būvēt jaunu pili – zemes pārvaldes centru – radās tikai 15. gs. 30.–40. gados, kad visa Dienvidzemgale nonāca ordeņa pakļautībā, kad iepriekšējos gadsimtos izpostītajā novadā nometināja jaunus iedzīvotājus, sāka izlēņot apkārtējās zemes ordeņa vasāļiem. Tātad par Bauskas pils celtniecības gadu ir jāuzskata līdzšinējais datējums – 1443. gads.

Atsauces

- ¹ Schmidt O. E. Schloss Bauske und Mesotheren. – Mitau, 1890. – S. 11.
- ² Arbusow L., sen. Über die Zeit der Erbauung der Bauskenburg // Sb. Kurl. 1895. – Mitau, 1896. – S. 17.
- ³ Schmidt B. Die Burgen des deutschen Ritterordens in Kurland // Zeitschrift für Bauwesen. – 1921. – H. 7–9. – S. 200.
- ⁴ Zandbergs A. Bauskā // Dabas un vēstures kalendārs 1981. – Rīga, 1980. – 171.–173. lpp.; Dūmiņa A. Bauskas pilsdrupas // Dzimtenes Balss. – 1985. – Nr. 34.

- ⁵ Baltisches historisches Ortslexikon / Hrsg. von H. Feldmann, H. von zur Mühlen. – Teil II: Lettland (Südlivland un Kurland). – Wien, 1990. – S. 59.
- ⁶ *Biļkins V.* Zemgaliešu brīvības cīņas. – [Mineapolis], 1973. – 22., 242., 255. lpp.
- ⁷ *Caune A.* Izrakumi Bauskas pili 1980. un 1981. gadā // ASM 1980. un 1981. – Rīga, 1982. – 60.–65. lpp.
- ⁸ Liv-, Est- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Register. Bd. 1–12. – Reval; Riga; Moskow, 1853–1914 (turpmāk – LUB). – V. – Nr. 2090, 2094.
- ⁹ Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. – Rīga, 1993. – XXIII.
- ¹⁰ LUB. – I. – Nr. 171.
- ¹¹ Senās Latvijas vēstures avoti. – Rīga, 1937. – 1. burtn. – Nr. 117. – 89., 90. lpp.
- ¹² LUB. – I. – Nr. 171.
- ¹³ Senās Latvijas vēstures avoti. – 1. burtn. – Nr. 188–190. – 165. lpp.
- ¹⁴ LUB. – I. – Nr. 105, 163.
- ¹⁵ Senās Latvijas vēstures avoti. – Rīga, 1940. – 2. burtn. – Nr. 328.
- ¹⁶ Turpat.
- ¹⁷ Turpat. – Nr. 388.
- ¹⁸ Atskaņu hronika / V. Bisenieka atdzejojums, Ē. Mugurēviča priekšvārds, Ē. Mugurēviča un K. Kļaviņa komentāri. – Rīga, 1998. – 8029.–8041. rinda.
- ¹⁹ LUB. – I. – Nr. 432; *Biļkins V.* Zemgaliešu brīvības cīņas. – 163., 164. lpp.
- ²⁰ LUB. – I. – Nr. 572, 573.
- ²¹ *Lövis of Menar K., von.* Burgenlexikon für Alt-Livland. – Rīga, 1922. – S. 82, 83; *Biļkins V.* Zemgaliešu brīvības cīņas. – 234. lpp.
- ²² *Biļkins V.* Zemgaliešu brīvības cīņas. – 234. lpp.
- ²³ Turpat. – 234., 235. lpp.
- ²⁴ Turpat. – 239. lpp.
- ²⁵ Turpat. – 239., 240. lpp.
- ²⁶ Turpat. – 239. lpp.
- ²⁷ LUB. – V. – Nr. 2090, 2094.
- ²⁸ *Biļkins V.* Zemgaliešu brīvības cīņas. – 246.–249. lpp.
- ²⁹ LUB. – VII. – Nr. 1016, 1017.
- ³⁰ *Einhorn P.* Historia Lettica // SRL. – S. 577, 578.
- ³¹ *Baltasars Rusovs.* Livonijas hronika / Tulk. E. Veispals. – Rīga, 1926. – 42. lpp.
- ³² *Biļkins V.* Zemgaliešu brīvības cīņas. – 130. lpp.
- ³³ Baltisches historisches Ortslexikon. – S. 86.
- ³⁴ Turpat. – 570. lpp.
- ³⁵ Turpat. – 72. lpp.
- ³⁶ Turpat. – 732. lpp.
- ³⁷ Turpat. – 493. lpp.
- ³⁸ Turpat. – 391. lpp.

Andris Caune

ORDENSBURG BAUSKE – HINTERGRÜNDE EINER BURGGRÜNDUNG IM SPÄTEN MITTELALTER

Zusammenfassung

Bauske ist eine der wenigen Burgen, worüber genaue Daten zum Anfang des Baues zu finden sind. Als Erbauer der Burg gilt nach Russows Chronik der Ordensmeister Heinrich Vincke von Overberg, der von 1438 bis 1450 in Livland regiert hat.

Die Zeit des Errichtens der Burg wurde schon 1895 von Leonid Arbusow d.Ä. präzisiert. Er wies auf einen im Jahre 1443 von Heinrich Vincke von Overberg dem Revaler Rat geschriebenen Brief hin, worin der Ordensmeister den Bau einer neuen Burg (*nyen slotte*) erwähnt hat. Die traditionelle Meinung ist, dass der Bau der Burg Bauske in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts – um 1443 begonnen wurde und bis 1456 gedauert hat. Solche späte Bauzeit wird auch durch einen vom Marienburger Baurat Bernhard Schmid 1921 publizierten Auszug des Ordenszinsbuches von 1411 bestätigt. Dieses Buch wurde damals im Staatsarchiv in Königsberg aufbewahrt und beinhaltete ein Verzeichnis von 54 Ordensburgen. Darunter werden in Kurland 15 Burgen genannt, und zwar – Grobin, Durben, Hasenpoth, Alschwangen, Schründen, Goldyngen, Wyndau, Zabeln, Talsen, Kandau, Frauenburg, Doblen, Neuenburg, Mitau, Tuckum. Der Name der Burg Bauske fehlt in diesem Verzeichnis, weil sie offenbar damals noch nicht erbaut war.

In den 70er Jahren unseres Jahrhunderts haben die Forscher ihr Interesse der Burg Bauske von neuem zugewandt, weil es begonnen wurde, den neueren Teil der Ruine für das örtliche Museum wiederherzustellen und deswegen auch archäologisch zu erforschen.

Obwohl es keine archäologische Materialien gibt, die den Bau der Burg früher als in die erste Hälfte des 15. Jh. zu datieren erlaubten, haben einige Nichtfachleute in Riga bereits in den 1980er Jahren Vermutungen ausgesprochen, dass die Burg in Bauske schon im 14. Jh. existiert hat. Leider hat keiner von diesen Autoren darauf hingewiesen, warum man den Bau der Burg Bauske 100 Jahre früher datieren könnte.

Diese unмотivierte Vermutung könnte von Fachleuten unbeachtet bleiben, aber 1990 wurde in Deutschland, im Böhlau-Verlag in Köln, eine wichtige Zusammenarbeit mehrerer bekannter Autoren – Baltisches Historisches Ortslexikon von Hans Feldmann und Heinz von zur Mühlen – herausgegeben. In diesem Buch

werden über Bauske folgende Daten gegeben: "Ordensburg Bauske, *nye slot*, erbaut 1443–56, der älteste Teil aus dem 14. Jahrhundert."

Der Name *Bauske* kommt in den Schriftquellen erst im 15. Jh. auf. Bevor ist Mesothien als das größte Lebenszentrum im Gebiet Upmale am Oberlauf der Semgaller Aa bekannt gewesen. Mesothien befindet sich am linken Flussufer 8 km unterhalb der jetzigen Bauske.

Mesothien ist die erste Burg in Semgallen, die der Bischof Albert schon 1220 unterworfen hat, als die Länder des Gebietes Upmale dem neugegründeten Bistum Selonien zugeteilt wurden.

An Stelle des Bistums Selonien wurde später das Bistum Semgallen gebildet. Mesothien wurde seit 1233 zum Sitz des Semgaller Probsts und Kapitels verordnet. Der Probst Heidenreich vom Bistum Semgallen wird in drei Urkunden erwähnt. Wegen politischer Unstimmigkeiten hat Balduin von Alna, der Bischof in Semgallen, im Jahre 1236 seine Diözese Semgallen dem Papst zurückgegeben. Das Bistum Semgallen wurde am 3. März 1251 liquidiert und seine Länder dem Rigaer Bistum angeschlossen. 1254 hat die Verteilung Semgallens zwischen dem Rigaer Erzbischof und dem Orden stattgefunden. Zwei Drittel der Länder des Gebietes Upmale hat der Rigaer Erzbischof und ein Drittel – der Orden erworben. Das dem zugefallene Drittel des Landes Orden war mit Urwäldern (lateinisch *vere*) bedeckt und befand sich am linken Ufer der Muhša und der Semgaller Aa. Also, zu jener Zeit ist der Ort der späteren Bauske außerhalb der Länder des Ordens gewesen. Aber Mesothien am linken Ufer der Semgaller Aa war schon damals im Territorium des Ordens.

Die Reimchronik erzählt, dass in der von Deutschen erneuerten Burg Mesothien die Semgaller und keine Ordensbrüder gewohnt haben. Nach dem großen Aufstand der Semgaller wurde der Angriff des vereinigten Heeres des Ordens und der Dänen organisiert. Am 21. April 1272 kam der Heer des Ordens mit Schiffen aus Riga in Mesothien an, und die Verteidiger der Burg haben sie den Deutschen ohne Kampf übergeben.

Einer der ersten Stützpunkte, der vom Orden 1321 erneuert wurde, ist die Holzburg Mesothien gewesen. Sie hatte nach der letzten Verwüstung etwa 50 Jahre in Schutt und Asche gelegen. Herrmann von Wartberg hat in seiner Chronik deutlich gesagt, dass der Orden die Burg Mesothien als einen Stützpunkt gegen die Litauer errichtet hat.

Im 14. Jh. festigte sich die politische Macht Litauens. Der König Gedimin wollte die Schwierigkeiten des Livländischen Ordens ausnutzen. Er begann, auch nach Ländern der Semgaller zu begehren. Während des 14. Jh. hat Semgallen mehrmals

schwere Einfälle der litauischen Heere erlitten, als sie durch Semgaller nach Livland gingen. Am 16. April 1346 wurde Mesothien eingenommen und verwüstet. Es scheint aber, dass die verwüstete Burg bald vom Orden neu gebaut wurde, weil der Chronist Herrmann von Wartberg in den Gesprächen Danzigs 1366 gerade die Burg und nicht den Ort der Burg Mesothien erwähnt. 1376 hat Semgaller wieder neue große Einfälle der Litauer erlitten; am 1. August haben die Litauer die Stadt Mitau abgebrannt. Die Urkunden geben aber keine weitere Nachrichten über folgende Verwüstungen der Burg Mesothien. Der Livländische Ordensmeister hat in seinen Dokumenten vom 23. und 27. August 1416 über die Burggebiete Sessau und Nogailene berichtet und resümiert, dass sie früher bevölkert gewesen, aber jetzt ohne Einwohner geblieben sind.

Nach dem Kampf bei Tannenberg im Jahre 1410 begann der Staat Litauen sich zu befestigen. Die Grenzfrage zwischen Litauen und den Ländern des Ordens wurde aktuell. Der Orden hat auch den Krieg mit Litauen 1422 verloren. Am 27. September 1422 haben die Herrscher Litauens und Polens Vytautas und Jogaila einen Friedensvertrag mit dem Großmeister und Livländischen Ordensmeister am Schwarzen See geschlossen. Von diesem Vertrag kann man folgern, dass es zwischen Livland und Žemaiten zwei unterschiedliche Grenzen zu verschiedenen Zeiten gegeben hat. Die ältere Grenze, die den Interessen der Žemaitier entsprach, trat in Kraft. Am Ende der Urkunde wird diese Grenze als die "Grenze des Herzogs Witaut" genannt. In der Landschaft wurde diese Grenze 1426 gezogen.

Livland wurde der südliche Teil des von Semgallern ehemals bewohnten Gebietes weggenommen. Diese Grenze zwischen Livland und den Ländern Litauens hat sich auch später – sowohl während des Herzogtums Kurland und Semgallen, als auch in der Zeit des zaristischen Russlands – als Grenze zwischen den Gouvernements Kurland und Kowno erhalten. Mit kleinen Präzisierungen ist diese Linie auch die jetzige Grenze zwischen Lettland und Litauen.

Das Ziehen der Grenzen ist eine der Voraussetzungen dafür gewesen, um das Bevölkern des verwüsteten Gebietes Upmale wieder zu beginnen. Nach dem Festigen der zentralisierten Macht Litauens wurden auch die Einfälle der Žemaitier allmählich unterbrochen. Am Anfang des 15. Jh. sind die meisten Eigentümer des Rigaer Erzbischofs vom Gebiet Upmale in die Hände des Livländischen Ordens übergegangen. Im Dezember 1435 hat sich der Rigaer Domkapitel im Landtag in Walk von seinen ehemaligen Ländern südlich der Düna zu Gunsten des Ordens loss gesagt. Also gerade in den ersten Jahrzehnten des 15. Jh. ist ein weites Gebiet am Oberlauf der Semgaller Aa an der Grenze zu Litauen in die Verwaltung des Ordens gekommen. Man brauchte hier eine Burg – als Verwaltungszentrum und Schutz gegen mögliche Einfälle der Litauer. Die obenerwähnten neuen Umstände

waren Vorbedingungen für den Bau der Burg Bauske, der 1443 vom Meister Heinrich Vinck von Overberg begonnen wurde.

Man könnte fragen, warum die Burg Bauske als *"nyen slotte"* in der Urkunde bezeichnet wurde? Der Ort der alten Burg befand sich in der Entfernung von einigen Kilometern in Mesothien. Vielleicht gab es dort noch damals einige Holzbefestigungen?

Warum wurde die neue Burg gerade in Bauske und nicht in Mesothien gebaut? Es ist zu vermuten, dass im Vergleich mit Mesothien der Ort Bauske günstiger war. Bauske befand sich zwischen zwei Flüssen – der Muhša und der Memel, wo sich die Semgaller Aa begann. Hier konnte man beide wichtigen Wege aus Litauen kontrollieren.

Vom Bau der Burg Bauske gerade in den ersten Jahrzehnten des 15. Jh. zeugen indirekt noch zwei Tatsachen. Zuerst, in der Umgebung von Bauske wohnten die sog. Krewingen, die eine mit dem Wotischen verwandte Sprache hatten. Darüber hat Paul Einhorn in seiner *"Historia Lettica"* im 17. Jh. geschrieben, dass seit dem Bau der Burg Bauske in ihrer Umgegend die Esten angesiedelt waren. Die Sprache der Esten und Woten ist ähnlich. Es ist zu vermuten, dass die Woten in die Umgebung von Bauske als Gefangene gebracht worden sein konnten. Vermutlich geschah es während des großen Einfalles des Ordens in die Länder Nowgorods im Jahre 1445. Also, der Orden hat das fast unbevölkerte Territorium mit neuen Einwohnern – Fronbauern zum Errichten der Burg – besiedelt.

Zweitens, vom Bau der Burg Bauske erst in den 40er Jahren des 15. Jh. zeugt indirekt auch die Tatsache, dass das Bevölkern der Umgebung nur seit der Mitte des 15. Jh. nach dem Bau der Burg begonnen hat. Das Lehen der größeren Güter dieser Gegend oder ihre erste Erwähnung in den Urkunden bezieht sich auf diese oder spätere Zeit.

Diese Übersicht über die Zeit des Baues der Burg Bauske zusammenfassend, muss man folgern, dass zu unserer Verfügung weder schriftliche noch archäologische Zeugnisse stehen, die die Zeit der Entstehung der Burg Bauske vor dem 15. Jh. zulassen. Also, man muss für die Zeit des Baues der Burg Bauske das schon bevor festgestellte Jahr 1443 annehmen.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. A – Lage der im Beitrag erwähnten Orte auf der Karte Lettlands; B – Territorium der Burg Nogailene (nach Bilkins).
- Abb. 2. Situation der Burg Bauske zwischen den Flüssen die Mūša und Mēmele.
- Abb. 3. Gesamtansicht der Burg Bauske von linken Ufer der Mūša.
- Abb. 4. Der 1443 errichtete Teil der Burg Bauske.

Jānis Grūbe

BAUSKAS PILS ZEMES NOCIETINĀJUMU ATTĪSTĪBA NO 16. GS. BEIGĀM LĪDZ 18. GS. SĀKUMAM

Kad Eiropas valstu armiju apbruņojumā 14. gs. otrajā pusē ieviesās ugunsšaujamie ieroči, sākotnēji tiem fortifikācijas būvju tālākā attīstībā nebija būtiskas ietekmes, jo šo ieroču skaits bija niecīgs, to šaušanas attālums neliels un precizitāte – zema. 15. gs. notika pārmaiņas – gadsimta pirmajā pusē lielgabalus un to lodes sāka atliet no čuguna, lielgabalus ievietoja lafetēs. Pieauga smago ugunsieroču skaits karaspēkā, palielinājās lādiņa lidojuma attālums un trāpījuma precizitāte. Kara mākslas attīstība izraisīja arī nocietinājumu pārveidošanu un uzlabošanu. Aizsargmūrus cēla biežākus, zemes nocietinājumu iekšpusē veidoja uzbērumus lielgabalu novietošanai, aizsarggrāvjus paplašināja un padziļināja. 15. gs. celtos noslēgtos lielgabalu torņus laika gaitā papildināja plānā pusapaļi rondelī. 16. gs. sākumā, pilnveidojoties nocietinājumiem, rondelus aizstāja ar plānā piecstūrīgiem bastioniem. Kara inženierzinātnes teorētiski un praktiski, balstoties uz agrāko nocietinājumu trūkumu rūpīgu analīzi un ņemot vērā ugunsieroču straujo attīstību, projektēja konkrētiem apstākļiem atbilstošas nocietinājumu sistēmas. Nozīmīgākās no tām – itāļu, holandiešu, franču un vācu nocietinājumu būves sistēmas – katra veidojās savā teritorijā; to lietoja īsāku vai arī garāku laika periodu Rietumeiropā un Vidusleiropā. Krievijā kopš 16. gs. beigām aizsardzības būves attīstījās savrupi, un pārējai Eiropai raksturīgos nocietinājumus tur sāka celt tikai 18. gs. sākumā.

Šajā rakstā apskatīta Bauskas pils nocietinājumu sistēmas attīstība no 16. gs. beigām līdz 18. gs. sākumam, balstoties uz arheoloģiskajos izrakumos iegūtajiem materiāliem, autora rīcībā esošo plānu analīzi, kā arī uz nedaudzajām rakstīto avotu liecībām.

Arheoloģiskie izrakumi Bauskas pilī notikuši no 1976. gada līdz 1992. gadam Latvijas vēstures institūta arheologa A. Caunes vadībā, bet 1996. un 1997. gadā – Bauskas pils muzeja vēsturnieka un arheologa J. Grūbes vadībā. 16. gs. beigu – 18. gs. sākuma aizsardzības būvju fragmentus lielākā platībā atsedza 1989.–1992. gadā pils austrumu pusē. Citur tos pētīja arī 1977., 1978., 1982., 1984., 1985., 1996. un 1997. gadā. Nepublicētie izrakumu materiālu apkopojumi – pārskati par arheoloģiskajiem izrakumiem Bauskas pilī glabājas Rīgā – Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Arheoloģijas centrā un Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas arhīvā. Nepilns pārskatu komplekts atrodas Bauskas pils muzeja zinātniskajā arhīvā.¹ Īsas atskaides par izrakumos paveikto kopš 1976. gada publicētas arheologu atskaišu sesiju materiālos, īpaši jāatzīmē 1990.–1991. gada izrakumiem² un 1996.–1997. gada pētījumiem veltītie raksti,³ kur aplūkoti atklājumi par pils ārējiem nocietinājumiem austrumu pusē. Nelielu apkopojosu apskatu par Bauskas pils nocietinājumu sistēmas attīstību no 16. gs. beigām līdz 18. gs. sākumam šī raksta autors sniedzis referātā un publikācijā 1994. gadā arheologu zinātniskās atskaites sesijā.⁴

No Bauskas pils un tās zemes nocietinājumu senākajiem plāniem autora rīcībā ir vairāki eksemplāri, no kuriem četri datējami ar 17. gs. pirmo pusi un viens – ar 18. gs. pašu sākumu. Pirmo četru plānu kopijas 1991. gadā Bauskas pils muzejs ieguva no Zviedrijas Kara arhīva, iepriekš Latvijā tie nebija zināmi.⁵ Šajos plānos attēlotas pils mūru kontūras, kā arī ap pili bijušie vai no jauna projektētie zemes nocietinājumi un lauka nocietinājumi. Vienā plānā uz austrumiem no pils zīmēta karaspēka, domājams, zviedru armijas nometne. Novērtējot plānos redzamos objektus un plānu izpildīšanas manieri, jāsecina, ka tie visi varētu būt kopēti no kopēja oriģināla vai arī pārzīmēti cits no cita. Sākotnējais Bauskas pils plāns zīmēts īsi pēc 1625. gada septembra, kad pili ieņēma zviedru karaspēks. Viena plāna paskaidrojumā minētais gadskaitlis – 1626. gads – varētu būt šī eksemplāra tapšanas laiks.

Otrs plāns, kurā redzami Bauskas pils nocietinājumi, publicēts J. Juškeviča darbā par hercogu Jēkabu.⁶ Tas izgatavots 18. gs. sākumā, domājams, vienlaicīgi ar Bauskas pils zīmējumu, kas bijis izstādīts 1886. gadā Jelgavā (Mītava) rīkotajā kultūrvēstures izstādē.⁷ Plāns līdz Otrajam pasaules karam glabājies Kurzemes provinces muzejā Jelgavā un droši vien gājis bojā

pilsētas ugunsgrēkā 1944. gada vasarā. Plāna vidusdaļā redzamas Bauskas pils mūru aprises ar divu dažādu laiku nocietinājumu kontūrām. Ar tievu līniju plānā iezīmētas pirms nocietinājumu modernizācijas 18. gs. sākumā pastāvējušās aizsardzības būves, bet daudz precīzāk parādīts jaunveidojamo nocietinājumu projekts. Vēl viens plāns, kurā redzamas Bauskas pilsdrupu mūru kontūras un zemes nocietinājumu paliekas, ir pielikums pie 1797. gada pilsētas plāna.⁸ Tas palīdz noskaidrot, kuri no 18. gs. sākuma plānā rādītajiem nocietinājumiem patiešām izveidoti un kas palicis tikai uz papīra.

No izmantotajiem rakstītajiem avotiem jāmin Bauskas pils 17. gs. inventarizāciju materiāli un vairākas hercogu vēstules, un citi dokumenti, kas glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā. Tajos atrodamas atsevišķas skopas norādes par zemes nocietinājumiem.

Bauskas pils zemes nocietinājumus laikā no 16. gs. beigām līdz 18. gs. sākumam plānoja, pārveidoja un modernizēja četras reizes. Pirmajā būvperiodā 16. gs. beigās izveidoja rondeli pils dienvidaustrumu torņa pakājē un pārveidoja agrāk – 15. gs. beigās vai 16. gs. sākumā izrakto aizsarggrāvi. Zviedrijas Kara arhīva plānos, kas datējami ap 1625. gadu, redzami ne tikai tolaik projektētie, bet arī 16. gs. beigās jau izveidotie nocietinājumi. Agrākā būve, kas skatāma plānā, ir rondelis pils dienvidaustrumu stūrī. Tas plānā attēlots kā uzbērums daudzskaldņa formā, kas ietvēris visu dienvidaustrumu torņa pakāji un arī daļu no pils austrumu korpusa ārsienas. Uzbēruma virsma veidota kā platforma, uz kuru ved kāpnes, – tās plānā iezīmētas uzbēruma dienvidu pusē netālu no pils vārtiem. Plānā attēlotais rondelis varētu būt 1660. gadā Bauskas pils ieroču un munīcijas sarakstā minētā vieta pirms pils vārtiem (*worm Schloss Thor*), kur atradās viens septiņu mārciņu un viens četru mārciņu lielgabals.⁹ Rondelis droši vien nolīdzināts pils nocietinājumu pēdējā pārbūves posmā 18. gs. sākumā, tāpēc tas nav redzams uz tālaika pils plāna.

Liecības par rondeli iegūtas arī izrakumos. Pirms arheoloģisko pētījumu sākuma 1982. gada vasarā dienvidaustrumu torņa pakājē nekas neliecināja par zemes aizsardzības būves eksistenci šajā vietā. Zemes reljefs bija līdzīgs kā citās pils vietās – ar nelielu pacēlumu pie torņa sienas. Pirmajā izrakumu sezonā konstatēja vienīgi uzbēruma esamību, bet plašāka apjoma pētījumi notika 1990. gadā, kad izpētīja rondeļa uzbēruma

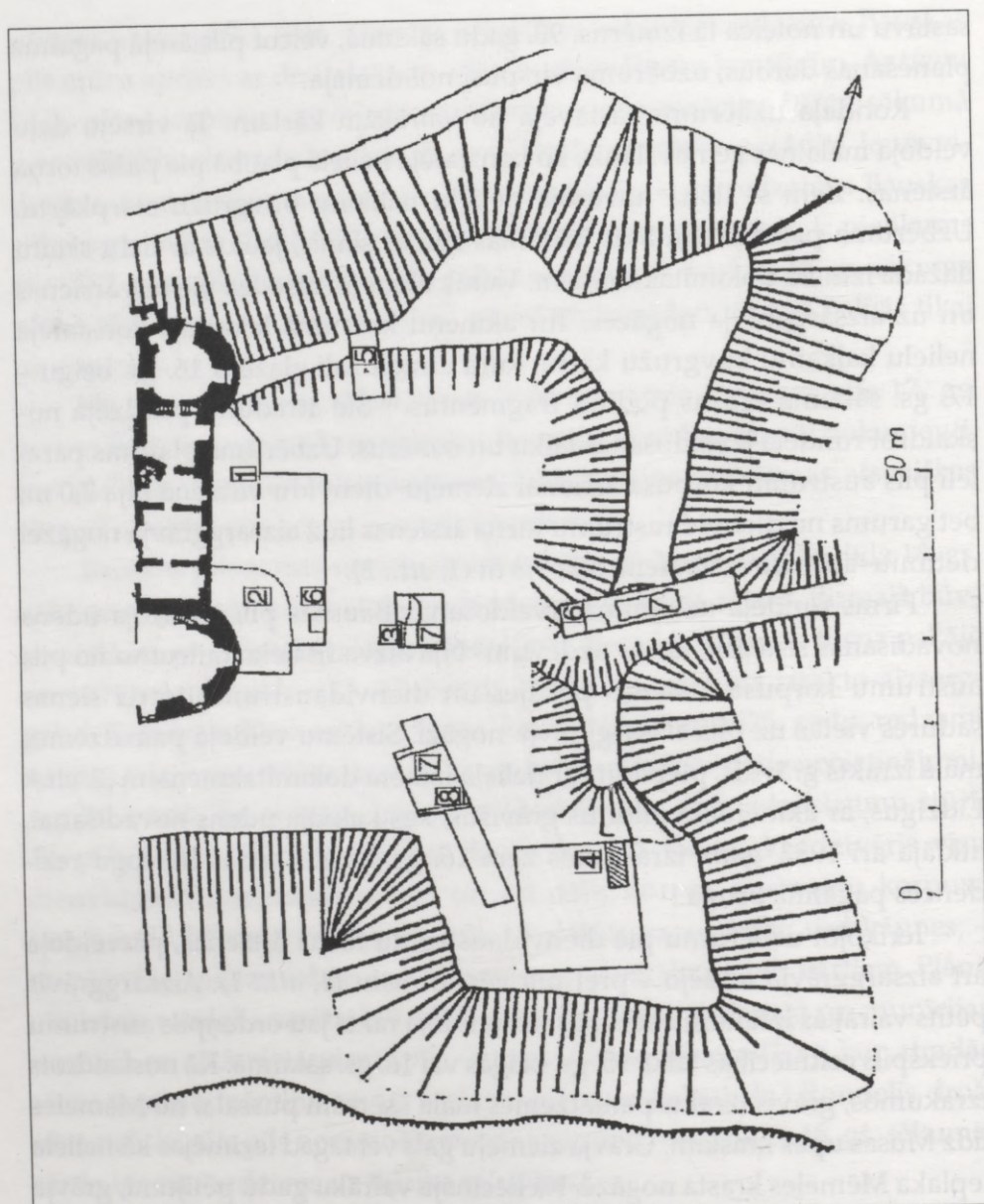
sastāvu un noteica tā izmērus. 90. gadu sākumā, veicot pils ārējā pagalma planēšanas darbus, uzbēruma virspusi nolīdzināja.

Rondeļa uzbērums sastāvēja no vairākām kārtām. Tā virsējo daļu veidoja mālainas zemes slānis, ko konstatēja nelielā platībā pie pašas torņa ārsienas. Zem šī slāņa novēroja nelielu mālainu būvgružu starpkārtu. Uzbēruma pamatā bija likts mālainas zemes slānis, jaukts ar lielu skaitu dažāda izmēra dolomītakmeņiem. Vairāk akmeņu atsedza pie pils ārsienas un uz aizsarggrāvja nogāzes. Tur akmeņu krāvuma lejasdaļā konstatēja nelielu kaļķainu būvgružu kārtu, kurā atrada zaļi glazētu 16. gs. beigu – 17. gs. sākuma krāsns podiņu fragmentus.¹⁰ Šie atradumi palīdzēja noskaidrot rondeļa izveidošanas laiku un izmērus. Uzbēruma platums paralēli pils austrumu korpusa ārsienai ziemeļu–dienvidu virzienā bija 7,0 m, bet garums no dienvidaustrumu torņa ārsienas līdz aizsarggrāvja nogāzei rietumu–austrumu virzienā bija 9,3 m (1. att.: 2).

Pirms rondeļa uzbēruma izveidošanas Bauskas pili iekārtoja ūdens novadīšanas sistēmu, kuras uzdevums bija aizvadīt lieko mitrumu no pils austrumu korpusa ārsienas pakājes un dienvidaustrumu torņa sienas sadures vietas uz pils aizsarggrāvja nogāzi. Sistēmu veidoja pamatzemes mālā izrakts grāvītis, papildīts ar neliela izmēra dolomītakmeņiem (2. att.). Līdzīgus, ar akmeņiem pildītus grāvīšus, kas kalpoja ūdens novadīšanai, atklāja arī 1982. gada izrakumos zem 16. gs. beigās celtās hercogu rezidences pagalma bruģa.¹¹

Ierīkojot uzbērumu pie dienvidaustrumu torņa ārsienas, pārveidoja arī aizsarggrāvja iekšējo – pret pili vērsto malu (1. att.: 1). Aizsarggrāvis pētīts vairākās izrakumu sezonās. Grāvis bija rakts jau ordeņpils austrumu priekšpils celtniecības laikā 15. gs. beigās vai 16. gs. sākumā. Kā noskaidrots izrakumos, grāvis izrakts pamatzemes mālā šķērsām pussalai no Mēmeles līdz Mūsas upes krastam. Grāvja ziemeļu gals vēl tagad iezīmējas kā neliela ieplaka Mēmeles krasta nogāzē. Kā liecināja vairāku gadu pētījumi, grāvja dibens veidots ar nelielu kritumu Mūsas upes virzienā. Lai gan grāvja dibens nerasniedza upju ūdens līmeni, tā zemākajās vietās varēja uzkrāties neliels ūdens daudzums, kas ieplūdis no tuvākās apkārtnes.

Spriežot pēc vairākās izrakumu sezonās iegūtajiem novērojumiem, 16. gs. beigās pārmaiņas galvenokārt skāra to grāvja daļu, kas atradās tuvāk rondelim. Virzienā no uzbēruma uz Mēmeles pusi grāvja piebēruma

1. att. Bauskas pils zemes nocietinājumu austrumu daļas situācijas plāns ar izrakumos atrastajiem aizsardzības elementu fragmentiem.

1 – 15. gs. beigās – 16. gs. sākumā raktā aizsarggrāvja sākotnējā iekšējā mala, 2 – 16. gs. beigās uzbūvētais rondelis, 3 – 16. gs. beigās paplašinātā aizsarggrāvja ārējā mala, 4 – 17. gs. sākumā mūrēta kurtīnes siena, 5 – 17. gs. vidus vaļņa uzbēruma nostiprinājuma stabu bedres, 6 – 17. gs. vidus bruģa fragmenti, 7 – 18. gs. sākuma bruģa fragmenti, 8 – 18. gs. sākuma uzbēruma atbalsts – kontrforss

2. att. Bauskas pils 1990. gada izrakumos atsegtā ūdens novades sistēma – ar akmeņiem pildīts grāvītis zem dienvidaustrumu torņa rondeļa. V. Leijeres foto

apjoms samazinājās. Pildījumam izmantoti būvgruži, kas bija radušies 16. gs. pēdējos gadu desmitos, būvējot t.s. jauno pili – hercogu rezidenci. Piebēruma viena daļa sastāvēja no zemes slāņa, kas bija jaukts ar lielu daudzumu dzelzs ieguves sārņu un, iespējams, pat ar dzelzs ieguves krāsns akmeņiem.¹² Aizsarggrāvja iekšējā mala pie rondeļa uzbēruma atradās 12 m attālumā no pils ārsienas. Pārveidojot grāvja iekšējo malu, vajadzēja mainīt arī grāvja ārējo – pret pilsētu vērsto malu, to 1977. gada izrakumos atklāja 22 m attālumā no pils austrumu korpusa ārsienas (1. att.: 3).¹³

Veidojot jaunu nocietinājumu sistēmu 17. gs., aizsarggrāvi aizbēra. Grāvja aizbērums, kā liecina izrakumu materiāli, galvenokārt sastāvēja no vairākiem mālainas zemes un dažāda sastāva būvgružu slāņiem, kas

pārklāja cits citu. Aizbēruma apakšdaļā izrakumos konstatēja no plēstiem kokiem veidotu drenāžas sistēmu. Grāvja aizbēruma biezums tā vidusdaļā sasniedza 3,5 metrus.¹⁴

Bauskas pils zemes nocietinājumu pirmais būvperiods datējams ar 16. gs. beigām, kad ordenpils austrumu priekšpils vietā izbūvēja vienu no pirmajām Kurzemes un Zemgales hercogu rezidencēm. Rondeļa izbūve dienvidaustrumu torņa pakājē atbilda tā laika nocietinājumu veidošanas pamatprincipiem.

Rondeļi kā aizsardzības būvju elements radās 16. gs. sākumā, pilnveidojot lielgabalu torņus un bastejas. Mūra rondeļus ar vairākos stāvos izvietotiem kazemātiem kā efektīvu aizsardzības būvi aprakstījis vācu mākslinieks un inženieris Albrehts Dīrers darbā "Pilsētu, piļu un kalnu pāreju nocietināšanas rokasgrāmata" (*Etliche underricht zu befestigung der Stett, Schloss und Flecken*), kas iznāca 1527. gadā Nirnbergā.¹⁵ Lai gan A. Dīrera aprakstīto grandiozo aizsardzības būvju celšanai bija nepieciešami lieli līdzekļi, viņa idejas drīz vien izmantoja, piemēram, būvējot De la Bokaras rondeli Veronas cietoksnī un Šafhauzenas rondeli pie Reinas upes Šveicē 16. gs. pirmajā pusē.¹⁶ Rietumeiropā un Viduseiropā bez mūrētiem rondeļiem plaši izmantoja arī rondeļus, kas bija veidoti no zemes uzbērumiem. Vroclavas pilsētas Polijā nocietinājumos 16. gs. 30. gados veidoti mūra un zemes uzbēruma rondeļi.¹⁷ Lietuvā rondeļus kā nocietinājumu sistēmu elementus cēla 16. gs. otrajā pusē un 17. gs. sākumā, piemēram, Kauņas pils dienvidaustrumu torņa pakājē mūrētu rondeli ar kazemātiem izveidoja 16. gs. 60.–80. gados.¹⁸ Livonijā rondeļu būve, pilnveidojot piļu un pilsētu aizsardzības sistēmas, notikusi 16. gs. otrajā pusē un 17. gs. sākumā. Nocietinājumu sistēmu, kas sastāvēja no zemes vaļņiem un četriem rondeļiem, 16. gs. otrajā pusē uzbūvēja ap Jelgavas pili.¹⁹ Rīgas pilsētas nocietinājumus no pieciem rondeļiem un zemes vaļņiem būvēja no 1601. līdz 1612. gadam.²⁰

Otrajā būvperiodā 17. gs. sākumā uz austrumiem no pils veidota jauna nocietinājumu sistēma, kas skatāma 1625. gada plānā. Tajā redzams puslokveida zemes uzbēruma pils rietumu galā, bet pils austrumu pusē iezīmēti vaļņi Mūsas un Mēmeles krastos, divi nelieli daudzstūrains bastioni vaļņu stūros un kurtīne – siena, kas savienojusi bastionus. Caur piecstūrains bastionu Mēmeles krastā parādīta ieeja pils ārējā pagalmā – kāpnes, kas

3. att. Bauskas pils 1996. gada izrakumos dienvidaustrumu bastiona tuvumā atsegtais 17. gs. sākumā veidoto nocietinājumu mūra sienas fragments.

V. Leijeres foto

vedušas lejup pa nogāzi. No šajā plānā redzamās nocietinājumu sistēmas dabā vairs nav apskatāms nekas, jo gandrīz visi parādītie nocietinājumu elementi pārveidoti nākamajās pils nocietinājumu pārbūvēs.

No 1625. gada plānā fiksētajiem nocietinājumiem arheoloģiski pētīta Mūsas krastā esošā dienvidaustrumu bastiona apkārtnē. 1996. gada izrakumos šajā vietā atsedza kādas 2,85 m platas mūrētas sienas apakšdaļas fragmentu, celtu no dolomīta un laukakmeņiem (1. att.: 4, 3. att., 4. att.: 2). Siena atradās 43 m attālumā no pils austrumu mūra. Kā noskaidrots izrakumos, siena stiepusies ziemeļu–dienvidu virzienā un tā mūrēta uz kalna nogāzes pamatzemē izraktā būvbedrē. Sienas abas vertikālās virsmas klājis plāns apmetums – ar kaļķu javu aizsmērētas akmeņu spraugas un pielīdzināti akmeņu negludumi. Sienas sākotnējo augstumu vairs nav iespējams noskaidrot, jo tās augšdaļa nojaukta kādā no nākamajām nocietinājumu pārbūvēm. Pie sienas pils austrumu mūra pakājē atsedza līdz 4,5 m biezu

mālainas zemes uzbērumu (4. att.: 3). Mūra siena ar uzbērumu veidoja 17. gs. plānos redzamo kurtīni starp upju krastos esošajiem bastioniem.

Bauskas pils zemes nocietinājumu otrajā būvperiodā neapšaubāmi izmantota kāda tolaik Eiropā lietota aizsardzības sistēma. Tomēr konkrētas būves pieskaitīšana noteiktai fortifikācijas sistēmai atkarīga no vairākiem faktoriem. Viens no svarīgākiem faktoriem – aizsardzības būves rašanās laiks. Katra fortifikācijas skola pastāvēja noteiktu laika posmu. Vēlākās fortifikācijas sistēmas radās, piemērojot jau agrāk pastāvējušo sistēmu pamatprincipus vietējiem apstākļiem. Liela nozīme kāda aizsardzības objekta pieskaitīšanai konkrētai aizsardzības būvju veidošanas sistēmai bija arī celtniecības materiāliem, no kuriem veidota aizsardzības būve, kā arī atsevišķu nocietinājumu elementu izmēriem un formai. Visus kādas aizsardzības sistēmas elementus galvenokārt lietoja no jauna būvētos un regulāros nocietinājumos. Toties modernizējamos un neregulāros nocietinājumos, pie kādiem jāpieskaita arī Bauskas pils, parasti izmantoja vienas vai otras aizsardzības sistēmas svarīgākos elementus.

1625. gada plānos redzami izmēros nelieli bastioni, to neregulārā forma un garā kurtīne starp tiem ļauj izvirzīt pieņēmumu, ka šie nocietinājumi pieskaitāmi itāļu fortifikācijas sistēmas vecitāļu novirzienam. Vecitāļu aizsardzības sistēma izveidojās Itālijā 15. un 16. gs. mijā un bija plaši izplatīta visā Rietum- un Viduseiropā līdz pat 16. gs. 60. gadiem.²¹ Atsevišķos gadījumos vecitāļu fortifikācijas sistēmas elementi, veidojot nocietinājumus, izmantoti vēl 17. gadsimtā. Tā, piemēram, 1616.–1621. gadā, būvējot Višnicas pili Polijā, ap to izveidoja zemes, kā arī mūra un zemes nocietinājumus, kas sastāvēja no pieciem bastioniem un kurtīnēm.²² Baltijas jūras austrumu krastā ar vecitāļu fortifikācijas skolas pamatelementiem veidotus nocietinājumus grūti atrast, jo nav pilnībā apzināti šī laika dokumenti, kā arī samērā maz saglabājušies attēli (gleznas, gravīras, zīmējumi u.c.). 1602. gadā izgatavotajā Valmieras aplenkuma skatā²³ priekšpili aizsargājošās sienas stūros redzami plānā trīsstūrveida pusbastioni un kurtīne starp tiem. Šāds aizsardzības elementu savienojums bija raksturīgs nocietinājumiem, kas būvēti kopš 16. gs. sākuma pēc vecitāļu fortifikācijas skolas pamatprincipiem.²⁴

Tomēr pastāv šaubas, vai 1625. gada projektos redzamā aizsardzības sistēma ap Bauskas pili patiesi bija pabeigta atbilstoši plānā fiksētajām

iecerēm. Pagaidām nav atrasti vēstures dokumenti, kas sniegtu tiešas ziņas par šādu nocietinājumu būves laiku, izlietotām naudas summām, celtniecībā piesaistītiem strādniekiem un citiem jautājumiem. Zviedrijas Kara arhīvā esošie 17. gs. Baltijas piļu plāni, kuri ir līdzīgi Bauskas pils plāniem, gatavoti, lai esošās aizsargbūves papildinātu ar jaunu nocietinājumu. Tie ir projekti, kuros reāli eksistējošie objekti zīmēti tikai tāpēc, lai parādītu jauno nocietinājumu piesaisti konkrētai vietai. Projektējamās aizsardzības būves iezīmētas ar spilgtāku krāsu, izceļot to formu un apjomu. Tas vērojams uz visiem apskatītajiem Bauskas pils plāniem. Taču vairāki apstākļi liek domāt, ka projekts ja ne pilnībā, tad vismaz daļēji īstenots. Galvenais arguments, kas liecina tam par labu, ir arheoloģiskajos izrakumos atrastie aizsardzības būvju elementi – kurtīnes mūra siena un uzbērums aiz tās. Otrs ne mazāk svarīgs apstāklis ir plānos esošo būvju pieminēšana dokumentos, kuros aprakstīta Bauskas pils ieņemšana 1625. gada septembrī. Kurzemes hercoga Frīdriha 1625. gada 18. oktobrī Kalnamuižā rakstītajā vēstulē Klaipēdas (*Memel*) pilskungam atzīmēts, ka zviedri vairākas reizes nesekmīgi uzbrukuši pils priekšvalnim, līdz kāda Bauskas namnieka nodevības dēļ iekļuvuši pili.²⁵ Vēstulē minētais priekšvalnis varētu būt kurtīne starp abiem bastioniem. Zviedrijas Kara arhīvā glabātajos Bauskas plānos redzamās uzbrūkošā karaspēka lielgabalu pozīcijas veidotas tā, ka Mēmeles pusē esošo lielgabalu galvenais trieciena objekts būtu bastions šīs upes krastā. Šādas lielgabalu baterijas, kas paredzētas, lai iznīcinātu smagos ugunsieročus bastionā, sauca par pretbaterijām jeb kontrbaterijām. Toties Mūsas krastā novietoto lielgabalu bateriju galvenais uzbrukuma objekts bija kurtīne starp bastioniem, lai izsistu izlauzumu mūra sienā. Šādas baterijas mēdza dēvēt par izlauzuma baterijām jeb brešbaterijām. Ja patiešām minētajos plānos būtu attēlots tikai jaunveidojamo nocietinājumu projekts, tad lauka nocietinājumu iezīmēšana ar norādi, kur vislabāk izvietot lielgabalu pozīcijas, lai jaunbūvējamos nocietinājumus ieņemtu, diez vai būtu vajadzīga.

Trešajā būvperiodā 17. gs. vidū pilnveidoja nocietinājumus pils austrumu pusē un izveidoja bastionus un vaļņus pils rietumu pusē. Par šiem darbiem liecības saglabājis 18. gs sākumā izgatavotais Bauskas plāns (6. att.), kur ar tievu līniju iezīmēti mazāka apjoma nocietinājumi, kas pastāvējuši pirms pēdējās modernizācijas (5. att.). Pils rietumu pusē redzami divi pēc

formas un izmēra dažādi bastioni – lielāks dienvidrietumu stūrī un mazāks ziemeļrietumu stūrī, tos savieno īsa kurtīne. Bauskas pils austrumu pusē attēlotas sarežģītāku nocietinājumu kontūras. Mūsas un Mēmeles krastos parādīti divi izmēros nelieli un pēc savas formas viens no otra atšķirīgi bastioni. Pils dienvidaustrumu stūrī ir bastions ar trim asiem izvirzījumiem, bet bastions ziemeļaustrumu stūrī ir ar diviem asiem stūriem. Mēmeles krastā valnī starp bastionu un pils ziemeļaustrumu torni attēlots vēl viens izvirzīts plānā trīsstūrveida nocietinājumu elements. Gar Mūsas krastu starp dienvidaustrumu un dienvidrietumu bastionu bijis garš, vidū laužts valnis divos līmeņos. Ieeja pils ārējā pagalmā parādīta caur kurtīni pils austrumu pusē.

No šajā plānā attēlotajiem 17. gs. zemes nocietinājumiem tagad reljefā vēl iezīmējas dienvidrietumu bastiona pamatne. Tā atrodas tuvu ordeņa laikā celtās pils stūrim. 1999. gada vasarā bastionu šķērsojošā gājēju ceļiņa labiekārtošanas darbos noskaidrots, ka bastiona apakšdaļu veidojis mālu uzbēruma slānis. Līdz mūsu dienām saglabājies arī trīsstūrveida nocietinājums Mēmeles krastā netālu no ziemeļaustrumu bastiona.

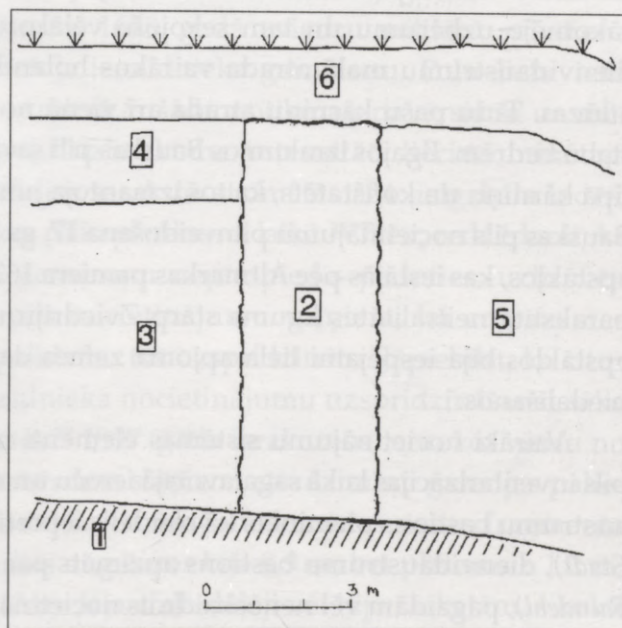
Atsevišķi dati par šī būvperioda zemes nocietinājumiem iegūti arī arheoloģiskajos izrakumos pils austrumu malā, kur Mēmeles krastā atsegts fragments no vaļņa, kas veidots no mālu uzbēruma slāņa. Lai aizkavētu uzbēruma noslīdēšanu uz ārējā pagalma pusi, vaļņa iekšējā malā bija izveidots papildu nostiprinājums. Tās sastāvēja no uzbēruma slānī ieraktiem mietiem un stabiem, kas droši vien bijuši savienoti ar klūgu vai sakņu pinumiem. 1989. gada izrakumos uz vaļņa uzbēruma iekšējās malas atklāja trīs tuvu cita citai stāvošas dažādas formas un lieluma stabu un mietu bedres (1. att.: 5, 7. att.). Vienā bedrē atsedza staba gala paliekas, bet otrā – nelielus akmeņus, kas droši vien bija izmantoti staba gala nostiprināšanai. Līdzīgi ziemeļu valnim, domājams, bija veidoti arī pārējie zemes vaļņi ap pili.

18. gs. sākuma plānā redzamais dienvidaustrumu bastions salīdzinājumā ar 1625. gada plānos redzamo iepriekšējā būvperioda bastionu veidots daudz lielāks. 1997. gada izrakumos zemes nocietinājumu dienvidaustrumu stūrī abpus kurtīnes sienas fragmentam konstatēja divus atšķirīga biezuma un sastāva uzbēruma slāņus. Sienas iekšmalā atsedza līdz 1,5 m biezu mālaines zemes uzbēruma slāni (4. att.: 4), bet ārpusē –

līdz 7 m biezu uzbēruma slāni, ko veidoja vairākas atšķirīgas mālainas zemes kārtas (4. att.: 5). Abās malās uzbēruma sniedzās līdz sienas fragmenta augšdaļai, kas ļauj domāt, ka tie veidoti vienlaicīgi. Uzbērumus un kurtīnes augšmalu sedza 18. gs. sākuma pārbūvēs veidojies zemes slānis (4. att.: 6).

4. att. Bauskas pils dienvidaustrumu bastiona uzbēruma slāņi – 1996. g. izrakumu laukuma ziemeļu profils.

1 – pirmatnējā augsne, 2–17. gs. sākumā no dolomītiem mūrētā siena, 3–17. gs. sākuma uzbēruma – mālaina zeme, 4–17. gs. vidus uzbēruma slānis – mālaina zeme, 5–17. gs. vidus uzbēruma – mālaina zeme, 6–18. gs. sākuma uzbēruma – mālaina zeme ar smilšu starpkārtām

Pilnveidojot Bauskas pils nocietinājumu sistēmu, ārējo pagalmu pils austrumu pusē nosedza no nelieliem dolomītakmeņiem veidots bruģis. Akmeņi likti cieši cits pie cita uz sāna vai pat stāvus. Nelielus seguma fragmentus atklāja dažādās pagalma vietās. 1991. gadā nelielu bruģa daļu konstatēja virs aizsarggrāvja aizbēruma, 1992. gadā lielākā platībā šādu akmeņu segumu atklāja pie ieejas pils ārējā pagalmā, 1997. gadā pavisamniecīgu fragmentu fiksēja izrakumos pagalma dienvidu pusē (1. att.: 6).

Šī būvperioda zemes nocietinājumu sistēmas izveides laiku palīdzēja noskaidrot vairāki senraksti. Latvijas Valsts vēstures arhīvā esošajā dokumentā, kas datēts ar 1648. gadu un kurā ir runa par Jelgavas pils nocietināšanu, minēts, ka Bauskas pils nocietinājumu būve izmaksātu valsts kasei 12 tūkst. valsts dālderu.²⁶ Dokumentā diemžēl nav ziņu, vai Bauskas pils nocietināšanas darbi tobrīd bija jau sākušies vai arī tos tikai plānoja

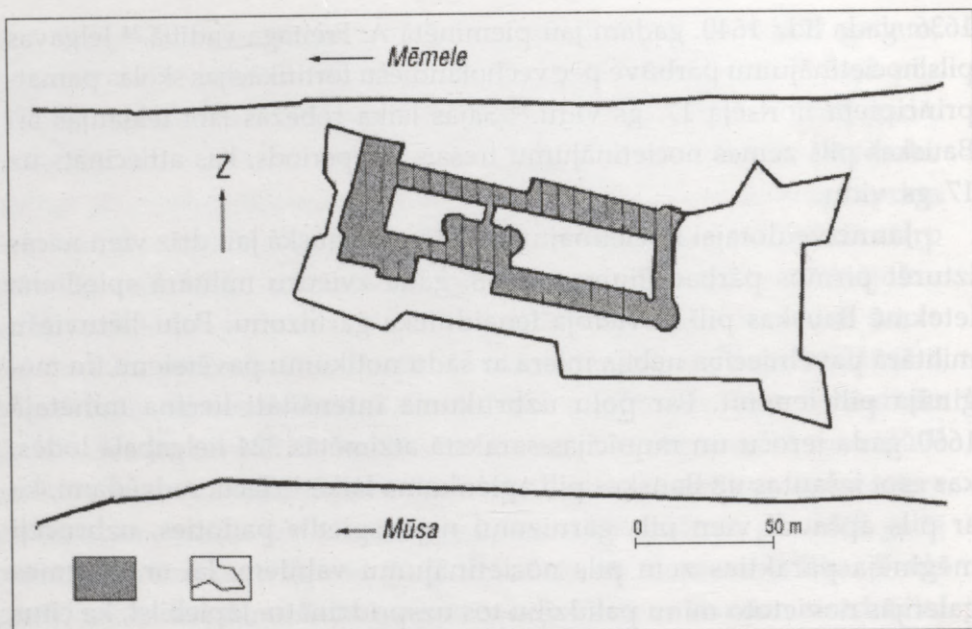
veikt. Tomēr pils nocietinājumu modernizācija pabeigta līdz 1650. gadam, jo tie minēti tā gada 15. jūnijā veiktajā pils inventarizācijā.²⁷ Šajā pils aprakstā atzīmētas arī vairākas krāsni, kas būvētas 1647. un 1648. gadā. Iespējams, ka vienlaikus varēja norisēt zemes nocietinājumu būvdarbi. Bauskas pils nocietinājumu sistēmas pilnveidošanu 17. gs. vidū apstiprina arī izrakumos iegūtie materiāli. Nelielajā tumšas zemes starpkārtā starp sākotnējo uzbērums un tam sekojošo vēlāko uzbērums nocietinājumu dienvidaustrumu malā atrada vairākus holandiešu tipa kārņņus un to atlūzas. Tādu pašu kārņņu atrada arī vienā no ziemeļu valnī atklātajām stabu bedrēm. Ilgajos izrakumos Bauskas pilī savākts liels skaits holandiešu tipa kārņņu un konstatēts, ka tos izmantoja jumtu segšanai 17. gs. vidū.²⁸ Bauskas pils nocietinājumu pilnveidošana 17. gs. vidū notika relatīva miera apstākļos, kas iestājās pēc Altmarkas pamiera 1629. gadā un pēc 1647. gadā parakstītā neitralitātes līguma starp Zviedriju un Kurzemi.²⁹ Tikai šādos apstākļos bija iespējami liela apjoma zemes darbi ar daudzu strādnieku piedalīšanos.

Vairāki nocietinājumu sistēmas elementi minēti 1660. gadā Bauskas pils inventarizācijas laikā sagatavotajā ieroču un munīcijas sarakstā. Ziemeļaustrumu bastions pieminēts kā rondelis iepretī pilsētai (*Rundehl gegen die Stadt*), dienvidaustrumu bastions apzīmēts par dzirnavu rondeli (*Mühlen Rundehl*), pagaidām vēl nenoskaidrots nocietinājumu elements dēvēts par bateriju iepretī kroņa muižai (*Batterie nachm Ambthofe*).³⁰

Bauskas pils valņi, kurus veidoja zemes uzbērums, bastionu ārējo stūru šaurais leņķis, kā arī papildu aizsardzības elementu izmantošana bija raksturīga vecholandiešu aizsardzības sistēmai. Lai gan pirmie nocietinājumi, kas bija veidoti pēc vecholandiešu sistēmas pamatprincipiem, Eiropā būvēti jau 16. gs. otrajā pusē,³¹ tās teorētisko pamatojumu poļu zinātnieks Ādams Freitāgs (*Freytag*) sniedzis darbā "Jaunā un papildinātā kara arhitektūra" (*Architectura militaris nova et aucta oder neue vermehrte fortification*), kas iznācis 1630. gadā.³² Kaut arī pēc holandiešu aizsardzības sistēmas veidotās būves vairāk atgādināja lauka nocietinājumus, viņu projekti plaši izplatījās visā Eiropā. Cietokšņos Polijas ziemeļrietumos, piemēram, Puckā, Gdaņskā, Malborkā, Toruņā un citur, aizsardzības būves, izmantojot vecholandiešu sistēmas pamatprincipus, veidotas 17. gs. pirmajā pusē.³³ Lietuvā Biržu pils nocietinājumu modernizācija notika no

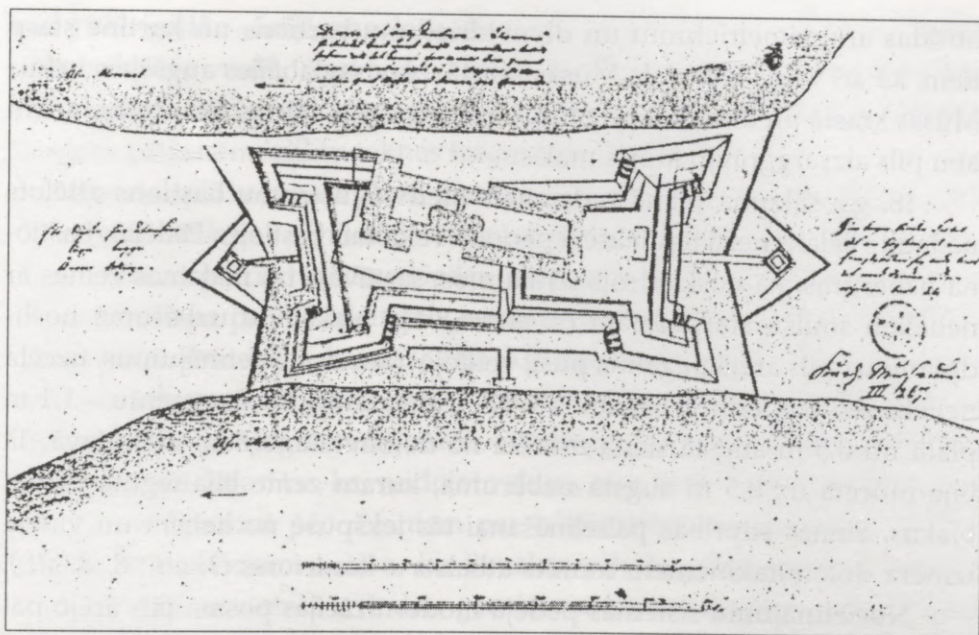
1636. gada līdz 1640. gadam jau pieminētā Ā. Freitāga vadībā.³⁴ Jelgavas pils nocietinājumu pārbūve pēc vecholandiešu fortifikācijas skolas pamatprincipiem norisēja 17. gs vidū.³⁵ Šajās laika robežās labi iekļaujas arī Bauskas pils zemes nocietinājumu trešais būvperiods, kas attiecināts uz 17. gs. vidu.

Jaunizveidotajai nocietinājumu sistēmai Bauskā jau drīz vien nācās izturēt pirmos pārbaudījumus. 1658. gadā zviedru militārā spiediena ietekmē Bauskas pili novietoja ienaidnieka garnizonu. Poļu–lietuviešu militārā pavēlniecība nebija mierā ar šādu notikumu pavērsienu un mēģināja pili ieņemt. Par poļu uzbrukuma intensitāti liecina minētajā 1660. gada ieroču un munīcijas sarakstā atzīmētās 324 lielgabala lodes, kas esot izšautas uz Bauskas pili aplenkuma laikā.³⁶ Taču, redzēdami, ka ar pils apšaudi vien pils garnizonu nepiespiedīs padoties, uzbrucēji mēģināja parakties zem pils nocietinājumu vaļņiem, lai ar pazemes galerijās novietoto mīnu palīdzību tos uzspridzinātu. Jāpiebilst, ka citur Eiropā pulvera mīnas ienaidnieka nocietinājumu uzspridzināšanai sāka izmantot kopš 15. gs. beigām.³⁷ 1997. gada izrakumos, norokot vienu no 17. gs. vidū veidotajiem uzbēruma slāņiem, atrada mīnu galerijas paliekas. Tā stiepās ziemeļu–dienvidu virzienā, no kurtīnes sienas fragmenta uz Mūsas upes pusi. Galerijas augstums bija 0,9 m, bet platums – 1,2 m, un tās sānu malās, virspusē un lejasdaļā daļēji vēl bija saskatāmas koku paliekas. Galerijas koka daļu saglabāšanās pakāpe visā tās garumā nebija vienāda. Ja mūra kurtīnes tuvumā koki bija stipri trūdējuši, tad virzienā uz upes krastu to paliekas vietām varēja tik tikko nojaust. Vislabāk bija saglabājušās galerijas sānu malas, kas bija veidotas no vertikāliem apaļkokiem ar diametru ap 0,15 m, kā arī dēļiem apaļkoku ārpusē. Dēļu klājums vietām bija konstatējams arī galerijas augšdaļā un apakšdaļā. Konstrukcijas koka elementi savā starpā bija savienoti ar naglām, kuras atrada lielā skaitā. Mīnu galerijas vidusdaļa izrakumu laikā bija pildīta ar tumšu zemi, kas atšķīrās no pelēcīgi sarkanā māla, kas veidoja uzbērumu. Taču, rokot mīnu galeriju, uzbrucēju sapieri uzdūrās neparedzētam šķērslim – kurtīnes mūra sienai, kuru mēģināja uzspridzināt ar mīnas palīdzību. Tomēr mīnas lādiņš izrādījās par mazu, jo izsprāga tikai neliela daļa no sienas stūra. Līdzīgas mīnu galerijas paliekas atklātas arī Āraišu mūra pils izrakumos.³⁸

5. att. Bauskas pils 17. gs. vidus nocietinājumu rekonstrukcija (pēc 18. gs. sākuma plāna).
1 – pils mūri, 2 – zemes nocietinājumi

Ceturtajā būvperiodā 18. gs. sākumā atkal paplašināja un pilnveidoja Bauskas pils vaļņus un bastionus, kā arī no jauna izbūvēja ravelīnus.³⁹ Jau minētais 18. gs. sākuma Bauskas plāns (5. att.) attēlo ne tikai līdz tam eksistējušos zemes nocietinājumus, kas aprakstīti kā trešais būvperiods, bet arī jaunu aizsardzības būvju projektu. Tā ir pēdējā zemes nocietinājumu attīstības fāze Bauskas pilī pirms tās sagraušanas Ziemeļu karā. Šajā projektā pils rietumu malā iecerēti divi lielāki un formā dažādi bastioni. Mēmeles krastā zīmēts bastions ar četriem stūriem, bet Mūsas krastā – piecstūrainis. Tos savieno kurtīne, kurā iezīmēta izeja no pils rietumu virzienā pār nocietinājumu priekšā izraktu aizsarggrāvi. Šīs ejas otrs gals novietots trijstūrainajā ravelīnā, kas atradies grāvja pretējā pusē. Abiem bastioniem sānu skaldnēs jeb flankos⁴⁰ zīmētas pa trim lielgabalu šaujamlūkām. Mūsas krastā esošajam bastionam arī otrā flankā iezīmētas četras lielgabalu šaujamlūkas, kas vērstas austrumu virzienā. Jaunie bastioni plānā attēloti daudz tālāk no pils mūriem nekā iepriekš eksistējušie.

6. att. Bauskas pils 18. gs. sākumā projektētie nocietinājumi
(plāns pēc J. Juškēviča, 1931)

Pils austrumu pusē plānā redzami pēc formas un lieluma līdzīgi bastioni Mēmeles un Mūsas krastā. Arī šo bastionu iekšējos flankos iezīmētas pa trim lielgabalu šaujamlūkām. Mēmeles krastā esošā bastiona otrajā flankā arī iezīmētas trīs šaujamlūkas, kas vērstas gar pils ziemeļu puses mūriem, bet Mūsas krastā esošajam bastionam – flankā, no kura varēja aizsargāt pils dienvidu malu. Arī pils austrumu malas ārējā pagalmā ieeja zīmēta cauri kurtīnei un ejas otrs gals novietots trijstūrainā ravelīnā, kas zīmēts aizsarggrāvja pretējā malā. Mēmeles pusē esošo bastionu ar pils mūriem savienoja valnis, kas sniedzies līdz hercogu rezidences mūru vidusdaļai. Abus Mūsas krastā esošos bastionus, kas sargāja pils DA un DR stūri, savienoja garš divos līmeņos izveidots valnis. Bauskas pils nocietinājumu bastioniem, kurtīnēm un valņiem iezīmēti gan brustvēri, gan banketi.⁴¹

Minētie Bauskas pils nocietinājumi saglabājušies diezgan labi līdz pat mūsdienām, bet atsevišķu elementu saglabāšanās pakāpe ir dažāda. Raksturīgās formas var atpazīt ziemeļu valnim gar Mēmeles upes krastu, ziemeļaustrumu bastionam un kurtīnei ieejas abās pusēs. Labā stāvoklī

atrodas arī ziemeļrietumu un dienvidrietumu bastions un kurtīne starp tiem, kā arī vaļņa lejasdaļa Mūsas krastā. Nav saglabājies augšējais valnis Mūsas krastā un dienvidaustrumu bastiona vaļņi. Pilnīgi izzuduši ravelīni abu pils aizsarggrāvju ārējās malās.

18. gs. sākuma plānā redzamais dienvidaustrumu bastions attēlots nedaudz lielāks nekā iepriekšējā periodā veidotais bastions. Pēdējais bastiona uzbērums, kā noskaidrots izrakumos, sastāvēja no mālainas zemes ar nelielām smilšu starpkārtām (4. att.: 6). Lai aizkavētu uzbēruma noslīdēšanu uz pils ārējā pagalma pusi, veidojot jaunos nocietinājumus, uzcēla nelielu aizsargsienu. Izrakumos 1997. gadā atklāja tās fragmentu – 1,1 m platā un 0,5 m augstā siena mūrēta no dolomītakmeņiem mālu javā. Tā bija mūrēta uz 0,5 m augsta uzbēruma, kuram zeme bija iegūta turpat blakus. Sienas stiprības palielināšanai tās iekšpusē no lieliem un vidēja izmēra dolomītakmeņiem mūrēts atbalsts – kontrforss (1. att.: 8, 8. att.).

Nocietinājumu sistēmas pēdējā modernizācijas posmā pils ārējo pagalmu noklāja ar lielām neregulāras formas dolomītakmens plāksnēm. Kā rāda vairāku gadu novērojumi, plāksnes bija guldītas līdz 5 cm biezā smilšu slānī. Vietām, kur plāksnes cieši nepieklāvās viena otrai, starp tām ievietoti mazāki akmeņi. Šāda bruģa fragmentus atklāja izrakumos vairākās pils ārējā pagalma daļās: 1977. gadā to konstatēja virs aizsarggrāvja ārējās malas,

7. att. Bauskas pils ziemeļaustrumu vaļņa nogāzes papildu nostiprināšanai iedzīto stabu bedres – atsegtas 1989. gada izrakumos. V. Leijeres foto

bet 1997. gadā – ārējā pagalma dienvidu pusē. Šeit novēroja arī bruģa norobežojošo malu, kas bija veidota no liela izmēra laukakmeņiem. 1991. gada izrakumos ārējā pagalma ieejas vietā atsedza no lielām dolomīt-akmens plāksnēm izliktu teknes fragmentu (1. att.: 7).

Otrais aplūkojamajā plānā fiksētais Bauskas pils nocietinājumu sistēmas modernizācijas periods datējams ar 18. gs. sākumu, precīzāk, ar laiku, kad Bauskas pilī uzturējās zviedru karaspēks (1701. g. jūlijs – 1705. g. augusts). Ziņas par Bauskas pils nocietināšanu sniegtas Zāmuēla Fābera sarakstītajā Zviedrijas karaļa Kārļa XII dzīves aprakstā. Tur minēts, ka Bauskas pils nocietinājumu projekta autors bijis zviedru armijas ģenerāl-leitnants Kārlis Magnuss Stjuarts. Pieminēti arī lielie zemes darbi pils rietumu pusē, kā arī tas, ka, veidojot vaļņus, zem tiem izbūvētas kontrmīnu galerijas.⁴² Spriežot pēc rēķiniem par izlietotajiem materiāliem, uzturu, dzērieniem un citām lietām, ko Bauskas pilsētas rāte regulāri nosūtīja Bauskas pilī novietotā zviedru garnizona komandieriem, pils nocietinājumu pārbūvē izmantoti priedes un ozola koka dēļi, balķi, dažāda veida un izmēra dzelzs izstrādājumi un naglas.⁴³

Apskatot Bauskas pils plānā redzamos ceturktā būvperioda bastionu izmērus un formas, var secināt, ka 18. gs. sākumā tie ierīkoti, izmantojot franču nocietinājumu sistēmu izveidošanas pamatprincipus. Franču

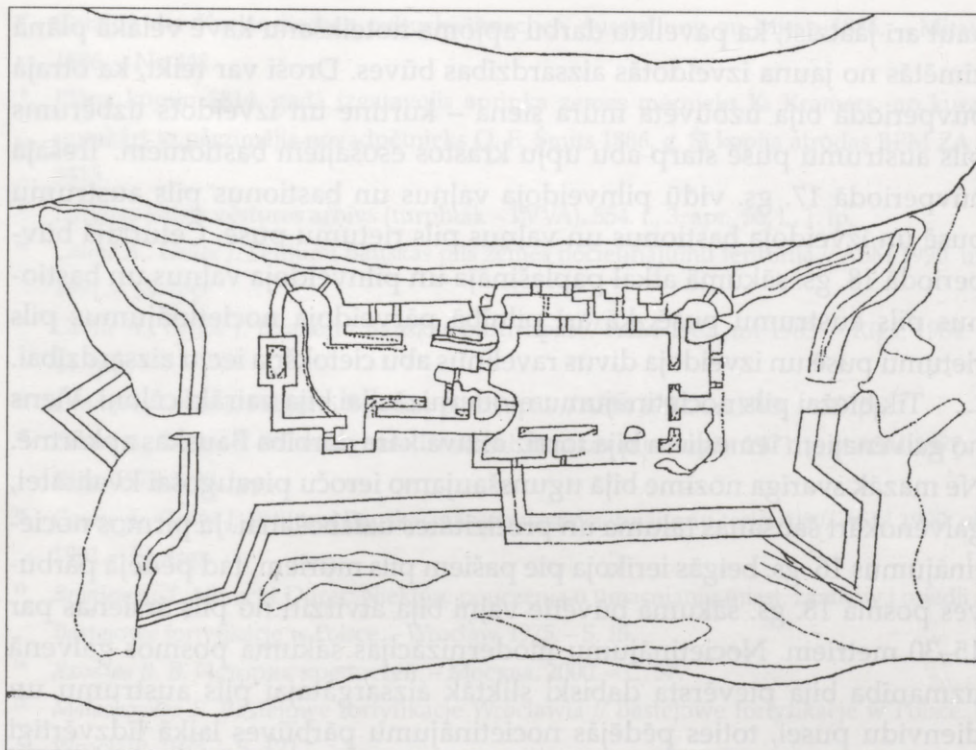
8. att. Bauskas pils 18. gs. sākumā veidotā dienvidaustrumu bastiona iekšpusē uzbēruma atbalstam mūrēta siena – atsegta 1997. gada izrakumos.

V. Leijeres foto

fortifikācijas skola radās 17. gs. pirmajā pusē uz itāļu fortifikācijas skolas pamata.⁴⁴ Lilles cietoksnis Francijā, kas bija uzbūvēts 17. gs. beigās, viens no pirmajiem pielietoja tikai franču fortifikācijas sistēmā sastopamus elementus.⁴⁵ Polijā pēc šiem franču fortifikācijas pamatprincipiem cietokšņus modernizēja vai būvēja no jauna 18. gs., piemēram, Kostržinā 18. gs. pirmajā pusē un Krakovā 18. gs. otrajā pusē.⁴⁶ Arī Rīgas cietoksni, izmantojot franču fortifikācijas skolas jaunievedumus, vairākkārt pārbūvēja 18. gs. gaitā.⁴⁷ Vēl no Latvijas šī laika cietokšņiem jāmin Jelgavas pils nocietinājumu modernizācija, kas notika 18. gs. sākumā zviedru kara inženieru vadībā.⁴⁸

Iepazīstoties ar 18. gs sākumā veidoto Bauskas pils nocietinājumu modernizācijas plānu, rodas loģisks jautājums, vai minētais plāns tika realizēts pilnībā vai arī nocietinājumu pārbūves darbus dažādu iemeslu dēļ neveica līdz galam. Daļēju atbildi uz šo jautājumu var rast, salīdzinot 18. gs. sākumā tapušo projektu (6. att.) ar 1797. gada pils plānu (9. att.). Protams, jāņem vērā, ka abus plānus šķir gandrīz gadsimts, kura laikā norisējuši daudzi vēsturiski notikumi, kas lielākā vai mazākā mērā izmaiņīja pamestās pils apkārtni un tuvāko reljefu. Bez tam mūsu rīcībā ir tikai 18. gs. beigu plāna kopijas kopija, un iespējams, ka tās autors varēja pārzīmējamo plānu "nedaudz uzlabot". Tomēr 1797. gada plānā pils nocietinājumos redzamas vairākas interesantas detaļas – ar izteikti taisnām līnijām iezīmēti Mūsas pusē esošie vaļņi un dienvidaustrumu bastions, tam pieguļošās kurtīnes daļa līdz ieejas vietai un daļēji arī divas dienvidrietumu bastiona malas. Toties vairāk vai mazāk izplūdušas kontūras ir pils ziemeļu puses zemes nocietinājumiem – valnim Mēmeles krastā, ziemeļaustrumu un ziemeļrietumu bastionam, kā arī no tiem uz dienvidiem ejošām kurtīnēm. Ļoti skaidri iezīmēts arī ravelīns uz rietumiem no pils, bet pilsētas pusē – uz austrumiem no pils esošā ravelīna kontūras ir tik tikko nojaušamas. Šis plāns liecina, ka, pēdējo reizi modernizējot Bauskas pils nocietinājumus, veikta lielākā daļa projektā paredzēto darbu. Galvenā uzmanība bijusi pievērsta vissliktāk dabiski aizsargātajai nocietinājumu dienvidu pusei. Lielākā daļa iecerēto pārveidojumu realizēta arī pils rietumu un austrumu pusē, izveidoti arī abi projektā paredzētie ravelīni. Toties dabiski vislabāk aizsargātajā pils ziemeļu pusē jauno nocietinājumu izbūve, domājams, palikusi pilnībā nepabeigta. Tas labi

9. att. Bauskas pils 1797. gada plāns (kopija Bauskas pils muzejā)

redzams ziemeļaustrumu bastiona ziemeļu malā, kur vēl šobrīd reljefā saskatāms trešajā būvperiodā ierīkotais trīsstūrveida papildu nocietinājums, kuru pēc 18. gs. sākuma projekta bija jānosedz jaunā bastiona vaļņiem.

Apkopojot tekstā izklāstītās atziņas, vēlreiz jāuzsver, ka Bauskas pils zemes nocietinājumus laikā no 16. gs. beigām līdz 18. gs. sākumam pārveidoja un modernizēja četras reizes. Pirmajā būvperiodā 16. gs. beigās izveidoja rondeli pils dienvidaustrumu torņa pakājē un pārveidoja agrāk – 15. gs. beigās vai 16. gs. sākumā izrakto aizsarggrāvi. Otrajā būvperiodā 17. gs. sākumā uz austrumiem no pils veidota nocietinājumu sistēma, kas sastāv no vaļņiem Mūsas un Mēmeles krastos, bastioniem vaļņu stūros un no mūrētas kurtīnes sienas, kas savienoja bastionus. Tomēr, spriežot pēc Zviedrijas Kara arhīvā esošajiem projektiem, Bauskā šī būvperioda nocietināšanas darbi nebija pilnībā realizēti atbilstoši sākotnējām iecerēm,

kaut arī jāatzīst, ka paveikto darbu apjoma noteikšanu kavē vēlākā plānā zīmētās no jauna izveidotās aizsardzības būves. Droši var teikt, ka otrajā būvperiodā bija uzbūvēta mūra siena – kurtīne un izveidots uzbērums pils austrumu pusē starp abu upju krastos esošajiem bastioniem. Trešajā būvperiodā 17. gs. vidū pilnveidoja vaļņus un bastionus pils austrumu pusē un izveidoja bastionus un vaļņus pils rietumu pusē. Ceturtajā būvperiodā 18. gs. sākumā atkal paplašināja un pilnveidoja vaļņus un bastionus pils austrumu pusē, kā arī pilnībā pārveidoja nocietinājumus pils rietumu pusē un izveidoja divus ravelīnus abu cietokšņa ieeju aizsardzībai.

Tik biežai pils nocietinājumu modernizācijai bija vairāki cēloņi. Viens no galvenajiem iemesliem bija toreiz aktīvā kara darbība Bauskas apkārtnē. Ne mazāk svarīga nozīme bija ugunsšaujamo ieroču pieaugošai kvalitātei, galvenokārt šaušanas tāluma un precizitātes uzlabošanai. Ja pirmos nocietinājumus 16. gs. beigās ierīkoja pie pašiem pils mūriem, tad pēdējā pārbūves posmā 18. gs. sākumā būvētie vaļņi bija atvirzīti no pils ārsienas par 15–30 metriem. Nocietinājumu modernizācijas sākuma posmos galvenā uzmanība bija pievērsta dabiski sliktāk aizsargātajai pils austrumu un dienvidu pusei, toties pēdējās nocietinājumu pārbūves laikā līdzvērtīgi aizsardzības pasākumi veikti arī dabiski labāk aizsargātajā pils rietumu pusē. Nocietinājumu pilnveidošana un regulārā modernizācija Bauskas pili laika posmā no 16. gs. beigām līdz 18. gs. sākumam atbilda tolaik Rietumu un Viduseiropā lietotajiem aizsardzības būvju veidošanas pamatprincipiem – Bauskas projektos izmantotas 16.–18. gs. pastāvējušo vācu, vecitāļu, vecholandiešu un franču fortifikācijas skolu prasības.

Atsauces

- ¹ Bauskas pils muzeja zinātniskajā arhīvā (turpmāk BPM ZA) pašlaik glabājas pārskati par 1976., 1977., 1983.–1992., 1996. un 1997. gada arheoloģiskajiem izrakumiem.
- ² Caune A., Grūbe J. Pētījumi Bauskas pils zemes nocietinājumu teritorijā // ASM 1990. un 1991. – Rīga, 1992. – 34.–38. lpp.
- ³ Grūbe J. Izrakumi Bauskas pili // ASM 1996. un 1997. – Rīga, 1998. – 36., 37. lpp.
- ⁴ Grūbe J. Pētījumu rezultāti Bauskas pils starpvaļņu rajonā // ASM 1992. un 1993. – Rīga, 1994. – 60.–64. lpp.
- ⁵ Plānu kopijas glabājas BPM ZA, nr. 4, 5, 6, 81.
- ⁶ Juškēvičs J. Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē. – Rīga, 1931. – 367. lpp.

- ⁷ Catalog der Kurländischen culturhistorischen Ausstellung zu Mitau 1886. – Mitau, 1886. – Nr. 442.
- ⁸ Plāna kopiju 1814. gadā izgatavojis aprīņa zemes mērnieks K. Kramers, no kuras savukārt to pārzīmējis novadpētnieks O. E. Šmits 1886. g. Šī kopija atrodas BPM ZA – 3415.
- ⁹ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 554. f., 3. apr., 56. l., 1. lp.
- ¹⁰ Caune A., Grūbe J. Pētījumi Bauskas pils zemes nocietinājumu teritorijā // ASM 1990. un 1991. – 35. lpp.
- ¹¹ Caune A., Grūbe J. Izrakumi Bauskas pilsdrupās // ASM 1982. un 1983. – Rīga, 1984. – 44. lpp.
- ¹² Caune A., Grūbe J. Pētījumi Bauskas pilsdrupās // ASM 1992. un 1993. – 44. lpp.
- ¹³ Caune A., Verigo V. Arheoloģiskie izrakumi Bauskas pilsdrupās 1977. g. // ASM 1977. – Rīga, 1978. – 32. lpp.
- ¹⁴ Caune A., Grūbe J. Pētījumi Bauskas pils zemes nocietinājumu teritorijā // ASM 1990. un 1991. – 35. lpp.
- ¹⁵ Broniewski T. Albrecht Dürer: Niektóre pouczenia o umacnianiu miast, zamków i osiedli // Bastejowe fortyfikacje w Polsce. – Wrocław, 1975. – S. 15.
- ¹⁶ Яковлев В. В. История крепостей. – Москва, 2000. – С. 57.
- ¹⁷ Malachowicz E. Bastejowe fortyfikacje Wroclawia // Bastejowe fortyfikacje w Polsce. – Wrocław, 1975. – S. 121.
- ¹⁸ Lietuvos architektūros istorija. – Vilnius, 1987. – T. 1. – P. 95.
- ¹⁹ Lancmanis I. Jelgavas pils. – Rīga, 1986. – 16. lpp.
- ²⁰ Feodālā Rīga. – Rīga, 1978. – 175. lpp.
- ²¹ Woźniak R. Fortyfikacje w dawnych Prusach Królewskich w pierwszej połowie XVII wieku. – Warszawa, 1974. – S. 13.
- ²² Guerquin B. Zamki w Polsce. – Warszawa, 1984. – S. 330.
- ²³ Spekke A. Latvieši un Livonija 16. gs. – Rīga, 1935. – 297. lpp.
- ²⁴ Яковлев В. В. История крепостей. – С. 50.
- ²⁵ Aktenstücke zur liv- und kurländischen Geschichte 1602–1678. Beilagen Nr. VI // Sb. Kurl. 1894. – Mitau, 1895. – S. 86, 87.
- ²⁶ LVVA, 554. f., 3. apr., 56. l., 106. lp.
- ²⁷ Turpat, 6999. f., 44. apr., 52. l., 4. lp.
- ²⁸ Caune A. Jumta seguma materiāli Bauskas pili (15.–17. gs.) // ASM 1980. un 1981. – Rīga, 1982. – 70. lpp.
- ²⁹ Balodis A. Latvijas un latviešu tautas vēsture. – Rīga, 1991. – 103. lpp.
- ³⁰ LVVA, 554. f., 3. apr., 726. l., 1. lp.
- ³¹ Яковлев В. В. История крепостей. – С. 60.
- ³² Woźniak R. Fortyfikacje .. – S. 17.

- ³³ Turpat. – 76. lpp.
- ³⁴ Lietuvos pilys. – Vilnius, 1971. – P. 255.
- ³⁵ *Lancmanis I.* Jelgavas pils. – 27. lpp.
- ³⁶ LVVA, 554. f., 3. apr., 762. l., 2. lp.
- ³⁷ Яковлев В. В. История крепостей. – С. 72.
- ³⁸ *Apals J.* Āraišu mūra pils arheoloģiskā izpēte // Cēsu novada vēsture. – Cēsis, 1995. – 63. lpp.
- ³⁹ Ravelīns – trīsstūrveida fortifikācijas palīgbūve nocietinājuma ārpusē, arī kā sala ūdensgrāvī. Caur ravelīniem parasti veda ieejas cietoksnī.
- ⁴⁰ Flanks – bastiona īsākā sānu mala, kas šaurā leņķī bija savienota ar valni vai kurtīni.
- ⁴¹ Brustvārs – uzbērums aizsargvaļņa augšmalā, lai aizsargātu cietokšņa garnizonu no ienaidnieka šāviņiem un lodēm. Bankets – pakāpienveida uzbērums brustvāra iekšpusē strēlnieku un lielgabalu pozīciju izvietšanai.
- ⁴² Kontrmīnu galerija – pazemes būve zem vaļņiem; tā kalpoja ienaidnieka sapieru raktos mīnu galeriju atklāšanai un iznīcināšanai.
- ⁴³ *Schmidt O. E.* Schloß Bauske und Mesothern. – Mitau, 1890. – S. 35–38.
- ⁴⁴ *Woźniak R.* Fortyfikacje .. – S. 19.
- ⁴⁵ *Bochenek R. H.* 1000 slow o inżynierii i fortyfikacjach. – Warszawa, 1980. – S. 118.
- ⁴⁶ Turpat. – 105. lpp.
- ⁴⁷ *Holcmanis A.* Vecrīga – pilsēt būvnieciskais ansamblis. – Rīga, 1992. – 31. lpp.
- ⁴⁸ *Lancmanis I.* Jelgavas pils. – 27. lpp.

Jānis Grūbe

ENTWICKLUNG DER ERDBEFESTIGUNGEN DER BURG BAUSKA (ENDE DES 16. – ANFANG DES 18. JH.)

Zusammenfassung

Im vorliegenden Beitrag wird die Entwicklung, Vervollkommnung und Modernisierung des Verteidigungssystems der Burg Bauska vom Ende des 16. bis zum Anfang des 18. Jahrhunderts verfolgt. Aufgrund der Analyse der erhaltenen Pläne der Fortifikationen im 17.–18. Jh., Materialien der 1977–1997 durchgeführten archäologischen Ausgrabungen und einigen Zeugnissen der Schriftquellen des 17. Jh. wird der Ausbau der neuzeitlichen Erdbefestigungen in vier Bauetappen eingeteilt.

Die in der Mitte des 15. Jh. gebaute Ordensburg Bauska wurde am Ende des 16. Jh. durch ein Schloss des Herzogs erweitert. Zu dieser Zeit wurden auch die ersten Erdbefestigungen errichtet – in der ersten Bauperiode wurde ein im Plan 7,0 x 9,3 m großer Rondell am Fuße des südöstlichen Turmes der Burg aufgeschüttet. Unter dem Rondell hat man ein Wasserableitungssystem – einen mit Steinen gefüllten kleinen Graben – eingerichtet. Der alte, am Ende des 15. Jh. oder Anfang des 16. Jh. gegrabene Schutzgraben wurde östlich der Burg an einer Seite teils zugeschüttet, an der anderen Seite weiter – 22 m von den Mauern der Burg – entfernt und 3,5 m tief gemacht. In der zweiten Bauperiode (Anfang des 17. Jh.) wurden östlich der Burg Erdwälle am Ufer der Mūsa und der Mēmele aufgeschüttet, zwei Bastionen an den Ecken der Wälle und eine Mauerwand dazwischen – die Kurtine gebaut. Der Eingang wurde durch die NO-Bastion eingerichtet. Eine halbrunde Erdkonstruktion wurde westlich der Burg errichtet. Die Elemente der 1. und 2. Bauperioden sind auf den 1625 verfertigten Plänen – Projekten der neuen Befestigungen (aufbewahrt im Kriegsarchiv in Stockholm) – zu sehen. Man kann aber folgern, dass die Fortifikationsarbeiten der zweiten Bauperiode nicht völlig entsprechend dem Projekt durchgeführt worden sind. Einige Fragmente von diesen Erdbefestigungen wurden während der Ausgrabungen freigelegt (Abb. 1: 2–4).

Die Erdbefestigungen der 3. und der 4. Bauperiode kann man auf dem Plan aus dem Anfang des 18. Jh. verfolgen – dort wurden mit dünnen Linien die vorigen Bastionen und mit dicken Linien – das neue Projekt der größeren Bastionen gezeigt. In der dritten Bauperiode (um die Mitte des 17. Jh.) wurden die Fortifikationen folgend umgestaltet: auf der östlichen Seite der Burg hat man den vorigen Graben zugeschüttet und größere Bastionen ausgebaut, aber auf der westlichen Seite der Burg baute man zwei völlig neue Bastionen. In der vierten Bauperiode wurden am Anfang des 18. Jh. noch größere Verteidigungswerke – je 2 riesige Bastionen und ein Ravelin östlich und westlich der Burg – geplant. Einige Fragmente von den Erdbefestigungen der 3. und 4. Bauperioden wurden während der Ausgrabungen freigelegt (Abb. 1: 5–8). Ein 1797 aufgenommener Plan der Burgruine Bauska zeigt, dass in der vierten Bauperiode fast alle geplanten Erdwerke an der südlichen Seite der Burg durchgeführt wurden, aber die natürlich besser geschützte nördliche Seite unbeendet geblieben ist. Die am Anfang des 18. Jh. errichteten Bastionen sind bis zu unseren Tagen teils erhalten geblieben.

In den ersten zwei Bauperioden wurde die Hauptaufmerksamkeit dem Befestigen der von der Natur wenig geschützten östlichen Seite der Burg

gewidmet, aber in den letzten zwei Bauperioden wurde die Modernisierung der Bastionen auch auf der natürlich besser geschützten westlichen Seite der Burg durchgeführt. Der regelmäßige Umbau und Modernisierung der Erdbastionen der Burg Bauska ist wegen der inneren und äußeren militärischen Auseinandersetzungen stattgefunden und hat dem Fortschritt der damaligen Militärwissenschaft sowie der Baupraxis der Fortifikationen in West- und Mitteleuropa entsprochen.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. Situationsplan der Erdbefestigungen der Burg Bauska mit den während der Ausgrabungen gefundenen Fragmenten der Fortifikationsbauten: 1 – innere Seite des am Ende des 15. – Anfang des 16. Jh. gegrabenen Schutzgrabens; 2 – Rondell, aufgeschüttet am Ende des 16. Jh.; 3 – äussere Seite des am Ende des 16. Jh. erweiterten Schutzgrabens; 4 – Courtine, gemauert am Anfang des 17. Jh.; 5 – Pfahlgruben zum Befestigen des nördlichen Wallganges – Mitte des 17. Jh.; 6 – Fragmente des Pflasters aus der Mitte des 17. Jh.; 7 – Fragmente des Pflasters aus dem Anfang des 18. Jh.; 8 – Hangstützwand der am Anfang des 18. Jh. ausbauten südöstlichen Bastion.
- Abb. 2. Während der Ausgrabungen 1990 freigelegter Graben, gefüllt mit Steinen – Wasserableitungssystem unter dem Rondell am südöstlichen Turm der Burg Bauska.
- Abb. 3. Während der Ausgrabungen 1996 in Bauska freigelegtes Fragment einer gemauerten Wand an der südöstlichen Bastion aus dem Anfang des 17. Jh..
- Abb. 4. Während der Ausgrabungen 1996 in Bauska freigelegtes Profil der südöstlichen Bastion der Burg Bauska: 1 – ursprüngliches Erdniveau; 2 – gemauerte Wand aus dem Anfang des 17. Jh.; 3 – Aufschüttung aus dem Anfang des 17. Jh. – Lehmerde; 4 – Aufschüttung aus der Mitte des 17. Jh. – Lehmerde; 5 – Aufschüttung aus der Mitte des 17. Jh. – Lehmerde; 6 – Aufschüttung aus dem Anfang des 18. Jh. – Lehmerde mit Sandschichten.
- Abb. 5. Rekonstruktion des Grundrisses der Burg Bauska in der Mitte des 17. Jh.: 1 – Burg; 2 – Erdbefestigungen.
- Abb. 6. Projekt der Erdbefestigungen der Burg Bauska (Anfang des 18. Jh.).
- Abb. 7. Während der Ausgrabungen 1989 in Bauska freigelegte Pfahlgruben zum Befestigen des nördlichen Wallganges.
- Abb. 8. Während der Ausgrabungen 1997 in Bauska freigelegte Hangstützwand der am Anfang des 18. Jh. ausbauten südöstlichen Bastion.
- Abb. 9. Plan der Burg Bauska 1797.

Taiga Skane

DEKORATĪVAIS APMETUMS SGRAFITO BAUSKAS PILS 16. GS. BEIGU FASĀŽU APDARĒ

Bauskas pils jaunākās daļas – 1596. gadā uzceltās Kurzemes hercogu Ketleru rezidences fasāžu galvenais mākslinieciskās slodzes nesējs ir sgrafito tehnikā veidotais dekoratīvais apmetums. Šāds sienu apdares veids Eiropā radies ap 1500. gadu. Visvecāko zināmo sgrafito receptūru aprakstījis itāļu arhitekts un literāts Džordžio Vasari (*Giorgio Vasari*, 1511–1574), kurš sgrafito tehnikas izgudrojumu piedēvējis Florences māksliniekam Andreo Petrini (*Petrini*, 1477–1548).¹ Sgrafito nosaukums ir atvasināts no vārda “*sgraffiare*” – izskrāpēt. Šīs tehnikas būtība ir šāda: iekrāsotam apmetuma slānim uzklāj virsslāni no apmetuma dabiskā, gaišā tonī vai plānu dzēsto kaļķu slāni. Virsslānī, kurš vēl ir mīksts, mākslinieks caur trafaretu atzīmē kompozīcijas kontūras un atsevišķos laukumos noņem apmetuma virsslāni tā, lai atsegtos iekrāsotais slānis, kas kopā ar neskartajiem virsslāņa laukumiem veido zīmējumu. Iekrāsotais slānis var sastāvēt no vairākām atšķirīgu krāsu apmetuma kārtām, kas atsedzas kompozīcijas noteiktajā secībā. Vienslāņa sgrafito gadījumā (Bauskas pils variants) zīmējuma princips balstās uz gludo un uzirdināto laukumu kontrastu, kas pastiprināts, apmetuma virsmu pirms virsslāņa noņemšanas apstrādājot ar kaļķu pienu.

Senākās ziņas, kurās pieminēts Bauskas pils sgrafito apmetuma rustējums, atrodamas gleznotāja un novadpētnieka Jūlija Dēringa 1860. gada piezīmēs.² Informāciju par Bauskas pils fasāžu apdari sniedz fotogrāfijas, kas glabājas Latvijas Vēstures muzejā un Bauskas pils muzejā (1. att.). Fasāžu mērķtiecīgu fotofiksāciju veikuši Teodors Ciparsons 1957. gadā, Valeriāns Šaicāns 1970. gadā,³ Velta Leijere 1996. gadā.⁴ Atsevišķus apmetuma rustikas elementus uzmērījis arhitekts Arigo Zandbergs 70. gados.⁵

Pirmo apkopojošo pārskatu par sgrafito dekora paraugiem Latvijā sniedz Ojāra Spāriša raksts "Dekoratīvā apmetuma evolūcija un lietojums Latvijas arhitektūrā 16.–17. gs."⁶

Tomēr bagātāko informāciju par Bauskas pils fasāžu dekoratīvās apdares kompozīciju, proporcijām, lietotajiem materiāliem un tehnoloģijām dod līdz mūsu dienām saglabājušos apmetuma fragmentu izpēte ziemeļaustrumu torņa un ziemeļu korpusa ziemeļu fasādē, veicot konservācijas un restaurācijas darbus 1996.–1999. gadā.⁷ Orģinālā sgrafito apdare bija saglabājusies pietiekamā apjomā, lai pilnībā noteiktu fasāžu sākotnējo kompozīciju un proporcijas⁸ un pēc tam to restaurētu (2. att.).

Līdz šim Bauskas pils apmetuma rustika aplūkota kā parādība, kas ļauj novērtēt ēkas piederību noteiktam mākslas stilam,⁹ bet nav mēģināts fasāžu dekoru analizēt no kompozīcijas, proporciju veidošanas, lietotās apmetuma tehnoloģijas un materiālu viedokļa salīdzinājumā ar tipiskiem sgrafito paraugiem Viduseiropā. Tas ir šā raksta uzdevums.

1. att. Bauskas pils ziemeļaustrumu torņa fasāde. 1929. gads.

P. Ārenda foto

2. att. Bauskas pils ziemeļaustrumu torņa fasāde pēc restaurācijas. 2001. gads.
V. Leijeres foto

Rakstu sagatavojot, izmantota čehu pētnieka Františeka Kubeka monogrāfija,¹⁰ kas veltīta ģeometriskā sgrafito attīstībai Centrālčehijā, un krievu zinātnieka Alekseja Vinnera apjomīgais darbs¹¹ par fresku glezniecības un gruntsapmetumu tehnoloģiju.

ĢEOMETRISKĀ SGRAFITO APMETUMA KOMPOZĪCIJAS RAŠANĀS VĒSTURE

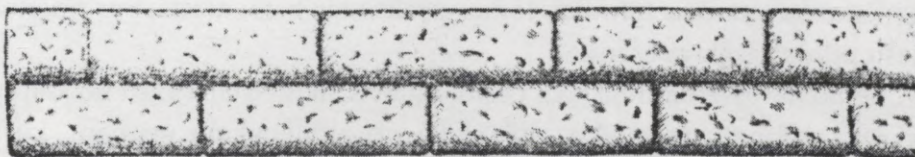
Iepazīstoties ar Eiropas renesanses sgrafito mantojumu, dekoratīvo motīvu ziņā to varam iedalīt arhitektoniskajā, figurālajā un ornamentālajā sgrafito. Savukārt ornamentālo sgrafito varam dalīt augu ornamentālajā sgrafito un sgrafito rustikā.¹² Tā kā Bauskas pils fasāžu dekora pamatelements ir rusts,¹³ mūs padziļināti interesē tieši sgrafito rustikas attīstība, veidi un Bauskas pils fasāžu piederība kādam no tiem.

Renesanses sgrafito rustikas saknes meklējamas viduslaikos kultivētajā apmetuma kvadrēšanā,¹⁴ lai imitētu ķieģeļu vai akmens mūri gadījumos, kad grūti apstrādājama vai nepietiekami kvalitatīvais būvmateriāls apgrūtināja noteiktā arhitektūras stila dekoratīvās formas iegūšanu. Būtisks renesanses sgrafito rustikas rašanās priekšnoteikums bija itāļu arhitekta Sebastiana Serlio (1475–1554) teorētiskā un praktiskā darba "*Regole generali di architettura di Sebastiano Serlio Bolognese sopra la cinque maniere de gli editici*" pirmais izdevums 1537. gadā Venēcijā.¹⁵ Tas balstījās uz Romas arhitekta un militārā inženiera Marka Vitrūvija Polli (84.–33. g. pr.Kr.) senā darba "*De architettura Libri decem*" studijām. Savā darbā Serlio izmantoja Vitruvija rakstu, kas grafiski attēloja un aprakstīja akmens mūra rustu formas ar izteikti izstrādātu rustu priekšpusi un savienojošo šuvju plastiku. Vitruvija un Serlio rustikas grafiskās shēmas kļuva par ierosmi renesanses sgrafito rustikas veidiem: rustikālajam – ar grafisku raupja akmens rusta attēlojumu, kvadrētajam – ar grafisku paralēlskalda akmens kvadra spoguļa attēlojumu un vairākiem dimanta rustikas¹⁶ veidiem. Galvenie dimanta rustikas veidi: piramidālais – ar piramidāli veidotiem rustu laukumiem, četrslīpu piramidālais – ar četrslīpeniski veidotiem rustu laukumiem, nošķelti piramidālais – četrslīpeniski veidotiem rustu laukumiem ar nošķeltām virsotnēm (3. att.).

Sgrafito rustus norobežoja vienādi vai atšķirīgi, šaurāki vai platāki, neuzkrītoši vai akcentēti, izrotāti vai nerotāti šuvju celiņi. Galvenais izteik-

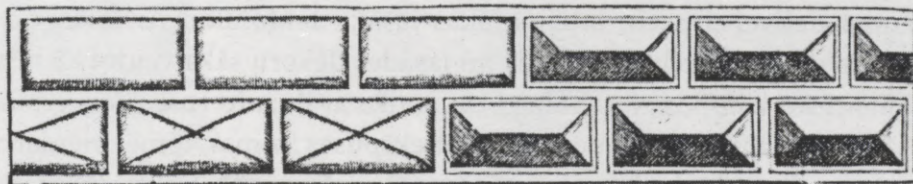
DE L'ORNAMENTO RVSTICO

Le prime opere Rustiche furono fatte in questo modo, cioè pezzi di pietre abbozzate così grossamente; ma le sue commisure sono fatte con somma diligentia.

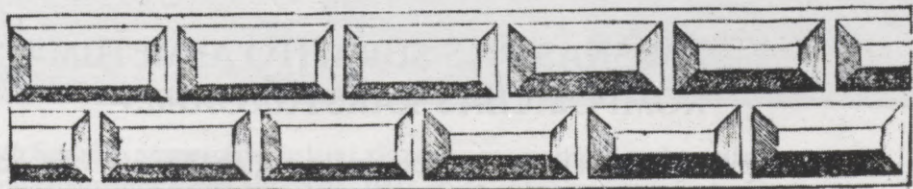

Dipoi con alquanta più delicatezza compartirono i quadri con questo piano, che gli divide facendogli con più diligentia lauorati, & appresso gli aggiunsero questi Spigoli incrociati per più ornamento.

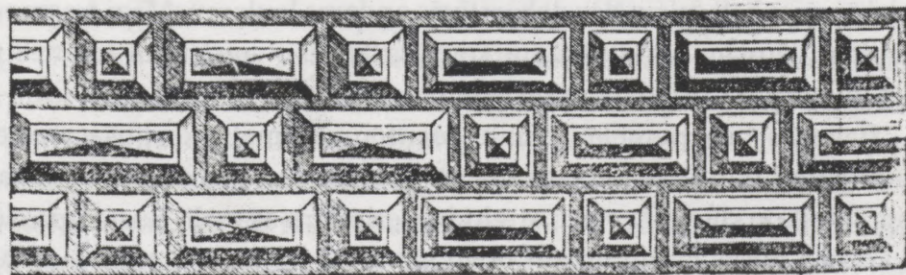
Altri Architetti uolendo imitare diamanti lauorati; fecero in questo modo lauorandogli con più politezza.

Et così di età in età si è uenuto uariando tal'opera: quando ad imitation di diamante in tauola piana, e quando con maggior rilievo, si come si uede qui sotto dissegnato.

Alcuni altri Architetti hanno uoluto usar maggior delicatezza, e più ordinato compartimento, nondimeno tutta tal'opera ha hauuto origine da l'opera Rustica, anchora che comunemente si dice a pte di diamante.

FINITO L'ORDINE THOSCANO ET RVSTICO
INCOMINCIA IL DORICO.

3. att. Itāļu arhitekta S. Serlio 1537. gadā zīmētie rustu un kvadru paraugi (attēls no: Kubec 1996)

smes faktors Vitrūvija–Serlio rustējuma formām bija to apgaismotie un noēnotie fasešu laukumi, kas īpaši izpaudās dimanta rustikā. Sākotnējām Serlio rustējuma figūrām noēnotās un daļēji noēnotās fasetes bija iešvīkotas tieši tāpat kā grafikas tehnikā, tomēr praksē tās bieži aizstāja ar noēnoto fasešu pilnīgu izskrāpēšanu.

Serlio darbs iemantoja lielu popularitāti itāļu meistarū vidū un kalpoja par rokasgrāmatu celtnieku, mūrnieku un akmenskaļu grupām, kuras 16. gs. 2. ceturksnī masveidā pārcēlās uz Centrāleiropu. Tas kļuva par priekšnoteikumu sgrafito tehnikas izplatībai Spānijā, Austrijā, Čehijā, Vācijā, Polijā, arī Lietuvā un Latvijā. Renesanses sgrafito rustējuma attīstības sākumā dekors nosacīti attēloja ēkas fasāžu tektoniku. Ar laiku no šī principa daļēji vai pilnīgi atteicās un fasādes dekoru sāka veidot kā brīvu ģeometrisku kompozīciju. Līdzīgi tas notika ar iluzoro rustu, kas grafiski nosacītā veidā attēloja akmens rusta priekšpusē formas, tomēr vienlaikus pastāvēja varianti, kad tas pārvērtās par plakanu, abstrakti dekoratīvu rustējumu.

BAUSKAS PILS SGRAFITO APMETUMA KOMPOZĪCIJAS RAKSTUROJUMS

Bauskas pilī sgrafito apmetuma oriģināls saglabājies uz vairākām fasādēm. Lieli apmetuma laukumi sedz ziemeļaustrumu torņa fasādi gandrīz visā augstumā. Arī uz ziemeļu korpusa ārējās – ziemeļu fasādes saglabājušies lieli oriģinālās dekoratīvās apdares laukumi. Mazi fragmenti joprojām vērojami uz austrumu korpusa ārējās – austrumu fasādes un ziemeļu korpusa pagalma puses fasādes.

Bauskas pils ziemeļaustrumu torņa un ziemeļu korpusa ziemeļu sienas sgrafito dekora pamatelements ir iluzors, no labās puses apgaismots četrslīpu dimanta rusts ar gludu perimetra apmali. Rusta apakšējā un kreisās puses fasete iluzori noēnota, atsedzot tumšāko un raupjāko apmetuma kārtu. Augšējā un labās puses fasete iluzori apgaismota, saglabājot gaišo un gludo apmetuma virskārtu. Šķautnes un kore iezīmēta ar neizskrāpētu apmetuma joslu. Pētītās fasādes rusti klājuši visā to laukumā. Rusti kārtoti līmeniskās joslās, tos citu no cita atdala izskrāpētas šuves. Ziemeļaustrumu torņa augšdaļā, austrumu un ziemeļu

4. att. Sgrafito apmetuma josla ar zigzaga ornamentu Bauskas pils ziemeļaustrumu torņa augšdaļā. 1997. gads. V. Leijeres foto

korpusa dzegu līmenī, torni apņem lentveida josla ar zigzaga ornamentu vidū (4. att.). Fasādes lejasdaļā uz ziemeļaustrumu torņa un ziemeļu korpusa ziemeļu un rietumu sienas saglabājušies apmetuma fragmenti ar kompozīciju noslēdzošu, dubultu lentveida joslu un cokola gludo apmetumu, kas klāts ar aprēķinu, lai tas nesaskartos ar augsni (5. att.). Rustu kārtojums ārējās fasādēs otrā stāva logus neakcentē. Ēkas stūriem rusti vienkārši apliecās (6. att.). Tomēr no 1929. gada saglabājusies fotogrāfija,¹⁷ kurā redzams, ka ziemeļaustrumu tornī virs otrā stāva loga bijuši izveidoti trīs sgrafito kvadri ar četrlapu rozeti katra centrā (7. att.). Savukārt pie viena no trešā stāva logiem saglabājies apmēram 27 cm plats, loga ailu ierāmējošas dekoratīvas apmales fragments ar pīnes motīvu (8. att.).

5. att. Sgrafito apmetuma dubulta lentveida josla Bauskas pils ziemeļaustrumu torņa cokoldaļā. 1995. gads. V. Leijeres foto

6. att. Sgrafito apmetuma fragments uz Bauskas pils ziemeļu korpusa stūra.
1995. gads. V. Leijeres foto

Torņa fasādes kopējais augstums ir 13,03 m. Fasāde dalīta 27 līmeniskās, aptuveni 47 cm platās joslās: profilētai dzegai uz leju seko 8 joslas horizontāli kārtotu rustu, tad dekoratīvā josla ar zigzagu un atkal 17 joslas horizontāli kārtotu rustu. Cokola daļas augstumu noteicis zemes virsmas reljefs. Veicot mērījumu¹⁸ analīzi, var secināt, ka fasādes augšdaļa ar dzegu pret fasādes lejasdaļu ar zigzaga ornamentu nosacīti attiecas kā 1 : 2 (9. att.).

Apmetums vislabāk saglabājies uz ziemeļaustrumu torņa. Tur tika fiksēti visu saglabājušos rustu un tos atdalošo šuvju izmēri.¹⁹ Rustu vidējais aug-

7. att. Sgrafito apmetuma kvadri ar četrlapu rozeti Bauskas pils ziemeļaustrumu torņa fasādē virs otrā stāva loga. 1929. gads. P. Ārenda foto

stums 43 cm, garums 68 cm, savukārt iekšējā četrslīpu laukuma augstums nosacīti ir 34 cm, bet garums 59–60 cm. Rusta perimetra apmali, šķautnes un kori iezīmējošās gaišās joslas – vidēji 4 cm platas (9. att., a). Analizējot rustu izmērus, to malu attiecības var izteikt ar iracionāliem skaitļiem vai tā saucamo dinamisko moduli: $m = a : b = \sqrt{3} : 1 = 1,732 : 1$, kur rusta augstumu b (34 cm) noteicis fasādes augstums, bet rusta garums a pēc Pitagora ir $b \times \sqrt{3} = 34 \times 1,732 = 58,888$ cm (9. att., b). Rusta perimetra apmales platumu konstruē, velkot aploci no rusta iekšējā laukuma diagonāļu krustpunkta ap laukuma sānu malām (9. att., c). Rustus atdalošo šuvju platumu konstruē, velkot aploci no punkta, ko iegūst, dalot rusta iekšējā laukuma sānu malu uz pusēm, ap visa rusta laukuma pretējo malu (9. att., d). Analogi renesanses rusta perimetra apmales un starpkvadrū šuves konstruējis Zoans Mario Avostallis de Pambio 1592. gadā Kralovices torņveida citadeles fasādē Čehijā.²⁰

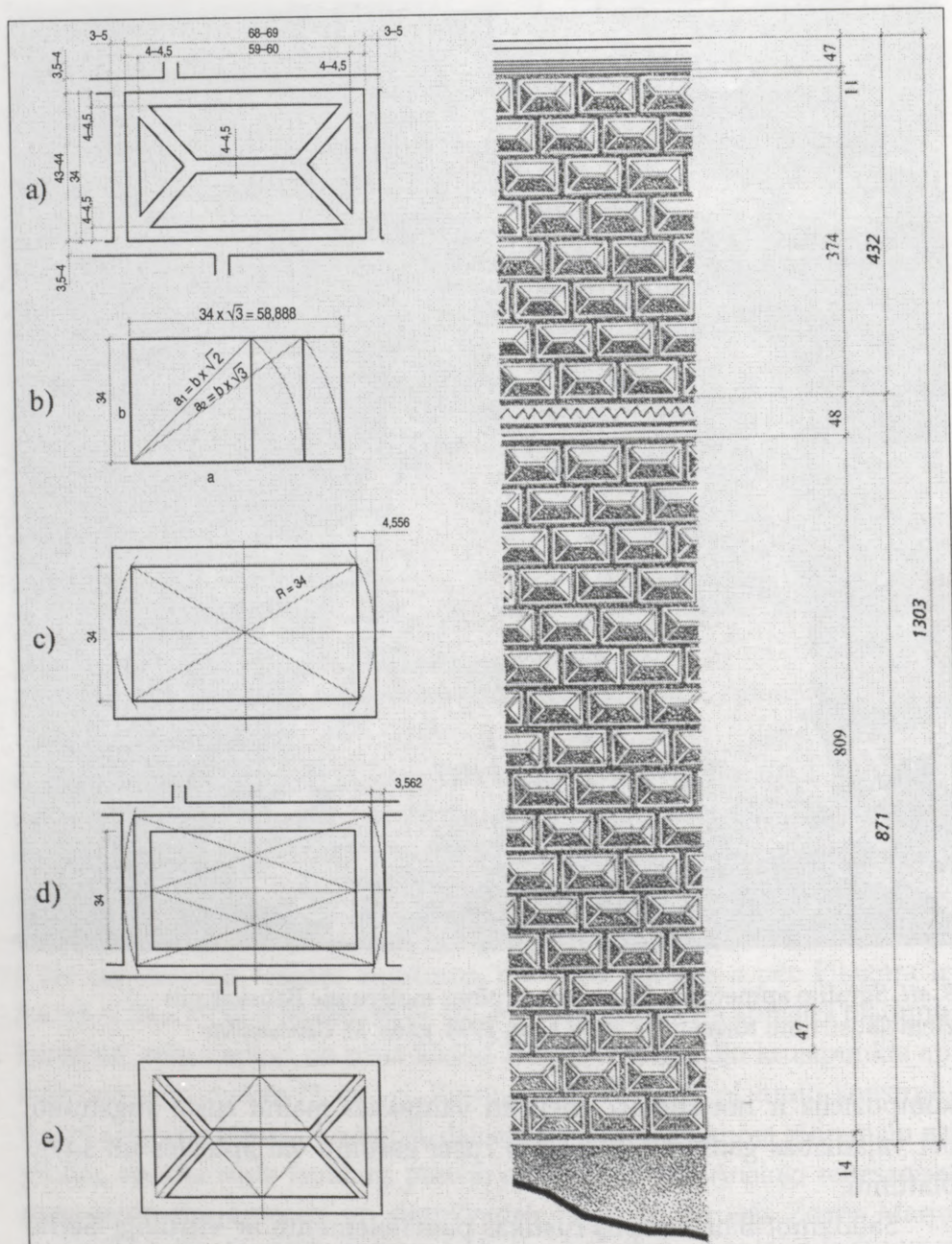
Mērījumi rāda, ka rusta apmales, starprustu šuves, reizēm paša rusta izmēri variējas, ja to prasa fasādes kompozīcijas sabalansēšana, piemēram, pie logiem, sienas kumpuma vietās vai uz torņa liektajām daļām. Tā kā

8. att. Sgrafito apmetuma fragments ar pīnes motīvu pie Bauskas pils ziemeļaustrumu torņa trešā stāva loga. 1998. gads. M. Gavendas foto

kompozīcija ir horizontāla, meistari vairījušies mainīt rusta augstumu, bet vajadzības gadījumā mainījuši rusta garumu vai apmales un šuvju platumu.

Salīdzinot Bauskas pils rustikas pamatelementu ar Vitrūvija–Serlio akmens mūra rusta formu paraugiem (3. att.), noskaidrojās, ka no labās puses apgaismotā četrslīpu rustējuma forma ar platām šķautņņu un kores joslām un gludu malas perimetru sgrafito tehnikā transkribēta ļoti precīzi. Vienīgi slīpais un režģotais kreisās sānu un apakšējās fasetes ieskrāpējums

9. att. Bauskas pils ziemeļaustrumu torņa fasādes rustējuma proporcijas:

a – iluzorā kvadra un šuvju celiņu uzmērījums, *b* – kvadra iekšējā laukuma garuma noteikšana, *c* – kvadra apmales platuma noteikšana, *d* – starpkvadrū šuves platuma noteikšana, *e* – četrslīpu kvadra šķautņu un kores konstruēšanas princips

aizstāts ar tehniski vienkāršāko izgrebšanu. Rusta šķautnes un kore izēmētas ar neizskrāpētu apmetuma josliņu, lai novērstu blakus laukumu saplūšanu.

Bauskas tipa rustējums sastopams vairākās Čehijas celtnēs: Petrohradā Lounu rajona Podboržanu novadā (pēc 1559. g.) un Jaunās Benātku pils fasādē. Tāda pati shēma lietota apmetuma dekoram arī Divices citadeles tornī Lounu rajona Vinaržices novadā (16. gs. vidū), Lounu pils fasādē (1610. g.)²¹ un citur.

SGRAFITO APMETUMA TEHNIKA UN IZMANTOTIE IZEJMATERIĀLI EIROPĀ

Eiropā 16. gs. apmetuma apdarei sgrafito tehnikā atkarībā no tā, vai ēkas sienas bija raupjas vai līdzenas, parasti izmantoja divu – trīs kārtu dažāda rupjuma kaļķu–smilts apmetumu, ko modificēja ar situācijai atbilstošām pildvielām. Apmetuma apakšējais – izlīdzinošais slānis, itāļiski *rincafato*, tika klāts uz raupjām, nelīdzenām sienām. Šī slāņa uzdevums bija izlīdzināt sienu, stingri saistīties pie tās un noturēt divus nākamos slāņus. Izlīdzinošā slāņa java tika gatavota no diezgan rupja materiāla. Slāņa virsmu atstāja raupju, nelīdzenu vai pat īpaši uzirdināja, lai nākamais slānis varētu pie tā stingri turēties. Gadījumos, kad siena pietiekoši līdzena, izlīdzinošais slānis bija lieks.

Vidējais slānis, itāļiski *arriciato*, tika gatavots no nedaudz smalkāka materiāla, tomēr raugoties, lai tā sastāvs būtu vairāk līdzīgs apakšējā (izlīdzinošā) slāņa, nevis virsslāņa sastāvam. Tas tādēļ, ka apmetuma vidējā slāņa tehniskais uzdevums bija mīkstināt spriegumu starp rupjo – izlīdzinošo slāni un smalko virsslāni, lai tas neplaisātu. Sgrafito vidējā slāņa virsmu ar apmetēja lāpstiņu nogludināja un noblīvēja, lai, veidojot sgrafito dekoru, pēc virskārtas noņemšanas *arriciato* būtu labāk pasargāts no atmosfēras iedarbības. Daudzslāņu sgrafito gadījumā vai tad, ja meistars gribēja mīkstināt apmetuma pārāk spožo baltumu, java tika iekrāsota ar maltu un sijātu liepas vai egles ogli, ar dedzinātiem salmiem, dabiskiem okeriem (umbra, sjēna), dzelzi saturošām smiltīm vai arī drupinātu, sijātu ķieģeli.

Virsslānis, itāliski *intonaco*, tika gatavots no kaļķu mīklas ar nelielu daudzumu ļoti smalkas, mazgātas smilts, klāts ar apmetēja lāpstiņu uz apmetuma vidējā slāņa vienā vai vairākās plānās (1–2 mm) kārtās vai arī gatavots no bieza kaļķu piena, itāliski saukta *intonaco bianco*, un uzklāts ar otu trīs kārtās tā, lai pilnībā nosegtu vidējā slāņa krāsu. Turklāt viena kārta krāsota, otu velkot slīpi, otra vertikāli, bet trešā kārta horizontāli. Virsslāni klāja uz labi samitrinātas sienas tik lielā laukumā, cik vienā dienā sgrafito kompozīciju varēja pagūt iegravēt. Atlikušo cēlkārtu, lai tā neiežūtu, nogrieza un nākamajā dienā uzmeta svaigu.

Katrs apmetuma slānis varēja sastāvēt no vairākām kārtām. Ja slānis bija nepieciešams biezs, lai panāktu tā izturību, javu klāja vairākās kārtās, nevis uzreiz visu slāņa biezumu.

Renesanses laika apmetuma apdare tika veikta ar mūrnieka ķelles muguru. Ar ķelli virsma tika blīvēta un gludināta. Tā iznāca nedaudz viļņota un īpaši dzīvīga. Sgrafito raksturu noteica pamatnes sastāvs, virsmas apdare un dažādu instrumentu lietošana zīmēšanai. Instruments ietekmēja gravējuma rokrakstu. 19. gs. lietoja cilpveida gravēšanas instrumentus, kas radīja gludas līnijas, turpretī renesanses sgrafito līnijas bija ar robotām malām, kas liecina par asmens un griežņu tipa instrumentiem. Lielā saglabājušos gravējuma rokrakstu dažādība izskaidrojama ar darbarīku asmeņa lielumu, formu (no platiem un plakaniem līdz asiem, adatveida grebļiem) un katra meistara individuālajām īpašībām.

Atbilstoši iecerētās kompozīcijas prasībām tika izvēlēti tehniskie paņēmieni virskārtas noņemšanai – to iešvīkoja, gravēja, izskrāpēja, izgrieza vai izgreda.

Sgrafito darināms tikai uz svaigi uzvesta, vēl nesacietējuša apmetuma, un tā kvalitāte un pastāvēšanas ilglaicīgums lielā mērā atkarīgs no pareizas apmetuma kārtu receptūras un uzklāšanas tehnikas.

BAUSKAS PILS SGRAFITO APMETUMA UZKLĀŠANAS TEHNIKA UN SASTĀVS

16. gs. beigās Kurzemes hercogu rezidence celta, pārbūvējot Livonijas ordenpils priekšpils aizsardzības sienas un torņus.²² Jaunā būve ieguva skaistas, līdzsvarotas proporcijas, bet tā bija celta no nevienāda, rupji apstrādāta, koloristiski raiba materiāla, tāpēc ēkas apmešana bija loģiska un nepieciešama.

Apsekojot Bauskas pils ziemeļu korpusa ārējās fasādes un ziemeļaustrumu torņa apmetumu dažādos augstumos, tika izdarīta vizuālā izpēte ar lupu,²³ noņemti apmetuma un balsinājuma paraugi, kam veikta mikroskopiskā un ķīmiskā izpēte.²⁴ Tā atklāja apmetuma kārtu skaitu, sastāvu, uzklāšanas secību un tehnoloģiju, kā arī lietoto materiālu raksturu. Izpētes rezultāti ļāva atbildēt uz jautājumiem, vai sgrafito ir jaunās pils fasāžu sākotnējā dekoratīvā apdare, vai balsinājuma kārtas uzklāta sgrafito apdares periodā vai vēlāko remontdarbu laikā. Pētījumi ļāva salīdzināt apmetuma cēlkārtas raksturu dažādās fasādes vietās un noskaidrot apmetuma dažviet konstatējamā brūni dzeltenā iekrāsojuma cēloni.

Bauskas pils celta no jaukta materiāla – granīta laukakmeņiem, plēstiem dolomītakmeņiem un ķieģeļiem. Vietām mūri veido gluds ķieģeļu mūrējums ar 2–3 cm biezām šuvēm, bet vietām nelīdzens mūrējums no jaukta materiāla. Mūrjava ir balta, trekna, modificēta ar smalku smilti, akmentiņiem, dzēsta kaļķa sablīvējumiem, drupinātu ķieģeļi, dolomītu un retiem ogles gabaliņiem. Nelīdzena mūris, domājams, izlīdzināts vai pat pārziests ar šo mūrjavu jau priekšpils būvperiodā.²⁵

Sgrafito slāņu java acīm redzami atšķirās no mūrjavas un senākās torņa sienas apdares gan krāsas, gan java sastāva, gan tās fizikālo īpašību ziņā. Sgrafito java ir izteikta kaļķa–smilts java ar katrā slānī atšķirīgu pildvielu rupjumu. Atšķirībā no salīdzinoši koši baltās mūrjavas sgrafito java ir okerīgi pelēka. Mūrjavu nosacīti var uzskatīt par monolīto javu, bet sgrafito java ir daudz poraināka.

Veidojot jaunās pils sgrafito apdari, sienas nelīdzena vietās sgrafito apmetums klāts trīs slāņos – *rincafato*, *arriciato* un *intonaco bianco*, bet gludajās vietās divās kārtās – *arriciato* un *intonaco bianco*. Izlīdzinošais slānis *rincafato* ir ļoti nevienāda biezuma. Atkarībā no mūra reljefa slāņa biezums svārstījās no 3 līdz 8,5 cm, bet uz laukakmeņu pierēm 1 cm vai pat izzuda vispār. Vietās, kur uz sienas saglabāties tikai *rincafato*, skaidri redzams, ka tā virsma bijusi rupja un nelīdzena.

Apmetuma vidējais slānis – *arriciato* – atkarībā no mūra rakstura klāts uz raupjā *rincafato* vai tieši uz gludā ķieģeļu mūra apmēram 2–3 cm biezā kārtā. *Arriciato* uz nelīdzena mūra ir pelēcīgi okerīgs, java gatavota no

10. att. Bauskas pils. Bieža kaļķu piena apmetuma virsslānis – *intonaco bianco*. Otas gaita pāri kvadra robežām liecina par fasādes kaļķošanu sākotnējā apdares etapā. 1998. gads. V. Leijeres foto

11. att. Kalķošanas un atkārtotas sgrafito izgriešanas pēdas Bauskas pils ziemeļaustrumu torņa fasādes augšdaļā. 1998. gads. V. Leijeres foto

kalķa mīklas, diezgan rupjas, apmetumu iekrāsojošas grants, smalki drupināta dolomīta un ķieģeļa, redzami gliemežvāki un akmentiņi. Uz gludā ķieģeļu mūra *arriciato* gatavots no gaišākas un smalkākas kalķa-smilts javas ar drupinātu ķieģeli un dolomītu. Slāņa virsma nolīdzināta, nogludināta un noblietēta ar apmetēja lāpstiņu. Bez tam uz *arriciato* virsmas vietām saglabājušās otas pēdas, kas uzskatāmi rāda, ka nākamā kārtā uzklāta uz vēl nesacietējušas virsmas un ir sgrafito oriģinālais *intonaco bianco*, nevis, kā varētu domāt, vēlāku periodu uzslāņojums.

Virsslānis – *intonaco bianco* – gaišs, okerīgs, gatavots no biezas kalķu mīklas, klāts 2–3 kārtās gariem, ieslīpiem vēzieniem ar diezgan rupju otu (10. att.). Uz ziemeļaustrumu torņa slānis biezāks, visdrīzāk bijis bieža krējuma konsistencē un žūstot it kā nedaudz sasprēgājis. Uz ziemeļu korpusa ziemeļu fasādes *intonaco bianco* klāts plānāks un noteikti šķidrākas konsistences. Līdz ar to plaisiņu tīkls nebija novērojams. Uz ziemeļaustrumu torņa slāņa biezums vidēji 4–5 mm, uz ziemeļu sienas tā biezums vidēji 2–3 mm. Pamatā *intonaco bianco* sastāv no tīras kalķu mīklas, tomēr

ziemeļaustrumu torņa augšdaļā apmetums līdz zigzaga ornamenta joslai atšķiras no apmetuma visā pārējā torņa daļā. Šeit *arriciato* sedz ar metāla ķelli uzklāts un nogludināts 1–2 mm plāns, pelēcīgs, smalks kaļķa–smilts *intonaco*, kurā iegriezts sgrafito zīmējums.²⁶ Virsma pēc tam pārklāta ar biezu, okerīgu kaļķojuma slāni tāpat kā pārējā fasāde. Iespējams, ka kaļķojums uzklāts ar citu tehnisko paņēmieni, jo tajā nebija saskatāmi citur raksturīgie otas vilcieni. Vēlāk sgrafito kvadru laukumi izskrāpēti vēlreiz un spēcīgi padziļināti. Redzamas ļoti izteiktas grebļa pēdas, atšķirīgas no visa pārējā sgrafito tehniskā izpildījuma. Zigzags iegravēts dziļi (jau sacietējušā apmetumā), gravējuma malas izlūzušas. Gravējumu daļēji aizpildījis kaļķu balsinājums, daļēji balsinājums izkasīts (11. att.).²⁷ Teiktais liecina par vismaz divu sgrafito izpildes tehniku lietojumu ziemeļaustrumu torņa fasādes apdarē: pirmā – sgrafito, kas veidots no vairākiem slāņiem, otrā – vienslāņa sgrafito ar *intonaco bianco*.

To apliecina arī mikroskopiskā analīze.²⁸ Veikti apmetuma slāņa šķērsslīpējumi paraugiem, kuri noņemti tajās ziemeļu torņa vietās, kur skaidri bija redzama papildu iejaukšanās – jaunas kaļķa kārtas uzklāšana un sākotnējā sgrafito zīmējuma “dzēšana”, virsmu saskrāpējot. To īpaši pierāda paraugs, kur sekundārā krāsojuma kārtā parādās daudzslāņu sgrafito zīmējuma rievās.

Ziemeļu fasādē bez jau minētajiem, ziemeļaustrumu tornī lietotajiem sgrafito ornamenta ieskrāpēšanas un iegriešanas paņēmieniem var konstatēt seklas rievās, kuras drīzāk iespīestas, nevis iegravētas. Iespīestā ornamenta iedziļinātajās kontūrās redzamas balsinājuma pēdas, kas arī liecina par ornamenta uznešanu uz nobalsinātas virsmas. To liecina arī apmetuma laukumu šuves, kurās nākamās dienas apmetuma mala uzsmērēta pāri nobalsinātam, pabeigta laukumam.²⁹

Dzelzs oksīda kārtiņas parādīšanās vedināja domāt, vai sgrafito nav ticis krāsots. Tikai sīkāka citu slīpējumu apskate mikroskopā droši uzrādīja, ka brūni dzeltenā iekrāsojuma cēlonis ir dzelzs oksīda lokāla izdalīšanās masīvajā kārtā.³⁰ No čehu speciālistu veiktajām ķīmiskajām analīzēm³¹ izriet, ka apmetumiem un javām lietotie kaļķi visticamāk ir hidrauliskie kaļķi ar augstu hidrauliskumu, lielu dažādas vērtības oksīdu saturu un augstu magnija saturu. Saistvielas un akmens daļu maisījuma attiecība ir 1 : 1,3928.³² Akmens daļu graudainība svārstās 0,06–4,00 mm.³³ Par pildvielām lietotas dolomīta šķembas, drupināti ķieģeļi, grants, smilts.³⁴

Apmetuma paraugu kompleksās analīzes rezultāti³⁵

Parauga apraksts	Zudumi karsējot	Sastāvdaļas, %					Samaisīšanas proporcija	Graudai-numšs
		SiO ₃	Fe ₂ O ₃ Al ₂ O ₃	CaO	MgO	SO ₃		
1. Ziemeļu fasāde, sgrafito	35,13	22,55	5,63	20,50	12,11	0,44	1 : 0,5	0,5
2. Ziemeļu fasāde, sgrafito cokolā	23,15	44,38	5,53	19,55	4,04	0,17	1 : 1,17	0,2
3. Ziemeļaustrumu tornis, sgrafito	23,15	47,32	6,38	14,74	5,04	0,84	1 : 1,36	0,1
4. Ziemeļu fasāde, mūrjava	23,60	42,08	7,71	15,89	3,76	0,55	1 : 1,05	0,1

Latvijas Vēstures muzeja Restaurācijas centra izpētes laboratorijas veiktās analīzes³⁶ apliecināja, ka kaļķa mīklas modificēšanai lietots kažeīns. Visas analīzes rāda, ka gan sgrafito, gan gludo apmetumu gadījumā runa ir par apmetumiem un javu, kas struktūras ziņā ir tipiska viduslaiku celtniecības tehnikai, t.i., javas, kas bagātas kaļķiem.

No iepriekš aprakstītajiem pētījumiem secināms, ka Bauskas pils sgrafito apmetumam ir klasiskas vienslāņa sgrafito tehnikas pazīmes – bļietējot ar metāla ķelli apstrādāta virsma, uz kuras, vēl mitras, uzklāts kaļķojums un iezīmēta rustikas pamata shēma. Jau nobriedušā apmetumā ar asmens un griežņa tipa instrumentiem veikts pats zīmējums. Ziemeļaustrumu torņa augšdaļā, acīmredzot jau sākotnējā fasādes apdares etapā, pieņemts lēmums atteikties no smalkā kaļķa – smilts *intonaco*, to aizstājot ar fasāžu kaļķošanu.

Originālie apmetuma fragmenti uzrāda sgrafito izpildīšanas paņēmieni daudzveidību gan zīmēšanas precizitātes ziņā, gan līnijas gravēšanai lietotā spēka ziņā. Bauskas pils fasādes restaurācijas darbu vadītājs speciālists ar 30 gadu darba pieredzi Milošs Gavenda to komentējis šādi: "Atšķirības liela apjoma sgrafito laukumos ir parasta parādība. Tam var būt vairāki cēloņi, ko nosaka gan pamatne, kas pārsvarā nav viendabīga, gan dažādā mērā mitrumu uzsūcošais apmetuma slānis. Tas nav vienādi biezs, un tālab tā cietēšana ir atšķirīga. Sgrafito zīmējumu

gravēšana ir laikietilpīgs process, un tāpēc nav nekas neparasts, ka dažas vietas zīmē uz vēl mīkstas pamatnes, bet citas – uz jau izžuvušas. Darbus lielākoties veic vairāki strādnieki, un katrs no viņiem zīmē ar atšķirīgu enerģiskumu. Var gadīties arī secīgi darba etapi, kad meistari nomainījušies. Lielos laukumos veidota sgrafito dekoram kopiespaids ir nozīmīgāks par detaļu, un “aploksnīšu” formai tas raksturīgs jo sevišķi.”³⁷

Ziemeļaustrumu torņa sienā bija saglabājušās interesantas liecības par sastatnēm – iemūrētas un vēlāk nozāģētas un apmetas koka detaļas, kas, domājams, ir sastatņu galu atliekas. Tās bija divu tipu: apzāģētas, masīvas, dziļi iemūrētas – no torņa būvperioda, un ievērojami mazāka diametra apaļkoki, iekalti un ar javu nostiprināti sienā, – no fasādes apdares perioda.³⁸ Vēl varēja novērot diezgan plaši veiktus vēlāku periodu sgrafito labojumus, kam bijis degradējošs raksturs. Remontos nav respektēta sākotnējā kompozīcija un labojums atstāts kā neitrāls laukums no atšķirīga, koši balta apmetuma.³⁹ Ziemeļu korpusa ziemeļu sienas apmetums saglabājis meistaru roku pieskārienus – rupja, trīnīti austa apgērba nospiedumus.

Lai arī, veicot pils vēstures izpēti, nav izdevies noskaidrot tās cēlāju vārdus, fasāžu izpēte liecina par profesionāli izglītotu meistaru darbu, kuri pārzinājuši fasādes kompozīcijas veidošanas principus, rustu proporcionēšanas likumības, sgrafito tehnoloģijas nianšes. Par pieredzi un meistariību liecina prasme uztvert un veidot fasādi kopumā, abstrahējoties no nebūtiskām detaļām, kā arī noslēpt sienas neprecizitātes un veiksmīgi izvēlēties mūra materiālam un ziemeļu dabas apstākļiem atbilstošu javas sastāvu.

Bauskas pils sgrafito apmetuma veidošana jāsaista ar Viduseiropas ietekmēm. Kopš 16. gs. 2. ceturkšņa itāļu un citu valstu mūrniekmeistaru, apmetēju un akmenskaļu grupas masveidā ieplūda centrālajā Eiropā, un visu 16.–17. gs. to darbība bija ārkārtīgi plaša un aktīva. Piemēram, itāļu meistaru Parru (*Parr*) ģimene no 1551. līdz 1553. gadam bija kņaza Ježija II Pjasta meistari Polijā,⁴⁰ no 1558. līdz 1572. gadam Mēklenburgas hercogu (Kurzemes hercogienes Annas brāļu) būvmeistari Vācijā, bet laikā no 1572. līdz 1577. gadam strādājuši Stokholmā.⁴¹ Lietuvas magnātu Radzivilu rezidences būvi Nesvižā no 1583. gada vadīja

itāļu arhitekts Džanni Marija Bernardoni⁴² (Kurzemes hercoga meita Anna kopš 1586. gada bija Nesvižas, Olikas un Kleckas hercogiene). "Svešzemju mūrnieks" pieminēts arī paša hercoga Gotharda sarakstē par Jelgavas pils būvi 1577. gadā.⁴³

Plastisks apmetuma dekors un sgrafito tehnikas lietojums raksturīgs vairākām Bauskas apkārtnes muižu ēkām un baznīcām. Bauskas baznīcas fasādē (1594. g.) ap logiem un durvīm konstatētas apmetumā gravētas ornamenta joslas.⁴⁴ Bornsmindes muižas veco kungu māju jau ap 1590. gadu rotājis apmetuma dekors ap ēkas stūriem un logiem.⁴⁵ Gravēta apmetuma fragmenti saglabājušies uz dažām Dobeles pils fasādēm, bet Kalnamuižas baznīcas (1614. g.) fasāžu sgrafito plastika ir pilnībā skatāma vēl šodien. Tas vedina uz domām par profesionālu mūrniekmeistaru un apmetēju ilgstošu darbību Kurzemes hercogistē. Šī atziņa liek pievērst lielāku uzmanību kā dekorētajam, tā vienkāršajam apmetumam arī citu arhitektūras pieminekļu izpētē, jo katra vēsturiskā stila ietvaros pret apmetumu ir izvirzītas atšķirīgas tehniskās un estētiskās prasības.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Kubec F. Renesančni sgrafitova bosaž v srednich Čechah. – Praha, 1996. – S. 7.
- ² Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 5759. f., 2. apr., 1110. l., III sēj., 243., 246. lpp.
- ³ Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centra arhīvs, materiāli par Bauskas pili.
- ⁴ Bauskas pils muzeja krājums.
- ⁵ Bauskas pils muzeja zinātniskais arhīvs (turpmāk – BPM ZA), 378.
- ⁶ Spārītis O. Dekoratīvā apmetuma evolūcija un lietojums Latvijas arhitektūrā 16.–17. gs. // Materiāli feodālisma posma Latvijas mākslas vēsturei. – Rīga, 1986. – 1. laid. – 122. lpp.
- ⁷ Izpēti veikusi Bauskas pils muzeja speciāliste Taiga Skane sadarbībā ar Čehijas restauratoru Milošu Gavendu un Rundāles pils muzeja Restaurācijas nodaļas vadītāju Ievu Lancmani.
- ⁸ Gavenda M. Bauskas pils sgrafito apmetumu sākotnējā stāvokļa un konservācijas darbu dokumentācija. Prāga, 1998 (manuskripts BPM ZA, 357); Gavenda M. Bauskas pils ziemeļaustrumu torņa fasādes notinums mērogā 1 : 50, 1997 (manuskripts BPM ZA, 379); Gavenda M. Bauskas pils ziemeļu korpusa ziemeļu sienas notinums mērogā 1 : 50, 1997 (manuskripts BPM ZA, 380).

- ⁹ Tuulse A. Die Burgen in Estland und Lettland. – Dorpat, 1942. – S. 301; Malvess R. Bauskas pils vēsturiskās izpētes materiāli. – Rīga, 1980. – 124. lpp. (manuskripts BPM ZA, 64); Spārītis O. Dekoratīvā apmetuma evolūcija un lietojums Latvijas arhitektūrā 16.–17. gs. – 132., 133. lpp.; Zandbergs A. Ziemeļu renesanses un manierisma arhitektūra // Materiāli feodālisma posma Latvijas mākslas vēsturei. – Rīga, 1986. – 1. laid. – 38., 39. lpp.; Lancmanis I. Renesanses un manierisma teorijas jautājumi saistībā ar Latvijas arhitektūru 16. gs. 2. pusē un 17. gs. sākumā // Materiāli feodālisma posma Latvijas mākslas vēsturei. – Rīga, 1987. – 2. laid. – 10., 11., 21. lpp.
- ¹⁰ Kubec F. Renesančni sgrafitova ..
- ¹¹ Виннер А. Материалы и техника монументально-декоративной живописи. – Москва, 1953.
- ¹² Rustika (< lat. *rusticus*) – arhitektūrā ēkas sienu mūrēšana vai noklāšana ar akmeņiem, kuriem priekšpuse ir rupji aptēsta vai cilņota; šādu klājumu var izdarīt arī ar apmetumu, kas veido rustikas formas (sk.: Svešvārdu vārdnīca. – Rīga, 1969. – 578. lpp.; sk. arī: Kačalova T. Mākslas vēstures pamati. – Rīga, 1976. – 156. lpp.).
- ¹³ Rusts (< lat.) – aptēsts vai cilņots akmens blūķis, ko lieto rustikā (sk.: Kačalova T. Mākslas vēstures pamati. – 156. lpp.; sk. arī: Svešvārdu vārdnīca. – 578. lpp.).
- ¹⁴ Kvadr (it. *quadro*) – regulāra paralēlskalda formā aptēsts akmens sienu mūrēšanai (sk.: Svešvārdu vārdnīca. – 377. lpp.; sk. arī: Latviešu konversācijas vārdnīca. – Rīga, 1933–1934. – 10. sēj. – 19264. sleja.).
- ¹⁵ Tuvāk sk.: Kubec F. Renesančni sgrafitova ..; Kowalczyk J. Sebastiano Serlio a sztuka Polska. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdansk, 1973.
- ¹⁶ Dimanta rustika – par sgrafito tēmu latviešu valodā publicētajos rakstos reizēm lietots jēdziens “briljanta rustika”, kas izriet no dalītas terminoloģijas, latviešu valodā aprakstot apstrādātu vai neapstrādātu dimantu.
- ¹⁷ P. Arenda foto 1929. gadā, glabājas Latvijas Vēstures muzeja krājumā, CVVM, 82811, neg. 20542.
- ¹⁸ Skane T. Bauskas pils ziemeļaustrumu torņa fasādes dekora uzmērījuma protokols, 2000 (manuskripts BPM ZA, 368).
- ¹⁹ Turpat.
- ²⁰ Kubec F. Renesančni sgrafitova .. – 15. lpp. Zoans Mario Avostallis de Pambio bija viens no ievērojamākajiem itāļu celtnieka Džovanni Spatio zēļiem, kurš 1541. gadā sāka vadīt celtniecības darbus Prāgas Hradā un bija karaliskais mūrniekmeistars un celtnieks. Meistars miris Prāgā 1567. gadā, radijis sazarotu ģimeni, kurai bijusi nozīmīga loma Centrālčehijas būvēs 16. gs. 2. pusē.
- ²¹ Kubec F. Renesančni sgrafitova .. – 40. lpp. Centrālčehijas apmetumu arhitektoniskās kultivācijas attīstības formu sistematizācijā izšķir vienu kvadrēšanas un piecus

- rustējuma veidus. Četrslīpu rustējuma veids dalīts septiņos paveidos. Bauskas pils rustējums atbilst paveidam, ko sistematizācijā pārstāv rustējums Benātku pils fasādēs.
- ²² *Caune A.* Pārskats par 1976. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Bauskas pilsdrupās. – Rīga, 1976. – 19. lpp. (manuskripts BPM ZA, 60).
- ²³ *Lancmane I.* Pārskats par apmetuma zondāžām Bauskas pils ziemeļu un austrumu fasādēs, 1997 (manuskripts BPM ZA, 364/2); *Skane T.* Apmetuma kārtu uzmērījuma protokols. 1997 (manuskripts BPM ZA, 366).
- ²⁴ *Losos L.* Vēsturisko apmetumu, javu un mūsdienu kaļķu ekspertīzes un mikroskopiskās izpētes rezultāti Bauskas cietoksnim Latvijā. – Prāga, 1977 (manuskripts BPM ZA, 354); *Losos L.* Apmetuma kārtu pētījumu rezultātu kopsavilkums. – Prāga, 1998 (manuskripts BPM ZA, 355).
- ²⁵ *Gavenda M.* Bauskas pils .. – 24. lpp. (BPM ZA, 357).
- ²⁶ *Lancmane I.* Pārskats par apmetumu .. (BPM ZA, 364/2); *Skane T.* Apmetuma kārtu .. (BPM ZA, 366).
- ²⁷ *Gavenda M.* Bauskas pils .. – 19.–35. lpp. (BPM ZA, 357); *Lancmane I.* Pārskats par apmetumu .. (BPM ZA, 364/2).
- ²⁸ *Losos L.* Apmetuma kārtu .. – 1. lpp. (BPM ZA, 355).
- ²⁹ BPM ZA, 364/2.
- ³⁰ Turpat un BPM ZA, 355.
- ³¹ BPM ZA, 354 – 5., 6., 10. lpp.
- ³² Turpat. – 13. lpp.
- ³³ Turpat. – 9. lpp.
- ³⁴ Turpat. – 1. lpp.
- ³⁵ Turpat. – 3. lpp.
- ³⁶ *Poriete I.* Bauskas pils apmetuma javas sastāva analīze. – Rīga, 1995 (manuskripts BPM ZA, 363/1).
- ³⁷ *Gavenda M.* Pārskats par restaurācijas darbiem Bauskas pilī. – Prāga, 1999. – 44., 45. lpp. (manuskripts BPM ZA 362/2).
- ³⁸ BPM ZA, 357 – 1., 2., 6., 14., 15., 16., 17., 18., 35. lpp.
- ³⁹ Turpat. – 7., 8., 11., 12., 16., 18., 23., 24., 26., 29., 34. lpp.
- ⁴⁰ *Kozakiewiczowa H.* Renesans i manieryzm w Polsce. – Warszawa, 1978. – S. 94.
- ⁴¹ *Kadatz H.-J.* Deutsche Renaissancebaukunst von der frühbürgerlichen Revolution bis zum Ausgang des Dreissigjährigen Krieges. – Berlin, 1983. – S. 416.
- ⁴² *Чантурия В. А.* Архитектурные памятники Белоруссии. – Минск, 1982. – С. 71, 81.
- ⁴³ *Lancmanis I.* Jelgavas pils. – Rīga, 1986. – 13. lpp.
- ⁴⁴ *Skane T.* Atklājumi Bauskas luterāņu baznīcā // Bauskas Dzīve. – 2001. – 28. sept.
- ⁴⁵ *Brūģis D.* Bornsmindes muiža. – Rīga, 1997. – 9. lpp.

Taiga Skane

DEKORATIVER BEWURF *SGRAFFITO* AUF DEN FASSADEN DES SCHLOSSES BAUSKA, ENDE DES 16. JH.

Zusammenfassung

Das Schloss Bauska wurde in der Vorburg der Ordensburg 1596 gebaut. Auf den Fassaden des Schlosses hat sich teilweise der dekorative Bewurf *sgraffito* erhalten. Wegen der Konservierungs- und Restaurationsarbeiten wurden 1996–1999 Materialien, Technik und Komposition des *sgraffito* vom tschechischen Restaurator Miloš Gavenda und von lettischen Mitarbeiterinnen der örtlichen Museen Ieva Lancmane und Taiga Skane studiert.

Bis zur Gegenwart hatten sich einige Fragmente des dekorativen Bewurfs *sgraffito* auf der Fassade des nordöstlichen Turmes und der Nordfassade des Nordflügels erhalten. Der Bewurf wurde in zwei Schichten aufgeworfen – die untere gefärbte und die obere weiße Schicht; in der oberen wurden Ornamente ausgekratzt. Man konnte die ursprüngliche Komposition des Dekors des Turmes feststellen (Abb. 9). Das Hauptelement des Ornaments stellt einen vierschragigen Quader mit der abgeschatteten linken und unteren Facette dar. Den Umfang des Quaderrandes, die Kanten und den First kennzeichnen die Frieze des nicht ausgekratzen Putzes. In der Fassade des Turmes sind die Quader in 27 horizontalen Friesen geordnet mit einem bandartigen Fries mit einem Zickzack-Ornament in der Mitte (Abb. 4). Im unteren Teil der Fassade schließt sich die Komposition mit einem bandartigen Fries ohne Ornament ab (Abb. 5). In einem Foto von 1929 kann man sehen, dass über dem Fenster im zweiten Stock des nordöstlichen Turmes drei Quader mit Vierblattrosetten im Zentrum gebildet worden waren (Abb. 7). Bis 1999 war an einem Fenster des dritten Stockwerkes ein Fragment der die Fensteröffnung einrahmenden Dekorativzarge mit einem Flechtemotiv erhalten geblieben (Abb. 8). Das ornamentale Bewurf umbiegt einfach die Gebäudeecken (Abb. 6).

Das Verhältnis der Seiten der Quader kann man durch ein dynamisches Modul $m = a : b = \sqrt{3} : 1 = 1,732 : 1$ ausdrücken (Abb. 9 b). Die Konstruktion der hellen Quaderkante und der Zwischennaht ist auch dechiffriert worden (Abb. 9 c, d). Die illusoren Quader des Schlosses in Bauska sind mit den Mustern des 16. Jh. von Mark Vitruv und Sebastian Serlio gleich; ein ähnliches Schema ist in mehreren Schlössern in Mitteltechechien benutzt worden.

Die chemische Analyse des Bewurfs wird in der Tabelle gezeigt. Für den Mörtel ist hydraulischer Kalk gebraucht worden. Die Mischungsproportion des Bindemittels und des Füllmittels steht im Verhältnis 1 : 1,39. Das Körnen der Steinteile ist von 0,06 bis zu 4,00 mm. Als Füllmittel ist Dolomitschutt, zerbröckelter Backstein, Kies, Sand benutzt worden. In Bauska wurde auf rauhen Mauerteil der Putz in drei Schichten beworfen: die untere Schicht – ital. *rincafato*, die mittlere Schicht – *ariciato*, die obere Schicht – *intonaco*. Auf glatten Fassaden wurden in Bauska nur zwei Schichten verwendet – *ariciato* und *intonaco*. Im Oberteil des nordöstlichen Turmes ist die Anwendung von zwei einanderbedeckenden Sgraffito-Durchführungstechniken festgestellt: 1) das Sgraffito aus mehreren mit Mörterkelle beworfenen Schichten, 2) Einschicht-Sgraffito mit "intonaco bianco" aus gelöstem Kalkteig, der mit einer Pinsel heraufgetragen wurde.

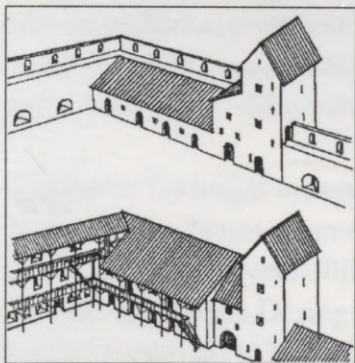
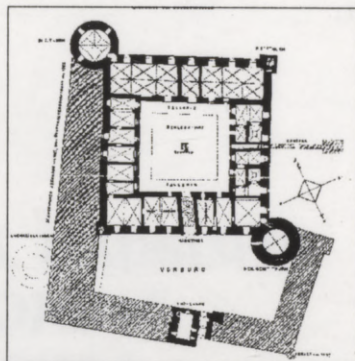
Auf Grund der Forschungen kann man Schlussfolgerungen ziehen, dass der Grund des Sgraffitos im Schloss Bauska die Merkmale der klassischen einschichtigen Sgraffitotechnik hat, d.h., mit einer Metallkelle ist stempfwise die Oberfläche bearbeitet, auf welche noch im feuchten Zustand der Kalk heraufgetragen und der Quadergrundriss eingezeichnet wird. Schon im reifen Putz ist die Zeichnung selbst gemacht worden. Beim Oberteil des nordöstlichen Turmes wurde wahrscheinlich auf der ursprünglichen Etappe beschlossen, auf feine Kalk-Sand-*intonaco* zu verzichten und diese durch die Fassadenbekalkung zu ersetzen. Wenn man die Handschrift der Sgraffito-Gravierung auswertet, so ist eine Arbeitsmethodenvielfältigkeit in Bezug auf die Anwendung der Werkzeuge, die Genauigkeit der Zeichnung und für die Gravierung notwendige Kraft festzustellen, und das wurde durch die konkrete Situation auf der Wand und durch die individuellen Eigenschaften von Meistern bedingt.

Obwohl keine Namen der Bauer des Schlosses Bauska bekannt sind, zeugt die Fassadenforschung von der Arbeit fachgebildeter Meister, die mit den Prinzipien der Fassadenbildungskomposition, den Zusammenhängen der Quaderproportionierung und den Nuancen der Sgraffitotechnik vertraut waren. Von der Erfahrung und der Meisterschaft zeugt die Fähigkeit, die Fassade insgesamt aufzufassen und zu gestalten, von unwichtigen Details zu abstrahieren, sowie die Fähigkeit, erfolgreich an das Mauermaterial und an nördliches Klima angepasste Mörtelbestandteile zu wählen.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. Fassade des nordöstlichen Turmes des Schlosses Bauska 1929.
- Abb. 2. Fassade des nordöstlichen Turmes des Schlosses Bauska nach dem Beenden der Restauration 2001.
- Abb. 3. Muster der Quader nach dem italienischen Architekten S. Serlio 1537.
- Abb. 4. Schloss Bauska, Zickzack-Ornament in Sgraffito-Technik auf dem nordöstlichen Turm 1997.
- Abb. 5. Schloss Bauska, unterer Fries in Sgraffito-Technik auf dem Sockel des nordöstlichen Turmes 1995.
- Abb. 6. Schloss Bauska, Fragment in Sgraffito-Technik auf der Ecke des Nordgebäudes 1995.
- Abb. 7. Schloss Bauska, Rosetten in Sgraffito-Technik über dem Fenster des nordöstlichen Turmes, Foto 1929.
- Abb. 8. Schloss Bauska, Flecht-Ornament in Sgraffito-Technik auf dem nordöstlichen Turm 1998.
- Abb. 9. Schloss Bauska, Aufmessung der Komposition in Sgraffito-Technik auf dem nordöstlichen Turm.
- Abb. 10. Schloss Bauska, Oberschicht des Sgraffito-Bewurfs, 1998.
- Abb. 11. Schloss Bauska, Zeugnisse in der Kalkschicht von wiederholtem Auskratzen des Ornaments, 1998.

PĒTĪJUMI PAR RĪGAS PILI

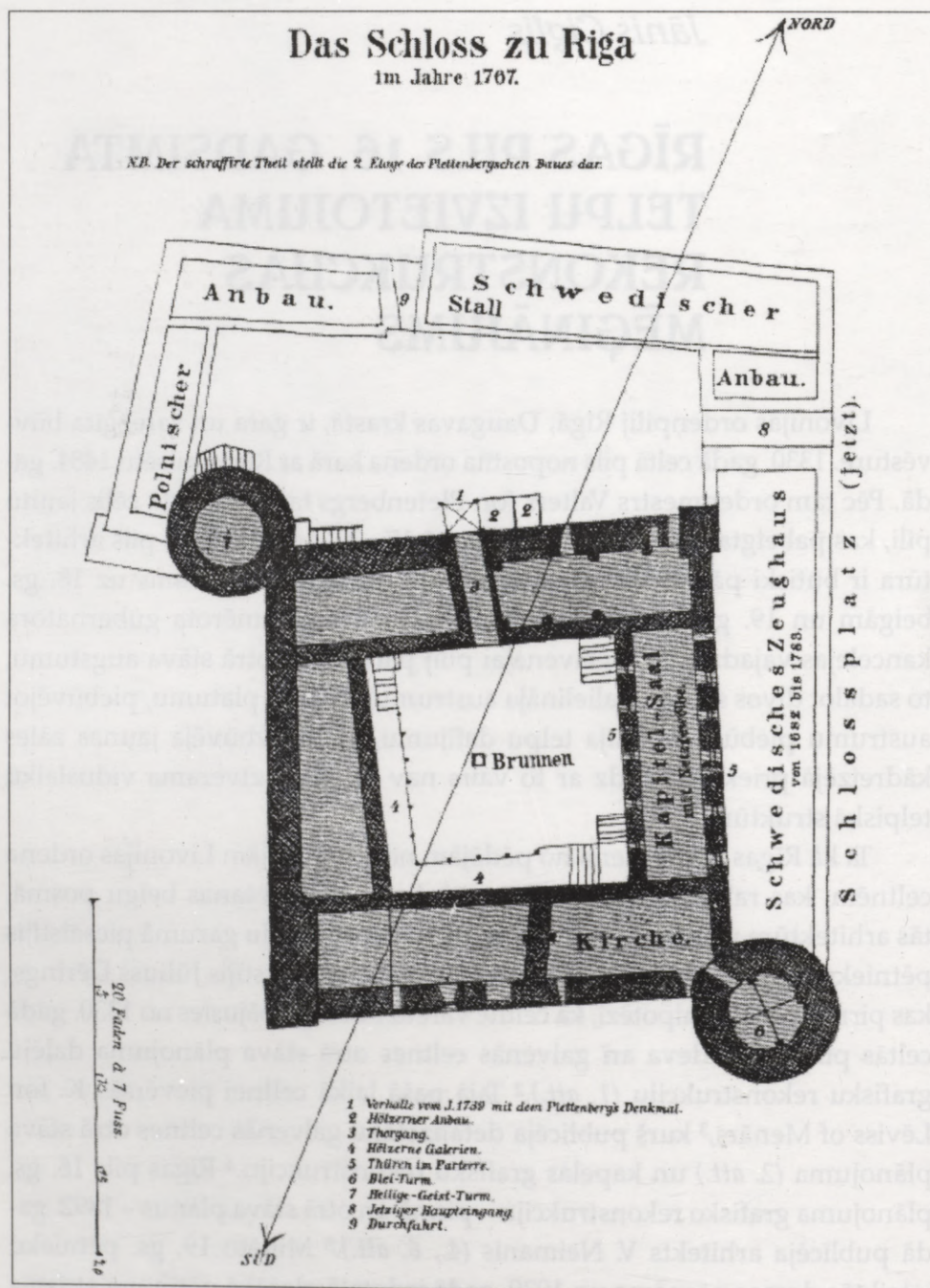

Jānis Ciglis

RĪGAS PILS 16. GADSIMTA TELPU IZVIETOJUMA REKONSTRUKCIJAS MĒGINĀJUMS

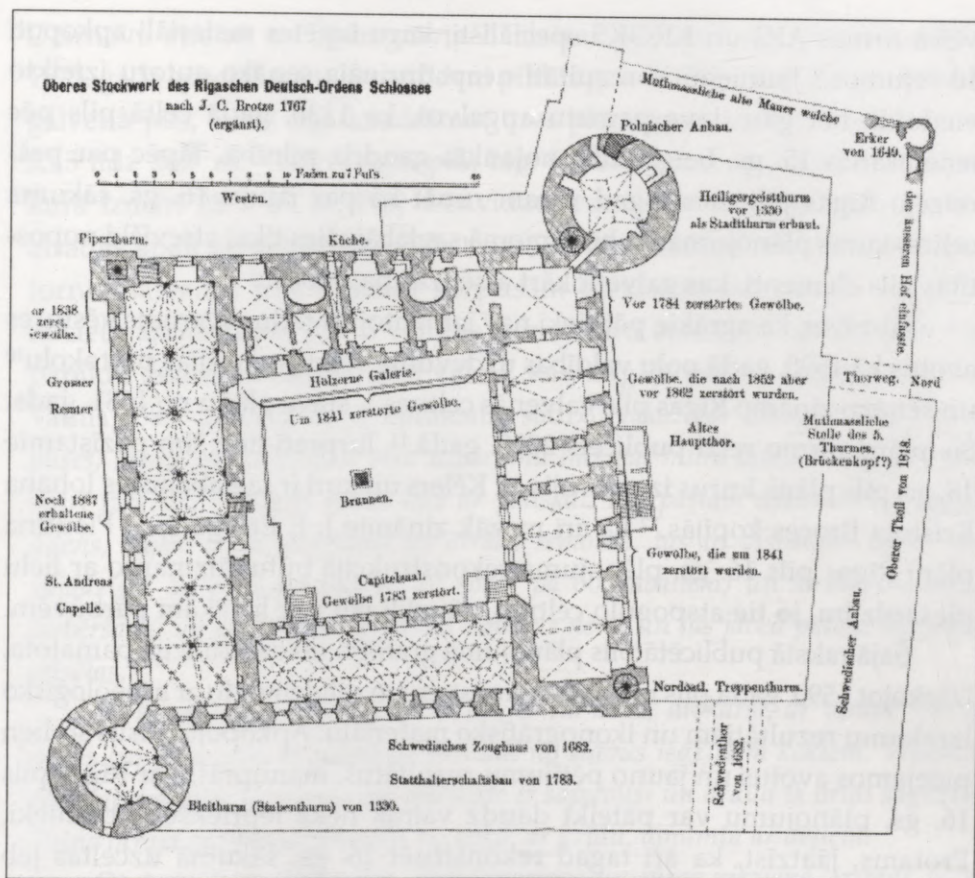
Livonijas ordenpili Rīgā, Daugavas krastā, ir gara un sarežģīta būvēsture. 1330. gadā celtā pils nopostīta ordeņa karā ar Rīgas pilsētu 1484. gadā. Pēc tam ordenmestrs Valters fon Pletenbergs tai pašā vietā cēlis jaunu pili, kas pabeigta 1515. gadā. Laika gaitā 17.–20. gs. pārbūvēs pils arhitektūra ir būtiski pārveidota. Sevišķi daudz izmaiņu attiecināms uz 18. gs. beigām un 19. gs. pirmo pusi, kad senā celtne piemērota gubernatora kancelejas vajadzībām – galvenajai pilij pārveidoja otrā stāva augstumu, to sadalot divos stāvos, palielināja austrumu korpusa platumu, piebūvējot austrumu piebūvi, mainīja telpu dalījumu, kā arī izbūvēja jaunas zāles kādreizējā priekšpilī. Līdz ar to vairs nav skaidri uztverama viduslaiku telpiskā struktūra.

Tā kā Rīgas pils ir viena no pēdējām nozīmīgākajām Livonijas ordeņa celtnēm, kas raksturo ordeņa būvmākslu tā pastāvēšanas beigu posmā, tās arhitektūra un plānojums jau vairāk nekā 100 gadu garumā piesaistījis pētnieku īpašu interesi. 19. gs. 70. gados pili īsi aprakstījis Jūliuss Dēriņgs, kas pirmais izteica hipotēzi, ka celtne varētu būt saglabājusies no 1330. gadā celtās pils.¹ Viņš deva arī galvenās celtnes otrā stāva plānojuma daļēju grafisku rekonstrukciju (1. att.).² Tajā pašā laikā celtnei pievērsās K. fon Lēvišs of Menārs,³ kurš publicēja detalizētāku galvenās celtnes otrā stāva plānojuma (2. att.) un kapelas grafisku rekonstrukciju.⁴ Rīgas pils 16. gs. plānojuma grafisko rekonstrukciju – pirmā un otrā stāva plānus – 1892. gadā publicēja arhitekts V. Neimanis (4., 6. att.).⁵ Minēto 19. gs. pētnieku izteiktās domas pārņēma un 1939. gadā izdotajā plašākā pētījumā attīstīja A. Tūlse, uzsverot, ka Daugavmalā 14. gs. celtās ordenpils būvmasas lielākā daļa tomēr saglabājusies un iekļauta Pletenberga celtajā pilī.⁶ Iebildumus

1. att. Rīgas pils galvenā stāva plāns viduslaikos.

J. Dēringa rekonstrukcija. 1880. gads

2. att. Rīgas pils galvenā stāva plāns viduslaikos.

K. Lēvisa of Menāra rekonstrukcija. 1888. gads

šim viedoklim 2000. gadā publicējusi vēsturniece M. Caune.⁷ Tomēr viņa 16. gs. pils plānojuma rekonstrukcijai ir piegājusi ārkārtīgi piesardzīgi.

Jaunas atziņas Rīgas pils viduslaiku būvmasas rekonstrukcijai devuši 20. gs. beigu arheoloģiskie un arhitektoniskie pētījumi, kuru materiāli līdz šim nav plašāk publicēti un tāpēc palikuši citu pētnieku maz ievēroti. Sakarā ar Latvijas prezidenta rezidences iekārtošanu Rīgas pils kādreizējās priekšpils daļā notika plaši remonta un restaurācijas darbi. Tāpēc 1994.–1995. gadā organizēti izrakumi priekšpils ziemeļu un rietumu korpusu ārpusē un ziemeļaustrumu korpusā 450 m² platībā, to galvenie rezultāti publicēti.⁸ Vienlaikus 1994.–1996. gadā notika arī arhitektoniskā izpēte, ko

veica firmas AIG un KROKS speciālisti, kuru izpētes materiāli apkopoti 10 sējumos.⁹ Jauniegtie rezultāti neapstiprināja senāko autoru izteikto viedokli, bet gan deva pamatu apgalvot, ka 1330. gadā celtā pils pēc ieņemšanas 15. gs. beigās tika nojaukta gandrīz pilnībā. Tāpēc par pašreizējo Rīgas pili mēs tagad varam runāt kā par jaunu 16. gs. sākuma celtni, kuras plānojumā un būvapjomā saglabājušies tikai atsevišķi nopostītās pils elementi, kas galvenokārt atsedzas pagrabos.

Jāuzsver, ka agrākie pētnieki nav izmantojuši tādus svarīgus vēstures avotus kā 1590. gadā poļu valdības uzdevumā veiktās revīzijas protokolu¹⁰ un senāko zināmo Rīgas pils galvenās celtnes 1. stāva plānu no 1681. gada. Šis plāns pirmo reizi publicēts 2000. gadā.¹¹ Turpretī līdz šim pazīstamie 18. gs. pils plāni, kurus izgatavojis N. Kēlers un kuri ir saglabājušies Johana Kristofa Broces kopijās,¹² kā arī mazāk zināmie J. F. Etingera, S. Plautina plāni Rīgas pils 16. gs. plānojuma rekonstrukcijā būtu jāizmanto ar lielu piesardzību, jo tie atspoguļo celtnes stāvokli jau pēc lielākām pārbūvēm.

Šajā rakstā publicētā pils plānojuma grafiskā rekonstrukcija pamatota, izsekojot 1590. gada pils revīzijas aprakstam un salīdzinot to ar arheoloģisko izrakumu rezultātiem un ikonogrāfisko materiālu. Apkopojot visus šodien pieejamos avotus un jauno pētījumu rezultātus, manuprāt, par Rīgas pils 16. gs. plānojumu var pateikt daudz vairāk nekā iepriekšējie pētnieki. Protams, jāatzīst, ka arī tagad rekonstruēt 16. gs. sākumā uzceltās jeb atjaunotās pils telpisko uzbūvi ir iespējams tikai aptuveni. Diemžēl līdz šim nav veikta visas pils detalizēta arhitektoniska un arheoloģiska izpēte, kas ļautu precizēt daudzas neskaidrības un vai nu parādītu šajā teorētiskajā rekonstrukcijā pieļautās kļūdas, vai arī apstiprinātu rakstīto. Tāpēc šī rekonstrukcija jāuzskata par starpposmu pils izpētē, kas apkopo un izvērtē jauniegūto informāciju un mēģina radīt iespējami pilnīgāku priekšstatu par Rīgas pili 16. gadsimtā.

PILS NOVIETOJUMS UN SASTĀVDAĻAS

Par Rīgas pils novietojumu un kompleksa galvenajām sastāvdaļām uzzinām no Rīgas un apkārtnes 17. gs. plāniem. Tajos redzams, ka pils atradās uz ziemeļiem no pilsētas uz mākslīgi veidotas pilssalas. Gar pili rietumu pusē tecēja Daugava, ziemeļos pilssalu atdalīja no sauszemes

Dzirnavu strauts un Šķērsgrāvis.¹³ Pilsētas pusē pili no pilsētas atdalīja 1575. gadā speciāli rakts un ar ūdeni pildīts grāvis.¹⁴ Pils kompleksu veidoja galvenā pils, kurai bija kvadrātam tuvs plānojums, ar malu garumu no 53,3 līdz 56,7 m.¹⁵ Galvenajai pilij bija četri korpusi ap iekšējo pagalmu, kura izmēri 28 x 29 m. Pilij dienvidaustrumu un ziemeļrietumu stūros atradās apaļi lielgabalu torņi, bet pārējos abos stūros četrstūrīgi kārņi. Galvenās pils ziemeļu korpusam pieklāvās priekšpils – papildu nocietinājums, kurš plānā veidoja neregulāru četrstūri. Apkārt pilij bijis papildu zemes nocietinājuma valnis, kas sargāja pili no šaujamieročiem. Valnis 1590. gada revīzijā aprakstīts šādi: *"Nākot gar Daugavu no pilsētas puses, Daugava izskalojusi visu uzbērums līdz pat mūra apakšai, bet pils sānu mūrī izrāvusi vairākus robus līdz ar palisādi. Bet pašlaik dažās velvēs ieplūst ūdens, kāpēc ir nepieciešams uz ātrāko remonts, tas ir, vislielāko baļķu (būs vajadzīgs) ap 20 kopu (tas ir, 20 šoku, pa 60 gabaliem) un strādnieki zemju piebēršanai un pievešanai, jo to šeit nav kur ņemt un tās jāved patālu no priekšpilsētas.*

Vārti uz pili, starp pili un valni, ir no koka, divkārsi, ar virām. No tās puses gar Daugavu ir valnis ar palisādi no stāvus iedzītiem kokiem. Visapkārt šim valnim puse ir nogruvusi, palisāde ir sapuvusi un draud ik brīdī sagāzties. Vaļņa otrajā pusē ir sarga māja no koka, ar grīdu, apjumta ar dēļiem.

Otrā pusē uz rietumiem, Daugavgrīvas un jūras virzienā, ir tāds valnis 170 soļu garumā, un visur uz tā var novietot lielgabalus.

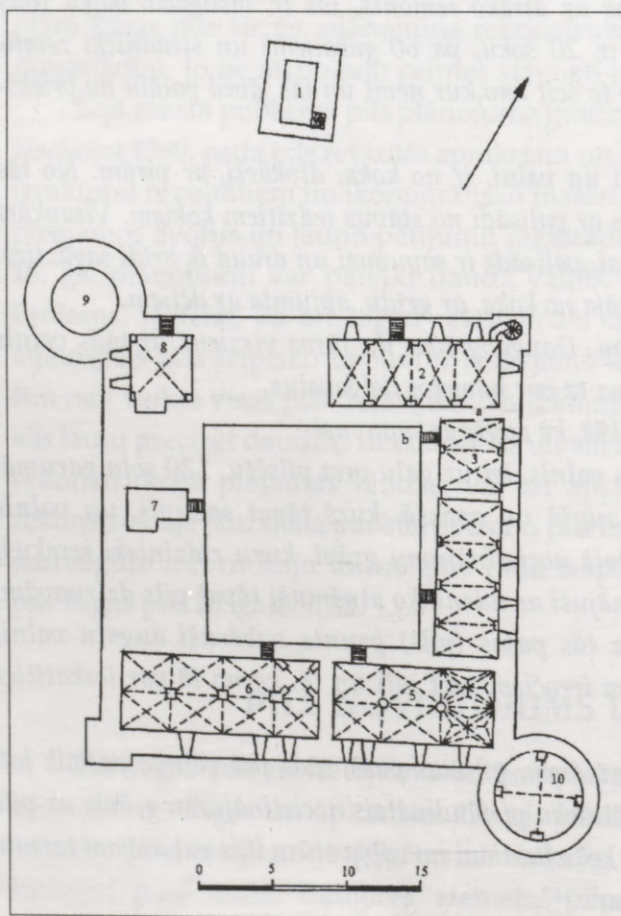
Stāvpalisāde tiklab apakšā, kā augšā ir sapuvusi.

Trešajā pusē ir tas pats valnis, iet uz galu pret pilsētu, 120 soļu garumā, ar tādu pašu iežogojumu augšā un apakšā, kurš tāpat sapuvis, un valnis gandrīz visur grūst iekšā tajā nocietinājumu grāvī, kuru rīdzinieki izrakuši uz pils grunts un piepludinājuši ar ūdeni, ko atņēmuši tāpat pils dzirnavām. Bet šī grāvja otrā pusē uz tās pašas (pils) grunts uzbēruši augstu valni, apgādājot to ar šaujamajiem ieročiem pret pili un tā, ka no tā var ieskatīties priekšpilī.

Ceturtajā sēnā uz dienvidiem, pilsētas pusē, tāds pat valnis, pašlaik ļoti zems, aiz kura tas pats pilsētnieku piepludinātais nocietinājumu grāvis uz pils grunts. Šajā vietā pašlaik ir koka bastioni no vaļņa stūra līdz pat ārējam tornim pilsētas pusē, kas nav segti ar ..¹⁶".

PRIEKŠPILS

Priekšpils senākie zināmie plāni ir no 18. gs. vidus. Tā redzama J. F. Ettingera, S. Plautina un J. K. Broces pārzīmētajā N. Kēlera 1767. gada plānā.¹⁷ Trūkstot precīzākiem avotiem, priekšpils korpusu plānojumu savā 1892. gada rekonstrukcijā nav iezīmējis V. Neimanis, aprobežojoties vienīgi ar priekšpils vārtu torņa rekonstrukciju, tā ka pirmo reizi atsevišķas celtnes un telpas priekšpili lokalizēt mēģinājusi tikai M. Caune 2000. gadā. Tagad grafiski rekonstruēts citāds priekšpils plānojums, kas parādīts 3., 5., 7. attēlā. Lai pamatotu zīmējumu, izsekosim 1590. gada revīzijas tekstam, salīdzinot to ar senākajiem plāniem un attēliem, kā arī arheoloģisko un arhitektonisko pētījumu rezultātiem, mēģinot atrast kādreizējo telpu novietojumu šodien saglabātajās celtnes daļās.

3. att. Rīgas pils pagrabs-
stāva telpu izvietojums
16. gadsimtā.

J. Cigļa rekonstrukcija,
A. Ivbules zīmējums

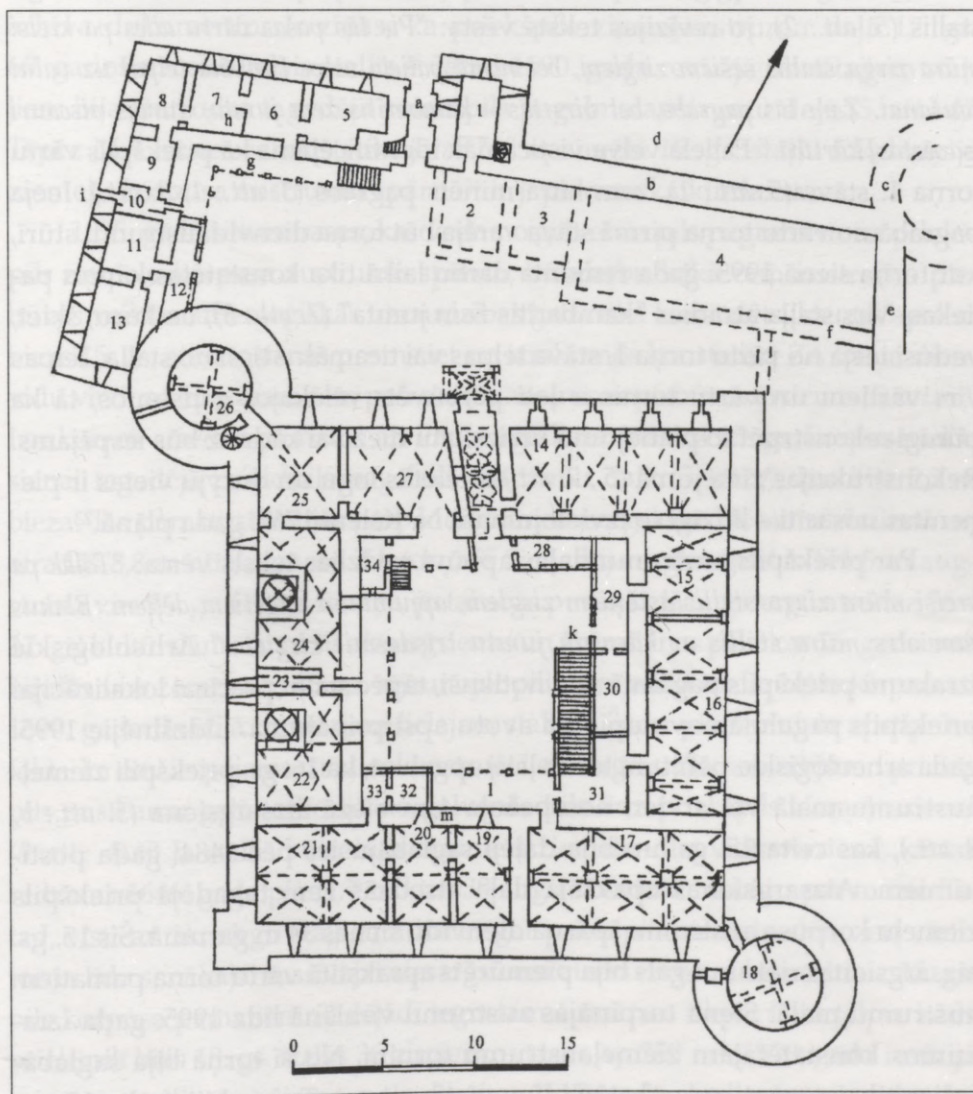
pilsdārza (5. att.: a). Līdz mūsdienām senā vārtu caurbrauktuve saglabājusies stipri pārbūvēta, tā zaudējusi ailes arku augšdaļas un velves. Taču daļēji ir saglabāties abu sānu sienu 16. gs. mūrējums, kas likts uz 1484. gadā nopostītās pils senajām konstrukcijām. 1994. gada arheoloģiskajos izrakumos vārtu caurbrauktuvē atsedza pamatus 14. gs. pils 1,85–1,88 m biežam aizsargmūrim un daļēji tā laika vārtu caurbrauktuvei, kura bija 1,5–1,55 m plata.²⁰ Konstatēja, ka 16. gs. sākumā jaunā vārtaila būvēta virs vecās, bet platāka – 2,8 m. Vecā vārtaila bija mūrēta no gliemeždolomīta kvadriem un vietām apšūta ar gotiskiem 30 x 13,5 x 9 cm ķieģeļiem, bet 16. gs. vārtailai izmantots jaukts salasīts būvmateriāls – dažādu izmēru pelēki dolomīti, rozā gliemeždolomīts, sarkano ķieģeļu fragmenti.

Pēc revīzijas tekstā minētā koka režģa varētu domāt, ka vārtu priekšā ir bijis žogs jeb palisāde ar vārtiem. Starp tiem un nākamajiem vārtiem priekšpils caurbrauktuves ārējā ailā varēja būt bijusi novietota sarga mājiņa. Visticamāk, tās paliekas ir bez pēdām zudušas zemes darbos, vēlākajos gadsimtos ierīkojot pretmīnu galeriju. Vārtu caurbrauktuve, kura, šķiet, mūsdienās ir saglabājusi savu sākotnējo platumu – 2,8 m, ir pārāk šaura, lai tajā vēl iebūvētu telpas vārtu sargam. No otrajiem revīzijā minētajiem vārtiem ārējās vārtailas austrumu pusē ir vēl saglabājušies viru kāši. Trešie vārti ir bijuši vārtu caurbrauktuves iekšējā pagalma pusē esošajā ailā.

H. Tūma gravūrā priekšpils vārtailai blakus redzams tornis. Tas varētu būt būvēts 16. gs. sākumā uz pamatiem agrākam tornim, kura celtniecība 14. gs. otrajā pusē mestra Frimersheimas Vilhelma laikā minēta Vartberges Hermana hronikā.²¹ Virs vārtiem atradusies velvēta telpa, kas fiksēta 1590. gada revīzijas tekstā: *"No minētās vārtu ailes pa labi uz augšu iet koka kāpnes zem velves uz velvētu priekštelpu, kurā ir krāsns, kamīns, divi stikla logi. Pa kreisi velvēta istaba, tajā krāsns ar kamīnu, divi logi ar dzelzs režģiem. No tās liela dzīvojamā istaba ar kamīnu, logs ar rūti un režģi; vienkāršas kāpnes uz bēniņiem."*

Senākajos 18.–19. gs. plānos priekšpils vārtailas rietumu sienas dienvidu daļā parādīta niša. To hipotētiski varētu saistīt ar aizmūrētu durvjailu uz velvētu kāpņu telpu, kur koka kāpnes vedušas uz telpu virs vārtiem. Vēlāk, ierīkojot jau J. K. Broces zīmētās kāpnes ar durvīm no priekšpils pagalma,²² uzeja no caurbrauktuves uz virsvārtu telpu varētu būt likvidēta. Velvēta priekštelpa hipotētiski ir identificējama ar 1767. gada plānā attēloto

telpu virs vārtiem (7. att.: 1), bet nākamā aprakstītā telpa – ar priekšpils vārtu torņa otrā stāva telpu (7. att.: 2). Tā kā minētajā H. Tūma gravūrā labi saskatāms, ka vārtu tornis ievērojami paceļas virs priekšpils divstāvu ziemeļrietumu korpusa (trešais bijis neapdzīvojams bēniņu stāvs ar šaurām šaujamlūkām sienās), tad iespējams, ka revīzijas tekstā minētā "liela

5. att. Rīgas pils pirmā stāva telpu izvietojums 16. gadsimtā.

J. Cigļa rekonstrukcija, A. Ivbules zīmējums

dzīvojamā istaba" atradusies vārtu torņa 3. stāvā. No tās ved kāpnes uz bēniņu telpu ar mazajiem lodziņiem, kurus redzam minētajā H. Tūma gravūrā. Par labu šādam pieņēmumam runā fakts, ka nekur 1590. gada revīzijā priekšpils aprakstā neparādās apdzīvojams trešais stāvs, bet tornis zīmējumā nepārprotami ir trīsstāvu, ar bēniņiem jumta izbūvē.

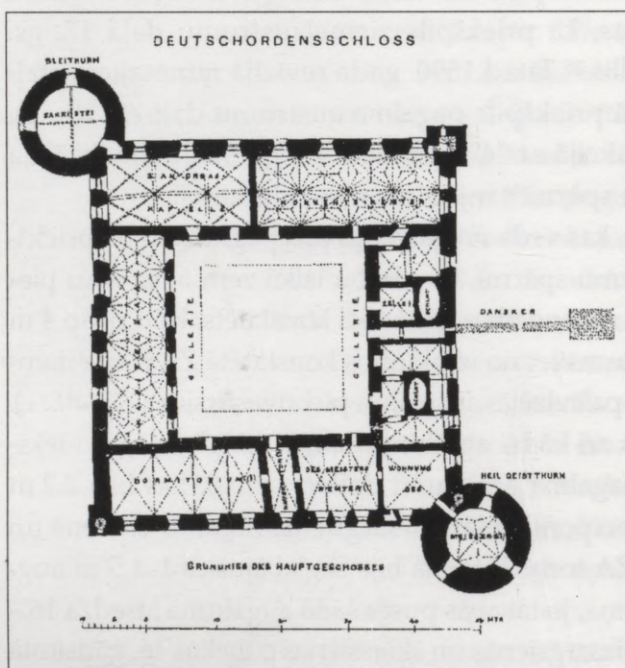
Vārtu tornim pagalma pusē, domājams, ir bijis piebūvēts neliels zirgu stallis (5. att.: 2), jo revīzijas teksts vēsta: *"Pie tās pašas vārtu ailes pa kreisi mūra zirgu stallis sešiem zirgiem, bet no tā paliela velve [velvēta telpa] uz valni šaušanai. Zem tās pagrabs, bet virs tās – kambarītis zem jumta, durvis viscauri [savestas] kārtībā."* Palielā velve visticamāk identificējama kā priekšpils vārtu torņa 1. stāvs (5. att.: 1), zem kura minēts pagrabs (3. att.: 1, 8. att.). Ieeja pagrabā no vārtu torņa pirmā stāva varēja būt torņa dienvidaustrumu stūrī, kur torņa sienā 1995. gada remonta darbu laikā tika konstatētas kāpņu paliekas. Virs staļļa atradies "kambarītis zem jumta" (7. att.: 3), uz kuru, šķiet, vedusi ieeja no vārtu torņa 1. stāva telpas vai ticamāk – tieši no staļļa. Telpas virs vārtiem un vārtu tornis ir ļoti pārbūvēts vēlākajos gadsimtos, tā ka pilnīgi rekonstruēt to plānojumu un izskatu diez vai kādreiz būs iespējams. Rekonstrukcijas zīmējumā (5., 7. att.) attēlotās logu un durvju vietas ir pieņemtas nosacīti – līdzīgi to izvietojumam N. Kēlera 1767. gada plānā.²³

Par priekšpils austrumu daļas apbūvi revīzijas teksts vēsta: *"Tālāk pa kreisi mūra zirgu stallis astoņiem zirgiem, apjums ar zāgētiem dēļiem. Blakus tam otrs mūra stallis ar kārniņu jumtu trīsdesmit zirgiem."* Arheoloģiskie izrakumi priekšpils pagalmā nav notikuši, tāpēc staļļu precīzai lokalizācijai priekšpils pagalmā nav nopietna avotu apstiprinājuma. Līdzšinējie 1995. gada arheoloģiskie pētījumi toties ļauj apgalvot, ka 16. gs. priekšpili ziemeļaustrumu malā vēl arvien norobežoja 4 m biezā aizsargsiena (5. att.: b, 8. att.), kas celta 15. gs. un bija daļēji saglabājusies pēc 1484. gada postījumiem. Aizsargsienas apakšējā daļa atsedzās zem tagadējā priekšpils ziemeļu korpusa austrumu spārna dienvidu sienas 34 m garumā. Šis 15. gs. aizsargsienas rietumu gals bija piemūrēts aprakstītā vārtu torņa pamatiem austrumu malā. Siena turpinājās austrumu virzienā līdz 1995. gada izrakumos konstatētajam ziemeļaustrumu tornim. No šī torņa bija saglabājušies tikai pamati pagrabstāva līmenī (5. att.: c). Tornis bijis celts 15. gs. vienlaikus ar aizsargsienu, bet 16. gs. beigās vairs nepastāvēja, jo revīzijā nav minēts.

Arheoloģiskajos izrakumos zem pašreizējā priekšpils ziemeļu korpusa austrumu spārna 15. gs. aizsargsienas ārpusē (5. att.: d) tika konstatētas 17. gs. 1. pusē pastāvējušo zaldātu koka māju paliekas, bet netika atrastas nekādas uz 16. gadsimta 1. pusi attiecināmu celtnu pēdas. Zaldātu 14–15 koka mājas minētas arī 17. gs. sākuma rakstītajos avotos bez precīzas vietas norādes.²⁴ A. Tulse atzīmējis, ka zviedru laika ģenerālgubernatora arhīva dokumentos ir ziņas, ka priekšpils ziemeļaustrumu daļā 17. gs. 60. gados uzcelts lielais stallis.²⁵ Tātad 1590. gada revīzijā minētajiem stalliem bija jāatrodas tagadējā priekšpils pagalma austrumu daļā (5. att.: 4). Tāpēc M. Caunes rekonstrukcijā ar "4" apzīmētā 16. gs. stallu lokalizācija ziemeļu korpusa austrumu spārnā²⁶ ir jāpieņem kā kļūdaina.

1995. gadā siltumtrases, kas veda no galvenās pils pagrabiem uz priekšpils ziemeļu korpusa austrumu spārnu, būvdarbu laikā zem austrumu piebūves veiktās arheoloģiskās uzraudzības gaitā tika konstatēts, ka otrs ap 4 m biezs 15. gs. aizsargsienas posms iet no izrakumos konstatētā ZA torņa dienvidu virzienā apmēram zem pašreizējās austrumu piebūves ārsienas (5. att.: e). Izrakumos atsedza pamatus arī kādai agrāk nezināmai 15. gs. korpusa iekšsienai tagadējā priekšpils pagalma austrumu daļā (5. att.: f), kas bija 2,2 m bieza. Tās pamati atzarojās perpendikulāri aizsargsienai rietumu virzienā un atradās 8,8 m attālumā no ZA torņa.²⁷ Siena bija saglabājusies 1–1,5 m augstumā virs 16. gs. zemes līmeņa, jo tai abās pusēs šādā augstumā atsedza 16.–17. gs. kultūrlāni. Tātad šīs aizsargsienas un šķērssienas paliekas 16. gadsimtā bijušas virs zemes un, 16. gs. atjaunojot pili, varēja tikt izmantotas kā pamati 1590. gada revīzijā minētajam lielajam stallim. Šādu pieņēmumu apstiprina fakts, ka nav iespējams citādi rekonstruēt lielā zirgu stallja novietojumu priekšpils austrumu galā teritorijā no galvenās pils līdz priekšpils ziemeļu sienai (5. att.: 4).^{27a} Ja stallis būtu bijis orientēts ziemeļu–dienvidu virzienā, kā tas redzams 1646. gada plānā,²⁸ tad tas 30 zirgu izvietošanai būtu par mazu. Tātad, visticamāk, zirgu stalli atradušies gar priekšpils ziemeļu sienu no vārtu torņa līdz senākajai masīvajai aizsargsienai austrumos un bija celti uz 15. gs. pils korpusa pamatiem. Tādējādi iegūstam apmēram tikpat lielu telpu, kāds priekšpilī bijis 18. gs. stallis 36 zirgiem, – tas ir, ap 250 m². 1590. gada revīzijā minētais stallis, iespējams, nojaukts jau 1617. gadā, kad minētas poļu nojauktas celtnes priekšpils austrumu daļā.²⁹ Zirgu stallis astoņiem zirgiem (5. att.: 3) varētu būt atradies starp lielo zirgu stalli un stalli sešiem zirgiem.

1994. gada arheoloģiskajos izrakumos priekšpils ziemeļu korpusa rietumu spārna un rietumu korpusa ārpusē, kā arī šurfos ziemeļu korpusa caurbrauktuvē konstatēja 16.–17. gs. zemes līmeņus, kas pārsedza pie priekšpils ziemeļu un rietumu korpusa pamatiem konstatēto būvgružu slāni un atklāja 14.–15. gs. būvkonstrukcijas. Pirmkārt, zem ziemeļu korpusa caur-

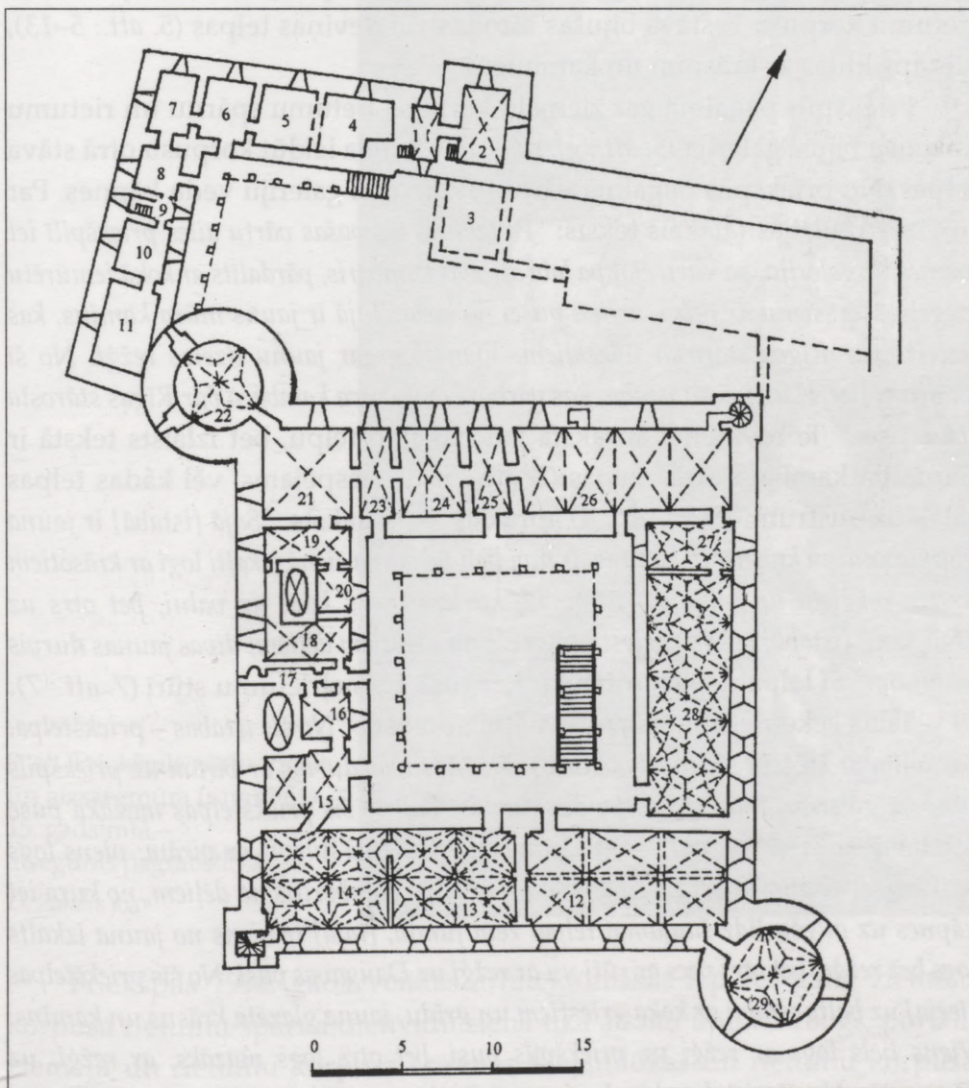

6. att. Rīgas pils otrā stāva plāns 16. gadsimtā.

V. Neimaņa rekonstrukcija.
1892. gads

brauktuves atsedza pamatzemē ieraktu 14. gs. aizsargsienas pamatu fragmentu. Tas bija mūrēts no apstrādātiem dolomīta kvadriem čaulmūra tehnikā, ievērojot rindu principu, un bija 1,88 m biezis. Otrkārt, ziemeļu korpusa ārsienas priekšā bijis grāvis, kas aizbērts ar 1484. gadā nopostītās pils būvgružiem. Treškārt, ziemeļu un rietumu korpusa ārsienas pamatos atsedza līdzīgu, rūpīgi apstrādātu dolomītu kvadru mūri, kas vietām bija tagadējā 1. stāva logu vai nedaudz augstākā līmenī. Tas pēc mūrējuma rakstura attiecas uz 1484. gadā nopostīto pili. Virs tā bija jauns mūris no salasīta būvmateriāla, kas raksturīgs 16. gs. pilij. Arī ārsienās konstatēto šaujamlūku līmeņi salīdzinājumā ar 16.–17. gs. zemes līmeni ir stipri zemi, dažviet zemāki par vienu metru. Šie atsegumi ļauj apgalvot, ka jaunie korpusi 16. gs. būvēti uz 1484. gadā nopostītās pils celtnu pamatiem.

Par priekšpils ziemeļrietumu korpusa 1. stāvu revīzijā ir teikts: "Ieejot priekšpilī, pa labi ēkas apakšstāvā ir istabiņa ar krāsni un kamīnu, tajā ir logs ar režģi, koka griesti. Otra istaba ar krāsni, griesti tajā no koka, divkāršas durvis ar virām, kamīns, divi logi ar dzelzs režģi. Blakus tai kambaris ar kamīnu, ar grīdu, durvis ar virām, pāris logu ar dzelzs režģiem. Otrs kambaris, logs bez režģa, citi

7. att. Rīgas pils otrā stāva telpu izvietojums 16. gadsimtā.

J. Cigļa rekonstrukcija, Dz. Zemītes zīmējums

ar režģi šaušanai. Istabiņa ar griestiem, tajā logs ar režģi un rūti. Tās priekšā mazs, velvēts priekšnams, no kura iziet vārti uz dambi uz Daugavas pusi; divas durvis ar virām. Istabiņa ar koka griestiem, tajā krāsns ar kamīnu, divi logi ar rūtīm, ar režģiem; durvis ar virām; tās priekšā neliels koka priekšnams. Kambaris ar kamīnu, pāris lodziņu ar režģiem, durvis ar virām." Pēc citētā revīzijas apraksta ir skaidrs, ka 16. gs. beigās ziemeļu korpusa rietumu spārnā un rietumu korpusa 1. stāvā bijušas astoņas vai deviņas telpas (5. att.: 5–13), kas apsildītas ar krāsnīm un kamīniem.

Priekšpils pagalmā gar ziemeļu korpusa rietumu spārnu un rietumu korpusu bijusi galerija (5. att.: g), no kuras varēja iekļūt korpusu otrā stāva telpās. No priekšpils pagalma vārtu tuvumā uz galeriju veda kāpnes. Par to vēsta revīzijas tālākais teksts: "Pa labi no tās pašas vārtu ailes priekšpilī iet kāpnes uz galeriju, pa kuru ejot pa labi atrodas kambaris, pārdalīts ar kokā iemūrētu ķieģeļu šķērssienu ar režģi, arī pa pusei no koka. Tajā ir jauns mūra kamīns, kas uzcelts par Rīgas stārasta līdzekļiem. Viens logs ar jaunu dzelzs režģi. No šī kambara [ieeja] uz jaunu istabu, kas pārbūvēta no veca kambara par Rīgas stārasta līdzekļiem." Te revidents apraksta jau nākamo telpu, bet izlaists tekstā ir pārdalītā kambara otrās telpas (7. att.: 5) un, iespējams, vēl kādas telpas tālāk uz austrumiem (7. att.: 4) apraksts. Seko teksts: "Šajā [istabā] ir jauna glazēta podiņu krāsns un kamīns, ir divi lieli no jauna sienā izkalta logi ar krāsotiem dzelzs režģiem un jaunām rūtīm, no kuriem viens iziet uz valni, bet otrs uz Daugavu; [istabā] ir koka griesti un grīda no zāģētiem dēļiem; divas jaunas durvis ar virām." Šī telpa nepārprotami ir korpusa ziemeļrietumu stūrī (7. att.: 7).

Tālāk seko rietumu korpusa telpu apraksts: "No šīs istabas – priekštelpa, pārdalīta ar ķieģeļu sienu koka stabos. No tās divas durvis ar virām uz priekšpils pusi uz galeriju, vidū trešās jaunas durvis. Bet no šīs priekštelpas mazākā puse izklāta ar koka grīdu; mūrī jauns skapis. Priekštelpā durvis ar virām; viens logs uz Daugavas pusi ar režģi. Tajā pašā priekštelpā kambarītis no dēļiem, no kura iet kāpnes uz augšu līdz šaujamai telpai zem jumta, [tajā] ir viens no jauna izkalts logs bez režģa, bet otrs vecs ar rūti un ar režģi uz Daugavas pusi. No šīs priekštelpas [ieeja] uz balto istabu ar koka griestiem un grīdu, jauna glazēta krāsns un kamīns. Viens liels logs ar režģi uz priekšpils pusi, bet otrs logs mazāks, ar režģi, uz Daugavu. No šīs istabas kambaris ar griestiem, ar kamīnu; logs uz Daugavas pusi ar režģi un ar veselu rūti. Visa šī ēka klāta ar kārniņu jumtu." Citētais pils revīzijas protokola fragments rāda, ka 16. gs. beigās priekšpils ziemeļu

korpusa rietumu spārnā un rietumu korpusa 2. stāvā bijušas vismaz astoņas telpas (7. att.: 4–11). Iespējams, ka sākotnēji, t.i., 16. gs. sākumā, 2. stāvā telpu skaits bijis mazāks, bet vēlāk palielināts, iebūvējot pildrežģa šķērs-sienas. Tātad pils telpas nedaudz bijušas pārveidotas jau 16. gs. 80. gados.

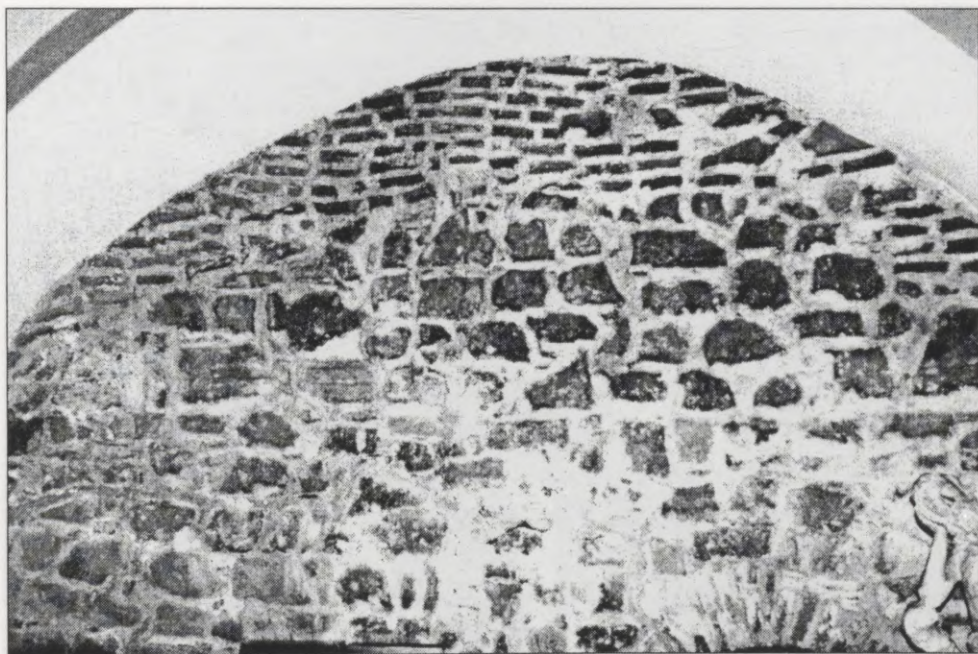
8. att. Priekšpils vārtu tornis
un aizsargmūra fragments
15. gadsimtā –
atsegums pagrabstāvā.

D. Zandes foto

Priekšpils 1994. gadā veiktās arhitektoniskās izpētes gaitā ziemeļu korpusa rietumu spārna dienvidu sienā tika atklāti unikāli 16. gs. portāli, ziemeļu un rietumu korpusa ārsienās šaujamlūkas un rietumu korpusa ārsienā agrāk nezināma 16. gs. durvjaila.³⁰ Arheologa M. Lūsēna veiktās arheoloģiskās apsekošanas rezultātā tika konstatēti korpusa telpu iespējamie 16. gs. grīdas līmeņi.³¹ Arhitektu pētījumi pierādīja, ka šī pils daļa

9. att. Rīgas pils dienvidu korpusa pagraba sienas mūrējums no dolomīta kvadriem ar izteiktu rindu principu 14.–15. gadsimtā

10. att. Rīgas pils Svina torņa mūrējums no jaukta, salasīta materiāla
16. gadsimtā

11. att. Rīgas pils ziemeļu korpusa austrumu daļas pirmā stāva krusta velves

16.–18. gs. pārbūvēs ir visradikālāk pārveidota, tāpēc tās sākotnējā plānojuma rekonstrukcijai 18. gs. plāni gandrīz nav izmantojami. Priekšpils ziemeļrietumu korpusa 16. gs. plānojuma rekonstrukcijai (5., 7. att.) izmantoti minētie arhitektoniskās izpētes materiāli. Bet, tā kā šajos pētījumos iegūtie dati nav publicēti, korpusa plānojumu var raksturot tikai galvenajos vilcienos.

No priekšpils pagalma veda ieeja ziemeļu korpusa R spārna 1. stāva telpās, vietā, kur korpusa ziemeļu spārna vidusdaļā 1994. gadā arhitektu pētījumos tika atklāta ieeja ar 16. gs. portālu.³² Revīzijas aprakstā minētās pirmās četras telpas (5. att.: 5–8) varētu būt bijušas ziemeļu korpusa rietumu spārnā, pa divām katrā pusē no cokolstāva grīdas līmenī fiksētās starpsienas paliekām (5. att.: h).³³ Piektā telpa (5. att.: 9) varēja atrasties rietumu korpusa ziemeļu galā no kādreizējās korpusa ārsienas līdz starpsienai pie rietumu ārsienā fiksētās durvjailas. Abu korpusu telpas savienoja durvjaila ar otru atsegtu 16. gadsimta portālu. Revīzijas aprakstā minētā izeja uz Daugavu,

šķiet, atbilst sienu zondāžās konstatētajai durvjai (5. att.: i), bet pie tās minēto velvēto priekšnamu (5. att.: 10), iespējams, iezīmē divas cokolstāva grīdas līmenī tuvu viena otrai fiksētās šķērssienas.³⁴ Pēdējās trīs telpas (5. att.: 11–13), domājams, atradās R korpusa dienvidu galā. Tās šķīra arī vēlāka laika plānos iezīmētā masīvā šķērssiens, bet trešā telpa (5. att.: 12) – koka priekšnams – varētu būt celta pagalmā zem galerijas izbūves.

Tā kā otrā stāva telpu skaits pēc 1590. gada revīzijas apraksta visumā atbilst 1. stāva telpu skaitam, bet 1. stāvam nav velvju pārseguma, tad 2. stāva starpsienas visticamāk balstījās tieši virs 1. stāva starpsienām, lai griestu pārsegumam nebūtu jāiztur 2. stāva starpsienu smagums. Telpa ar kāpnēm uzejai uz šaušanai paredzēto bēniņu stāvu (7. att.: 9) pēc revīzijas apraksta telpu secības atradās apmēram virs aprakstītā 1. stāva velvētā priekšnama. Logi un durvis rekonstrukcijas zīmējumā attēlotas nosacīti, mēģinot tos pēc iespējas saistīt ar vēlākajos plānos esošajām logu un durvju ailām. Šī korpusa plānojuma rekonstrukcijai bija vismazāk materiālu, tāpēc tā vairāk balstās uz iespējamiem pieņēmumiem.

Kopumā var secināt, ka 16. gs. priekšpili bijuši divi divstāvu dzīvojamie korpusi bez pagrabiem un ar trešo – bēniņu – ieroču stāvu; vārtu izbūve ar torni un korpus ar zirgu stalliem, kā to apliecina 1590. gada revīzijas protokols. Plānā tie veidoja gandrīz regulāru četrstūri ap iekšējo pagalmu. Pagalms bijis neapbūvēts. Pēc 18. gs. plāniem un 20. gs. 90. gadu izpētes materiāliem konstatējams, ka galvenajai pilij perpendikulārais rietumu korpus bijis 26 m garš un 8 m plats. Tam perpendikulārais ziemeļu korpusa austrumu spārns – 28 m garš un 9,5 m plats. Rietumu korpusa un ziemeļu korpusa rietumu spārna augstums ir bijis nedaudz zemāks nekā mūsdienās. Tās paaugstināts 17. gs., kādreizējā ieroču stāvā izbūvējot dzīvojamās telpas. Iespējamais 16. gs. ziemeļu korpusa austrumu spārns ar zirgu stalliem varēja būt bijis ap 40 m garš un 9 m plats.

GALVENĀS PILS PAGRABSTĀVS (3. att.)

1590. gada revīzijā ir dots sekojošs Rīgas pils pagrabu apraksts: *"Ieejot pilī pa kreisi no vārtu ailes, iepretim lielām kāpnēm, atrodas liels pagrabs; uz to no priekšpils ved akmens kāpnes. Durvis tajā ir ar virām, un tajā var sarindot ap 200 mucu. No šī pagraba iet vītas akmens kāpnes līdz pašai pils augšai."* Kā

zināms, ieeja galvenajā pilī ved no priekšpils pagalma pa galvenajiem vārtiem ar caurbrauktuvi ziemeļu korpusa pirmā stāva līmenī. Minētais pagrabs tāpēc ir lokalizējams ziemeļu korpusa austrumu daļā no vārtu caurbrauktuves līdz pils austrumu sienai (3. att.: 2). Pagrabs ir 21 m garš un 8,3 m plats, mūsdienās sadalīts vairākās telpās. To sedz krusta velvju četras travejas. 1590. gada aprakstam atbilst akmens kāpnes, kas ved no priekšpils pagalma pagrabā otrās travejas vidū, skaitot no pils vārtu caurbrauktuves. Vēl mūsdienās pagrabā ir saglabājusies daļēji aizmūrēta un aizbērtā ieeja ziemeļaustrumu stūra kāpņu tornītī, kurā bijušas vītņu kāpnes līdz pat pils bēniņiem. Toties revīzijas protokolā nekas nav teikts par pagraba četrām logailām, no kurām trīs ir saglabājušās ziemeļu sienā, bet vēl viena 1995. gadā pirms komunikāciju tuneļa izbūves no galvenās pils pagrabiem uz priekšpils ziemeļu korpusu tika konstatēta austrumu gala sienā. 1994. gadā izraktajā šurfā atklātā senākā grīda un 2001. gada pētījumos vārtailā atsegta atslodzes arka, kā arī telpu vizuālā apskate ļauj secināt, ka sienu apakšdaļa ar ieejas vietas ailu un logailām ir saglabājusies no 1484. gadā sagrautās pils. To apliecina pagraba sienu mūrējuma raksturs no dolomīta kvadriem, stingri ievērojot rindu principu, kas raksturīgs 1484. gadā nopostītajai pilij. Uzceļot pili no jauna 16. gs. sākumā, zemes līmenis salīdzinājumā ar 14. gs. bija pieaudzis, jo visur, kur pili notikuši izrakumi, 16.–17. gs. kultūrslānis pārsedz 1484. gadā nopostītās pils kultūrslāni. Acīmredzot pagraba logailas vairs nepildīja savu funkciju (atradās zem zemes virsmas līmeņa), tāpēc revizori tās vairs nepiemin. Šī pagraba velvju pārsegumi pēc sava mūrējuma rakstura, ar sīku dēlišu nospiedumu kaļķu javā velvju burās, attiecas uz mestra Valtera fon Pletenberga laika būvperiodu.

Tālāk revīzijas protokolā aprakstīti pagrabi zem austrumu korpusa:
"...no šī pagraba pa kreisi atrodas liels pagrabs ar diviem nodalījumiem, kurā var novietot aptuveni 60 mucas. Tajā ieplūst ūdens līdz pat jostas vietai no grāvja, kuru rīdzinieki izraka pils teritorijā, pils sienas tuvumā, un piepludināja ar ūdeni. Tajā pašā pils pagalma kreisajā pusē ir velvēts pagrabs, uz kuru ved akmens kāpnes; tajā ir izņemta grīda līdz pat gruntij, un tajā var novietot ap 200 mucu. No tā var notikt šaušana no zemes." Šos pagrabus iespējams lokalizēt zem galvenās pils austrumu korpusa (3. att.: 3, 4), jo revīzijas tekstā minēta pils pagalma kreisā puse, kas neapšaubāmi skatīta no vārtiem. Mūsdienās, vizuāli apskatot

pagrabus, nekas vairs neliecina par šķērssienām, kas sadalītu austrumu korpusa pagrabstāvu divos pagrabos, kā tas minēts revīzijas protokolā. Ja pieņemam, ka, līdzīgi kā ziemeļu korpusā, ap 200 mucu var novietot četrās travejās, tad dienvidu gala četras travejas ar krusta velvēm aizņemtu lielākais pagrabs, bet ziemeļu gala divas travejas ar krusta velvēm paliktu mazākajam pagrabam, kurā varēja novietot ap 60 mucu. Ieeja mazākajā pagrabā ir lokalizējama visai nedroši. Gan 18. gs. J. F. Etingera³⁵, gan 1767. gada N. Kēlera plānā (abi plāni 1. stāva vietā pils ZA stūrī attēlo pagraba stāva situāciju) neparādās, ka austrumu un ziemeļu korpusa pagrabi būtu savienoti. Mūsdienās te austrumu un ziemeļu korpusa šķērssienā (3. att.: a) ir no ķieģeļiem (izmēri apmēram 28 x 13,5 x 8,5 cm) mūrēta smailloka arka, kas vēlāk – varbūt jau 1590. gadā – bijusi aizmūrēta ar dolomītu un ķieģeļu mūri. Aizmūrējumā ir izmantoti garāki ķieģeļi (29,5–30 x 13 x 8,5 cm). Aizmūrējuma austrumu puse daļēji ir izlauzta jaunākos laikos, jo tās izlauzuma ailas apdarē lietoti 18.–19. gs. raksturīgi ķieģeļi. Vai senatnē ziemeļu un austrumu korpusa pagrabi ir bijuši savienoti ar durvīm, vairs nav noskaidrojams. Smailloka arka pēc ķieģeļu izmēriem būtu attiecināma uz Pletenberga būvperiodu. Tā kā aizmūrēta durvjaila ir labi saskatāma austrumu korpusa pagraba rietumu sienas pašā ziemeļu galā (3. att.: b), tā par iespējamu ieejas vietu pieņemta arī plānojuma rekonstrukcijā. Durvjailas sānu malas ir mūrētas no dolomīta kvadriem, un tā pārsegta ar segmentveida ķieģeļu arku. Ķieģeļi pēc izmēriem attiecināmi uz 16. gadsimtu.³⁶

Kā papildu arguments minētajai pagraba ieejas lokalizācijai izmantojams 1681. gada pils 1. stāva plāns, kur vairākās vietās pie austrumu un dienvidu korpusa pagalma sienām ārpusē ir piezīmētas kāpnītes, bet tām pretim 1. stāvā nav durvjailu.³⁷ Tās visas atrodas vietās, kur mūsdienās ir saglabājušās vai arī ir konstatējamas aizmūrētas ieejas pils pagrabos. Tāpēc var apgalvot, ka 1681. gada plānā rādītas kāpnes, kas veda uz pagrabu durvīm. Aptuveni tajās pašās vietās 18. gs. plānos ir iezīmētas ieejas dienvidu korpusa pagrabos. Austrumu spārna dienvidu daļas pagrabā ieeja acīmredzot ir bijusi vietā, kur tā ir mūsdienās. Arī te 1681. gada plānā pie galvenās pils sienas pagalmā piezīmētas “nekur nevedošas” kāpnes (t.i., kāpnes, kas neved uz 1. stāvu). Tiesa, ieejas ailas apdares ķieģeļi ir no 18.–19. gs., bet, tā kā revīzijas protokolā ir minēts, ka uz šo 200 mucu pagrabu ved akmens kāpnes, tad ieejai vajadzēja būt no pagalma puses.

Pagrabā ziemeļu gala telpas abām travejām ir pa vienai logailai austrumu sienā. Tās mūrētas no 28 x 7,5 x 13 cm lieliem ķieģeļiem, kas ļauj šīs konstrukcijas attiecināt uz Pletenberga būvperiodu. Tā kā mazākajam pagrabam logi revīzijas protokolā netiek minēti, tad jāpieņem, ka pils ārpusē zemes līmenis 16. gs. beigās ir bijis tik augsts, ka aizsedzis pagrabu logus. Domājams, zemes līmenis austrumu korpusa ārpusē pazeminājies dienvidu virzienā, jo revīzijas protokolā ir teikts, ka no lielākā pagrabā var veikt šaušanu no zemes. Cik logailu ir bijis lielākajam pagrabam, mūsdienās vairs nav iespējams pateikt, jo austrumu siena stipri pārveidota, 20. gadsimtā ierīkojot dūmvadus apkures katliem. Iespējams, ka logs ir bijis katrā travejā, bet tas ir tikai pieņēmums.

Austrumu korpusa pagrabus sedzošās velves, spriežot pēc velvju formas, mūrējuma rakstura un ķieģeļu izmēriem (28 x 8,5 x 13 cm), acīmredzot ir saistāmas ar mestra Valtera fon Pletenberga būvperiodu pili. Attiecināt korpusa pagrabu sienas uz kādu noteiktu būvperiodu mums liedz faktu trūkums. Mūrējumu sedz apmetums.

Tagadējā dienvidu korpusa pagrabus var uzskatīt par 1484. gadā nopostītās pils 1. stāva telpām. Šādu pieņēmumu rosina izteikt fakts, ka, atjaunojot pili, divām austrumu gala travejām ir no ķieģeļiem mūrētas krāšņas zvaigžņu velves, bet pārējās travejas sedz ķieģeļu krusta velves. Par pagrabiem pils 1590. gada revīzijas protokolā teikts: *"Tajā pat spārnā, blakus ieroču noliktavai, iet kāpnes uz velvi, kurā atrodas seši mazi pagrabi, bet uz katru no tiem ved velvētas durvis."* Šiem pagrabiem vajadzētu atrasties dienvidu korpusa austrumu galā. Šādu pieņēmumu netieši apstiprina arī fakts, ka dienvidu korpusa pagrabu revīzijas protokolā tālākā tekstā ir minēti tikai trīs lieli mūra pīlāri, nevis pieci vai seši, kādiem būtu jābūt, ja zem korpusa būtu bijis viens liels pagrabs. Domājams, ka korpusa austrumu daļā abu jomu pēdējās trīs travejas 16. gs. beigās jau bija sadalītas ar šķērssienām un katra veidoja mazu pagrabu – tātad kopā sešas telpas, kā minēts revīzijas protokolā (3. att.: 5; zīmējumā šis sadalījums nav attēlots). Ieeja šajā sīkāk sadalītajā pagrabā bijusi vietā, kur pašlaik ir ieeja Ārzemju mākslas muzeja velvju zālē, jo mūsdienās divas rietumu travejas ir nodalītas ar šķērssienu un veido velvju zāles priekštelpu. Par labu šādai lokalizācijai liecina kāpņu pieminējums revīzijas tekstā, kas no pagalma vestu pagrabā. Arī 1681. gada plānā ir gar A un D korpusu pagalmā

iezīmētas kāpnītes, kuras, jādomā, vedušas uz pagrabu. Sākotnējā ieeja bijusi pagraba austrumu gala travejā ziemeļu sienā no austrumu korpusa pagraba, kur sienas mūrējumā saskatāma aizmūrēta durvjaila, t.i., no $28 \times 12\text{--}13 \times 8$ cm lieliem ķieģeļiem mūrēta apmale ar segmenta pārsedzi. Tā nav minēta 1590. gada revīzijas protokolā, kad, iespējams, durvjaila ir jau aizmūrēta. Durvjailas ķieģeļu izmēri ļauj to attiecināt uz 16. gs., bet austrumu un dienvidu korpusa pagrabus atdalošā šķērssienu ir senāka, jo tās mūrējumā ir izmantoti lielāka izmēra – $29\text{--}30 \times 8\text{--}8,5 \times 14,5\text{--}15,5$ cm ķieģeļi. Iespējams, ka sienu saglabājusies no 1484. gadā nopostītās pils. Arī pagraba dienvidu sienu ir no 1484. gadā nopostītās pils – par to liecina atslodzes arkas paliekas, dolomīta kvadru mūrējums ar izteiktu rindu principu un tajā, izlīdzinot rindu, iemūrētā ķieģeļa izmēri – $30 \times 16 \times 8,5$ cm. Tā izmēri atšķiras no velvēs mūrēto ķieģeļu izmēriem – $27\text{--}28 \times 8\text{--}8,5 \times 12\text{--}13,5$ cm.

Mūsdienās pagraba dienvidu sienā saskatāmas četras logailas. Vismaz divas rietumu gala logailas ir attiecināmas uz 16. gs. pili, jo atslodzes arkas, kas saglabājušās no 14. gs. pils, ir pārtrauktas ar jaunu logailu apmūrējumu. Logailu segmentveida pārsegumos izmantoti 16. gs. raksturīgi ķieģeļi – $28,5\text{--}29 \times 13,5 \times 8$ cm. Acīmredzot zemes līmenis sakarā ar vaļņu uzbēršanu un grāvju ierīkošanu sienas ārpusē jau 16. gs. laikā bija intensīvi pieaudzis un aizsedzis šaujamlūkas, kuras aizmūrētas vēl tagad redz dienvidu sienā.

1590. gada revīzijas protokolā teikts, ka dienvidu korpusa rietumu daļā *"Pa labi no ieroču noliktavas atrodas liela velvēta telpa, kurā ir trīs lieli mūra pīlāri, un tās garums ir 24 soļi. Uz to ved akmens kāpnes. Arī šis pagrabs līdz pusei pieplūdis ar ūdeni no tā paša Rīgas nocietinājumu grāvja, un jābaidās, ka no šiem ūdeņiem sāks mūri sagrūt."* Tagad te ir Ārzemju mākslas muzeja velvju zāle, kurai ar jaunu šķērssienu nodalītas divas rietumu gala travejas. Telpas (3. att.: 6) garums ir 26 m un platums 10 m – tāvad revīzijā minētais soļa garums ir aptuveni 1,08 metri. Ieeja šajā pagrabā rekonstrukcijā ir lokalizējama tāpat kā minētajos J. F. Etingera un N. Kēlera plānos, jo Ārzemju mākslas muzeja velvju zāles ziemeļu sienā ir redzama aizmūrēta durvjaila ar dolomīta kvadru apmali. 1681. g. plānā kāpnītes pie sienas ir piezīmētas uz austrumiem blakus travejā, taču, apsekojot šo sienas posmu, nekādas vēlāku aizmūrējumu pēdas netika konstatētas. Šķiet, te nedaudz kļūdījies ir senākā plāna autors. Trīs vēdlogi dienvidu sienā revīzijas aprakstā vairs nav minēti, taču tie attiecas uz Pletenberga pils laiku. To apliecina pagraba

dienvidu sienas mūrējuma raksturs, kurā saskatāmas 1484. gadā nopostītās pils atslodzes arku paliekas, kuras pārtrauc logailu 16. gs. mūrējums.

Tālāk revīzijā teikts: *"Iepretim virtuvei ir pagrabs, kas jau pa daļai ir sagruvis."* Tas ir visdrošāk saistāms ar J. F. Etingera un N. Kēlera plānos attēloto pagrabu rietumu korpusa vidusdaļā (3. att.: 7). Tā kā aprakstā nav minētas velves, tad tas ir acīmredzot bijis ar siju pārsegumu, līdzīgi kā tas redzams J. K. Broces zīmējumā.³⁸

Ar 16. gs. būvperiodu ir saistāms pagrabs pils ziemeļrietumu stūrī (3. att.: 8). Šis pagrabs 1590. gada revīzijas tekstā minēts starp priekšpils celtnēm, jo ieeja tajā ir bijusi no priekšpils puses: *"Iepretim vārtu ailei, no priekšpils, zem pils pagalma atrodas velvēts pagrabs, no kura iziet uz dambi logs ar dzelzs režģi; durvis ar virām."* Pagraba sienas daļēji ir saglabājušās no 1484. gadā nopostītās pils, bet pārsedzošā velve pēc sava mūrējuma rakstura attiecināma uz 16. gadsimtu. Revīzijā dambis ir minēts tikai Daugavas pusē, bet citur to apzīmē par valni. Pagrabam rietumu sienā ir divas logailas, kas ir aizmūrētas dažādos laikos, ziemeļu pusē esošā agrāk, kad tai priekšā celts Svētā Gara tornis. Tātad rietumu siena acīmredzot pieder pie 1484. gadā nopostītās pils. Ieeja pagrabā lokalizējama vietā, kur tā ir mūsdienās un 18. gs. plānos, – caur Z sienu no priekšpils pagalma puses.

Gan atskaites par 1962.³⁹ un 1978. gadā veiktajiem atrakšanas darbiem⁴⁰ zem rietumu korpusa tagadējā 1. stāva grīdas līmeņa, gan 18. gs. plāni un zīmējumi rāda, ka citur zem rietumu korpusa pagrabi 16. gs. nav bijuši izbūvēti. 2001. gada arheoloģiskie izrakumi⁴¹ ļāva droši konstatēt, ka arī ziemeļu korpusā no vārtu ailes uz rietumiem (3. att.: a) 16. gs. nav bijuši ierīkoti pagrabi, jo kultūrslānis pagrabstāva līmenī sastāvēja no 15. gs. beigu būvgružiem, uz kā likti 1. stāva vārtu caurbrauktuves un velvju pēdu pamati.

1590. gadā pils revidentiem nezināms ir palicis 19. gs. 1. pusē aizbērtais Svina jeb pils DA stūra torņa velvētais pagrabs (3. att.: 10), kuru 1977. gadā attīrīja A. Ruģēna un P. Blūma vadītā ekspedīcija.⁴² Šī telpa zem "pulvera pagraba" ar vertikālo ieejas šahtu visticamāk izmantota sprāgstvielu glabāšanai. Pēc krusta velves mūrējuma rakstura ar sīku dēlišu nospiedumu burās un pēc ribās mūrēto 29 x 14 x 7,5 cm ķieģeļu izmēriem pagrabs ir nepārprotami saistāms ar 16. gs. pili.

Nav skaidrs, vai 16. gs. eksistējis pagrabs (3. att.: 9) zem Svētā Gara jeb pils ZR stūra torņa vai arī tūlīt pēc torņa uzmūrēšanas tas bijis aizbērts. 1978. gada pētījumos tika atrakta iespējamā pagraba telpa un atsegts mūrēts plaukts visapkārt iekštelpai, nedaudz zemāk par tagadējā cokolstāva grīdas līmeni. Uz plaukta varēja balstīties koka siju pārsegumi.⁴³

GALVENĀS PILS PIRMAIS STĀVS (5. att.)

Galvenās pils 1. stāva sākotnējo 16. gs. plānojumu ar salīdzinoši mazām izmaiņām rāda 1681. gada plāns. Jāuzsver, ka senajos plānos nereti vienlaikus ir parādīts dažādos stāvos bijušu telpu plānojums. Tā, piemēram, spriežot pēc tagadējā logu izvietojuma un velves formas, 1681. gada 1. stāva plānā Svina tornim ir iezīmēta otrā stāva telpa ar zvaigžņu velvi, kāda tur ir mūsdienās, jo 1. stāvā Svina tornim ir vienkārša krusta velve. J. F. Etingera un J. K. Broces pārzīmētais N. Kēlera 18. gs. vidus 1. stāva plāns vietām rāda pagrabus, vietām 1. stāva telpas. Tā 1767. gada N. Kēlera 1. stāva plānā ziemeļu korpusa austrumu daļā attēlotā pagraba situācija, bet rietumu korpusa ziemeļu galā attēlotā situācija uz uzlīmētā papīra tagad neatbilst ne pagrabam, ne 1. stāvam. Tāpēc par pamatu galvenās pils 1. stāva plānojuma rekonstrukcijai ņemts senākais un precīzākais 1681. gada plāns, bet atsevišķas detaļas precizētas pēc J. F. Etingera 18. gs. vidus un N. Kēlera 1767. g. plāniem.

No priekšpils uz galveno pili caur ziemeļu korpusa vidusdaļu vedusi lielā, ar zvaigžņu velvēm segtā vārtu caurbrauktuve (5. att.: j). Tās 20. gadsimta 40. gadu aizmūrējumu nojauca 2001. gada izrakumu laikā. 1590. gada revīzijā aprakstīts: *"No priekšpils uz pils pagalmu iet liela velvēta mūra vārtu aile. Tajā divkārti vārti ar lielām virām un aizšaujamo, apsisti ar dzelzs naglām, ar durvīm tajos un divām slēgtām atslēgām."* 2001. gada izrakumi ļāva konstatēt, ka velvētā vārtu caurbrauktuve pilnībā ir 16. gs. sākuma būve, jo tās rietumu sienas pamati ir ierakti 1484. gadā nopostītās pils būvgružu slānī. Zemes līmenis vārtu caurbrauktuvē laikā no 16. līdz 18. gs. nav būtiski mainījies (varbūt pāris desmit centimetru pieaudzis), tāpēc vārtu izskatu labi parāda J. K. Broces zīmētais attēls.⁴⁴ Arī galvenās pils pagalma līmenis, šķiet, ir paaugstināts 18.–19. gs. apmēram par 1–1,5 metriem. Visticamāk, tas noticis 19. gs. 40. gados, kad virknē 1. stāva telpu aizbērtā apakšdaļa, izlīdzinot grīdas līmeņus ar tām 1. stāva telpām, zem kurām bija ierīkoti velvēti pagrabi.

Tālāk revīzijas tekstā minēta telpa labības glabāšanai (5. att.: 14): “No šīs vārtu ailes pa kreisi liela velvēta telpa labības glabāšanai, tajā trīs mazi logi ar dzelzs režģiem uz priekšpils pusi un kamīns ar virām un atslēgu.” Telpa ir droši identificējama kā ziemeļu korpusa austrumu daļa, kuru pārsedz četru traveju krusta velves. 1681. gada plānā šai telpai ir četri logi uz priekšpils pusi. Varbūt 1590. gada revīzijas laikā kādu logu aizsedza priekšpilī uzbūvēta konstrukcija? Varbūt 2. stāva telpās esošās atejas (vajadzību kambarītis) izvadcaurumam priekšā bija kādi norobežojumi? Rekonstrukcijā tomēr iezīmēti visi četri logi, kādi, iespējams, ir bijuši arī 16. gs. sākumā, jo 1682. gada plānā ir četri logi. Tāpēc var pieņemt, ka tādi bijuši jau 16. gs., bet varbūt viens no tiem revīzijas laikā bijis aizmūrēts vai aizsegts ar zirgu stallja sānapjomu vai kādu izbūvi. Ieeja minētajā telpā lokalizēta, tāpat kā 1681. gada plānā, tieši no vārtu caurbrauktuves austrumu sienā. Pašlaik aizmūrēto, ap 1 m plato durvjailu sedz apmetums, tikai apakšā šajā vārtailas sienas mūrējumā ir saskatāms plienakmens sliekšnis – 0,95 m garš.

Logi telpai uz galvenās pils pagalma pusi revīzijā nav minēti, bet mūsdienās grīdas līmenī ir lielas nišas logiem, kas varētu būt veidotas jau pils celtniecības laikā. Iespējams, ka 16. gs. sākumā arī te logi bijuši ierīkoti, bet revīzijas laikā tos aizsedza slēgta galerija pils pagalmā ar divos stāvos iebūvētām telpām. Tikai tā loģiski var izskaidrot revīzijas protokola tekstā minēto otro stāvu (sk. aprakstu pie 2. stāva), kurš, starp citu, ir bijis tikai trijos pils spārnos. Par labu šādam pieņēmumam runā fakti, ka nevienam pils pagrabam un 1. stāva velvētai telpai 1590. gada revīzijas aprakstā nav logu uz pagalma pusi. Tajā laikā pagalma zemes līmenis bija par 1–1,5 m zemāks nekā šodien un tagadējie pagrabi bija puspagrabi. Pie šiem 1–1,5 m pieskaitot 1. stāva telpu augstumu (ap 5 m), iegūstam ap 6 m augstu telpu zem velvētās galerijas. Šāda augstuma telpu zem galerijas velvēm varēja viegli sadalīt divos stāvos. Šis secinājums izskaidro, kāpēc revīzijas aprakstā mūsdienās pils galvenās ēkas otrajā stāvā esošās telpas (kapela, kapitula zāle) apzīmētas kā trešā stāva telpas. Telpu ārsienas starp galerijas stabiem acīmredzot bija veidotas pildrežģa konstrukcijā, par ko liecina revīzijas tekstā teiktais, ka kādreiz pie dienvidu spārna esošo ēku sienas ir bijušas “mūrētas koka stabos”. Zem galerijas izbūvētās pirmā stāva telpas pārsedza koka siju griesti. Uz to norāda revīzijā teiktais, ka nevienai pirmā stāva telpai, kurai ir logi uz pils pagalmu, nav velvju, bet otrā stāva telpas ir velvētas. Domājams,

ka sākotnēji 16. gs., tūlīt pēc pils uzcelšanas, galerijas apakšdaļā telpas nebija izbūvētas. Šādu domu rosina no telpas iekšpuses aizmūrētais logs rietumu korpusa austrumu (pagalma) sienas ziemeļu galā, zem tagadējām kāpnēm, kas ved no pagalma uz galeriju. Tas ir vienīgais pils pirmā stāva logs, kas saglabājis savu sākotnējo izskatu.

1590. gada revīzijā teikts: *"Ieejot pils pagalmā, pie vārtu ailes pa kreisi "pie zemes" neliels kambaris ar griestiem, kamīnu. [Tajā] ir logs uz pils pagalmu ar dzelzs režģi un rūti, otrs logs mazāks, bez režģa, ar rūti."* Minētais kambaris (5. att.: 28) varēja aizņemt pagalma galerijas ziemeļu korpusa apakšstāvu no vārtiem līdz galerijas stūrim, kur tā pagriezusies dienvidu virzienā, jo 1681. gada plānā pagalmā gar austrumu korpusu ar punktētu līniju ir nodalīta telpa no galerijas balstiem līdz austrumu un ziemeļu korpusa sienām. 17. gs. beigās, kā to rāda 1681. gada plāns, galerijas daļa gar ziemeļu korpusu vairs nebija saglabājusies. Rekonstrukcijā gar ziemeļu korpusu galerijas balsta stabi likti apmēram tādā pašā attālumā, kā tas redzams 1681. gada plānā gar austrumu korpusu. Tad uz austrumiem no vārtailas iegūstam divas galerijas balstu stabu vietas. Sienā starp šiem stabiem uz pagalmu varēja atrasties abi revīzijā minētie logi. Par ieejas vietu šajā telpā nav nekādu ziņu. Tā kā rekonstrukcijā starp galerijas stabiem iezīmēti logi, tad durvīm atliek vieta telpas galā uz vārtailas pusi starp ziemeļu korpusa sienu un galerijas stabu.

Galerijas pirmajā stāvā gar pils austrumu korpusu atradās vairākas telpas. Par to 1590. gadā rakstīts: *"Otrā [pils] spārnā blakus tam kambaris ar režģi, bez rūts un iepretim tam otrs kambaris, durvis ar virām."* Pirmais kambaris ar durvīm un logu varētu būt 1681. gada plānā ar punktētu līniju iezīmētais kambaris (5. att.: 29). Ziemeļu galu tam aizsegtu iepriekš aprakstītais kambaris pie vārtiem, bet starp galerijas stabiem līdz kāpnēm uz galveno stāvu divās ailās starp stabiem varētu būt bijušas durvis un logs. Tā kā otram kambarim revīzijas aprakstā nav minēti logi, tad to varētu lokalizēt kā telpu aiz masīvajām akmens kāpnēm, kāda ir iezīmēta 1681. gada plānā (5. att.: 30). Telpas durvis rekonstrukcijā izvēlētas vietā, kur tās redzamas minētajā plānā, tas ir, ziemeļu sienā.

Tālāk 1590. gada revīzijā seko austrumu korpusa telpu (5. att.: 15, 16) apraksts: *"Aiz tiem liela velvēta telpa ar diviem pieliekamiem. Tajā ir četri nelieli logi uz valni, šaušanai uz pilsētas pusi."* Šī telpa lokalizējama kā 1681. gada

plānā redzamā telpa, kas aizņem visu austrumu korpusu (tagadējā Latvijas Vēstures muzeja, turpmāk LVM, Etnogrāfijas nodaļas fondu telpas). Šo ar krusta velvēm segto telpu 1681. gada plānā iezīmētā starpsiena sadala divos nodalījumos, bet telpai logi plānā nav iezīmēti. Vai tos jau aizsedza arsenāla jaunbūve – zviedru laikos 1682. gadā pabeigtā piebūve pie pils A korpusa, vai arī tie aizmūrēti zviedru laikos, telpu piemērojot ieroču noliktavas vajadzībām? Trīs logu lokalizāciju mēs varam iegūt no jau minētā J. F. Etingera plāna, kurā ir iezīmēta austrumu korpusa telpa ar apzīmējumu "kā pagrabs virspus horizonta" ar nišām logu vietās austrumu sienā. Ceturtā loga lokalizācija ir problemātiskāka, un tam rekonstrukcijā izvēlēta vieta, kur N. Kēlera un J. F. Etingera plānā ir iezīmētas kāpnītes, bet mūsdienās ir niša austrumu sienā. Cita mūsdienās blakustravejā (uz dienvidiem) esošā kāpņu niša neparādās senākajos Rīgas pils plānos, tās pārsedze ir zemākā līmenī nekā pārējām bijušo logu nišām, tāpēc revīzijas protokolā minētā ceturtā loga lokalizācija piektajā travejā no ziemeļiem nebūtu pieņemama. Ceturtā loga lokalizācijai kā papildu arguments, lai arī ļoti nedrošs, varētu būt simetrijas princips, jo arī telpas ziemeļu galā pretim izejas durvīm ārsienā nav loga. Tāpat tas varētu būt arī telpas dienvidu galā. Pretinieks, no ārpuses piekļūstot logam, nevarētu apšaudīt izejas durvis. Abu durvju vietas plānojuma rekonstrukcijā iezīmētas tā, kā tas redzams 1681. gada plānā.

Tālāk 1590. gada revīzijas teksts: *"Blakus šai [velvētajai telpai] atrodas lielas velvētas akmens kāpnes, kas iet uz viņa karaliskās žēlastības dzīvojamām telpām."* Tās visticamāk ir 1681. gada plānā redzamās lielās akmens kāpnes pils pagalmā pie austrumu korpusa (5. att.: k): *"Pa tām ejot uz augšu, vispirms apakšējā stāvā atrodas kambaris ar kamīnu, griestiem un divām rūtīm, bet blakus tam tālāk pa labi pirmā stāvā stāv trīs vaļēji mūra pamati, kur kādreiz bijusi istabiņa un pirts, bet šo ēku sienas, kas bija mūrētas koka stabos, sapuva un sabruka."* Kambaris ar divām rūtīm būs bijusi telpa zem galerijas aiz kāpnēm austrumu un dienvidu korpusu stūrī (5. att.: 31). Var pieņemt, ka kāpnes tajā vietā bija sasniegušas pietiekami lielu augstumu virs pagalma zemes līmeņa, lai daļa telpas ar logu uz pils pagalma pusi ārsienā daļēji atrastos patrepē. Tālāk minētie trīs vaļējie pamati (5. att.: l) meklējami zem galerijas gar dienvidu korpusu uz rietumiem no kāpnēm. Tā kā šā spārna revīzijā ir minēti arī velvētie kambarīši otrajā stāvā, tad izgāzušās varēja būt tikai slēgtās galerijas pirmā stāva jeb apakšdaļas telpu ārsienas.

Tālāk revīzijas tekstā aprakstīts dienvidu korpusa pirmais stāvs: *"Blakus tām ir liela velvēta telpa ar dēļu grīdu – ieroču noliktava, kurā ir četri logi uz valni, pilsētas pusē, ar dzelzs režģiem, vārti ar virām. No šīs velvētās telpas pašā galā maza, šaura, garena velvīte uz velvētu telpu, kur [glabājas] pulveris."* Šī ieroču noliktava acīmredzot aizņēmusi dienvidu korpusa austrumu galu, kur pašlaik ir Ārzemju mākslas muzeja romiešu mākslas zāle (5. att.: 17). Mazā velvīte ir 1977. gadā atsegtā eja uz Svina torņa ar krusta velvi pārsegto pirmā stāva telpu⁴⁵ jeb 1590. gada revīzijā minēto pulvera pagrabu (5. att.: 18). Tā kā logs tornim 1590. gada revīzijas aprakstā nav minēts, tad 1977. gadā atsegtais⁴⁶ un mūsdienās torņa dienvidu ārsienā redzamais aizmūrētais lodziņš ar restēm ir revidentiem paslidējis garām. Lodziņš atsepts 1978. gadā, tas ir 80 x 52 cm liels četrstūrainš, restots, ar dolomīta palodzi, apmalēm un pārsegumu. Vēl 18. gs. tas nav bijis aizmūrēts, jo parādās 1767. gada plānā ar izejas durvīm uz loga nišu.⁴⁷

Ieroču noliktavas logu lokalizācijai ir izmantots 1681. gada plāns. Rekonstrukcijā iezīmēti trīs logi uz dienvidu pusi, pa vienam katrā dienvidu joma travejas pieres arkā, bet viens acīmredzot būtu teorētiski jālokalizē telpas austrumu galā, kur mūsdienās ir ieeja telpā (5. att.: 17) no 18. gs. piebūves – Ārzemju mākslas muzeja romiešu zāles. Mazāk loģiski rekonstrukcijā būtu novietot logu austrumu gala dienvidu travejas pieres arkā, jo tad tas mazliet traucētu ieejas velvei Svina torņa pirmā stāva telpā. Arī vēlāko durvjailu ierīkot būtu bijis vienkāršāk agrāka loga vietā, nevis izlauzt biežā sienā pilnīgi no jauna. Ieejas vieta minētajā telpā ir lokalizēta tur, kur pašlaik ved durvis no Ārzemju mākslas muzeja romiešu zāles uz kāpnēm 19. gs. galerijas izbūvē. Līdzīgi tas ir redzams arī 1681. gada plānā.

Tālāk 1590. gada revīzijā aprakstītas telpas, kas visticamāk atradās zem galerijas gar dienvidu korpusu rietumu galā, jo tās nav velvētas: *"Trešajā spārnā pie ieroču noliktavas ir priekštelpa ar mazu dzīvojamo ("balto") istabiņu, logs ar režģi un rūti, durvis ar virām."* Priekštelpa (5. att.: 33) varētu būt galerijas telpa no rietumu korpusa sienas līdz pirmajam galerijas stabam, bet istabiņa (5. att.: 32) uz austrumiem – starp pirmo un otro stabu. Galerijas stabu vietas rekonstrukcijā izvēlētas kā 1681. gada plānā. Istabiņas logs rekonstrukcijā novietots ailā starp galerijas stabiem uz pagalma pusi.

Tālāk 1590. gada aprakstā seko dienvidu korpusa rietumu daļas telpas: *"No šīs priekštelpas ieiet lielā iegarenā telpā ar pilāriem, kurā ir divas šķērssienas –*

mūra, ar koka šķēršiem. Vienā nodalījumā logs ar režģi; durvis ar virām, [un tā domāta] sudraba glabāšanai. Otrā nodalījumā maza blakus istabiņa ar dzelzs režģi, un tajā ir lodziņš, tāpat ar režģi. Trešajā nodalījumā kādreiz bijusi bruņinieku ēdamtelpa; tajā ir četri nelieli logi ar režģiem, kurus lietoja šaušanai uz pilsētas un Daugavas pusi." Šī lielā telpa jau 16. gs. beigās ar pildrežģa konstrukcijas šķērssienām bija sadalīta mazākās (5. att.: 19, 20, 21), no kurām lielāko daļu aizņēma bruņinieku ēdamzāle jeb remteris (5. att.: 21). Būtisks ir revīzijā minētais fakts, ka remteris ir atradies pirmajā stāvā, nevis galvenajā, kur to kļūdaini lokalizējuši senākie Rīgas pils pētnieki. Mūsdienās aprakstītajās telpās ir 19. gs. 70. gados ierīkotā jaunā vārtu caurbrauktuve un LVM Arheoloģijas nodaļas telpas. Ieejas vieta rekonstrukcijā izvēlēta tur, kur tā ir 1681. gada plānā, – dienvidu korpusa ziemeļu sienā pagalma dienvidrietumu stūrī. Tās priekšā bija jau aprakstītā mazā priekštelpa.

Minētā korpusa rietumu galu aizņēma bruņinieku ēdamzāle. Tai aprakstītie četri logi redzami 1681. gada plānā, pa divi – uz dienvidiem un pa divi – uz Daugavas pusi. Telpas austrumu galu aizņēma ar pildrežģa konstrukcijā celtām šķērssienām nodalītās telpas, katra visticamāk divu traveju lielumā. Vienā būs bijusi telpa sudraba glabāšanai, un otrā laikam atradusies "otrā nodalījuma mazā blakus istabiņa ar režģi". Logus minētajām telpām varētu lokalizēt pa vienam abās telpas dienvidu joma traveju dienvidu pieres arkās – vērstus pret pilsētu. Mūsdienās visiem logiem uz pilsētas pusi un vienīgajai uz pagalmu vērstajai logailai (5. att.: 20) telpā ir plašas nišas grīdas līmenī, kas varētu būt ierīkotas jau celšanas laikā, varbūt 16. gs. vai izlauztas vēlāk. Varbūt tās 16. gs. beigās bija aizsegusi 1590. gada revīzijā minētā sabrukusi istabiņa un pirts. Var teorētiski pieņemt, ka 16. gs. beigās ar dzelzs režģi ir bijusi nodalīta viena lielā logaila, iegūstot "mazo blakus istabiņu", kas rekonstrukcijā parādīta teorētiski iespējamā logailā uz pagalma pusi (5. att.: m). Par durvju vietām telpas šķērssienās nav norāžu, un rekonstrukcijā tās iezīmētas brīvi, bez jebkāda pamatojuma. Logailu novietojums līdzīgs ir J. K. Broces pārzīmētajā N. Kēlera plānā.⁴⁸ Lielāka niša 18. gs. bijusi tagadējā vārtu caurbrauktuvē, kur J. K. Broces publicētajā fasādes zīmējumā ir redzamas lielas durvis. Interesanta detaļa ir N. Kēlera plānā iezīmētās vītņu kāpnēs telpas dienvidrietumu daļā.⁴⁹ 1590. gada revīzijas aprakstā otrā stāva telpā virs vītņu kāpnēm ir minētas durvis "apakšā", tāpēc var pieļaut, ka te bijusi noeja no otrā stāva telpām

uz ordenbrāļu ēdamzāli. 1681. gada plānā no ordenbrāļu ēdamtelpas ir iezīmēta izeja uz kāpņu tornīti DR stūrī. 1590. gada revīzijas aprakstā tāda izeja nav minēta. Varbūt 1681. gada plānā iezīmētā izeja 16. gs. beigās ir bijusi aizmūrēta, lai no bruņinieku ēdamzāles nevarētu nokļūt mestra telpās, bet vēlāk atkal atvērta?

Visproblemātiskākā ir pils rietumu korpusa (paralēli Daugavai) plānojuma rekonstrukcija, jo tajā ir daudz neskaidrību. 1590. gada revīzijā tur minētas saimniecības telpas: *"Ceturtajā spārnā blakus virtuvei ir istabiņa pavāram ar dēļu grīdu; logs tajā ar režģi un ar rūti, krāsns sabrukusi, durvis ar virām."* Ja pieņem, ka telpas bez velvēm ir lokalizējamas galerijas apakšstāvā, istabiņa visticamāk bijusi galerijā pagalma ziemeļrietumu stūrī (5. att.: 34). Tur telpa ir iezīmēta arī 1681. gada plānā. Šādu hipotēzi apstiprina fakts, ka galerijā telpas gar ceturto spārnu 1590. gada revīzijas aprakstā nav minētas, bet galerijas otrā stāva telpu pa labi no pils ieejas vārtiem varētu lokalizēt virs pavāra istabiņas.

Revidentiem secīgi turpinot aprakstu, ordenbrāļu ēdamtelpai blakus vajadzētu būt brūzim: *"Pirms šīs istabiņas liels velvēts brūzis ar kamīnu, kurā ir divi logi ar režģiem šaušanai uz Daugavas pusi; katls alus vārīšanai; divkārtīgi lieli vārti ar virām."* Skatoties no pagalma dienvidrietumu stūra, brūža novietojums varēja būt pirms aprakstītās pavāra istabiņas. Tātad brūzi varētu lokalizēt pils rietumu spārnā (5. att.: 22) daļēji tagadējās LVM Arheoloģijas nodaļas un daļēji LVM Koka restaurācijas laboratorijas telpās. 1681. gada plānā ir iezīmēta trīs traveju telpa ar manteļskursteni un ieejas vietu ziemeļu sienā un plānā šķērssienā starp travejām. N. Kēlera pirmā stāva plāna abos variantos divu jomu telpa ar četrām travejām, tāpat kā J. F. Etingera 18. gs. vidus plānā. Tajā vēl ir saglabājusies ieejas vieta pretim pīlāram, tāpat kā tas redzams 17. gs. plānā. Te ieeja brūzī iezīmēta arī rekonstrukcijā. Mūsdienās šīs telpas travejām ir saglabājušās krusta velves. 1966. gadā, atrokot minētās telpas ziemeļu daļu, ziemeļos konstatēja kapitāli mūrētas šķērssienas pamatus.⁵⁰ Šī kapitālā pagrabstāva līmeņa šķērssienu mūsdienās balsta arī biezo pirmā stāva šķērssienu, kas atdala brūzi (5. att.: 22) no šaurās atejas telpas (5. att.: 23). Atraktajā daļā pie minētās šķērssienas pils ārsienā tika konstatēta aizmūrēta arka. Aizmūrētā arka varētu būt bijis J. F. Etingera un N. Kēlera pagrabstāva plānā⁵¹ redzamais logs. Tāpēc abi logi lokalizēti tāpat kā J. F. Etingera plānā. Atrokot 1966. gadā pagrabu,

tika konstatētas mūra daļas, kas varētu būt vēl tagad pirmā stāva telpā šķērssienās saskatāmā manteļskursteņa izbūves pamatu fragmenti.⁵² Manteļskurstenis acīmredzot senatnē tomēr nebūs aizņēmis visu traveju. Līdz ar to starp manteļskursteni un kapitālo šķērssienu ziemeļu virzienā ārsienā ir vieta otra loga lokalizācijai.

Tālāk uz ziemeļiem 1681. gada plānā ir iezīmēta šaura telpiņa. Mūsdienās minētā telpa ir pārsegta ar puscilindrisku mucas velvi, tā veido ieejas priekšnamu LVM Restaurācijas laboratorijā un tālāk rietumu daļā – noliktavu. Telpas sienas ir diezgan masīvas, un to pamati ir izsekojami jau pagrabstāva līmenī. Sānu sienās abās pusēs ir ielaistas pirmā stāva blakus esošo telpu velvju pēdas. Domājams, poļu revidenti šo telpu nav pieminējuši, bet tajā laikā tā, bez šaubām, ir eksistējusi. Uz tās sienām balstījās otrā stāva atejas jeb “vajadzību kambarīša” (7. att.: 17) sienas.

Tālāk 1590. gada revīzijas aprakstā minēts: *“Pie tā [brūža] viņa karaliskās žēlastības virtuve; liela velvēta telpa ar kamīnu, divi logi ar dzelzs režģiem uz Daugavas pusi.”* Šo virtuvi (5. att.: 24) iespējams lokalizēt rietumu spārna vidusdaļā līdzīgā veidā, kā to pirmais darījis V. Neimanis zīmētajā rekonstrukcijā.⁵³ Virtuve vēlāk ir sadalīta vairākās telpās, kā tas redzams 17. un 18. gs. plānos. Telpas vidusdaļu gar korpusa ārsienu būs aizņēmis manteļskurstenis, kur tagad ir LVM sargu telpa. 1681. gada plānā iezīmētais vidējais logs 1590. gadā vēl nebūs eksistējis. Skursteņa biezo dienvidu sienu un savdabīgo izliekumu, kā tas redzams P. J. Boka vai M. Šonsa⁵⁴ 1784. gada plānā, varētu skaidrot ar nenojauktu senākās pils fragmentu. Pēc rekonstrukcijas autora domām, šādi senāku (14.–15. gs.) mūru fragmenti traucējuši, ceļot pili no jauna (16. gs. sākumā), rietumu spārnā un daļēji zem ziemeļu spārna ierīkot zem visas pils vienlaidus pagrabus. Logi uz Daugavas pusi varētu būt bijuši telpas abos galos, kur arī mūsdienās ir logi.

Tālāk 1590. gada revīzijā ir lasāms: *“Blakus virtuvei atkal viena liela velvēta telpa – ceptuve maizes cepšanai. No tās augšā divas apaļas velvētas telpas šaušanai uz Daugavas pusi.”* Maizes ceptuve tāpat būtu jālokālizē pils ziemeļrietumu stūra telpā ar izeju uz Svētā Gara torni (5. att.: 25). Par logiem 1590. gada revīzijas aprakstā nekas nav teikts. Jāšaubās, vai šī telpa būs bijusi bez logiem, tāpēc rekonstrukcijā tai iezīmēts logs uz Daugavas pusi un otrs uz priekšpils pusi līdzīgi kā 1681. gada plānā. Ieeja maizes ceptuvē varēja būt no virtuves pie rietumu ārsienas, kur 19. gs. sākuma plānos parādīta

sienas niša.⁵⁵ Otrās durvis rekonstrukcijā ir iezīmētas uz ziemeļu korpusa telpām. Šajā vietā aiz mūsdienu lifta šahtas ir redzama aizmūrēta durvjaila. Abas apaļās velvētās telpas šaušanai ir Svētā Gara torņa cokolstāva jeb pirmā stāva un otrā stāva telpas, no kurām rekonstrukcijā ir iezīmēta tikai viena (5. att.: 25).

Par telpām uz rietumiem no vārtailas pils ziemeļu spārnā 1590. gada revīzijas aprakstā nav nekas sacīts, vai arī rekonstrukcijas autors telpu lokalizācijā jau iepriekš nopietni kļūdījies. Senākajā zināmajā 1681. gada plānā un N. Kēlera plānā te ir iezīmēta virtuve. Iespējams, ka šīs telpas revīzijas autori ir pieminējuši pirms pavāra istabiņas kā virtuvi, bet otrreiz aprakstā pie tām vairs nav atgriezušies. Varbūt pilī mestram un vēlāk poļu karalim bijusi viena, bet pārējiem pils ļaudīm cita virtuve?

2001. gada arheoloģiskie izrakumi ziemeļu korpusa rietumu daļas telpās vēlreiz parādīja pils plānojuma evolūcijas sarežģītību. Telpā (5. att.: 27) 16. gs. pirmā stāva grīdas līmenis bija apmēram par 1,5 m zemāks nekā mūsdienās, to iezīmēja ķieģeļu klājums. Izrakumos konstatēja, ka ieeja telpā jau 16. gs. bijusi vārtu caurbrauktuves rietumu sienas vidusdaļā, kur atsedza aizmūrētas 0,95 m platas durvjailas apakšdaļu ar plienakmens sliekšni, kuru ietvēra ķieģeļi ar noapaļotiem stūriem. No šīs telpas uz galvenās pils pagalmu veda 16. gs. pastāvējuši plaši vārti visas travejas platumā. Vārtailas platums bija 4,60 m, tā bija pārsegta ar zemu pusloka arku, kas mūrēta no 28–29 x 12–13 x 7,5–8,5 cm lieliem ķieģeļiem. Telpai uz priekšpils pusi bija divi logi.

Telpa pilnībā pieder 16. gs. sākuma būvperiodam, no 1484. gadā nopostītās pils ir saglabājušies tikai no dolomīta kvadriem, ievērojot rindu principu, mūrētās ziemeļu sienas un no 29 x 15 x 9 cm lieliem ķieģeļiem mūrētās rietumu sienas pamati. Sākotnējā telpas funkcija ir neskaidra, bet 1681. gada plānā jau ir krāsns ar manteļskursteni, kas liecina, ka te šajā laikā ir virtuve. To iekārtojot, virs plašajiem ieejas vārtiem izlauzts mūris dūmvada ierīkošanai, mainīta ieejas vieta – tagad no priekšpils puses, izlaužot durvjailu ziemeļu sienā, iemūrēta manteļskursteņa telpa. Vai šīs pārmaiņas notikušas līdz 1590. gada revīzijai vai vēlāk līdz 1681. gadam, pagaidām avoti atbildi nesniedz. Teorētiski kāpņu uz galerijas otrā stāva telpām, kā arī galerijas telpu izbūvi varēja veikt, neaizsedzot plašos ieejas vārtus pirmā stāva ziemeļu korpusa rietumu daļas telpā (5. att.: 27).

Ziemeļu korpusa telpa – uz rietumiem blakus caurbrauktuvei – pirmā stāva rekonstrukcijā iezīmēta tāda, kā tā konstatēta 2001. gada arheoloģiskajos izrakumos: ar diviem logiem uz priekšpils pusi un divām ieejām – platiem vārtiem dienvidu sienā un otrām ieejas durvīm no vārtu caurbrauktuves.

GALERIJAS OTRAIS STĀVS⁵⁶

1590. gada revīzijas aprakstā minēts otrais stāvs: *"Ieejot pilī, pa labi pagalmā kāpnītes uz velvētu kambari, kurā ir viens logs ar režģi, kamīns, durvis ar virām. Tam pretim virs vārtu ailes ir kambaris ar velvētu istabiņu ar stikla rūtīm, vienā [no tiem] kamīns. Blakus tam ir divi kambarīši ar kamīniem. Otrā spārnā atrodas četri velvēti kambarīši ar kamīniem. Trešajā spārnā ir tādu kambarīšu kādi četri."* Rekonstrukcijā otro stāvu varētu lokalizēt kā galerijas pagalmā izbūvētās otrā stāva telpas, bet rekonstrukcijas zīmējumos tās nav iezīmētas, jo tad tas būtu starpstāvs starp pirmo un otro stāvu. To darīt atturēja arī apstākļi, ka mums nav nekādas sīkākas informācijas par otrā stāva plānojumu, ieejas vietām telpās, logiem utt. Mūsdienās noteikt precīzu atrašanās vietu kāpnēm uz galerijas otro stāvu vairs nav iespējams, jo eventuālajā kāpņu vietā 18. gs. ir bijis leduspagrabs. To ierīkojot, visticamāk ir iznīcinātas senākās celtniecības paliekas. Kāpnes, domājams, atradušās blakus pavāra istabiņai, tādējādi nebūtu aizsegti lielie ieejas vārti ziemeļu korpusa rietumu daļas telpā.

Uz otro (1590. gada revīzijas tekstā – trešo) stāvu no pagalma veda lielās kāpnes (5. att.: k): *"Uz to no zemes ved iepriekš minētās lielās velvētās akmens kāpnes uz galeriju, kas iet visapkārt pils pagalmam ar mūra balstiem. Virs šīm kāpnēm bēniņos atrodas kambarītis ar kamīnu, durvis ar virām."* Kāpnes rekonstrukcijā ir iezīmētas turpat, kur 1681. gada plānā. Acīmredzot kāpnes kopā ar galerijas telpām tika iekļautas vienotā piebūvē un minētais kambarītis atradās virs kāpnēm to sākumdaļā un funkcionāli bija saistīts ar galerijas otrā stāva telpām.

PILS OTRAIS JEB GALVENAIS STĀVS (7. att.)

Tālāk revīzijas tekstā seko galvenā (mūsdienās – otrā) stāva telpu apraksts: *"Uzejot galerijā iepretim kāpnēm, ir velvēta baznīca ar visiem piedurumiem. Tajā aiz altāra uz pilsētu austrumu pusē ir divi lieli logi ar dzelzs režģiem, bet uz dienvidiem tikpat lielu logu ir trīs. No baznīcas iziet uz apaļu lielu zāli virs*

pulvera pagraba. Tajā ir divi lieli logi uz pilsētas pusi, bet viens uz Daugavu. No baznīcas uz to iziet divas durvis ar virām." Šis apraksts attiecas uz dienvidu korpusu, kur atradusies baznīca jeb pils kapela (7. att.: 12). Tā bija divu jomu telpa ar sešām ar krusta velvēm segtām travejām. Tās austrumu galā atradās altāris. Mūsdienās kapela ir sadalīta divos stāvos un vairākās sīkās telpās, bet tās apjoms ir saglabājies. Rekonstrukcijā iezīmētās ieejas vietas no galerijas kapelā un no kapelas sakristejā, kura bijusi Svina torņa otrā stāva telpā (7. att.: 29), ir turpat, kur N. Kēlera plānā. No revīzijas teksta redzams, ka durvis no kapelas uz sakristeju bijušas ailes abos galos, biezajā sienā uz Svina torni veidojot nelielu eju. Tagad tā ir aizmūrēta, un ieeja Svina torņa otrā stāva telpā mūsdienās ir no austrumu piebūves. Līdzīgi kā minētajā N. Kēlera plānā, arī rekonstrukcijā rādītas kapelas logu vietas. Papildu rekonstrukcijā ir iezīmēts kapelas trešais logs dienvidu pusē, kas N. Kēlera 1767. gada plānā nezin kādēļ neparādās. Baznīcas austrumu gala logi ar masīvām dzelzs restēm tika atsegti 1931. gadā, vienā no tiem tika izlauztas durvis uz austrumu piebūvi, kas paralēla pils austrumu korpusam. Mūsdienās kapelas austrumu galalogu augšdaļas var aplūkot Rakstniecības, teātra un mūzikas muzeja telpās.

Dienvidu korpusa otrā stāva rietumu daļā pētnieki tradicionāli lokalizē ordenbrāļu ēdamtelpu jeb remteri. Revīzijas teksts rāda, ka remteris atradies pirmajā stāvā, bet otrajā stāvā šajā vietā 1590. gada revīzijā minēti karaļa apartamenti. Poļu karalis Stefans Batorijs Rīgas pili, domājams, būs apmeties agrākajās mestra telpās. Mūsdienās šīs telpas ir sadalītas divos stāvos un vairākās sīkākās telpās. Taču ir saglabājies šo telpu apjoms ar diviem jomiem un astoņām travejām, ko sedz zvaigžņu velves. Jāatzīmē, ka abās rietumu gala travejās velves ir iznīcinātas.

Starp kapelu un karaļa jeb mestra telpām revīzijas tekstā minēta velvēta zāle (7. att.: 13): *"Blakus baznīcai ir vēl viena velvēta zāle ar glazētu podiņu krāsni, no kuras vienas durvis ir apakšā, bet otras ved no galerijas augšup uz baznīcu; durvis tur ar virām un segtām atslēgām."* V. Neimanis un citi pētnieki starptelpu lokalizē divu traveju lielumā. To noraidīt nevar, taču jāapsver iespēja telpu rekonstruēt četru traveju lielumā. Iespējams, 16. gs. sākumā šādas starptelpas nav bijis, jo tagad sadalītajās dienvidu korpusa telpās uz rietumiem no kapelas visās ir vienādas zvaigžņu velves un trūkst kapitālu mūra starpsienu. Velvju konsoles starp pirmo un otro traveju,

skaitot no austrumu puses, ir saglabājušās tādā pašā augstumā kā austrumu gala stūros pie kapelas sienas. Taču apskatāmajā telpā starp otro un trešo traveju konsoles ir nokaltas un velves pēda it kā balstās uz iebūvētās starpsienas. Logi šai starptelpai diemžēl revīzijas protokolā nav minēti, tāpēc telpas lielumu pēc logu skaita noteikt nav iespējams. Ieejas vieta un logi rekonstrukcijā iezīmēti analogi N. Kēlera 1767. gada plānam. No šīs telpas, šķiet, ir bijusi eja uz 1767. gada plānā iezīmētajām vītņu kāpnēm zem tās esošajā pirmā stāva telpā. Vēl vienas N. Kēlera plānā neiezīmētas durvis veda tālāk uz rietumiem esošo karaļa ēdamzāli. Rekonstrukcijā tās brīvi iezīmētas telpas rietumu sienas ziemeļu daļā.

1590. gada revīzijā lasāms: *"No šīs zāles nokļūst viņa karaliskās žēlastības lielajā ēdamistabā, kurā ir glazētu podiņu krāsns un kamīns. Tajā ir četri logi ar rūtīm un režģiem, visapkārt tai dēlīšu apšuvums un soli; durvis ar virām. Šīs istabas galā ir durvis un vītas kāpnes, kas ved augšup uz bēniņiem, un lodziņš cauri mūrim šaušanai."* Mūsdienās telpā ir saglabājusies izeja uz vītņu kāpnēm, kas ir dienvidrietumu stūra kāpņu tornīti un pa kurām varēja uzkāpt uz tagadējo ceturto, agrāko šaušanas stāvu, tāpēc karaļa ēdamistabas (7. att.: 14) lokalizācija dienvidu korpusa rietumu stūrī šaubas nerada. Tai divi logi varētu būt bijuši uz Daugavas pusi un divi uz dienvidiem. Vai telpai bijušas durvis uz galeriju, nav īsti skaidrs, jo revīzijā tādas nav minētas, bet 18. gs. durvis jau ir attēlotas visos plānos. Logi un durvis rekonstrukcijā iezīmētas analogi 1767. gada plānam.⁵⁷ Beidzot dienvidu korpusa aprakstu, jāatzīmē, ka mūsdienās tikai dienvidu korpusā ir saglabājušās galvenā stāva telpu velves, bet pārējos korpusos tās ir jau sen nokaltas.

Rietumu korpusa dienvidu daļas telpu identifikācija īpašas problēmas nerada, jo N. Kēlera 1767. gada plānā redzam 1590. gada revīzijas protokolam atbilstošu situāciju. To papildina 1784. gada pils rietumu korpusa telpu garengriezuma zīmējums.⁵⁸ 1590. gada revīzijas protokolā lasāms: *"No šīs pašas istabas [var iziet] uz viņa karaļa žēlastības velvēto guļamistabu; tajā ir glazētu podiņu krāsns un kamīns, liels logs ar režģi un jaunu rūti, panelis un soli visapkārt; durvis ar virām. No guļamistabas divas durvis uz galeriju pils pagalmā, ar virām, trešās uz mazu velvētu istabiņu, kurā ir liels logs ar režģi un salabotu rūti; glazēta podiņu krāsns. Vienā sēnā ir durvis uz vajadzību kambarīti, otras durvis ar atslēgu ved uz mazu priekšnamu, no kura vienas durvis sānos*

iziet uz vajadzību kambarīti, bet otras uz galeriju. Lodziņš ar režģi virs durvīm, durvis ar virām." Guļamistaba lokalizējama kā rietumu korpusa dienvidu galatelpa (7. att.: 15), no kuras varēja iziet uz galeriju. Mazā velvētā telpa būs atradusies starp brūža manteļskursteni un galeriju, ar logu uz pagalma pusi. No tās varēja nonākt gan atejas jeb "vajadzību kambarīša" priekštelpā, gan atejas telpā (7. att.: 17).

Tālākās telpas identificēt ir sarežģītāk, jo 1590. gada revīzijas apraksts kļūst haotisks un neatbilst mūsdienu plānojumam: "Tālāk nāk zāle, durvis uz velvētu zāli, kurā ir kamīns, divi logi uz Daugavas pusi, ar režģiem un rūti, bet trešais ar režģi, bez rūts iziet uz galeriju. Trešās slēdzamās durvis ved uz velvētu istabiņu, kurā ir liels logs ar režģi un rūti. Krāsns no glazētiem podiņiem, kamīns, "māzerēts" skapis, bet sāņus ir kambarītis no zāģētiem dēļiem un logs ar režģi, kas iziet uz galeriju." Šīm telpām vajadzēja atrasties rietumu korpusa ziemeļu galā virs virtuves. Zāle varēja būt bijusi telpa līdz virtuves manteļskurstenim (7. att.: 18), ar izeju uz tālākajām telpām starp korpusa ārsienu un minēto manteļskursteni. Te 19. gs. sākuma plānos labi redzama starptelpa ar logiem.⁵⁹ Arī N. Kēlera plāns rāda logu vietas aiz manteļskursteņa. Velvētā istabiņa (7. att.: 19) būs bijusi korpusa ziemeļu galā, bet "sāņus" kambarītis varēja atrasties starp skursteni un galeriju (7. att.: 20).

1590. gada revīzijas apraksts tālāk skan: "No [varbūt aiz] šīs istabiņas atrodas atkal liela apaļa zāle, kurā ir jauna glazētu podiņu krāsns, divi logi ar režģiem un rūtīm. Trīs durvis ar virām, vienas uz šo iepriekšējo istabu, otras uz blakus esošo velvēto kambarīti Daugavas pusē, kurā ir kamīns un divi logi ar režģiem, bet vienā ir rūts un neliela blakus telpa ar izlabotām durvīm. Trešās durvis iziet uz priekštelpu, kurā ir liels logs uz priekšpili. Durvis iziet uz galeriju." Šo apraksta daļu revidents acīmredzot rakstījis, atrodoties ziemeļrietumu stūra telpā, pirms tam izgājis no Svētā Gara torņa trešā stāva telpas (7. att.: 22). Citādi atbilstoši aprakstam novietot telpas nav iespējams. No kvadrātiskās ziemeļrietumu stūra telpas (7. att.: 21) varēja nokļūt Svētā Gara torņa apaļajā telpā, iepriekš aprakstītajā kambarī Daugavas pusē (7. att.: 19), t.i., rietumu korpusa ziemeļu galā un uz telpu ziemeļu korpusa rietumu galā (7. att.: 23). Pēdējai bija logs ziemeļu sienā, kas vērsts uz priekšpili, bet durvis dienvidu sienā veda uz galeriju. Te ir durvis arī mūsdienās.

Tālāk seko ziemeļu korpusa citu telpu apraksts: *"No šīs priekštelpas nonāk velvētā istabā, kurā ir jauna glazētu podiņu krāsns, kamīns, divi lieli stikla logi bez režģiem, durvis ar virām. Otrās durvis ved uz tālākām priekštelpām, kurās ir vienkārša krāsns un kamīns, liels stikla logs bez režģa. Durvis ar virām ved uz galeriju."* Vēl 1767. gada N. Kēlera ziemeļu korpusa garengriezumā otrajā stāvā ir rādītas daļēji saglabājušās velves, bet jau 1784. gadā šī korpusa griezumā redzamas nokaltas velves.⁶⁰ Par telpu izvietojumu var spriest pēc sienu biezuma un 1767. gada plāniem. Pirmā telpa ar diviem logiem uz priekšpili atradusies ziemeļu korpusa rietumu daļā (7. att.: 24), bet otrā visticamāk tieši virs vārtu caurbrauktuves, un no tās vedusi izeja uz galeriju (7. att.: 25).

Tālāk 1590. gada revīzijā aprakstīta ziemeļu korpusa austrumu gala telpa: *"Līdzās šīm priekštelpām ir prāva velvēta zāle ar kamīnu, kurā ir divi lieli logi ar jaunām rūtīm un sānos ir vajadzību kambarītis; durvis ar virām. No šīs zāles durvis un vītas kāpnes ved uz bēniņiem, bet otras durvis – uz galeriju, trešās uz velvētu zāli .."* Šī telpa aizņēmusi ziemeļu korpusa austrumu daļu – vietu, ko visi pētnieki ir identificējuši kā dormitoriju – ordenbrāļu guļamtelpu (7. att.: 26). Šādu iespēju apstiprina atējas jeb "vajadzību kambarīša" pieminējums revīzijas tekstā. Niša ziemeļu sienā N. Kēlera 1767. gada plānā acīmredzot rāda atējas atrašanās vietu,⁶¹ tur tā iezīmēta arī rekonstrukcijā. Mūsdienās uz priekšpils pusi ziemeļu sienā ir četri logi, bet revīzijas tekstā ir minēti tikai divi, tāpēc logu atrašanās vieta izvēlēta nosacīti. Durvis uz galeriju rekonstrukcijā rādītas vietā, kur 1767. gada plānā ir iezīmēta no citām atšķirīga logaila. No šīs telpas varēja nokļūt priekštelpā pirms kapitula zāles.

Tālāk aprakstīta velvētā zāle, *"kurā ir jauna podiņu krāsns un kamīns. Tajā ir divi lieli logi ar rūtīm un režģiem. Aiz šīs zāles ir atkal vēl lielāka zāle, kas vienā galā saskaras ar baznīcu. Tajā ir pieci lieli logi ar režģiem, kas iziet uz pilsētas vaļņa pusi, kas uzbērts uz pilij piederošās teritorijas. Pret zāles vidu, vienā sīnā, ir kamīns. No tās māzerētas durvis iziet uz galeriju un lielām akmens kāpnēm."* Zāle neapšaubāmi atradusies austrumu korpusā, tai arī N. Kēlera plānā ir sešas travejas ar krāšņām tikla velvēm. Bet 1590. gada aprakstā zālei ir minēti tikai pieci lieli logi. Tādu ainu rāda arī J. K. Broces senākās pils fasādes zīmējums.⁶² Tāpēc domājams, ka revīzijas sastādīšanas laikā zālei bijusi atdalīta priekštelpa (7. att.: 27) un tai bijuši divi mazāki logi, no

kuriem viens visticamāk bijis vērsts uz pagalma pusi. Pārējo korpusa daļu – piecas travejas – aizņēma kapitula zāle (7. att.: 28) ar pieciem lieliem logiem austrumu sienā uz pilsētu un brīvi rekonstruētu izeju telpas dienvidu galā uz galeriju.

Augšējais 16. gs. trešais stāvs, bet mūsdienās ceturtais pils stāvs nebija izbūvēts, tur atradās noliktavas un šaujamlūkas šaušanai. Tā kā šis stāvs revīzijas protokolā nav detalizēti aprakstīts, rekonstrukcijas zīmējumā tas nav rādīts. Ieroču stāva divas nepārveidotas šaujamlūkas tiek eksponētas LVM ekspozīcijā, kur tās var aplūkot gan no telpas puses, gan ārpusēs. To nišas segtas ar segmentveida ķieģeļu arku. Ķieģeļu izmēri šaujamlūkas un sienas pie šaujamlūkas mūrējumā visai dažādi – 26–28,5 x 12–14 x 7,5–8,5 cm. Šis ķieģeļu izmērs nepārprotami saistāms ar Pletenberga laika pili. To, ka mūrējumā ir izmantots arī salasīts materiāls, liecina divu atšķirīgu izmēru ķieģeļi – 30,5–31 x 14 x 8,5 cm. No ieroču stāva varēja nokļūt Svētā Gara torņa un Svina torņa abos augšējos stāvos.

1590. gada aprakstā minēts arī pils jumta segums: *“Visa pils klāta ar kārniņu jumtu, bet latojums un balķi virs velvējumiem daudzās vietās ir sapuvuši sliktā kārniņu seguma dēļ, pa kura spraugām ūdens nokļūst velvēs, bet vairākās vietās iet cauri velvēm līdz pat dzīvojamām telpām, kas prasa neatliekamu, steidzošu remontu, ir nepieciešama kalķošana un jauni balķi, jo citādi sagrūs [jumts] un pēc tam velves neizturēs un prasīs ilggadīgus labojumus.”*

Par Svētā Gara torņa ceturto stāvu un piekto stāvu revīzijas protokolā teikts: *“Vienā [pils] stūrī Daugavas pusē mūrī atrodas tornis sliktā stāvoklī un zāle ar griestiem un grīdu. Tajā atrodas kamīns, četri lieli logi, kur var novietot lielgabalus. Virs šīs zāles ir otra – tāda pati, bēniņos, kurā ir septiņi logi šaušanai ar lielgabaliem.”*

Par Svina torņa augšējiem – trešo un ceturto stāvu revīzijas protokolā ziņas ir skopākas: *“Otrs tornis, apaļais, atrodas pilsētas pusē. Tajā ir divi stāvi un ne mazums logu tiklab lielai, kā mazai šaušanai.”* Jādomā, ka arī 16. gs. Svina torņa trešajā stāvā bija četri logi un kamīns. Logu sākotnējo formu rāda ziemeļu puses logs, kuru kādreiz aizsedza austrumu piebūve. 1931. gadā logs tika atsegts – un tā vietā tika ierīkotas durvis no torņa uz austrumu piebūvi.⁶³ Svina torņa piektajā stāvā, domājams, līdzīgi kā Svētā Gara tornim, ir bijuši septiņi logi. Vienu no tiem mūsdienās aizsedz austrumu piebūves jumta konstrukcija.

Nobeigumā var secināt, ka 16. gs. galvenā pils sastāvēja no četriem trīsstāvu korpusiem. Visiem korpusiem bijuši divi dzīvojamie stāvi un trešais – ieroču stāvs. Kopējais pils sienu augstums palicis nemainīts – aptuveni 18–19 m, skaitot no dienvidu korpusa pirmā stāva grīdas. Plānā galvenā pils veidoja gandrīz regulāru četrstūri ap iekšējo pagalmu. Zem visa austrumu un dienvidu korpusa bija pagrabi ar krusta velvēm. Tikai dienvidu korpusa austrumu galā divās travejās ir zvaigžņu velves. Ziemeļu un rietumu korpusiem pagrabi ierīkoti tikai zem daļas no pirmā stāva telpām. Pagalma vidū bijusi aka. Pagalmā gar visiem korpusiem bijusi galerija, kura bija sadalīta divos stāvos. Gar pagalma austrumu malu uz galeriju un pils augšstāviem veda atklātas kāpnes.

Ceļot 16. gs. sākuma pili, tajā noteikti iekļauti atsevišķi 14. gs. pils fragmenti, kas bija saglabājušies pēc sagraušanas 15. gs. beigās. Tie ir galvenokārt pagrabos – sienu mūrējumos. Ar senākās pils plānojumu, domājams, skaidrojams fakts, ka dienvidu un rietumu korpusi ir divjomu, bet austrumu un ziemeļu – vienjoma. 16. gs. celtnes kopapjoms (plānā ap 53–54 x 56 m) ir saglabājies līdz mūsdienām, tikai austrumu korpusam paplašināts, piebūvējot papildu četrstāvu korpusu un līdz ar to vairāku logu vietā izlaužot durvjailas. Galvenās pils pirmā stāva telpu plānojums mainījies salīdzinoši nedaudz, tikai lielākās telpas ar starpsienām ir sadalītas sīkākās. Jāatzīmē, ka visas pirmā stāva telpas sedz saglabājušās krusta velves. 18.–19. gs. visos galvenās pils korpusos otrais stāvs ir sadalīts divos stāvos un kādreizējās lielās kapitula zāles, kapelas u.c. telpas ar kapitālām sienām sadalītas sīkākās. Austrumu, ziemeļu un rietumu korpusu galvenajam stāvam ir nokaltas velves, to vietā ierīkojot limeniskus griestus. Galvenā stāva krusta un zvaigžņu velves ir saglabājušās tikai tagadējā dienvidu korpusa trešā stāva pārsegumos.

Analizējot Rīgas pils plānojumu kā vislabāk saglabājušos no 1590. gada revīzijā aprakstītajām Livonijas pilīm, iespējams novērtēt šīs revīzijas ticamības pakāpi. Neņemot vērā dažas sīkas neprecizitātes, revīzijas teksts jāvērtē kā ļoti ticams un būtu plašāk izmantojams vairs mūsdienās nesaglabājušos Vidzemes Livonijas perioda mūra piļu plānojumu izpētē.

Kā jau minēts ievadā, šajā rekonstrukcijā apkopotas pašreiz pētnieku rīcībā esošās ziņas par pili. Nevar noliegt, ka daudzas vietas rekonstrukcijā ir hipotētiskas. Tāpēc jācer, ka turpmākie arheoloģiskie, arhitektoniskie un arhīvu pētījumi dos jaunus materiālus pils būvvēstures precizēšanai.

ATSAUCES

- ¹ Döring J. Ordensschlösser zu Riga // Sb. Kurl. 1879. – Mitau, 1880. – S. 6–19.
- ² Turpat, Taf. I.
- ³ Löwis of Menar C., von. Schloss Riga und seine St. Andreascapelle // Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1887. – Riga, 1888. – S. 67–71; Löwis of Menar C., von. Bemerkungen betreffend das Rigasche und Lemsalsche Schloß // Sb. Rig. 1888. – Riga, 1889. – S. 73–76.
- ⁴ Sb. Rig. 1887. – Riga, 1888. – Taf. I–III.
- ⁵ Neumann W. Das mittelalterliche Riga. – Riga, 1892. – S. 49–51; Taf. XXI–XXIII.
- ⁶ Tuulse A. Das Schloß zu Riga // Sitzungsberichte der Gelehrten estnischen Gesellschaft. – Tartu, 1939. – Bd. 2. – S. 61–132.
- ⁷ Caune M. Rīgas pils. – Riga, 2001. – 39., 40. lpp.
- ⁸ Ciglis J., Zemītis G. Arheoloģiskie pētījumi Rīgas pili // ASM 1994 un 1995. – Riga, 1996. – 55., 56. lpp.
- ⁹ Mašīnrakstā sagatavotie pārskati glabājas Rīgas domes Galvenās arhitektūras pārvaldes Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas arhīvā un SIA AIG arhīvā.
- ¹⁰ Rewizija zamkow Inflant. Zamek Riski. – Centrālais seno aktu arhīvs (Maskava), 389. f., 577. l. (1962. g. latviski tulkojis J. Zemzaris. Mašīnraksts Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centra arhīvā.)
- ¹¹ Caune M. Rīgas pils. – 60. lpp., 41. att.
- ¹² Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. – Rīga, 1992. – 1. sēj.
- ¹³ Caune M. Rīgas pils. – 25. lpp., 8. att.
- ¹⁴ Iespējams, grāvis pastāvējis jau agrāk un redzams pilsētas pusē jau S. Minstera 1550. gadā izdotajā “Kosmogrāfijā”.
- ¹⁵ Erdmanis G. Rīgas pils (tag. Pionieru pils) arhitektonisko formu telpiskās uzbūves analīze // Par tehnikas vēsturi Latvijas PSR. – Rīga, 1964. – VI laid. – 120. lpp.
- ¹⁶ Nesalāsāms vārds.
- ¹⁷ Tālāk tekstā būs minēti kā N. Kēlera plāni.
- ¹⁸ 1590. gada revīzijas protokola J. Zemzara tulkojumā latviski netulkots vārds.
- ¹⁹ H. Tūma gravīra. J. Delvera 1963. gada kopija.
- ²⁰ Ciglis J., Zemītis G. Arheoloģiskie pētījumi Rīgas pili. – 53. lpp.
- ²¹ Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae // Scriptores rerum Prussicarum. – Leipzig, 1863. – Bd. 2. – S. 91.
- ²² Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. – 1. sēj. – 186. lpp.
- ²³ Turpat. – 196. lpp.
- ²⁴ Caune M. Rīgas pils. – 61. lpp.

- ²⁵ *Tuulse A.* Das Schloß zu Riga. – S. 121, 122.
- ²⁶ *Caune M.* Rīgas pils. – 39. lpp., 20. att.
- ²⁷ *Turpat.* – 21. lpp., 5. att.; *Ciglis J., Zemītis G.* Arheoloģiskie pētījumi Rīgas pilī. – 55., 56. lpp.
- ^{27a} Jau pēc raksta uzrakstīšanas 2002. gada arheoloģiskās uzraudzības darbu laikā tika atklāta agrāk nezināma vismaz 2 m bieza siena, kas perpendikulāri atzarojās no 4 m biezās aizsargsienas priekšpils austrumu daļā un turpinājās uz dienvidiem virzienā uz galvenās pils kāpņu torni. Jaunatklātā siena mūrēta vienlaicīgi ar 4 m biežajām aizsargsienām, ziemeļaustrumu apaļo torni un datējama ar 15. gadsimtu. Pēc kultūrlāņa rakstura spriežot, tās paliekas 16.–17. gs. noteikti bija virs zemes un norobežoja priekšpili austrumu galā. Tāpēc rekonstrukcijas zīmējumā autors konstatē, ka ir kļūdījies, un secina, ka priekšpils austrumu daļas situāciju ticami rāda 1934. gadā Rīgā izdotajā attēlu sakopojumā "Zviedru laikmets Latvijā" ar 37. nr. ievietotā Rīgas apkārtnes karte, kurā attēlotas priekšpils apbūves kontūras.
- ²⁸ *Neumann W.* Das mittelalterliche Riga. – Riga, 1892. – S. 46, Fig. 44.
- ²⁹ *Caune M.* Rīgas pils. – 47., 49. lpp.
- ³⁰ Mašīnrakstā sagatavoti pārskati: 1) *Dirveiks I., Špaks A., Lapiņš A.* Rīgas pils arhitektoniski mākslinieciskā izpēte. – Rīga, 1994. – 3. sēj. (Priekšpils ZR korpusa fasādes); 2) *Dirveiks I., Špaks A., Lapiņš A., Beitāns K.* Rīgas pils cokolstāva arhitektoniski mākslinieciskā izpēte. – Rīga, 1995. – 7. sēj. (Priekšpils ZR korpusa cokolstāva telpu arhitektoniski mākslinieciskā izpēte). Datorizdrukas eksemplārs glabājās likvidētajā Rīgas pils pārvaldē.
- ³¹ *Dirveiks I., Špaks A., Lapiņš A., Beitāns K.* Rīgas pils cokolstāva arhitektoniski mākslinieciskā izpēte. – Rīga, 1995. – 7. sēj. (Priekšpils ZR korpusa cokolstāva telpu arhitektoniski mākslinieciskā izpēte). Pielikums Nr. 1; *Lūsēns M.* Arheoloģiskās apsekošanas rezultāti. Datorizdrukas eksemplārs glabājās likvidētajā Rīgas pils pārvaldē.
- ³² *Dirveiks I., Špaks A., Lapiņš A.* Rīgas pils arhitektoniski mākslinieciskā izpēte. – Rīga, 1994. – 3. sēj. (Priekšpils ZR korpusa fasādes).
- ³³ *Dirveiks I., Špaks A., Lapiņš A., Beitāns K.* Rīgas pils cokolstāva arhitektoniski mākslinieciskā izpēte. – Rīga, 1995. – 7. sēj. (Priekšpils ZR korpusa cokolstāva telpu arhitektoniski mākslinieciskā izpēte). Pielikums Nr. 1; *Lūsēns M.* Arheoloģiskās apsekošanas rezultāti.
- ³⁴ *Turpat.*
- ³⁵ Kopija Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centrā.

- ³⁶ Garumu neizdevās iegūt; ķieģeļu platums 13 cm, biezums 8,5 cm.
- ³⁷ Caune M. Rīgas pils. – 60. lpp., 41. att.
- ³⁸ Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. – 1. sēj. – 193. lpp.
- ³⁹ Piezīmju kopija LVM Arheoloģijas nodaļā.
- ⁴⁰ Ruģēns A., Blūms P. LPSR Vēstures muzeja zinātniskās izpētes ekspedīcijas darba atskaite par laiku no 1976. g. septembra līdz 1978. g. janvārim. – Rīga, 1978. Mašīnraksts Latvijas Vēstures muzejā.
- ⁴¹ Melne I., Ciglis J. Pētījumi Rīgas pils ziemeļu korpusa pagrabstāvā // Arheologu pētījumi Latvijā 1999.–2000. gadā. – Rīga, 2002 (publicēšanā).
- ⁴² Ruģēns A., Blūms P. LPSR Vēstures muzeja zinātniskās izpētes ekspedīcijas darba atskaite ..
- ⁴³ Lapiņš A., Taurena A. Rīgas pils. Sv. Gara torņa plānojuma arhitektoniski mākslinieciska izpēte. II. – 2 sēj. – Rīga, 1996. – 3. lpp. Datorizdrukas eksemplārs glabājās likvidētajā Rīgas pils pārvaldē.
- ⁴⁴ Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. – 1. sēj. – 202. lpp.
- ⁴⁵ Ruģēns A., Blūms P. LPSR Vēstures muzeja zinātniskās izpētes ekspedīcijas darba atskaite .. – 11.–15. lpp.
- ⁴⁶ Turpat.
- ⁴⁷ Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. – 1. sēj. – 194. lpp.
- ⁴⁸ Turpat.
- ⁴⁹ Turpat.
- ⁵⁰ Piezīmju kopija LVM Arheoloģijas nodaļā.
- ⁵¹ Caune M. Rīgas pils. – 67. lpp., 46. att.
- ⁵² Piezīmju kopija LVM Arheoloģijas nodaļā.
- ⁵³ Neumann W. Das mittelalterliche Riga. – Riga, 1892. – Taf. XXI.
- ⁵⁴ Par plānu autoriem sk.: Caune M. Rīgas pils. – 76. lpp., 55. att.
- ⁵⁵ Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1399. f., 1. apr., 470. l.; 1488. f., 2. apr., 530. l.
- ⁵⁶ Rekonstrukcijas zīmējums nav dots, jo galerijas otrais stāvs veido starpstāvu starp pirmo un otro stāvu.
- ⁵⁷ Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. – 1. sēj. – 196. lpp.
- ⁵⁸ Caune M. Rīgas pils. – 76. lpp., 55. att.
- ⁵⁹ Васильев Ю. Классицизм в архитектуре Риги. – Рига, 1961. – С. 134.
- ⁶⁰ Caune M. Rīgas pils – 77. lpp., 55. att.
- ⁶¹ Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. – 1. sēj. – 196. lpp.
- ⁶² Turpat. – 181. lpp.
- ⁶³ Caune M. Rīgas pils. – 139. lpp., 111. att.

Jānis Ciglis

AN ATTEMPT TO RECONSTRUCT THE 16TH CENTURY PLAN OF RIGA CASTLE

Summary

The present Riga Castle was built in the early 16th century. It consisted of the main castle building and an outer bailey on the north side.

In the 16th century, the outer bailey of Riga Castle had two three-storey blocks without basements. Each block had two residential floors and a third floor with the parapet. There was a gate with a tower on the north side and a stables block in the eastern part, as indicated in the records of the 1590 inspection. In the plan these blocks form an almost exact rectangle around an inner yard. The courtyard was open. The outer bailey had a defensive wall on the eastern side, built in the 15th century, and the horse-stables were in the area of the present courtyard of the outer bailey. In the 16th century the west block and the west wing of the north block were slightly lower than at present. They were heightened in the 17th century, when living quarters were built in the former parapet.

The main castle building consisted of four three-storey blocks. Each block had two residential floors and a parapet on the third floor. The total height of the castle walls has remained unchanged – 18–19 metres, measured from the ground floor of the south block. In plan the main castle building formed an almost exact rectangle around the inner courtyard. Underneath the whole of the east and south blocks there were cellars with cross vaulting. Only in two bays of the east end of the cellars of the south block there are star vaults. In the north and west wings, cellars were built only under part of the ground floor rooms. In the middle of the courtyard there was a well. All the blocks had a gallery facing the yard, which in three wings was divided into two gallery floors. An open staircase along the east side of the yard led to the gallery and the upper floors of the castle. The ground floor of the main castle housed the stores, living rooms and the refectory for the brothers of the order. On the first floor was the chapel, rooms for the Master of the Order and the commander, and the dormitory for the brothers of the order.

In the 16th century, when the castle was built, certain fragments of the 14th century castle were included in it, which remained after the castle had been destroyed in the late 15th century. These can be identified mainly in the masonry of the cellar walls. It is probably because of the plan of the earlier castle that the south

and west blocks consist of two bays, while the east and north blocks have only one bay. The 16th century structure has survived in its total extent (around 53–54 × 56 m in plan), only the east wing has been widened with the addition of another four-storey block, and so several of the windows have been made into doorways. The plan of the ground floor rooms of the main castle has changed comparatively little, only the larger rooms have been partitioned. It should be mentioned that all the ground floor rooms still have their cross vaulting. In the 18th–19th centuries the first floor in all the blocks of the main castle was divided into two storeys, and the former large rooms – the chapter hall, the chapel etc. – have been partitioned with substantial walls. The vaulting of the main floor in the east, north and west blocks has been removed, creating flat ceilings. The cross and star vaults of the main floor remain only in the present third floor ceiling of the south block.

Figure Captions

- Fig. 1. Plan of the main floor of Riga Castle (reconstruction by J. Döring, 1880)
- Fig. 2. Plan of the main floor of Riga Castle (reconstruction by K. Löwis of Menar, 1888)
- Fig. 3. Plan of the basement floor in the 16th century (reconstruction by J. Ciglis; drawing by A. Ivbule)
- Fig. 4. Plan of the first floor of Riga Castle in the 16th century (reconstruction by W. Neumann, 1892)
- Fig. 5. Plan of the first floor of Riga Castle in the 16th century (reconstruction by J. Ciglis; drawing by A. Ivbule)
- Fig. 6. Plan of the second floor of Riga Castle in the 16th century (reconstruction by W. Neumann, 1892)
- Fig. 7. Plan of the second floor of Riga Castle in the 16th century (reconstruction by J. Ciglis; drawing by Dz. Zemīte)
- Fig. 8. Wall of the gate tower of the outer bailey (14th century) and the wall of the outer bailey (15th century) at the level of the basement floor (photo by D. Zande)
- Fig. 9. Detail of a cellar wall of Riga Castle from the 14th–15th centuries, built of dolomite ashlar in clearly distinguishable rows in the basement floor of the south block
- Fig. 10. 16th century masonry of the Lead Tower of Riga Castle, of assorted building materials

Ilmārs Dirveiks

RĪGAS PILS PRIEKŠPILS ARHITEKTŪRA LIVONIJAS ORDEŅA LAIKĀ

Daugavas krastā 1330. gadā celtās Rīgas ordenpils priekšpili veido četrstūrainis iekšējais pagalms ar tā malās novietotiem trim korpusiem, kas pieslēdzas galvenās pils ziemeļu korpusam un Sv. Gara tornim. Priekšpils arhitektūra līdz 20. gs. beidzamajam gadu desmitam bija maz pētīta. Laikā no 1994. līdz 1996. gadam, kad priekšpils korpusus pielāgoja Valsts prezidenta rezidencei un veica celtnes rekonstrukciju un labiekārtošanu, notika ļoti plaši būvstruktūras atsegumi virszemes līmenī. Īpaši jāmin, ka ziemeļu korpusa rietumu spārna¹ ziemeļu fasādei visā augstumā un pagalma fasādēm cokolstāva līmenī noņēma apmetumu. Sakarā ar pazemes komunikāciju pārveidošanu 1994. gadā notika nelieli arheoloģiskie aizsardzības izrakumi ziemeļu korpusā, bet 1995. gada sākumā, nostiprinot pamatus, plašā apjomā veikta arheoloģiskā izpēte ziemeļu korpusa pagrabos.²

Rekonstrukcijas darbu laikā 1994.–1996. gadā priekšpils korpusu fasāžu, interjeru, jumtu un citu konstrukciju arhitektoniski māksliniecisko izpēti veica SIA "Arhitektoniskās izpētes grupa" (AIG) speciālisti.³ Pētījumi galvenokārt notika priekšpils ziemeļu un rietumu korpusā, bet austrumu daļas detalizēta, objekta nozīmei un apjomam atbilstoša arhitektoniskā izpēte virszemes mūru nelielo atsegumu dēļ bija iespējama tikai daļēji. Priekšpils korpusos atsegtajās būvkonstrukcijās un interjeru apdarē varēja konstatēt dažādu periodu pārbūves, kas datējamas ar laiku no 14. gs. līdz 20. gadsimtam. Šajā rakstā apkopota tikai daļa pētījumu rezultātu – atziņas par Rīgas pils priekšpils būvvēsturi no 14. gs. līdz 16. gs. 2. pusei, kad pēc Livonijas ordeņvalsts likvidēšanas mainījās pils īpašnieki un ēku izmantošanas veids.

14.–15. GS. CELTNIECĪBAS LIECĪBAS PRIEKŠPILĪ

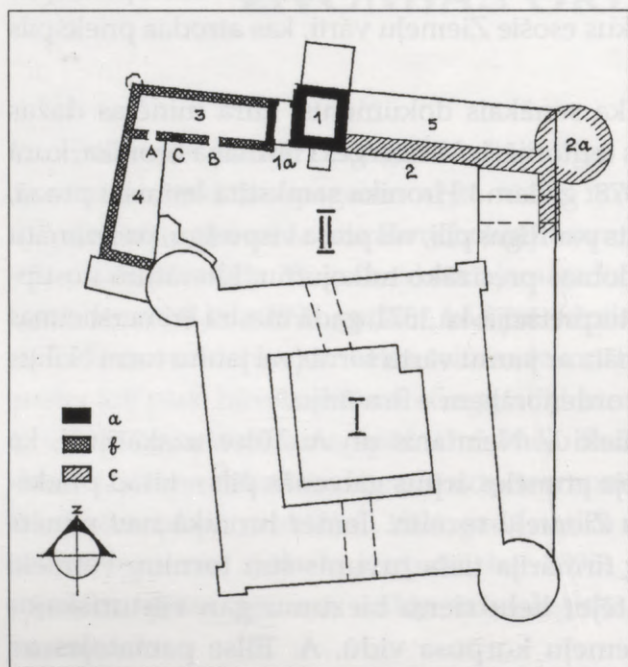
Rīgas pils priekšpils mūros līdz mūsdienām saglabājušās vienīgi atsevišķas vecāko būvkonstrukciju daļas, kas radušās laikposmā no 1330. gada, kad Daugavmalā uzcelta ordeņpils, līdz 1484. gadam, kad to nopostīja rīdzinieki. Pazīstamākie un senākie viduslaiku būvju fragmenti ir priekšpils Ziemeļu tornis un tam blakus esošie Ziemeļu vārti, kas atrodas priekšpils ziemeļu daļas vidū.

Vēsturnieki pieņem, ka senākais dokuments, kurā minētas dažas celtnes Rīgas pils priekšpils teritorijā, ir Vartberges Hermana hronika, kurā aprakstīti notikumi līdz 1378. gadam.⁴ Hronika sarakstīta latīniski prozā, un tā teksta daļa, kurā runāts par Rīgas pili, vēl prasa vispusīgu, padziļinātu analīzi, lai atrastu autora domas precīzāko tulkojumu. Literatūrā nostiprinājusies hronista teksta interpretācija, ka 1371. gadā mestra Frimersheimas Vilhelma laikā pils papildināta ar jaunu vārtu torni (vai jaunu torni blakus vārtiem) un ēku slimajiem ordeņbrāļiem – firmāriju.⁵

Iepriekšējie pils pētnieki V. Neimanis un A. Tūlse uzskatījuši, ka “slimo brāļu ēkai” vajadzēja atrasties ārpus galvenās pils – tātad priekšpilī un visdrīzāk – blakus Ziemeļu tornim. Tomēr hronikā nav minēts ne vārds “priekšpils”, ne firmārija tiešs tuvums šim tornim. Pētnieki torni lokalizējuši, konstatējot lielu sienu biezumu gan vēsturiskajos plānos, gan priekšpils ziemeļu korpusa vidū. A. Tūlse pamatojas uz V. Neimaņa 1892. gadā publicētu pils plāna rekonstrukciju,⁶ kur tornis pirmo reizi grafiski attēlots blakus vārtu caurbrauktuvei.⁷ A. Tūlse vārtus un torni tiem blakus raksturojis kā tipiskus viduslaikiem – atzīmējot vārtu ne pārāk lielos izmērus; viņš uzskata, ka tie domāti galvenokārt kājām-gājējiem.⁸

Mēģināsim papildināt iepriekšējo pētnieku secinājumus ar celtnes izpētē nesen konstatētajiem faktiem. Šodien priekšpils Ziemeļu torņa kādreizējais otrais stāvs kļuvis par tagadējo pirmo stāvu un tajā atrodas 20. gs. 30. gados izveidotais vestibils. Vārtu caurbrauktuve ierīkota līdzās Ziemeļu tornim rietumu pusē un iekļauta ziemeļu korpusa rietumu spārna apjomā. Vārtu telpā 1994. gada arheoloģisko izrakumu laikā atklāja, ka zem 16. gs. celtā korpusa ārsienas atrodas kādas senākas no

gaiša dolomīta mūrētas 1,88 m biezās sienas pamati.⁹ Diemžēl izrakumi nedeva precīzu atbildi par šī senā mūra celtniecības laiku. Vēsturniece M. Caune pieļāvusi iespēju, ka atraktā senā siena bijusi vecāka par 1330. gadu.¹⁰ Senajā sienā vēlāk izlauzta 1,5 m plata aila, kas pēc saviem izmēriem vairāk atgādina platas durvis, nevis vārtus. Uz to vedusi ar koka grīdu klāta eja, kuras sienas mūrētas no sārtā gliemežu dolomīta

1. att. Rīgas pils pirmā stāva shēma.

I – galvenā pils, II – priekšpils. Priekšpils daļu apzīmējumi: 1 – Ziemeļu tornis, 1a – Ziemeļu vārtu būve, 2 – aizsargmūris, 2a – ziemeļaustrumu tornis, 3 – ziemeļu korpusa rietumu spārns, 4 – rietumu korpusa austrumu spārns, 5 – ziemeļu korpusa austrumu spārns, A, B, C – 16. gs. 1. puses portāli; a – 14. gs., b – 15. gs., c – 15. gs. beigās, 16. gs. sākums

akmeņiem, izmantoti arī daži ķieģeļi un to daļas. Īpaši atzīmējami kāda ķieģeļa lielie izmēri: 9 x 13,5 x 30 cm.¹¹ Pēc līdzšinējiem datiem, Rīgas mūra celtnēs ķieģeļu garums līdz 31 cm pieaug tieši 14. gadsimtā.¹² Sārtā gliemežu dolomīta lietošanas agrākā hronoloģiskā robeža Rīgā nav precīzi konstatēta. Arheologs A. Caune norāda, ka Rīgas arheoloģiskajos izrakumos atsegtajās 13. un 14. gs. 1. puses mūra dzīvojamās mājās sārtais gliemežu dolomīts nav konstatēts.¹³ Tātad šaurās ailas un ejas izbūve visticamāk saistāma ar 14. gs. vidu vai 2. pusi, kas atbilst minētajām mestra Frimersheimas Vilhelma laika pārbūvēm. Viduslaiku mūra neliels fragments atrasts vārtu ailas rietumu malas pagalma pusē (3. att.: E). Šo ķieģeļu mūra fragmentu daļēji aizsedz tā priekšā vēlāk –

15. gs. beigās vai 16. gs. sākumā – uzcelta ziemeļu korpusa rietumu spārna pagalma siena. Tajā lietoto ķieģeļu izmēri 8,5–9 x 13–13,5 x 29,5–30 cm ir līdzīgi iepriekš minētajam ķieģelim šaurās vārtu ejas sienā. Gotisko mūra sējumu noskaidrot nebija iespējams, tas turpinājās sienas dziļumā ap 0,8 m aiz vēlāk celtās ziemeļu korpusa rietumu spārna pagalma sienas un apskatāms tikai nelielā spraugā. Redzams vienīgi, ka gotisko ķieģeļu mūrējums ir izšuvots. Iespējams, ka vecā siena aizsegta ar jauno tāpēc, ka 15. gs. beigās vai 16. gs. sākumā paredzamās pagalma sienas iesējuma vieta Daugavas pusē celtajā rietumu korpusa ārējā mūrī nosprausta neprecīzi. Tāpēc abu sienu saduras vietā radies pagalma fasādē šodien redzamais 80 cm platais izvirzījums. Senākā gotisko ķieģeļu siena bijusi kādas vienstāva ēkas daļa – varbūt tā ir Vartberges Hermana minētā firmārija siena un līdz ar to datējama ar 14. gs. 2. pusi.

Virš gotisko ķieģeļu mūra pagalma fasādē atsedzās labi saglabāties no pelēkā dolomīta akmens kvadriem celts sienas fragments – tas veidoja virsvārtu būves stūri un turpinājās līdz pat pašreizējā otrā stāva palodžu līmenim. Kontrolzondāžās noskaidrojies, ka virsvārtu būves pagalma siena virs Ziemeļu vārtiem, kā arī Ziemeļu torņa pagalma siena mūrēta vienlaicīgi. Gan torņa, gan virsvārtu mūrī vietām izmantots sārtais gliemežu dolomīts.

Priekšpils pagalma ziemeļu fasādē virs Ziemeļu vārtu ailes arhitektoniskās izpētes laikā konstatētas divas daļēji saglabājušās aizmūrētas oriģinālas logailas ar segmentveida pārsedzi. Tās varētu saistīt ar 1590. gadā Rīgas pils revīzijā minētajiem diviem logiem velvētajā priekštelpā virs vārtu ailes.¹⁴ Augstāk bijusi vēl viena logaila, kas 16. gs. 2. pusē vai 17. gs. ievērojami pārveidota.

Par Ziemeļu torņa relatīvu datējumu var spriest pēc 1995. gada arheoloģiskajiem atsegumiem priekšpils ziemeļaustrumu korpusā. Pagarbos atsedza 4,10 m bieza aizsargmūra pamatus, kas gāja gar priekšpils austrumu malu līdz kādreiz bijušam apaļam tornim ziemeļaustrumu stūrī (tornim tika atsegti pamatu fragmenti). Tālāk torņa rietumu malā biezā aizsargmūra pamati atsedzās gar priekšpils ziemeļu korpusa austrumu spārna pagalma jeb dienvidu puses sienu. Pamati bija mūrēti no apskaldīta sārtā gliemežu dolomīta. Diemžēl, lai paplašinātu pagraba telpas,

1995. gadā rekonstrukcijas laikā pretēji pieminekļu aizsardzības principiem apmēram puse 15. gs. sienas tika noskaldīta un Latvijā tagad reti iegūstamais gliemežu dolomīts iznīcināts. Izrakumos noskaidroja, ka aizsargmūra pamati celti vēlāk nekā minētais Ziemeļu tornis,¹⁵ bet pats aizsargmūris daļēji nojaukts 15. gs. beigās, visticamāk – laikā, kad pilsētnieki nopostīja ordeņpili.¹⁶

Kādi ir secinājumi pēc priekšpils Ziemeļu torņa un vārtu daļas izpētes?

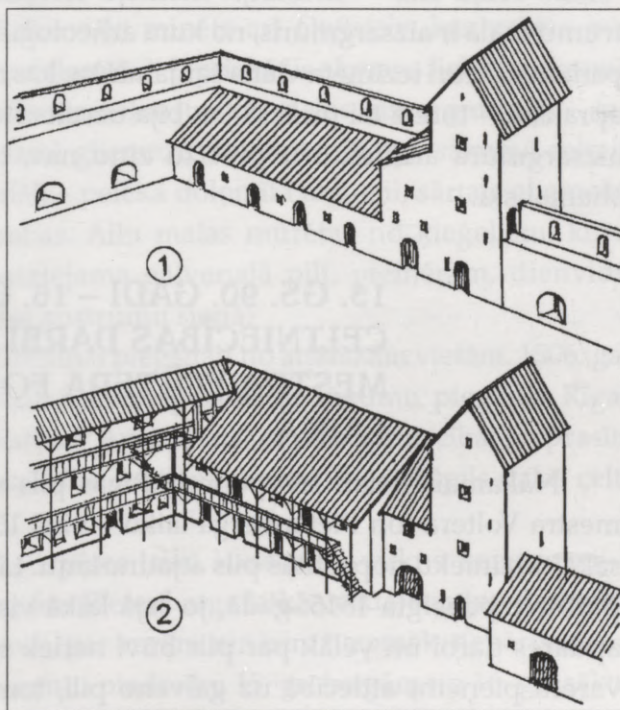
1. Jaunākie arheoloģiskie un arhitektoniskie pētījumi nenoliedz agrāko pētnieku izvirzīto pieņēmumu, ka Ziemeļu tornis un vārti ir identificējami ar Vartberges Hermana hronikā minēto torni, kas celts mestra Frimersheimas Vilhelma laikā 1371. gadā.

2. Arhitektoniskā izpēte apstiprina versiju, ka tornis un vārtu būve celta vienlaicīgi 14. gs. 2. pusē (2. att.: 1). Šīs celtnes konstrukcijas saglabājušās vismaz tagadējo 2,5 stāvu augstumā, tātad viduslaikos bijusi vismaz 2–3 stāvus augsta. Var piekrist V. Neimaņa 1892. gadā zīmētajai priekšpils rekonstrukcijas daļai, kur Ziemeļu tornis attēlots kopā ar vārtu būvi,¹⁷ un A. Tūlzes pieņēmumam par šaurākiem vārtiem kājāmgājējiem.¹⁸ Toties par kļūdainu jāuzskata V. Neimaņa pieņēmums, ka pagalma pusē blakus vārtiem iezīmētais laukums viduslaikos ietilpis vārtu būvē. Pēc arhitektoniskajiem pētījumiem secināms, ka dažādu būvkonstrukciju kompilācija te veidojusies tikai 17. gs. 1. pusē, kad izbūvēta ieeja ģenerālgubernatora apartamentos. Pašreizējās vārtu caurbrauktuves rietumu siena attiecas uz 16. gs. 1. pusi.

3. Vārtu būvei blakus – uz rietumiem 14. gs. pastāvējusi vienstāva ēka (2. att.: 1). Tā kā ēka bijusi piebūvēta pie priekšpils ziemeļu aizsargmūra, tai visticamāk bijis vienslīpes jumts. Ēka hipotētiski saistāma ar Vartberges Hermana hronikā minēto firmāriju.

4. 15. gs. beigās vai 16. gs. sākumā priekšpils ziemeļu korpusa rietumu spārns un rietumu ārsiena celta vietā, kur pirms tam pastāvējusi apbūve. Korpusa ziemeļu ārsiena būvēta uz senākas viduslaiku sienas pamatiem. To apstiprina 1994. gada arheoloģiskie izrakumi Ziemeļu vārtu telpā, būvjavu ķīmiskās analīzes,¹⁹ kā arī konstrukciju raksturs – 16. gs. mūrējumam izmantots jaukts materiāls ar lielāku ķieģeļu vai to fragmentu skaitu.

5. 1994.–1996. gada pētījumi vēl nedod atbildi, kur bijusi priekšpils austrumu robeža līdz 15. gs. un kur – 16. gadsimtā. Priekšpils austrumu robežu 15. gs. iezīmē 1995. gada izrakumos atsegtais aizsargmūris, kas gājis no izrakumos atklātā apaļā Ziemeļaustrumu torņa dienvidu virzienā.²⁰ Nav izslēdzams, ka 16. gs. pastāvējusi cita austrumu siena, kas savienojusi Ziemeļu torni ar galvenās pils vārtiem, tā veidojot cvingeru abu vārtu

2. att. Rīgas pils priekšpils ziemeļrietumu puses būvapjomu iespējamā evolūcija.

1 – 14. gs. beigas, 2 – 16. gs.

1. puse. Autora zīmējums

aizsardzībai. Dažos pils attēlos un plānos, kas datēti ar 1621. gadu, redzams šāds priekšpils teritorijas sadalījums aptuveni pa pašreizējā pagalma vidusdaļu.²¹ Kaut minētie attēli attiecas uz 17. gs., iespējams, ka tolaik izmantoti senāka – varbūt pat viduslaiku – mūra pamati. No šī aspekta būtu ļoti nozīmīgi veikt arheoloģiskos izrakumus priekšpils pagalmā, teritorijā starp galvenās pils un priekšpils vārtiem.

Izpētes rezultātā iespējams izstrādāt hipotētisku rekonstrukciju priekšpils apbūves evolūcijas diviem būvperiodiem, kuros parādītas pārmaiņas laikā no 14. gs. beigām līdz 16. gs. vidum (2. att.: 1, 2). Situāciju pirmā būvperioda beigās 15. gs. 2. pusē varētu aprakstīt un ilustrēt sekojoši (2. att.: 1).

Priekšpils ziemeļu daļas vidū atrodas trīsstāvu Ziemeļu tornis, kuram izpētes laikā konstatēts logs blakus ieejai un šaura lūka torņa stūrī esošai kāpņu telpai. Tam blakus, skatoties no priekšpils pagalma pa kreisi, ir Ziemeļu vārtu būve ar trim logailām virs vārtiem un kreisais stūris pelēkā dolomīta akmeņu kvadru mūrējumā gandrīz sākotnējā augstumā. Tālāk aizsargmūrim līdz pat priekšpils ziemeļrietumu stūrim piebūvēta "slimo brāļu ēka" – firmārijs. Ziemeļu tornim pa labi – priekšpils austrumu malā ir aizsargmūris, no kura arheoloģisko izrakumu laikā atsedza pamatus. Mūrī iezīmēta viena šaujamlūka, kas minēta 1590. gada revīzijas aprakstā, – toreiz tai priekšā jau bija uzcelts stallis. Par firmārija ēkas un aizsargmūra arhitektūru precīzu ziņu nav, tādēļ tie šeit rekonstruēti shematiski.

15. GS. 90. GADI – 16. GS. 1. PUSE. CELTNIECĪBAS DARBI PRIEKŠPILĪ MESTRA VOLTERA FON PLETENBERGA LAIKĀ

Nākamais lielais būvperiods Rīgas pils vēsturē saistīts ar ordeņa mestra Voltera fon Pletenberga laiku – viņš 15. gs. 90. gadu 2. pusē uzsāka rīdzinieku nopostītās pils atjaunošanu. Literatūrā ir uzskats, ka pils pārbūve pabeigta 1515. gadā, jo šajā laikā vismaz baznīcā jau notikuši apdares darbi un vēlāk par pils būvi netiek spriests arī landtāgos.²² To varētu pieņemt attiecībā uz galveno pili, tomēr nav droši zināms, vai priekšpils izbūve neturpinājās ilgāk. Tādēļ, runājot par priekšpils būvēsturi, lietots datējums 16. gs. 1. puse. Kopš 20. gs. 60. gadiem Rīgas pils būvēstures pētījumos nozīmīgs avots ir vēsturnieka J. Zemzara latviski tulkotais 1590. gada Rīgas pils revīzijas teksts – senākais zināmais detalizētais pils apraksts, kas lielos vilcienos atspoguļo 16. gs. sākuma būvdarbus.²³ Tādēļ turpmākajā pils arhitektūras analizē bieži būs atsauces uz revīzijas tekstu.

Rakstīto avotu par 15. gs. beigās un 16. gs. 1. pusē priekšpilī celtajām ēkām nav. Atrodamas tikai dažas atsevišķas piezīmes par lietotajiem materiāliem. Rīgas izdevumu grāmatās par šo laiku, kad pilsoņiem bija jāatjauno nopostītā ordeņpils, konstatēti ieraksti par pils celtniecībai nepie-

ciešamajiem būvmateriāliem, kas palīdz identificēt atsevišķa būvperioda konstrukcijas.²⁴ Tā dolomīta akmeņi iepirkti veselām laivām, kā arī laužti par pilsētas līdzekļiem Salaspils apkārtnē pie Saulkalnes. Tur bija atrodamas arī gliemežu dolomīts. Rīgā, kā jau minēts, sārtais gliemežu dolomīts senākajās mūra ēkās 13.–14. gs. sākumā nav konstatēts, jo acīmredzot šajā laikā izmantotas Rīgai tuvāk esošās Katlakalna atradnes ar dzeltenpelēko dolomītu.²⁵ 16. gs. sākumā pilsētas izdevumu grāmatās bez pelēkā būv-akmens (*grauer Murstein*) atsevišķi minēts arī *Duffstein*, kas varētu būt Saulkalnes sārtais gliemežu dolomīts.²⁶ Iepriekš šis akmens lielā daudzumā izmantots 15. gs. priekšpils ziemeļaustrumu daļas aizsargmūrim – tas mūrēts pārsvarā tikai no sārtā gliemežu dolomīta. 16. gs. sākumā celtajā pili lietoti jaukti būvmateriāli – pelēkā dolomīta akmeņi, sārtais gliemežu dolomīts un ķieģeļu šķembas. Ailu malas mūrētas no ķieģeļiem, kuru agrāka izmantošana konstatējama galvenajā pili, piemēram, dienvidu korpusa kādreizējās kapelas austrumu sienā.

Savukārt kaļķi pils mūrēšanai piegādāti no attālākām vietām. 1506. gadā Rīgas rāte sūtījusi vēstuli Tallinas pilsētai ar lūgumu piegādāt Rīgas pils celtniecībai 300 lastu kaļķu.²⁷ Aprēķināts, ka pils celtniecībai pieprasīts 600 tonnu dedzināto kaļķu.²⁸ Cik no tiem izmantoti priekšpils daļas celtniecībā, nav zināms.

Priekšpils arhitektūras izpētes laikā konstatēta virkne konstrukciju, kas attiecināmas uz Voltera fon Pletenberga laikā veiktajiem būvdarbiem. Atsevišķas stilistiskas pazīmes, par kurām runāsim turpmāk, nepārprotami norāda uz vairāku būvelementu piederību 15. gs. beigām un 16. gs. sākumam – vēlīnai gotikai. Par priekšpils austrumu daļu zināms no iepriekš minēto arheoloģisko izrakumu rezultātiem – 15. gs. beigās šeit pastāvēja daļēji nojauktais (?) aizsargmūris vismaz viena stāva augstumā, ar šaujamlūkām²⁹ un apaļā ziemeļaustrumu torņa apakšstāvs.³⁰ Domājams, ka torni nenojauca pilnībā, bet tā apakšstāvu iekļāva rondelam līdzīgā aizsardzības būvē, kas redzama vairākos 17. gs. 1. puses plānos pils ZR stūrī.³¹ Iekšpus priekšpils aizsargmūra pagalmā arī 16. gs. 1. pusē vajadzēja būt kādām saimniecības ēkām, jo 1590. gadā veiktās revīzijas aprakstā minēti staļļi. Aizsargmūrim ārpusē – ziemeļu pusē 1995. gada izrakumos konstatētas vairāku koka ēku paliekas, kas identificētas kā 1590. gada revīzijā minētās kalēja un zvejnieku mājas.³²

Līdz mūsdienām saglabājusies 16. gs. būvētā Ziemeļu vārtu caurbrauktuve. 20. gs. beigās tai bija redzamas pārbūvētas sānu malas, bet sen jau zudušas vārtu arkas un 1590. gada aprakstā minētās velves.³³ Vārtu aila priekšpils ziemeļu fasādē bijusi mūrēta no pelēkiem dolomīta akmeņu kvadriem, ar raksturīgu ailas ieslīpu sašaurinājumu pie zemes virsmas. J. K. Broces zīmējums rāda, ka līdzīgs risinājums bijis galvenās pils ziemeļu vārtiem,³⁴ kas nebija pārbūvēti vēl 19. gs. beigās.³⁵ Priekšpils Ziemeļu vārtu pārsedzes arkā saglabāties pirmais akmens un trīs no četriem vārtu viru kāšiem. Vēlāko pārbūvju rezultātā 19. gs. sākumā arka likvidēta, tādēļ tās sākotnējo veidu noteikt vairs nav iespējams. Visticamāk, ka arka bijusi pusaploces, analoga galvenās pils ziemeļu vārtu pārsedzei. Caurbrauktuves 16. un 17. gs. zemes līmenis arheoloģisko izrakumu laikā fiksēts ne vairāk kā 0,2 m zem pašreizējā – 20. gs. beigu zemes virsmas līmeņa.³⁶

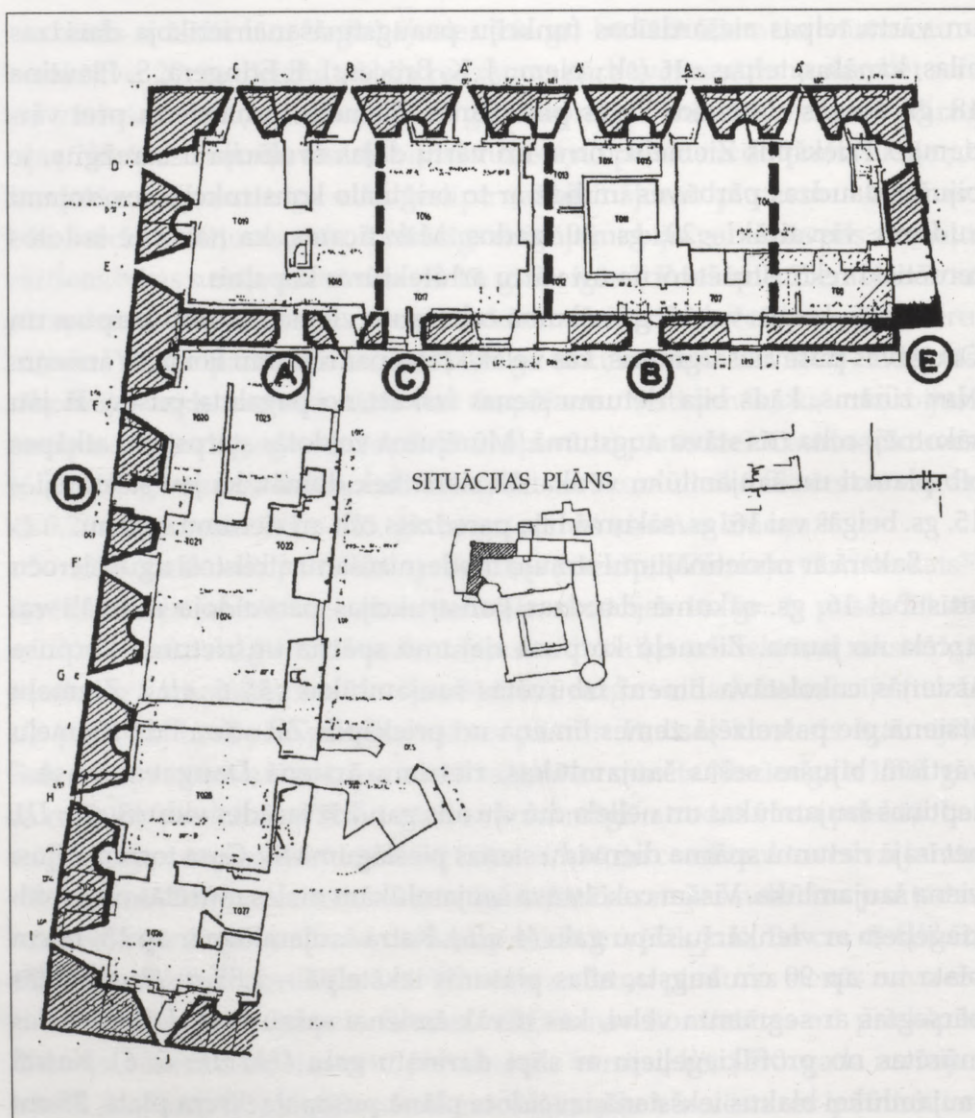
1590. gada revīzijas tekstā aprakstītais priekšpils Ziemeļu vārtu izskats³⁷ varētu daudz neatšķirties no sākotnējās situācijas 16. gs. 1. pusē. Tekstā minētais "koka režģis" acīmredzot bijusi viduslaiku arhitektūrai raksturīgā pacelama un nolaižama vārtus noslēdzoša režģa veida konstrukcija (tuvākie piemēri: Limbažu pils, Kuresāres pils un Padises klosteris Igaunijā). Galvenās pils vārtiem revīzijas tekstā režģis nav minēts. Nozīmīga ir 1590. gada revīzijas piezīme, ka "koka vārti ar koka režģi" atrodas vārtu priekšā. Lai režģi paceltu, nepieciešams izbūvēt telpu virs vārtu caurbrauktuves vai jumta erkeru, kurā būtu pacelšanas ierīce. Esošajās ēkās nekas neliecina par tādas konstrukcijas iespējamību – vārtiem priekšā ir vēlāk J. K. Broces detalizēti zīmētais gotiskais portiks ar velvi,³⁸ bet aiz vērtņu pieduras sienās nav režģim nepieciešamās gropes. Gropes režģim nav konstatētas arī priekšpils Ziemeļu vārtiem, tādēļ varētu pievienoties versijai, ko, 1590. gada revīzijas tekstu analizējot, izvirzījis viens no Rīgas pils būvvēstures pētniekiem arheologs J. Ciglis. Pēc viņa domām, vārti ar režģi bijuši kāda atsevišķi stāvoša būve pirms ieejas priekšpili. Starp to un ieeju bijusi revīzijā minētā sarga mājiņa.³⁹ Arī Ziemeļu torņa un vārtu ailas plānojuma situācija 16. gs. beigās varēja daudz neatšķirties no gadsimta 1. puses. J. Ciglis to analizējis Rīgas pils 16. gs. plānojuma rekonstrukcijas mēģinājumā.⁴⁰

Jāatzīmē, ka viduslaiku piļu vārtu daļas izpēti apgrūtinā tās īpašā funkcija un relatīvi sarežģītāka uzbūve. Šeit varēja būt pilīm raksturīgie vairāku pakāpju noslēdzošie elementi, režģi un vērtnes, kuru apkalpei

un vārtu telpas aizsardzības funkciju paaugstināšanai ierīkoja daudzas ailas, kanālus, telpas utt. (sk., piem., J. K. Broces, J. F. Etingera, S. Plautina 18. gs. beigās zīmētajos Rīgas pils plānos Ziemeļu torņa sienu pret vārtiem).⁴¹ Priekšpils Ziemeļu torņa un vārtu daļas evolūcija ir sarežģīta, jo bijušas daudzas pārbūves un līdz ar to oriģinālo konstrukciju ievērojami zudumi, visvairāk – 20. gs. 30. gados. Maz ticams, ka nākotnē izdotos teorētiski rekonstruēt torņa un vārtu arhitektūras kopainu.

15. gs. beigās vai 16. gs. sākumā celts jauns ziemeļrietumu korpuss un Daugavas pusē aizsargmūris, kas vēlāk kļuva par rietumu korpusa ārsienu. Nav zināms, kāds bija rietumu sienas izskats no pagalma puses. Tā jau sākotnēji celta trīs stāvu augstumā. Mūrējumā veidotās starpstāvu atkāpes jeb plaukti un šaujamlūku vēdkanāli sienā liek domāt, ka jau sākotnēji – 15. gs. beigās vai 16. gs. sākumā bija paredzēts celt arī rietumu spārnu.

Sakarā ar nocietinājumu straujo modernizēšanu atbilstoši ugunsieroču attīstībai 16. gs. sākumā daudzas konstrukcijas pārveidoja radikāli vai uzcēla no jauna. Ziemeļu korpusa rietumu spārna un rietumu korpusa ārsienās cokolstāva līmenī izbūvētas šaujamlūkas (3., 6. att.). Ziemeļu ārsienā pie pašreizējā zemes līmeņa no priekšpils ZR stūra līdz Ziemeļu vārtiem bijušas sešas šaujamlūkas, rietumu ārsienā Daugavas pusē – septiņas šaujamlūkas un neliela durvju aila gandrīz fasādes vidū (3. att.: D), bet īsajā rietumu spārna dienvidu sienas pieslēgumā Sv. Gara tornim bijusi viena šaujamlūka. Visām cokolstāva šaujamlūkām malas mūrētas no profilķieģeļiem ar vienkāršu slīpu galu (4. att.). Katra šaujamlūka ir ap 13–14 cm plata un ap 90 cm augsta, ailas platums iekštelpā – 1,85 m (4. att.). Tās pārsegtas ar segmenta velvi, kas tuvāk ārsienai sašaurinās. Lūkas malas mūrētas no profilķieģeļiem ar slīpi darinātu galu (14. att.: 5, 6). Katrai šaujamlūkai blakus iekšsienā izveidota plānā pusapaļa 90 cm plata, 75 cm dziļa un 153 cm augsta niša ar ventilācijas kanālu augšpusē. Kanāla izmēri šķērsgrīzumā 25–30 x 25–30 cm. Nišām ir segmentveida pārsedzes arkas un noslipinātas malas, kas veidotas, pieskaldot ķieģeļu šķautnes. Daugavas pusē dažām šaujamlūkām paredzēta kopēja niša. Nišu un šaujamlūku grīdas līmenis ir vienā augstumā. Nišas paredzētas pastāvīgai degošu ogļu uzturēšanai šaujamieroču apkalpei – degļiem. Vēdkanāli bija nepieciešami dūmu aizvadišanai intensīvas šaušanas gadījumā. Visticamāk, ka vēdkanālu (faktiski – dūmkanālu) trajektorijas bijušas vertikālas un to izvadi

3. att. Rīgas pils priekšpils ziemeļrietumu puses plāns tagadējā cokolstāva līmenī. 1995. gada situācijā ar svītrojumu atzīmēti izpētē konstatētie 16. gs. 1. puses mūri. Ziemeļu spārna četru telpu skaits rekonstruēts atbilstoši 1590. gada revīzijas aprakstam, bet starpsienu izvietojums piemērots 16. gs. 1. puses portālu vietām un parādīts ar pārtrauktu līniju. Ārsienās ir iezīmētas šaujamlūkas un nišas, kurās ir vēdkanāli.

A, B – izpētē atsegte portāli, C – domājamā “trešā” portāla vieta, D – durvju aila rietumu sienā, kas minēta arī 1590. gada revīzijā, E – senāks gotisko ķieģeļu mūra fragments.
 Autora zīmējums

katrs atsevišķi beigušies sienas augšmalā. Tomēr atbilde uz šo jautājumu jāmeklē vairāk teorētiski, pēc analogijām, jo 16. gs. sienu augšdaļa nav saglabājusies.

Atšķirīga bijusi tikai viena šaujamlūka rietumu spārna īsajā dienvidu mūra posmā pie Sv. Gara torņa. Tā bijusi vērsta pret pilsētu un domāta galvenās pils rietumu fasādes aizsardzībai. Velve tai ir zemāka nekā citām šaujamlūkām un platums lielāks – 250 cm. Velves augšdaļā atrasts erodējis dzelzs fragments – varbūtējs āķis. Domājams, ka šī detaļa izmantota uguns šaujamieroča atsiešanai vai iekāršanai. Varbūt minētās lūkas forma un aprīkojums saistāms ar šaušanu pils potenciālā ienaidnieka – pilsētas – virzienā?

4. att. Rīgas pils
priekšpils rietumu fasādē
(pret Daugavu)
1995. gadā atsegtā
šaujamlūka.

Ģ. Jēkabsona foto

Veidojot šaujamlūkas un nišas, kā arī starpstāvu līmeņu sienas atkāpi – mūra plauktu, sienas konstrukcijā interjerā dominē ķieģeļu mūris. Zemāk ārsienas mūrī ķieģeļi izmantoti tikai fragmentāri.

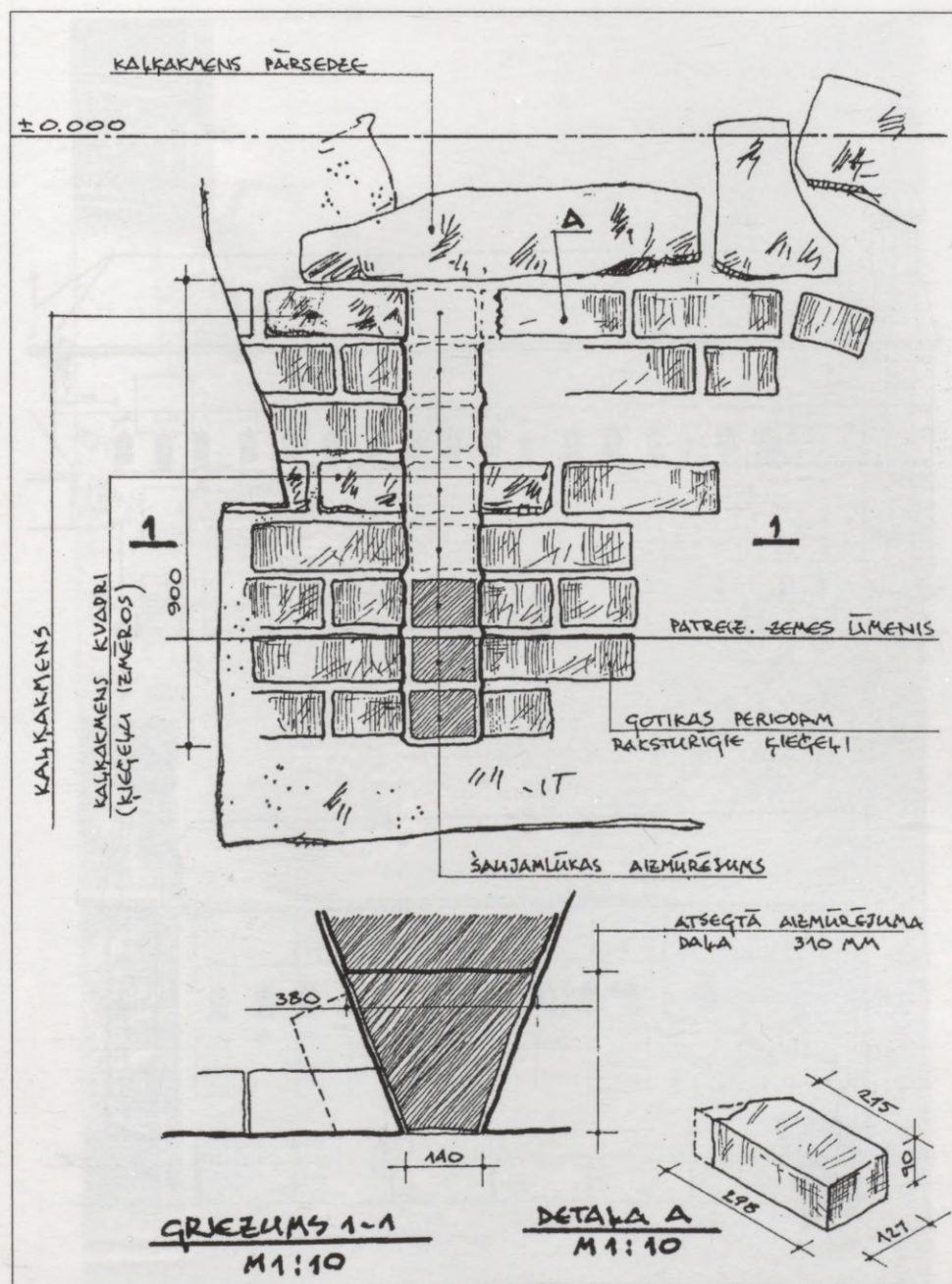
Sienā pret Daugavu (kā jau minēts, priekšpils rietumu pusē šajā laikā bija tikai aizsargsiena) izpētē atsegta ap 1,8 m augsta un 0,8 m plata durvju aila. Ailas malas mūrētas no rūpīgi apstrādātiem pelēkiem dolomīta akmeņiem, bet segmentveida pārsedze no ķieģeļiem (3. att.: D).

Priekšpils rietumu un ziemeļrietumu ārsienā sākotnējā trešā stāva līmenī bijusi nišu un šaujamlūku josla (6. att.). Vēlāk aizmūrēto nišu augšdaļas konstatētas zem 20. gs. pastāvošo trešā stāva lielo logu palodžu līmeņa. No ziemeļrietumu stūra līdz Ziemeļu tornim konstatētas trīs šaujamlūkas, 10 nišas un viena platāka gaismas aila, kas iebūvēta vienā no nišām (6. att.: A). Pret Daugavu konstatētas 14 nišas, trīs šaujamlūkas un arī viena platāka gaismas aila nišā. Ailas un nišas izvietotas savstarpēji ritmiski – starp katrām trim nišām ir viena šaujamlūka. Nišu malas mūrētas no 8,2–8,7 x 12,0 x 28,5–29,5 cm lieliem sarkaniem ķieģeļiem pelēcīgi baltā kaļķu javā. Nišu augstums līdz arkas smailei sasniedz 1,35 m, platums – 0,64 m, bet dziļums ir 15–18 cm (8. att.). Nišām ir t.s. ēzeļmuguras arkas (7., 8. att.), kas nepārprotami liecina par 15. gs. beigu vai 16. gs. 1. puses arhitektūru – vēlo gotiku. Rīgā līdzīgas formas nišas redzamas ēkām Aldaru ielā 11, Peldu ielā 23.

Atšķirībā no cokolstāva šaujamlūkām, kas plānā ir V veida ar sašaurinājumu ārsienā, augšējās šaujamlūkas plānā ir X veida ar spraugas ārmalu nelielu slīpumu. Šādi tika iegūts plašāks šaušanas leņķis.

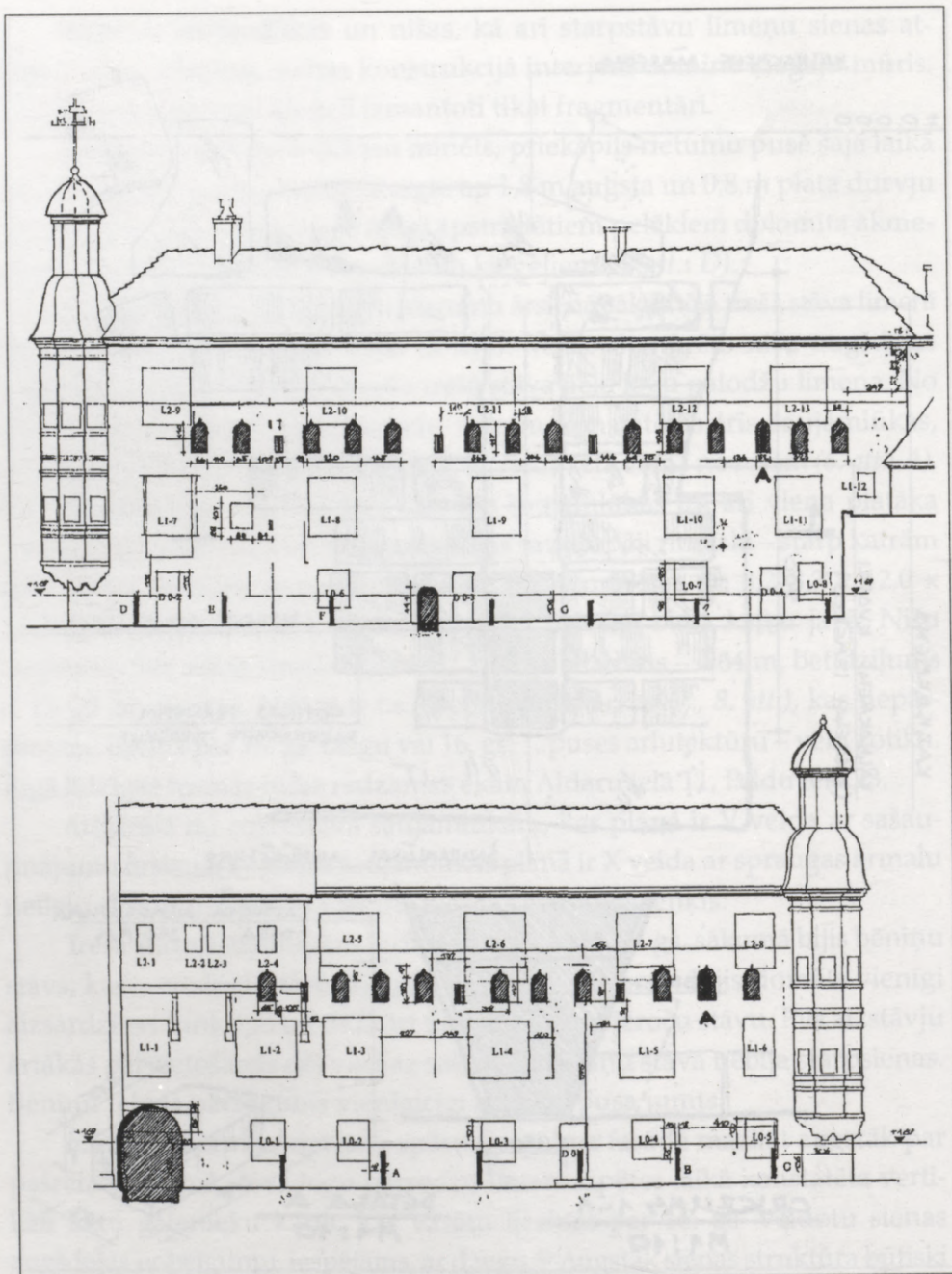
Trešā stāva šaujamlūkas iezīmē līmeni, kurā 16. gs. sākumā bijis bēniņu stāvs, kas – analogi galvenajā pilī esošajam stāvam – bijis domāts vienīgi aizsardzības funkcijai un dažkārt tiek saukts par ieroču stāvu. Pils aizstāvju ērtākas pārvietošanās dēļ vismaz sākotnēji bēniņu stāvā nebija starpsienas. Bēniņu telpas pārsegums vienlaicīgi bijis korpusa jumts.

Ziemeļu korpusa rietumu spārna pagalma fasādē mazliet augstāk par pašreizējo pirmā stāva logu pārsedžu līmeni izpētes laikā konstatēta vertikāli liktu galeniekū kārtā, kas varētu liecināt par 16. gs. veidotu sienas augšdaļas nobeigumu, iespējams, ar dzegu.⁴² Augstāk sienas struktūra būtiski atšķiras – mūrējums ir haotisks, tajā izmantots vairāk ķieģeļu fragmentu – tas norāda, ka šī sienas daļa celta vēlāk. Līdz ar to secināms, ka pagalma fasādē 16. gs. 1. pusē bijuši divi stāvi. Arī 1590. gada revīzijas aprakstā šim

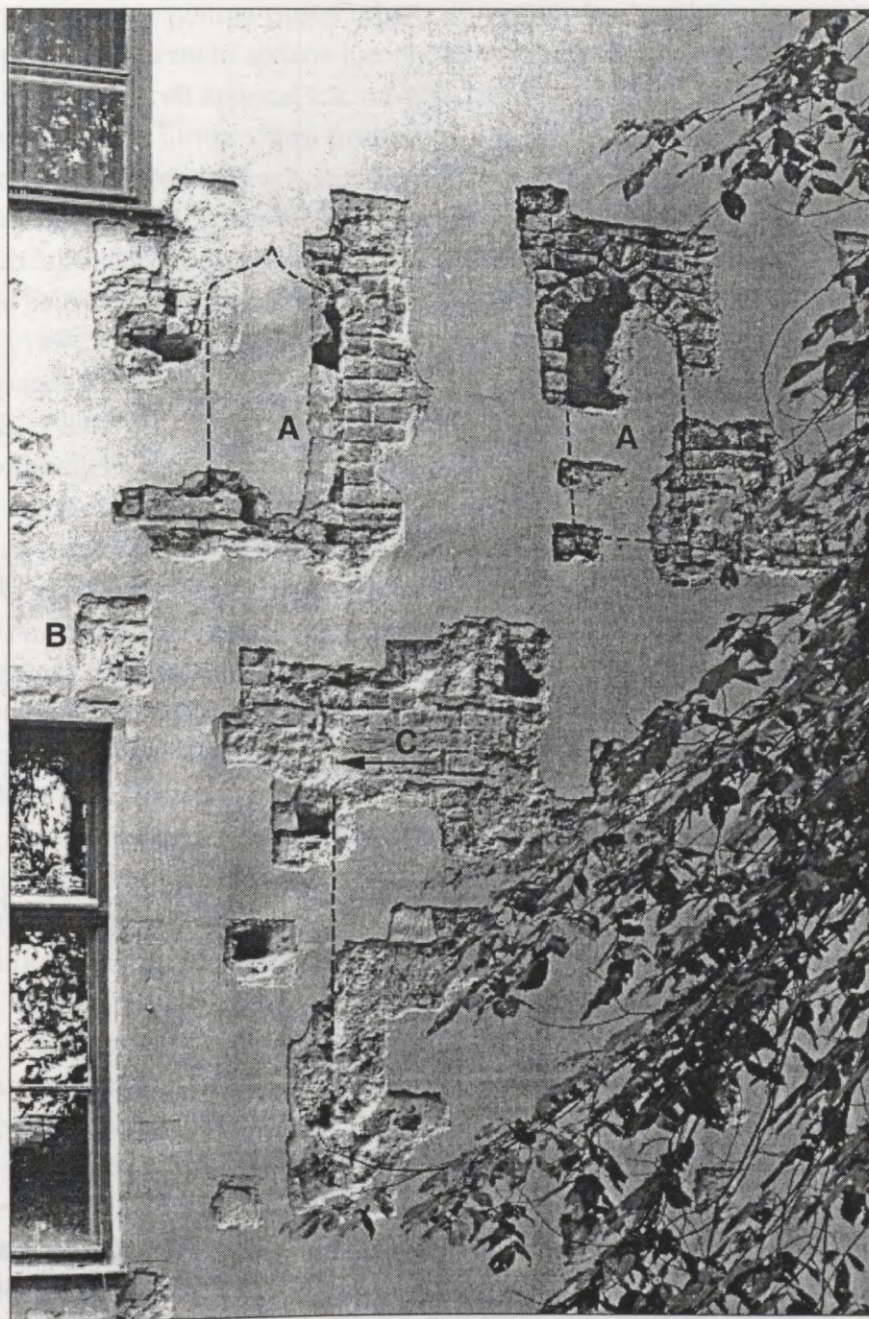

5. att. Rīgas pils priekšpils rietumu fasādē (pret Daugavu) 1995. gadā atsegtās šaujamlūkas vertikāls un horizontāls griezumus un malas profilķieģeli (detaļa A).

A. Lapiņa zīmējums

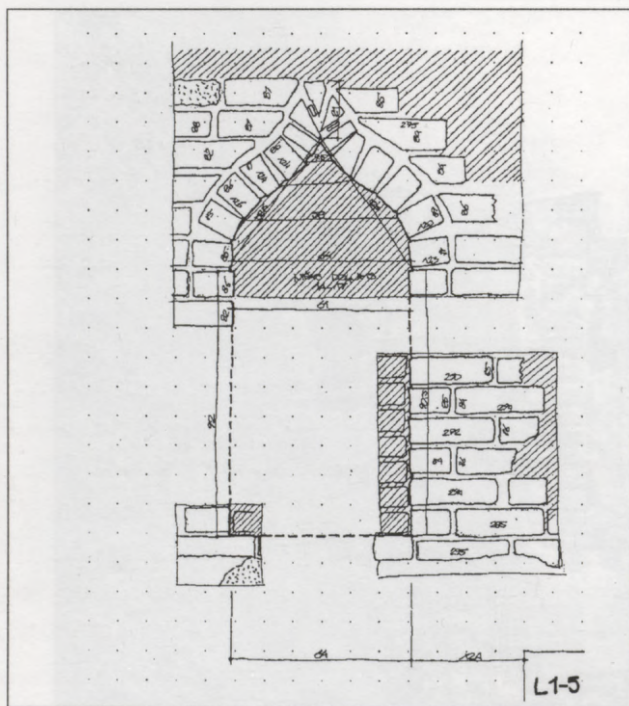

6. att. Rīgas pils priekšpils ziemeļrietumu korpusa ārsienas ar fiksētajām 16. gs. 1. puses šaujamlūkām, nišām un durvīm. Augšā – rietumu fasāde pret Daugavu, apakšā – ziemeļu fasāde ar Ziemeļu vārtiem. Autora zīmējums

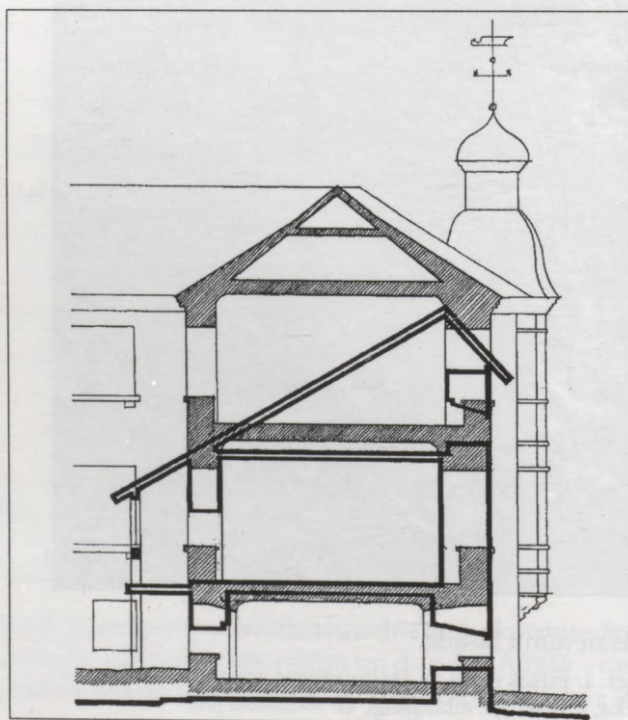
7. att. Rīgas pils priekšpils rietumu fasāde.

A – 1995. gadā atsegtās 16. gs. 1. puses nišas ar ēzeļmuguras arku, B – esošās 18. gs. logailas pārsedzes arka, C – 16. gs. ailes mala. Ģ. Jēkabsona foto

8. att. Rīgas pils priekšpils
rietumu fasādes nišas
uzmērojums.

A. Špaka zīmējums

9. att. Rīgas pils priekšpils
rietumu spārna griezumus.

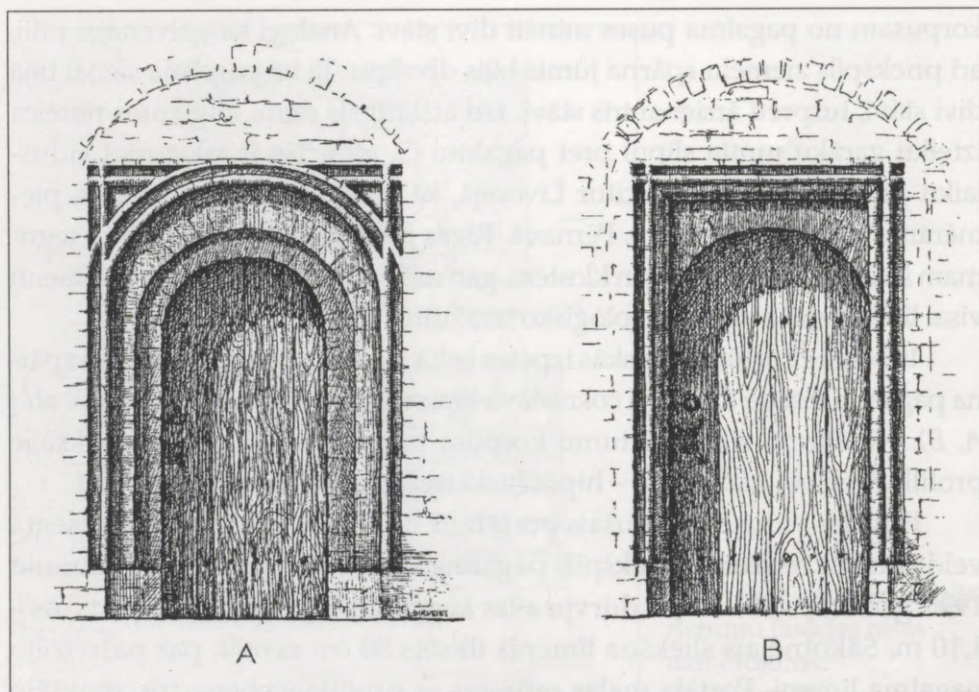
Ar melnu – rekonstruētās
16. gs. 1. puses sienas, varbū-
tējā jumta konfigurācija, pagal-
ma puses galerija, bēniņos –
ieroču stāvs. Autora zīmējums

korpusam no pagalma puses minēti divi stāvi. Analogi kā galvenajai pilij, arī priekšpils ziemeļu spārna jumts bijis divslīpu. Tā kā pagalma sienai bija divi stāvi, turpretī ārsienai trīs stāvi, tad atšķirīgais sienu augstums noteica izteikti garāku jumta slīpni pret pagalmu (9. att.). Tas ir raksturīgi viduslaiku piļu arhitektūrai arī citur Livonijā, kā tas pētījumos konstatēts, piemēram, Ventspilī, Kuresārē, Pērnavā. Rīgas priekšpils korpusu jumta segumam šajā laikā izmantoti gan klosteru, gan mēles tipa kārneņi, kuru fragmenti visai lielā skaitā atrasti arheoloģisko izrakumu laikā.

1994. gada arhitektoniskās izpētes laikā ziemeļu korpusa rietumu spārna pagalma fasādē tagadējā cokolstāva līmenī atsedza divus portālus (3. att.: A, B). Netālu no ziemeļrietumu korpusa pagalma stūra atrasti apakšējie profilķieģeļi vēl kādai ailai – hipotētiski trešajam portālam (3. att.: C).

Fasādes vidusdaļā bijušais portāls (3. att.: B, 10. att.: B) daļēji atsegtā veidā atstāts redzams priekšpils pagalma fasādē arī pēc fasādes remonta 1995. gadā (11. att.). Ieejas durvju ailes augstums bijis ap 1,95 m, platums – 1,10 m. Sākotnējais sliekšņa līmenis fiksēts 50 cm zemāk par pašreizējo pagalma līmeni. Portāla malas mūrētas ar profilķieģeļiem, trīs apakšējo kārtu ķieģeļi nav profilēti, bet veidoti ar vienkāršu slīpu skaldni. Sienas pamatmūrī, kas veidots no pelēkiem dolomīta akmeņiem ar fragmentāriem ķieģeļu un to šķembu iespraudumiem, virs portāla iestrādāta segmentveida ķieģeļu – galeniekus atspaidarka. Arī ailes pārsedzes ķieģeļi veido gandrīz pusloka arku. Sākotnēji vērtne vērusies telpā un bijusi portāla dziļumā, bet vēlāk (17. gs.?) iebūvēta sienas fasādes pusē, šim nolūkam iestrādājot portālā koka aplodu. Ailai priekšā bijis laukumiņš vai lievenis, kas iesegts ar lielu dolomīta akmeni.

No profilķieģeļiem veidots šķērsgrīzumā ieapaļš valnītis, kas ietver ailes sānu malas un augšdaļu. Valnītis krustojas augšējos stūros, kur javā papildus izveidoti trūkstošie vertikālie īsie posmi. Ar javu plāni pārziests arī viss portāla mūrējums. Vēl mitrā pārziedumā ap pagalmā redzamo portālu apvilktā līnija. Visticamāk, ka portāls bijis krāsots sarkans analogi otram, vēlāk aizbūvētajam portālam (3. att.: A) un sarkanā krāsojuma robeža iezīmēta ar minēto svītru apmetumā. Ārpus šī krāsojuma ir sarkans šuvots ķieģeļu mūris atspaidarkai, virs tās un ailes malās. Tālāk fasādē ap portālu fragmentāri pieziests pelēko dolomītakmeņu mūrējums, kāds redzams citviet pilī atsegtajos 16. gs. sienu fragmentos.

10. att. Rīgas pils priekšpils izpētē atsegtie 16. gs. 1. puses portāli.

A – portāls, kas vēlāk iebūvēts rietumu korpusā, B – portāls, kas redzams priekšpils pagalmā. Autora rekonstrukcija

Otrs portāls 1995. gada arhitektoniskajā izpētē konstatēts 16. gs. 2. pusē piebūvētajā rietumu korpusā un bija redzams tikai interjerā (3. att.: A, 10. att.: A). Portāla durvju ailes augstums rekonstruējot ir mazāks nekā portālam B – šeit tas ir ap 1,8 m, ailes platums – 95 cm. Portāla malas mūrētas no profilķieģeļiem, kas līdzīgi pagalmā atsegta pirmā portāla ķieģeļiem ar ieapaļo stūra valnīti (14. att.: 1). Abu portālu mūrējumā izmantoti ķieģeļi, kuru izmēri ir 85–87 x 124 x 130 x 291–300 cm. Arī A portālam no ķieģeļiem veidoti valnīši ietver abas vertikālās sānu malas un horizontālo augšmalu, krustojoties augšējos stūros. Tomēr A portāla kompozīcija ir sarežģītāka – no profilķieģeļiem mūrēta arhivolta, kas krustojas ar sānu un pārsedes ķieģeļu valnīšiem. Arī šeit jāvē pieveidotas trūkstošās daļas. Uz javas saglabājušies sarkana krāsējuma fragmenti. Ar baltu kaļķu javu tonāli izceltas arhivoltas paduses (13. att.). Šo zem vēlāka apmetuma ilgstoši bijušo portālu maz skārusi atmo-

11. att. Rīgas pils priekšpils. Portāla B atsegums izpētes laikā.

A – plāns javas pārziedums, B – 17. gs. iestrādātas koka aplodas vieta, C – 18. gs. (?) izlauztas logailas augšējais stūris. Ģ. Jēkabsona foto

sfēras iedarbība. Iespējams, ka tas sākotnēji atradies zem otrā stāva galerijas, bet drīz pēc rietumu korpusa uzcelšanas ne vēlāk kā 16. gs. 2. pusē ticis aizmūrēts.

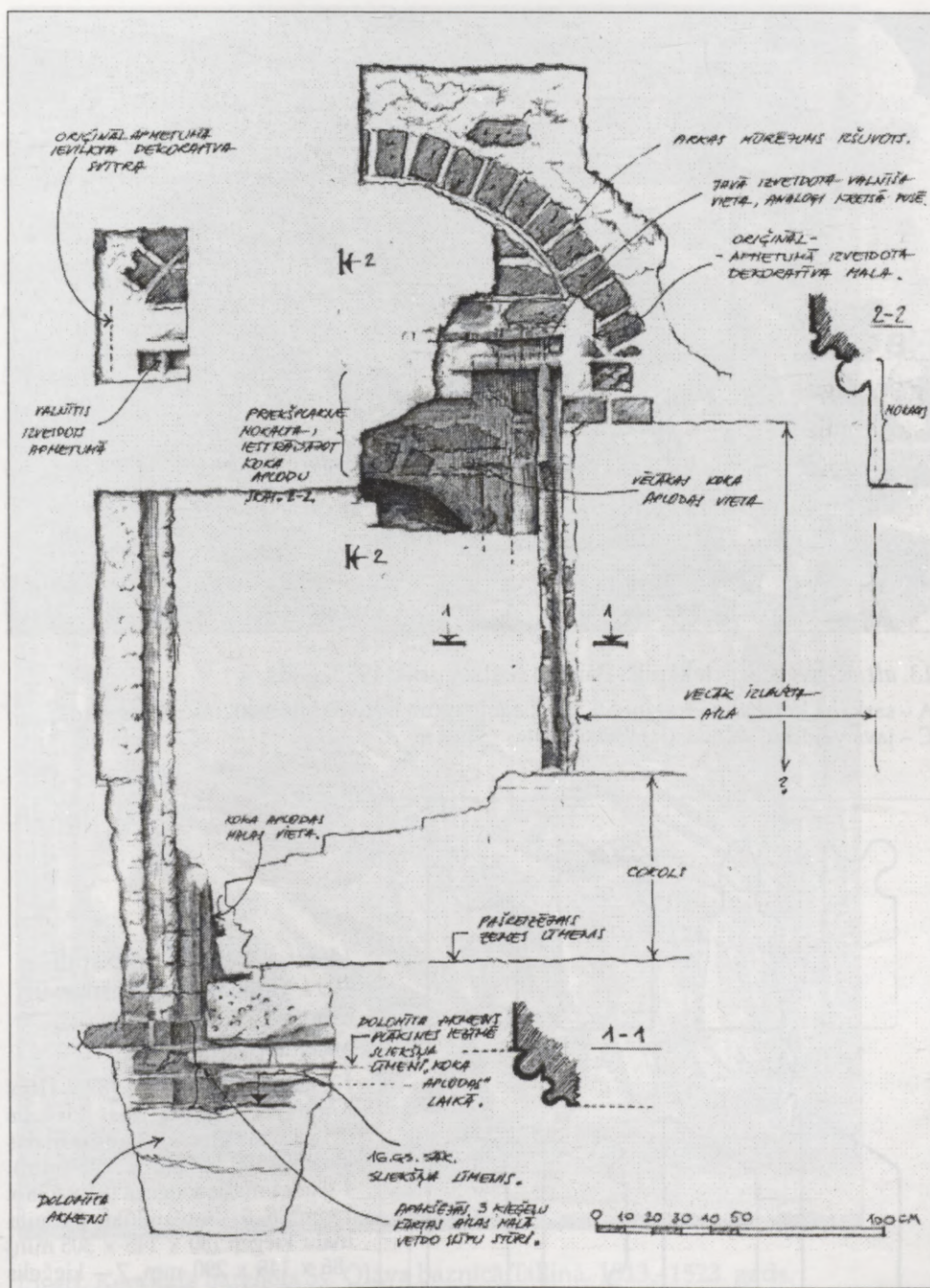
Trešais varbūtējais portāls (3. att.: C) arī atsegts ziemeļu korpusa rietumu spārna pagalma sienā. No tā korpusa sienas zondāžā atrasti tikai daži ailas sānu malas apakšdaļas profilķieģeļi.

Rīgas priekšpils portālu izpēte ļauj tuvāk iepazīt gotikas laika celtnieku darba paņēmienus un fasādes apdares raksturu. Abi portāli stilistiski atbilst ziemeļrietumu Eiropas vēlīnajai gotikai. Tiem raksturīga profilu valnīšu gan perpendikulāra, gan liekta krustošanās. Šāds paņmiens redzams analogiem piemēriem Eiropā durvju un logu ailām, epitāfijām, kartušām, altāriem. Bieži izmantots materiāls ir akmens. Savukārt Vācijas pilsētu senākajām dzīvojamām mājām, kas celtas 16. gs. pildrežģa tehnikā, saglabājušies šādi dekorēti un polihromi krāsoti koka

portāli. Atsevišķus piemērus no viduslaiku pilīm devis O. Pipers.⁴³ Rīgas pils portāli nozīmīgi ar to, ka veidoti ķieģeļu mūrī. Latvijā līdz šim šādi gadījumi nebija zināmi. Šķiet, hronoloģiski tuvākais piemērs, kas raksturo stilistiskas paralēles ar Rīgas pils portāliem, atrodams Tallinas Sv. Olava (*St. Olav*) baznīcā kādam bagātam tirgotājam veltītā kenotafa noformējumā (15. att.). Tas atrodas Sv. Jaunavas Marijas kapelas ārsienā un kalts akmenī laikā starp 1513. un 1523. gadu. Kenotafa kompozīcija imitē vēlīnas gotikas virotņu altāri. Četros augšējos bareljefos redzam raksturīgās ēzeļmuguras arkas, bet apakšējos bareljefos gan Rīgas portāliem raksturīgo profilu savstarpējo krustošanos, gan sānu pilastrus, kuru bāzes un kapiteļi analogi kādreizējā gotiskā portika kolonnām pie galvenās pils vārtiem. Par Tallinas kapelas cēlājiem un kenotafa apakšējo bareljefu izgatavotājiem uzskata Vestfālenes meistarus.⁴⁴

Rīgas pils priekšpils rietumu korpusa bēniņu stāva ārsienas dekoratīvā ēzeļmuguras nišu josla un portāli ļauj secināt, ka priekšpili nav bijusi skarba, militāra rakstura arhitektūra, bet gan savam laikam atbilstošs dekorējums ar stila iezīmēm. Ieroču stāvā šaujamlūku ir divreiz mazāk nekā cokolstāva līmenī, jo tām kopā ar nišām ir vairāk dekoratīvas funkcijas. Nav zināms, vai priekšpils ārsienas logiem arī bija bagātīgi profilētu ķieģeļu malas. Vēlākās pārbūvēs, izlaužot lielākas ailas esošu logu vai durvju vietās, radušies ievērojami sākotnējā mūra zudumi. Ziemeļu un rietumu fasādēs otrā stāva līmenī konstatēti tikai atsevišķi ailu malu fragmenti. Iespējams, ka kādreizējiem logiem bija vienkāršāks risinājums, tuvāks augšstāva šaujamlūku joslai. Varbūt izmantoti ķieģeļi ar vienkāršu slīpu stūri, jo vairāki šādi ķieģeļi atrasti arheoloģiskās izpētes laikā.

Par logailu noformējumu galvenā dzīvojamā stāva līmenī priekšstatu var gūt pagalma ziemeļu fasādē, kur nelielā fragmentā otrā stāva līmenī saglabājušies tādi paši ailas malu veidojoši profilķieģeļi kā cokolstāva portāliem.⁴⁵ Ziemeļu korpusa rietumu spārna sākotnējā funkcija 16. gs. 1. pusē nav zināma, taču tā bijusi pietiekami nozīmīga, lai izmantotu laikmetam raksturīgos dekoratīvos paņēmienus – šuvotu ķieģeļu mūrī, dažādus profilētus ķieģeļus un polihromu krāsojumu. Iespējams, ka 16. gs. 1. pusē priekšpili atjaunots kādreizējais firmārijs.

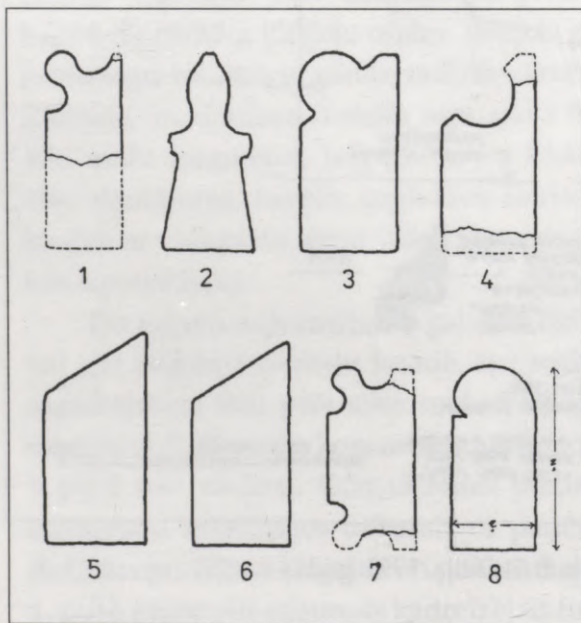
12. att. Rīgas pils priekšpils. Portāla B fiksācija. 1995. gads.

Autora zīmējums

13. att. Rīgas pils priekšpils. Portāla A atsegums. 1995. gads.

A – sarkana krāsojuma fragmenti, B – ķieģeļu mūra izšuvojums ievilkta svītras veidā, C – jāvē veidotie valnīši. Ģ. Jēkabsona foto

14. att. Rīgas pils priekšpili 1994. gada arhitektoniskās un arheoloģiskās izpētes laikā atrastie profilķieģeļi.

1 – ailas malas ķieģelis (87 x 110 x ? mm), 2 – velves ribas ķieģelis (85 x 132 x 282 mm), 3 – ailas malas ķieģelis (80 x 142 x 295 mm), 4 – ailas malas ķieģelis (81 x 138 x ? mm), 5, 6 – šaujamlūku u.c. ailu malu ķieģeļi (80 x 145 x 305 mm; 86 x 148 x 290 mm), 7 – ķieģelis izmantots kāda pilastra vai kolonnas būvē (85 x 126 x 270 mm), 8 – portāla B ķieģelis (85 x ? x ? mm).
Autora zīmējums

15. att. Kenotafa bareljefs Sv. Olava baznīcā Tallinā. 1513.–1523. gads.
 Meistars no Vestfālenes H. Bildensnīders. Nišas noformējumam analogi
 mākslinieciskie paņēmieni atrodami Rīgas pils 16. gs. 1. puses arhitektūrā –
 priekšpils portālos un galvenās pils portikā

Hipotētiskā trešā portāla atrašanās vieta, konstatēto ieeju un citu vēlāku izlauzumu ritms cokolstāva līmenī ļauj izvirzīt hipotēzi, ka ziemeļu spārnā bijušas vairāk nekā divas atsevišķas ieejas (un portāli?). Šis pieņēmums nav pierādāms, jo pārlietu liels ir oriģinālo konstrukciju zudums. Tomēr teorētiski vēl kāda ieejas aila varēja pastāvēt firmārija specifiskās funkcijas – slimnieku norobežošanas dēļ. Senākās konstatētās ziemeļu spārna iekšsienas nav agrākas par 16. gs. vidu, kad, tās iebūvējot, aizmūrētas vairākas vēdkanālu nišas un dažas šaujamlūkas. Tādēļ iespējams, ka korpusa telpu starpsienas bijušas pildrežģa konstrukcijā.

Diemžēl pretstatā nozīmīgajai informācijai par fasāžu arhitektūru 16. gs. 1. pusē izpētes ietvaros neizdevās atrast tuvākas liecības par telpu interjeru apdari. Dažas arheoloģiskajos izrakumos atrastās zaļā un dzeltenā krāsā glazētās māla grīdas flīzes sniedz pavisam nelielu ieskatu 16. gs. interjera elementos. Dzeltenās flīzes malas garums 125 mm, biezums nav nosakāms. Zaļās flīzes malas garums 135 mm, biezums 28 mm.

Savulaik A. Tūlse pieļāva iespēju, ka priekšpils plāna konfigurācijas pamatā varētu būt pilsētas nocietinājumu siena.⁴⁶ Šī hipotēze nav apstiprinājusies ne arheoloģiskajos,⁴⁷ ne arhitektoniskajos pētījumos. Arī mūra javu sastāva ķīmiskā analīze apstiprināja, ka gan pašreizējais cokolstāvs, gan pirmā un otrā stāva ārsienas mūrētas vienlaicīgi. Portāla A izbūve ziemeļu korpusā liecina par atteikšanos no šīs ieceres vismaz uz laiku. Iespējams, pie rietumu sienas pastāvēja koka galerija vienā vai divos līmeņos mūra augšdaļas pieejai. Tamlīdzīgu konstrukciju piemērus devis arī O. Pipers.⁴⁸

Nišu pārsedzē izmantotās ēzeļmuguras arkas, portālu forma ar krustveida valnīšiem stūros un tajos lietoto ķieģeļu profilējums raksturīgs 16. gs. 1. puses arhitektūrai – gotikas izskaņai Latvijā. 16. gs. pils mūru aizsardzības nozīme strauji mazinājās sakarā ar jaunu fortifikācijas sistēmu izveidošanu ugunsieroču vajadzībām (rondeles). Uzmanības vērts ir fakts, ka Rīgas pils priekšpils arhitektūrā dekoratīvās iezīmes dominē pār militāro raksturu. Ieroču stāvā šaujamlūku ir divreiz mazāk nekā cokolstāva līmenī. Laikā, kad Rīgas pils tika celta kā ordeņa varas simbols atbilstoši modernajai militārai tehnikai ar apaļiem torņiem,

šaujamlūkām ar vēdkanāliem utt., tās arhitektūra ieguva nepārprotamas dekoratīvisma iezīmes ar nišu – šaujamlūku joslu trešā stāva līmenī un mākslinieciski bagātiem, to skaitā polihromiem ķieģeļu arhitektūras risinājumiem.

Izpētes materiāli ļauj rekonstruēt Rīgas pils priekšpils apbūvi 16. gs. 1. pusē (2. att.: 2). Apskatāmajā laika periodā priekšpils ziemeļrietumu daļā agrākās apbūves vietā celts apkārtmūris – jaunu korpusu ārsiena. Uzbūvēts tikai ziemeļu korpusa rietumu spārns, kam bijuši divi stāvi un bēniņos t.s. ieroču stāvs, bet rietumu korpuss celts vēlāk – iespējams, 16. gs. vidū. Ziemeļu spārna pirmajā stāvā bijušas vismaz trīs ieejas, kas izceltas ar ķieģeļu mūrējumā veidotiem portāliem. Korpusa otrajā stāvā droši vien bijusi galerija, no kuras telpās vedušas divas ieejas. Ziemeļu tornim otrā pusē pie 15. gs. aizsargmūra uzcelts stallis. Arī priekšpils rietumu sienai Daugavas pusē pirmajā un trešajā stāvā ir šaujamlūkas un nišas. Rekonstrukcijas zīmējumā galerijas un rietumu sienas pagalma puses kopskats ir nosacīts.

1994.–1996. gada Rīgas priekšpils pētījumi deva ievērojamu jaunas informācijas apjomu par Rīgas ordeņpils būvvēsturi. Atklājumi ne vien apstiprina vairākus iepriekšējo pētnieku izvirzītos pieņēmumus, bet arī būtiski papildina līdzšinējos priekšstatus par viduslaiku arhitektūru Latvijā un piļu arhitektūru Baltijas jūras reģionā.

Atsauces un piezīmes

- ¹ 1994. gadā, uzsākot Rīgas pils rekonstrukciju, pētnieki, projektētāji, pasūtītāji un pieminekļu aizsardzības institūcijas pieņēma izpētes un atjaunošanas darbu dokumentācijai vienotus pils daļu apzīmējumus. Torņiem izmantoja jau iepriekš pierastos nosaukumus, bet dažām ēkas daļām deva jaunus nosaukumus: ziemeļrietumu un ziemeļaustrumu korpuss. Šajā rakstā ieviesta lielāka priekšpils daļu detalizācija (1. att.).
- ² Arheoloģiskos izrakumus veica Latvijas Vēstures muzeja ekspedīcija, sk. rakstu: Cīglis J., Zemītis G. Arheoloģiskie pētījumi Rīgas pilī // ASM 1994. un 1995. – Rīga, 1996. – 50.–56. lpp.
- ³ 1994. un 1995. gadā Rīgas pils priekšpils arhitektoniski mākslinieciskās izpētes darbus veica SIA "Arhitektoniskās izpētes grupa" (AIG) arhitekti I. Dirveiks, A. Špaks, A. Lapiņš, D. Lēvalde, I. Jēkabsone, D. Ūdre, tehniķi J. Zviedrāns, K. Beitāns. Fiksācijas materiāli

- apkopoti mašīnrakstā sagatavotajās atskaitēs, kas glabājas Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas (turpmāk – VKPAI) arhīvā: 1) *Dirveiks I., Špaks A., Lapiņš A.* Priekšpils ziemeļrietumu korpusa fasādes (1994. g.); 2) *Dirveiks I., Špaks A., Lapiņš A., Beitāns K.* Priekšpils ziemeļrietumu korpusa cokolstāva izpēte (1995. g.); 3) *Dirveiks I.* Rīgas pils priekšpils plānojuma un interjeru arhitektoniski mākslinieciskā izpēte. Rezultātu apkopojums. 1. daļa: 1995. g. fotofiksācija (Rīga, 2000).
- ⁴ Vartberges Hermanis bijis Livonijas ordeņa mestra kapelāns un oficiāls ordeņa historiogrāfs, viņš varēja būt aculiecinieks Rīgas pils priekšpils teritorijas pārbūvēm. Par hroniku sk.: *Zeids T.* Senākie rakstītie Latvijas vēstures avoti līdz 1800. gadam. – Rīga, 1992. – 79. lpp.
 - ⁵ *Caune M.* No Rīgas pils torņu vēstures // Latvijas Arhīvi. – 1995. – Nr. 2. – 8. lpp.
 - ⁶ *Neumann W.* Das mittelalterliche Riga. – Rīga, 1892. – Taf. XXI.
 - ⁷ *Tuulse A.* Das Schloss zu Riga // Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft. 1937, II. – Tartu, 1939. – S. 68.
 - ⁸ Turpat. – 96. lpp.
 - ⁹ *Ciglis J., Zemītis G.* Arheoloģiskie pētījumi .. – 53. lpp.
 - ¹⁰ *Caune M.* Rīgas pils. – 21. lpp., 5. att., Nr. 1.
 - ¹¹ *Ciglis J., Zemītis G.* Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Rīgas pili 1994. gadā. – (Rīga, 1995). – 9. lpp. Mašīnraksts VKPAI arhīvā.
 - ¹² *Цауне А. В.* Жилища Риги XII–XIV вв. – Рига, 1984. – С. 119.
 - ¹³ Turpat. – 120. lpp.
 - ¹⁴ *Rewizija zamkow Inflant. Zamek Riski.* – Centrālais seno aktu arhīvs (Maskava), 389. f., 577. l., 1. lp. (Latviski tulkojis J. Zemzaris 1962. g. Mašīnraksts VKPAI arhīvā.)
 - ¹⁵ *Ciglis J., Zemītis G.* Pārskats par arheoloģiskajiem aizsardzības izrakumiem Rīgas pili 1995. gadā. – (Rīga, 1996). – 6. lpp. Mašīnraksts VKPAI arhīvā.
 - ¹⁶ *Ciglis J., Zemītis G.* Arheoloģiskie pētījumi .. – 54. lpp.
 - ¹⁷ *Neumann W.* Das mittelalterliche Riga. – Taf. XXI.
 - ¹⁸ *Tuulse A.* Das Schloss zu Riga // Sitzungsberichte der gelehrten estnischen Gesellschaft. 1937, II. – S. 68.
 - ¹⁹ *Vītiņa I., Igaune S.* Mūra javu ķīmiskā sastāva izpēte 1994. g. Mašīnraksts VKPAI arhīvā.
 - ²⁰ *Ciglis J., Zemītis G.* Arheoloģiskie pētījumi .. – 55. lpp.
 - ²¹ Karaliskais Kara arhīvs Stokholmā (*Kungliga Krigsarkivet*), fonds "Historiska planscher", Nr. 3 – mazs pils attēls no putna lidojuma 1621. gadā. Shematisks, tikai lineārs pils plāns 1634. gadā publicēts: *Ose I.* Rīgas un tās tuvākās apkārtnes 17.–18. gadsimta nocietinājumu plāni Stokholmas Kara arhīvā // Senā Rīga. – Rīga, 2001. – 3. sēj. – 197. lpp. 4. att. Fonds "Sveriges Krig", Nr. 1: 38 – shematisks neliels 1,5 x 1,5 cm pils plāns 1621. gadā. Kāda no plāna kopijām publicēta: *Caune M.* Rīgas pils. – 31. att.

- ²² Caune M. Rīgas pils. – 28. lpp.
- ²³ Rewizija zamkow Inflant. Zamek Riski. – Tulkojuma 3. lpp.
- ²⁴ Bulmering A., von. Zwei Kämerei-Register der Stadt Riga. – Leipzig, 1902.
- ²⁵ Цауне А. В. Жилища Риги XII–XIV вв. – С. 120.
- ²⁶ Rozenšteins E., Lancmanis Z. Latvijas derīgo izrakteņu pētišana un izmantošana // Ekonomists. – 1932. – Nr. 23/24. – 839. lpp.
- ²⁷ Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. – 2. Abt., Bd. III. – Reval, 1853. – S. 68.
- ²⁸ Baumanis O., Grosvalds I., Vītiņa I. Jauni dati par Rīgas pils celtniecības materiālu un būvvēsturi // LZAV. – 1988. – Nr. 3. – 66. lpp.
- ²⁹ Rewizija zamkow Inflant. Zamek Riski. – Tulkojuma 2. lpp. Nav gan zināms, kad šaujamlūka, kas 1590. gada revīzijas aprakstā minētā kā “paliela velve šaušanai uz valni”, ir būvēta. Tas varēja notikt arī 16. gs. sākumā.
- ³⁰ Ciglis J., Zemītis G. Pārskats par arheoloģiskajiem aizsardzības izrakumiem Rīgas pili 1995. gadā. – 22. lpp.
- ³¹ Karaliskais Kara arhīvs Stokholmā (*Kungliga Krigsarkivet*), fonds “Historiska planscher”, Nr. 3; fonds “Sveriges Krig”, Nr. 1: 38, 1621. g. Kāda no plāna kopijām publicēta: Caune M. Rīgas pils. – 31. att.
- ³² Turpat. – 22. lpp.
- ³³ Rewizija zamkow Inflant. Zamek Riski. – Tulkojuma 1. lpp.
- ³⁴ Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. – Rīga, 1992. – 1. sēj. – 202. lpp.
- ³⁵ Caune M. Rīgas pils. – 14. att.
- ³⁶ Ciglis J., Zemītis G. Arheoloģiskie pētījumi .. – 53. lpp.
- ³⁷ Rewizija zamkow Inflant. Zamek Riski. – Tulkojuma 1. lpp.
- ³⁸ Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. – 1. sēj. – Nr. 85. Portiks ir velvēts.
- ³⁹ Sk. J. Cigļa rakstu šajā grāmatā “Rīgas pils 16. gadsimta telpu izvietojuma rekonstrukcijas mēģinājums”.
- ⁴⁰ Turpat.
- ⁴¹ Sākot ar 18. gs. 2. pusi, izgatavoti daudzi pils plānu un fasāžu zīmējumi, kuri, tos rūpīgi analizējot, ir vērtīgs izpētes avots. J. K. Broces pārzīmēto N. Kēlera plānu reprodukcijas sk.: Broce J. K. Zīmējumi un apraksti, 1. sēj. O. Etingera, S. Plautina u.c. plānus sk. VKPAI Pieminekļu dokumentācijas centra arhīva mapē “Rīgas pils”.
- ⁴² Sk. 2. attēlu – Dirveiks I. Rīgas pils priekšpils plānojuma un interjeru arhitektoniski mākslinieciskā izpēte. 1995. g. fotofiksācija. VKPAI arhīvā.
- ⁴³ Piper O. Burgenkunde. – München, 1912. – S. 449–451, 460, 461. 466. lpp. attēlā ir piemērs no Šrekenšteinas pils pie Elbas, kur redzams valnišu krustveida dekors arī ēzel muguras arkā.

- ⁴⁴ Uzskata, ka augšējo bareljefu autors ir polis K. Pale. Sk.: Алттоа К. Эстония. Исторический очерк // Памятники искусства Советского Союза. – Москва, 1986. – С. 460.
- ⁴⁵ Dirveiks I. Rīgas pils priekšpils plānojuma .. – 2. att.
- ⁴⁶ Tuulse A. Die Burgen in Estland und Lettland. – Dorpat, 1942. – S. 152.
- ⁴⁷ Ciglis J., Zemītis G. Arheoloģiskie pētījumi .. – 53. lpp.
- ⁴⁸ Piper O. Burgenkunde. – Fig. 258, 262.

Ilmārs Dirveiks

ARCHITECTURE OF THE RIGA CASTLE OUTER BAILEY DURING THE PERIOD OF THE LIVONIAN ORDER

Summary

Riga Order Castle was erected on the bank of the River Daugava in 1330–40s. At the end of the 15th century it was almost completely destroyed during city wars against the Livonian Order. In times of Master W. von Plettenberg castle was built anew and completed in 1515. Reconstruction of the forecastle (outer bailey) located to the north from the castle was carried out from 1994 to 1996 to renovate residence of the President of the State. Architectural research on this part was carried out during reconstruction works. Evidence on two larger construction periods was found. Results of research allowed propounding a hypothesis on evolution of this part of the castle in the period from the end of the 14th century up to the middle of the 16th century (Fig. 2).

1) 14th–15th centuries (Fig. 2). A three-storey northern tower is located in the middle of the northern border of the forecastle. Here during investigations a window was fixed near the entrance and staircase in the corner of the tower. Nearby the tower, to the left from the forecastle a northern gate building was simultaneously erected. Its three window-aisles over the gates and the left corner of the above gate building almost up to its initial height were found here. "Sick brother house" or infirmary was built up to the northern defense wall till the very northwest corner of the forecastle. Foundations of a defense wall were uncovered during archaeological excavations in the eastern corner of the forecastle to the right of the northern tower.

2) **End of the 15th century, 1st half of the 16th century** (Fig. 2: 2). In place of the previous building in the northwest part of the forecastle enceinte was built as an external wall of new blocks. Only western wing of the north block was built. It had two floors and an attic – the so-called arms floor. Western block was built later – probably in the middle of the 16th century. On the ground floor of the northern wing there were at least three entrances with brick-work portals. On the first floor of the block there probably was a gallery from which two entrances led to premises. A stable was built on the opposite side of the northern tower by the 15th century defense wall. There are niches and loop-holes on the ground and second floor levels in the western wall of the forecastle on the River side. The general view of the gallery and western wall courtyard side is shown in the reconstruction drawing (Fig. 9).

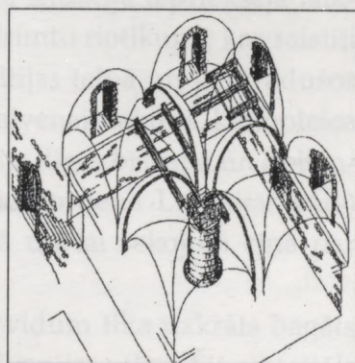
Niche lintels in the form of the so-called ogee arches, portal shape with cross-like rolls in the corners and moulded bricks are characteristic for the architecture of the 1st part of the 16th century – end of Gothic in Latvia. On the ground floor level there are twice as much loop-holes than on the arms floor level. Riga Castle was built as a symbol of the power of the Order, and according military demands of the times it had round towers, loop-holes with ventilation channels and so on. Simultaneously its architecture acquired evident signs of decorativeness with a row of loop-holes on the second floor level and brick-work portals in the courtyard – including polychrome brick design.

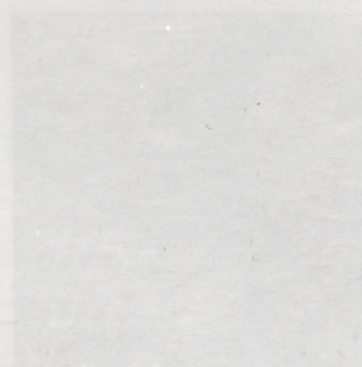
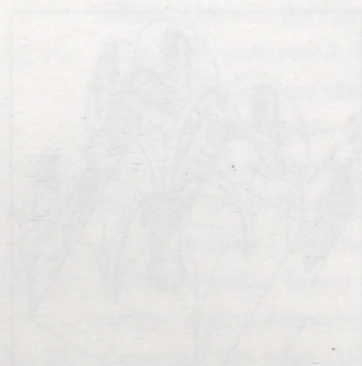
Figure Captions

- Fig. 1.* Scheme of the ground floor of the Riga Castle: *I* – main castle; *II* – forecastle; *1* – northern tower; *1a* – northern gate building; *2* – defense wall; *2a* – northeast tower; *3* – western wing of the northern block; *4* – western block; *5* – eastern wing of the northern block; *A, B, C* – portals from the 1st half of the 16th century; *a* (black) – 14th century; *b* (lined) – 15th century; *c* (checkered) – end of the 15th, beginning of the 16th century
- Fig. 2.* Possible evolution of the Riga Castle forecastle northwestern side building volume: *1* – end of the 14th century; *2* – 1st half of the 16th century (drawing by the author)
- Fig. 3.* Riga Castle northwest side plan on the level of the modern base floor: *A, B* – portals uncovered during excavations; *C* – supposed place of the third portal; *D* – door-aisle in the western wall, mentioned in the 1590 revision; *E* – fragment of the older Gothic brick wall (drawing by the author)

- Fig. 4. A loop-hole uncovered on the western façade (with a view over the Daugava) of the Riga Castle forecastle in 1995 (photo by Ģ. Jēkabsons)
- Fig. 5. Vertical and horizontal section of the loop-hole and side brick moulding (detail A) uncovered on the western façade (with a view over the Daugava) of the Riga Castle forecastle in 1995 (drawing by A. Lapīņš)
- Fig. 6. Riga Castle forecastle northwest block external walls with the fixed 1st half of the 16th century loop-holes, niches and doors. Above – western façade with a view over the Daugava, beneath – northern façade with the northern gates (drawing by the author)
- Fig. 7. Riga Castle forecastle western façade: A – 1st half of the 16th century niches with the ogee arch found in 1995; B – existing 18th century window aisle lintel arch; C – 16th century aisle side (photo by Ģ. Jēkabsons)
- Fig. 8. Survey of the Riga Castle forecastle western façade niches (drawing by A. Špaks)
- Fig. 9. Riga Castle forecastle western wing section. 1st half of the 16th century walls, possible roof configuration, court yard side gallery, in the attic – arms floor are reconstructed in black (drawing by the author)
- Fig. 10. 1st half of the 16th century portals uncovered during the Riga Castle forecastle investigations: A – portal, which was later built into the western block; B – portal, which is seen in the forecastle courtyard (reconstruction by the author)
- Fig. 11. Portal "B" uncovered during investigations: A – plain lime mortar smearing; B – place of the wooden door-case worked into in the 17th century; C – upper corner of the window-aisle forced in the 18th(?) century (photo by Ģ. Jēkabsons)
- Fig. 12. 1995 fixation of the portal "B" (drawing by the author)
- Fig. 13. Portal "A" uncovered in 1995: A – fragments of red paint; B – brick wall jointing in a form of lines; C – rolls made in lime mortar (photo by Ģ. Jēkabsons)
- Fig. 14. Moulded bricks found in Riga Castle forecastle during 1994 architectural and archaeological excavations
- Fig. 15. Cenotaph bas-relief (1513–1523) in the St. Olaf Church in Tallinn. Master from Westfalen H. Bildensnieder. Artistic finish methods analogous with those used for niches in the St. Olaf Church may be found in the 1st half of the 16th century Riga Castle forecastle portals and main castle gate portico

PĒTĪJUMI PAR SIGULDAS PILI

...on the western facade (with a view over the Daugava) of the tower, 1995 (photo by G. Jekabsons)

...section of the loop-hole and side brick moulding (detail of the western facade (with a view over the Daugava) of the Riga Castle tower, 1995 (drawing by A. Lapins)

...southwest block external walls with the first half of the tower, 1995 (photo by G. Jekabsons)

...western facade with a view over the Daugava, beneath - northern facade with the northern gates (drawing by the author)

...western facade: A - 1st half of the 16th century niches with the 18th century arches, B - existing 18th century arches (photo by G. Jekabsons)

...the tower, 1995 (photo by G. Jekabsons)

...the tower, 1995 (photo by G. Jekabsons)

...the tower, 1995 (photo by G. Jekabsons)

...the tower, 1995 (photo by G. Jekabsons)

...the tower, 1995 (photo by G. Jekabsons)

...the tower, 1995 (photo by G. Jekabsons)

...the tower, 1995 (photo by G. Jekabsons)

...the tower, 1995 (photo by G. Jekabsons)

Jānis Apals

ORDEŅA UN BĪSKAPA PIĻU CELTNIECĪBAS STRATĒGIJA GAUJAS BASEINĀ 13.–14. GS.*

Gaujas baseinā, ko veido Gaujas upe ar savām pietekām, Livonijas laikā uzcēla un apdzīvoja dažus desmitus bīskapa un ordeņa mūra piļu, neskaitot vietējo iedzīvotāju jau pirms tam izveidotos nocietinājumus pilskalnus. Tas ir lielākais piļu blīvums ne vien Latvijas teritorijā, bet arī visā Austrumeiropā. Tāds piļu daudzums kopumā tika uzcelts laikā no 13. gs. līdz 16. gs., beidzamā pils pat 16. gs. otrajā pusē. Šādas intensīvas mūra piļu būves pamatā bija gan etnopolitiskā situācija iepriekšējā laikmetā šajā rajonā, gan 12.–13. gs. un vēlāko gadsimtu notikumi, kas saistīti ar vācu krustakaratāju ekspansiju Austrumbaltijas telpā un jaunradušos valstisko veidojumu savstarpējo konkurenci. Galvenais faktors, kas noteica katras atsevišķas pils celšanu attiecīgajā vietā, bija Rīgas bīskapa un Zobenbrāļu ordeņa (vēlāk Rīgas arhibīskaps un Vācu ordeņa Livonijas zars) savstarpējā sacensība zemes iekarošanas gaitā un tai sekojošā cīņā par hegemoniju Livonijā.

Laikposmā no 18. gs. beigām līdz 20. gs. vidum tika uzkrāts bagāts vēsturiskais un ikonogrāfiskais materiāls par Livonijas pilīm. Šis materiāls apkopots un izsmeljoši analizēts vācbaltu arhitektūras vēsturnieka K. Lēvisa of Menāra,¹ igauņu mākslas vēsturnieka A. Tūlses² un citu autoru darbos. Diemžēl kā rakstītie, tā citi avoti ne vienmēr dod precīzus datus par piļu celšanas un pārbūvju laiku. Parasti šie dati attiecas uz kādu noteiktu brīdi vai laikposmu pils dzīvē. Tā, piemēram, poļu revīzijas protokolos atspoguļots stāvoklis 16. gs. beigās, zviedru laiku uzmērojumos – 17. gs. beigās, J. K. Broces zīmējumos – 18. gs. otrā pusē–19. gs. sākumā utt. No rakstīto avotu viedokļa tāpat tur maz kas būtu piebilstams, jo jauni, līdz šim nezināmi avoti klāt nav nākuši. Citādi tas ir ar arheoloģiskajiem avotiem.

20. gs. otrajā pusē vairākās Latvijas viduslaiku mūra pils notika plaši arheoloģiskie izrakumi, kuros iegūtie materiāli deva iespēju salīdzinājumā ar rakstītajiem avotiem precizēt šo pīļu pastāvēšanas laiku, kā arī izvirzīt hipotēzes par to nozīmi Livonijas saimnieciskajā dzīvē, politiskajos un vēsturiskajos notikumos. Izrakumos iegūtie materiāli un atziņas ir publicētas atsevišķos rakstos, monogrāfiskos pētījumos un viduslaiku pīļu izpētei veltītos krājumos.³

Gaujas baseins vairāku iemeslu dēļ bija ļoti piemērots krustakarotāju mērķu sasniegšanai. No ģeogrāfiskā viedokļa apskatāmo rajonu šķērsoja jau iepriekšējos laikmetos izveidojies ūdens un sauszemes ceļu tīkls, pa kuru no Daugavas un Gaujas lejtecem ziemeļaustrumu virzienā varēja nokļūt līdz Pleskavai un Novgorodai, bet ziemeļu virzienā – līdz pat Somu līcim Igaunijas piekrastē.

No etniskā viedokļa Gaujas baseins bija vairāku atšķirīgu etnisko grupu saskares zona. Rietumu pusē Gaujas vidus- un lejtecei līdz pat Rīgas līcim dzīvoja somugru cilts lībieši, bet ziemeļu pusē upes vidusdaļai – somugru izcelsmes igauņi. Starp šīm ciltīm atradās novadi ar etniski jauktu iedzīvotāju sastāvu. Ap tagadējo Straupi kopā dzīvoja lībieši un baltu cilts latgaļi, bet uz ziemeļiem no Burtnieku ezera – latgaļi, daļēji arī igauņi. Ap Cēsīm mita vendi – neliela pārceļotāju grupa no lībiešu apdzīvotās Ventas lejteces Kurzemē. Atzeles zemi apdzīvoja latgaļi un kāda Baltijas somu cilts.

Līdzās etniskajai dažādībai Gaujas baseins ietilpa arī vairākos valstiskos veidojumos. Lielākais no tiem bija latgaļu Tālavas zeme, kurai ziemeļos pieslēdzās igauņu zemes Sakala un Ugaunija, rietumos – lībiešu Metsepoles novads un etniski jauktā Idumeja, bet dienvidos – latgaļu lielākajai valstij Jersikai piederīgais Autīnes novads.

Piemērota bija arī šajā novadā 12./13. gs. mijā pastāvošā politiskā situācija. Tālavas latgaļi atradās meslu atkarībā no Polockas kņazistes, kā arī izjuta pastāvīgu spiedienu no lībiešu un it sevišķi igauņu zemju puses. Tādēļ Tālavas latgaļi, tāpat kā mazskaitliskie vendi, kļuva par vācu sabiedrotajiem, jo cerēja vājināt meslu atkarību no Pleskavas, kā arī labāk turēties preti kaimiņu sirotāju uzbrukumiem. Bez tam Tālavas latgaļi, vismaz sabiedrības virsslāņa pārstāvji, jau bija kristīti pareizticībā, viņiem nebija sveša kristīgās ticības paustā ideoloģija.

Pēc bīskapa Meinharda miermīlīgās misijas, bīskapu Bertolda un Alberta vadīto peregrīnu bruņotās cīņas neveiksmēm pret Daugavas lībiešiem kļuva skaidrs, ka kristietības izplatīšana Austrumbaltijā iespējama vienīgi ar pastāvīga militāra spēka palīdzību. Tālaika apstākļos bija tikai divas reālas iespējas, kā izveidot pastāvīgu karaspēku, – vai nu izlēņot jauniegūtās zemes vasaļiem, vai arī savervēt algotu bruņinieku vienības.⁴ Bīskaps Alberts jau 1201. gadā izlēņoja pirmās pilis – Lielvārdes pili Daniēlam no Bannersdorfas un Ikšķili Konrādam no Meiendorfas.⁵ Izlēņošana tomēr nedeķa vēlamos rezultātus, jo bīskapa rīcībā vēl nebija pietiekami daudz zemju lielāka vasaļu karaspēka izveidošanai. Bez tam bija jārēķinās arī ar vasaļu materiālās dabas prasībām un iespējamo nepaklausību. Savukārt algoto bruņinieku karaspēka vervēšanai bija nepieciešami lieli naudas līdzekļi, kuru tāpat nebija bīskapa rīcībā.

Pastāv uzskats, ka šādos apstākļos bija radusies ideja bīskapam dibināt pašam savu ordeni kā starpformu starp abiem iepriekš minētajiem karaspēka veidiem. Tādēļ 1202. gadā tika nodibināts Kristus bruņinieku brāļu (*fratres milicie Christi*) ordenis, kuru vēlāk dēvēja par Zobenbrāļu ordeni.⁶ Sākotnēji bija iecerēts to izveidot kā nepretenciozu Dieva bruņinieku vienību bīskapa galma apgādībā un pakļautībā. Ordeņa paklausību bīskaps cerēja nodrošināt ar pāvesta bullu, kurā pēdējais noteica ordeņa pakļautību bīskapam, mestra paklausības zvērestu, kā arī no statūtiem izrietošās brāļu nabadzības solījumu. Ne pāvesta bullā, ne mestra zvērestā, kas bija tikai garīgās paklausības apsoliņums cīņā pret pagāniem, nekas nebija teikts par bīskapa un ordeņa savstarpējām lēņu attiecībām. Šajā apstākļi tad arī slēpjas vēlāko bīskapa un ordeņa nesaskaņu cēlonis, kas ietekmēja visas Livonijas vēsturiskās attīstības gaitu.⁷ 13. gs. sākumā, kamēr krustakaratāju kopējais skaits vēl bija neliels un viņu valdījumā iegūto zemju platība maza, šīs pretrunas vēl neizpaudās. Taču, tikko viņu rīcībā nonāca pirmie lībieši, vendi un latgaļu apdzīvotie novadi, gan bīskaps, gan ordenis sāka īstenot katrs savām interesēm atbilstošu, pret sāncensi vērstu nocietinājumu būves politiku. Nosacīti to varētu iedalīt trīs posmos: pirmais aptver 13. gs., otrais – 14.–15. gs., bet trešais – 16. gadsimtu.

13. gs. par pirmo posmu uzskatāms tādēļ, ka tā laikā notika zemes iekarošana un radīti jauni valstiskie veidojumi, no kuriem sastāvēja Livonijas konfederācija. Tā kā bīskaps nevēlējās dalīties ar zobenbrāļiem Daugavas

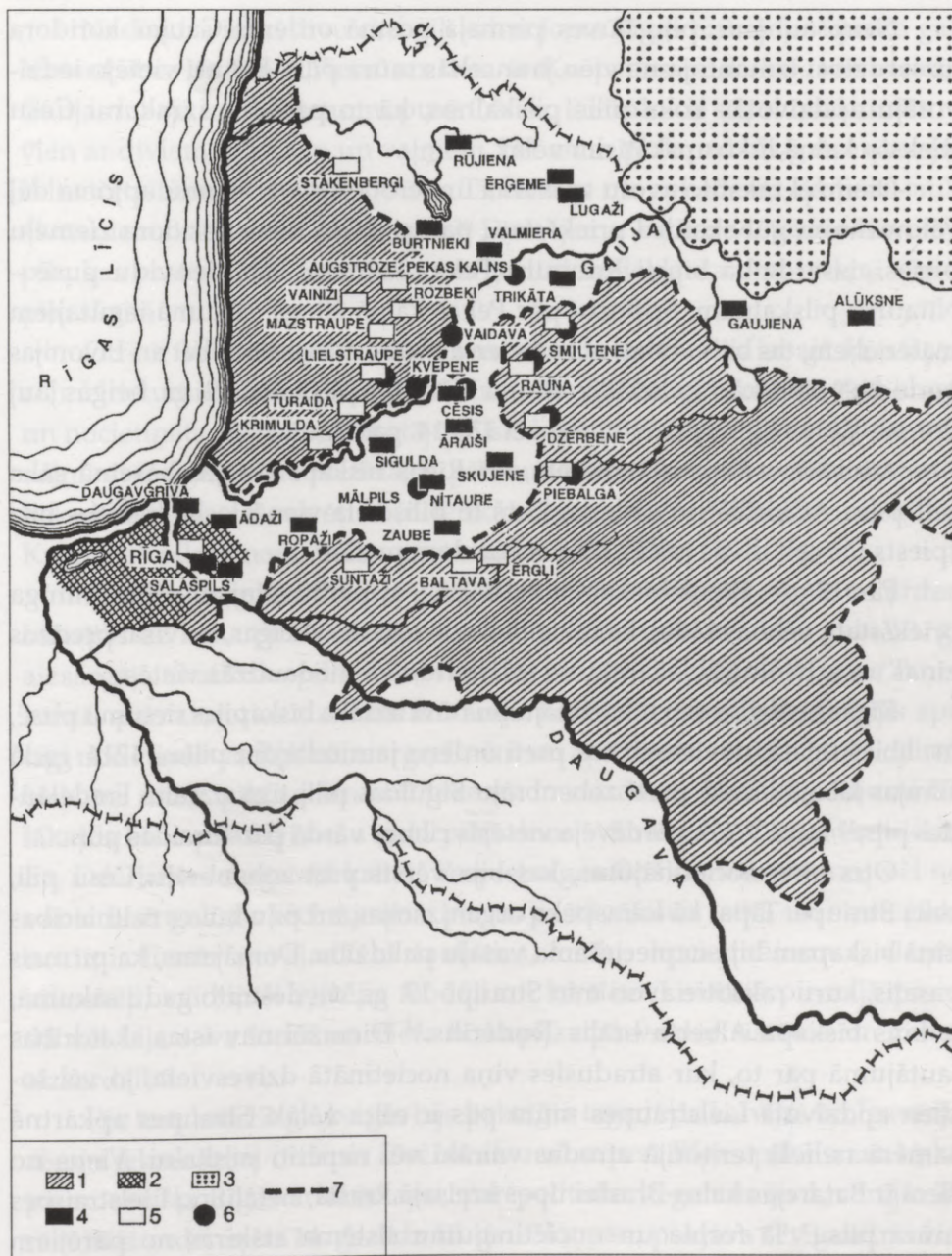
ceļa īpašumos Polockas virzienā, ordenis jau pašā 13. gs. sākumā centās iegūt sev otro veco tirdzniecības ceļu – no Rīgas gar Gauju uz Cēsīm un tad tālāk pa dienvidu nozarojumu uz Pleskavu vai arī pa ziemeļu nozarojumu uz Igauniju. Pilu būves sacensībā aktīvākā puse bija ordenis.

Par izejas bāzi ordeņa darbībai kalpoja pirmā Rīgas pils, kuras būve, domājams, galvenos vilcienos jau bija pabeigta ap 1207.–1208. gadu. Tūdaļ pēc lībiešu zemju sadalīšanas 1207. gadā,⁸ kad bīskapa rokās nonāca Gaujas lejteces labā krasta, bet ordeņa rīcībā – kreisā krasta zemes, ordenis mestra Venno laikā, kā minēts Atskaņu hronikā, sāka celt Siguldas, Cēsu un Aizkraukles pilis.⁹ Cēsis ordenis nekavējoties sāka izmantot kā operatīvo bāzi igauņu zemju pakļaušanai.

Pēc tam kad 1213. gadā Autīnes pilsnovadu apmaiņas kārtībā pret Kokneses trešdaļu pie Daugavas atdeva ordenim un 1224. gadā sadalīja Tālavu, Gaujas baseinā tika galīgi noteiktas Rīgas bīskapijas un ordeņvalsts robežas. Atskaitot dažas pārejošas izmaiņas vēlākajos gadsimtos, tās pastāvēja līdz pat Livonijas bojāejai Livonijas kara rezultātā 16. gs. otrajā pusē. Zemju dalīšanas un apmaiņas rezultātā Gaujas baseina vidusdaļā no tagadējās Valmieras līdz pat upes ietekai Rīgas līcī izveidojās šaura ordenim piederošas zemes josla, kas atdalīja Rīgas arhibīskapijas lībiešu apdzīvotos apvidus rietumu pusē, t.s. lībiešu galu, no latgaļu novadiem, t.s. latviešu gala, austrumu pusē un savienoja ordeņa iekarojumus Igaunijā ar vēlākajiem ieguvumiem Dienvidlatvijā. Šo joslu vēstures literatūrā pieņemts apzīmēt ar nosaukumu – Gaujas koridors.¹⁰ Šaurākajā vietā starp Āraišiem un Valmieru tas ir tikai 20 km plats un 40 km garš (1. att.).

Rīgas arhibīskapijas teritorijas pārdalījums divās daļās, to ielenkums, kā arī svarīgāko ordeņa pārvaldes centru – mestra rezidences Cēsu pili un landmaršala sēdekļa atrašanās Siguldas pili viegli ievainojamā pozīcijā kļuva par pastāvīga saspīlējuma cēloni starp abām lielākajām Livonijas varām. Tas rosināja arvien jaunu nocietinājumu celtniecību.

Drīz pēc 1224. gada Gaujas koridora ziemeļu galā ordenis sāka celt Valmieras pili.¹¹ 13. gs. Gaujas augštecē tika uzcelta arī Gaujienas pils, kurai vajadzēja nodrošināt brīvu pieeju ordeņa pakļautībā nokļuvušajai Atzeles zemei ar centru Alūksnē, kas atradās starp Tērbatas un Rīgas bīskapijām.

1. att. Ordeņa un bīskapa pils Gaujas baseinā.

1 - Rīgas arhibīskapija, 2 - Rīgas patrimoniālapgabals, 3 - Tērbatas bīskapija, 4 - ordeņa un tā vasaļu pils, 5 - bīskapa un tā vasaļu pils, 6 - pilskalns, 7 - Rīgas arhibīskapijas robeža

Neapšaubāmi, piļu būves pirmajā posmā ordenis Gaujas koridora aizsardzībai izmantoja ne vien jaunceltās mūra pilis, bet arī vietējo iedzīvotāju apdzīvotās koka pilis pilskalnos, kā to parādīja izrakumi Cēsu Riekstu kalnā,¹² ko apskatīsim vēlāk.

Diemžēl rakstīto avotu trūkuma un ierobežotā izrakumu apjoma dēļ vēl nevaram gūt skaidru priekšstatu par to, kāda loma koridora ziemeļu puses aizsardzībā bijusi Kauguru Pekas kalnam, bet dienvidu pusē – Nītaures pilskalnam. Spriežot pēc Pekas kalnā 20. gs. sākumā iegūtajiem materiāliem, tas bijis apdzīvots ne vien agrajos viduslaikos, bet arī Livonijas periodā.¹³ Savukārt nelielie izrakumi Nītaures pilskalnā 19. gs. beigās ļauj domāt, ka tas bijis apdzīvots arī vēl 13.–14. gadsimtā.¹⁴

Atbildot ordeņa aktivitātēm, arī Rīgas bīskaps Gaujas baseinā sāka celt pilis. Atšķirībā no ordeņa, kurš te pils cēla vienā joslā, bīskaps bija spiests tās celt divās joslās, abpus koridora malām.

Par 13. gs. Rīgas bīskapijā celtajām vai pārbūvētajām pilīm pilnīga priekšstata vēl nav tādēļ, ka rakstītie avoti sniedz trūcīgas, ne visai precīzas ziņas un arheoloģiskie izrakumi ir izdarīti tikai nedaudzās vietās.

Rīgas bīskaps savu nocietinājumu būvi uzsāka bīskapijas rietumu pusē, t.s. lībiešu galā, novietojot tos pretī ordeņa jaunceltajām pilīm. 1214. gadā Gaujas labajā krastā pretī zobenbrāļu Siguldas pilij tika uzcelta Fredelandes pils,¹⁵ kuru vēlāk pārdēvēja vietējās cilmes vārdā par Turaidas pili.

Otrs tāds nocietinājums, kas bija vērsts pret zobenbrāļu Cēsu pili, celts Straupē. Tāpat kā karaspēka organizācijas, arī piļu būves celtniecības ziņā bīskapam bija nepieciešama vasaļu palīdzība. Domājams, ka pirmais vasalis, kuru rakstītie avoti min Straupē 13. gs. divdesmito gadu sākumā, ir bijis bīskapa Alberta brālis Teoderihs.¹⁶ Diemžēl nav īstas skaidrības jautājumā par to, kur atradusies viņa nocietinātā dzīvesvieta, jo vēl šodien apdzīvotā Lielstraupes mūra pils ir celta vēlāk. Straupes apkārtnē samērā nelielā teritorijā atrodas vairāki vēl nepētīti pilskalni. Viens no tiem ir Batarejas kalns Braslas upes kreisajā krastā, netālu no Lielstraupes mūra pils.¹⁷ Tā forma un nocietinājumu sistēma atšķiras no pārējiem pilskalniem. Netālu no Batarejas kalna, tā austrumu pusē, atrodas Baukalna viduslaiku kapsēta,¹⁸ bet vēl mazliet tālāk tajā pašā virzienā – t.s. Krusta kalns. Iespējams, ka šajā kalnā bijusi Indriķa hronikā minētā baznīca, ko novgorodieši nodedzināja 1218. gadā.¹⁹

Neskaidra ir arī divu citu pilskalnu loma Rīgas bīskapijas lībiešu gala aizsardzības sistēmā. Viens no tiem ir Kvēpenes pilskalns, kas atrodas Gaujas labajā krastā rietumu pusē Cēsīm. Pilskalns ir stipri nocietināts ne vien ar diviem grāvjiem un vaļņiem, bet arī ar plakumā aiz galvenā vaļņa celtu četrstūrainu akmeņu būvi. Tā būvēta no nelieliem, apaļiem laukakmeņiem, kas saistīti kaļķu javā.²⁰ Domājams, ka šī ir vietējo iedzīvotāju pils, kas pastiprināta ar mūra aizsargceltni un iekļauta pret ordeni vērsto piļu skaitā.

Otrs ir Vaidavas pilskalns,²¹ kas arī atrodas Gaujas labajā krastā, uz ziemeļrietumiem no Cēsīm. Pilskalns celts Vaidavas ezera stāvajā krastā un nocietināts vietējo iedzīvotāju pilskalniem neraksturīgā veidā – ar trim vaļņiem un grāvjiem. Nelielajos pārbaudes izrakumos²² iegūtie materiāli liek domāt, ka tas varētu būt ierīkots pēc vācu ienākšanas un, līdzīgi Kvēpenes pilskalnam, vērsts pret ordeņa bāzi Cēsīs.

Rīgas bīskapijas lībiešu gala aizsardzība saskares zonā ar ordeni balstījās uz koka pilīm un vienu mūra pili Turaidā, latviešu galu 13. gs. aizsargāja tikai koka pilis. To uzskatāmi parādīja izrakumi Raunas Tanīsa kalnā, pamatojoties uz kuriem varēja konstatēt, ka pilskalns bijis spēcīgi nocietināts ar koka aizsargceltnēm un apdzīvots vēl 13.–14. gs., pirms bīskapa mūra pils celšanas.²³ Iekams nav izdarīti plašāki pētījumi lielākajos bīskapijas latviešu gala pilskalnās – Smiltenes Cērtenes pilskalnā, Dzērbenes Augstajā kalnā, Vecpiebalgas Griškas kalnā²⁴ u.c., vēl nevar izdarīt galigos secinājumus par to pastāvēšanas laiku un stratēgisko nozīmi. Tomēr nevajadzētu šaubīties, ka šos nocietinājumus, vismaz sākotnēji, veidojuši vietējie feodāļi un ka tiem Livonijā pirmajā periodā vēl bija sava loma un vieta bīskapijas pārvaldes sistēmā un zemes aizsardzībā.

Pēc tam kad 13. gs. beigās bija pabeigta tagadējās Latvijas un Igaunijas zemju iekarošana, ordenis izvērsa sīvu cīņu pret Rīgas pilsētu un bīskapiem, sevišķi Rīgas arhibīskapu, par politisko hegemoniju Livonijā. Tās rezultātā ordenis no 14. gs. līdz 15. gs. sākumam pakļāva sev gandrīz visu Livoniju. Viens no galvenajiem paņēmieniem kā no uzbrucēju, tā aizstāvības puses bija jaunu mūra piļu celšana un pretinieka piļu sagrābšana savā varā. Tādēļ 14. un 15. gs. varam uzskatīt par otro un intensīvāko mūra piļu būves posmu Livonijā.

Tāpat kā iepriekš, ordenis īpašu uzmanību veltīja Gaujas koridora, sevišķi tā centra aizsardzībai. Apmēram 14. gs. vidū vai nedaudz ātrāk ar mūra aizsargsienu apjoza Cēsu pilsētu, kas no trim pusēm pieklāvās ordeņa pili, kā arī netālu no Cēsīm uzcēla Āraišu pili ar plašu priekšpili.²⁵ Lai aizsargātu pieeju koridora ziemeļu galam, 14. gs. pirmajā pusē ordeņa vasalis uzcēla Stākenbergu pili, bet ordenis tā paša gadsimta vidū vai nedaudz vēlāk Trikātas, Burtnieku un Rūjienas pili. Koridora dienvidu gala aizsargspējas pastiprināja ar 14. gs. pirmajā pusē celto Nītaures un, domājams, arī 14. gs. būvēto Ropažu pili.

Nostiprinot savas pozīcijas Atzeles zemē starp abām – Rīgas un Tērbatas – bīskapijām, ordenis 1342. gadā uzcēla Alūksnes pili, papildus tam pēc sīvām cīņām ar Rīgas pilsētu ordenis ārpus tās mūriem ap 1330. gadu lika pamatus jaunajai Rīgas pili vecās vietā, kas bija atradusies pilsētas teritorijā un kuru savstarpējo cīņu laikā 14. gs. sākumā rīdzinieki iznīcināja.

Ne mazāk aktīvu darbību piļu būvē 14. gs. izvērta arī Rīgas arhibīskapi un viņu vasaļi. Arhibīskapijas lībiešu galā pirms 1312. gada uzcēla Krimuldas, bet pirms 1359. gada – Vainižu pili. Bīskapa vasaļi pastiprināja šo pret ordeni vērsto aizsardzības līniju, 14. gs. pirmajā pusē uzcelot Lielstraupes un Augstrozes pili, bet pirms 1395. gada – Rozulas pili. Atšķirībā no iepriekšējā gadsimta bīskapi tagad vairāk uzmanības pievērta arhibīskapijas latviešu galam. Gar robežu ar ordeni pirms 1318. gada uzcēla Piebalgas un Suntažu, pirms 1359. gada – Smiltenes, pēc 1369. gada – Dzērbenes, pēc 1375. gada – Baltovas, bet pirms 1381. gada – Raunas mūra pili.

Ārpus Gaujas baseina bīskapa celtajām Suntažu un Baltovas pilīm pieslēdzās pirms 1397. gada būvētā Ērgļu pils, kas piederēja kādam vasalim.

Zināms politiskais līdzsvars starp ordeni, bīskapijām un pilsētām Livonijā iestājās tikai pēc Vācu ordeņa sagrauves Grīnvaldes jeb Tannenbergas kaujā 1410. gadā. Izmantodams šo apstākli, Rīgas arhibīskaps 1419. gadā sarīkoja landtāgu – Livonijas kārtu pārstāvju sanāksmi (izņemot zemniekus), kam vajadzēja ierobežot ordeņa politiskās hegemonijas tieksmes. Taču arī šis apstāklis nespēja izmainīt ordeņa centienus, kuru realizēšanas nolūkā 15. gs. joprojām tika būvētas jaunas pilis. Gaujas koridora ziemeļu galā pirms 1422. gada ordenis atkal uzcēla Ērgemes, bet tā vasalis pirms 1431. gada – Lugažu pili. Koridora dienvidos, pretī bīskapa lat-

viešu galā celtajām pilīm, ordenis pirms 1413. gada uzcēla Mālpils, pirms 1437. gada – Zaubes, bet pirms 1440. gada – Skujenes pili. Gadsimtu mijā, starp 1494. un 1515. gadu, ordenis vēlreiz atjaunoja ārpus pilsētas mūriem celto Rīgas pili.

Ar 15. gs. būvēto piļu palīdzību ordenis pieslēdzās 13.–14. gs. Daugavas un Gaujas lejteces celto piļu grupai – Ādažiem (13. gs.), Ropažiem (14. gs.) un Salaspilij (pirms 1380. g.), kā arī jau kopš 1305. gada iegūtajam Daugavgrīvas klosterim. Tādējādi tika nodrošināta netraucēta sauszemes ceļa satiksme starp ordeņa valdījumā esošām zemēm no Baltijas jūras Somu līča līdz Rīgas līča dienvidu galam, Daugavas un Lielupes grīvām. Ar to tad arī praktiski beidzās ordeņa un Rīgas arhibīskapa piļu būves sacensība, kas bija turpinājusies trīssimt gadus ilgi.

16. gs. tikai zināmā mērā vairs varam uzskatīt par Livonijas piļu būves trešo posmu. Šajā laikā pārbūvēja vecās pilis, piemēram, ordeņa mestra rezidenci Cēsu pili, Rīgas pili u.c., bet no jauna sāka celt tikai vienu – bīskapa vasaļa pili Mujānos. Tā pabeigta stipri vēlāk, Pārdaugavas hercogistes pastāvēšanas laikā, pirms 1578. gada. Pārējās pilis vēl joprojām funkcionēja, īpaši Livonijas kara laikā, taču to liktenis jau bija izlemts. Attīstoties ugunššaujamajiem ieročiem, kas bija pārvietojami un kuru triecienspēks darbojās horizontālā virzienā, vertikāli augstu pār apkārtni paceltās mūra pilis kļuva par viegli ievainojamiem mērķiem. Tādēļ viduslaiku mūra pilis arvien vairāk zaudēja savu kādreiz neaizvietojamu aizsardzības un pārvaldes centru nozīmi, tās pārstāja celt un, īpaši pēc karos iegūtajiem postījumiem, arī apdzīvot.

Gaujas baseinā blakus mūra pilīm viduslaikos izauga arī pilsētas. Pašā Gaujas koridorā ordeņa piļu aizsardzībā izveidojās divas pilsētas – Cēsis un Valmiera.

Cēsu pilsētas sākumi, spriežot pēc Indriķa hronikas ziņām, varētu būt attiecināmi uz 1221. gadu.²⁶ Vēlākos rakstītos avotos Cēsis kā nocietināta pilsēta minēta 1323. gadā; 14./15. gs. mijā Cēsis kļuva par Hanzas savienības locekli.²⁷ Kaut arī Cēsis atradās pie pils, to plānojums vairāk atgādina "pilsētu pie ceļa". Sākot ar 15. gs. otro pusi, Cēsu pilsētā atradās arī ordeņa naudas kalnuve Monētu tornī.

Otra pilsēta izauga pie Valmieras pils. Tā pēc sava plānojuma atgādina tipisku "pilsētu uz vairoga".²⁸

Pilsētas veidojās arī arhibīskapijā. Pie Lielstraupes pils kopš 14. gs. vidus pastāvēja maza pilsēta, kas arī bija Hanzas savienības locekle. Tā gāja bojā 17. gs. sākumā, pēc tam vairs atjaunota netika.²⁹ Pilsētas kontūras dabā gan vēl labi saskatāmas. Turpretī vairākas citas pilsētiņas jeb miesti, kas pastāvējuši pie ordeņa un bīskapa pilīm, dabā vairs neiezīmējās, tos nojaukusi vēlākā apbūve.

Īsumā pakavēsimies pie tām jaunajām atziņām, kas radušās, pamatojoties uz pēdējo gadu desmitu arheoloģiskajiem izrakumiem Gaujas baseina un dažās citās pilīs. Pats par sevi saprotams, ka arheoloģiskie izrakumi vien nespēj dot pilnīgi izsmelšu informāciju par pētīto pīļu celtniecības sākumiem, pastāvēšanas laiku un it īpaši par vēsturiskajiem notikumiem, kas ar tām saistīti. Taču, salīdzinot arheoloģiskos atradumus ar rakstītajiem avotiem, mēs pietuvojamiem vēsturiskajai patiesībai un varam precizēt dažus par diskutējamiem uzskatītus jautājumus.

Līdz šim Gaujas baseinā arheoloģiskie izrakumi vairāk notikuši ordeņa, mazāk – bīskapa pilīs. No pēdējām plašākie pētījumi izdarīti vairākkārt pārbūvētajā Turaidas pilī Jāņa Graudoņa vadībā, sākot ar 1976. gadu.³⁰ Izrakumu rezultātā noskaidrojās, ka pils celta Indriķa hronikā minētās Kaupo lielās pils vietā. Līdz ar to tika izbeigtas domstarpības, kas kādreiz pastāvēja jautājumā par Kaupo lielās pils atrašanās vietu. To palīdzēja noskaidrot gan senlietu materiāls, gan atrasto koka ēku palieku celtniecības paņēmieni. Pilī tika konstatētas arī pārbūvētās kastelas – 1214. gadā celtās Fredelandes – paliekas. Kastelas pārbūve notikusi jau visai drīz pēc uzcelšanas, domājams, 13. gs. pirmajā pusē.

Uz Turaidas pils izrakumos atsegto būvdaļu pamata ir izdarīti Latvijā līdz šim plašākie kādas viduslaiku mūra pils restaurācijas darbi.

Nelieli aizsardzības izrakumi notikuši arī dažās citās bīskapa pilīs. 1968. gadā izrakumos Raunas pilsdrupu austrumu pusē Zigrīdas Apalas vadībā atsedza kāda līdz šim nezināma pils kompleksa mūra esamību.³¹ 1991. gadā Mārtiņa Rušas vadītajos izrakumos Raunas pils ziemeļrietumu torņa pirmajā stāvā izpētīja divas telpas, bet iekšējā pagalma ziemeļu daļā – pēdējā pils inventarizācijā minēto svaru ēku.³²

1987.–1988. gada izrakumos Dzērbenes pilī Normunda Treija vadībā noskaidrojās, ka Dzērbenē 14.–16. gs. atradusies Rīgas arhibīskapa rezidences Raunas pils blakuspils – kastelas tipa nocietinājums, ko ietvēris

aizsarggrāvis un zemes aizsargsistēma.³³ Diemžēl izrakumu apjoms abās minētajās pilīs bija pārāk mazs, lai uz tā pamata izdarītu kādus plašākus secinājumus.

Ordeņpiļu arheoloģiskā izpēte, neskaitot sporādiskos amatieru izrakumus 19. gs., sākās 20. gs. pirmajā pusē. 1911. gadā K. Lēviss of Menārs izdarīja izrakumus Gaujienas pilī. Salīdzinot pils saglabājušās būvdaļas ar 1697. gadā zviedru valdīšanas laikā uzmēroto pils plānu un izrakumos iegūtajiem materiāliem, viņš secināja, ka Gaujienas pils celta 13. gs., pēc tam paplašināta.³⁴

Trīsdesmito gadu beigās sākās izrakumi Valmieras pilī, kas ar pārtraukumiem notika dažādos laikposmos vairāku arheologu vadībā. Pirmos izrakumus Valmieras mūra pilī 1937. gadā uzsāka Elvīra Šnore, tos turpināja Hugo Riekstiņš un Pēteris Stepīņš.³⁵ Šos izrakumus vietējā pašvaldība organizēja nolūkā noskaidrot, vai Valmierā nav atradusies Indriķa hronikā minētā Beverīna. Šinī ziņā izrakumi deva negatīvu atbildi, jo nekādas liecības par seno latgaļu pilskalna pastāvēšanu zem Valmieras pils drupām netika atrastas.

Pēc krietna pārtraukuma izrakumus Valmieras pilī no 1988. līdz 1993. gadam atsāka Tatjana Berga.³⁶ Arī šo izrakumu laikā nekādas senākas apdzīvotības pēdas zem pils mūriem neatrada. Izrakumos iegūtās senlietas u.c. materiāli attiecas tikai uz mūra pils pastāvēšanu no 13. līdz 17. gadsimtam. Neizdevās arī precizēt Valmieras pils celšanas laiku, jo tās senākā daļa ir apbūvēta ar jaunākām ēkām, bet pārējās daļas stipri cietušas 14.–15. gs. pārbūvju rezultātā.

Izrakumi Valmierā notika arī vairākās vietās ārpus pils teritorijas. Jau 1972. gadā Māris Atgāzis³⁷ izdarīja izrakumus viduslaiku kapsētā pie Sīmaņa baznīcas, kur izpētīja 14.–16. gs. 63 apbedījumus. Astoņdesmitajos gados Tatjana Berga, kurai 90. gadu sākumā pievienojās arī Viktorija Bebre,³⁸ izdarīja izrakumus vairākās vietās Valmieras vecpilsētā, pils grāvī, baznīcas kapsētā, kā arī Luces kalnā. Līdzīgi atradumiem Valmieras pilī, senpilsētā un citās pētītajās vietās iegūtās senlietas galvenokārt bija datējamas ar 14./15.–16. gs., bet ne ar laiku pirms vācu ienākšanas.

Neliela apjoma izrakumi veikti arī Gaujas koridora dienvidu galā, vienā no pirmajiem ordeņa nocietinājumiem – Siguldas pilī. 1987. gadā

Normunda Treija³⁹ vadībā tika pētīta iekšējās priekšpils (ap 1400. gadu celtā) vārtu torņa pakāje, kā arī pils vecākā daļa pie konventa ēkas. Diemžēl nekādi atradumi, kas attiektos uz pils pirmsākumiem, tur iegūti netika.

Deviņdesmitajos gados Siguldas pils izpēti turpināja Jānis Ciglis. 1993. gadā viņš Siguldas Krusta kalnā, kas atrodas uz ziemeļiem no pilsdrupām, konstatēja mūra sienu paliekas. Pamatojoties uz tām, kā arī atrasto bezripas keramiku, Jānis Ciglis izvirzīja hipotēzi, ka te senākā dzīvesvietā sākotnēji varētu būt celta Zobenbrāļu ordeņa mūra pils. Šīs hipotēzes pārbaudei gan būtu nepieciešami plašāki pētījumi. 1997. gadā viņa vadībā atkal tika izdarīti neliela apjoma izrakumi Siguldas pilī vārtu torņa ejā un tā priekšā, pie paceļamā tilta balsta. Iegūtie dati ļāva secināt, ka Siguldas pils parhama mūris ir jaunāks par iekšējās priekšpils vārtu torni un ka paceļamā tilta balsta mūris nav parhama sienu turpinājums.

Līdz šim plašākie un jaunām atziņām bagātākie Gaujas koridora ordeņa nocietinājumu sistēmas izpētes darbi notikuši Cēsīs un to tuvākajā apkārtnē.

1974. gadā sākās sistemātiski Cēsu pils arheoloģiskās izpētes darbi Zigrīdas Apalas vadībā.⁴⁰ Divdesmit piecu izrakumu sezonu laikā atsedza un izpētīja pils dienvidu un rietumu nogāzes ar tur esošajām celtnu paliekām, kā arī vairākas telpas pils korpusu un torņu iekšpusē. Izrakumus izdarīja arī pirmās un otrās priekšpils teritorijā.

Pamatojoties uz 17. gs. beigās uzmērotajiem plāniem, iepriekšējie piļu pētnieki uzskatīja, ka Cēsu pilij rietumu pusē atradusies tikai mūra siena, nevis korpus, kā pārējās pils daļās. Izrakumi pierādīja, ka šis pieņēmums bijis nepareizs. Cēsu pilij arī rietumu pusē starp abiem stūra torņiem atradies korpus, kas gājis bojā Livonijas kara laikā. Salīdzinot atrastās senlietas, galvenokārt monētas, ar rakstīto avotu ziņām, varēja secināt, ka tas noticis 1577. gada septembra sākumā, pēc tam korpus vairs nav ticis atjaunots. Sagruvušā korpusa ārsienas paliekas vēlāk maldīgi uzskatīja par aizsargsienu. Sabrukušu, līdz šim nezināmu celtnu paliekas tika atklātas arī pils aizsarggrāvī un uz tā nogāzēm.

Vairākums Cēsu pilī atrasto senlietu datējams ar 16. gs., mazāk – 14.–15. gadsimtu. Tikai atsevišķi atradumi, galvenokārt monētas, attiecināmi uz 13. gadsimtu. Neviena no tām nav senāka par 13. gs. pirmo pusi.

Reizē ar Cēsu pili tika pētīts arī pilskalns – Cēsu Riekstu kalns un Āraišu mūra pils Jāņa Apala vadībā. Visi trīs minētie senatnes pieminekļi ir savā starpā cieši saistīti ar kādu 18. un 19. gs. vēstures literatūrā daudz diskutētu Latvijas vēsturiskās ģeogrāfijas jautājumu, proti, kur atradās Indriķa hronikā minētā Vendu jeb Cēsu Vecā pils (*antiquum castrum*, *Wendorum castrum*). Daļa pētnieku, balstoties uz 16. gs. beigu poļu rakstītajos avotos minēto Āraišu pils nosaukumu *Stara Kies* un vēlāk lietoto vācisko formu *Alt-Wenden*, uzskatīja, ka Vecā pils atradusies nevis Cēsīs, bet gan Āraišos. Šo uzskatu pilnībā nespēja atspēkot arī Cēsu mācītāja G. Fīrhufa⁴¹ 1884. gada nelielajos izrakumos Cēsu Riekstu kalnā atrastās mūra sienas paliekas.

1980. gadā notika izrakumi Riekstu kalna ziemeļu galā un tam pieguļošajā nogāzē.⁴² Izrakumu aptvertajā pilskalna daļā konstatēja agrajiem viduslaikiem atbilstošu kultūrslāni, bet virs tā – pilskalnam apkārt pa perimetru celtas mūra sienas paliekas. Iegūtās senlietas pārsvarā iekļāvās laikposmā no 11./13. līdz 13./14. gadsimtam. Senlietu materiālā, īpaši rotaslietās, dominēja lībiskas formas. Šie atradumi apstiprināja jau agrāk izteiktos uzskatus par to, ka Riekstu kalnu apdzīvojuši Indriķa hronikā minētie vendi – izceļotāji no Ventas lejasstecē savulaik pastāvējušās Vindas zemes. Mūra aizsargsiena ap pilskalnu pierādīja, ka Riekstu kalns identificējams ar Indriķa hronikā 1210. gadā minēto Cēsu Veco pili. Domājams, ka mūra aizsargsiena ap Riekstu kalnu sāka celt ap 1207.–1208. gadu, kad Zobenbrāļu ordeņa brāļi apmetās Cēsīs pie vendiem un kādu laiku dzīvoja kopā ar tiem.

1967. gadā Zigrīda Apala izdarīja nelielus aizsardzības izrakumus Āraišu priekšpilī,⁴³ bet Jānis Apals⁴⁴ 1972.–1974. un 1981.–1992. gadā – Āraišu pili un priekšpilī. Izrakumi pierādīja, ka Āraišu pilij bijusi ļoti plaša, līdz tam neapzināta priekšpils, kas kopā ar pili aizņem visu Āraišu ezera rietumu krasta pussalu. Pussalas kopējā platība ir ap 9 ha, no tiem 8 ha aizņem priekšpils, bet pati mūra pils – tikai 1 ha. Tā kā rakstītajos avotos priekšpils nav pieminēta, piļu iepriekšējie pētnieki uzskatīja, ka Āraišu pilij tādas nemaz nav bijis.

Pēc tam kad izrakumu gaitā atklāja visu Āraišu mūra pils rietumu spārnu un daļu aizsarggrāvja ar paceļamā tilta balsta paliekām, noskaidrojās, ka šo pili cēlis Livonijas ordenis ap 14. gs. vidu kā mestra rezidences –

Cēsu pils – saimniecisku un militāru atbalsta punktu. Šajā palīgpilī pulcēja karaspēku, uzkrāja karamateriālus utt. Ar to izskaidrojama pils atrašanās vieta – nelielā attālumā no Cēsīm – un ievērojamā priekšpils platība. Ordeņa laikā vēstures avotos Āraišu pils minēta ar nosaukumu *Aries*, *Ariis*. Pils funkcionējusi arī vēl pēc ordeņa bojāejas Pārdaugavas hercogistes laikā līdz pat 17. gs. sākumam kā poļu amata muižas – folvarka – centrs, kas saukts par Vecajām Cēsīm (*Stara Kies*).

Kā pili, tā priekšpili atrasto senlietu materiālā bija daudz vietējiem iedzīvotājiem – latgaļiem – raksturīgo rotaslietu, kas liecina par vietējo iedzīvotāju lielo īpatsvaru pils ļaužu sastāvā. Nevienā no minētajām vietām netika iegūti nekādi pierādījumi tam, ka tur agrajos viduslaikos pirms vācu ienākšanas būtu dzīvojuši vendi vai kādu citu cilšu vietējie iedzīvotāji.

Līdz šim Cēsu vecpilsētā sešās vietās ir izdarīti aizsardzības izrakumi Z. Apalas un N. Treija vadībā.⁴⁵ Divās vietās – Vaļņu ielā 12^a un Rīgas ielā 2 – atsedza apmēram ar 14. gs. datējamās pilsētas aizsardzības celtnes paliekas, Rīgas ielas sākumā – 14. vai 15. gs. celtos Raunas vārtus, bet Pionieru ielā 12 – kādas tuvāk nedatējamās viduslaiku mūra celtnes paliekas. Diemžēl aizsardzības izrakumu apjomi bija par mazu, lai varētu iegūt plašāku priekšstatu par pilsētas sākotnējo apbūvi.

Kā izriet no teiktā, ordenis 13.–14. gs. Gaujas koridora pašā šaurākajā vietā izveidoja nocietinātu rajonu, kurā ietilpa divas cieši blakus celtas kastelas un konventa tipa pils, kurām pieslēdzās pilsēta, kā arī nelielā attālumā celtā saimnieciskas un militāras nozīmes palīgpils. Šāda dažāda veida nocietinājumu koncentrācija samērā nelielā platībā ne tikai nodrošināja brīvu satiksmi starp ordeņa zemju īpašumiem Igaunijā un Dienvidlatvijā, bet arī kalpoja par vienu no galvenajām izejas bāzēm cīņā ar Rīgas arhibīskapijas inkorporāciju ordeņa valstī.

Nobeigumā varam secināt, ka ordeņa un bīskapa piļu būves stratēģijas pamatā Gaujas baseinā vispirms bija nostiprināšanās vietējo iedzīvotāju aizsardzības centros vai to tiešā tuvumā. Tikai vēlāk, pēc jauno valstisko veidojumu tapšanas un nostiprināšanās, sākās jaunu, lielāku un labāk nocietinātu mūra cietokšņu un pilsētu izbūve, kas kalpoja gan kā bāzes Livonijas valstiņu konfederācijas aizsardzībā, gan savstarpējās cīņās par hegemoniju Livonijā. Blakus tiem vēl ilgi, sevišķi 13.–14. gs., turpināja pastāvēt vietējo iedzīvotāju celtie nocietinājumi.

Atsauces

- * Publikācijas pamatā ir referāts "Strategie des Baus der Ordens- und Bischofsburgen im Gauja-Raum", kas nolasīts starptautiskajā konferencē "Vācu ordenis Livonijā" (Cēsis 1998. g. 24. septembrī).
- ¹ *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon für Alt-Livland. – Rīga, 1922.
- ² *Tuulse A.* Burgen in Estland und Lettland. – Dorpat, 1942.
- ³ Latvijas PSR arheoloģija // *Tabula: Livonijas mūra pils Latvijā* (sastādījis Ē. Mugurēvičs). – Rīga, 1974. – Starp 288. un 289. lpp.; *Mugurēvičs Ē.* Latvijas viduslaiku piļu klasifikācijas un arheoloģiskās izpētes jautājumi // *AE*. – Rīga, 1983. – 14. laid. – 3.–13. lpp.; *Mugurēvičs Ē.* Arheoloģiskās liecības par Livonijas ordeņa piļu apbūves attīstību Latvijas teritorijā // *AE*. – Rīga, 1994. – 16. laid. – 93.–109. lpp.; Pētījumi par Rīgas arhibīskapijas pilīm. – Rīga, 1999 (Latvijas viduslaiku pils. I).
- ⁴ *Benninghofen F.* Der Orden der Schwertbrüder. – Köln; Graz, 1965. – S. 52.
- ⁵ *Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri.* – Rīga, 1993. – V, 1.
- ⁶ *Turpat.* – VI, 4; komentāri 355.–358. lpp.
- ⁷ *Benninghofen F.* Der Orden der Schwertbrüder. – S. 53.
- ⁸ *Indriķa hronika.* – XI, 3; komentāri 370. lpp.
- ⁹ *Atskaņu hronika / Ē. Mugurēviča priekšvārds; Ē. Mugurēviča, K. Kļaviņa komentāri.* – Rīga, 1998. – 626.–640. rinda, komentārs 310. lpp.
- ¹⁰ *Šterns I.* Latvijas vēsture 1290–1500. – Rīga, 1997. – 21. lpp.
- ¹¹ Šeit un turpmāk mūra piļu celšanas gadi doti pēc: Latvijas PSR arheoloģija // *Tabula: Livonijas mūra pils Latvijā.* – Starp 288. un 289. lpp., ar nedaudzām jaunāko pētījumu rezultātā ieviestām izmaiņām.
- ¹² *Apals J.* Vendi un Cēsu Riekstu kalns // *Senā Rīga.* – Rīga, 1998. – [1. sēj.]. – 125.–140. lpp.
- ¹³ *Brastiņš E.* Latvijas pilskalni: Vidzeme. – Rīga, 1930. – 188., 189. lpp.
- ¹⁴ *Turpat.* – 58., 59. lpp.
- ¹⁵ *Indriķa hronika.* – XVIII, 3.
- ¹⁶ *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon für Alt-Livland. – S. 104, 105.
- ¹⁷ *Brastiņš E.* Latvijas pilskalni: Vidzeme. – 80., 81. lpp.
- ¹⁸ *Apala Z., Apals J.* Āraišu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1976. gadā // *ASM* 1976. – Rīga, 1977. – 7., 8. lpp.
- ¹⁹ *Indriķa hronika.* – XXII, 4.
- ²⁰ *Brastiņš E.* Latvijas pilskalni: Vidzeme. – 86., 87. lpp.
- ²¹ *Turpat.* – 190., 191. lpp.
- ²² *Apala Z., Apals J.* Izrakumi Vaidavas pilskalnā un Raunas pilsdrupās // *ASM* 1986. un 1987. – Rīga, 1988. – 18. lpp.

- ²³ Balodis F., Teikmanis A., Kundziņš P., Kundziņš L. Izrakumi Raunas Tānisa kalnā 1927. gadā. – Rīga, 1928; *Karnups A.* Ausgrabungen auf dem Burgberge Tānisa-kalns im Jahre 1930 // *Congressus secundus archaeologorum balticorum Rigae*, 19.–23. VIII 1930. – Rīga, 1931 – S. 461–472.
- ²⁴ *Brastiņš E.* Latvijas pilskalni: Vidzeme. – 96., 97., 112., 113., 182., 183. lpp.
- ²⁵ *Apals J.* Arheoloģiskie pētījumi Āraišu mūra pilī // *Cēsu novada vēsture*. – Rīga, 1995. – 73. lpp.
- ²⁶ *Indriķa hronika*. – XXV, 3; komentārs 410. lpp.
- ²⁷ Wenden 1., Cēsis // *Baltisches historisches Ortslexikon*. – T. II. Lettland (Südlivland und Kurland). – Köln; Wien, 1990. – S. 690.
- ²⁸ *Tuulse A.* Burgen in Estland und Lettland. – S. 48.
- ²⁹ *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon für Alt-Livland. – S. 105.
- ³⁰ *Graudonis J.* Turaidas mūra pils arheoloģiskā izpēte // *Pētījumi par Rīgas arhibīskapijas pilīm*. – Rīga, 1999. – 1. sēj. – 59.–111. lpp. (Latvijas viduslaiku pilis. I).
- ³¹ *Apala Z., Apals J.* Izrakumi Vaidavas pilskalnā un Raunas pilsdrupās. – 18., 19. lpp.
- ³² *Ruša M.* Pārskats par 1991. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Raunas pilī. Pirmsprojekta izpēte, daļa AH I, 2. sēj. – Rīga, 1992. Manuskripts Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas arhīvā.
- ³³ *Treijs N.* Izrakumi Cēsīs un Dzērbenē // *ASM* 1988. un 1989. – Rīga, 1990. – 152., 153. lpp.
- ³⁴ *Löwis of Menar K., von.* Die Burg Adsel in Livland // *Sb. Riga* 1911. – Rīga, 1912. – S. 437–439.
- ³⁵ *Šnore E.* 1937. gada izrakumi Valmierā // *Senatne un Māksla*, III. – Rīga, 1938. – 82.–98. lpp.; *Riekstiņš H., Stepiņš P.* 1938. g. izrakumi Valmieras pilskalnā. – *Turpat*. – 99.–108. lpp.
- ³⁶ *Berga T.* Izrakumi Valmieras mūra pilī // *ASM* 1988. un 1989. – Rīga, 1990. – 56.–61. lpp.; *Berga T.* Arheoloģiskie izrakumi Valmierā // *ASM* 1990. un 1991. – Rīga, 1992. – 30.–34. lpp.; *Berga T.* Arheoloģiskie izrakumi Valmierā // *ASM* 1992. un 1993. – Rīga, 1994. – 31.–34. lpp.
- ³⁷ *Atgāzis M.* Izrakumi Valmierā // *ASM* 1972. – Rīga, 1973. – 14.–17. lpp.
- ³⁸ *Berga T.* Valmieras arheoloģiskās ekspedīcijas darbs // *ASM* 1988. un 1989. – 53.–58. lpp.; *Berga T.* Arheoloģiskie izrakumi Valmierā // *ASM* 1992. un 1993. – 31.–34. lpp.; *Bebre V., Berga T.* Arheoloģiskās uzraudzības darbi Valmieras senpilsētā // *ASM* 1994. un 1995. – Rīga, 1996. – 25.–27. lpp.
- ³⁹ *Treijs N.* Izrakumi Cēsīs, Rīgas ielā 2 un Siguldas pilsdrupās // *ASM* 1986. un 1987. – Rīga, 1988. – 135., 136. lpp.
- ⁴⁰ *Apala Z.* Daži uz Livonijas kara laiku attiecināmi atradumi Cēsu pilī // *AE*. – Rīga, 1983. – 14. laid. – 14.–23. lpp.
- ⁴¹ *Vierhuff G.* Die Frage: Wo lag die Burg "Alt-Wenden" beantwortet. – Rīga, 1884. – S. 19.
- ⁴² *Apals J.* Vendi un Cēsu Riekstu kalns // *Senā Rīga*. – Rīga, 1998. – [1. sēj.]. – 125.–141. lpp.
- ⁴³ *Apals J.* Hidroarheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1967. g. II viduslaiku apmetnē pie Āraišu mūra pils // *Zinātniskās atskaites sesijas referātu tēzes par arheologu un etnogrāfu 1967. gada pētījumu rezultātiem*. – Rīga, 1968. – 47. lpp.

⁴⁴ Apals J. Arheoloģiskie pētījumi Āraišu mūra pili. – 59.–76. lpp.

⁴⁵ Apala Z., Treijs N. Izrakumi Cēsīs, Pionieru ielā 12 // ASM 1984. un 1985. – Rīga, 1986. – 11., 12. lpp.; Treijs N. Izrakumi Cēsīs, Rīgas ielā 2 un Siguldas pilsdrupās. – 134., 135. lpp.; Treijs N. Izrakumi Cēsīs un Dzērbenē. – 150.–152. lpp.

Jānis Apals

STRATEGIE DES BAUS DER ORDENS- UND BISCHOFSBURGEN IM GAUJA-RAUM

Zusammenfassung

Im Gauja-Raum, der in Lettland aus der Gauja und ihren Nebenflüssen besteht, wurden im mittelalterlichen Livland des 13.–16. Jh. von dem Rigaer Erzbischof und dem Livländischen Nebenzweig des Deutschen Ordens mehrere Dutzende Burgen gebaut und bewohnt, die von den Ortsansässigen gebauten Befestigungen auf Burgbergen nicht mitgerechnet. Entscheidend für den Bau jeder Burg am betreffenden Ort war der Wettstreit zwischen dem Bischof und dem Orden während der Eroberung des Landes mit dem darauffolgenden Kampf um die Hegemonie in Livland. Infolge von Landesteilung und -tausch entstand im mittleren Teil des Gauja-Raumes bis auf die Mündung der Gauja in den Rigaischen Meerbusen ein schmaler, dem Orden gehörender Landstreifen, der das Bistum entzweischneidet, die livischen Gebiete von den lettgalischen trennend.

Diesen Streifen bezeichnet man in der historischen Literatur herkömmlich mit dem Namen Gauja-Korridor (s. Bild 1). Der Orden baute seine Burgen in einem Streifen, d.h. in der Mitte des Korridors, der Rigaer Bischof – in zwei Streifen beiderseits des Korridors. Zeitlich geschah der Burgbau in drei Etappen: die erste – im 13. Jh., die zweite – im 14.–15. Jh., die dritte – im 16. Jh. Im Wettkampf des Burgbaus schuf der Orden eine stark befestigte Zone, die einen ungehemmten Landwegverkehr zwischen den in seinem Besitz stehenden Ländern vom Finnischen Meerbusen bis zum Südende des Rigaischen Meerbusens sicherstellte und von drei Seiten die Stadt Riga umgab.

Die Hauptquelle der Information über die Bau- und Umbauzeiten der livländischen Burgen stellen die schriftlichen Quellen dar. Leider sind sie oft lückenhaft. Darum spielen die archäologischen Grabungen bei der Erforschung dieser Burgen eine bedeutende Rolle. Wenn wir die archäologischen Funde mit den schriftlichen Quellen vergleichen, kommen wir der geschichtlichen Wahrheit näher und können einige bis dahin als diskutabel betrachtete Fragen präzisieren.

Von den Bischofsburgen im Gauja-Raum ist es die mehrfach umgebaute Burg Treiden, wo die umfangreichsten Grabungen durchgeführt worden sind. Im Ergebnis der Grabungen stellte es sich heraus, dass die Burg an der Stelle der in der Henricus-Chronik erwähnten großen Burg Kaupos gebaut worden ist. In der Burg Treiden wurden auch Überreste des umgebauten Kastells – des 1214 gebauten Fredeland – festgestellt. Aufgrund der bei Grabungen auf der Burg Treiden aufgedeckten Bauelemente sind die in Lettland bis jetzt umfangreichsten Restaurationsarbeiten für eine mittelalterliche Burg vollzogen worden.

Im besagten Territorium sind am meisten die Ordensburgen erforscht worden: in Āraiši/Arrasch, Cēsis/Wenden, Sigulda/Segewold, Valmiera/Wolmar u.a. Die umfangreichsten Grabungen sind in Cēsis/Wenden durchgeführt worden. Bis dahin bestand die Meinung, die Burg Wenden hätte an der Westseite nur eine Mauer gehabt. Die Ausgrabungen erwiesen, dass auch hier ein Gebäude dagewesen war, genauso wie an den drei übrigen Seiten. Dabei klärte es sich auf, dass das Westgebäude 1577 im Livländischen Krieg zugrunde ging, als die Verteidiger der Burg sich freiwillig in die Luft sprengten.

Gleichzeitig mit der Burg Wenden untersuchte man auch den Burgberg Riekstu kalns/Nussberg und die Burg Arrasch. Diese drei archäologischen und historischen Denkmale sind durch eine in der geschichtlichen Literatur viel diskutierte Frage miteinander eng verbunden, nämlich: wo sollte sich die in der Henricus-Chronik erwähnte Alte oder Wendische Burg befunden haben? Die Ausgrabungen bestätigten, dass die Alte Burg Wenden (*antiquum castrum, wendorum castrum*) sich auf dem Nussberg befunden hatte, wo sie gegen 1207–1208, als die Brüder des Schwertbrüderordens kamen, mit einer Schutzmauer umgürtet wurde. Die Neue – die Ordensburg Wenden – ist etwas später gebaut worden. Die Burg Arrasch aber, die man für Alt Wenden hielt, wurde erst um die Mitte des 14. Jh. als militärische und wirtschaftliche Nebenburg der Burg Wenden gebaut. Die Burg Arrasch hatte eine sehr weitläufige Vorburg, die die bisherigen Forscher eben darum nicht bemerkt hatten.

Man kann schlussfolgern, dass die Strategie des Baus der Ordens- und Bischofsburgen im Gauja-Raum darauf beruhte, sich zuerst in den schon vorhandenen Wehrpunkten oder in deren unmittelbarer Nähe zu befestigen und erst danach den Bau neuer, größerer Festungen und Städte zu unternehmen.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. Ordens- und Bischofsburgen im Gauja-Raum: 1 – Rigaer Erzbistum; 2 – Rigaer Patrimonialgebiet; 3 – Dorpater Bistum; 4 – Burgen des Ordens und seiner Vasallen; 5 – Burgen des Bischofs und seiner Vassallen; 6 – Burgberge; 7 – Grenzen des Rigaer Erzbistums.

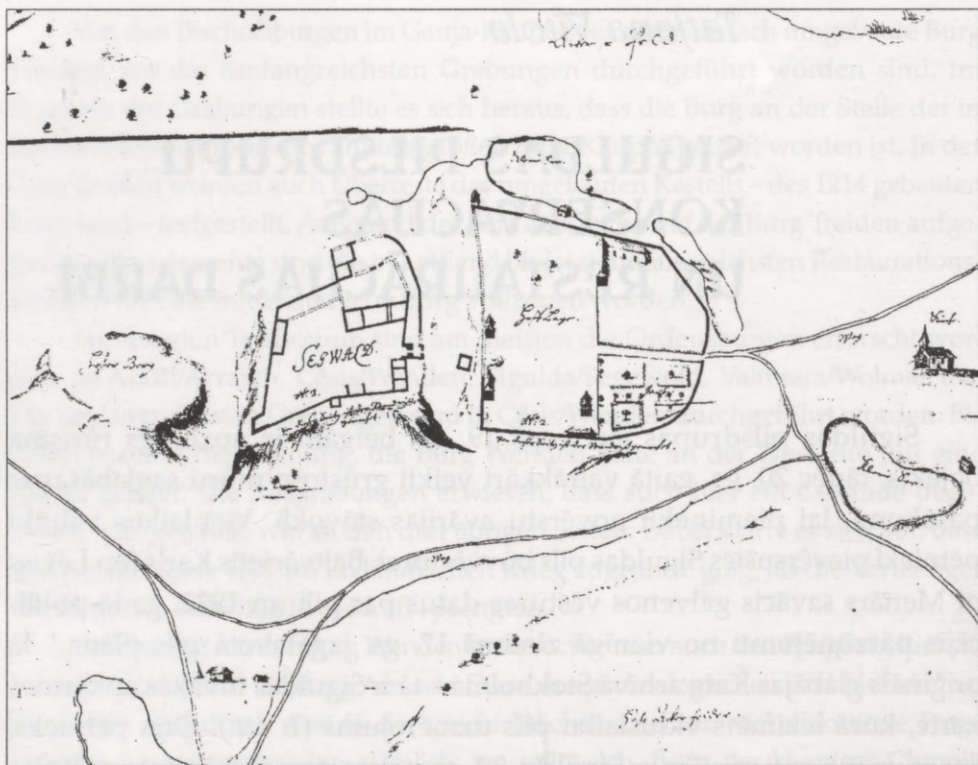
Tatjana Vītola

SIGULDAS PILSDRUPU KONSERVĀCIJAS UN RESTAURĀCIJAS DARBI

Siguldas pilsdrupas jau kopš 19. gs. beigām ir nozīmīgs tūrisma objekts, tāpēc 20. gs. gaitā vairākkārt veikti grūstošo mūru saglabāšanas pasākumi, lai pieminēklī novērstu avārijas stāvokli. Vienlaikus vairāki pētnieki pievērsušies Siguldas pils būvvēsturei. Baltvācietis Karls fon Lēviss of Menārs savācis galvenos vēstures datus par pili un 1922. gadā publicējis pārzīmējumu no vienīgā zināmā 17. gs. izgatavotā pils plāna.¹ Tā oriģināls glabājas Kara arhīvā Stokholmā – tā ir Siguldas tuvākās apkārtnes karte, kurā iezīmēts viduslaiku pils uzmērojums (1. att.). Otrs pētnieks, kas savu interesi saistījis ar Siguldu, 20. gs. pirmajā pusē ir igauņu mākslas vēsturnieks Armīns Tūlse. Viņš īsi analizējis pils celtniecības gaitu divos būvperiodos.²

Plašāki izpētes un restaurācijas darbi Siguldas pilsdrupās uzsākti kopš 1962. gada, kad pakāpeniski notikusi plāna, fasāžu un mūru detaļu uzmērošana, bet 1978. gadā izgatavots pilsdrupu teritorijas topogrāfisks plāns. Fotogrāfs T. Ciparsons un vēlāk V. Šaicāns veica mūru fotofiksāciju. Vēsturnieks Rūdolfs Širants vāca visus pieejamos materiālus par pili un 1976. gadā mašīnrakstā sagatavoja tās vēsturiskās izpētes manuskriptu.³ 1987.–1988. gadā arheoloģiskos izrakumus pilsdrupās veica Normunds Treijs,⁴ bet 1997. gadā – Jānis Ciglis.⁵ Pirms pievērsties restaurācijas projekta pamatojumam un paveiktā analīzei, īsi jāpastāsta pils celtniecības un bojāejas vēsture, saistot to ar izpētē iegūtajiem datiem par vairākiem būvperiodiem.

13. gs. sākumā katoļu misijas vārdā bīskaps Alberts organizēja Zobenbrāļu ordeni, kas veica līvu pakļaušanu. Varas nostiprināšanai un kristietības izplatīšanai Turaidas apvidū ordenis uzcēla Siguldas cietoksni Gaujas

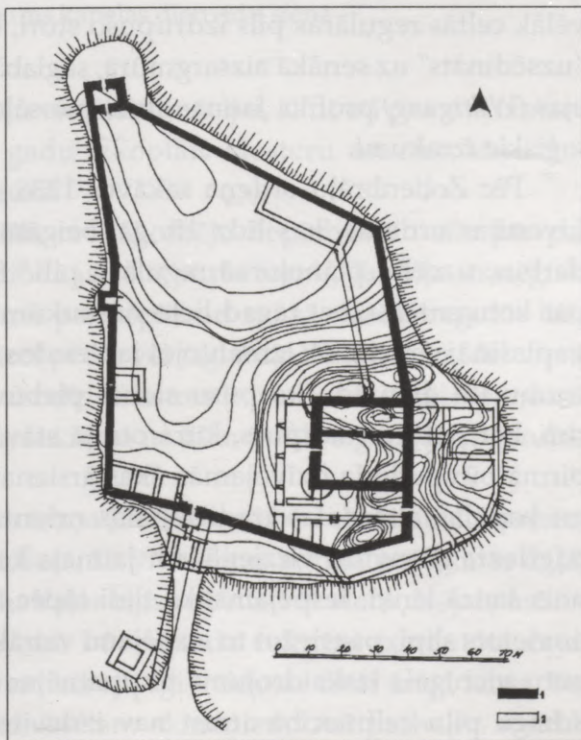

1. att. Siguldas pils plāns ap 1680. gadu. Fragments. Oriģināls Kara arhīvā Stokholmā

vidusteces kreisajā krastā, dabiski nocietinātā vietā – kalnā, kuru no trim pusēm apskaloja upe un no dienvidiem sargāja izraktais grāvis. Par pils celtniecības laiku liecina atzīmes 13. gs. hronikās. Atskaņu hronika vēsta: "Tad sev kā balstu kristietība par mestru kādu vīru sauca: par Venno viņu vārdā sauca; viņš centīgi tai kalpoja. Viņa laikā uzcelta lepna pils ir Siguldā.." ⁶ Venno ir pirmais Zobenbrāļu ordeņa mestrs, kas valdīja apmēram no 1204. līdz 1209. gadam. Līdzīgs pils datējums dots Indriķa hronikā, kurā par notikumiem 1212. gadā stāstīts: "... Sateseles līvi, kas savā pili bija patvērušies jau agrāk, uzsāka karu pret ordeņa brāļiem Siguldā, vajāja viņu saimi un vairākus no tiem nogalināja. Bet ordeņa brāļi iznāca no Siguldas kastes, ko nesen bija uzcēlušī, devās līviem pretī, piespieda tos bēgt un vajādami dažus nogalināja." ⁷ Tātad Siguldas pils pirmais nocietinājums celts drīz pēc tam, kad 1207. gadā bija sadalītas zemes pie Gaujas starp bīskapu Albertu un Zobenbrāļu ordeni, bet īsi pirms 1212. gada būve pabeigta.

2. att. Zobenbrāļu ordeņpils Siguldā dienvidrietumu ārējais stūris. T. Ciparsona foto

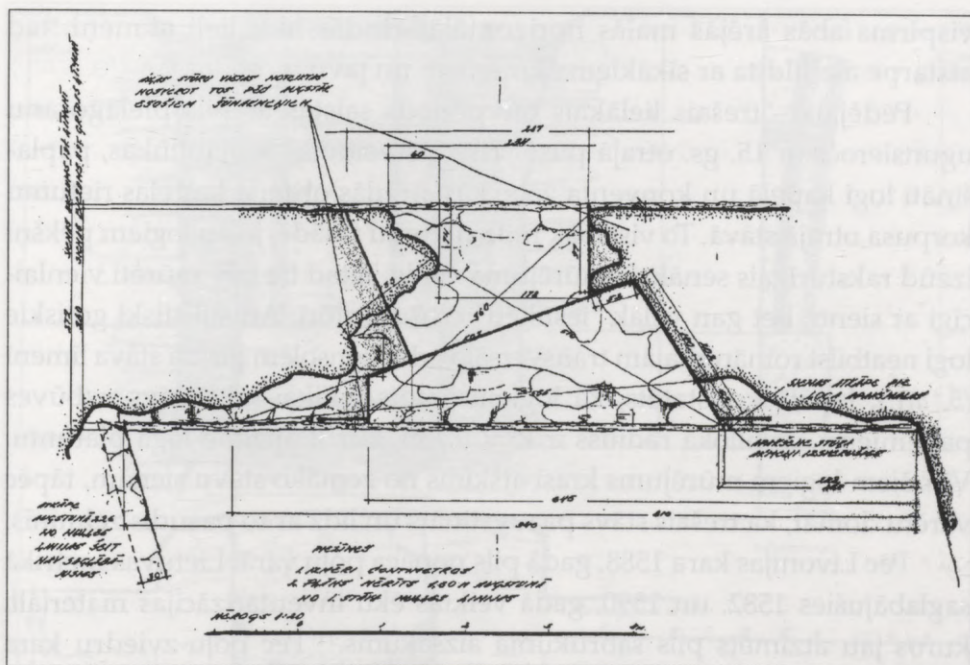

3. att. Siguldas pils.

1 – Zobenbrāļu ordeņpils plāna rekonstrukcija, 2 – līdz mūsdienām virs zemes saglabātie vai izrakumos atsegtie mūri. Ar apli atzīmēts Zobenbrāļu ordeņpils dienvidrietumu ārējais stūris (sk. 2. att.)

Spriežot pēc esošajiem mūriem, no sākotnējās – Zobenbrāļu ordeņa laikā celtās pils līdz mūsu dienām saglabājušies tikai atsevišķi fragmenti. Viens no tiem ir pils dienvidrietumu ārējais stūris, kas mūrēts no rūpīgi apstrādātiem kvadriem (2. att.; 3. att. apvilīts ar apli). Pēc 17. gs. zviedru izgatavotā plāna (sk. 1. att.), 1978. gadā precizētajiem topogrāfiskajiem uzmērojumiem un mūru izpētes materiāliem var iedomāties senākās pils novietni un konfigurāciju (3. att.). Šis senākais mūra nocietinājums atradies tagadējās pilsvietas augstākajā vietā – dienvidaustrumu stūrī, bet gar stāvajām nogāzēm celts mūris apjozis priekšpils teritoriju. Aizsargmūra fragmenti ar flankējošu tornīti rietumu posmā saskatāmi pilsdrupās zemes līmenī vai nedaudz augstāk. Vairāk saglabājies ziemeļu tornis, bet tagadējā vārtu torņa vietā sākotnēji, iespējams, bijuši tikai vārti. Šim pirmajam būvperiodam raksturīgs blīvs, 3 m biezš mūrējums no rūpīgi apstrādātiem dolomītakmeņiem. Arī saistvielu analīzes, ko veica Latvijas Universitātes Ķīmijas laboratorija, apstiprināja minētā pils fragmenta, aizsardzības mūra un ziemeļu stūra torņa javas identitāti. Tātad varētu domāt, ka tie celti vienlaicīgi. Bez tam, attīrot vēlāk celtās regulārās pils izdrupušo stūri, bija redzams, ka tās korpuss “uzsēdināts” uz senākā aizsargmūra, saglabājot informāciju par tā ieroču ejas (*Wehrgang*) profilu. Jaunas ziņas par sākotnējo pili varētu dot arheoloģiskie izrakumi.

Pēc Zobenbrāļu ordeņa sakāves 1236. gadā Siguldas pili pārņēma Livonijas ordenis, kas līdz 15. gs. beigām turpināja plašus pārbūves darbus, uzcelot plānojumā regulāru pili.⁸ Senāk šo piļu tipu apzīmēja par konventēku, bet tagad lieto nosaukumu – ordeņa kastela.⁹ Apbūvi paplašināja, racionāli izmantojot jau esošos mūrus, – jaunās celtnes austrumu un dienvidu korpusu sienas piebūvētas senākajam aizsargmūrim, bet rietumu korpuss, kura otrajā stāvā ierīkoja kapelu, pieklāvēs pirmā būvperioda dzīvojamās ēkas ārsienai. Tāpēc notikusi atteikšanās no kapelas altārdaļas tradicionālās orientācijas uz austrumiem: tā ir pagriezta dienvidu virzienā, un jaunais korpuss ar aizsargmūri savienots šaurā leņķī. Iespējams, ka tieši tāpēc altāra logs 3 m biezajā mūrī novietots slīpi, pagriežot to iespējami vairāk uz austrumiem (4. att.). Tas būtu vienīgais izskaidrojums tik īpatnējam loga risinājumam, jo neko līdzīgu piļu celtniecībā atrast nav izdevies. Šāds novietojums parāda

4. att. Altāra loga plāna uzmērojums kapelas dienvidu sienā

tālaika celtnieku radošo pieeju vietējai situācijai, kaut arī pamatā izmantots tradicionālais, daudzu gadu izkoptais klostera un cietokšņu noslēgtais plānojums, t.s. klauzūra.

Spriežot pēc būvmateriāla un sākotnējo nepārbūvēto ailu būvpaņēmieniem, tajā pašā būvperiodā uzcelts vārtu tornis. Tas bija stratēģiski svarīgs, jo sargāja iebrauktuvi priekšpili un no tā varēja regulēt tilta paceļamo daļu. Paceļamās ierīces pēdas vēl saglabājušās torņa fasādes vienā pusē. Otrpus aizsarggrāvja uzcelts tilta tornis, no kura varēja pārskatīt pirmo ārējo priekšpili un uzbraukšanu uz tilta; tornis tagad jau ir gandrīz pilnīgi sabrucis.

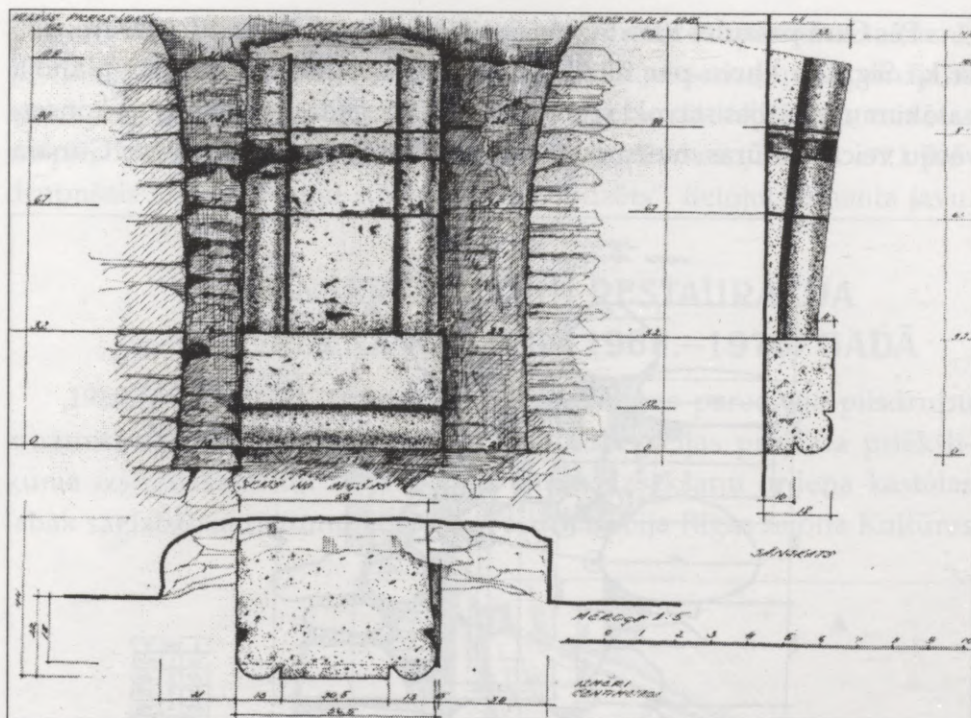
Kad 1997. gadā pie vārtu torņa J. Cigļa vadībā veica nelielus arheoloģiskos izrakumus,¹⁰ noskaidroja, ka vienlaikus ar tilta paceļamās daļas balstiem apkārt pils dienvidu daļai bijis uzcelts vēl viens ārējais mūris, izveidojot parhamu. Visām otrā būvperioda celtnēm izmantota čaulmūra tehnika, kad akmeņu rindas rūpīgi veidotas tikai ārējā kārtā, bet vidus aizpildīts ar javu un dažādiem akmeņiem. Arī parhama mūrim

vispirms abās ārējās malās horizontālās rindās likti lieli akmeņi, tad atstarpe aizpildīta ar sīkākiem akmeņiem un javu.

Pēdējais – trešais lielākais būvperiods saistās ar pils pielāgošanu ugunsieročiem 15. gs. otrajā pusē. Tika pārveidotas šaujamlūkas, paplašināti logi kapelā un konventa zālē, kas atradās ordeņa kastelas rietumu korpusa otrajā stāvā. To vislabāk redz rietumu fasādē, jo ap logiem pēkšņi izzūd raksturīgais senākais mūrējuma veids. Tātad tie nav mūrēti vienlaicīgi ar sienu, bet gan vēlāk “iestīķēti” esošajā mūrī. Arī stilistiski gotiskie logi neatbilst romāniskajām transversālo arku konsolēm pirmā stāva līmenī (5. att.). Izpētē konstatēts, ka logiem lietots gotikai raksturīgs uzbūves paņēmieni: smailloka rādiuss ir $R = 0,75B$, kur B apzīmē loga platumu. Virs šiem logiem mūrējums krasi atšķiras no zemāko stāvu sienām, tāpēc varētu domāt, ka trešais stāvs paaugstināts un līdz ar to pazudis zeminis.

Pēc Livonijas kara 1588. gadā pils nonāca poļu varā. Lietuvas metrikā saglabājušies 1582. un 1590. gadā veiktās ēku inventarizācijas materiāli, kuros jau atzīmēts pils sabrukuma aizsākums.¹¹ Pēc poļu-zviedru kara (1601.–1621. g.) pils nonāca zviedru varā. Tolaik tā jau bija pamatīgi izpostīta un neapdzīvota, kā spriežams no iepriekš minētā 17. gs. plāna, kā arī vairākiem 17.–18. gs. zīmējumiem un gravīrām.¹² 18. gs. pils īpašnieki vairākkārt mainījās. Nonākot grāfienes Borhas (*von Borch*) īpašumā, ārējā priekšpili ierīkoja vārtus ar gada skaitli 1867 un iekšējās priekšpils vārtu tornī iemūrēja baronu Borhu dzimtas ģerboni. 1878.–1881. gadā, kad pils piederēja kņazienei Kropotkinai, dzim. Borhai, ārējā priekšpili uzcēla jauno pili¹³ – tagadējo Siguldas domes ēku.

Vienlaikus ar jaunās pils celtniecību vecā pils aizvien vairāk pārvērtās par drupām. Lai novērstu mūru avārijas stāvokli, 19. gs. beigās veikti pirmie nostiprināšanas darbi, atbilstoši tā laika romantiskajām noskaņām, nerēķinoties ar pils sākotnējo veidolu. Viens no šādiem piemēriem ir vārtu torņa “restaurācija”. Tā divas sienas bija diezgan plānas iemūrēto kāpņu dēļ, tāpēc mūri strauji bruka. Tornim pirmā stāva līmenī uz ārpusi nekādu logu ailu nevarēja būt, bet “restaurējot” izveidoja smailloka arku, kuras ieloces veidoja ar rādiusu pilnā aillas platumā, kas raksturīgs neogotikai. Caurbrauktuves velves vietā arī būvēta smailloka arka, kuras cekuls pacēlās virs otrā stāva sienas atkāpes; tas kādreiz pastāvējušajā būvē nebūtu bijis iespējams. Trešā fantastiskā neogotiskā smailloka arka celta pils rietumu malas aizsargmūrī

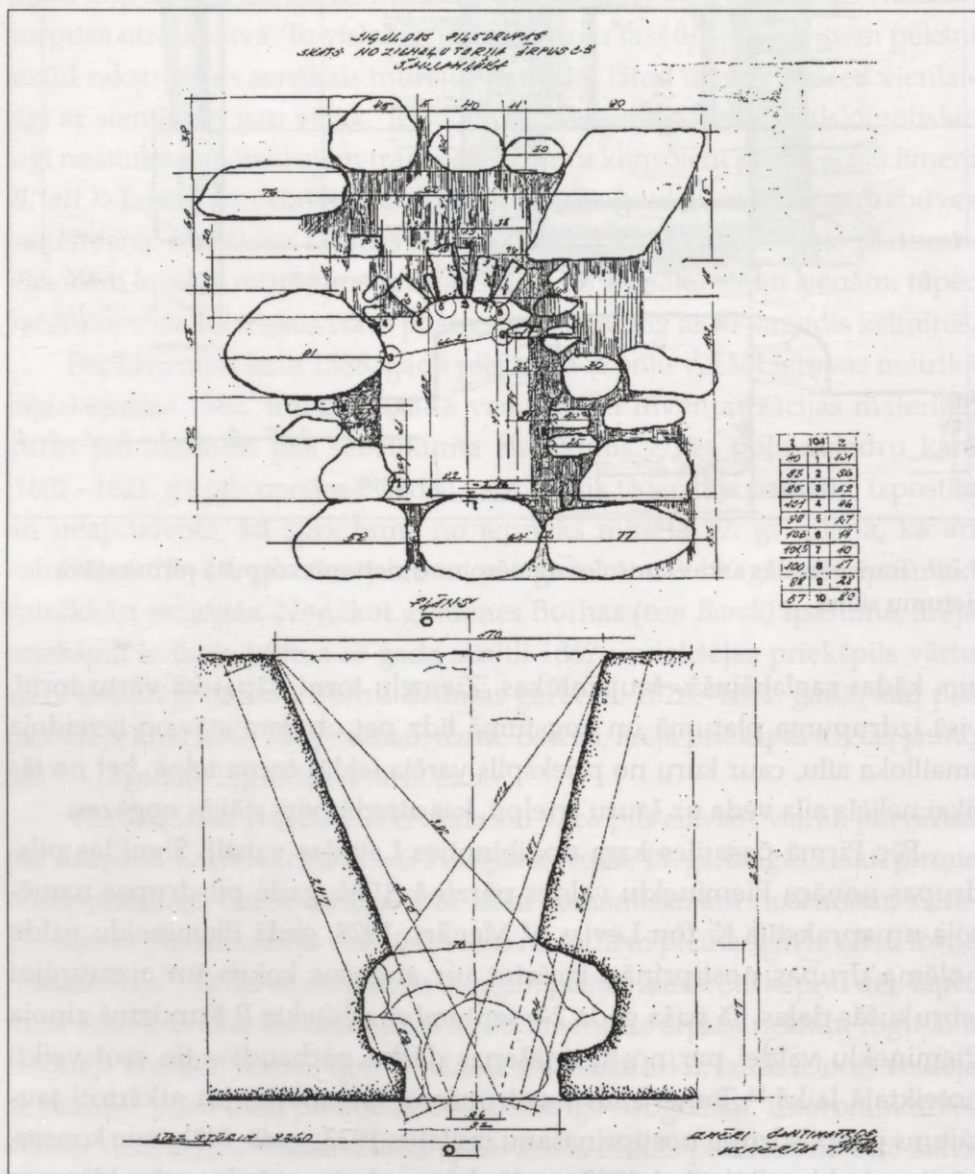

5. att. Transversālās arkas konsoles uzmērojums rietumu korpusa pirmā stāva rietumu sienā

virs kādas saglabājušās šaujamlūkas. Ziemeļu tornī, tāpat kā vārtu tornī, visā izdrupuma platumā un augstumā līdz pat otrajam stāvam izveidoja smailloka ailu, caur kuru no priekšpils varēja iekļūt torņa telpā, bet no tās tikai neliela aila veda uz šauru ārtelpu, kas atradās virs stāvās nogāzes.

Pēc Pirmā pasaules kara nodibinoties Latvijas valstij, Siguldas pilsdrupas nonāca Pieminekļu valdes pārziņā. 1924. gadā pilsdrupas uzmēroja un aprakstīja K. fon Lēviss of Menārs. 1928. gadā Pieminekļu valde nolēma drupas nostiprināt, izcērtot tur augošos kokus un aizmūrējot iebrukušās daļas. Tā paša gada 24. septembrī arhitekts P. Kundziņš ziņoja Pieminekļu valdei par nostiprināšanas darbu pārbaudi – tie esot veikti noteiktajā laikā.¹⁴ Tomēr mūru sadrupšana turpinājās, un atkārtoti jautājums par pilsdrupu nostiprināšanu izskatīts 1933. gadā. Nākamie konservācijas darbi veikti tikai 1938. gadā, lai novērstu avārijas stāvokli, maz rēķinoties ar pieminekļa sākotnējo veidolu un oriģinālo daļu saglabāšanu.

Pēc Otrā pasaules kara Siguldas pilsdrupas ņemtas valsts aizsardzībā. Tā kā Sigulda kļuva par iemīļotu tūrisma objektu, pilsdrupās plānoja pasākumus avārijas stāvokļa novēršanai. 1962. gadā ziemeļu torņa konservāciju veica Kultūras ministrijas Restaurācijas darbnīcas arhitekta Gunāra

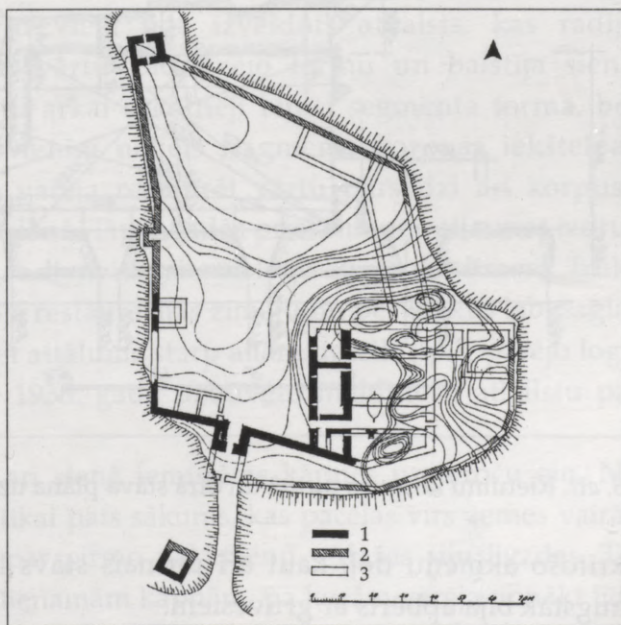

6. att. Ziemeļu torņa šaujamkā. Uzmērojums un plāns

Zirņa vadībā. Pieredzes trūkuma dēļ, nostiprinot izdrupumu vietas, iznīcināja stāvu atkāpes sienās un siju ligzdas. Ailu pārsedzes nostiprināja ar sarkaniem ķieģeļiem, kaut gan sākotnēji tornī šaujamlūku arkas veidotas no plēstiem plienakmeņiem un apstrādātiem šūnakmeņiem (6. att.). Nodrupušais ziemeļrietumu stūris bija "pieaudzēts", lietojot cementa javu.

KONSERVĀCIJA UN RESTAURĀCIJA ORDEŅA KASTELĀ 1968.–1976. GADĀ

1968. gadā LPSR Ministru Padomes lēmums paredzēja pilsdrupu zinātnisko izpēti, uzmērošanu, kā arī konservācijas projekta priekšlikuma izstrādāšanu un restaurācijas darbu uzsākšanu ordeņa kastelas labāk saglabātajā rietumu korpusā. Pasūtītājs bija Rīgas rajona Kultūras

7. att. Siguldas pils plāns.

1 – virs zemes saglabājušās mūru daļas, 2 – mūri zemes līmenī, 3 – 17. gs. plānā iezīmētie mūri

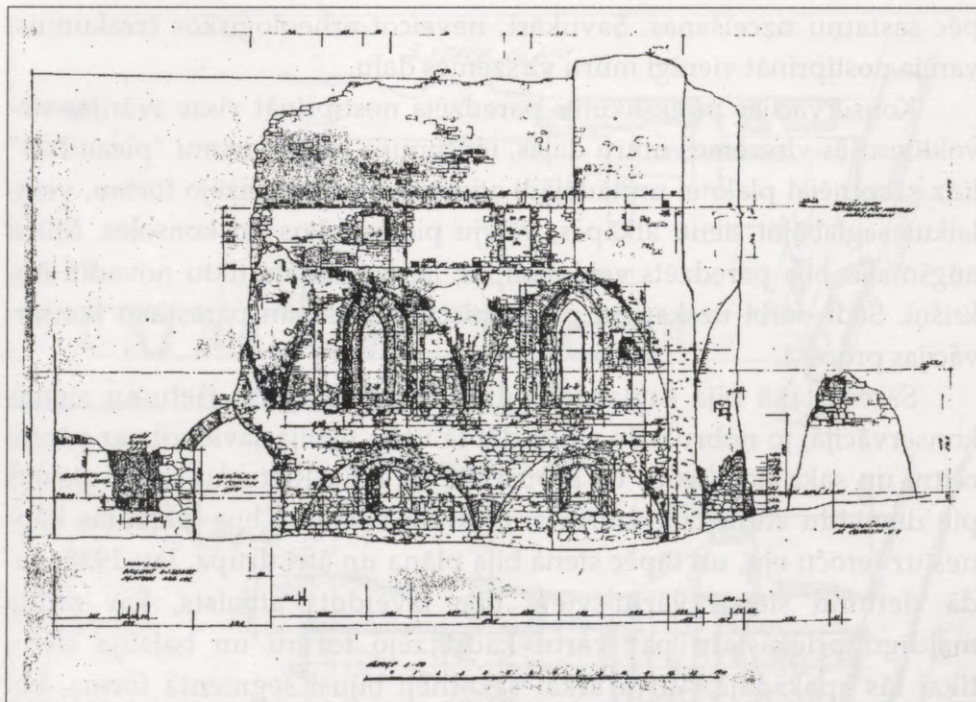
nodaļa, kuru pārstāvēja Turaidas muzejrezervāta direktore Anna Jurkāne. Izpēti un uzmērošanu veica Kultūras pieminekļu restaurēšanas projektēšanas kantoris un tajā pašā gadā saskaņoja projekta priekšlikumu konservācijai (autore T. Vītola). Piemineklis bija avārijas stāvoklī, un iepriekš veikt arheoloģisku izpēti nebija iespējams no mūra

pēc sastatņu uzcelšanas. Savukārt, neveicot arheoloģiskos izrakumus, varēja nostiprināt vienīgi mūru virszemes daļu.

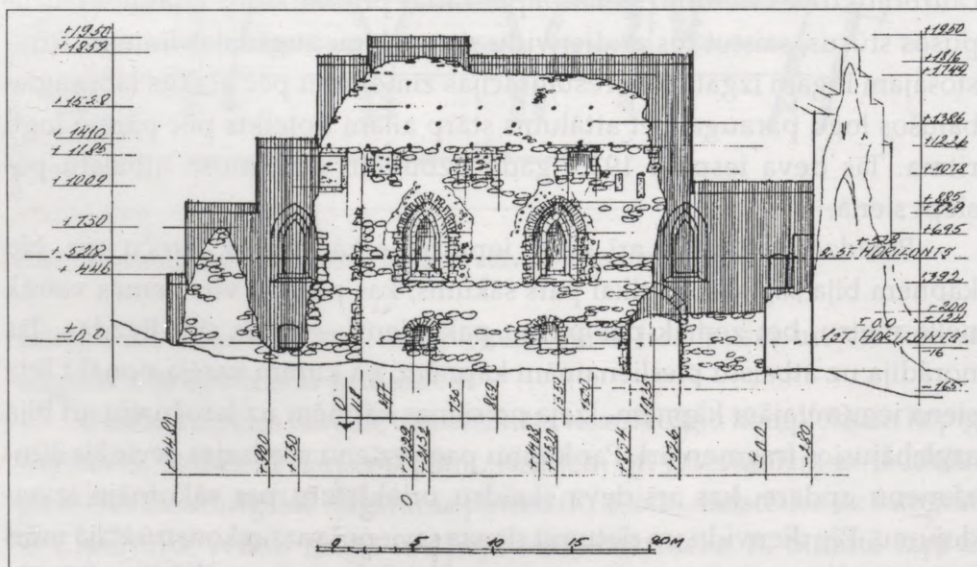
Konservācijas priekšlikums paredzēja nostiprināt visas avārijas stāvoklī esošās virszemes mūru daļas, izdrupušo mūru virsmu "pieaudzēt" līdz sākotnējai plaknei un tādējādi atjaunot ailu kādreizējo formu, vienlaikus saglabājot sienu atkāpes, velvju pieres lokus un konsoles. Mūru augšmalas bija paredzēts veidot slīpas, lai no sienām tiktu novadīti nokrišņi. Šādi darbi uzskatāmi par nepieciešamiem un parastiem konservācijas procesā.

Sarežģītākā bija saglabātā pils rietumu korpusa rietumu sienas konservācija, jo nobrukušo stūru dēļ tā vairs nebija savienota ar pārējo celtni un sāka nosvērties uz ārpusi (9., 10. att.). Rietumu sienas posms pie dienvidu stūra bija sabrucis, jo mūra biezumā bija iekļautas kāpnes uz ieroču eju, un tāpēc siena bija plāna un ātri drupa. Jau 1938. gadā rietumu sienai vārtu vietā bija izveidots atbalsts, kas radīja maldīgu priekšstatu par vārtu kādreizējo formu un balstīja sienu tikai tās apakšdaļā. Vārtu arkai sākotnēji bijusi segmenta forma, bet no tās bija saglabāties vienīgi neliels fragments korpusa iekštelpas austrumu sienā. Pēc tā varēja restaurēt vārtu pārsedzi arī korpusa caurbrauktuves rietumu sienā. Tāpēc radās priekšlikums atjaunot izdrupušos stūrus, saistot tos ar dienvidu sienas logu augšdaļas līmenī. Trūkstošajam logam izgatavoja restaurācijas zīmējumu pēc blakus labi saglabājušos logu parauga, bet attālums starp ailām noteikts pēc pārējo logu ritma. Tas deva iespēju 1938. gadā uzbūvēto maldinošo atbalstu paslēpt sienā.

Paredzēja atjaunot arī sienā iemūrētās kāpnes uz ieroču eju. No kāpnēm bija saglabāties tikai pats sākums, kas pacēlās virs zemes vairāk nekā metru, bet zemāk par pirmo pakāpienu – dažas siju ligzdas. Tās norādīja uz atbalstu pieslienamām kāpnēm, pa kurām varēja nonākt līdz sienā iemūrētajām kāpnēm. Izeja no sienas kāpnēm uz ieroču eju arī bija saglabājusies fragmentāri. Par kāpņu pagriezienu pie izejas liecināja šūnakmeņu apdare, kas arī deva skaidru priekšstatu par sākotnējo izveidojumu. Pēc dienvidu un rietumu sienas savienošanas rekonstruētajā mūrī bija paredzēts marķēt ieroču ejas profilu, līdz ar to saglabātos iespēja kādreiz restaurēt arī brustvēru.

9. att. Rietumu korpusa rietumu sienas uzmērojums. Skats no iekštelpas puses

10. att. Rietumu korpusa rietumu fasāde. Restaurācijas projekta priekšlikums

Konservācijas projektā bija paredzēts gan rietumu, gan dienvidu korpusa ārsienu augšdaļu mūrēt neregulāru pakāpienu veidā un katru beigt ar slīpni. Līdz ar to no katra pakāpiena nokrišņi būtu novadīti mūru ārpusē. Bez tam būtu parādīts, ka dienvidu sienas kādreizējā nobeiguma forma nav zināma, jo pat visvecākajos zīmējumos jau fiksēti mūri ar nobrukušu augšdaļu. Iespējams, ka sienu sākotnēji noslēdzis zelminis – uz to varētu norādīt no sarkaniem ķieģeļiem veidotā niša krusta formā (11., 12. att.). Tajā kādreiz atradies krucifikss, un tā kompozicionāli labāk iederas zelminī. Kā jau minēts, iespējams, ka zelminis izzudis kādā pārbūvē, kad paaugstinātas korpusa sānu sienas. Krusta niša bija līdz pusei sabrukusi; to plānoja restaurēt pēc esošās daļas izmēriem un mūra augšdaļā veidot noslēdzošu pakāpienu.

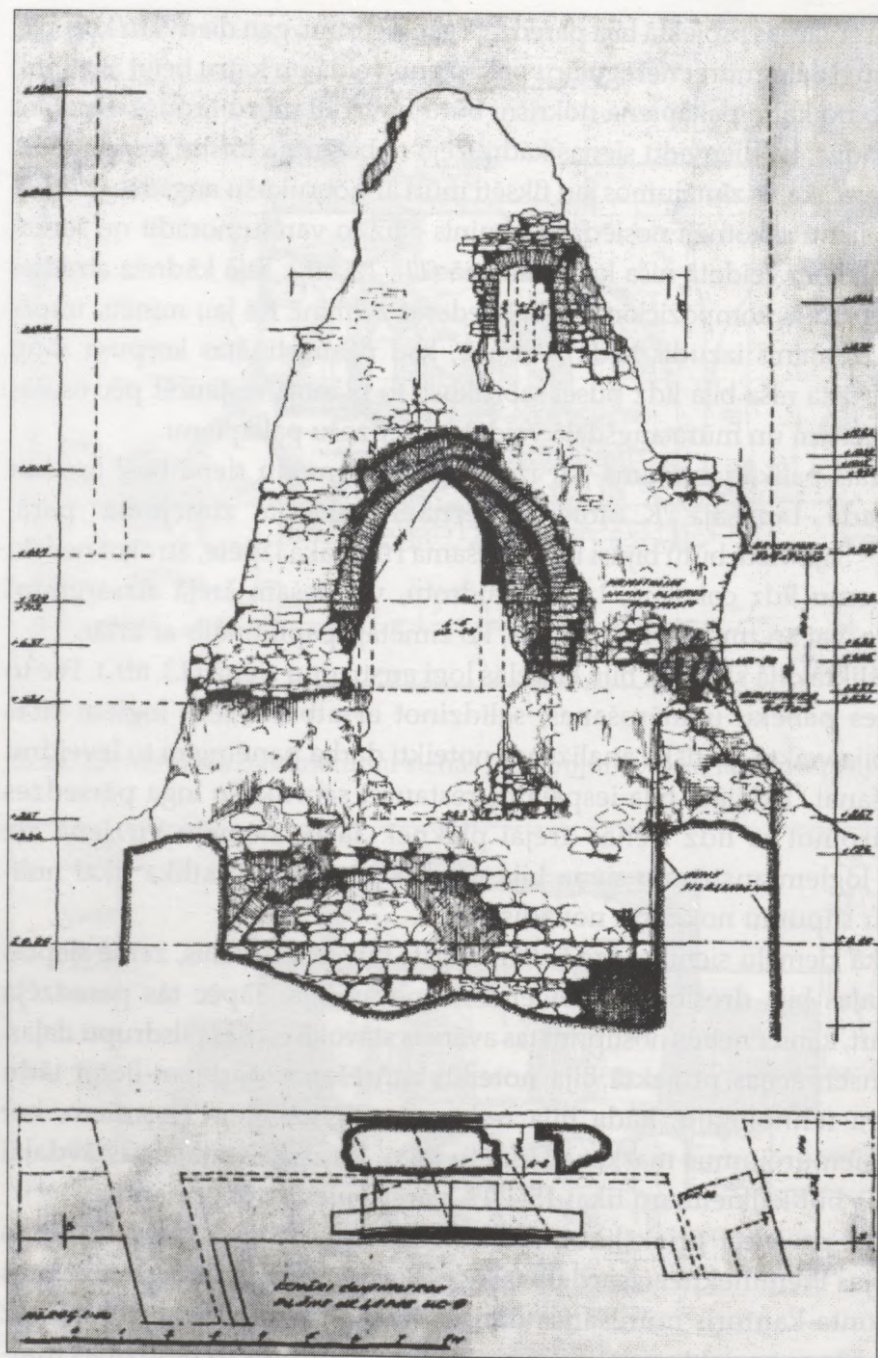
Atklāts palika jautājums par izdrupumu dienvidu sienā tieši tur, kur 1810. gadā tapušajā K. fon Ungerna-Šternberga zīmējumā parādīta aila.¹⁵ Šajā vietā būtu bijusi nepieciešama rūpīgāka izpēte, atrokot nelielu mūra posmu līdz cokolam, lai noskaidrotu, vai tiešam ārējā aizsargmūrī bijusi aila, vai arī tur bijis izdrupums, ko zīmētājs papildinājis ar arku.

Vissliktākajā stāvoklī bija kapelas logi austrumu sienā (13. att.). Pēc to pārsedzes palieku uzmērošanas, salīdzinot ar atbilstošiem logiem citās sienās, bija veikta grafiskā analīze un noteikti darba paņēmieni to ieveidņu izveidošanai. Tādējādi bija iespējams restaurēt sabrukušo loga pārsedzes arku, turpinot to līdz sienas ārējai plaknei. Tālāk ziemeļu virzienā aiz kapelas logiem austrumu siena bija nobrukusi tā, ka to atlika tikai nolīdzināt ar slīpumu nokrišņu novadišanai.

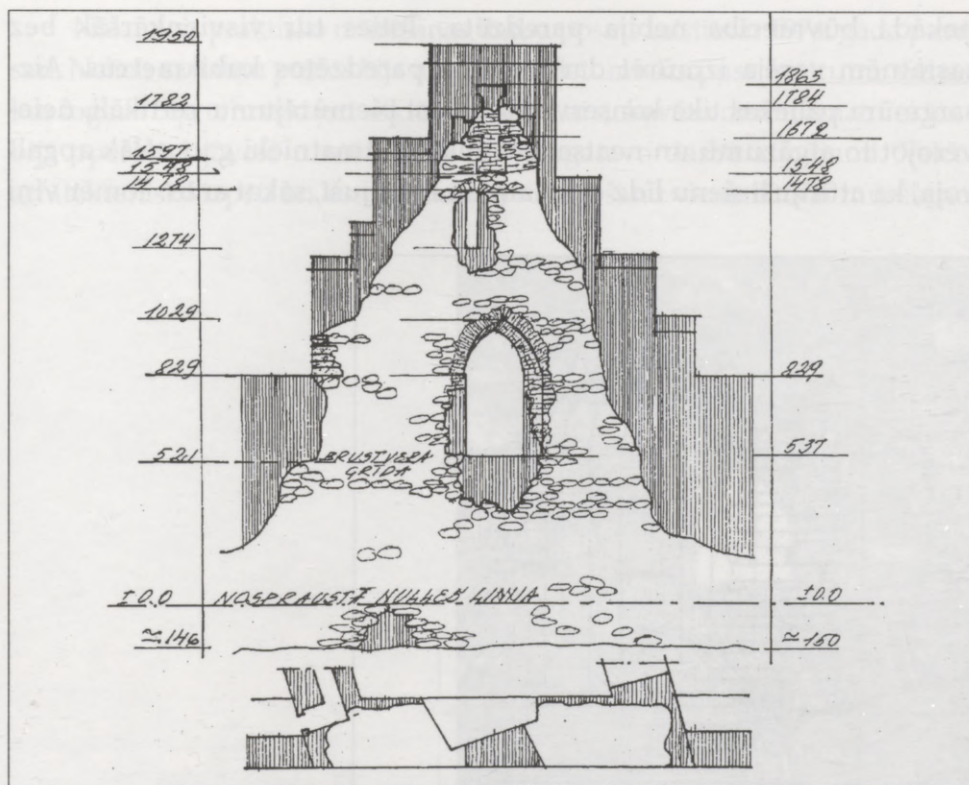
Tā kā ziemeļu sienu sedza 5–6 m augsts būvgružu slānis, zemē slēptās mūru daļas bija drošībā un nevienu neapdraudēja. Tāpēc tās paredzēja neaizskart, kamēr nebūs nostiprinātas avārijas stāvoklī esošās pilsdrupu daļas.

Konservācijas projektā bija noteikts mūrēšanas darbiem lietot tādu čaulmūra tehnoloģiju, kāda bija redzama oriģinālajiem posmiem, bet jaunos piemūrējumus marķēt ar tonētu javu. Javas galvenajai sastāvdaļai vajadzēja būt kaļķiem, un tikai 15–20% varētu pievienot cementu.

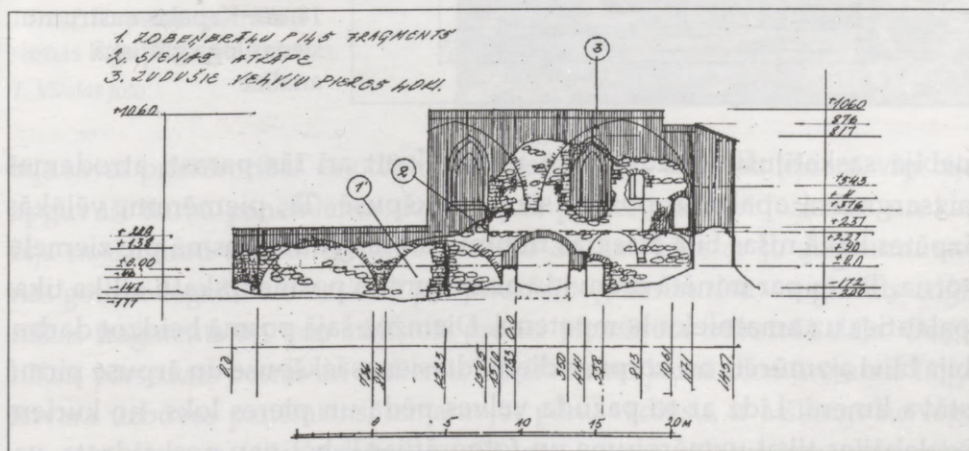
Šādu projekta priekšlikumu 1973. gada martā saskaņoja Kultūras ministrijas Pieminekļu aizsardzības inspekcijā. Zinātniskās restaurēšanas un remonta kantoris mūrēšanas darbus iesāka tikai tā gada rudenī bez iepazīšanās ar projekta priekšlikumu un bez tā autores uzraudzības (darbu vadītājs – inženieris J. Tučs). Vispirms darbus sāka aizsargmūra posmā starp ordeņa kastelas dienvidu korpusu un vārtu torni, kur projektā

11. att. Rietumu korpusa dienvīdu sienas uzmērojums.
Skats no iekšējās puses

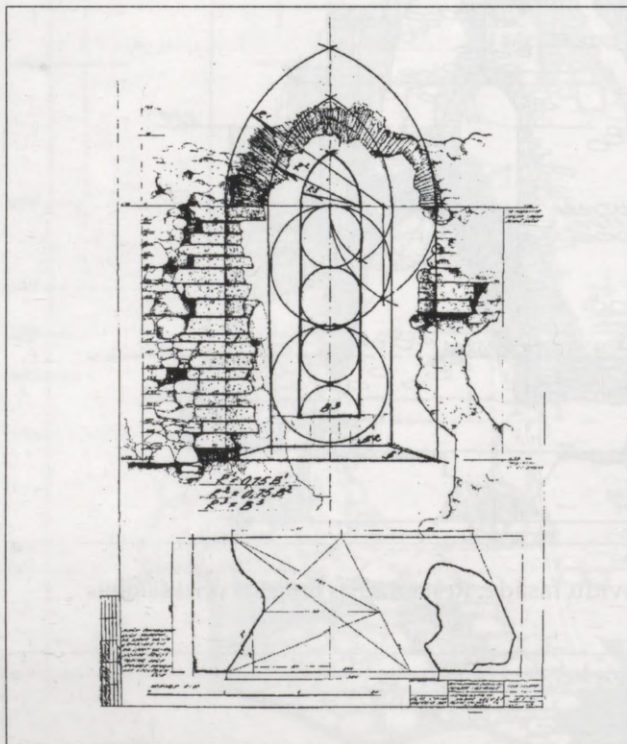

12. att. Rietumu korpusa dienvidu fasāde. Restaurācijas projekta priekšlikums

13. att. Rietumu korpusa austrumu siena skatā no iekštelpas.
Restaurācijas projekta priekšlikums

nekāda būvniecība nebija paredzēta. Toties tur visvienkāršāk bez sastatnēm varēja izmūrēt darba plānā paredzētos kubikmetrus. Aizsargmūra paliekas tika konservētas, veicot piemūrējumu vertikāli, neievērojot to atgāzumu un neatsedzot cokolu. Amatnieki gan vēlāk apgalvoja, ka attīrījuši sienu līdz cokolam un mūrējuši, sākot ar to. Tomēr viņi

14. att. Kapelas austrumu sienas loga grafiskā analīze

nebija saskatījuši nekādas nišu pēdas, kaut arī tās parasti atrodamas aizsargmūra apakšējā posmā sienas iekšpusē. Tā, piemēram, vēlākās izpētes laikā nišas bija atsegta rietumu aizsargmūra posmā pie ziemeļu torņa. Tā nu par minētā dienvidu aizsargmūra posma izskatu atlika tikai paļauties uz amatnieku kompetenci. Diemžēl, šajā posmā beidzot darbu, bija blīvi aizmūrēta arī korpusa dienvidu sienas iekšpuse un ārpuse pirmā stāva līmenī. Līdz ar to pazuda velves pēda un pieres loks, no kuriem saglabājies tikai uzmērojums un fotogrāfijas,¹⁶ bet nav noskaidrots, vai 19. gs. zīmētā aila kādreiz pastāvējusi, vai arī tā ir tikai mākslinieka fantāzija.

Nākamais praktisko mūrēšanas darbu posms saistīts ar 1974. gada pavasari. Neliels sastatņu posms bija uzcelts pie rietumu korpusa austrumu sienas, kur logailla bija tehniski ļoti sliktā stāvoklī. Lai nekavētu darbu amatniekiem, bija operatīvi jāveic uzmērojumi un jāsagatavo darba zīmējumi. Veicot arhitektonisko izpēti un konservācijas projektēšanu vienlaikus ar mūrēšanu,

15. att. Kapelas austrumu sienas logs pēc restaurācijas.

T. Vītolas foto

bija savas priekšrocības – nodibinājās labs kontakts ar amatniekiem, viņi bija apguvuši darba paņēmienus, ko lietojuši pils celtnieki viduslaikos un kas bija noskaidroti ar uzmērojumu grafisko analīzi. Līdz ar to austrumu sienas gotisko logaillu var uzskatīt par priekšzīmīgi restaurētu – saglabāts oriģinālais fragments un tam atbilstoši precīzi piemūrēta trūkstošā daļa. Oriģinālais pārsedzes posms arī šodien ir atšķirams no jaunā piemūrējuma. Loga ietvara uzbūves paņemiens, izmantojot pilnu rādiusu, ir atšķirīgs no loga pārsedzes restaurācijas paņēmiena. Šā loga ietvara uzbūvē izmantots pilns rādiuss, ko var izskaidrot ar vēlāku pārbūvi, kad nostiprināšanai atkārtoti izlietotas profilētas detaļas no nojauktām transversālām arkām (14., 15. att.).

Nepārliciecināmi rezultāti sasniegti, kapelas sienā restaurējot mazo ailu uz dienvidiem no iepriekš minētā loga. Iekštelpas sienā bija saglabājušās ailas paliekas, kurai abas sānu malas bija paralēlas, bet novietotas slīpi virzienā uz korpusa caurbrauktuves pusi. Toties ārsienā bija tikai nodrupums, kas nedevis nekādas norādes par to, vai tur kādreiz bijusi aila vai niša. Restaurācijas procesā tika izmūrētas sānu malas visā sienas biezumā, izveidojot atvērumu. Šāda atjaunošana veikta pareizi, ja pieņem, ka aila kādreiz izmantota par šaujamlūku ekstremāliem gadījumiem, kad ienaidnieks ielauzies pili līdz iekšējam pagalmam. Tomēr šaubas radās tāpēc, ka kapelā šaujamlūkai nav īstā vieta – tur drīzāk varēja būt niša sakramentam. Tādā gadījumā ailas ārpusē restaurēta nepareizi – tai vajadzēja būt blīvi aizmūrētai.

Izpētes gaitā nav noskaidrota arī funkcija citai ailai, kas atradusies tieši blakus altārim. Tā restaurēta pēc saglabātā sliekšņa un pārsedzes fragmenta, kā arī pēc analogijas ar pirmā stāva durvju ailu. Iespējams, ka, atrokot kāpņu paliekas austrumu sienas ārpusē, izdosies noskaidrot ailas īsto funkciju.

Nekas netika darīts pie austrumu sienas ziemeļu gala. Tur arka bija redzama pie pašas zemes, un bez atrakšanas nebija skaidrs, kā to nostiprināt. Domājams, ka šī arka attiecināma uz pils pirmo būvperiodu (16. att.). Celtnieki diemžēl nepabeidza arī projektā paredzēto loga restaurāciju. No tā saglabājusies tikai puse, un siena šeit netika nobeigta vertikāli, ar slīpumu uz ārpusi nokrišņu novadīšanai.

Dienvidu sienā bija restaurēts lielais altāra logs, kuram slīpi pret austrumiem pagriezta loga aila. Pēc mūros vēl atrodamām paliekām varēja restaurēt palodzi un trūkstošās pārsedzes daļas, bet no akmens ietvara nekas nebija saglabājies – pat ne nospiedumi, kas noteiktu to dimensijas. Izmantot analogiju ar pārējiem kapelas logiem nebūtu bijis pareizi, jo logu izmēri bija pārāk atšķirīgi. Tāpēc altāra logam akmens ietvars nav restaurēts, jo pārsedzes tehniskais stāvoklis to atļāva.

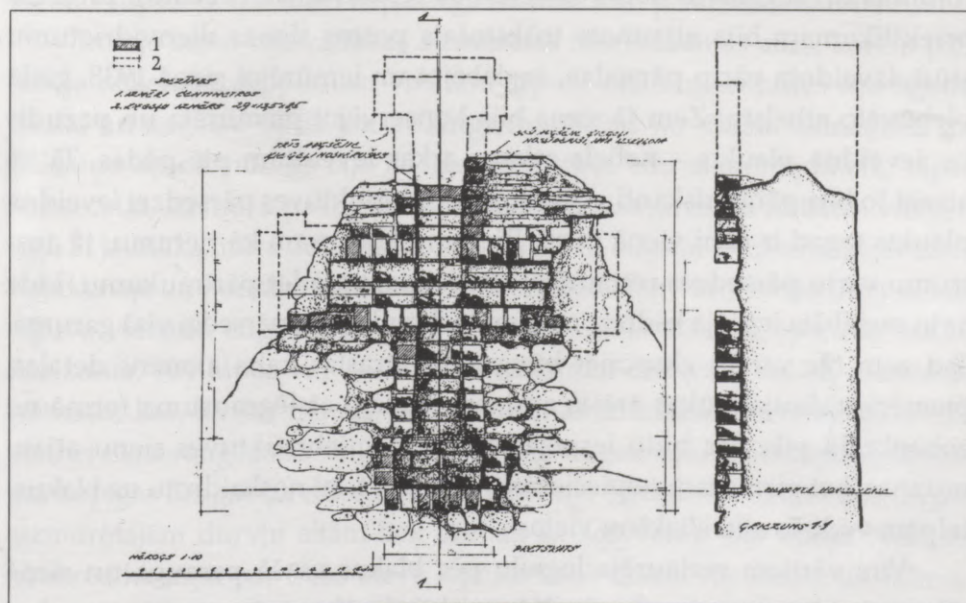
Konservācijas gaitā tika nostiprināti kapelas velves pieres loki. Vīrs tiem bija 0,40 m šaura un 2,14 m augsta lodziņa paliekas. Noskaidrojot ailas izveidojumu, to attiecīgi restaurēja. Loga īpatnējie izmēri un slīpās siju ligzdas abās malās lika domāt, ka šeit bijis iekārts kapelas zvans.

Dienvidu ārsienā restaurēja arī no sarkaniem ķieģeļiem veidotu nišu, kurai bija Livonijas ordeņa krusta forma (17. att.). Kad uzcēla sastatnes,

16. att. Rietumu korpusa austrumu sienas arka zemes līmenī. 1968. gads.

T. Ciparsona foto

17. att. Krusta formas niša pils dienvidu fasādē. Pretskats un griezum.

1 – ķieģeļi ar nodrupušu virsmu, 2 – restaurētās daļas

pie tās varēja piekļūt un veikt uzmērošanu. Noskaidrojās, ka nišas malās saglabājušies ar pieskaldīšanu noapaļoti ķieģeļi, kas norādīja krusta horizontālās daļas paplašinājuma vietu. Tas palīdzēja precizēt nišas izmērus, un tie izrādījās diezgan pārsteidzoši – horizontālie posmi bija platāki un īsāki par vertikālajiem. Domājams, ka šāda nišas forma izveidota apzināti, lai, stāvot mūru pakājē, rakursā būtu uztverams regulārs krusts. Oriģinālā saglabājušies nišas ķieģeļu izmēri bija 29 x 13,5 x 8,5 cm, toties restaurācijai saņemtie ķieģeļi – nedaudz plānāki. Lai nišas atjaunotajiem posmiem izveidotu nepieciešamos izmērus un saglabātu ķieģeļu rakstu, restaurētajā daļā šuves mūrētas platākas.

Dienvidu sienas augšdaļas nobeigums neatbilst konservācijas projektā paredzētajam un nav pieņemams ne estētiski, ne tehniski. Atsakoties no arhitekta plānotajām pakāpēm zelmiņa sānos, celtnieki izveidoja slīpas malas. Pa tām tagad lietus ūdeņi tiek novadīti tieši uz restaurēto brustvēra posmu, un nokrišņi pamazām to irdina.

1976. gada pavasarī uzcēla sastatnes arī pie rietumu sienas un darbi sākās ar augšmalas nostiprināšanu. Vienlaikus bija iespējams veikt uzmērojumus un sagatavot darba zīmējumus restaurācijai. Atbilstoši projekta priekšlikumam bija atjaunots trūkstošais posms sienas dienvidrietumu stūrī, izveidota vārtu pārsedze, saglabājot un iemūrējot sienā 1938. gadā piebūvēto atbalstu. Zem tā siena bija konservējot piemūrēta un pazudis t.s. ieveidņa plaukts – neliela atkāpe arkas ieveidnim pie pēdas. Tā kā atsegt to bija pārāk riskanti, restaurētajai iebrauktuves pārsedzei ieveidņa plaukts tagad ir tikai vienā pusē. Rietumu korpusam kā rietumu, tā austrumu vārtu pārsedzes restaurācija nobeigta, parādot pārtraukumu. Līdz ar to saglabāta iespēja kādreiz restaurēt iebrauktuves pārsedzi visā garumā. Tad zem tās varētu eksponēt būvgružos atrastās kalta akmens detaļas, piemēram, šaujamlūkas ārējās apdares akmeni atslēgcauruma formā no zobenbrāļu pils. Tas būtu iespējams tikai pēc iebrauktuves sienu atjaunošanas, bet pirms tam nepieciešams tās atrakt, lai noskaidrotu uz blakustelpām vedušo ailu sliekšņu vietas.

Virs vārtiem restaurēja logailu pēc blakus esošā parauga un sienā atjaunoja kāpnes uz ieroču eju. Kāpnes bija jāsāk mūrēt no otrā stāva, kur pie izejas kāpņu pagriezienā bija saglabājušās pakāpienu paliekas. Kad otrā stāva līmenī bija nostiprināti drūpošie mūri, arī pirmā stāva līmenī

varēja noņemt kādreiz konservējot veidoto piemūrējumu un tur atsegt kāpņu pēdas. Tās izrādījās gaužām trūcīgas – pilnīgi bija zudusi ieejas aila līdz ar visu pārsegumu, tikai sienas dziļumā tika atrasti pakāpienu nospiedumi, kas ļāva noteikt to augstumu. Ailas restaurācijai izmantoja analogiju ar pretējās sienas ailu. Kaut arī pašas ailas restaurācija ir vāji pamatota, tās atjaunošana bija nepieciešama, lai saglabātu un eksponētu sienas kāpnes. Tās ir svarīgs pils restaurācijas elements un paredzētas izmantot, lai ekskursanti varētu nokļūt uz brustvēra.

Restaurācijas gaitā, samūrējot dienvidu un rietumu korpusa stūri, centās nezaudēt brustvēra profilu. Tāpēc to vispirms pagarināja ārpus stūra un tikai tad izmūrēja savienojumu. Tādā veidā saglabāta iespēja restaurēt ieroču eju ar visu brustvēru līdz vārtu tornim, lai vismaz vienā posmā parādītu, kāds tas ir bijis.

Rietumu fasādes ziemeļu galā bija saglabājusies ceturtda loga viena mala, pēc tās restaurēja arī šo logu un savienoja to ar brīvēstāvošo šīs sienas fragmentu. Diemžēl arī šeit celtnieki virs loga neizveidoja sienas augšdaļas nobeigumu pakāpiena formā, ar slīpumu uz ārpusi, bet gan uzbūvēja nenoteiktas formas slīpumu, kas mūri nepasargā no nokrišņu postošās iedarbības.

Trešajā stāvā bija vairākas aizmūrētas taisnstūrainas ailas, kurām pielaboja nelielus izdrupumus. Virs tām ārpusē bija saglabājusies siju ligzdu rinda, un augstāk sākās ļoti atšķirīgs mūrējums no sīkiem akmeņiem un dakstiņu šķembām. Tās bija līdzīgs trešā stāva ailu aizmūrējumam, tāpēc var secināt, ka mūru paaugstināšana un ailu aizmūrēšana notikusi vienlaicīgi. Šī jaunākā mūra daļa bija apmēram 6,5 m augsta, to restaurācijas laikā nolīdzināja un nosedza ar kārnījiem. Rezultātā dienvidu un rietumu sienas ieguva vienādu augstumu – 19,5 m virs pirmajā stāvā nospraustā nulles horizonta. Arī tāpēc var secināt, ka sākotnēji dienvidu fasādi noslēdzis zelminis, kas, kā jau minēts, kompozicionāli ir atbilstošs krusta nišas novietnei sienas augšdaļas vidū. Sānu sienu paaugstinājums, iespējams, liecina par kopīgas dzegas izveidošanu. Savukārt siju ligzdas divos līmeņos un pie aizmūrētajām durvju ailām liek domāt, ka šeit varēja būt apeja. Nekādu konkrētāku ziņu par trešo stāvu izpēti laikā neizdevās atrast, un tehniskais stāvoklis ļāva mūrus atstāt konservācijas neskartus.

Iekšējā grūtības amatniekiem sagādāja velvju pieres loku nostiprināšana, jo sastatnes tos aizsedza. Tāpēc strādāt varēja tikai pa

posmiem, neredzot visu likni. No tā cieta izliekuma viengabalainība, un tagad tikai pēc atsevišķiem punktiem saskatāma pieres loku likne.

Novērtējot restaurācijas darbos paveikto, jāmin arī vairāki trūkumi.

1. Virs zemes bijušās mūru daļas nostiprinātas, nezinot, ko slēpj 1,5–2 m biezā gruvešu kārtā to pakājē.

2. Restaurēto un piemūrēto daļu cementa java ir stiprāka par viduslaiku mūru kaļķu javu. Ar to celtnieki negribēja rēķināties, jo darbs ar kaļķu javu prasa vairāk laika (ķīmiķu noteiktais saistvielas optimālais sastāvs ir 15% cementa un 85% dzēsto kaļķu).

3. Vāji ievērota mūrējuma tehnoloģija, jo piemūrējumu vietās tas nebija iespējams, bet jauniem posmiem trūka vajadzīgā lieluma akmeņu – izmantotie laukakmeņi bija lielāki par oriģinālajā mūrī esošajiem, bet šūnakmeņi – sīkāki.

18. att. Pils dienvidu fasāde pēc restaurācijas.

Skats no dienvidrietumiem. V. Šaicāna foto

19. att. Kapelas iekštelpa pēc restaurācijas.
Skats no ziemeļiem. V. Šaicāna foto

4. Konservācijas dēļ veiktais piemūrējums izdrupušajās vietās neatšķiras no posmiem, kas mūrēti pilnīgi no jauna. Tos būtu vajadzējis marķēt ar javas pietonējumu. Oriģinālās vietas tagad var noteikt tikai pēc fotogrāfijām un uzmērojumiem.

5. Sienu augšmalas nobeigums pēc projekta bija paredzēts pakāpju veidā, bet restaurācijas gaitā tas visur netika ievērots. Taupības nolūkos dienvidu sienai izveidoja slīpas malas, bet pa tām nokrišņi tiek novadīti uz restaurētajiem mūriem, un tie jau sāk sabrukt.

6. Pie trūkumiem restaurācijas gaitā pieskaitāms arī projekta autora – arhitekta beztiesiskums, jo noteicošās bija celtnieku materiālās intereses.

Pabeidzot konservāciju un restaurāciju Siguldas pilsdrupās 1976. gadā (18., 19. att.), toreizējā Kultūras pieminekļu restaurēšanas projektēšanas kantora arhīvā bija nodoti sekojoši izpētes materiāli:

1. sējums. Kapelas–konventa korpusa konservācijas–restaurācijas priekšlikums (1968. g., sagatavoja T. Vītola).

2. sējums. Kapelas–konventa ēkas darba zīmējumi (sagatavoja T. Vītola).

3. sējums. 1962.–1976. g. fotofiksācija – 134 attēli (T. Ciparsona un V. Šaicāna foto).

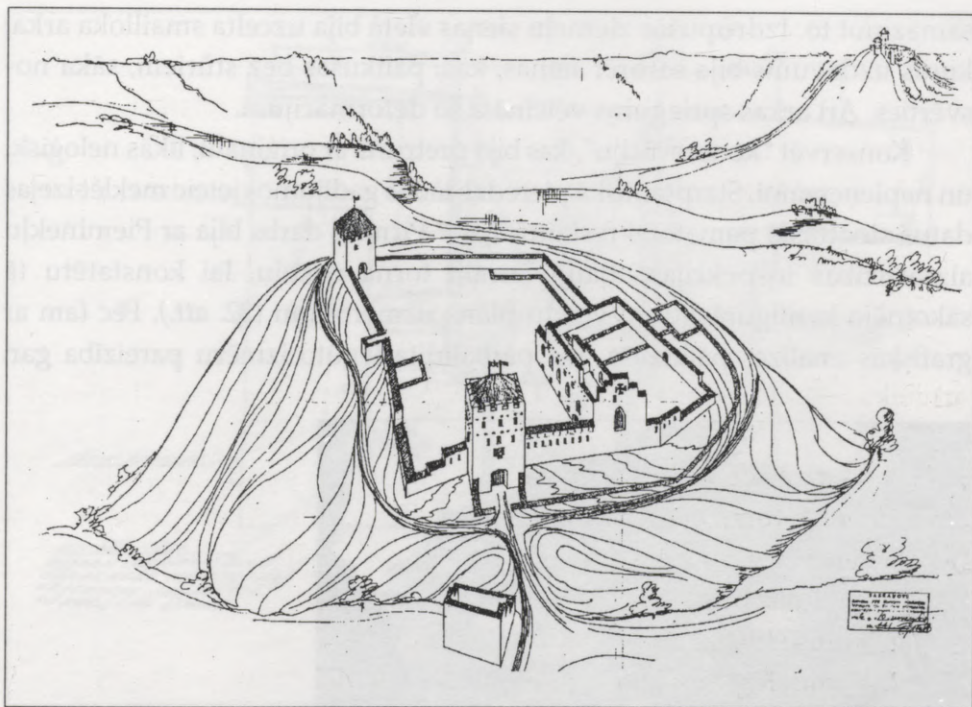
4. sējums. Atskaite par konservācijas un restaurācijas darbiem (1976. g., sagatavoja T. Vītola).

5. sējums. Vēsturiskās izpētes materiāli par arhitektūras pieminekli – Siguldas pilsdrupām (1976. g., sagatavoja R. Šīrants).

Turaidas muzeja arhīvā nodotas 52 lapas ar Siguldas pilsdrupās veikto uzmērojumu oriģināliem, bet toreizējā Kultūras pieminekļu restaurēšanas projektēšanas kantora arhīvā no tiem palika tikai fotonegatīvi, jo pārziņēšana bija pārāk dārga.

RESTAURĀCIJAS PROJEKTĒŠANA UN REALIZĀCIJA 1985.–2000. GADĀ

Kad avārijas stāvoklis Siguldas pilsdrupu virszemes korpusos bija novērsts, Rīgas rajona Kultūras nodaļa nodeva pieminekli Gaujas nacionālā parka pārziņā konservācijas darbu turpināšanai. Avārijas stāvoklī bija abi torņi, un vispirms vajadzēja ap tiem uzcelt barjeras ar bīstamības

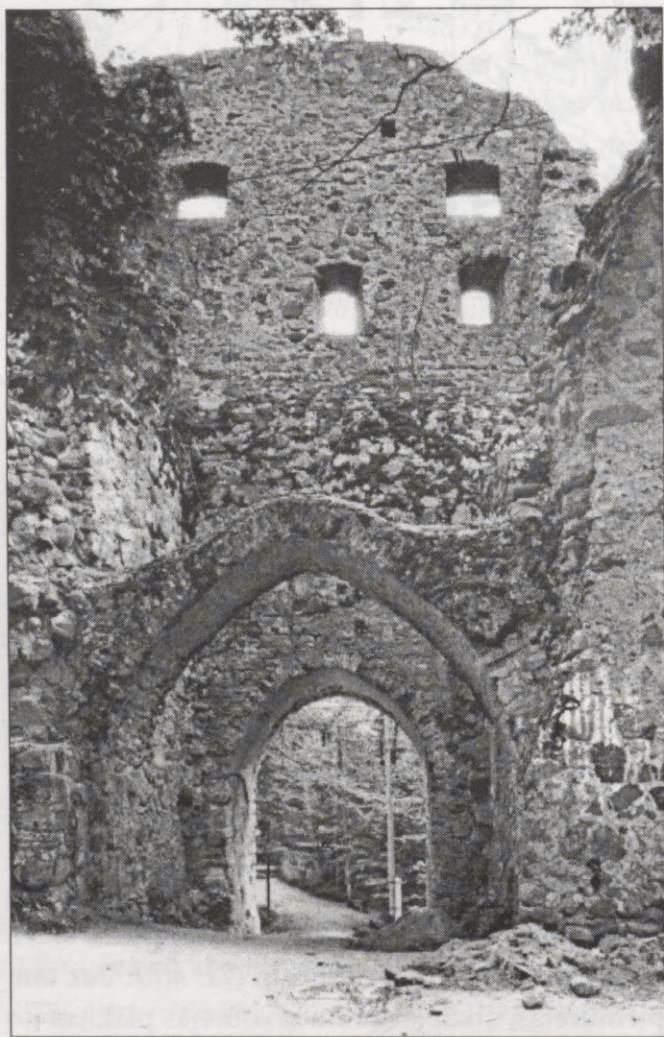
20. att. Siguldas pilsdrupu restaurācijas priekšlikums. 1985. gads

brīdinājumiem, kā arī novietot laipas nokļūšanai uz priekšpili. Tikai 1985. gadā Gaujas nacionālais parks pasūtīja projektu vārtu un ziemeļu torņa restaurācijai. Uzdevums projektēšanai arī šoreiz netika saņemts, bet pēc Kultūras ministrijas Pieminekļu aizsardzības inspekcijas ieteikuma projekta priekšlikumā bija norādīti nepieciešamie darbi kompleksai pieminekļa sakopšanai. Projekta priekšlikumu (20. att.) saskaņoja 1986. gadā.

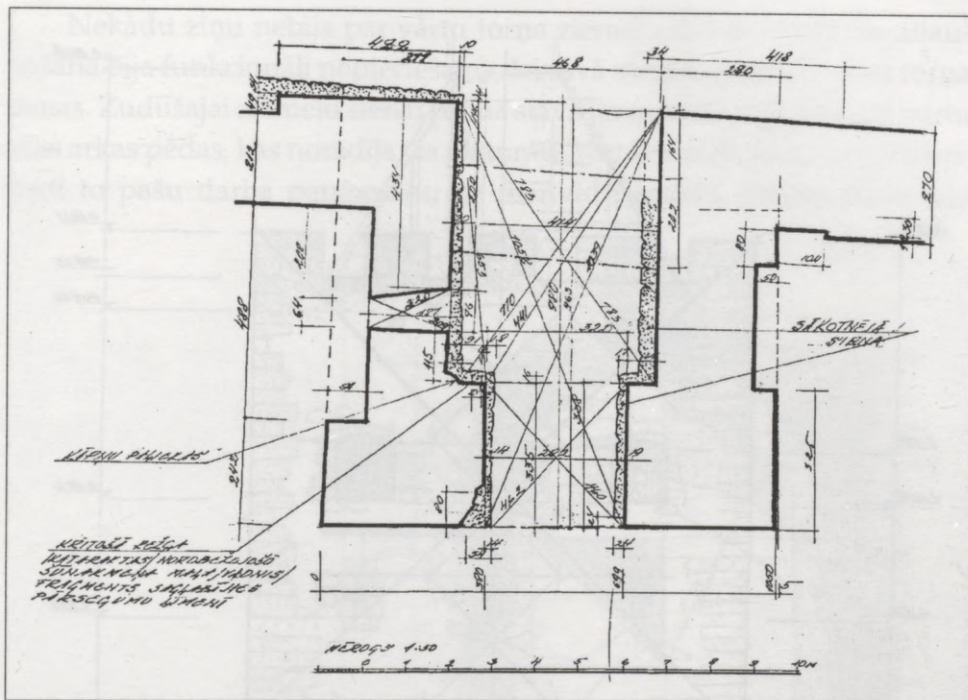
Izstrādājot Siguldas pilsdrupu vārtu torņa restaurācijas projektu, bija jāsaprotas ar pilnīgi atšķirīgu situāciju nekā rietumu korpusā. Šoreiz avārijas stāvoklī bija nevis oriģinālās pieminekļa daļas, bet gan vēlākie – 19.–20. gs. veiktie stiprinājumi, kas bija iznīcinājuši oriģinālās daļas. Tā, piemēram, vārtu tornī sabrukušo kāpņu vietā bija uzcelta gotiska logaila, kas aizsardzības torņa pirmajā stāvā nekad nevarēja būt bijusi. Oriģinālam neatbilstoši bija arī neogotiskie vārti, kuru cekuls pacēlās virs pirmā stāva pārseguma vietas un kas bija platāki par sākotnējiem (21. att.). Bez tam pirmā stāva sienas bija piemūrētas, atkāpjoties no sākotnējās plaknes un

samazinot to. Izdrupušās ziemeļu sienas vietā bija uzcelta smailloka arka, kuras uzdevums bija saturēt sienas, kas, palikušas bez stūriem, sāka nosvērties. Arī arkas spriegums veicināja šo deformāciju.

Konservēt "konservāciju", kas bija pretrunā ar oriģinālu, likās neloģiski un nepieņemami. Starptautiskā pieredze tādos gadījumos ieteic meklēt izejas datus zinātniski pamatotai restaurācijai.¹⁷ Pirmais darbs bija ar Pieminekļu aizsardzības inspekcijas atļauju atrakt torņa cokolu, lai konstatētu tā sākotnējo konfigurāciju un veiktu plāna uzmērošanu (22. att.). Pēc tam ar grafiskās analīzes palīdzību tika pārbaudīta iegūto izmēru pareizība gan

21. att. Vārtu tornis
no priekšpils puses.
Skats no ziemeļiem.
V. Šaicāna foto

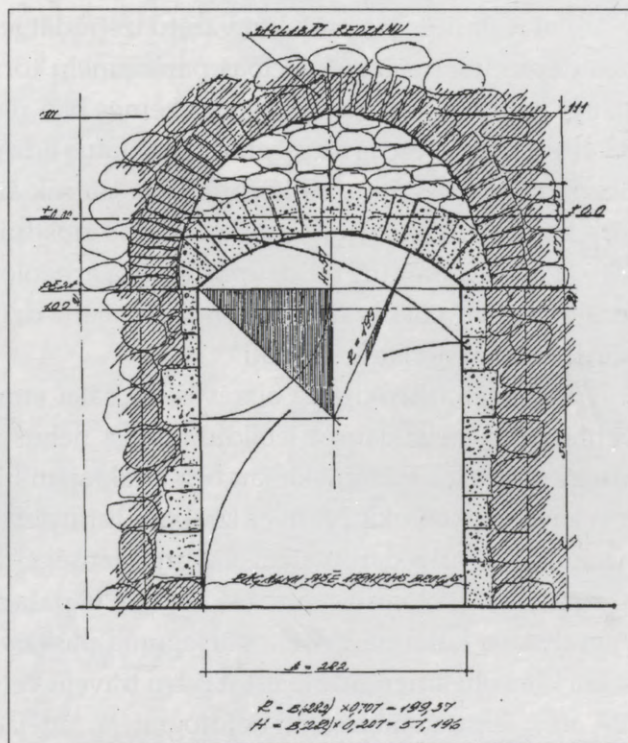

22. att. Vārtu torņa plāna uzmērojums

torņa plānā, gan tā dienvidu fasādē (23. att.). Tā bija saglabājusies gandrīz līdz pašai augšai, uz ko norādīja ūdens notekas no torņa augšējās aplejas.

Gandrīz visām zudušajām detaļām izdevās atrast kādus pieturas punktus, lai tās restaurētu atbilstoši oriģinālam. Torņa caurbrauktuvei bija redzama pārsedzes pēdas vieta visā tās garumā. Tā kā vārtu lielums bija analogs dienvidu korpusa vārtiem, arī to pārsedzēm vajadzēja būt vienādām. Iepriekš jau bija minēts, ka abas šīs pils daļas celtas vienlaicīgi, tāpēc arī torņa vārti restaurēti analogi (24. att.). Sākotnējās atkāpes, kad siena katrā nākamajā stāvā kļūst plānāka, bija redzamas, pat nenoņemot vēlāk uzklāto piemūrējumu. Pēc tā noņemšanas jau restaurācijas darba procesā pieņemto izmēru pareizība apstiprinājās. Torņa kāpņu vieta tika precizēta ar zondāžu palīdzību un projektā uzkonstruēta pēc stāvu augstuma. Kā šaujamlūku, tā durvju ailām sānu sienās bija saglabājušies sliekšņi vai palodzes. Analogijai noderēja torņa dienvidu sienas šaujamlūkas, bet durvīm – ieroču ejas durvis korpusa rietumu sienā.

Nekādu ziņu nebija par vārtu torņa ziemeļu sienu, tomēr tās atjaunošana bija funkcionāli nepieciešama, lai savā starpā sasaistītu visas torņa sienas. Zudušajai ziemeļu sienai pirmā stāva līmenī bija saglabājušās vārtu aillas arkas pēdas, kas norādīja tās platumu. Vārtus varēja restaurēt, izmantojot to pašu darba paņēmieni kā dienvidu fasādē. Otrajā stāvā bija

24. att. Vārtu torņa iebrakutves restaurācijas darba zīmējums

nepieciešams kaut minimāli izgaismot sienas kāpnes, tāpēc ziemeļu sienas vidū projektēja šaujamlūku – tāda kādreiz bijusi arī dienvidu sienā ģerboņa vietā, kur tās paliekas vēl ir redzamas. Arī trešā stāva līmenī ziemeļu sienai par paraugu izmantoja pretējo – dienvidu sienu. Kopumā jāatzīst, ka ziemeļu sienas restaurācija ir visvājāk pamatotā torņa daļa, jo liecības par to nav saglabājušās pat visvecākajos zīmējumos.

Otrs restaurējamais objekts Siguldas pilsdrupās bija ziemeļu tornis. Arī tam 1954. gadā veikti mūru pielabojumi visos stāvos, līdz ar to iznīcinot sākotnējās detaļas. 19. gs. no pagalma uz torni izveidoti lieli vārti, kuru smailloks sniedzās augstāk par otrā stāva līmeni (25. att.). Tādi oriģinālā

šeit vispār nevarēja būt, jo no torņa uz ārpusi ved tikai šaura durvju aila, aiz kuras sākas strauja nogāze. Reljefa dēļ braukšana šeit vispār nav iespējama, un vajadzība pēc vārtu ailas nav izskaidrojama. Tāpēc varētu domāt, ka pirms 19. gs. restaurācijas te bijis tikai liels izdrupums. Kad 1954. gadā piemūrētas drūpošās vietas, pazudušās sienu atkāpes un siju ligzdas, bet šaujamlūkas zaudējušās sākotnējo formu.

Lai restaurācijas projektu varētu izstrādāt iespējami tuvu oriģinālam, bija nepieciešams iegūt liecības par ziemeļu torņa cokolu, līdz sliksnim atsegt pagraba ailu, no kuras virs zemes bija redzama tikai pārsedze, kā arī attīrīt blakus esošā aizsargmūra pamatus līdz priekšpils bruģa līmenim. Bez tam kastelas rietumu korpusā bija jāatrok aila, kura nedaudz pacēlās virs zemes un kuru bija nepieciešams nostiprināt (sk. 16. att.). Tāpēc 1987. gadā izrakumus pilsdrupās uzsāka arheologs N. Treijs.¹⁸ Tā kā nebija atrakts mūru cokols līdz nepieciešamajam dziļumam, darba zīmējumi konservācijai netika izstrādāti.

Diemžēl arheologs tā aizrāvās, ka sāka atrakt arī pagrabu zem konventa zāles, neuzklausot iebildumus, ka nebūs iespējams tūlīt konservēt atsegtos mūrus. Pieminekli jau bez atraktajām būvkonstrukcijām bija divi torņi avārijas stāvoklī. N. Treijs izrakumus turpināja arī 1988. gadā, jo Gaujas nacionālais parks darbu atbalstīja un finansēja. Tā tika atsegta pagrabtelpa ar romānisko kolonnu centrā (26. att.) un tā paša stila konsolēm pie sienām. Pagrabstāva kolonna balstīja pārseguma pasijas, bet tā pacēlās līdz pirmā stāva konsoļu līmenim, atbalstot četru traveju velves un transversālās arkas (27. att.). Telpu uzmēroja un nofotografēja, tādējādi iegūstot priekšstatu par tās oriģinālo izskatu, lai vēlāk to grafiski rekonstruētu (28., 29. att.). Bija izstrādāti arī visi nepieciešamie darba zīmējumi atsegto mūru konservācijai, taču to neveica, un atraktais pagrabs tagad laika apstākļu ietekmē iet bojā.

Tajā pašā laikā, 80. gadu beigās, ziemeļu tornī ar cementa javu restaurētais ziemeļrietumu stūris nogāzās un norāva sev līdzī veselu kārtu no oriģinālās, ar kaļķu javu mūrētās sienas. Tas bija pārlicinošs pierādījums, ka konservācijā lietotās javas saraušanās koeficients nedrīkst būt lielāks par senā mūra saraušanās koeficientu. Pēc šī negadījuma visos turpmākajos restaurācijas darbos javas cietinātājā ielauca tikai 15% cementa, bet pārējos 85% sastādīja dzēstie kaļķi, kaut žūšanas process bija lēnāks un darbs aizkavējās.

25. att. Ziemeļu torņa dienvidu fasāde. T. Vītolas foto

Projekta priekšlikumā paredzēto restaurācijas darbu veikšanai Gaujas nacionālais parks noslēdza līgumu ar Rīgas restaurācijas biroju (vadītājs – Vello Remerts). Ap vārtu torni uzcēla sastatnes, bet darbus tā arī neuzsāka. Toties sastatnes deva iespēju torni detalizēti uzmērot, veikt zondāžas un sagatavot visus nepieciešamos darba zīmējumus plānotajai restaurācijai (30., 31. att.).

26. att. Rietumu korpusa pagrabā atraktā kolonna.

V. Šaicāna foto

Darba zīmējumi nepieciešamajai restaurācijai bija sagatavoti arī aizsargmūrim posmā no vārtu torņa līdz dienvidu korpusam. Veicot atjaunošanu, būtu sasaistītas abas ēkas, lai labāk varētu organizēt to apskati. Restaurācija balstījās uz izpētē atsegto brustvēra profilu, abām ailām uz kāpnēm dienvidu korpusa sienā un tornī. Bez tam tieši šis posms, kā jau sacīts, bija piemūrēts bez izpētes. Nokrišņi no slīpās sienas nokļuva uz brustvēra paliekām un tās irdināja. Neveiksmīgo restau-

rāciju varētu labot, uzliekot ieroču ejai jumtu. Tādējādi būtu arī iespējams demonstrēt apmeklētājiem, kā izskatās un funkcionē šī svarīgā pils daļa. Tās īpatnība bijusi divstāvu eja ar šaujamlūkām, kā tas redzams zīmējumā Helmsa hronikā.¹⁹ Tās pastāvēšanu apstiprināja arī 16. gs. beigās poļu veiktās pils inventarizācijas apraksti, kur minētas 22 šaujamlūkas un to izmēri. Saglabātā ejas posma garums ir 20,6 m, tāpēc

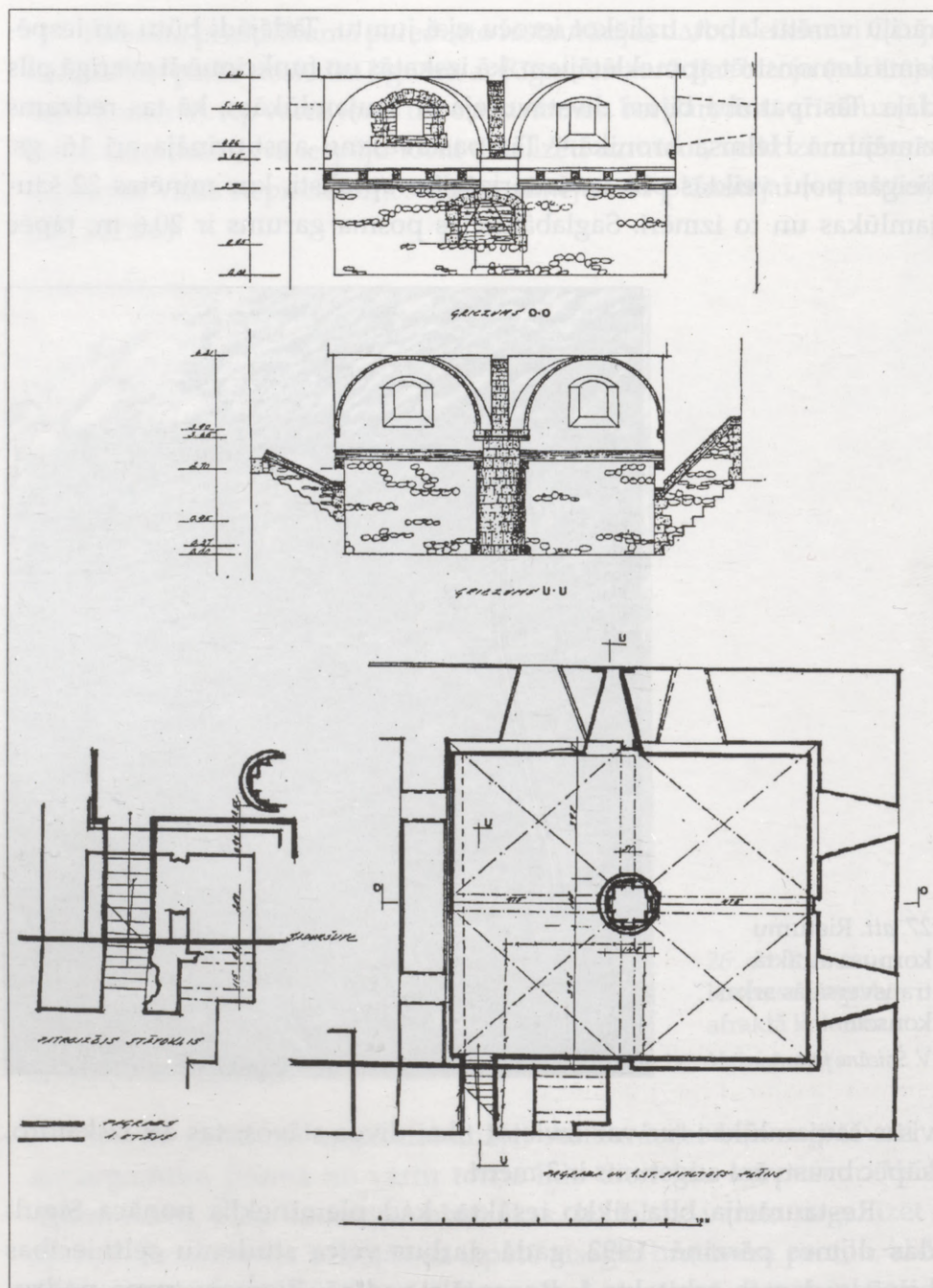

27. att. Rietumu korpusa atraktā transversālās arkas konsole.

V. Šaicāna foto

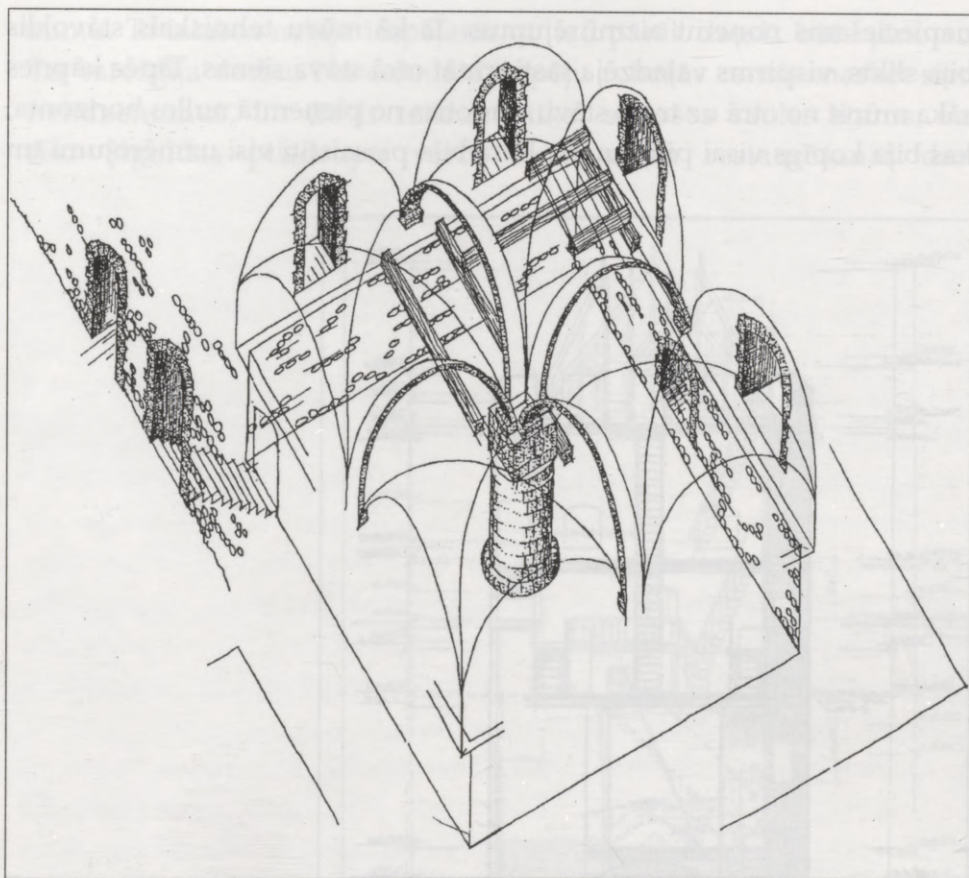
visas šaujamlūkas tur var izvietot tikai divos stāvos; tas arī izskaidro, kāpēc brustvēra augstums ir 3 metri.

Restaurācija bija tikko iesākta, kad pieminēklis nonāca Siguldas domes pārziņā. 1992. gadā darbus veica studentu celtniecības brigāde domes arhitekta I. Rozentāla vadībā. Ziemeļu torņa nodrupušā stūra nostiprināšanai izmantoja betona kvadrus. Tas ir restaurācijā bieži lietots paņēmieni – mūsdienīgu materiālu lieto, lai

28. att. Rietumu korpusā atraktā pagraba uzmērojums.

Pagraba un pirmā stāva plānu savietojums un griezumumi ar rekonstruētajām velvēm

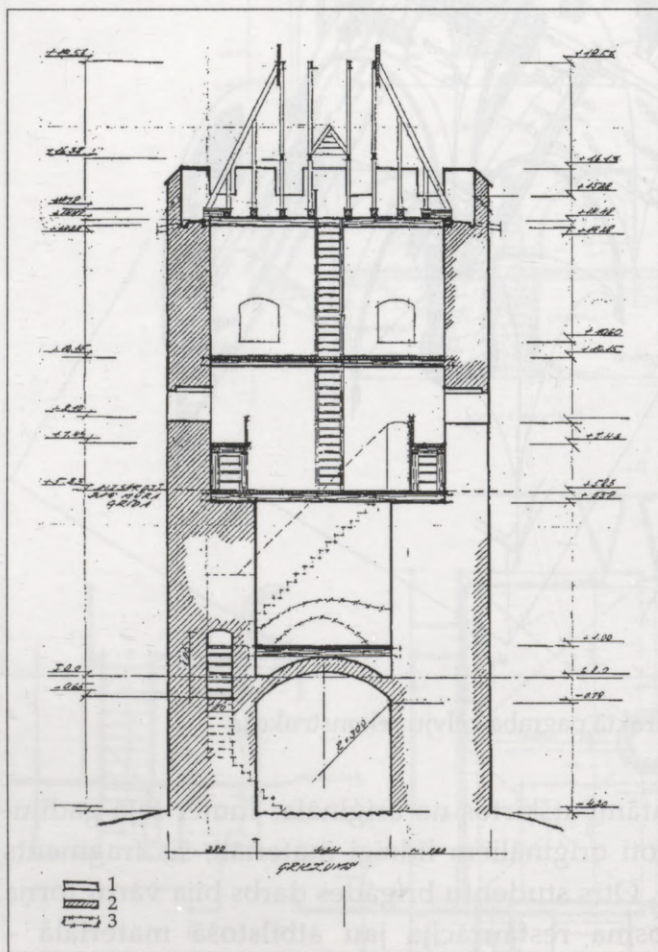

29. att. Rietumu korpusā atraktā pagraba velvju rekonstrukcija

restaurētās daļas uzskatāmi atšķirtos no oriģināla. Tomēr šajā gadījumā, kad visur bija lietoti oriģināliem līdzīgi materiāli, šis fragments rada zināmu disonansi. Otrs studentu brigādes darbs bija vārtu torņa iebrauktuves ārējā posma restaurācija jau atbilstošā materiālā – šūnakmenī, saglabājot apskatei arī iepriekšējo gotisko vārtu arku (sk. 24. att.).

1995. gadā Siguldas dome noslēdza darba līgumu ar celtniecības firmu "Arka", pašvaldību pārstāvēja arhitekta N. Bukovska. Turpināja un pabeidza iebrauktuves segmenta velvju atjaunošanu, restaurēja sienas, piemūrojot līdz sākotnējam 4 m biezumam. Zināmas grūtības sagādāja tas, ka pirmo stāvu nevarēja pabeigt sienas kāpņu dēļ, kur bija

nepieciešams noņemt aizmūrējumus. Tā kā mūru tehniskais stāvoklis bija slikts, vispirms vajadzēja sastiprināt otrā stāva sienas. Tāpēc kāpnes sāka mūrēt no otrā uz trešo stāvu, vadoties no pieņemtā nulles horizonta, kas bija kopīgs visai pilij un pie kura bija piesaistīti visi uzmērojumi un

30. att. Vārtu torņa restaurācijas darba zīmējums.

Griezums skatā uz ziemeļiem. 1 – esošie mūri, 2 – restaurējamie mūri, 3 – nojaucamie jauno laiku piemūrējumi

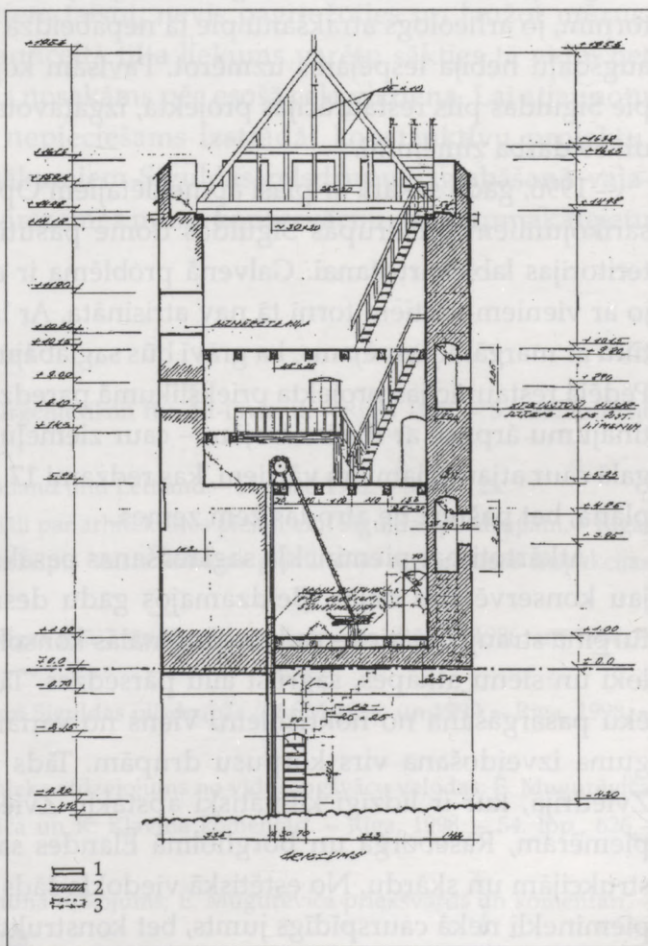
darba zīmējumi. Tādējādi restaurētājiem, nonākot līdz kāpņu apakšējam posmam (it īpaši – velvēm), bija radušās dažas kļūmes. Jāatzīst, ka šis posms veiktajā restaurācijā bija vājākā un neprecīzākā vieta. Diemžēl oriģinālā atsegtais kāpņu velves fragments netika saglabāts.

Virš otrā stāva restaurācijas darbus veica parastā secībā. Tomēr bija jāņem vērā agrāk veiktie sienu labojumi, jo tie neievēroja sienu atgā-

zumu. To izlabot nebija iespējams, jo tad pārāk daudz būtu jānojauc. Tas sarežģīja darbu, bet celtnieki iespēju robežās centās maskēt sienu nelīdzenumus, un tie ir redzami tikai slidošos saules staros. Pašreiz Siguldas pilsdrupu vārtu tornī mūru restaurēšanas darbi

31. att. Vārtu torņa restaurācijas darba zīmējums.

Griezums skatā uz rietumiem. 1 – esošie mūri, 2 – restaurējamie mūri, 3 – nojaucamie jauno laiku piemūrējumi

ir gandrīz pabeigti. Jāatzīst, ka proporciju ziņā tornis ir ļoti ieguvis. Arī sākotnējam izskatam tas atbilst daudz vairāk nekā pēc iepriekšējās "konservācijas". Vēl paredzēts torni nosegt. Jumta īpatnējo formu diktē sienu dažādie garumi, un tas redzams arī minētajā zīmējumā Helmsa hronikā. Restaurācijas darbus vadīja brigadieris Aigars Kasparsons.

Dokumentācija restaurācijas veikšanai sagatavota arī rietumu korpusa pagrabstāvam. Domājams, ka daudzas zudušas būvdetaļas vēl atradīsies nokritušas būvgružos, lai centrālo romānisko kolonnu un velvju konsoles varētu restaurēt pēc 1988. gadā izgatavotajiem darba zīmējumiem un fotogrāfijām. Līdz šim nav sagatavota projekta dokumentācija ziemeļu tornim, jo arheologs atrakšanu pie tā nepabeidza un bez sastatnēm mūru augšdaļu nebija iespējams uzmērot. Pavisam kopš 1968. gada, strādājot pie Siguldas pils restaurācijas projekta, izgatavotas 88 uzmērojumu lapas un 89 darba zīmējumi.

1996. gadā sakarā ar plaši apmeklētajiem Operas svētkiem un citiem sarīkojumiem pilsdrupās Siguldas dome pasūtīja projektu tālākai pils teritorijas labiekārtošanai. Galvenā problēma ir apmeklētāju evakuācija, jo ar vieniem vārtiem tornī tā nav atrisināta. Ar laiku būs jādomā arī par tiltu ar margām. Iespējams, ka grāvī būs saglabājušās tilta pilonu paliekas. Pēdējā restaurācijas projekta priekšlikumā paredzēts apkārtceļš gar nocietinājumu ārpusi, ar divām izejām – caur ziemeļu torni un pils austrumu galā caur atjaunojamiem vārtiem, kas redzami 17. gs. izgatavotajā zviedru plānā, bet pašreiz tie atrodas zem zemes.

Atkārtoti par pieminekļa saglabāšanas pasākumiem būs jā rūpējas arī jau konservētajās daļās. Beidzamajos gadu desmitos konservētie mūri turpina strauji bojāties – sadrūp oriģinālās konsoles, nobrūk velvju pieres loki un sienu atkāpes, sagrūst ailu pārsedzes. Tāpēc joprojām aktuāla ir ēku pasargāšana no nokrišņiem. Viens no variantiem varētu būt pārseguma izveidošana virs korpusu drupām. Tāds paņēmieni plaši lietots Zviedrijā, kur ir līdzīgi klimatiski apstākļi. Zviedri pieminekļu drupas, piemēram, Raseborgā un Borgholmā Ēlandes salā, seguši ar koka konstrukcijām un skārdū. No estētiskā viedokļa šāds pārsegs vairāk izkropļo pieminekli nekā caurspīdīgs jumts, bet konstruktīvi stikla jumtu izveidot ir vienkāršāk. Lai rastu optimālo variantu, vajadzētu izstrādāt un apspriest dažādus priekšlikumus.

Gadsimtu gaitā Siguldas pilsdrupas pārklājis vairākus metrus biezs gruvešu slānis. Aizgruvuši ir dzīvojamo korpusu un ziemeļu torņa pagrabi. Arī priekšpils bruģis segts ar 1,2–1,5 m biezu būvgružū kārtu, uz ko norāda rietumu aizsargmūrī krietni zemāk par mūsdienu zemes līmeni redzamās ūdens notekas no priekšpils bruģa. Konservācija būtu jātur-

pina. Pilnīgi nepētīts un nerestaurēts līdz šim atstāts tilta tornis pie jaunās pils. Būtu lietderīgi vismaz virs zemes redzamos torņa mūrus konservēt, jo tie norāda kādreizējo tilta virzienu, kura turpinājumā uzcelta jaunās pils terase. Tomēr tā neļauj atjaunot sākotnējo tiltu. Tagad būtu nepieciešams būvēt tam taisnu posmu virzienā pret vārtu torni, lai mašīnas varētu iebraukt pa vārtiem taisni, nevis pagriežoties un laužot mūrus, kā tas notiek pašreiz. Jaunceltā tilta liekums varētu sākties tā vidū, bet kādreizējais tilta gals būs nosakāms pēc esošā ceļa virziena. Lai atjaunotu tiltu, jāatrok tā balsti, nepieciešams izstrādāt konstruktīvu projektu. Tomēr galvenajiem pasākumiem Siguldas pilsdrupu saglabāšanā vajadzētu būt saistītiem ar virszemes mūru konservāciju, lai turpmāk neietu bojā oriģinālās daļas.

Atsauces

- ¹ *Löwis of Menar K., von.* Burgenlexikon für Alt-Livland. – Rīga, 1922. – S. 112, Ansicht Nr. 62.
- ² *Tuulse A.* Die Burgen in Estland und Lettland. – Dorpat, 1942. – S. 44, 125.
- ³ *Šīrants R.* Pētījumu materiāli par arhitektūras pieminekli Siguldas pilsdrupām. – Rīga, 1976. – 11.–19. lpp. Manuskripts Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas arhīvā.
- ⁴ *Treijs N.* Izrakumi Cēsīs Rīgas ielā 2 un Siguldas pilsdrupās // ASM 1986. un 1987. – Rīga, 1988. – 134.–136. lpp.
- ⁵ *Cīglis J.* Pārbaudes izrakumi Siguldas pilsdrupās // ASM 1996. un 1997. – Rīga, 1998. – 31. lpp.
- ⁶ *Atskaņu hronika / V. Bisenieka atdzejojums no vidusaugšvācu valodas; Ē. Mugurēviča priekšvārds; Ē. Mugurēviča un K. Kļaviņa komentāri.* – Rīga, 1998. – 54. lpp., 626.–631. rinda.
- ⁷ *Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums; Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri.* – Rīga, 1993. – 173. lpp., XVI, 3.
- ⁸ *Šīrants R.* Pētījumu materiāli .. – 11.–19. lpp.
- ⁹ Par terminu *konventēka* un *kastela* lietojumu sk.: *Ose I.* Latvijas viduslaiku piļu pētniecība 18.–20. gadsimtā. – Rīga, 2001. – 130. lpp. (Latvijas viduslaiku pils, II.)
- ¹⁰ *Cīglis J.* Pārbaudes izrakumi Siguldas pilsdrupās ..
- ¹¹ Inventarizāciju materiālu tulkojums latviešu valodā pievienots iepriekš minētajam manuskriptam: *Šīrants R.* Pētījumu materiāli .. – 21.–29. lpp. Abu inventarizāciju teksts publicēts šajā rakstu krājumā.

- ¹² Attēlu fotokopijas sk.: Širants R. Pētījumu materiāli .. – 13.–30. att., apraksts 34.–37. lpp.
- ¹³ Širants R. Pētījumu materiāli .. – 31. lpp.
- ¹⁴ Turpat. – 40., 41. lpp.
- ¹⁵ Attēlu sk.: Širants R. Pētījumu materiāli .. – 23., 24. att.
- ¹⁶ Sk. T. Ciparsona 1968. gada uzņēmumus (Siguldas pils fotofiksācijas materiāli Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas arhīvā – 44., 45. att.).
- ¹⁷ La conservation et la restauration des monuments et des bâtiments historiques. – Paris, 1973. (Tulkojums krieviski izdots Maskavā 1978. g., tulk. N. Sihorukovs un Ž. Rozenbaums.)
- ¹⁸ Treijs N. Izrakumi Cēsīs Rīgas ielā 2 un Siguldas pilsdrupās. – 134.–136. lpp.
- ¹⁹ Attēlu sk.: Širants R. Pētījumu materiāli .. – 12. att.

Tatjana Vītola

KONSERVIERUNGS- UND RESTAURIERUNGS- ARBEITEN DER BURGRUINE SIGULDA/SEGEWOLD

Zusammenfassung

Die Burg des Schwertbrüderordens in Sigulda wurde – entsprechend der Chronik Heinrichs – in der Zeitperiode zwischen 1207 und 1212 gebaut. Im 14.–15. Jahrhundert wurde die Burg mehrmals umgebaut, aber im Laufe des 17. Jh. begannen die Bauten zu verfallen. In der nächsten Zeit wurde die Burg verlassen und zerfiel allmählich. Schon im 19. Jh. wurden die ersten Arbeiten der Restaurierung begonnen und mehrere neogotische Bogen gebaut, die die ursprüngliche Bausubstanz unbeachtet ließen.

Seit 1968 bis Ende der 90er Jahre wurden Aufmessungen sowie Konservierungs- und Restaurierungsarbeiten unter der Leitung der Autorin durchgeführt. Im vorliegenden Artikel werden die Prinzipien der Konservierungsprojekte besprochen sowie auf die Fehler der Restaurierung hingewiesen. Für künftige Forschungen der Baugeschichte der Burg sind die publizierten Aufmessungen der originellen Teile vor der Restaurierung von Bedeutung.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. Grundriss der Burg Sigulda um 1680 (Ausschnitt aus dem Original im Kriegsarchiv in Stockholm).
- Abb. 2. Die äußere SW-Ecke der ersten Burg aus der Zeit der Schwertbrüder.
- Abb. 3. Burg Sigulda: 1 – Rekonstruktion des Plans zur Zeit der Schwertbrüder; 2 – jetzt sichtbare Mauer.
- Abb. 4. Aufmessung des Grundrisses des Fensters im Altenteil – der südlichen Wand der Kapelle.
- Abb. 5. Konsole im Erdgeschoss der westlichen Wand.
- Abb. 6. Schießscharte im Nordturm.
- Abb. 7. Grundriss der Burgruine Sigulda: 1 – erhaltene Mauer; 2 – Mauerreste im Erdniveau; 3 – Mauer im Plan des 17. Jh.
- Abb. 8. Grundriss des Erdgeschosses und ersten Geschosses des westlichen Gebäudes.
- Abb. 9. Westliche Wand im Innenraum des westlichen Gebäudes.
- Abb. 10. Restaurationsvorschlag der westlichen Außenwand des westlichen Gebäudes.
- Abb. 11. Aufmessung der südlichen Wand im Innenraum des westlichen Gebäudes.
- Abb. 12. Restaurationsvorschlag der südlichen Fassade des westlichen Gebäudes.
- Abb. 13. Restaurationsvorschlag der östlichen Innenwand des westlichen Gebäudes.
- Abb. 14. Graphische Analyse des Fensters in der östlichen Wand der Kapelle.
- Abb. 15. Fenster in der östlichen Wand der Kapelle nach der Restauration.
- Abb. 16. Bogen der östlichen Wand des westlichen Gebäudes.
- Abb. 17. Kreuznische in der südlichen Fassade.
- Abb. 18. Die südliche Fassade nach der Restauration.
- Abb. 19. Innenraum der Kapelle nach der Restauration – Ansicht von Norden.
- Abb. 20. Restaurationsvorschlag der Burgruine Sigulda 1985.
- Abb. 21. Torturm – Ansicht von Norden.
- Abb. 22. Aufmessung des Plans des Torturms.
- Abb. 23. Graphische Analyse der südlichen Fassade des Torturms.
- Abb. 24. Restaurationsvorschlag des Tores des Torturms.
- Abb. 25. Die südliche Fassade des Nordturms.
- Abb. 26. Die freigelegte Säule im Keller des Westgebäudes.
- Abb. 27. Die freigelegte Konsole im Keller des Westgebäudes.
- Abb. 28. Aufmessung des freigelegten Kellers des Westgebäudes.
- Abb. 29. Rekonstruktion der Gewölbe des freigelegten Kellers des Westgebäudes.
- Abb. 30. Restaurationsvorschlag des Torturms.
- Abb. 31. Restaurationsvorschlag des Torturms.

Normunds Treijs

PĀRSKATS PAR ARHEOLOĢISKO IZRAKUMU NORISI SIGULDAS PILSDRUPĀS 1987. UN 1988. GADĀ

Valsts nozīmes aizsargājamais kultūras piemineklis Siguldas pilsdrupas celtas 13. gs., bet to pakāpeniska bojāeja sākās līdz ar postījumiem 17. gs. sākumā. Senākie zināmie zemes darbi pilī notikuši 19. gs. vidū, kad muižas īpašnieks Aleksandrs fon der Borhs veicis mūrgružu norakšanu.¹ Pēc Otrā pasaules kara ierobežota apjoma zemes darbiem vajadzēja notikt, kad pilsdrupās celtas sabiedriskas būves – brīvdabas estrāde un tualete. Nelieli atrakumi veikti arī 1972.–1976. gadā sakarā ar konservācijas darbiem, atsedzot rietumu korpusa dienvidu stūri un vārtu ailu līdz bruģim, kas, iespējams, bijis priekšpils seguma līmenī. Šajos darbos arheologi nav piedalījušies, un par tiem nekādu rakstisku atskaišu nav.

20. gs. 80. gados turpinājās Siguldas pilsdrupu restaurācija. Arhitektonisko izpēti un konservācijas darbu plānošanu veica Kultūras pieminekļu restaurēšanas projektēšanas kantora (KPRPK) arhitekts T. Vītola. Izstrādājot restaurācijas projektu, pēc arhitekta un pieminekļu aizsardzības speciālistu ieteikuma vajadzēja atrakt vairāku mūru apakšdaļu, lai izprastu un iespējami tuvu oriģinālam rekonstruētu būvkonstrukcijas, kuras pēc pils bojāejas bija apbērušas drupas. Arheoloģiskā izpēte KPRPK arheologa N. Treija vadībā risinājās 1987. un 1988. gada vasarā.² Darbu pasūtītājs bija Gaujas nacionālā parka (GNP) administrācija. Divu izrakumu sezonu laikā pavisam tika pētīti seši izrakumu laukumi Siguldas pilsdrupu iekšējās priekšpils teritorijā pie pils dienvidu un ziemeļu torņa un pils centrālajā daļā rietumu korpusa ziemeļu galā. Izrakumu laukumu izvietojums parādīts 1. attēlā.

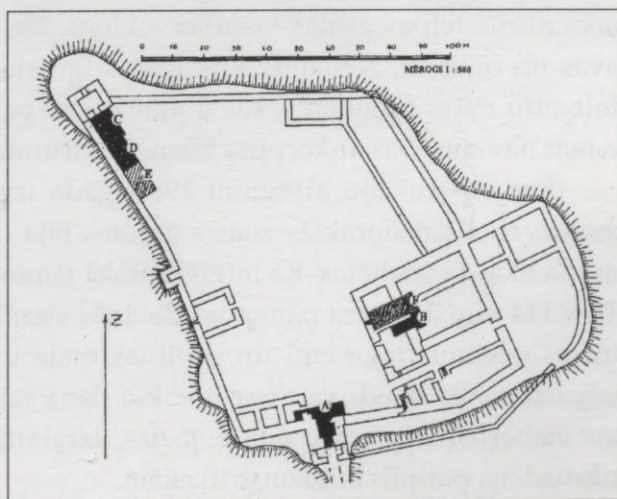
1987. gadā pētījumi notika divos izrakumu laukumos ap 146 m² kopplatībā. A laukums, kuru iemērija iekšējās priekšpils vārtu torņa pakājē, bija 100 m² liels. Tornis celts ap 1400. gadu. IZRakumu mērķis bija pazemināt drupu līmeni līdz pēdējā bruģa virsmai, lai varētu uzbūvēt sastatnes un konservēt torņa sienas. Iekšējās priekšpils pēdējā bruģa klājums atsegts torņa caurbrauktuvē un torņa ziemeļu pusē zem 80 cm bieza vēlāka mūrgružu uzbēruma. Bruģis veidots no nelieliem, 15–25 cm diametrā, neapstrādātiem laukakmeņiem – granītiem un atsevišķiem neregulāriem dolomīta gabaliem. Šāds segums bija saglabājies fragmentāri.

Diemžēl virs bruģa ieguva maz precīzi datējošu senlietu. Kā raksturīgs ceļam, pa kuru braukts un jāts, jāatzīmē zirga dzelzs pakava atradums. Pēc noraktā slāņa, kurā bija akmens masas keramika un 16. gs. beigu – 17. gs. sākuma krāsns podiņu fragmenti, bruģa ieklāšanu vārtu caurbrauktuvē var attiecināt uz pils apdzīvotības pēdējo laikposmu – 16. gs. otro pusi vai 17. gs. sākumu.

Pie torņa ziemeļrietumu stūra tika atsegts tam piemūrētās 17. gs. bijušās zirgu stallja ēkas austrumu puses sienas fragments. Vārtu caurbrauktuvē izrakumu laukumā atsegtajā līmenī konstatēja no lieliem granīta akmeņiem celta mūra paliekas, kas bija novietotas šķērsām vārtu ailai un iezīmēja robežu starp priekšpils pagalmu un teritoriju ārpus aizsargmūra periodā pirms torņa celtniecības. Iespējams, ka šis mūris iezīmē sākotnējo vārtu vietu un ailas platumu – 3,8 m, taču bez turpmākas izpētes pilnīgi droši to nevar apgalvot.

1. att. Siguldas pilsdrupu plāns ar arheoloģisko izrakumu laukumu izvietojumu.

A–B – 1987. gada izrakumu laukumi, C–F – 1988. gada izrakumu laukumi

A izrakumu laukumā veiktā izpēte ļāva noskaidrot iekšējās priekšpils pagalma līmeni, kā arī deva informāciju vārtu torņa caurbrauktuves ailes restaurācijas plānošanai un veikšanai.

B izrakumu laukums bija iemērīts rietumu korpusā pie austrumu puses sienas 46 m² platībā. Te atraka vienu no 1. stāva durvju ailām (2. att.), kuras augšdaļa atradās avārijas stāvoklī un bija plānota atjaunot. Šis mērķis noteica laukuma novietojumu un lielumu. Aizbirušo ailu izrakumu laikā attīrīja līdz pamatnei, noskaidroja tās izmērus (platums 1,12 m, augstums 1,85 m). Ailas sliekšni veidoja neregulāras formas dolomīta plāksnes, bet rietumu pusē – divi pakāpieni nokāpšanai telpā. Vienlaikus atsedza daļu iekštelpas uz rietumiem no durvju ailes un nelielu platību uz austrumiem no tās. Šeit zem virsējā būvgružu slāņa tika atrasts arī vienīgais datējošais atradums – Johana II Bertkova laika (valdījis 1473.–1485. g.) Tērbatas bīskapijas feniņš.

Izrakumu rezultātā noraka jaunajos laikos, mūriem drūpot, veidojušos mūrgružu kārtu un atsedza pils pēdējās apdzīvotības līmeni. Gruveši sastāvēja no kaļķu javas, laukakmeņiem, dolomītiem un atsevišķiem šūnakmens gabaliem, kā arī nedaudziem ķieģeļu fragmentiem. Tās ir pils sienās lietoto būvmateriālu paliekas. Vietām gruvešu slānim bija salīdzinoši neliels biezums – varbūt tieši te 19. gs. vidū notikusi būvgružu norakšana. Pils apdzīvotības laika slānis, kurā mūrgružu ir maz, bet vairāk parādījās tumša zeme, atsedzās laukuma austrumu malā. Atsegtā virsma pēc atradumiem datējama ar 15. gs. beigām – 16. gs. sākumu. Laukuma rietumu galā attīrīts telpas grīdas klājums – klons, kas sastāv no smiltīm, kaļķu javas un ogļītēm. Nedaudz virs grīdas līmeņa atsegts kāds 2,2 m biezs dolomītu mūra fragments, kas ir agrāks par pastāvošo rietumu korpusu, jo tam nav saistības ar korpusa ziemeļaustrumu sienu.

Būvkonstrukciju atsegumi 1987. gada izrakumos deva iespēju tās konservēt. Kaut noraktās zemes apjoms bija liels, abos laukumos kopā atrada tikai 12 senlietas. Kā interesantākā jāmin akmens lode ar diametru 104 x 114 mm, bez tam paņemtas deviņas vienības dažādu paraugu, četri krāsns podiņu fragmenti un septiņas māla trauku lauskas. Atradumu neliels skaits skaidrojams ar noraktā slāņa raksturu – tie bija būvgruži, kas aizbēruši telpu pēc pils bojāejas. Izrakumos būtiskākā bija iegūtā informācija par pils būvkonstrukcijām.

2. att. Siguldas pilsdrupas. Rietumu korpusa austrumu siena ar pirmā stāva durvju ailu B izrakumu laukumā; pa labi – fragments no pagrabstāva durvju aillas F izrakumu laukumā. Skats no ziemeļaustrumiem

B izrakumu laukumā veiktā izpēte sniedza jaunus datus par rietumu korpusa austrumu sienā attīrīto durvju ailu un radīja apstākļus tās konservācijai. Kaut arī konservācijas darbi ar Gaujas nacionālā parka amatnieku spēkiem tika uzsākti, taču 1987. gadā tos neizdevās pabeigt.

Tā kā tobrīd nekas neliecināja, ka turpmāk konservācijas darbi varētu aizkavēties, tika pieņemts lēmums arheoloģiskās izpētes darbus Siguldas pilsdrupās turpināt 1988. gadā. Paplašināja atsegumu B izrakumu lau-

kumam pieguļošajā teritorijā ziemeļrietumu virzienā, kur avārijas stāvoklī – daļēji sabrukušas – bija vairākas būvkonstrukcijas. Bez tam no pilsdrupu ziemeļrietumu stūra uzsāka iekšējās priekšpils apkārtmūra pakāpenisku atsegšanu. Tāpēc 1988. gadā palielināja izrakumu apjomu un izpētīja četrus laukumus 286 m² kopplatībā.

Trīs izrakumu laukumi (C, D un E) iemērīti pilsdrupu ziemeļrietumu stūrī gar iekšējās priekšpils aizsargmūri pils ziemeļu torņa priekšā. Izrakumu laukumu kopplatība šeit bija 190 m², bet darbu mērķis – norakt zemes virskārtu un būvgružu slāni līdz kādreizējam pagalma līmenim un radīt apstākļus iekšējās priekšpils apkārtmūra konservācijas darbu uzsākšanai. Bija paredzēta arī ziemeļu torņa restaurācija un gājēju celiņa veidošana gar aizsargmūri.

Tā kā laukumu kopplatība bija liela, 1988. gadā izpēti pilnībā pabeidza tikai E izrakumu laukumā. Noteikta kultūrslāņa stratigrāfija, konstatējot, ka apdzīvotības slānis šeit ir līdz 120 cm biezs, bet virs tā atrodas līdz 140 cm biezs vēlāks zemes un smilšu uzbērums. Atsegts ap 10 m garš iekšējās priekšpils apkārtmūra fragments – mūrēts no laukakmeņiem un atsevišķiem dolomītiem kaļķu javā (3. att.). Tā pamati likti būvbedrē, kas iedziļināta pamatzemē apmēram vienu metru.

E izrakumu laukumā atrastas arī dažas senlietas, kas raksturoja pils militāro vēsturi vairāku gadsimtu garumā, t.i., divi dzelzs uzmavas bultu uzgaļi un granītakmens lode 255–260 mm diametrā.

C un D laukumi izpētīti daļēji – norakta tikai virsējā kārtā, jo izrakumus šeit bija paredzēts turpināt nākamajā gadā. Daļēji atsegta ziemeļu torņa iepriekš gruvešu segtā austrumu siena ar aizmūrētu ailu, kura bija ap 1,2 m plata un vairāk nekā 1,5 m augsta, kā arī zem tās – pagraba lūkas augšdaļa.

Abos laukumos kopā tika iegūtas 12 senlietas, to skaitā 85,5 cm garš dzelzs vienasmens zobens, dzelzs slēdzene un iedzītņa bultas uzgalis. Abos laukumos atsegta augšdaļa iekšējās priekšpils apkārtmūrim ap 18 m kopgarumā.

Nozīmīgāki izpētes darbi vienlaikus notika pilsdrupu rietumu korpusa ziemeļdaļā – uz ziemeļrietumiem no B izrakumu laukuma, kur 96 m² platībā iemērīja F izrakumu laukumu. Tajā bija paredzēta avārijas stāvoklī esošo konstrukciju atsegšana, lai varētu veikt to konservāciju. F izrakumu laukumu austrumu un rietumu daļā sadalīja korpusa austrumu siena. Šajā

3. att. Siguldas pilsdrupas. Iekšējās priekšpils apkārtmūra atsegums E izrakumu laukumā. Skats no ziemeļaustrumiem

sienā uz ziemeļiem no blakus esošās 1987. gadā attīrītās durvju ailas atsedza vēl vienu durvju ailu un akmens kāpnes (4. att.). Kāpnes no pirmā stāva veda uz pagrabu.

Norokot līdz 4 m biezo būvgružu slāni laukuma rietumu pusē, atsedza pagrabtelpas dienvidu daļu ar zemes klonu. Virs tā tika atrastas divas monētas – Livonijas ordeņvalsts Tallinā (Rēvele) pēc 1422.–1426. gada naudas reformas kalts šiliņš un 14. gs. otrās puses Hamburgas brakteāts. Salīdzinājumā ar pārējiem izrakumu laukumiem F laukumā noraktais slānis bija ļoti piesātināts atradumiem. Starp tiem bija ievērojams daudzums

4. att. Siguldas pilsdrupas. Rietumu korpusa austrumu siena – pagrabtelpas ieeja ar kāpnēm un pārsedzes arkas fragmentu F izrakumu laukumā.

Skats no rietumiem

būvdetaļi – kārniņi, dzelzs naglas, logu stikla svina ietvaru fragmenti, pāri par 400 apgleznotu logu rūšu lausku, viru kāši un apkalumi, kā arī ieroči – iedzītņa bultas uzgalis, šķēpa uzgalis, ugunsšaujamā ieroča mehānisms, pakava fragments un sadzīves priekšmeti – no māla gatavota eļļas lampiņa, dzelzs slēdzene u.c.

Izrakumu laikā rietumu korpusa pagrabtelpā – F izrakumu laukuma rietumu daļā atsegta trīs sienas, kas mūrētas no laukakmeņiem un dolomītiem kaļķu javā. Telpas vidū atrakta pirmā stāva velvju atbalsta kolonna

5. att. Siguldas pilsdrupas. Rietumu korpusa austrumu sienas fragments ar pagrabstāva pārsedzes atbalsta atkāpi un durvju ailu F izrakumu laukumā. Skats no rietumiem

(5. att.). Attīrīts austrumu sienas fragments ar jau minēto durvju ailu (4. att.) un ar atkāpi pagrabstāva pārsedzes atbalstam. Vēl laukuma austrumu daļā pirmā stāva līmenī tika atsegta hipokausta krāsns kurtuves telpas paliekas un krāsns daļas, kā arī krāsns priekštelpa ar smailloka ieejas arku. Dienvidu sienā atsegta atkāpe pagrabstāva pārsedzes atbalstam (6. att.). Rietumu sienā attīrīta logaila un velvju šķirējarkas atbalsta konsole pirmā stāva līmenī, kā arī lūka pagrabstāva līmenī un atkāpe pagrabstāva pārsedzes atbalstam (7. att.). Atsegtās būvkonstrukcijas uzmērīja arhitekts T. Vitola.

6. att. Siguldas pilsdrupas. Rietumu korpusa dienvidu sienas skats ar pagrabstāva pārsedzes atbalsta atkāpi F izrakumu laukumā. Skats no ziemeļiem

Atsegtās būvkonstrukcijas bija avārijas stāvoklī, tāpēc ar GNP spēkiem tās tūlīt nostiprināja ar atbalsta vairogiem, diemžēl konservācijas darbi netika pat uzsākti.

Līdz pat šim brīdim rietumu korpusā B un F izrakumu laukumā atraktie mūri ir palikuši atmosfēras un cilvēka postošās darbības ietekmē bez jebkādas noseģšanas vai nostiprināšanas. Tādējādi Siguldas pilsdrupu

7. att. Siguldas pilsdrupas. Rietumu korpusa rietumu sienas atsegums ar logu un konsoli pirmā stāva līmenī un lūku pagrabstāva līmenī, kā arī atkāpi pagrabstāva pārsedzes atbalstam F izrakumu laukumā. Skats no ziemeļaustrumiem

arheoloģisko izrakumu divu sezonu laikā 1987. un 1988. gadā atraktie mūri ne tikai nav konservēti atbilstoši sākotnējai iecerei, bet to stāvoklis aizri-tējušo gadu laikā ir ievērojami pasliktinājies. Tāpēc būtu nepieciešams atrast līdzekļus, lai konservācijas darbus pirms vairāk nekā desmit gadiem pēti-tajās Siguldas pilsdrupās atsāktu autoritatīvas pieminēkļu aizsardzības iestādes vadībā.

Atsauces

- ¹ *Löwis of Menar K., von, Bienemann F., jun. Führer durch die Livländische Schweiz.* – Riga, 1909. – S. 25.
- ² Par arheolģiskajiem pētījumiem Siguldā publicēts īss ziņojums: *Treijs N. Izrakumi Cēsīs Rīgas ielā 2 un Siguldas pilsdrupās* // ASM 1986 un 1987. – Rīga, 1988. – 134.–136. lpp. Bez tam nepublicēti pārskati par izrakumiem glabājas Rīgā, Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas arhīvā un LU Latvijas vēstures institūta Arheolģijas nodaļas arhīvā: *Treijs N. Siguldas pilsdrupas, arheolģiskā pirmsprojekta izpēte* 1987. g. (33 lpp. mašīnrakstā, 11 plānu kopijas, 39 fotoattēli); *Treijs N. Siguldas pilsdrupas, arheolģiskā izpēte* 1988. g. (34 lpp. mašīnrakstā, 27 plānu kopijas, 60 fotoattēli). Izrakumos iegūtās senlietas nodotas glabāšanā Siguldas novadpētniecības muzejam.

Normunds Treijs

ÜBERSICHT ÜBER DIE BEDEUTENDSTEN FREILEGUNGEN DER ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN IN DER BURGRUINE SIGULDA/SEGEWOLD 1987 UND 1988

Zusammenfassung

Wegen der geplanten Instandhaltungsarbeiten wurden in der Burgruine Sigulda/Segewold 1987 und 1988 archäologische Ausgrabungen organisiert, um die Fundamente der für Konservierung geplanten, teils zugeschütteten Baukonstruktionen freizulegen. Man hat das letzte Pflaster im Torturm (Ende des 16.– Anfang des 17. Jh.), einen Teil der Außenmauer an der westlichen Seite der Vorburg sowie einen halben Raum im Westgebäude der Burg bis zum Fußboden (14. Jh.) freigelegt.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. Plan der Burg Sigulda mit Stellen der archäologischen Ausgrabungen (A–F).
- Abb. 2. Öffnungen der Türen in der Ostwand der Westgebäude der Burg Sigulda (Grabungsplatz B).
- Abb. 3. Burg Sigulda. Fragment der Außenmauer der Vorburg.
- Abb. 4. Burg Sigulda, Westgebäude. Ostwand des Kellerraumes mit der Türöffnung.
- Abb. 5. Burg Sigulda, Westgebäude. Ostwand des Kellerraumes und die mittlere Säule.
- Abb. 6. Burg Sigulda, Westgebäude. Südwand des Kellerraumes.
- Abb. 7. Burg Sigulda, Westgebäude. Westwand.

Tatjana Berge

VALMIERAS OROGRĀFIJA
ARHEOLOĢISKĀS
(1988-1996)

PĒTĪJUMI PAR VIDUSLAIKU NOCIETINĀJUMIEM

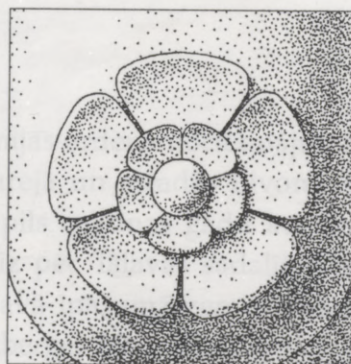
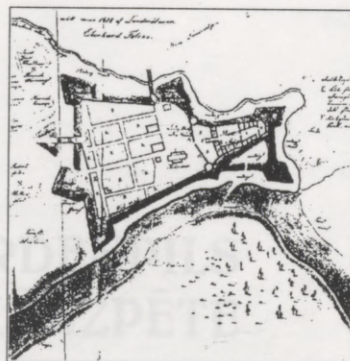

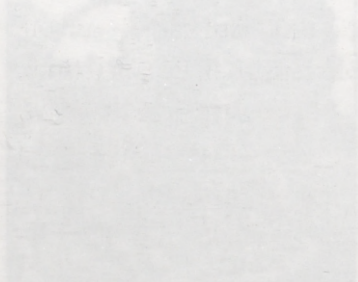

Abb. 1. Die Route von Sigulda nach Riga durch die Līvõdīnische Schwēlde.

WERTSICHT ÜBER DIE BEDEUTENDENDSTEN ERGEBNISSE DER ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN IN DER BURGRUINE SIGULDA/SEGEWOLD 1987 UND 1988

Zusammenfassung

Die in den Jahren 1987 und 1988 durchgeführten Ausgrabungen wurden in der Burgruine Sigulda/Segewold 1987 und 1988 archäologische Ausgrabungen organisiert, um die Fundamente der Westwand der Burgruine zu untersuchen. Die Westwand der Burgruine ist die letzte Pflaster der Burgruine (Ende des 14. Jahrhunderts). Die Westwand der Burgruine ist die letzte Pflaster der Burgruine (Ende des 14. Jahrhunderts). Die Westwand der Burgruine ist die letzte Pflaster der Burgruine (Ende des 14. Jahrhunderts).

Die Ergebnisse der Abbildungen

Die Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen (A-D) zeigen die Fundamente der Westwand der Burgruine Sigulda/Segewold. Die Fundamente der Westwand der Burgruine sind die Fundamente der Westwand der Burgruine. Die Fundamente der Westwand der Burgruine sind die Fundamente der Westwand der Burgruine. Die Fundamente der Westwand der Burgruine sind die Fundamente der Westwand der Burgruine.

Tatjana Berga

VALMIERAS ORDEŅPILS ARHEOLOĢISKĀ IZPĒTE (1988–1996)

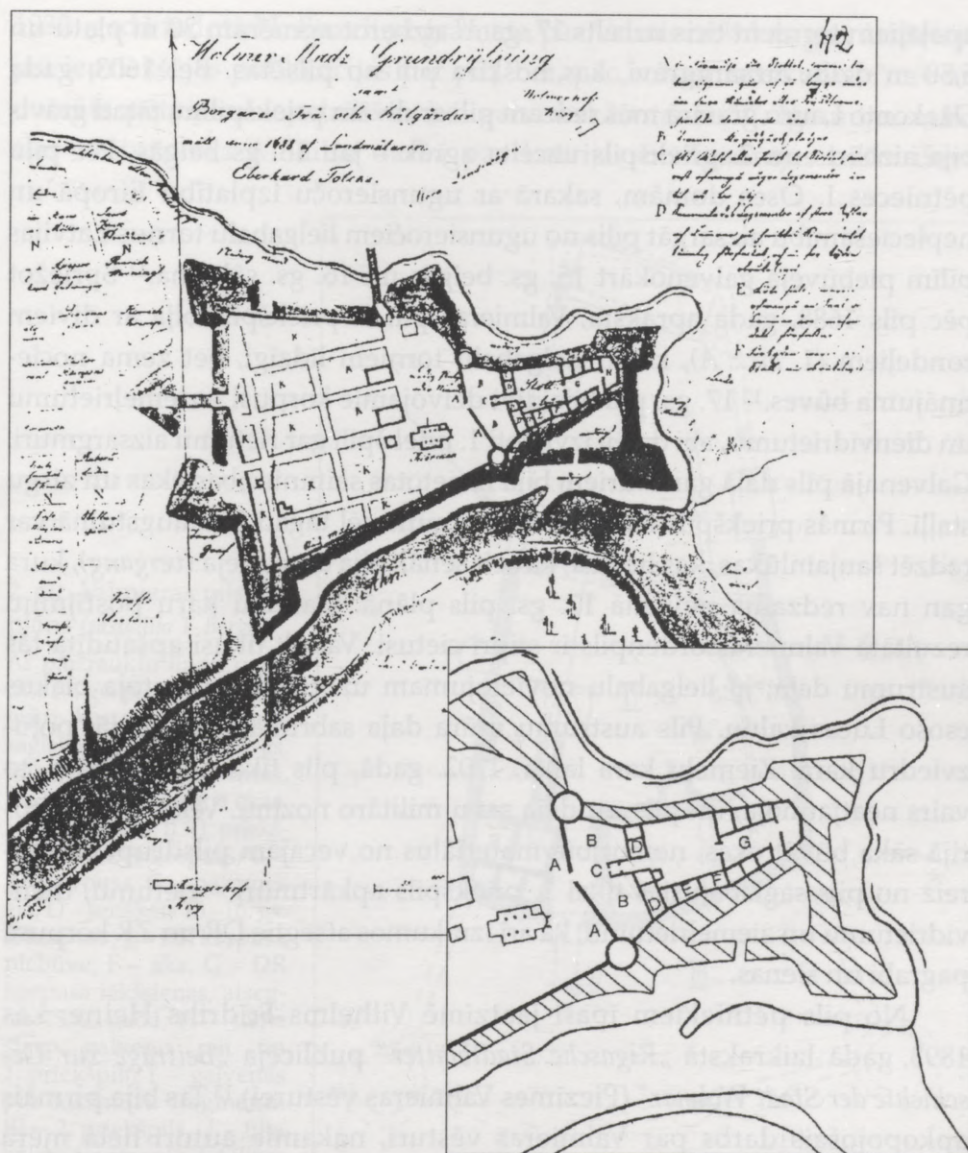
Ordeņpils Valmierā celta kā pirmais Livonijas ordeņa nocietinājums Gaujas labajā krastā. Pils ietilpa Cēsu komturejā un atradās Livonijas ordeņmestra tiešā pakļautībā. Par Valmieras pils celšanas gadu avotos precīzu ziņu nav. Iespējams, ka pils celta drīz pēc Tālavas sadalīšanas 1224. gadā, kad Zobenbrāļu ordenis dabūja savā īpašumā zemi Gaujas augštecē abos tās krastos. Pamatojoties uz Vartberges Hermana Livonijas hronikas liecībām, var secināt, ka 1283. gadā Valmierā uzcēla baznīcu,¹ bet no 16. gs. sarakstītās Baltasara Rusova hronikas izriet, ka pils būvēta Livonijas ordeņmestra Villekina no Endorpes (1281–1287) laikā.² Pils no-
teikti bija uzcelta pirms baznīcas, jo vairāk par baznīcu vāciešiem bija vajadzīga pils – kā atbalsta punkts vietējo tautu pakļaušanai, kā nocietināta dzīvesvieta un pārvaldes centrs. Pēc igauņu mākslas vēsturnieka A. Tūl-
ses domām, 13. gs. pirms mūra pils uzbūvēšanas Valmierā vācieši varēja uzcelt
pagaidu koka nocietinājumus,³ bet par to esamību nekādas liecības izra-
kumos nav atrastas. Arheoloģiskie izrakumi pagaidām nav arī precizējuši
pils celšanas laiku.

Par Valmieras ordeņpils kādreizējo izskatu tagad var spriest tikai pēc
virszemē saglabātajiem pirmās priekšpils aizsargmūriem, kurus A. Tūlse
datē ar 14. gs.,⁴ bet lielākā daļa mūru jau kopš 18. gs. sākuma ir sagrauta,
un to paliekas atrodas zem zemes. Nozīmīgi ir arī 17. gs. zīmētie pils plāni
un apraksti. Vecākais pils zīmējums ir itālieša Džakomo Lauro gravīra,
izgatavota 1603. gadā Romā pēc kāda aculiecinieka zīmējuma. Gravīrā
attēlota 1601. gada poļu karaspēka aplenktā Valmieras pilsēta un pils
redzama vēl nesagrautā veidā. Diemžēl gravīras autors pili nav redzējis,
kas mazina attēla ticamību. Gravīras oriģināls nav saglabājies, ir zināms

tikai tās litogrāfisks reproducējums grāfa T. Dzialinska 1861. gadā izdotajā poļu hetmaņa Johana Zamoiska dzīves aprakstā, kuru pārpublicēja A. Spekke darbā "*Quelques nouveaux materiaux ..*" 1931. gadā⁵ un "Latvieši un Livonija" 1935. gadā.⁶

Vecākais zināmais pils plāns izgatavots kā nocietinājumu projekts 1634. gadā pēc Zviedrijas valsts kanclera Aksela Uksenšerna pasūtījuma, plāna oriģināls glabājas Stokholmā Kara arhīvā. Plāna autors ir Ulofs Ērnehufvuds (*Olof Örnehufvud*), kas 1634. gadā sekojis zviedru armijai uz Vidzemi, lai vadītu aizsargceltņu būvēšanu. Viņa skiču grāmatā, kas glabājas Kara arhīvā, ir vairāku Vidzemes piļu plāni, to skaitā arī Valmieras pils plāns.⁷ R. Malvesam nebija iespējams pašam strādāt Zviedrijā Kara arhīvā, tāpēc viņš kļūdaini uzskatīja, ka plāna autors bija valņu meistars no Lībekas Heinrihs Dītrihs, atsaucoties uz P. Kampes darbu, kurā ir tikai norādīts, ka H. Dītrihs 1635. gadā vadīja nocietināšanas darbus Valmierā.⁸ Zviedru valdīšanas laikā Valmierā tika izveidota jauna – zviedru nocietinājumu sistēma ar zemes valņiem un sešām uz āru izvirzītām redutēm – bastioniem. Divi no sešiem bastioniem bija izveidoti uz austrumiem no ordeņpils – viens ZA pusē aiz pašreizējās muzeja ēkas un viens DR pusē – t.s. Valterkalniņš. 1688. gadā bija veikta Valmieras pils inventarizācija un sakarā ar to izgatavots mērnieka E. Tolksa plāns ar paskaidrojumiem (1. att.).⁹ No tā laika arī zināmi pils DR un ZR korpasa apraksti, kas ir nedaudz haotiski, bet tomēr kopā ar plānu dod priekšstatu par pils apbūvi 1688. gadā. Šos inventarizācijas aprakstus parasti piemin visos pētījumos par Valmieras ordeņpili.

Valmieras pils celta stratēģiski izdevīgā vietā uz trīsstūra formas paugura, ko veido augstais Gaujas krasts un Rātes jeb Melnās upītes dziļā grava. Pils celtnieki pielāgojās paugura konfigurācijai, tāpēc pils apkārtmūri veido izstieptu četrstūri, austrumu mūris ir stipri īsāks par rietumu mūri, dienvidu pusē mūris atkārtoti Gaujas krasta kraujas līniju ar ielauzumu. Pils sienu biezums ir vidēji 2 m, tās bija mūrētas no lieliem laukakmeņiem, starpas pieķīlējot ar granīta šķembām un dolomīta fragmentiem. Pilī bija divi pagalmi, kurus Z–D virzienā atdalīja mūra šķērssienu (2. att.: H) – galvenās pils pagalms un 1. priekšpils pagalms. Pils ir vairākkārt pārbūvēta, paplašināta un nostiprināta. Arheologs H. Riekstiņš, pamatojoties uz izrakumu materiāliem, uzskata, ka 2. priekšpils aizsargmūris ar diviem

1. att. E. Tolksa 1688. gada plāns.

Paskaidrojumi pēc J. Zemzara tulkojuma: A – pils priekšmūris, caur kuru iet vārti, un abos galos atrodas lieli rondeļi jeb lielgabalu torni, kas ir demolēti. B – divi sakņu dārzi. C – velve jeb vārti uz pili, no kuriem var uziet uz dažām telpām, kurās var dzīvot. D – turpat telpas no lielām zālēm un kambariem, virs kuriem akmens griesti daļēji iegruvuši un pašlaik nelietojami. E – ķēķa stallis, virs kura augšā ir viena zāle un kambaris, lielāko tiesu sagruvis. F – kādreiz bijis stallis, tagad nelietojams. G – pils daļa "Stock", kur pa abām pusēm bijuši dzīvokļi un labības klētis, tagad pilnīgi demolētas. H – brīvs laukums, piegruvis ar mūri

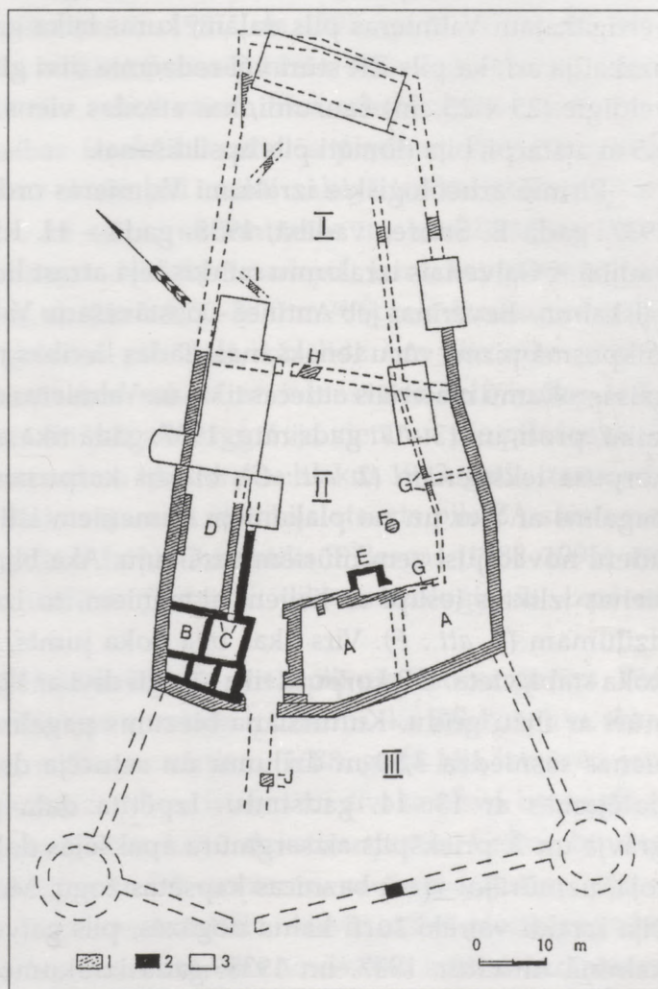
apaļajiem torņiem ticis uzcelts 17. gs.,¹⁰ aizberot apmēram 30 m platu un 5,50 m dziļu aizsarggrāvi, kas nošķīra pili no pilsētas. Bet 1603. gada Džakomo Lauro gravīrā mēs redzam pili ar divām priekšpilīm, tātad grāvis bija aizbērts un 2. priekšpils uzcelta agrāk – jau 16. gs beigās. Pēc piļu pētnieces I. Oses domām, sakarā ar ugunsieroču izplatību Eiropā un nepieciešamību aizsargāt pili no ugunsieročiem lielgabalu torņus Latvijas pilīm piebūvēja galvenokārt 15. gs. beigās un 16. gs. sākumā.¹¹ Spriežot pēc pils 1688. gada apraksta, Valmieras pilī 2. priekšpils bija ar diviem rondeļiem (1. att.: A), kas ir lielgabalu torņiem līdzīgi, bet zema nocietinājuma būves.¹² 17. gs. pilī bija divi dzīvojamie korpusi – ziemeļrietumu un dienvidrietumu, abi daļēji izvietoti 1. priekšpilī gar rietumu aizsargmūri. Galvenajā pils daļā gar mūriem bija izvietotas saimniecības ēkas un zirgu stalli. Pirmās priekšpils ziemeļu aizsargmūrī vēl tagad 5 m augstumā var redzēt šaujamlūkas, kas liecina, ka šeit senāk bija aizsargeja (*vergang*), kura gan nav redzama nevienā 17. gs. pils plānā. Daudzu karu postījumu rezultātā Valmieras ordeņpils ir stipri cietusi. Vairāk tikusi apšaudīta tās austrumu daļa, jo lielgabalu novietojumam uzbrucēji izmantoja blakus esošo Lucas kalnu. Pils austrumu mūra daļa sabruka 1602. gadā, poļu-zviedru karā. Ziemeļu kara laikā, 1702. gadā, pils tika nodedzināta, to vairs neatjaunoja, un pils zaudēja savu militāro nozīmi. Vēlāk pils teritorijā sāka būvēt ēkas, ņemot būvmateriālus no vecajām pilsdrupām. Pašreiz no pils saglabājušies tikai 1. priekšpils apkārtmūri – rietumu, dienvidrietumu un ziemeļrietumu, kā arī izrakumos atsegte DR un ZR korpusa pagrabi un sienas.

No pils pētniekiem īpaši jāatzīmē Vilhelms Frīdrihs Heine, kas 1893. gadā laikrakstā „*Rigasche Stadtblätter*” publicēja „*Beiträge zur Geschichte der Stadt Wolmar*” (Piezīmes Valmieras vēsturei).¹³ Tas bija pirmais apkopojošais darbs par Valmieras vēsturi, nākamie autori lielā mērā balstījās uz V. F. Heines publicētajiem materiāliem. Šos apcerējumus 1994. gadā grāmatā „Senā Valmiera” publicēja Valmieras Vācu kultūras biedrība vēsturnieka un novadpētnieka L. Liepnieka tulkojumā, ar T. Pumpuriņa ievadu un skaidrojumiem.¹⁴ 1911. gadā iznāca V. Baloža vēsturiskais apcerējums „Valmiera”, kurā ievietoti Valmieras pils un pilsētas 1634., 1673., 1680. un 1688. gada plāni.¹⁵ Plašākam lasītāju lokam tie kļuvuši zināmi, tieši pateicoties šim izdevumam. Jāatzīmē arī

1932. gadā izdotā H. Enzeliņa grāmata par Valmieru,¹⁶ kas gan atkārtoja jau iepriekšējās publikācijas par pili, bet, pēc autora izteikuma, "nav arī domāta pētnieku vajadzībām, bet galvenokārt tautai"¹⁷. Igaunijas mākslas vēsturnieks A. Tūlse darbā par Latvijas un Igaunijas pilīm deva

2. att. Valmieras pils
plāns (sastādīja T. Berga).

Ar pārtrauktu līniju parādīti 17. gs. plānā redzami mūri, kas virs zemes nav saglabājušies. 1 – 14.–16. gs. mūri, 2 – 17. gs. mūri, 3 – tagadējās muzeja ēkas. I – galvenā pils. II – 1. priekšpils, A – DR korpuss, B – ZR korpuss, C – pazemes ēka, D – senākais 15.–16. gs. Z korpuss, E – DR korpusa piebūve, F – aka, G – DR korpusa iekšsienas, atsegtas 1937. gadā, H – siena starp galveno pili un 1. priekšpili, I – galvenās pils iekšmuru fragmenti. III – 2. priekšpils, J – tilta balstu fragments. I. Siliņas zīmējums

Valmieras pils vispārējo raksturojumu, virs zemes redzamos pils aizsargmūrus viņš datē ar 14. gadsimtu.¹⁸ Nākamais lielais un nopietnais pētījums bija R. Malvesa manuskripts "Valmieras senatne".¹⁹ Galvenā uzmanība pētījumā veltīta baznīcas arhitektūrai, taču tajā apskatīta arī pils un pilsētas, kā arī pils arheoloģijas vēsture. Darbā izvērtēts 1634.,

1673. (plānam doti uzrakstu tulkojumi), 1680., 1688. (arī šim plānam doti uzrakstu J. Zemzara tulkojumi no zviedru valodas) un 1603. gada zīmējums, kā arī detalizēti pārtulkots 1688. gada pils inventarizācijas teksts ar pils DR korpusa telpu, pagrabu un ZR korpusa celšanas aprakstiem. R. Malvess uzskatīja ZR stūri un Z aizsargmūri ar šaujamlūkām par vērtīgākajām Valmieras pils daļām, kuras laika gaitā saglabājušās. Viņš uzskatīja arī, ka pils ZR stūrī vēl redzami divi gludi apmestie kvadrātveidīgie (25 x 25 cm) caurumi, kas atrodas viens virs otra ar apmēram 1,5 m atstarpi, bija domāti pils apsildīšanai.

Pirmie arheoloģiskie izrakumi Valmieras ordeņpils teritorijā veikti 1937. gadā E. Šnores vadībā, 1938. gadā – H. Riekstiņa un P. Stepiņa vadībā.²⁰ Galvenais izrakumu mērķis bija atrast liecības par seno latgaļu pilskalnu – Beverīnas jeb Autīnes – pastāvēšanu Valmieras ordeņpils vietā laikposmā pirms vācu ienākšanas. Tādas liecības netika atrastas. Bagātīgais izrakumu materiāls attiecas tikai uz Valmieras ordeņpils pastāvēšanas laiku, proti, uz 13.–17. gadsimtu. 1937. gadā tika atsegta daļa no pils DR korpusa iekšsienām (2. att.: G), blakus korpusam tika atsegts bruģēts pagalms ar aku un no plakaniem akmeņiem izliktu ūdensnoteku, kas ūdeni novadījusi zem mūriem uz Gauju. Aka bija liela – 2 m diametrā, sienas izliktas ieslīpi ar lieliem akmeņiem, to izdevās izrakt līdz 4 m dziļumam (2. att.: F). Virs akas bija koka jumts, no kura saglabājusies koka staba vieta. DR korpusā tika atsegti divi ar šķērssienu nodalīti telpu stūri ar flīžu grīdu. Kultūrslāņa biezums pagalmā un pie DR korpusa sienas sasniedza 3,50 m dziļumu un saturēja daudz senlietu, senākās datējamas ar 13.–14. gadsimtu. Izpētīta daļa pils rietumu aizsarggrāvja un 2. priekšpils aizsargmūra apakšējās daļas, kuru vēlāk izmantoja, uzmūrējot virsū baznīcas kapsētas žogu. Meklējot agrākus slāņus, bija izrakti vairāki šurfi kalna nogāzēs, pils galvenajā pagalmā, Valterkalniņā un citur. 1937. un 1938. gadā izrakumos iegūtais arheoloģiskais materiāls pašreiz glabājas Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā.

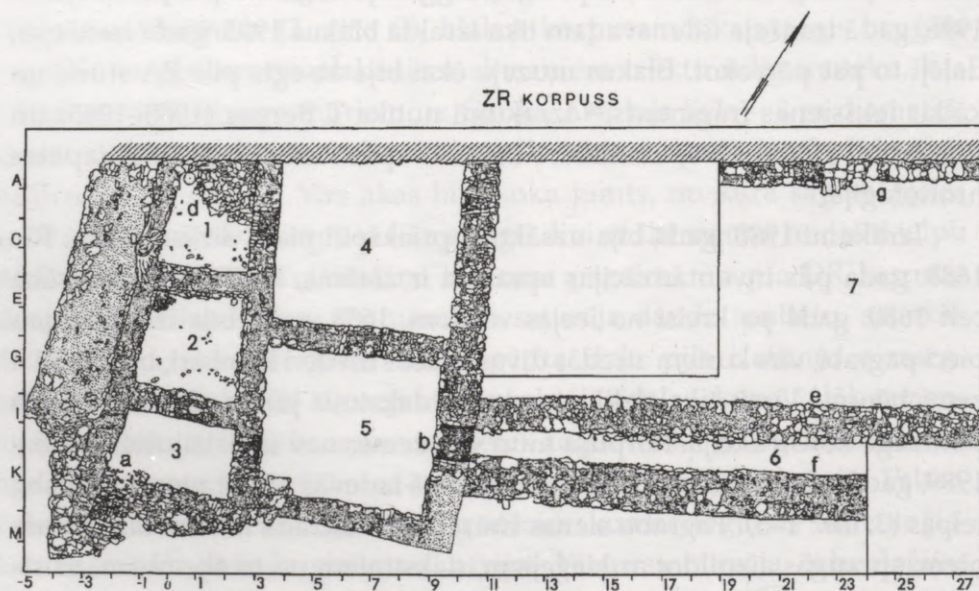
1988. gadā, t.i., gandrīz pēc 50 gadiem, tika atsākti arheoloģiskie izrakumi, bet šoreiz ar mērķi plānveidīgi izpētīt visu pils teritoriju, gūt jaunus datus par pils plānojumu, noskaidrojot būvniecības hronoloģiju. Arheoloģiskie pētījumi notika galvenokārt pils rietumu daļā, 1. priekš-

pilī. Astoņos gados izpētīta aptuveni 1000 m² liela platība. 1988. un 1989. gadā tika pētīts pils ZR korpuss,²¹ bet 1990. un 1991. gadā – pils ziemeļrietumu daļa blakus ZR korpusam.²² Diemžēl jau 1991. gadā nācās samazināt pētījumu apjomus un tika nolemts dienvidrietumu korpusu atšķirībā no ziemeļrietumu korpusa nepētīt līdz pamatiem, bet tikai noteikt tā telpu plānojumu. 1991. un 1992. gadā pētīts pils DR korpuss.²³ Pēc 1992. gada, sarūkot finansējumam, arheoloģiskā izpēte bija jāpārtrauc. Turpmāk pilī tika veikti vai nu tikai arheoloģiskās uzraudzības darbi, vai aizsardzības izrakumi nelielās platībās. Tā 1993. gadā izrakumi un uzraudzības darbi pilī veikti sakarā ar Valmieras Vecās aptiekas rekonstrukciju, kā arī ar siltumtrases un kanalizācijas būvniecību. Tika izraktas astoņas dažādas tranšejas, kuru kopgarums bija 170 m, platums 1,30–2 m, dziļums 1,50–3,00 m.²⁴ Šoreiz izrakumi tranšejās notika lielākoties galvenā pils daļā, kas līdz šim bija maz pētīta. 1995. gadā uzraudzības darbos sakarā ar ūdensvada celtniecību senpilsētā tranšeja tika rakta arī pils aizsarggrāvja vietā un pie pils ieejas.²⁵ 1996. gadā tranšeja ūdensvadam tika izrakta blakus 1993. gada tranšejai, daļēji to pat pārrokot. Blakus muzeja ēkai bija atsegts pils ZA stūris un kādas iekšsienas fragments.²⁶ Izrakumi notika T. Bergas (1988–1995) un V. Bebres (1995–1996) vadībā. Tāda ir pils arheoloģiskās izpētes hronoloģija.

Izrakumi 1988. gadā bija uzsākti 1. priekšpilī pie Z aizsargmūra. Pēc 1688. gada pils inventarizācijas apraksta ir zināms, ka ZR korpusu sāka celt 1680. gadā pa kreisi no ieejas vārtiem. 1688. gadā bija izmūrēti jau pieci pagrabi, virs kuriem atradās divas istabas un divi kambari, bet augšā – zemi bēniņi. Virsū tika uzlikts sarkanu dakstiņu jumts. Celtne būvēta pildrežģa konstrukcijā. Korpusa mūri virs zemes nav saglabājušies. 1988.–1989. gadā arheoloģisko izrakumu rezultātā izdevās atsegt piecas pagraba telpas (3. att.: 1–5). Pagrabu sienas mūrētas no dažāda izmēra laukakmeņiem, spraugas aizpildot ar ķieģeļiem, dakstiņiem un to šķembām. Saistviela – kaļķu java, sienu biezums vidēji 0,80 m. Visi pagrabi bija savā starpā savienoti, labi saglabājušās durvju aillas, mūrētas no ķieģeļiem. Trim pagrabiem ir kopēja rietumu siena, kas piebūvēta pie ārējā – rietumu mūra. Par korpusa ziemeļu sienu kalpoja daļa ziemeļu ārējā mūra. Divi lielākie pagrabi izvietoti gar korpusa austrumu sienu. Pagrabtelpās bija divas ieejas:

pirmā – no ķieģeļiem mūrētas kāpnes, kas veda no pagalma uz pirmo pagrabu (3. att.: a), un otrā austrumu sienā – ieeja no pazemes ejas, no kuras saglabājušās durvju ailes ar augstu sliekšni (3. att.: b). Pagrabu aizbērums bija līdzīgs – būvgruži ar laukakmeņiem, gandrīz bez atradumiem. Tas liecināja par to, ka korpuss gājis bojā karadarbības rezultātā, tā sienas sabrukušas un aizpildījušas pagrabtelpas.

1. pagraba platība ir 11,82 m². Tas izvietots pils ZR stūrī. Pagraba R siena piemūrēta pie pils R aizsargsienas. Pagraba izmēri pa diagonāli: ZA–DR 4,35 m, DA–ZR 4,80 m. Sienu garums – R 3,68 m, D 3,05 m, Z 3,25 m, A 3,82 m, biezums vidēji 0,80 m. Pagraba ziemeļaustrumu stūrī, blakus durvīm, tika atsegta krāsns (3. att.: d). Tā krauta no vidējiem un nelieliem laukakmeņiem (izm. 0,10–0,60 m), kā arī no ķieģeļu un jumta kārniņu fragmentiem. Visi akmeņi stipri apdeguši un nokvēpuši. Krāsns izmēri 2,08 x 1,75 m, augstums – 0,92 m. Krāsns dienvidu pusē pie durvju sliekšņa no ķieģeļiem un diviem granīta akmeņiem izveidots gluds klons,

3. att. Pils ZR korpusa atsegtie pagrabi un pazemes eja.

1–5 – pagrabi; a – ieeja pagrabos no pagalma, kāpnes; b – otrā ieeja pagrabos no pazemes ejas; d – krāsns paliekas 1. pagrabā; 6 – pazemes eja; e – pazemes ejas senākā Z siena; f – pazemes ejas D siena; 7 – senākā Z korpusa vieta; g – Z korpusa sienas fragmenti.

A. Jansones-Stakas zīmējums

kurš stipri apdedzis – šeit bijusi kurtuves priekša. Starp krāsni un R sienu atradās sarkana granīta dzirnakmens, tā diametrs 0,45 m, biezums 0,06 m. Pagraba grīda – gaiši dzeltena smilts, kuru sedz ap 1 cm biezs tumšas, ogļainas zemes slānītis. Pie pašas grīdas tika atrasts dzelzs naža fragments, divas dzelzs plāksnītes, baltā māla pīpītes galviņas fragments. Pirmais pagrabs savienots tikai ar blakus situēto ceturto pagrabu.

2. pagraba platība ir 12,31 m². Pagraba izmēri pa diagonāli: ZA–DR 4,90 m, DA–ZR 4,65 m, sienu garums – R 3,35 m, Z 3,25 m, A 3,68 m, D 3,74 m, sienu biezums 0,70–0,80 m. Rietumu siena, tāpat kā pirmajam un trešajam pagrabam, piemūrēta pie pils R aizsargsienas. Grīda – grants, kuru tikai dažās vietās sedz tumšas zemes slānītis. Ziemeļrietumu stūrī atsegts ar sikiem akmeņiem izlikts segmentveida laukums (R = 0,80 m), iespējams, tas bija domāts mucas pamatnei. Pretējā, dienvidrietumu stūrī atsegts tikpat liels laukums no tumšas, ogļainas zemes. Pagraba ziemeļu sienai ir 0,22 m plats un 0,30 m augsts izvīzījums, kas segts ar plakaniski mūrētiem ķieģeļiem; uz tā atrasts baltā māla pīpītes kāta fragments. Ieeja otrajā pagrabā bija tikai caur trešo pagrabu. Abos pagrabos, iespējams, glabāja pārtiku vai tos izmantoja kā noliktavas. Atradumi: naglas, keramikas un stikla lauskas.

3. pagraba platība ir 12,94 m². Pagraba izmēri pa diagonāli: ZA–DR 4,45 m, ZR–DA 4,42 m, sienu garums – R 2,20 m, D 4,10 m, A 2,40 m, Z 3,82 m, biezums ap 0,90 m. Pagrabs savienots ar otro un piekto pagrabu. Tā dienvidrietumu stūrī atsegtas no ķieģeļiem mūrētas kāpnes, kas no pagalma veda pagrabtelpās (3. att.: a). Kāpnes šauras – platums tikai 0,95 m, no tām saglabājušies vienīgi augšējie pakāpieni. (Pašreiz kāpnes ir restaurētas.) Pagraba dienvidu siena gandrīz pilnīgi nojaukta, saglabāties tikai dienvidaustrumu stūris un kāpņu daļa. Šī siena bija mūrēta tieši blakus pils iebraucamajam ceļam, līdzās vārtiem. Grīda – smalka grants. Samērā daudz senlietu pie pašas grīdas, 10–20 cm virs tās: dzelzs būvdetaļas, nazis, bronzas katla fragments, logu rūšu svina ietvari, daudz logu rombveida stiklu, krāsns podiņi, kā arī monētas – Zviedrijas karalienes Kristīnes Livonijas šiliņi, viens bez gada, otrs kalts 1649. gadā, un Kārļa XI Rīgas šiliņš, kalts 1661.–1665. gadā.

4. pagraba platība ir 35,46 m², tas ar durvju ailām savienots ar pirmo un piekto pagrabu. Pagraba izmēri pa diagonāli: DA–ZR 8,00 m, ZA–DR 8,57 m, sienu garums – R 5,19 m, D 6,08 m, A 5,81 m, Z 6,26 m, biezums

vidēji 0,90 m. Austrumu sienā 1,80 m augstumā no grīdas atsegtas divas logu ailas (viena ļoti slikti saglabājusies) – no plakaniski slīpi uz augšu liktiem ķieģeļiem mūrēti šauri trapecveida atvērumi, kas pakāpeniski sašaurinās virzienā uz pagalmu. Pagraba dienvidrietumu stūrī 1,30 m dziļumā atrasts zirga galvaskauss, bet blakus kopā ar senlietām atsegti daļēji sadeguši cilvēku un zirgu kauli. Spriežot pēc augšstilbu kauliem, ugunsgrēkā gājuši bojā vismaz divi cilvēki, iespējams, vīrietis un sieviete. Pelnu, oglišu un kalcinēto kaulu slānis bija līdz 0,40 m biezš, bet līdzās tam atrasti vēl divi apdeguši zirgu galvaskausi. Starp pelniem un kauliem daudz apdegušu ķieģeļu un zilgana māla gabali. Visi šie atradumi atsegti 1 x 1,5 m lielā laukumā, stūra sienas akmeņi stipri apdeguši. Starp kalcinētajiem kauliem, kā arī blakus tiem tika atrasts dzelzs īlens ar kaula spalvu, dzelzs jostassprādze, dedzis smilšakmens pludiņš, dzelzs kaltiņš, naglas, dzelzs stienis, podu lauskas, rombveida logu rūšu stikli, logu rūšu svina ietvars. Atrasti arī apdeguši sīko dzīvnieku kauli. Blakus pludiņam atrastas zivju zvīņas un asakas: lidaku, sapalu, salates, plaužu un asaru, kā arī platspīļu upesvēža sīki spīļu fragmenti. Lielākās lidakas garums bijis 0,93 m, salates un sapalu – ap 0,60 m (1989. gadā noteicis ihtiologs J. Sloka). Ugunsgrēka pēdas konstatētas arī pagraba austrumu daļā, kur atrasts ļoti daudz ogļu un pelnu. Ziemeļaustrumu stūrī pie ziemeļu sienas atsegti apdeguši griestu balķi. Spriežot pēc situācijas, cilvēki bija sadeguši augšstāvā, dzīvojamās telpās, bet, grīdai iebrūkot zem krāsns, iekrituši pagrabā, kur turpinājuši degt. Zirgi, iespējams, atradušies pagrabā, kur viņus, jādūmā, sadzina briesmu brīdī, – spriežot pēc pils 1688. gada plāna kopijas,²⁷ netālu no ZR korpusa atradās zirgu stalli. Pagrabā pie pašas grīdas atrasts arī daudz būvdetaļu: naglas, piekaramās slēdzenes, stikli, logu rūšu svina ietvari. Zem pelnu un ogļu slāņa uz grīdas atrasts Kārļa XI 1661.–1665. gada Rīgas šiliņš. Sadegušo cilvēku un zirgu kaulu atradumi liecina, ka korpuss gājis bojā ugunsgrēkā. Iespējams, ka tas noticis 1702. gadā Ziemeļu kara laikā, kad liels krievu karaspēks grāfa B. Šeremetjeva vadībā ieņēma Valmieru un nodedzināja to. Nodedzināta tika arī pils, kura pēc šī kara netika atjaunota un zaudēja savu militāro nozīmi. Iespējams, ka tieši tad gāja bojā pils ZR korpuss.

5. pagraba platība ir 31,71 m², durvju ailas ved uz ceturto un trešo pagrabu. Pagraba izmēri – R 5,50 m, D 5,85 m, A 5,13 m, Z 6,09 m, biezums vidēji 0,90 m. Izmēri pa diagonāli: DA–ZR 7,50 m, ZA–DR 8,12 m. Dienvidu

4. att. Pazemes ejas rietumu gals ar ziemeļu sienu, skats no ZR korpusa 5. pagraba.
T. Bergas foto

sienā, kura ir ceturtā pagraba dienvidu sienas turpinājums, ir tāda pati loga aila uz pagalmu kā ceturtajā pagrabā. Blakus logam atsegta durvju aila, kuras sliekšnis atrodas 0,72 m no grīdas (3. att.: b). Durvju ailas aizbērumā redzami sadeguši durvju šķērskoki. Blakus dienvidu sienai atrasti vairāki apdeguši griestu balķi. Pagraba dienvidu siena saglabājusies tikai līdz 1,0 m augstumam no pamatiem, dienvidaustrumu stūris pilnīgi izjaukts. Grīda segta ar granti, kurai vairākās vietās uzbērtā ap 0,01 m bieza smilts kārtā. Atradumi – dzelzs pakava puse, baltā māla pīpīšu kātu fragmenti.

Visas senlietas un monētas, kas atrastas ZR korpusa pagrabtelpās, ļauj datēt šo celtni ar 17. gs. otro pusi, kas nav pretrunā ar rakstiskajiem avotiem.

Kā parādīja izrakumi, ZR korpusa pagrabus ar kādas citas celtnes pagrabiem saistīja **pazemes eja**, kura atsegta 13–16 m garumā (3. att.: 6 e, f). Tās sānu sienu augstums 1,70 m, ejas platums vidēji 1,10 m. Ejas grīda segta ar rupju granti, zem tās dzeltena pamatzemes smilts. Eja

sākas ZR korpusa piektā pagraba austrumu sienā, kur saglabājusies durvju aila ar ļoti augstu sliekšni – 0,72 m virs grīdas. Ailas dienvidu stūrī atklāts arī kvadrātveidīgs iedziļinājums durvju stenderes balķim (4. att.). Ejas sienas stipri atšķirīgas, nav mūrētas vienlaicīgi. Ziemeļu siena (3. att.: 6 e) ir plānāka – tās biezums vidēji 1,10 m. Sienā mūrēta, izmantojot vienīgi dažāda lieluma laukakmeņus, nemaz nelietojot ķieģeļus. Sienā atsegta 16 m garumā, tālāk to iznīcinājusi 20. gs. būvēta kanalizācijas šahta. Sienā noteikti turpinājās tālāk, uz ko norāda daudzi laukakmeņi ar javas paliekām, kas bija izmētāti ap kanalizācijas šahtu un tās otrajā pusē. Ejas dienvidu sienas (3. att.: 6 f) biezums ir 1,30 m, tā ir platāka par ziemeļu sienu; arī dienvidu sienas pamati ir apmēram par 0,20 m augstāki nekā ziemeļu sienai. Dienvidu sienas mūrējums ir stipri atšķirīgs – lieli laukakmeņi mūrēti, starpas aizpildot ar kārniņu un ķieģeļu šķembām. Līdzīgs mūrējums ir ZR korpusa pagrabu sienām. Var secināt, ka vecākā – ejas ziemeļu siena piederējusi kādam senākam korpusam, kas bija izvietots 1. priekšpilī pie ziemeļu aizsargmūra (3. att.: 7). Par tāda korpusa esamību zināms pēc 1634. gada pils plāna, kā arī pēc 1603. gada gravīras. Bet 1688. gada plānā šis korpuss vairs nav atzīmēts. No ejas ziemeļu sienas – kādreizējā korpusa pagalma puses mūra – līdz pils ārējam mūrim attālums ir 8 metri. Pils ārējā sienā vēl tagad 5 m augstumā saglabājušās divas ar dolomīta plāksnēm izliktas šauras, vertikālas šaujamliūkas, bet vienu metru zemāk – regulāri izvietotas četru balķu galu kvadrātveidīgas ligzdas, kas sākotnēji varēja būt no sarggalerijas, bet vēlāk izmantoti piebūvētā korpusa griestu pārsegumam. Pie Z aizsargmūra bija piemūrēta 0,80 m plata siena, kura, iespējams, ir saistīta ar šo senāko korpusu (3. att.: g). Šīs sienas paliekas atsedzās 1 m dziļumā, tās attīrot, atrasts Rīgas brīvpilsētas šiliņš, kalts 1577. gadā, blakus sadeguši balķi.

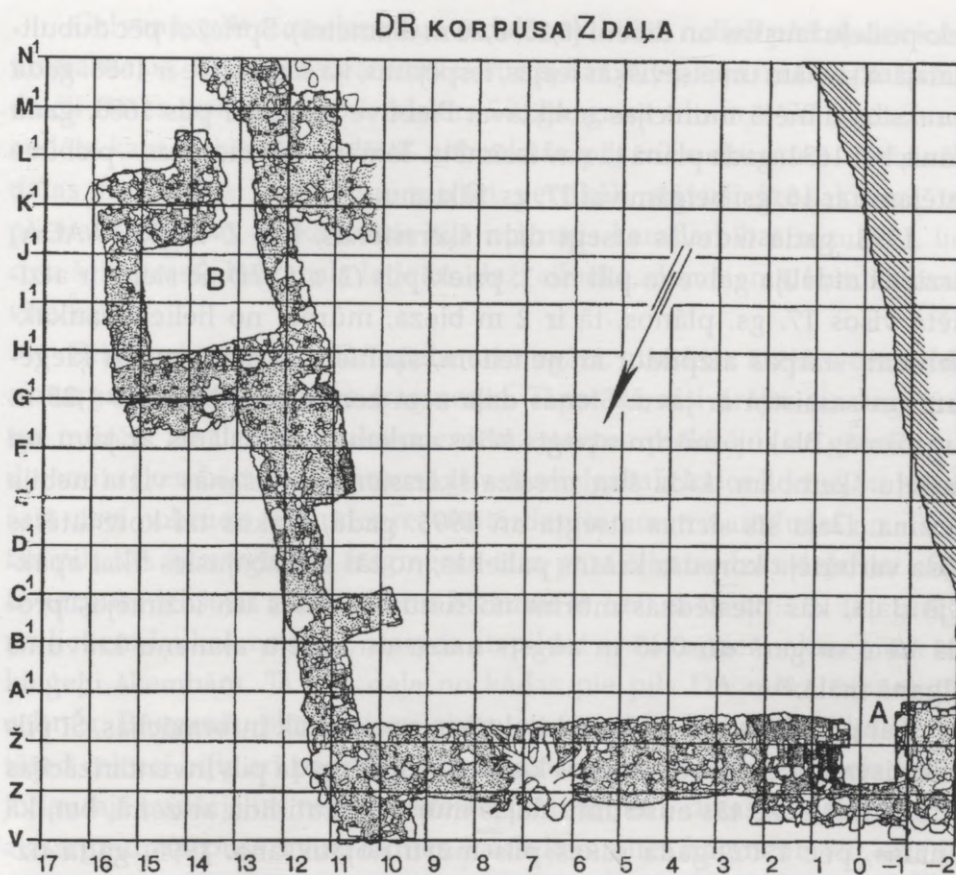
17. gs. beigās, būvējot ZR korpusu, kādreizējā korpusa pagalma puses mūra sienas augšējo daļu nojauca, bet apakšējo daļu izmantoja, paralēli ejai piemūrējot otro sienu. Par šo ejas Z sienas datējumu var spriest pēc monētas, kura bija atrasta blakus sienas un piektā pagraba mūru savienojumam, – tas ir Rīgas arhibīskapijas "*sede vacante*" šiliņš, kalts 1479.–1483. gadā. Tātad sienu var datēt vismaz ar 15. gs. beigām, kas nav pretrunā ar šī korpusa iespējamo celšanas datējumu. Vienīgā ejā atrastā

senlieta bija zirga pakava fragments, kuru uzgāja pie pašas grīdas. Šis atradums liecina par to, ka eju briesmu brīdī varēja izmantot, pārvedot zirgus no staļļa uz ZR korpusa pagrabiem. Abi ejas sienas gali izpostīti, ceļot aptiekas ēku, tāpēc nevar izsekot, kur tā turpinājusies austrumu virzienā. Ejai varēja būt saimniecisks raksturs, savienojot dažādu korpusu pagrabus. Par to, ka laukumā starp ejas Z sienu un pils Z ārsienu bijis senākais korpuss, liecina arī 1,80 m dziļumā atsegta liela **akmens krāsns paliekas**, kura atradās šī korpusa pagrabtelpās. Krāsns pamats izlikts no vairākiem dažāda lieluma plakani novietotiem akmeņiem, tā kontūras veido uz garenšķautnēm (0,40–0,50 m) novietotu laukakmeņu vainags. Krāsnij ir ovāla forma, platums 1,50 m, garums 1,65 m, iekšpusē tā ir 0,80 m plata un 0,90 m gara. Ap krāsns vainaga laukakmeņiem apmēram 1 m rādiusā sakrituši mazāki, melni, stipri apdeguši akmeņi no krāsns velves. Dienvidrietumu pusē starp vainaga akmeņiem izveidota 0,45 m plata krāsns mute. Daži plakani akmeņi novietoti arī ārpusē pie krāsns mutes. Visu krāsns iekšpusi aizpilda dedzis sarkans māls. Atrasts ļoti daudz – 113 rupjas ripas keramikas lausku. Netālu no krāsns atrastas trīs salīpušas 15. gs. beigās kaltas monētas: Livonijas ordeņmestra Bernda fon Borgia (1471–83) Cēsu šiliņš, Tartu bīskapa Johana II Bertkova (1473–85) un Livonijas ordeņmestra Johana fon Loringhofena (1483–94) Cēsu šiliņš, kas krāsni datē ar 15. gs. beigām. Kultūrslāņa biezums šajā vietā bija ap 2 m, atradumi dziļākajos slāņos hronoloģiski attiecas uz 15. un 16. gadsimtu. Par kādreizējo karadarbību liecina šķēpa gals (10. att.: 13), šķēpa kāta uzgalis, lielgabala lodes, arbaleta bultas gali, stangas lodīšu liešanai, svina lodītes, zobena rokturis. No darbarīkiem jāatzīmē naži, sirpji, izkaptis, kaula rags, kas izmantots pinēja darbā (10. att.: 14), vērptomās vārpstas skriemelis (10. att.: 6); no apgaismes ķermeņiem – svečturi (10. att.: 9), sveču šķēres (10. att.: 12); no zirgliektām – pakavi, dzelzs pieši, zirgu skrāpis; no sadzīves lietām – kaula rūceņi (10. att.: 18), ornamentētas kaula plāksnītes (10. att.: 2, 8), slēdzenes. At-rasti arī mūzikas instrumenti – kaula stabulīte (10. att.: 17) un vargans (10. att.: 3). Spriežot pēc atradumiem, senākais korpuss 1. priekšpili pie Z aizsargmūra pastāvējis 15.–16. gadsimtā. Pirmās priekšpils ZR korpusa pagrabi ar pazemes eju pašreiz ir iekonservēti – aizmūrēti izlūzušie akmeņi, vienā augstumā samūrētas sienas, nocementēta mūru virsma.

Pārbaudot Valmieras Vecās aptiekas pagrabtelpas un veicot tur nelielus izrakumus, atsedzās pils Z aizsargmūra turpinājums. Pils ārsienas biezums gan šeit ir tikai 1 metrs, bet ārējā mūra biezums visur ir ap 2 metriem. Tātad, būvējot aptiekas ēku, aizsargmūra ārējā daļa, kura vērsta uz Rātes upītes pusi, bija daļēji izlauzta un vēlāk arī labota, izmantojot ķieģeļus. Šī mūra turpinājums labi vērojams aptiekas ēkas abās pusēs – uz austrumiem un rietumiem.

No 1. priekšpils DR korpusa mūriem atsegta ziemeļu daļa (2. att.: A). Tieši šī korpusa telpu apraksts bija dots 1688. gada inventarizācijā. DR korpusa ziemeļu iekšsienas bija atsegtas jau 1937. gada izrakumos (2. att.: G). Blakus iekšsienām atrastās senlietas ļauj datēt šo korpusu ne vēlāk par 14.–15. gadsimtu. Korpusā atradās 1. priekšpili, ieejot pa vārtiem, labajā pusē. Visa korpusa ziemeļu siena (garums 13 m, biezums 1,60 m) un daļa austrumu sienas ar pagraba loga ailu šeit atsegta 1. stāva līmenī. Loga palodzi veido liels, slīpi novietots, plakans granīta akmens. Korpusa ziemeļu sienā, 1 m attālumā no pils rietumu aizsargmūra, atsegta **ieejas vieta** (5. att.: A), kas pēc aprakstiem atradās pa labi no pils vārtiem. Ieejas vieta ir 1 m plata, kreisajā pusē sienā tika atsegti divi kāpņu pakāpieni, kas veduši uz otro stāvu. Uz pirmā stāva telpu veda durvis, no kurām mūrī palikuši stenderes balķa nospiedumi. Sienas atsegtas 0,50–1 m augstumā. Pret baznīcu vērstajā korpusa rietumu sienā vēl tagad var redzēt kādas otrā stāva zāles logu ailas. Tā kā, attīrot korpusa kontūras, tika noņemtas tikai virsējās kārtas, atradumi šeit attiecas galvenokārt uz 17. gadsimtu. Jāatzīmē tāds interesants atradums kā liela, vēderaina, t.s. bārdainā vīra krūka *Bartmannskrug*, kas importēta no Vācijas (8. att.).

Pie DR korpusa austrumu sienas atsegta neliela **piebūve** (5. att.: B). Pēc formas tā ir neregulārs četrstūris, izmēri pa diagonāli 3,50 m x 3,78 m. Piebūves sienas sākotnēji bijušas ap 0,80–1,00 m biezas, bet vēlāk ziemeļu un dienvidu sienas no ārpuses tika apmūrētas, tādējādi to biezums sasniedza 1,80 m. Sienas mūrējuma savienojuma šuves ir ļoti labi saredzamas. Piebūves dienvidrietumu stūrī atrodas atsevišķa ieeja no pagalma – 0,60 m plata, ar 2 m garu gaiteni starp korpusa ārējo – austrumu sienu un piebūves dienvidu sienu. Tika atsegti divi ieejas pakāpieni, kuri veda uz pagrabu. Apakšējais pakāpiens veidots no lielas granīta plāksnes, augšējais – izlikts no ķieģeļiem. Piebūves sienas mūrētas tāpat kā korpusa sienas –

5. att. Pils DR korpusa atsegtie mūri ar piebūvi.

A – ieeja korpusā, B – piebūve. A. Jansones-Stakas zīmējums

no lieliem laukakmeņiem, ķieģeļiem un to šķembām, par saistvielu izmantojot javu. Ziemeļu sienā atsegta niša, kuras sānu malas izliktas ķieģeļiem, malas stipri izdrupušas. Nišas platums ir 0,74 m, dziļums 0,45 m. Izsmēlot piebūves pagrabiņu, grīda – rupja grants – tika sasniegta 1,30 m dziļumā. Aizbērumā 0,60 m dziļumā atrasts poļu karaļa Sigismunda III šiliņš, kalts Rīgā no 1587. līdz 1622. gadam. Pagraba pildījums – būvgruži, tuvāk grīdai vietām melna zeme ar ogļu un kaļķu piejaukumu, bet ziemeļaustrumu stūrī – dzeltenas smiltis. Atradumi – lielgabala lode, svina lodītes, pakava puse, naži, īleni, dzīvnieku kauli, baltā māla pīpīšu kātu fragmenti,

lielo pudeļu lauskas un dibeni (0,10–0,20 m diametrā). Spriežot pēc dubultplatajām sienām un atsevišķās ieejas, iespējams, ka šī piebūve ir 1688. gada aprakstos minētā munīcijas noliktava. Piebūve redzama pils 1688. gada plānā, bet 1634. gada plānā tā nav iezīmēta. Tomēr – pēc monētas – piebūve datējama ar 16. gs. beigām vai 17. gs. sākumu.

1993. gadā izdevās atsegt daļu šķērssienas, kas Z–D (RZR–ADA) virzienā atdalīja galveno pili no 1. priekšpils (2. att.: H). Šī siena ir atzīmēta visos 17. gs. plānos, tā ir 2 m bieza, mūrēta no lieliem laukakmeņiem, starpas aizpildot ar nelieliem, šķeltiem akmeņiem un ķieģeļiem un sasaistot ar javu. Sienas daļa zem zemes saglabājusies 1,25 m augstumā. Blakus mūrim atsegts blīvs sarkana māla slānis ar javu un ķieģeļu šķembām. Līdz šim precīza šķērssienas atrašanās vieta nebija zināma. Daļa šīs sienas atsegta arī 1996. gadā, blakus tai konstatētas kāda varbūtēja korpusa krāsns paliekas, no tās saglabājusies tikai apakšējā daļa, kas pieslēdzas mūrim no rietumu puses un iezīmējas profilā kā 4 m garš un 0,45 m augsts mazu un vidēju akmeņu krāvums zilganā mālā.²⁸

Par galvenās pils daļas arhitektūru ir vismazāk informācijas. Šī pils daļa visvairāk cietusi daudzajos karos. Jau 1688. gada pils inventarizācijas aktos minēts, ka tās austrumu daļas mūri sagrauti līdz ar zemi, bet, kā zināms, pēc 1702. gada sākas pils mūru nojaukšana. 1996. gadā uzraudzības darbos tranšejas profilos tika fiksēts pils ārsienu ZA stūris un pils korpusa ziemeļu iekšsiena. Konstatēts, ka pils A un Z ārsienu stūra pēdas biezums ir 2,70 m un sienas saglabājušās vidēji 1–1,30 m augstumā.²⁹ No ziemeļu mūra izdevās fiksēt tikai 4,10 m garu un 1 m biezu iekšmalas posmu, pārējā mūra daļa palika neatsegta. Šeit pils ārsienas mūrētas, gar malām pēdas lejasdaļā bagātīgā kaļķu javā guldot lielāka izmēra laukakmeņus, bet vidusdaļu aizpildot ar mazākiem laukakmeņiem, dolomītakmeņiem un atsevišķiem ķieģeļu fragmentiem. Turklāt gar sienu uz pagalma pusi mūrēti rūpīgi izvēlēti laukakmeņi ar gludo, nokalto pusi uz āru. Muzeja ēkas rietumu siena uzcelta uz pils austrumu sienas pamatiem. 1993. gadā aizsardzības izrakumos divās tranšējās šī siena tika daļēji atsegta līdz 1,50 m dziļumam. Spriežot pēc plāniem, pils austrumu galā bija divas mūra sienas, kuras veidoja noslēgtu telpu (1. att.: H).

Galvenās pils ziemeļaustrumu daļā raksti tikai nelieli pārbaudes šurfi un tranšejas. 1992. gada pārbaudes šurfā, kas daļēji bija izrakts plakumā, daļēji Rātes upītes nogāzē, blakus 20. gs. gaisa tiltam, 1,30 m dziļumā atklāts karadarbības rezultātā nobrukušā pils ziemeļu mūra austrumu daļas fragments – ar javu saistīti vertikāli stāvoši laukakmeņi un plienakmeņi. Par to, ka mūris bija nobrucis karadarbības rezultātā, liecina šeit atrasta liелgabala lode un daži cilvēka, domājams, krituša kara vīra kauli.

Pētot galvenās pils DA malu un nogāzi, atsedzās **ārējā – dienvidu aizsargmūra** turpinājuma fragments. Tāpat kā visi ārējie aizsargmūri, tas mūrēts no lieliem laukakmeņiem, starpas pieķīlējot ar granīta un dolomīta šķembām. Mūra ārpusē atrastās liелgabala lodes liecina, ka mūris šajā vietā nobrucis apšaudes rezultātā. Septiņu metru attālumā no atsegtais pils DA aizsargmūra fragmenta tam paralēli atsedzās daļa no kāda D korpusa iekšējās sienas, kuras biezums ir 1,60 m (2. att.: 1). Tā mūrēta no lieliem laukakmeņiem, starpas aizpildot ar mazākiem akmeņiem un ķieģeļu šķembām. Tā bija daļa no kādas pie pils DA mūra novietotas celtnes. Būvgružu slānis starp abām sienām bija ļoti dziļš – līdz 2 m, tātad celtnē bijis arī pagrabs. Pamatzemi vai grīdu sasniegt neizdevās, jo šaurajā tranšejā tas nebija iespējams. Atradumi – divas liелgabala lodes aizsargmūra ārpusē, svina lodītes, kaula ķemmītes fragments (10. att.: 7), svečturis, dzelzs būvdetaļas, naži, bronzas piekariņš (10. att.: 5), virskārtā – 17. gs. monētas.

Galvenās pils ZA daļā tranšejās atsedzās divi mūru fragmenti – iespējams, daļa no kādām celtnēm (2. att.: 1). Spriežot pēc esošajiem pils plāniem un aprakstiem, 17. gs. gar mūriem šeit bija izvietotas saimniecības ēkas un zirgu stalli. Abas atsegtais sienu daļas, iespējams, pieder vai nu šīm celtnēm, vai kādam senākam korpusam.

Galvenās pils centrālajā daļā izraktajā tranšejā atsedzās arī pils **pagalma bruģējuma fragments ar ūdensnoteku**. Bruģis atsegts 0,80–1 m dziļumā zem 20. gs. zemes līmeņa un 10 m garumā, tas veidots no lieliem, plakaniem granīta akmeņiem pārsvarā tumši zilā krāsā, kuru izmēri bija 0,20–0,40 m (6. att.). Visa akmeņu rinda orientēta RDR–AZA virzienā. Tranšejā bija iespējams atsegt bruģi platumā no 0,30 līdz 1 m. Šaurās tranšejas izmēri neļāva noteikt, vai tas ir pagalma bruģis vai

notekas viena puse. Taču, ņemot vērā, ka šajā vietā vērojams liels slīpums – 16 m garajā tranšējā kritums sasniedz 0,87 m, drīzāk tā tomēr bijusi noteka. Līdzīga noteka bija atsegta E. Šnores izrakumos 1. priekšpili pie akas.³⁰

Rokot tranšeju pils mūsdienu iebraucamajā ceļā, galvenā uzmanība tika pievērsta vārtu vietai, kura diemžēl izrādījās pilnīgi izpostīta. Posmā no Vecās aptiekas līdz pils ieejas vietai konstatēti tādi paši netraucēti smilts un grants slāņi kā vārtu priekšā. Spriežot pēc apraksta, pils vārti bija izvirzīti uz āru un sastāvēja no trim arkām. 1993. gada tranšējā vārtu vietā, 4 m no aizsargmūra uz pilsētas pusi, pirms pils aizbērtā aiz-

6. att. Pils galvenā
pagalma ūdensnoteka.
T. Bergas foto

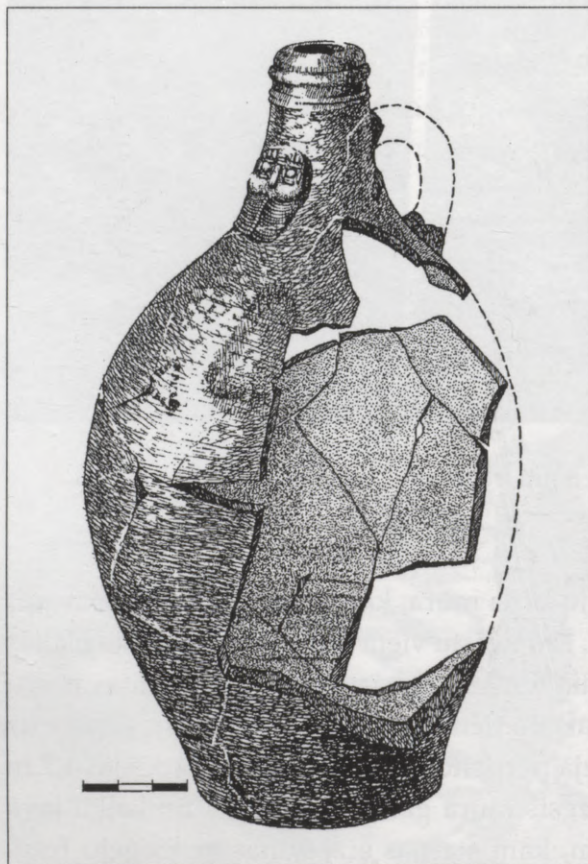

7. att. Vārtu vietā atsegta pamatu mūra fragments, R siena.

V. Bebres foto

sarggrāvja, bija atsegta daļa no kāda mūra, kas varētu būt saistīta ar pils vārtu ārējo konstrukciju. 1995. gadā vārtu vietā tranšeja bija izrakta blakus 1993. gadā izraktajai tranšejai. Tranšejas abās pusēs tika atklātas mūru pamatu paliekas. Nozīmīgākais no tiem atsegts 12 m no aizsargmūra uz pilsētas pusi (2. att.: J). Tranšejā perpendikulāri tās sienām atklājās 1,7 m garš, 1,8 m plats un 1,3 m augsts mūra gals, kas veidots no kaļķu javā liktiem lieliem laukakmeņiem, kam starpas aizpildītas ar ķieģeļu fragmentiem un maziem akmeņiem (7. att.). Šķiet, ka atsegtais mūra gals saistāms ar tilta pamatu konstrukcijām.³¹ Atradumi blakus vārtu vietai, aizbērtajā aizsarggrāvī, attiecas uz 16.–17. gs., kaut arī paši vārtu balsti varētu būt hronoloģiski agrāki. Vairākas senlietas saistāmas ar karadarbību – lielgabala lode, svina lodītes, zirgu pakavi, kāpšļa fragments, zirgu kāju dzelksnis. No monētām īpaši jāatzīmē Krievijas cara Ivana IV 1547. gadā Novgorodā kaltā kapeika, kas liecina par karadarbību Valmieras pili Livonijas kara laikā.

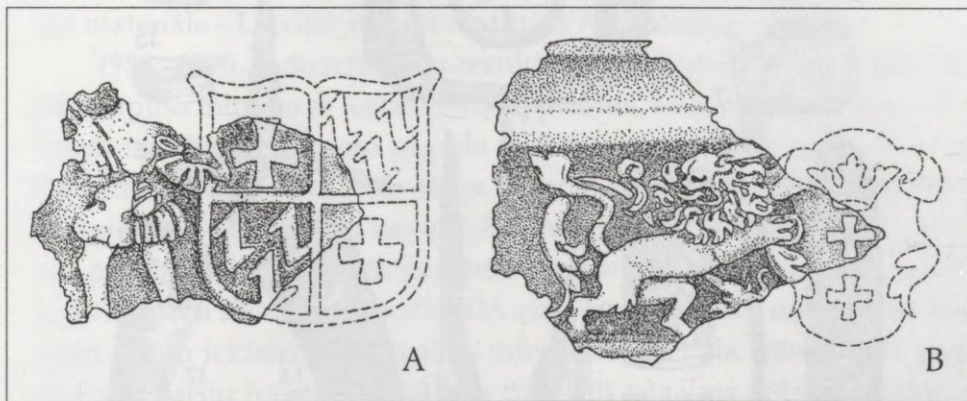
Pils izrakumu rezultātā atrasts vairāk nekā 1000 senlietu, daudz keramikas lausku, krāsns podiņi, dakstiņi, dzīvnieku kauli. Lielā skaitā atrasti arī dažāda veidojuma 16.–17. gs. krāsns podiņu fragmenti. Tie pārsvarā ir ar reljefiem augu motīviem un zaļu vāpējumu. Jāatzīmē daži krāsns podiņi ar heraldiskām kompozīcijām. Uz viena podiņa lauva tur

8. att. Bartmannskrug –
bārdainā vīra krūka, atrasta
ZR korpusa virskārtā,
restaurēta

ģerboņa vairogu ar Dancigas (Gdaņskas) pilsētas ģerboni – divi krusti un kronis virs tiem (9. att.: B). Vesels šī tipa krāsns podiņš bija atrasts Bauskas pilī.³² Pagaidām tikai Valmieras izrakumos ir uzieti trīs krāsns podiņu fragmenti ar Livonijas ordeņmestra Heinriha fon Gālena (1551–1557) ģerboni – krustu un trim āķiem (9. att.: A). Citur Latvijā tādi podiņi nav zināmi. Par karadarbību liecināja arbaleta detaļas, bultu un šķēpu gali, zobena rokturi, lielpabala lodes, lodīšu lejamās standziņas, zirgu kāju

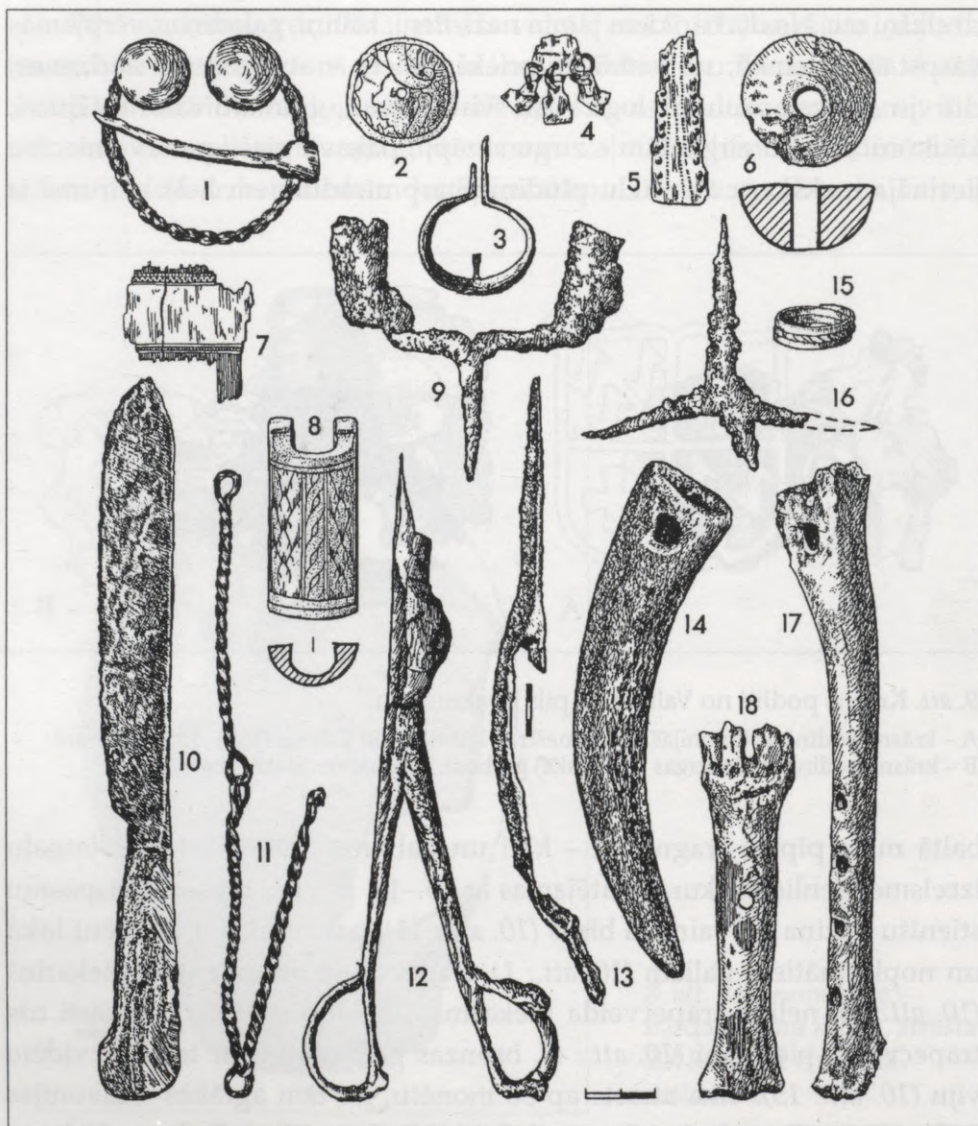
dzelkšņi u.c. No darbarīkiem jāmin naži, īleni, kaltiņi, galodiņas, vērpijāmās vārpstas skriemeļi; no sadzīves priekšmetiem – atslēgas un slēdzenes, durvju dzelzs apkalumi, logu rūšu svina ietvari, grāmatu vāku rotājumi, kaula rūceņi; no zirglietām – zirgu skrāpji, pakavi, pieši; par zvejniecību liecināja makšķeru āķi, tiklu pludiņi. Starp atradumiem lielā vairumā ir

9. att. Krāsns podziņi no Valmieras pils izrakumiem.

A – krāsns podziņš ar Livonijas ordeņmestra Heinriha fon Gālena (1551–1557) ģerboni;
B – krāsns podziņš ar Dancigas (Gdaņska) ģerboni. A. Jansones-Stakas zīmējums

baltā māla pīpīšu fragmenti – kāti un galviņas. Īpaši jāatzīmē latgaļu izcelsmes senlietas, kuras datējamas ar 15.–16. gs., t.i., bronzas trīsposmu stienīšu važiņa no vainaga bizes (10. att.: 11), pakavsakta ar tordētu loku un noplacinātiem galiem (10. att.: 1), trapeceveida ornamentēts piekariņš (10. att.: 5), neliels trapeceveida piekariņš, pie kura savukārt piekārti trīs trapeceveida piekariņi (10. att.: 4), bronzas gredzentiņš ar tordētu vidējo viju (10. att.: 15). Tika atrasts ap 50 monētu, no tām agrākās – Livonijas ordeņmestra Bernda fon Borga (1471–1483) Cēsu šiliņš, Tērbatas bīskapa Johana II Bertkova (1473–1485) šiliņš un Livonijas ordeņmestra Freitagā fon Loringhofena (1483–1494) Cēsu šiliņš – visas trīs monētas bija salipušas kopā. Vēl viena 15. gs. monēta ir Rīgas arhibīskapijas "sede vacante" šiliņš, kalts 1479.–1484. gadā. Atrasts Polijas karaļa Jāņa Olbrahta (1492–1501) pusgrasis. Uz 16. gs. attiecas Rīgas arhibīskapa Vilhelma fon Brandenburga 1563. gada šiliņš, Polijas karaļa Sigismunda III Rīgas un trīspelkeris, kalti no 1587. līdz 1622. gadam. Lielākā daļa atrasto monētu attiecas uz 17. gs.,

10. att. Izrakumos atrastās senlietas.

1 – bronzas pakavsakta ar noplacinātiem galiem, VI 294: 647; 2 – kaula ornamentēta plāksnīte, VI 294: 286; 3 – vargans, VI 294: 112; 4 – bronzas piekariņš, VI 294: 629; 5 – trapezveida piekariņš, VI 294: 634; 6 – vērpjamās vārpstas kaula skriemelis, VI 294: 270; 7 – kaula ķemmītes fragments, VI 294: 604; 8 – kaula ornamentēta plāksnīte, VI 294: 209; 9 – dzelzs svečturis, VI 294: 285; 10 – dzelzs nazis ar kaula rokturi, VI 294: 49; 11 – bronzas stieniņu važiņas trīs posmi, VI 294: 596; 12 – sveču šķēres, VI 294: 103; 13 – šķēpa uzgalis, VI 294: 139; 14 – pinēja darbarīks, darināts no raga, VI 294: 181; 15 – bronzas gredzens, VI 294: 225; 16 – zirgu kāju dzelzs dzelksnis, 294: 89; 17 – kaula stabule, VI 294: 417; 18 – kaula rūcenis, VI 294: 282. *I. Siliņas zīmējums*

tie ir zviedru valdīšanas laikā Rīgā kaltie šiliņi: Gustava II Ādolfa 1621. gada šiliņi, karalienes Kristīnes Rīgas un Livonijas šiliņi, kalti 1635.–1654. gadā, Kārļa X Gustava 1654.–1660. gada Rīgas un Livonijas šiliņi un Kārļa XI Rīgas un Livonijas šiliņi, kalti 1660.–1665. gadā.

Viss 1988.–1993. gada izrakumos iegūtais arheoloģiskais materiāls glabājas Valmieras novadpētniecības muzejā, bet 1995. un 1996. gadā iegūtais materiāls – Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļā.

1988.–1996. gada izrakumu rezultātā bija atsegta daļa no 1. priekšpils DR korpusa mūriem ar ieejas vietu un piebūvi, kā arī pilnīgi atsegti 17. gs. beigās uzceltā ZR korpusa pagrabi un pazemes eja. Konstatēts, ka blakus Z mūrim bija kāds senāks 15.–16. gs. korpus, pagraba līmenī atsegta krāsns. Atsegta daļa šķērssienas, kas atdalīja galveno pils pagalmu no 1. priekšpils pagalma. Galvenās pils pagalmā atsegts: D aizsargmūra fragments ar kāda korpusa sienu un pagrabu, DA aizsargmūra stūris, divi fragmenti no kādu celtnu iekšsienām, pagalma ūdensnotekas daļa. Vārtu vietā atsegti divi tilta balstu fragmenti. Par galvenās pils pagalma apbūvi ir visvairāk neskaidru jautājumu, jo izrakumi notika tikai šurfos un tranšejās. Nav skaidrības ne tikai par korpusiem un citām ēkām, bet arī par aizsargmūru precīzu atrašanās vietu, it īpaši austrumu daļā. Lai varētu precizēt pils celšanas laiku un noskaidrot būvniecības hronoloģiju, tieši šeit būtu nepieciešami turpmākie arheoloģiskie pētījumi.

Atsauces un piezīmes

- ¹ *Hermanni de Wartberge. Chronicon Livoniae* / Hrsg. E. Strehlke. – Leipzig, 1863. – S. 42.
- ² *Baltasars Rusovs. Livonijas kronika* / Tulk. E. Veispals. – Rīga, 1926. – 30. lpp.
- ³ *Tuulse A. Die Burgen in Estland und Lettland.* – Dorpat, 1942. – 48. lpp.
- ⁴ Turpat. – 79., 80. lpp.
- ⁵ *Spekke A. Quelques nouveaux matériaux pour l'histoire de la cartographie et de l'iconographie de Ancienne Livonie* // Latvijas Universitātes raksti. Filoloģijas un filosofijas fak. sērija. – Rīga, 1931. – II sēj., Nr. 1. – 259. lpp.
- ⁶ *Spekke A. Latvieši un Livonija 16. gs.* – Rīga, 1935. – 297. lpp.
- ⁷ Pateicos I. Osei par man sniegtu informāciju par visiem Valmieras plāniem, kas glabājas Stokholmā Kara arhīvā, to skaitā par Ulofa Ērnehufvuda skiču grāmatu "*Svenska Plante Booken*" ar 1634. gada plānu.

- ⁸ Campe P. Lexikon Liv- und Kurlandischer Baumeister, Bauhandwerker und Bauge-
stalter. – Stockholm, 1951. – T. 1. – S. 34.
- ⁹ Plāns un inventarizācijas apraksta tulkojums dots R. Malvesa manuskriptā "Valmieras
senatne" (Rīga, 1981, ar atsauci uz "Inventarium des königl. Schlosses zu Wolmar.
Untersucht in Loco d. 13. Aug. 1688."). Oriģināls LVVA, 7348. f., 1. apr., 10. l., 218.–
239. lp.
- ¹⁰ Riekstiņš H., Stepiņš E. 1938. gada izrakumi Valmieras pilskalnā // SM. – 1938. – Nr. 3. –
102. lpp.
- ¹¹ Ose I. Ugunsieroču nozīme Viduseiropas piļu arhitektūras attīstībā un tās ietekme
Livonijā 15.–16. gadsimtā // LVIŽ. – 1997. – Nr. 3. – 58. lpp.
- ¹² Turpat. – 62. lpp.
- ¹³ Heine W. Beiträge zur Geschichte der Stadt Wolmar // Rigasche Stadtblätter. – 1893. –
Nr. 43. – S. 51.
- ¹⁴ Heine W. Piezīmes Valmieras vēsturei // Senā Valmiera. – Valmiera, 1994. – 9.–72. lpp.
- ¹⁵ Balodis V. Valmiera: Vēsturisks apcerējums. – Valmiera, 1911. – 117. lpp.
- ¹⁶ Enzeliņš H. Skati Valmieras pilsētas, draudzes un novada pagātnē. – Valmiera, 1932.
- ¹⁷ Pumpuriņš T. Hermanis Enzeliņš – vēstures pētnieks // LZAV. – 1999. – 53. sēj. –
1.–3. nr. – 34. lpp.
- ¹⁸ Tuulse A. Die Burgen in Estland und Lettland. – Dorpat, 1942. – S. 48, 79, 80.
- ¹⁹ Malvess R. Valmieras senatne. – Rīga, 1981. Manuskripts glabājas Valsts kultūras
pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centra arhīvā,
Nr. 4022.
- ²⁰ Šnore E. 1937. g. izrakumi Valmieras pilskalnā // SM. – 1938. – Nr. 3. – 82.–98. lpp.;
Riekstiņš H., Stepiņš E. 1938. g. izrakumi Valmieras pilskalnā // Turpat. – 99.–108. lpp.
- ²¹ Berga T. Izrakumi Valmieras mūra pilī // ASM 1988 un 1989. – Rīga, 1990. – 56.–
61. lpp.
- ²² Berga T. Arheoloģiskie izrakumi Valmierā // ASM 1990 un 1991. – Rīga, 1992. – 30.–
34. lpp.
- ²³ Turpat; Berga T. Arheoloģiskie izrakumi Valmierā // ASM 1992 un 1993. – Rīga, 1994. –
31.–34. lpp.
- ²⁴ Berga T. Arheoloģiskie izrakumi Valmierā // ASM 1992 un 1993. – 31.–34. lpp.
- ²⁵ Bebre V., Berga T. Arheoloģiskās uzraudzības darbi Valmieras senpilsētā // ASM 1994 un
1995. – Rīga, 1996. – 25.–27. lpp.
- ²⁶ Bebre V. Arheoloģiskā uzraudzība Valmieras pilī // ASM 1996 un 1997. – Rīga, 1998. –
15.–18. lpp.
- ²⁷ Balodis V. Valmiera: Vēsturisks apcerējums. – 1. lpp.
- ²⁸ Bebre V. Arheoloģiskā uzraudzība Valmieras pilī. – 16. lpp.
- ²⁹ Turpat. – 15. lpp.

³⁰ Šnore E. 1937. g. izrakumi Valmierā // SM. – 1938. – Nr. 3. – 82.–86. lpp.

³¹ Bebre V. Arheoloģiskā uzraudzība Valmieras pilī. – 15.–18. lpp.

³² Ose I. Podiņu krāsnis Kurzemes un Zemgales pilīs: 15. gs. beigās – 18. gs. sākums. – Rīga, 1996. – 68., 71. lpp.

Tatjana Berga

NEUE ANGABEN ZUR ARCHÄOLOGISCHEN FORSCHUNG IN DER ORDENSBURG VALMIERA/WOLMAR (1988–1996)

Zusammenfassung

Die Burg Valmiera stellte die erste Befestigungsanlage des Livländischen Ordens am rechten Ufer der Gauja dar und war den Livländischen Ordensmeistern direkt unterstellt. Präzise Angaben über das Gründungsjahr dieser Burg fehlen. Der Chronik von Balthasar Russow ist zu entnehmen, dass die Burg zur Zeit des Livländischen Ordensmeisters Villekin von Endorpes (1281–1287) gebaut worden war. Aus jener Zeit stammt auch die erste Erwähnung der Kirche von Valmiera. Aber die Burg soll vor dem Aufbauen der Kirche errichtet worden sein, denn eben die Burg als ein befestigter Wohnort und ein administratives Zentrum war ein Stützpunkt in der Unterwerfung der einheimischen Bevölkerung. Eine Vorstellung über die Ansicht der Ordensburg Valmiera kann man sich durch die erhaltengebliebenen Schutzmauern der ersten Vorburg verschaffen, die von A. Tuulse mit dem 14. Jh. datiert sind, ebenso durch Pläne und Beschreibungen des 17. Jh. Die Burg ist an einem strategisch günstigen Ort auf einem dreieckigen Hügel zwischen Gauja und dem Flüsschen Rāte belegen. Die Bauleute haben der Geländegestaltung des Hügels gefolgt. Deshalb bilden die Außenmauern ein ausgedehntes Viereck, die östliche Mauer ist viel kürzer als die westliche, im südlichen Teil folgt die Mauer der natürlichen Konfiguration des jäh abfallenden Ufers. Die Burg hatte einen Haupthof und einen Hof der 1. Vorburg gehabt, die durch eine in der NS-Richtung errichtete Mauer getrennt worden waren.

Die Burg wurde mehrmals umgebaut, erweitert und von neuem befestigt. Die mit zwei runden Türmen versehene Schutzmauer der 2. Vorburg wurde am Ende des 16. Jh. gebaut. Dabei wurde ein ungefähr 30 m breiter und 5,50 m tiefer Schutzgraben, der die Burg von der Stadt trennte, verschüttet. Im 17. Jh. verfügte

die Burg über zwei – im Nordwesten und im Südwesten belegene – Wohgebäude. Der östliche Teil der Burg wurde mehr beschossen, denn die Angreifer pflegten beim Sturm die in der Nähe belegene Lucas-Höhe zu benutzen. Der östliche Teil der Burg wurde im Jahre 1602 im Laufe des polnisch-schwedischen Krieges zerstört. Während des Nordischen Krieges 1702 erlitt die Burg einen Feuerschaden, wurde nicht mehr erneuert und hat ihre militärische Bedeutung verloren. Zur Zeit sind nur die westliche, die südwestliche und die nördliche Außenmauer, die im Laufe der Burgausgrabungen freigelegten Kellergeschosse und die Mauern des südwestlichen und nordwestlichen Wohngebäudes erhalten geblieben.

Die ersten archäologischen Ausgrabungen der Ordensburg Valmiera sind im Jahre 1937 unter der Leitung von E. Šnore und 1938 unter der Leitung von H. Riekstiņš und P. Stepiņš durchgeführt worden. Diese Ausgrabungen setzten sich zum Ziel, Beweise über das Bestehen der uralten lettgallischen Burg Beverīna oder Autīne auf dem späteren Territorium der mittelalterlichen Burg Valmiera zu erlangen. Solche Beweise wurden nicht erlangt. 1937 wurde ein Teil der inneren Mauern des südwestlichen Wohngebäudes der Burg und der daneben belegene gepflasterte Hof mit einem Brunnen und der Wasserrinne freigelegt. Es wurde auch der westliche Schutzgraben untersucht.

1988, d.h. beinahe 50 Jahre später, wurden die Ausgrabungen fortgesetzt. Diesmal wurde es zum Ziel gesetzt, das ganze Territorium der Burg planmäßig zu erforschen. Die Ausgrabungen wurden unter der Leitung von Tatjana Berga (1988–1995) und Viktorija Bebre (1995–1996) durchgeführt. Der archäologischen Untersuchung unterlagen hauptsächlich der westliche Teil der Burg sowie die erste Vorburg. 1988–1996 wurde im Laufe der Ausgrabungen ein Teil der Mauern (mit der Eingangsstelle und einem Nebenraum) des in der 1. Vorburg belegenen südwestlichen Wohngebäudes freigelegt. Völlig sind auch die am Ende des 17. Jh. gebauten Kellergeschosse des nordwestlichen Wohngebäudes und ein unterirdischer Gang freigelegt worden. Man hat festgestellt, dass neben der nördlichen Schutzmauer ein aus dem 15.–16. Jh. stammendes Wohngebäude lag. Im Kellergeschoss wurde ein Ofen freigelegt. Es ist auch ein Teil der Zwischenmauer freigelegt worden, die den Haupthof von dem Hof der 1. Vorburg trennte. Im Haupthof wurden ein Fragment der südlichen Schutzmauer mit der anliegenden Mauer eines Gebäudes und einem Verlies, die südöstliche Ecke der Schutzmauer, zwei Innenwandfragmente eines Gebäudes und ein Teil der Wasserrinne des Hofes freigelegt. An der Stelle des Tores sind zwei Fragmente der Brückenpfeiler freigelegt worden. Im Laufe der Ausgrabungen sind mehr als ein Tausend Artefakte des 15.–17. Jh., viele Tonscherben, Ofenkacheln, Dachpfannen erworben.

Es gelang nicht, eine klare Einsicht über die Bebauung des Haupthofes zu gewinnen, denn die Ausgrabungen dort wurden nur in Schürfgruben und Laufgräben durchgeführt. Es gibt auch keine klare Vorstellung über die Wohngebäude und andere Räumlichkeiten. Ebenso gibt es viele Fragen über den Verlauf der Schutzmauer, besonders in ihrem östlichen Teil. Gerade dort sind die nächsten Ausgrabungen notwendig.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1.* Plan der Burg Valmiera (von E. Tolk um 1688): *A* – Vordermauer mit einem Tor, an den beiden Ecken der Mauer liegen Rondelle oder Türme für Geschütze, welche aber ganz verfallen und demoliert sind; *B* – zwei Gartenplätze; *C* – Gewölbe bzw. das Burgtor, das zu den Wohngebäuden führt; *D* – Räumlichkeiten, die zur Zeit wegen des baufälligen Daches nicht brauchbar sind; *E* – eine Küche des Stalles; *F* – ein Stall, jetzt nicht brauchbar; *G* – alte Wohngebäude und Kornkammer, völlig demoliert; *H* – an die Mauer anliegende wüste Stelle.
- Abb. 2.* Burg Valmiera: *1* – Mauern des 13.–16. Jh.; *2* – Mauern des 17. Jh.; *3* – Museumsgebäude; *I* – die Burg; *II* – die 1. Vorburg; *A* – südwestliche Wohnräumlichkeit; *B* – nordwestliche Wohnräumlichkeit; *C* – unterirdischer Gang; *D* – die älteste aus dem 15.–16. Jh. stammende nördliche Wohnräumlichkeit; *E* – ein Nebenraum beim südwestlichen Wohngebäude; *F* – ein Brunnen; *G* – 1937 freigelegte Innenmauer des südwestlichen Wohngebäudes; *H* – Mauer, die die Burg von der 1. Vorburg trennt; *I* – Fragment der inneren Mauern der Burg; *J* – Fragmente der Brückenpfeiler.
- Abb. 3.* Freigelegtes Kellergeschoss des nordwestlichen Wohngebäudes und der unterirdische Gang: *1–5* – Kellergeschoss, *a* – Eingang ins Kellergeschoss vom Hof, Treppen, *b* – zweiter Eingang ins Kellergeschoss von der Seite des unterirdischen Ganges, *d* – Überbleibsel eines Ofens im 1. Keller, *e* – die älteste (nördliche) Wand des unterirdischen Ganges, *f* – südliche Wand des unterirdischen Ganges; *7* – Stelle des ältesten nördlichen Wohngebäudes, *g* – Fragment der Mauer des nördlichen Wohngebäudes.
- Abb. 4.* Der westliche Teil des unterirdischen Ganges.
- Abb. 5.* Freigelegte Mauer des südwestlichen Wohngebäudes mit einem Nebenraum: *A* – Eingang; *B* – Nebenraum.
- Abb. 6.* Wasserrinne des Haupthofes.
- Abb. 7.* Fragment einer an der Stelle des Tores freigelegten Grundmauer.
- Abb. 8.* „Bartmannskrug“, gefunden in der Oberschicht des nordwestlichen Wohngebäudes (restauriert).
- Abb. 9.* Zwei Ofenkacheln aus den Grabungen.
- Abb. 10.* Altertümer aus den Grabungen.

Gunārs Jansons

IKŠKILES 13. GS. BAZNĪCAS PIECLAPU ROZETE

Uzplūdinātajā Daugavas ūdenskrātuvē, mākslīgas salas uzbēruma daļēji apbērtas, atrodas Latvijas teritorijā pirmo mūra celtņu – Ikšķiles baznīcas un pils drupas – sv. Meinarda darbības liecība un Latvijas svētvieta.

Mūsu arhitektūras vēstures sākumiem tik nozīmīgajam 12. gs. piemineklim un tā likteņiem nelielu pārskatu, kā arī rekonstrukcijas mēģinājumu šī raksta autors veltījis 1993. gadā,¹ starp citu pieminot arī kādu baznīcas romāniskās kolonnas dekora elementu, kurš savulaik guva ievēribu celtnes pirmo pētnieku vidū jau 1927. gadā.

Tā kā kopš minētās publikācijas pagājis zināms laika sprādis un autoram dažkārt joprojām nācies atgriezties pie problēmām bagātā senatnes pieminekļa, pirms skart aplūkojamo tēmu, būtu lietderīgi vēlreiz pieminēt varbūtējās būtiskākās tā celtniecības norises laikā, kura sākumu no mūsdienām šķir jau vairāk nekā 800 gadu.

Ikšķiles pils drupas (cik to atliekas savulaik atsedzās arheoloģiskajos izrakumos) veido tas dolomītakmeņu mūrējums, ko pamatoti varam uzskatīt par senāko, līdz šim zināmo un hronikā apliecināto mūra darinājumu kādreizējās Livonijas teritorijā – Gotlandes dzirkaļu veikumu: spēcīgu pili (*castrum*), kā tas lasāms Indriķa hronikā.

Tā kā par Meinarda darbības laika otras materiālās liecības – pirmā dievnama – uzcelšanas laiku pietiekami nepārprotama datējuma trūkst, šobrīd šī laika noteikšanai liecība meklējama celtnes plānojumā un arhitektoniskajās būvformās, cik tās vēl varēja apzināt mūsdienās. Zem vēlākās baznīcas drupu pamatiem atsegtās pusaploces apsīdas atliekas nenoledzami piederējušas celtnei, kas kā pirmā Līvzemes bīskapa katedrāle

pastāvēja vismaz līdz laikam, kad par bīskapa rezidenci kļuva jaundibinātā Rīgas pilsēta ar tas vareno jauno Domu.

Šeit būtu vietā atzīmēt sekojošo. Pastāv iespēja, ka pirms Indriķa hronikā minētās pils būvniecības fakta Zēgebergas kanoniķis Meinards jau vairākus gadus kā jūrasbraucēju – tirgoņu kapelāns periodiski bija uzturējies Līvzemē (tādā kārtā iemācoties arī līvu valodu un iepazīstoties ar tautas dzīves apstākļiem, kas paredzamajam misijas darbam bija absolūti nepieciešami). Vācijas zemju sakari ar Gotlandi (zināmi jau vismaz kopš 1160. gada, kad šajā salā tika ierīkota vācu tirgoņu apmetne) ļāva misionāram vēl pirms 1184. gadā oficiāli no Polockas kņaza iegūtās atļaujas kristīgās misijas darbam gādāt arī par attiecīgu celtniecības speciālistu atvešanu, kuri varēja Ikšķiles ciemā nolūkot gan paredzamās baznīcas celšanai piemērotu vietu, gan iepazīties ar būvmateriālu – akmeņu un kaļķu – sagatavošanas iespējām. Tā dievnamu varbūt bijis iespējams uzcelt tūdaļ pēc kristianizācijas atļaujas iegūšanas. Turklāt tādā gadījumā tā varēja nebūt koka būve, kā tas nereti tiek uzskatīts.²

Šī pirmceltne – cik to ļāva noteikt altārdaļas pamatu fragmenti – bijusi gandrīz 10 m plata, ar 1,45 m biezām, t.s. čaulmūra veidā mūrētām dolo-mītakmeņu sienām un pusapaļu apsīdu ar ārējo rādiusu 4 m. Var uzskatīt, ka te bijusi baznīca ar pirmo no pārējām zināmajām pusapaļajām apsīdām Latvijas teritorijā; otrā – Sv. Jura baznīca Rīgā (1205), trešā – Aizkraukles baznīca (1207?), ceturtā – Rīgas Doms (1211).

Minētie izmēri tāad attiecas uz kvadrātam tuvas plāna formas altārdaļu jeb kori, kuram rietumpusē pieslēgusies tāda paša platuma draudzes telpa – vienjoma, turklāt nav izslēdzama varbūtība, ka tā iesākumā celta no koka, domājams, līdzīgi kā uzskatāmajam piemēram – krietni vēlāk celtajai vecajai Pernigeles (Liepupes) baznīcai (1322. gads).

1927. gadā konstatēto pirmceltnes draudzes daļas ziemeļsienas pamatu novietne attiecībā pret apsīdālo altārdaļu būtībā izslēdz romānisko baznīcu tradicionālo risinājumu: ar draudzes telpu, platāku par altārdaļu. Tas ļauj Ikšķili pieskaitīt tām Vidzemes senākajām baznīcām, kurām raksturīgs gari stiepts vienjoma būvķermenis; tajā vienāda platuma altārtelpa un draudzes telpa apvienotas zem viena jumta. (Līdzīgi risinātas arī baznīcas Mārtiņsalā (12. gs.), Aizkrauklē, Rubenē (1208), Siguldā (1225),

Raunā (1262), bet jau 12. gs. Gotlandē – baznīca Alā un citur Zviedrijā, piemēram, Vesterjētlandē – Nūra Čirketorpā (*Norra Kyrketorp*)).

Ikšķiles pirmceltnes altārdaļas izmēri, starp citu, tuvi, piemēram, Visbijas Sv. Pētera (S:t Per) baznīcas 12. gs. vidus pirmceltnei. Tā atbildusi Gotlandē izplatītajam tālaika dievnamu tipam: bez torņa, ar garenu vienjoma draudzes telpu, taču minētajā piemērā tā tradicionālajā risinājumā – nedaudz šaurāku altārdaļu ar pusaploces apsīdu.³

Pagaidām atstājot atklātu jautājumu par šīs celtnes varbūtējo likteni (hronika nemin baznīcas nopostīšanu lietuviešu iebrukuma laikā (nebija vēl pabeigta?)), jāpiezīmē, ka mūra celtniecības būtība vietējām ciltīm nebūt nebija sveša, kaut arī tās konservatīvi turējās pie ierastās koka celtniecības. Jūras piekrastes līvi un kurši mūra celtnes redzēja savos sirojumos Gotlandē, bet lietuviešiem, kā arī Ikšķiles līviem ievērojami tuvāk par Gotlandi atradās turpat pa Daugavu uz augšu esošā netālā Polocka ar savām bizantiskajām akmens katedrālēm pat no 11. gadsimta. Jādomā tāpat, ka mūra celtnu labās īpašības līviem bija jau labi zināmas un īpaši vilinošas, kad tās Meinards solīja iemiesot drošā mūra pilī, kādas tolaik arī Krievzemē vēl celtas netika.

Jāuzsver, ka tā Ikšķiles baznīcas daļa, kuru drupu veidā vēl varam vērot arī šodien, nav pārpalikums no minētās pirmceltnes (atskaitot atkārtoti izmantotu mūrmateriālu). Kaut kad tikusi uzcelta jauna, ievērojami lielāka baznīca: divjomu, četru traveju (t.i., ar krusta velvi pārsegtu telpas daļu) draudzes telpa un par to nedaudz šaurāka, četrstūraina altārtelpa jeb koris ar taisnu galasienu austrumpusē.

Arī šāda tipa baznīcām draudzes daļu no kora atdalīja t.s. triumfa loks jeb arka, nereti gandrīz visas altārtelpas platumā. Baznīcās, kurās velvēta tikai altārtelpa, bet draudzes telpu sedz līmenisks koka pārsegums, šis triumfa loks veido plašu atvērumu. Pārvelvējot arī draudzes daļu, turklāt Vācijā un Zviedrijā vēl šodien atrodamajā divjomu risinājumā (ar vienu telpas vidū celtu pīlāru, kurš uztver visas četras velvju šķirējarkas), attiecīgās arkas pieslēgumu altārtelpu nodalošajai sienai parasti atrisināja, šai šķirējarkai nepieciešamo balstošo konsoli izbūvējot tieši virs samērā zemā triumfa loka cekula.

Ap 1200. gadu Vācijā, Vestfālenes zemē, celtnu romānisko formu lietojums sāka mazināties, to vietā nākot t.s. reiniskajām būvformām, – iesākās pārejas stils (romānika – gotika). Pārsvārā gan tikai 14. gs. viens no

izplatītākajiem interjera risinājumiem bija: divjomu telpa ar diviem līdzīgiem pīlāriem, viens – draudzes telpas centrā un otrs – triumfa loka priekšā. Triumfa loku nu pārdalīja tā priekšā aizbūvētais otrs pīlārs draudzes telpas velvējuma šķirējarku un ribu drošākai uztveršanai.⁴

Altārtelpas sienai pietuvinātais un tādējādi triumfa loku sadalošais pīlārs vērotājam rada it kā par vienu traveju saīsinātas telpas iespaidu (piemēram, Iselhorstas un Šteinhagenas baznīcā Vestfālenē, Nūra Melbijas (*Norra Mellby*) baznīcā Zviedrijā u.c.).

Pārejas stila iezīme – pusloks kā pusaplim tuvs, neizteikts smailloks – vērojama arī Ikšķiles baznīcā, taču Ikšķilē senie celtnieki lietojuši līdz šim nekur citur neatrastu risinājumu, viena, uz altārtelpas robežas ar pīlāru sadalīta triumfa loka vietā izveidojot loku pāri. Velvju šķirējarku tur uztver šo dubultloku dalošās masīvās, apaļās kolonnas – pīlāra – konsolkolonete jeb balsteklis. Tā ieapaļajā konsolē ieraudzītās dekora paliekas tad arī īpaši saistīja sagrautās baznīcas pētnieku uzmanību pirms septiņdesmit četriem gadiem.

Vispirms atcerēsimies, ka 1879. gadā nesaudzīgi un radikāli pārbūvēto, bet 1915./16. gadā kara darbībā sagrauto baznīcu pēc vienpadsmit gadiem sāka pētīt zviedru arheologs LU viesprofesors Dr. Helge Čellīns (*Helge Kjellin*), piedaloties jaunajam latviešu arhitektam Osvaldam Tilmanim. Šajos arheoloģiskajos izrakumos gūtos novērojumus un slēdzienus aktīvi pauda arī arhitekts Pauls Kampe. Tā kā H. Čellīns neturēja doto vārdu un viņam līdzdotos pētījumu materiālus tā arī netika publicējis, varam balstīties vienīgi uz sekojošajām pāris tālaika latviešu pētnieku paustajām atziņām publikācijās.

Salīdzinot Ikšķiles baznīcas visai īpatnējo kolonnu ar Varnhemas klostera baznīcas (Zviedrijā, celta XIII gs. sākumā) loku konzoļiem, redzam pilnīgi analogus izveidojumus, pusapaļus konzoļus, profilējumus un pieclapainas rozetes (skat. Johnny Roosval, *Det baltiska Nordens kyrkor*, 1924). Šāda pieclapaina rozete, stipri apdauzīta, atradās arī uz Ikšķiles baznīcas kolonnas konzoļa pēc viņas notīrīšanas (O. Tilmanis).⁵

Vēl pieminēsim, ka Ikšķiles baznīcas vienīgais uzglabājies izgreznojums – pieclapaina rozete, kas atradās augšā minētā puslodes veidīgā kolonnas balsteklī, ir motīvs, kas bieži sastopams Gotzemes celtniecībā. Prof. Kjellīns aizrāda, ka Gotzemes celtniecībā XIII gs. beigās un XIV gs. pirmajā pusē līdzīgas rozetes

sastopamas bieži [...], cerams, ka daudzas XII gs. beigās un XIII gs. celtās Gotzemes baznīcas nākotnē sniegs arī mums atbildi vēl uz dažu labu jautājumu par Latvijas celtniecību vēsturisko laiku sākumā (P. Kampe) (1. att.).⁶

Senceltnes drupām nonākot pētnieku uzmanības lokā, protams, tika arī uzmanīgi pārlasīta vieta Indriķa hronikā par jau iepriekš pieminēto Gotlandes dzirkaļu darbību Ikšķiles pils un, varētu domāt, arī baznīcas celtniecībā. (Minētais, starp citu, iekļāvās 20. gadu otrajā pusē Latvijā vērojamajā sabiedrības interesē par senajiem sakariem ar Zviedriju un zviedriem vispār, tāpat kā par zviedru zinātnieku pētījumiem Ikšķilē, un nedaudz vēlāk, veicot izrakumus skandināvu senkapos Grobiņā.)

Kā redzējām iepriekš, O. Tīlmaņa un P. Kampes izteikumos atrodam tikai norādes uz dažām Ikšķiles baznīcas arhitektūras dekora analogijām Zviedrijā un zināmu cerību pētījumus turpināt nākotnē. Šī apcerējuma autoram nav zināms, vai minētie arhitekti, 1927. gada pētījumus 30. gadu sākumā aplūkojot, vēlāk būtu atgriezušies pie joprojām neskaidro celtniecības vēstures jautājumu risināšanas mēģinājumiem, meklējot analogijas arī citur. Hronikā minētie Gotlandes dzirkaļi un baznīcas drupu pētnieku konstatējums par Gotlandes baznīcās bieži sastopamo pieclapu rozeti tad arī kļuva par cieši saistītiem jēdzieniem, Ikšķiles baznīcā uzieto, akmenī kalto dekora detaļu vilinot uzskatīt gandrīz vai par seno meistaruru tiši atstātu piederības zīmi...

Atzīmēsim, ka Indriķa hronikā (kas ietver vēstures posmu no 1184. līdz 1227. gadam) dažādā kontekstā minētu Gotlandes un Visbijas vārdu varam sastapt reizes divdesmit, un ciešo ģeopolitisko saišu fakts, protams, īpašu izcēlumu neprasa.

Pie rozetes nedaudz pakavēsimies.

Kas ir šis simbols? Īsumā par to, ko šajā sakarā varam uzzināt, pārļapojojot dažas vārdnīcas.

Senās Ķīnas un Japānas emblemātikā bijis izplatīts pieclapaina plūmju vai ķiršu zieda motīvs, un šādam dabas dotam lapu skaitam varētu atbilst arī t.s. tautas matemātikā izveidojusies attieksme pret skaitli 5: rokas pieci pirksti, nepārskaitlis kā Dieva, bet pārskaitlis – Sātana skaitlis; pret ļauniem gariem domātā pentagramma u.tml. Iespējams, ka tas instinktīvi mudinājis biežāk pievērsties attēlojamo ziedu pieclapainajam variantam arī tad, kad jau kristietības triumfa gadsimtos par vienu no iemīļotāka-

1. att. Ikšķiles baznīcas romāniskā kolonna un kolonetes (balstekļa) konsole ar noskaldīto pieclapu rozeti.

(Attēli no O. Tilmaņa raksta, 1927)

jiem simboliem kļuva tieši roze, saistāma ar Kristus ciešanu un Jaunavas Marijas kultu. Pieclapainā zieda formu vēlāk apvija leģendām par krustakaru gaitām un to saitēm ar Svēto zemi un tās auguvalsti. Rozete kā simbols laika gaitā kļuva par izplatītu dekora elementu, jau izsenis lietotu heraldikā, dekoratīvajā tēlniecībā un glezniecībā; tā ir vairāku Eiropas pilsētu un aristokrātisko dzimtu ģerboņos.

Tuvāk noskaidrot Ikšķiles rozetes saistību un izcelsmi (jau pēc Otrā pasaules kara), apmeklējot arī pašu Zviedriju, šī raksta autors praktiski varēja mēģināt tikai pēc *dzelzs priekškara* sabrukšanas, bet nu jau laikā, kad kādreizējā problēma jau sen bija zaudējusi savu aktualitāti, taču ne tās nozīmīgumu, jo tā ir ciešā sakarā ar mūsu mūra arhitektūras pirmsākumu datēšanu. Ar intriģējošiem un joprojām līdz galam neatrisinātiem jautājumiem.

Zviedru Ikonogrāfijas arhīvā (*Ikonografiskt arkiv*) tieši par pieclapu rozeti kā atsevišķu simbolu nav atrodams nekas, arī zinātnisku publikāciju nav. Izrādījās, ka dažviet gan (piemēram, Varnhemā un Gudhemā) kādreizējo cisterciešu klosteru celtnēs vai to atliekās saglabājušās dekora rozetes mūsdienās vismaz mutvārdu interpretācijā zināmā mērā tiek izceltas cita dekora vidū, taču bez kāda īpaša to nozīmes vai izcelsmes skaidrojuma.

Romāniskajā Lundas katedrāles 12. gs. interjerā pa sīkai rozetei, stilam atbilstoši, atrodamas kolonnu korintisko kapiteļu abaka vidusdaļā, bet krāšņa pieclapu rozete ar izteikti simbolisku nozīmi rotā arhibīskapa Birjera Gunnarsona (*Birger Gunnarsson*) sarkofāgu, ko 1512. gadā akmenī kalis Vestfālenes meistars Ādams van Dīrens (*Adam van Düren*). Tātad rozete dekorā vismaz četru gadsimtu garumā...

Pavisam īpatnējs un agrīns rozetes simbols tomēr atradās katedrāles fasādē. 19. gs. otrajā pusē romānikas formās pārbūvēto torņu nelielajā sānportālā, kas arī veidots pseidoromāniskās formās, timpanona aizpildījumam izmantots 12. gs. Lundā un tās apkārtnē pazīstamā akmeņmeistara Mortena (*Marten Stenmästare*) darbs (viņa kalumi rotā arī citus Lundas katedrāles portālus): tas ir 12. gs. darināts akmens cilnis, kas katedrāles torņu pārbūves laikā pārvests no nojauktās Sv. Gara hospitāļa baznīcas. Meistara rokrakstam raksturīgo grotesko dzīvnieku (lauvu?) reljefa kompozīcijā iekļauta neliela, masīva, vienkāršas formas pieclapu rozete (zieds, zvaigzne?), domājams, kā figūru masu kompozicionāli līdzsvarojošs elements, tomēr – simbols (2. att.).

Ap 12. un 13. gs. miju izbūvētā, jau pieminētā Vesterjētlādes cisterciešu klostera – Gudhemas – drupās rozete kā iemīļots dekora elements redzama pat nedaudzajos saglabājušos skulpturālo atlieku fragmentos – kapiteļos, arī akmenī kaltās svētītā ūdens izlietnes (piscīna) iekšpuse veidota piecdaļīga.

Lielajā Varnhemas klostera baznīcā 13. gs. velvju masīvās (sārtā kaļķakmenī kaltas – kā Ikšķilē!) konsolkolonetes (jeb balstekļi) apakšpusē rotātas ar augstuma dēļ diezgan grūti saskatāmu, uz leju vērstu, nelielu pieclapu rozeti.

Lai gan pašā Gotlandē simbola meklējumos izdevās aplūkot vairāk nekā ceturto daļu no lielā (turpat simts) salas seno baznīcu skaita, tikai divos no 13. gs. pārbūvētajiem 12. gs. dievnamiem – Gothemā (12./13. gs.)

2. att. Pieclapu rozete 12. gs. timpanonā, kas 19. gs. beigās iebūvēts Lundas katedrāles pseidoromāniskās rietumu daļas dienvidu portālā

un Nīdalas cisterciešu klostera drupās Romā (1164) – nelielas pieclapu rozetes iekļautas romāniska kapiteļa vai velvju konsoles dekorā. Taču, līdzīgi H. Čellīnam, varam uzskatīt, ka rozetes visplašākā izplatība Gotlandē galvenokārt saistās tieši ar 14. gs. un tieši kā dekors portālam.

Ka 14. gs. pieclapu rozetei piemītusi nepārprotami izcelta simbola nozīme, liecina Visbijas Sv. Katrīnas (S:t. Karin) baznīcas drupu iekštelpā skatāmais: ne vien kāda sānjoma 13. gs. pirmās puses velvju šķirējarkas konsoles dekorā ietverta, izteikta piecstūra formā veidota rozete, bet – rozete virs baznīcas kora ziemeļu izejas kā tās gotiskā portāla timpanona vienīgais rotājums (3., 4. att.). Lielākā un skaistākā rozete no redzētajām un turklāt kā nenoliedzami uzsvērts simbols.

Ap 19./20. gs. miju veikta šīs baznīcas drupu iekštelpu dekora atlieku fotofiksācija, kā arī minētā portāla uzmērojums (materiāli glabājas Stokholmā, Valsts antikvaritāšu pārvaldei piederošajā Antikvāriski topogrāfiskajā arhīvā, ATA). Ap 1925. gadu Merta Ekhofa (*Märta Eckhoff*) sarakstījusi

grāmatu "*Stenarna tala*" (Akmeņi runā).⁷ Nodaļu, kura latviski sauktos *Zieds sv. Katrīnā, Visbijā*, autore veltījusi mūs interesējošai rozetei, sniedzot nostāstu par tās izcelšanos. Tas saistīts ar ķēniņmeitas – Katrīnas no Aleksandrijas – pievēršanos kristietībai. Fabula ir sekojoša.

3. att. Pieclapu rozete
velvju šķirējarkas
konsoles dekorā Visbijā,
Sv. Katrīnas baznīcas
drupās

Neraugoties uz imperatora Maksentija (valdījis no 306. līdz 312. gadam) draudiem, Katrīna atsacījusi atgriezties pie elkdievības, par ko 307. gadā tikusi mocīta ar ratu un sodīta ar nāvi, nocērtot galvu. Debesu eņģeļi, ceļā pavadīdami divdesmit dienas, dekapitēto ķermeni aiznesuši uz Sīnaja kalnu, kur tas ticis apglabāts ar lielu godu.⁸ Virs Katrīnas kapa vēlāk uzcelta kapela, ap kuru svētcēlnieki redzēja apvītu rubīnsarkanu

anemoņu ziedu viju. Katra zieda centrā bijusi apaļa, paugurveida putekšņa, ko ietvērušas maigi izliektas, vizuļojošas rubīnsarkanas ziedlapas. Visbijas Sv. Katrīnas franciskāņu klostera mūks Johanness bija lasījis leģendu par Aleksandrijas sv. Katrīnu un, ilgu pārņemts, devies uz Sīnaju.

4. att. Pieclapu rozete
(Sīnaja zieds) virs Visbijas
Sv. Katrīnas baznīcas kora
izejas, gotiskā portāla
timpanonā

Būdams aizgrābts no redzētajām anemonēm, viņš vienu ziedu atvedis mājās, brīnumainā kārtā saglabājušos svaigu visu tālo ceļu. Brālis Johanness sapratis zieda valodu, un viņam tas šķitis simbolizējam pašu svēto Katrīnu. Mākslās apdāvinātajam un darbos prasmīgajam klostera brālim tika atļauts ziedu izkalt akmenī baznīcas jaunceļamās altārdaļas portālā. (Minorītu klostera gardiāns Alberts Ostinhūze (*Albertus Ostinchuse*))

1374. gadā par simts sudraba markām bija iegādājies gruntsgabalu, lai pagarinātu Sv. Katrīnas baznīcas altārdaļu; 1376. gadā Linčepingas bīskaps Nikolajs ielicis pamatakmeni, un pēc divpadsmit gadu darba, 1388. gadā, jauno altārdaļu iesvētījis Upsalas arhibīskaps Henriks. Tās tad arī būtu šī rotājuma datējums.)

Zieds ticis izkalts interjera pusē, nevis kā parasti – izvietojot dekoru portāla ārpusē. Johanness uzskatījis, ka viņa dvēselei tik dārgajam ziedam jāatvēr īpaša vieta, lai ļaudis, atstājot baznīcu, būtu sagatavotāki un uzņēmīgāki zieda iespaidam, kurš, līdzīgi sargzvaigznei, atrastos virs viņu ceļa mājup...

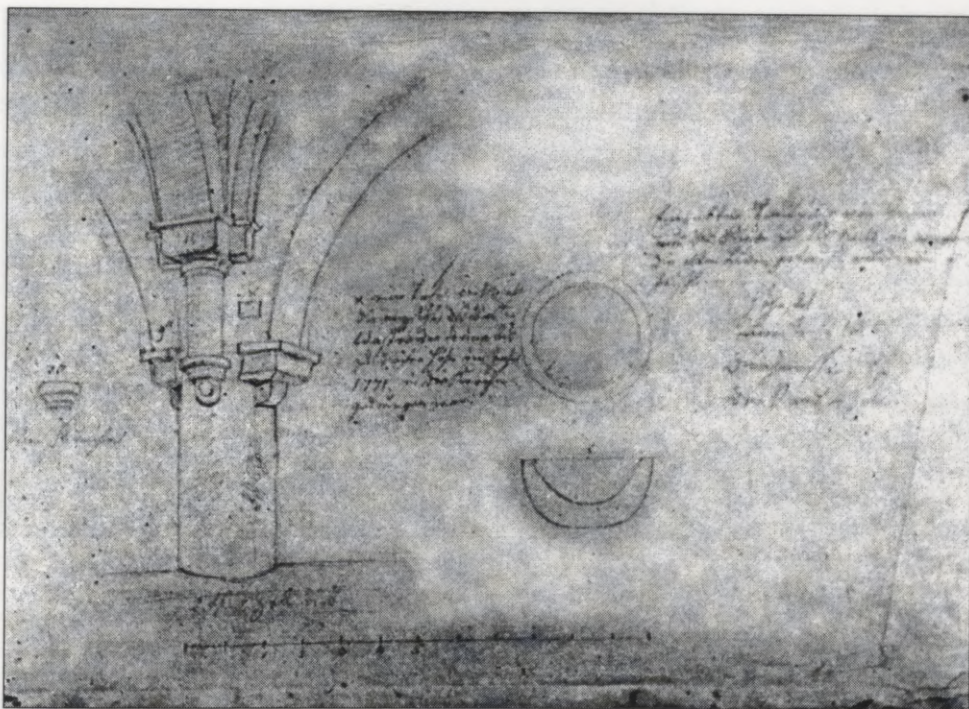
Tiktāl īsumā par būtiskāko Mertas Ekhofas romantiskajā nostāstā.

Varētu uzskatīt, ka Visbijas skaistais piemērs iedvesmojis daudzo Gotlandes baznīcu 14. gs. gotisko portālu veidotājus iekļaut šo cēlo simbolu savos darinājumos, taču šim simbolam, akmenī kaltam vai freskās gleznotam, kā redzējām, ir arī agrināks datējums.

(Ka vēl pagājušā gadsimta sākumā pieclapu rozete Zviedrijā bijusi iecienītu simbolu vidū, liecina Dienvidzviedrijā jau pieminētā 11. gs. Nūra Melbijas baznīca, kurai virs 1917. gadā piebūvētā torņa ieejas tā autors arhitekts Teodors Volīns (*Theodor Vahlin*) novietojis skaistu pieclapu rozeti. Kā to savā vēstulē Dr. R. Sernesam (*Sörnäs*) paudis Lundas Universitātes vēstures muzeja profesors Ēriks Sintio (*Erik Cinthio*), viņš saskata šī veidojuma lielu līdzību ar iepriekš pieminēto rozeti uz arhibīskapa Birjera sarkofāga Lundas katedrālē.)⁹

Ar šo mēs varētu noslēgt nelielo ieskatu mūs interesējošā simbola nozīmē un izplatībā zviedru zemē un atgriezties Ikšķilē ar tās neatrisinātajām (pilnībā vairs neatrisināmām?) problēmām.

Pirms mēģināt noteikt Ikšķiles rozetes rašanās laiku, jānoskaidro šī darinājuma saistība ar pašu apaļo kolonnu, pie kuras tas atrodas. Īpaša nozīme piešķirama pašas rozetes skulpturālajam izveidojumam, kas, starp citu, nepieļauj varbūtību, ka tā varētu būt bijusi kā jau esošā noapaļotās formas konsolē kaut kad vēlāk iekalts, iedziļināts reljefs. Līdz šim vienīgā grafiskā liecība ir K. fon Ungerna-Šternberga 19. gs. sākumā izgatavotā kolonnas skice, kurā saskatāmā rozete arī šķiet plastisks darinājums. Jānožēlo, ka detalizētāka un skaidrāka attēla mūsu rīcībā nav (5. att.).¹⁰

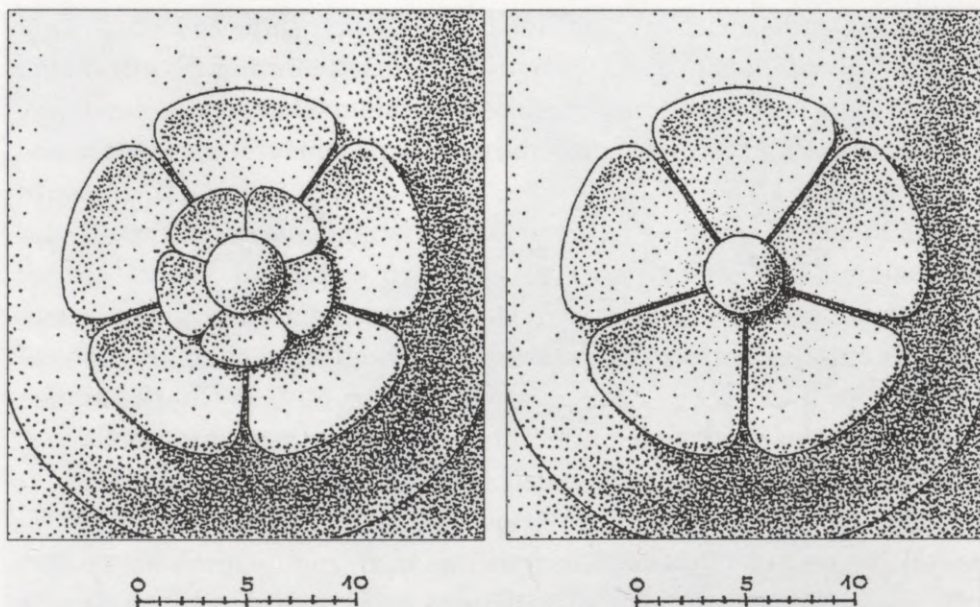

5. att. Ikšķiles baznīcas interjera detaļas. 1829. gads.

K. fon Ungerna-Šternberga zīmējums

Varam diezgan ticami rekonstruēt šī darinājuma pazudināšanas (nokalšanas) apstākļus saistībā ar 1879. gadā izdarīto baznīcas pārbūvi. Pēc baznīcas ilgā pastāvēšanas laika vairākiem posta gadsimtiem arī rozete būs vairāk vai mazāk cietusi, un pārbūves autors J. D. Felsko tādu to nebūs uzskatījis par saglabāšanas (kur nu vēl tolaik – restaurēšanas) vērtu, bet licis to nokalt, sagatavojot virsmu visas kolonnas gludai apmešanai. 1927. gadā, atsedzot nodauzīto vietu un attīrot to no javas paliekām, pētnieku skatam tad nu atklājās noskaldījums ar pieclapainu kontūru, radīts javas labākai saistībai ar akmeni. Ja rozete būtu tikai kā iedziļinājums konsoles virsmā, noskaldīšana būtu bijusi lieka.

Secinājums: izvīrziņa, plastiska rozete nepārprotami liecina par tās vienlaicīgumu ar pašu kolonnu, tātad ar baznīcas celtniecības laiku. (Šo rindu autors izstrādāja divas savas versijas par noskaldītās rozetes izveidojumu, 6. att.)

6. att. Ikšķiles pieclapu rozetes rekonstrukcijas mēģinājums. Varianti

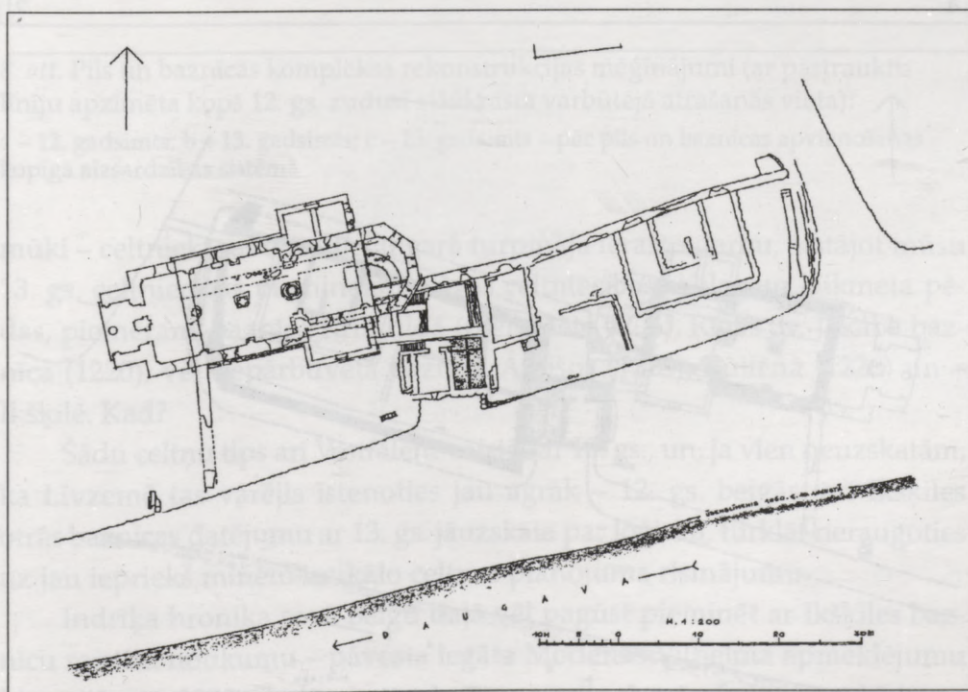
Jau atzīmējām, ka krustakaru laikā no Svētās zemes atceļoja dažādi, it kā ar teiksmainām īpašībām apveltīti augi, piemēram, t.s. augšāmcelšanās augs jeb Jērikas roze un jau aplūkotā Sīnaja anemone, taču Ikšķilei ar pēdējo saistības nevarētu būt kaut vai vēlīnā datējuma dēļ un arī tāpēc, ka Visbijas baznīcā šis zieds, pēc nostāsta, simbolizēja sv. Katrīnu. Lai gan samērā dīvainā kārtā nav saglabājusies norāde par Ikšķiles dievnama patrocīniju, tomēr pastāv uzskats, ka tā, kā pirmā Māras zemes katedrāle, bija veltīta sv. Marijai. Varbūt roze kā Dievmātes simbols?

Bija jābūt svarīgam motīvam, kas pamudināja radīt šo izmēros necilo, bet tik iespaidīgi eksponēto rozeti. Varbūt vēl kādu skaidrojumu var atrast citur?

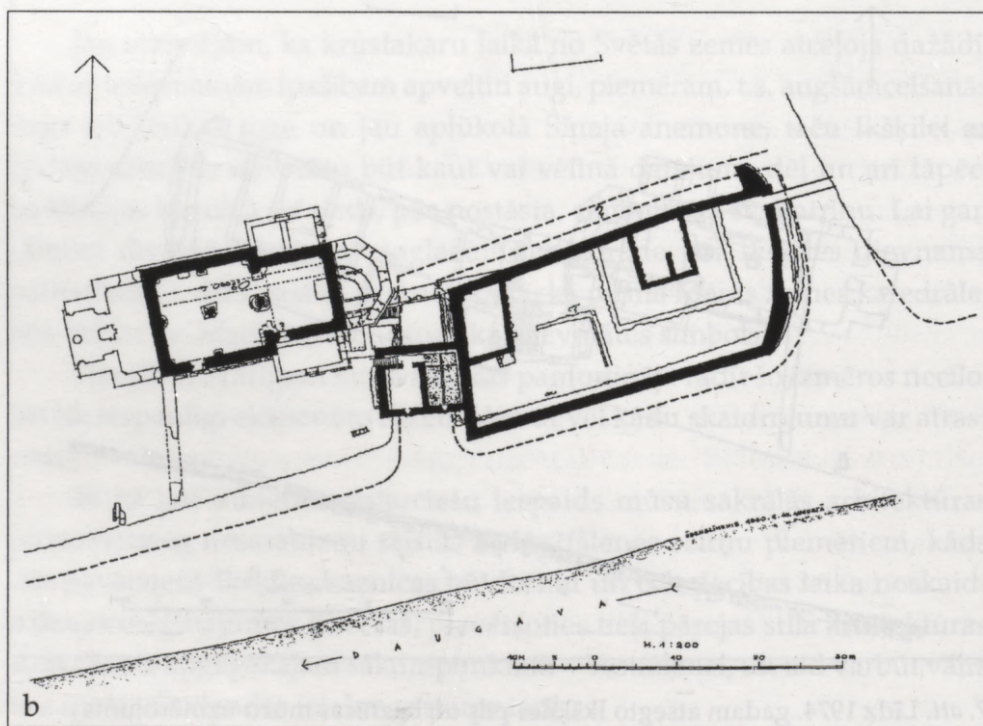
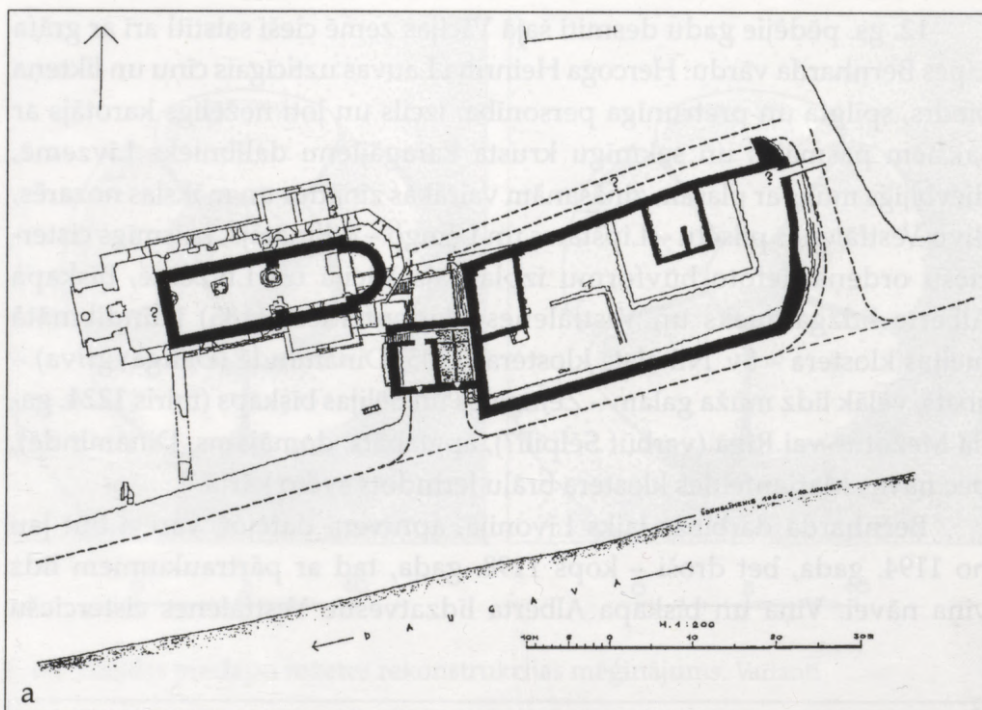
Tā kā jau minētais cisterciešu iespaids mūsu sakrālās arhitektūras pirmsākumos nesaraujami saistās ar Vestfālenes celtnu piemēriem, kāds cits pavērsiens Ikšķiles baznīcas būvformu un celtniecības laika noskaidrošanas mēģinājumos paveras, pievēršoties tieši pārejas stila arhitektūras strāvojuma auglīgākajam sākumpunktam – Vestfālenei, un tad varbūt vairs bez īpašās Gotlandes ietekmes starpniecības.

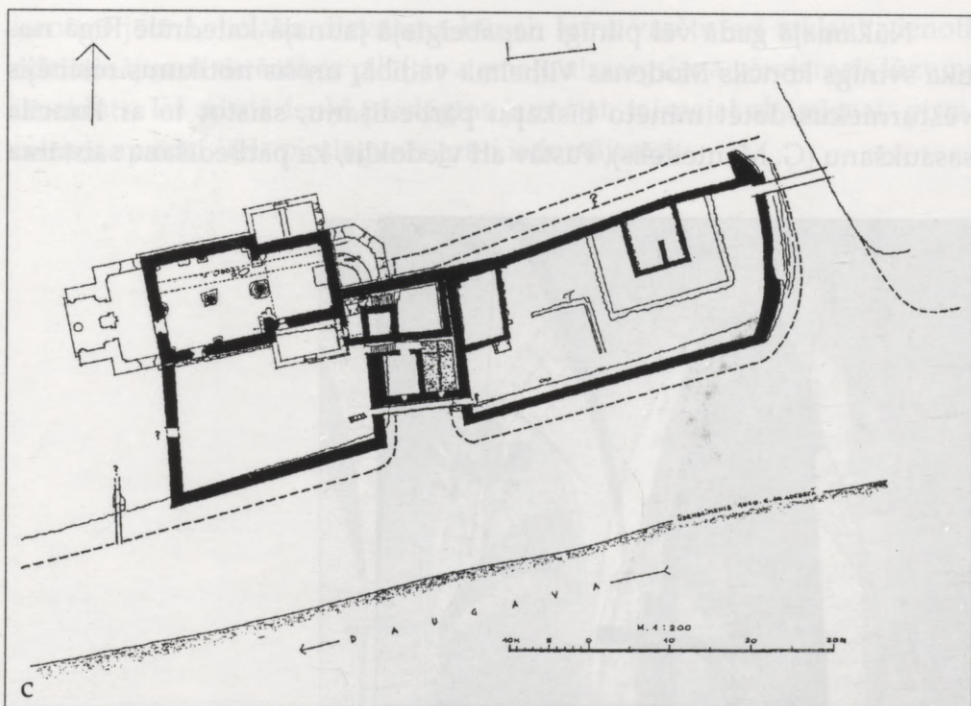
12. gs. pēdējie gadu desmiti šajā Vācijas zemē cieši saistīti arī ar grāfa Lipes Bernharda vārdu. Hercoga Heinriha Lauvas uzticīgais cīņu un likteņa biedrs, spilgta un pretrunīga personība: izcils un ļoti nežēlīgs karotājs ar sakšiem pašmājās un sekmīgu krusta karagājienu dalībnieks Līvzemē, dievbijīgs mūks ar plašām zināšanām vairākās zinātņu un mākslas nozarēs, divu Vestfālenes pilsētu – Lipšstates un Lemgo – dibinātājs, kaismīgs cisterciešu ordeņa lietoto būvformu izplatītājs Vācijā un Līvzemē, bīskapa Alberta līdzgaitnieks un Vestfālenes Marienfeldes (1185) jaundibinātā meitas klostera – Sv. Nikolaja klostera (1205) Dinamindē (Daugavgrīva) – abats, vēlāk līdz mūža galam – Zemgales un Sēlijas bīskaps (miris 1224. gadā Mežotnē vai Rīgā (varbūt Sēlpilī?), apglabāts, domājams, Dinamindē), pēc nāves Marienfeldes klostera brāļu ierindots svēto kārtā.¹¹

Bernharda darbības laiks Livonijā, aptuveni datējot, varēja būt jau no 1194. gada, bet droši – kopš 1198. gada, tad ar pārtraukumiem līdz viņa nāvei. Viņa un bīskapa Alberta līdzatvestie Vestfālenes cisterciešu

7. att. Līdz 1974. gadam atsegto Ikšķiles pils un baznīcas mūru uzmērojums

8. att. Pils un baznīcas kompleksa rekonstrukcijas mēģinājumi (ar pārtrauktu līniju apzīmēta kopš 12. gs. zudusī stāvkrasta varbūtējā atrašanās vieta):
a – 12. gadsimts; b – 13. gadsimts; c – 13. gadsimts – pēc pils un baznīcas apvienošanas kopīgā aizsardzības sistēmā

mūki – celtnieki savu tradīciju garā turpināja ierasto darbu, atstājot mūsu 13. gs. celtniecības pieminekļos savas celtniecības skolas un laikmeta pēdas, piemēram, baznīca Krimuldā (pieminēta 1206), Rīgas Sv. Jēkaba baznīca (1220), vēl nepārbūvētā baznīca Āraišos (1225), Rūjienā (1226) un – Ikšķilē. Kad?

Šādu celtnu tips arī Vestfālenē saistās ar 13. gs., un, ja vien neuzskatām, ka Līvzemē tas varējis īstenoties jau agrāk – 12. gs. beigās, arī Ikšķiles otrās baznīcas datējumu ar 13. gs. jāuzskata par loģisku, turklāt neraugoties uz jau iepriekš minēto unikālo celtnes plānojuma risinājumu.

Indriķa hronika savā beigu daļā vēl pagūst pieminēt ar Ikšķiles baznīcu saistītu notikumu – pāvesta legāta Modenas Vilhelma apmeklējumu Livonijā, ap 1225. gada septembri tur godinot arī abu pirmo bīskapu kapavietas.

Nākamajā gadā vēl pilnīgi nepabeigtajā jaunajā katedrālē Rīgā notika svinīgs koncils Modenas Vilhelma vadībā, un šis notikums rosinājis vēsturniekus datēt minēto bīskapu pārbedīšanu, saistot to ar koncila sasaukšanu (G. Manteifelis). Pastāv arī viedoklis, ka pārbedīšana saistāma

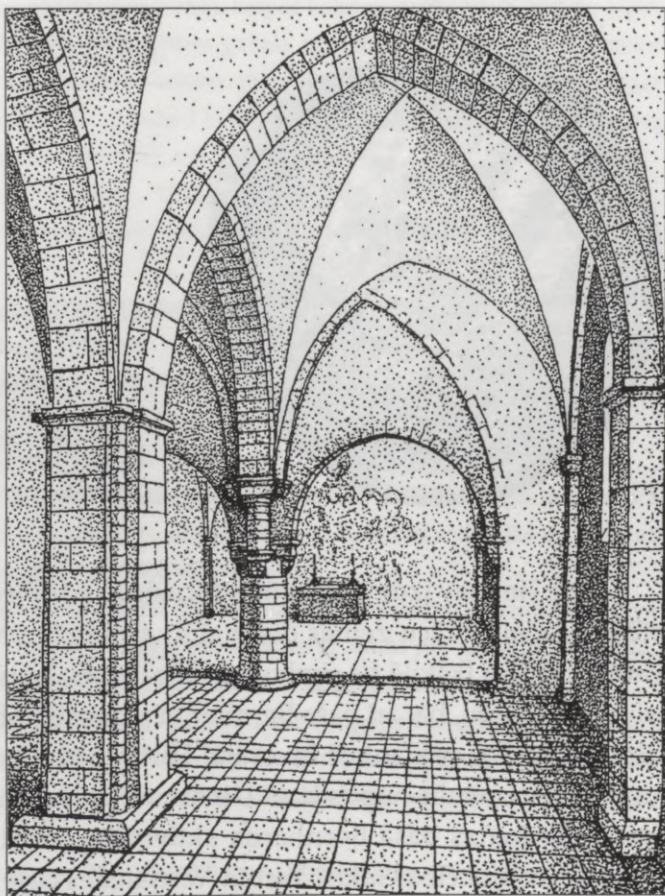

9. att. Nūra Melbijas baznīca Zviedrijā (datēta ar 11. un 12. gs.; divjomu velvējuma sistēma – 14. gs.)

ar vēlēšanos uzsvērt jaunceltās katedrāles nozīmīgumu, turklāt notikusi tikai ap 1229./30. gadu (B. U. Haukers).¹² Lai arī šiem datējumiem trūkst dokumentāla apstiprinājuma, varam tomēr uzskatīt, ka bīskapu mirstīgās atliekas no baznīcas izņemtas laikposmā no 1226. līdz 1230. gadam.

Nemēģinot apšaubīt abas iepriekš minētās pārbedīšanas motivācijas, var rasties arī jautājums, vai šai pārbedīšanai nevarēja būt vēl kāds tīri praktisks iemesls – varbūt tā bijusi saistīta ar pāvesta legāta kādu izteiktu

ierosmi jauna, lielāka dievnama būvei, kuru varētu arī iekļaut vienotā nocietinājumu sistēmā ar pili (tās ziemeļu aizsargsienā vērojamais lūzums izveidots, lai taisnā leņķī pieslēgtos jaunajai, taisnajai altārsienai; pirmceltnes apsīdai šāds pieslēgums grūti iedomājams).

10. att. Ikšķiles baznīcas interjers 13. gadsimtā.

Rekonstrukcija

Tā virs nojaucamās, izteikti romāniskās pirmceltnes varēja tikt uzbūvēta jauna, Vestfālenes cisterciešu garā īstenota romānikas–gotikas pārejas arhitektūras celtne, divjomu (vēlāk ar smailloka velvēm segta), ar taisno kora noslēguma sienu, pie kuras jaunajā altārtelpā jaunā altāra menza atradās tikai nedaudz novirzītā vietā kā Meinarda laika pirmceltnē. Celtne ar romāniskām, pusaplocei tuvām arkām un ar drukno, apaļo kolonnu un pieclapu rozeti uz tās (7.–10. att.).

Šeit nu mēs sastopamies ar aplūkojamo simbolu vēl kādā sakarā: Lipes Bernharda dzimtas vāpenī (domājams, ap 1200. gadu, varbūt pat agrāk), kā arī Ziemeļreinas–Vestfālenes zemes un tās pilsētu – Lipštes un Lemgo ģerboņos ir pieclapu rozete, turieniešiem pazīstama kā Lipes roze (*lippische Rose*) (11. att.).¹³

11. att. Lipštes pilsētas zīmogs no 1231. gada.

(Foto: Ministeres Valsts arhīvs, Marienfeldes klostera senraksts Nr. 74. Grāmatā: *Leidinger P. Die Stadtgründung Lippstadts 1184 und die Anfänge der Städtepolitik in Westfalen.* – Paderborn, 1996. – 40 S.)

Līdz šim nav izdevies iegūt informāciju par pieclapu rozetes lietojumu atbilstošā laika vācu zemes dievnamu arhitektūras dekorā, taču – vai nevarētu būt, ka Ikšķilē šis simbols tomēr lietots, lai uzsvērtu ne vien Vestfālenes cisterciešu, bet arī paša Bernharda personības lomu dievnamu celtniecībā kristietībai pakļautajā Livonijā? Varbūt tāds simbols bija arī 1228. gadā kuršu un zemgaļu nopostītajā Dinamindes klosterī? Līdz šim gan nekur nav apliecinātas paša Bernharda aktivitātes tieši Ikšķilē, tāpat kā jaunas baznīcas celtniecības fakts. Varbūt Vestfālenes cisterciešu celtnieki, izkaļot Lipes rozi Ikšķiles baznīcas kolonnai, tādā veidā vēlējās godināt sava celtniecības darba iedvesmotāja – nesen mirušā Lipes Bernharda piemiņu?

Pagaidām noteiktu atbilžu šiem jautājumiem nav, ir tikai vairāk vai mazāk iespējamās versijas, taču nenoliedzams ir fakts, ka tādā traktējumā kā Ikšķiles baznīcā aplūkotais simbols nav sastopams nekur citur, un, lai arī kāds būtu šī simbola idejiskais saturs, arī šis apstāklis padara mūsu seno akmens celtni unikālu. Arī vēl šodien, kad rozetes vietā ir vairs tikai apskaldītais laukumiņš un to pašu sedz mākslīgās salas uzbērums.¹⁴

Atsauces

- ¹ Jansons G. Ikšķiles baznīcas un pils arhitektūra (12.–13. gs.) // LZAV, A. – 1993. – 12.–18. lpp.
- ² Šādu pieņēmumu joprojām pauž arī vācu vēsturnieki. Tomēr šķiet, ka, ja arī misijas darba pašos pirmsākumos Meinardam varēja kalpot koka pagaidu būve, tad tā, tāpat kā mūra pirmceltne, atskaitot iegūtā zemes gabala novietni, nevarēja tieši iespaidot vēlāk izveidoto kopējo aizsardzības sistēmu. (Sk., piem.: Jänig B. Die Anfänge der Sakraltopographie von Riga. No: Manfred Hellmann, Studien über die Anfänge der Mission in Livland. – Sigmaringen, 1989. – S. 123–158.)
- ³ Svahnström G. Die Kirchen von Visby. – Uddevalla, 1986. – S. 29.
- ⁴ Sassen A. Die mittelalterliche Kirche zu Isselhorst. – Gütersloh; Isselhorst: Hans Georg Baumeister, 2000. – S. 8–10.
- ⁵ Tīlmanis O. Ikšķiles baznīca sakarā ar izrakumiem 1927. gada vasarā // Ilustrēts Žurnāls. – 1927. – Nr. 10. – 318. lpp.
- ⁶ Kampe P. Gotzemes (Gotlandes) salas pagātne un celtniecības pieminekļi // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. – 1927. – Nr. 7/8. – 64. lpp.
- ⁷ Eckhoff M. Stenarna tala. Visby – skisser. – Visby, 1927.
- ⁸ Sīnaja pussalā, pie Džebel Musas, Katrīnas kalnā atrodas 527. gadā Bizantijas imperatora Justiniāna I Lielā celtais Sīnaja klosteris, kur glabājas sv. Katrīnas relikvijas un ko sauc arī par Sv. Katrīnas klosteri (pēc LKV, 38804.–38806. sl.).
- ⁹ Autors pateicas zviedru speciālistiem no Stokholmas Antikvāriski topogrāfiskā arhīva un Lundas Universitātes vēstures muzeja profesoram Ē. Sintio par izradīto atsaucību, kā arī Dr. R. Sernesam par sniegto palīdzību, lai šis nelielais pārskats varētu tapt.
- ¹⁰ Attēlu ap 1960. gadu Igaunijas Vēstures muzejā Tallinā uzgājis vēsturnieks A. Jansons (TAAM 6842/5 G 1043/5 – 33 x 23,2 cm, zīmulis). Sk.: Jansons A. Izografiskais materiāls par Latviju Igaunijas PSR ZA Vēstures muzejā // Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1961. – 3. laid. – 169.–173. lpp.
- ¹¹ Scholz K. Bernhard II zur Lippe. No: Westfälische Lebensbilder. – Bd. XIV. – Münster, 1987. – S. 1–37; Leidinger P. Bernhard II zur Lippe, Heinrich der Löwe und Barbarossa in den Jahren 1181.–1184. No: Ecclesia monasteriensis. – Münster, 1992. – S. 23–43.
- ¹² Kučinskis S. SJ. Svētais Meinards Latvijas apustulis. – Rīga: Klāvs Radziņš, 1993. – 21., 22. lpp.
- ¹³ Veddele P. Die lippische Rose. No: Veröffentlichungen der Staatlichen Archive des Landes Nordrhein–Westfalen. – Detmold, 1978. – S. 1–20.
- ¹⁴ Autors pateicas vācu speciālistiem – Andreasam Zasenam, prof. Dr. Paulam Leidingeram un Dr. Dl. Heincam Zaueram par atsaucību un sarūpēto informāciju.

Gunārs Jansons

DIE FÜNFBLÄTTRIGE ROSETTE DER ALTEN KIRCHE IN IKŠKILE/UEXKÜLL

Zusammenfassung

Die Aufmerksamkeit wird den Problemen der Baugeschichte einer der ältesten Steinbauten im Territorium Lettlands – der Kirche und Burg Ikšķile/Uexküll gewidmet, die entsprechend der Chronik Heinrichs 1184–1186 während der Tätigkeit des Bischofs Meinhard gebaut wurde. Schon während der Bauforschungen 1927 wurde in der Ruine der Kirche unter dem im 19. Jh. gemachten Bewurf eine fünfblättrige Rosette gefunden, die sich auf der Konsole des Dienstes an der Säule in der Mitte des Triumphbogens befand. Es ist zu vermuten, dass die erhabene Rosette während des Umbaus der Kirche 1879 fast völlig abgemeißelt worden ist. Die Ruine wurde 1974 archäologisch völlig freigelegt, aber die Bauetappen der Kirche in Ikšķile sind bis jetzt verschieden erklärt worden. Der Autor schlägt folgende Datierung vor.

Es ist zu vermuten, dass die erste Kirche vom Bischof Meinhard aus Stein im Mörtelmauerwerk mit einer halbrunden Apsis gebaut wurde (Abb. 8a). Der Grundriss mit einer halbrunden Apsis ist den Kirchen Gotlands ähnlich und könnte mit der in der Chronik Heinrichs erwähnten Teilnahme der Steinmetzen Gotlands von 1186 am Bau in Ikšķile verbunden sein.

Die zweite Bauetappe der Kirche in Ikšķile (Abb. 8b) ist mit Einflüssen der Zisterzienser zu verbunden – es wurde eine zweischiffige Kirche mit geradem Abschluss des Chors gebaut. Es gibt leider keine Schriftquelle über die Bauzeit. Man könnte aber vermuten, dass die Anregung zum Bau der neuen Kirche mit dem Besuch in des päpstlichen Legaten Wilhelm aus Modena in Ikšķile 1225 verbunden ist. Nach dem Versetzen der Gräber der ersten livländischen Bischöfe Meinhard und Berthold nach Riga könnte vielleicht der Neubau der Kirche in Ikšķile 1226–1230 stattgefunden haben.

Die Rosette auf der Konsole in Ikšķile ist mit der zweiten Kirche verbunden, und die erhabene Rosette ist gleichzeitig mit der ganzen Säule hergestellt worden. Zuerst wurden die Vorlagen der Rose in Schweden gesucht und festgestellt, dass fünfblättrige Rosetten im Dekor südschwedischer und gotländischer Kirchen schon seit dem 12. Jh. zu begegnen sind, aber die Blütezeit des Verwendens dieses Motivs an den Portalen der Kirchen Gotlands ins 14. Jh. fällt. Darunter kann man als Beispiel die legendäre, mit Sinai verbundene, um 1378 gemeißelte fünfblättrige Rosette am Nordportal der St.-Karin-Kirche in Gotland erwähnen.

Danach wurde ein weiterer Herkunftsort der Rose in Westfalen festgestellt, der mit dem Namen Bernhard zur Lippe verbunden ist. Der Edelherr Bernhard zur Lippe (gest. 1224) hat eine fünfblättrige Rose im Wappen; er ist mit Livland eng verbunden gewesen und hat hier längere Zeit gearbeitet. Vielleicht ist die in Ikškile verwendete "lippische Rose" als ein Zeichen der Bauleute aus Westfalen oder ein Andenken an Bernhard zu erklären?

Die dritte Bauetappe in Ikškile (Abb. 8c) bezieht sich auf das Verbinden der Kirche und der Burg zu einem Baukomplex, es geschah im 13. Jh.

Der Autor dankt den Mitarbeitern der Archive in Stockholm, dem Professor der Universität Lund Erik Cinthio und Dr. Rune Sörnäs, sowie besonders den Forschern der Geschichte und Architektur Westfalens – Herrn Andreas Sassen, Dr. Paul Leidinger und Dr. Heinz Sauer – für die Hilfe im Suchen nach den Vorlagen und Information.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. Die romanische Säule der Kirche Ikškile und die Konsole mit der abgemeißelten fünfblättrigen Rosette.
- Abb. 2. Fünfblättrige Rosette im Tympanon des 12. Jh. der Katedrale in Lund.
- Abb. 3. Fünfblättrige Rosette im Dekor einer Konsole der St.-Karin-Kirche in Wisby.
- Abb. 4. Fünfblättrige Rosette im Tympanon der St.-Karin-Kirche in Wisby.
- Abb. 5. Zeichnung der Details des Innenraumes der Kirche Ikškile von Karl von Ungern-Sternberg 1829.
- Abb. 6. Rekonstruktionsversuche der erhabenen fünfblättrigen Rosette in Ikškile.
- Abb. 7. Aufmessung der bis 1974 freigelegten Mauern der Kirche und Burg Ikškile.
- Abb. 8. Rekonstruktionsversuche des Grundrisses und der Datierung der Kirche und Burg Ikškile (mit unterbrochener Linie wurde die vermutliche Linie des Ufers im 12. Jh. gezeigt): a – 12. Jh., b – erstes Viertel des 13. Jh., c – 13. Jh.
- Abb. 9. Die zweischiffige Kirche Norra Mellby in Schweden (gebaut im 11. und 12. Jh., Gewölbesystem des 14. Jh.).
- Abb. 10. Rekonstruktion des Innenraumes der Kirche Ikškile im 13. Jh.
- Abb. 11. Siegel der Stadt Lippstadt 1231.

Ieva Ose

AIZKRAUKLES ORDENPILS 14.–15. GS. PLĀNOJUMA REKONSTRUKCIJA

Aizkraukles pils atrodas Aizkraukles rajona Aizkraukles pagastā, gaisa līnijā 4 km no Skrīveru dzelzceļa stacijas, Daugavas labajā krastā uz neliela reljefa pacēluma pie Karīkstes upītes ietekas. No viduslaikos ievērojamās ordenpils līdz mūsdienām nelielā platībā saglabājušās vairākus metrus augstas mūru drupas, bet pils korpusu lielāko daļu sedz biezas gruvešu kaudzes. Pils vēsture un arhitektūras paliekas līdz šim nav ne pamatīgāk pētītas, ne precīzi uzmērotas. Tā kā Aizkraukle Livonijas ordenvalsts pastāvēšanas laikā bija nozīmīgs centrs plašam apgabalam – vienai no komturejām, kuras teritorija atradās abos Daugavas krastos, un ievērojams nocietinājums pie svarīgās ūdenssatiksmes maģistrāles, šajā rakstā mēģināts apkopot galvenās ziņas par tās vēsturi un dot pils plānojuma jaunu rekonstrukciju.

VĒSTURES AVOTU ZIŅAS PAR AIZKRAUKLES ORDENPILI

Aizkraukles pils 13.–16. gs. vēstures avotos minēta ar nosaukumu, kuram ir vairākas variācijas. Indriķa hronikas latīņu valodā sarakstītajā tekstā sastop apzīmējumus *Asscrade*, *Ascrade*, *Ascrath*, *Aschrade*,¹ Atskaņu hronikā vidusaugšvācu valodā izmantots *Aschrâte*,² bet senās Livonijas dokumentos lietotas vēl dažas citas vietvārda formas: *Ascharad*,³ *Aschraden*,⁴ *Asschegrad*,⁵ *Asgraden*,⁶ *Aschrode*,⁷ *Aschraten*,⁸ *Aschenrodt*,⁹ *Ascheraden*.¹⁰

Indriķa hronikā Aizkraukle pirmoreiz minēta 1204. gadā, kad turienes lībieši kopā ar lietuvjiem uzbrukuši rīdziniekiem (VIII: 1), bet 1205. gadā Aizkraukles lībiešu koka pili nodedzināja vācu bruņinieki (IX: 9). Aiz-

kraukle bija viens no lielākajiem Daugavas lībiešu centriem, ap 40 m augsts, varens pilskalns Daugavas krastā, ar priekšpili, saukts Augstie kalni jeb Kraukļu kalni, kas atrodas pie Ašķeres upītes.

1211. gadā apgabalā ap Aizkraukli ieguva Zobenbrāļu ordenis.¹¹ Ordeņpils ierīkošanas gads nav precīzi zināms. Atskaņu hronikā atzīmēta pils celšana mestra Venno laikā pirms 1209. gada,¹² kā arī nosaukti Aizkraukles pārvaldnieki Hartmuts, zū *Aschrâten pfleger*,¹³ un Luprehts.¹⁴ Tomēr Atskaņu hronikas hronoloģija ne vienmēr atbilst citu avotu ziņām, tāpēc pētnieki uz šo datējumu nepaļaujas. Vēstures avotos nav arī atrodamas nekādas liecības par Aizkraukles pils celšanu J. G. Arnta minētajā 1224. gadā.¹⁵ Toties dažādos avotos nosauktas vēl vairākas personas, kas 13. gs. pirmajos gadu desmitos bijušas Aizkraukles pārvaldnieki. Jau K. Lēviss of Menārs bija sameklējis faktu, ka 1234. gadā Aizkraukles ordeņpili rezidējis Bernhards, *Magister*, kas varot atbilst vēlākajiem ordeņa komturiem.¹⁶ Vēsturnieka F. Benninghofena pētījumi par zobenbrāļiem ļāvuši viņam secināt, ka laikam jau kopš 1211. gada, bet noteikti 1228.–1230. gadā Aizkraukles pārvaldnieks (*Pfleger, d.h., Meister*) bijis Markvards – viens no tolaik galvenajiem ordeņa pavēlniekiem.¹⁷ Tāpēc pētnieki parasti pieņem, ka Aizkrauklē vācu pils kā aizsargs pret leišu iebrucējiem uzbūvēta 13. gs. pirmajā pusē.¹⁸

Atskaņu hronikā minēts, ka jau 1219. gadā ordeņpils Aizkrauklē bija kļuvusi par nozīmīgu nocietinājumu, kurā dzīvoja 13 ordeņbrāļi.¹⁹ Aizkraukles izvēli par vienu no galvenajām ordeņpilīm un komturejas centru droši vien veicināja apstākļi, ka kopš seniem laikiem netālu bijusi pārceļtuves vieta un tur Daugavu krustoja ceļš, kas no Kurzemes caur Zemgali un Sēliju veda uz Vidzemi.²⁰

Senākie pētnieki²¹ uzskatīja, ka dokumentos minētā Aizkraukles ordeņpils jau 13. gs. būvēta tagadējo pilsdrupu vietā pie Karīkstes upītes ietekas Daugavā, 2 km augšpus Aizkraukles lībiešu pilskalna. Tomēr 20. gs. 70. gados Vladislava Urtāna vadībā veiktie arheoloģiskie izrakumi pierādīja, ka pilskalnā apdzīvotība turpinājusies visu 13. gs. un pat 14. gadsimtā.²² Bez tam izrakumos vairākās vietās atsedza jau agrāk E. Brastiņa konstatēto mūra aizsargsienu, kas apjozusi plakumu.²³ Jāpiebilst, ka pilskalna pakājē kopš 13. gs. pastāvējusi kapsēta un baznīca, kur 1375. gadā apglabāts ordeņa landmaršals Andreass Štenbergs.²⁴ Tāpēc vēsturnieks Ēvalds Mugurēvičs izteicis pamatotu secinājumu, ka sākotnējā ordeņpils

1. att. Aizkraukles pilsdrupas skatā no dienvidaustrumiem.

20. gs. sākuma pastkarte

Aizkrauklē 13. un 14. gs. atradusies libiešu pilskalnā un tikai 14. gs. otrajā pusē celta jauna ordeņpils pie Karīkstes upes; par to liecina arī kāds 1420. gada dokuments, kurā minēta Aizkraukles pils (*husz Aschraden*), kā arī tuvumā esošā vecā pils (*Oldenborch*).²⁵

No 1252. līdz 1480. gadam, kad Aizkraukle bija komturejas centrs, pavisam pili rezidējis 21 ordeņa komturs, kuriem visiem vārdi zināmi.²⁶ Literatūrā publicēti attēli – Aizkraukles komtura 1431. gada karogs ar divām baltām sešstaru zvaigznēm melnā laukā, kā arī trīs zīmogu nospiedumi – 1271. gadā ar Sv. Maurīcija figūru, 1454.–1478. gadā ar divām astoņstaru zvaigznēm un 1555. gada zīmogs ar vienu sešstaru zvaigzni.²⁷ 15. gs. beigās Aizkraukle piešķirta ordeņa landmaršalam, un laikā no 1519. līdz 1561. gadam pili dzīvojuši pieci landmaršala iecelti pārvaldnieki jeb pilskomturi (*Hauskomtur*).²⁸ Aizkraukles komturejas zemes atradās abos Daugavas krastos, turklāt kreisajā krastā, Sēlijā, esošā teritorija bija krietni lielāka par labā krasta apgabalu ap pili. Komturejā bija vēl viena ordeņa blakuspils jeb saimniecības pils – Altene.

2. att. Aizkraukles pilsdrupas skatā no ziemeļaustrumiem. 1958. gads.
A. Caunes foto

Aizkraukles pils vēstures avotos minēta maz. 1451. gada ordeņpiļu vizitācijas laikā Aizkraukles pils aprakstā vārdā nosaukts komturs – reinzemietis Johans Spors, septiņi brāļi bruņinieki un viens priesteris; uzskaitītas pils pārtikas rezerves – sālīta un žāvēta gaļa un zivis, sāls, labība, iesals, kā arī ieroču krājumi – $\frac{1}{2}$ mucas ar bultām, 4 lielgabali (1 *steynbochze*, 3 *fogeler*), 5 lotes bises (*lothbochzen*), 3 arbaleti.²⁹

1488. gada ordeņpiļu revīzijas protokolā ir minēts Aizkraukles pietiekamais nodrošinājums ar pārtiku – labību un gaļu, bet konstatēts, ka bruņojuma – pulvera, šauteņu, bultu un arbaletu – esot bijis maz.³⁰ Pulvera, lielgabalu un šauteņu pieminējums abu revīziju laikā liecina, ka pils 15. gs. otrajā pusē bija piemērota aizsardzībai ar ugunsieročiem. Vēl no avotiem zināms, ka Aizkrauklē dzīvojis ordeņa zirgkopības pārvaldnieks – *Rune-marschal*, tas norāda uz zirgu audzētavu – ķēvnīcu pie pils.³¹

16. gs. pirmajā pusē ordeņmestri vairākkārt izlēņojuši zemes Aizkraukles draudzē. Tomēr šajos dokumentos pils reizēm minēta tikai kā viens no punktiem, gar kuru gājusi lēņa robeža. Pie Aizkraukles pils

pastāvējis miestīnš (*hakelwerck*), un kādā 1527. gadā izdotajā lēņa dokumentā minēta arī kroga vieta miestīnā.³²

Pie Aizkraukles pils atradusies ordeņbrāļu kapsēta. Aizkraukles pagasta Baznīcdūju māju klēts pamatos bijuši iemūrēti divi 15. gs. akmenskalumi – kapakmens un bruņinieka kapakrusts, kas esot atrasti pilsdrupās. 1930. gadā tie abi pārvesti uz Brīvdabas muzeju Rīgā.³³ Tomēr iespējams, ka māju saimnieki akmeņu iegūšanas vietu precīzi nav atcerējušies. Pilsdrupās varēja atrasties tikai kapuplāksnes, ja kapelā viduslaikos būtu notikusi apbedīšana. Tomēr vairāk iespējams, ka kapakmeņi nākuši no pilij netālās kapsētas. 19. gs. vietējie iedzīvotāji vēl zinājuši stāstīt, ka augšpus pilsdrupām, starp pili un pāris verstu attālo muižu, Daugavas krastā liela līdzenuma vidū kādreiz esot bijis reljefa paaugstinājums – veca bruņinieku kapsēta, saukta par Krustu kalniņu; tur esot uzcelts muižas labības šķūnis.³⁴

16. gs. vidū Aizkraukle bijusi labi nocietināta aizsargceltne – nozīmīgs ordeņa atbalsta punkts, kas par stipru pili nosaukta kādā Prūsijas hercoga aģenta 1555.–1556. gada ziņojumā.³⁵ Livonijas kara laikā Aizkraukles pili 1577. gadā ieņēmuši krievi, nogalinot landmaršalu.³⁶ 1581. gadā poļi un Rīgas kareivji pēc dažu nedēļu aplenkuma lika krieviņiem aiz bada atstāt Aizkraukles pili. Par kara laika postījumiem vēsta poļu valdības uzdevumā 1599. gadā Aizkrauklē veiktā revīzija.³⁷ Tajā atzīmēts, ka pils atrodas uz pakalna, zemā vietā pie Daugavas. To daļēji esot izpostījuši maskavieši, daļēji – karalis Stefans [Batorijs], un tagad pils stāvēt tukša. Tā kā pils atrodas pašā upes krastā, ar strūgām uz Rīgu varētu vest būvmateriālus, bet tie esot maz sagādāti. Arī baznīca esot pamesta, bet ar materiāliem no pils to varētu savest kārtībā. Tālāk plaši aprakstītas ēkas muižā (*folwark zamkowy*), kas atrodas netālu no pils pie upītes. Dots arī Aizkraukles apgabala robežu apraksts, kas sastādīts 1582. gadā, – teritorija esot 1 jūdзи plata un 2,5 jūdzes gara, jo agrāk Aizkrauklei piederējušās zemes pēc jauno valstu robežu noteikšanas palikušas Daugavas otrā krastā. Poļu laikā Daugavas labajā krastā esošās Aizkraukles zemes iekļautas stārastijā, kuras pirmo stārastu sauca Dobinskis, bet beidzamo – Kasinofskis.³⁸

Kad Livoniju ieņēma zviedri, 1630. gadā karalis Gustavs Ādolfs Aizkraukles muižu piešķīris virsleitnantam Simonam fon Šulcam. 1633. gadā Aizkraukles pils vēl bijusi nocietināta, kā esot rakstījis Aksels Uksenšerna.³⁹

Kad zviedru valdības uzdevumā veikta Vidzemes arklu revīzija, 1638. gada 15. septembrī Aizkraukles īpašnieki – virsleitnanta Šulca atraitne un mantiņnieki, kā arī stārasts snieguši ziņas par muižas īpašumiem un zemniekiem. Diemžēl pēc revīzijas teksta nav noprotams, vai tolaik pils vēl bijusi apdzīvota. Minētas dzirnavas, kurām ūdens gan pietiekot tikai pavasaros un rudenos, taču tās esot iespējams atjaunot. Vecie zemnieki atcerējušies, ka poļu laikos bijušas dzirnavas leļpus muižas vai pils (*unter dem hofe*). No diviem krogiem labākais bijis pie baznīcas. Poļu laikos esot sprediķots mazajā kapelā, kura sabrukusi vēl stāvēt uz kalna pie Aizkraukles.⁴⁰ Varbūt šī kapela atradusies uz minētā Krustu kalniņa – bijušajā bruņinieku kapsētā?

Virsleitnanta Simona fon Šulca pēcnācēji 1674. gadā kļuva par brīvkungiem Šulciem fon Ašērādeniem. Aizkraukles muiža viņiem piederēja kā majorāts. Kādā 1680. gada aprakstā pils vietā jau minētas vienīgi drupas, kas apkārtnes iedzīvotājiem kalpojušas par akmeņlauztuvēm.⁴¹ Par pussagruvušu pili liecina arī tās attēlojums Aizkraukles muižas plānā, kas izgatavots 1688. gadā.⁴² Plāns parāda nelielu teritoriju, kas ir tikai dažus simtus metru plata un pāris kilometru gara zemes strēmele gar Daugavas labo krastu. Aizkraukles pilsvietu plānā norāda apzīmējums zviedru valodā – vecā pils (*gambla slottet*). Muižas zemju robeža ziemeļrietumos pie Daugavas krasta sākas blakus skolas ēkai, kas zīmēta netālu leļpus pils, bet dienvidaustrumos augšpus pils robeža beidzas tūlīt aiz muižas ēkām pie Daugavā ietekošas upītes kreisā krasta. Muižas dzīvojamā ēka zīmēta kā celtnes perspektīvā, bet Aizkraukles vecajai pilij attēlots plāns – tas zīmēts kā neregulāra figūra, kuru apņēm sarkana līnija ar rozā krāsojumu iekšpusē. Ar sarkanu līniju zviedru plānos parasti zīmē mūra celtnes, bet neregulārā plāna vidū izmantotais rozā iekrāsojums varētu liecināt par pussagrautas celtnes drupām vai gruvešiem. Galvenajai pilij dienvidaustrumos piekļaujas lielāka daudzstūraina teritorija, kuru tāpat apņēm sarkana līnija jeb mūris, ietverot kādreizējo priekšpili un miestu. Šī teritorija iekšpusē ir iesvītrotā un apzīmēta ar skaitļiem 2 un $2\frac{3}{4}$. Tā kā līdzīgi apzīmētas arī citas muižas zemes, jādomā, ka svītrojums norāda uz pļavu vai aramzemi. Pilsvietu ziemeļu pusē norobežo Daugavā ietekošā Karikstes upīte, bet tās veidoto pussalu no sauszemes atdala grāvis, kas savieno upīti ar Daugavas krastu. Pēc šīs zemju robežu skices nav nosakāms precīzs ordenpils plānojums, taču saprotams, ka tā vairs nav apdzīvota.

Kad 1694. gadā Aizkrauklē nepilnu kilometru no pils celta jauna mūra baznīca, akmeņus tai varēja ņemt no pilsdrupām.⁴³ Pusotra kilometra no pils esošajā muižā 18. gs. sākumā celta jauna dzīvojamā ēka,⁴⁴ varbūt arī tai izmantoti no vecās pils izlauzti būvmateriāli.

Kāpēc 17. gs. Aizkraukles pili neatjaunoja, bet gan ļāva tai pārvērsties drupās? Ordeņpils bija celta pašā Daugavas krastā, senlejas apakšā, kas pēc ugunsieroču ieviešanas vairs nebija stratēģiski izdevīga vieta. No dažus simtus metru attālā un vairākus desmitus metru augstā senlejas krasta pili bija viegli iznīcināt ar lielgabaliem. Kā liecina iepriekš minētais 1599. gada revīzijas protokols, Livonijas kara laikā pils bija stipri izpostīta un, jādomā, pēc tam ilgāku laiku neapdzīvota. To atjaunot acīmredzot bija grūtāk nekā muižas vajadzībām celt jaunas dzīvojamās ēkas.

Bez tam pēc Livonijas kara mainījās valstu robežas, veidojās citi apdzīvotības centri. Bijušā Aizkraukles pilsnovada zemju lielākā daļa, kas atradās otrpus Daugavas, tika pievienota jaunizveidotajai Kurzemes–Zemgales hercogistei. Aizkraukle 17. gs. vairs nebija varenas komturejas galvenā pils, bet gan vecs nocietinājums karaļa vasaļa nelielā muižā, kuras īpašniekiem nebija vajadzīga milzīga aizsargceltne ar lielām telpām. Par novada centru 17. gs. kļuva Daugavas labajā krastā esošā Koknese – bijusī Rīgas arhibīskapijas pils.

LĪDZŠINĒJIE PILSDRUPU FIKSĀCIJAS MATERIĀLI UN PILS ARHITEKTŪRAS PĒTĪJUMI

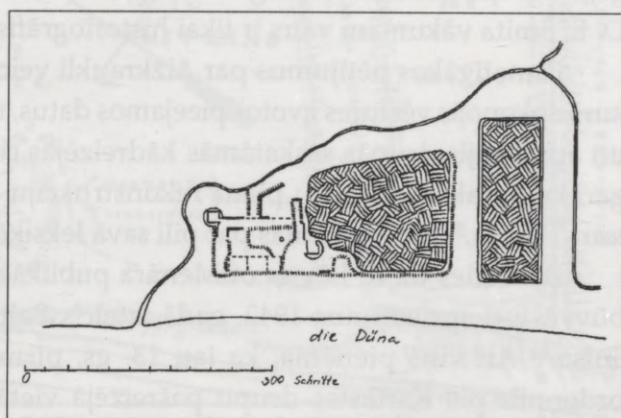
Kā parādīja Aizkraukles pils vēstures datu apkopojums, nevienā dokumentā līdz pat 18. gs. nav ziņu par pašas celtnes arhitektūru. Tās nelielai izpētei vai virszemē redzamo drupu fiksācijai pievērsušies tikai daži autori 19. un 20. gadsimtā. Viens no pirmajiem ir Johans Kristofs Broce, kurš pilsdrupas zīmējis 1809. gadā skatā no ziemeļrietumiem – no Daugavmalas pie Karīkstes grīvas.⁴⁵ Attēla priekšplānā redzamas ziemeļu torņa drupas, bet labajā pusē tālumā – pussabrukušais dienvidu tornis.

1829. gada 9. augustā Aizkraukli apmeklējis mākslinieks Karls fon Ungerns-Šternbergs, izgatavojot vienu tušas zīmējumu – pilsdrupu skatu no līdzīga skatpunkta kā Broce, kā arī divas plāna skices. Viena no tām ir

uz vietas pilsdrupās izgatavots uzmērojums, kurā mūru atrašanās vietas iezīmētas pēc acumēra, klāt pierakstot vairākus izmērus soļos. Otrs zīmējums tapis vēlāk, kad pēc izmēru precīzas atlikšanas uz papīra mūru fragmenti iezīmēti mērogā. Diemžēl šis plāns nav pabeigts, jo vairākas mūru

3. att. Aizkraukles pilsdrupu plāns 1829. gadā.

Kopija no K. Ungerna-Šternberga zīmējuma

formas autoram laikam bijušas neskaidras un aptuveni ieskicētas tikai ar zīmuli. Attēla augšmalā pievienotajā uzrakstā norādīts, ka mūru palieku novietojums liecina par spridzināšanu. Apakšmalā pierakstīts, ka Daugavas krasts pie pilsdrupām ir 15 pēdu augsts. Šos zīmējumus Tallinā atrada vēsturnieks A. Jansons,⁴⁶ bet līdz šim tie nebija pētīti un publicēti.

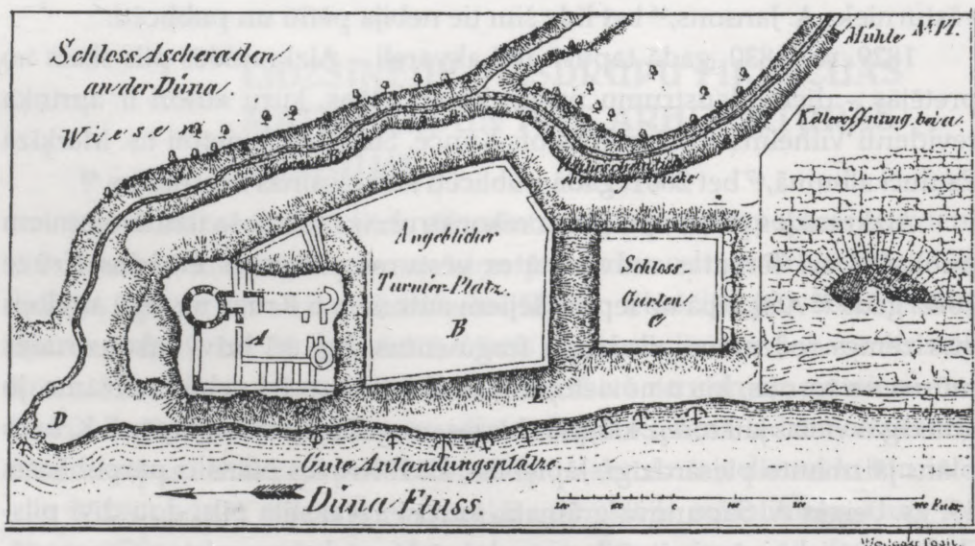
1829. vai 1830. gadā tapuši divi akvareļi – Aizkraukles pils skats no pretējās – dienvidaustrumu puses, kā arī plāns, kuru autori ir apriņķa revidenti Vilhelms Tušs un Kristofs Kuncs. Šie attēli ievietoti t.s. Marķīza Pauluči albumā,⁴⁷ bet 2001. gadā publicēti kā krāsainas ilustrācijas.⁴⁸

Aizkraukles pilsdrupu plāna rekonstrukciju pēc paša uzmērojumiem publicējis arī Tērbatas universitātes vēstures profesors Frīdrihs Krūze 1842. gadā.⁴⁹ Atšķirībā no iepriekšējiem autoriem F. Krūze ne tikai attēlojis virs zemes redzamos pilsdrupu fragmentus, bet arī brīvi rekonstruējis mūrus un torņus, kuru novietojums un forma precīzi nebija redzama, jo attiecīgās vietas jau toreiz klājušas biezas gruvešu kaudzes. Tāpēc F. Krūzes plāns jāizmanto piesardzīgi. Jāpiebilst, ka F. Krūzes plāns ir pārpublicēts 19. gs. beigās A. Sapunova grāmatā, kur īsi aprakstīta pils, doti divi pilsdrupu attēli, kā arī minēts pils nosaukums 16. gs. krievu avotos: *Скровный, Скровен, Сковоротн*.⁵⁰

Nepublicēti palikuši novadpētnieka Oskara Emīla Šmita 19. gs. beigās vāktie materiāli par Aizkraukli.⁵¹ Viņš no dažādiem avotiem apkopojis vēstures datus un uzrakstījis vairākas lapas garu apcerējumu par pili. Tomēr iespējams, ka pats viņš Aizkraukli nav apmeklējis, jo viņa apjomīgajā Latvijas pieminēkļu negatīvu krājumā nav šo pilsdrupu attēlu. Tagad O. E. Šmita vākumam vairs ir tikai historiogrāfiska nozīme.

Pamatīgākos pētījumus par Aizkraukli veicis Karls Lēviss of Menārs, kurš apkopojis vēstures avotos pieejamos datus, uzmērojis pilsdrupu plānu un aprakstījis drupās saskatāmās kādreizējās celtnes. Viņš publicējis gan garāku aprakstu un savu plāna rekonstrukciju 1919. gadā žurnālā "*Burgwart*" Vācijā,⁵² gan īsas ziņas par pili savā leksikonā.⁵³

Balstoties uz K. Lēvisa of Menāra publikācijām, par Aizkraukles pils būvvēsturi spriedumus 1942. gadā izteicis Baltijas piļu pētnieks Armīns Tūlse.⁵⁴ Arī viņš pieņēma, ka jau 13. gs. pirmajos gadu desmitos celta ordenpils pie Karīkstes drupu pašreizējā vietā, par ko liecinot agrajam periodam raksturīgais novietojums – uz trijstūrainas pussalas, veidojot t.s. atgriezto pili (*Abschnittsburg*) ar vairākām priekšpilīm galvenās pils priekšā. Tomēr A. Tūlse atzīst, ka virs zemes redzamās pilsdrupas liecina par 14. gs., kad uzcelta t.s. konventēka – plānā garens četrstūris, kura

4. att. Aizkraukles pils plāns. F. Krūzes rekonstrukcija. 1842. gads

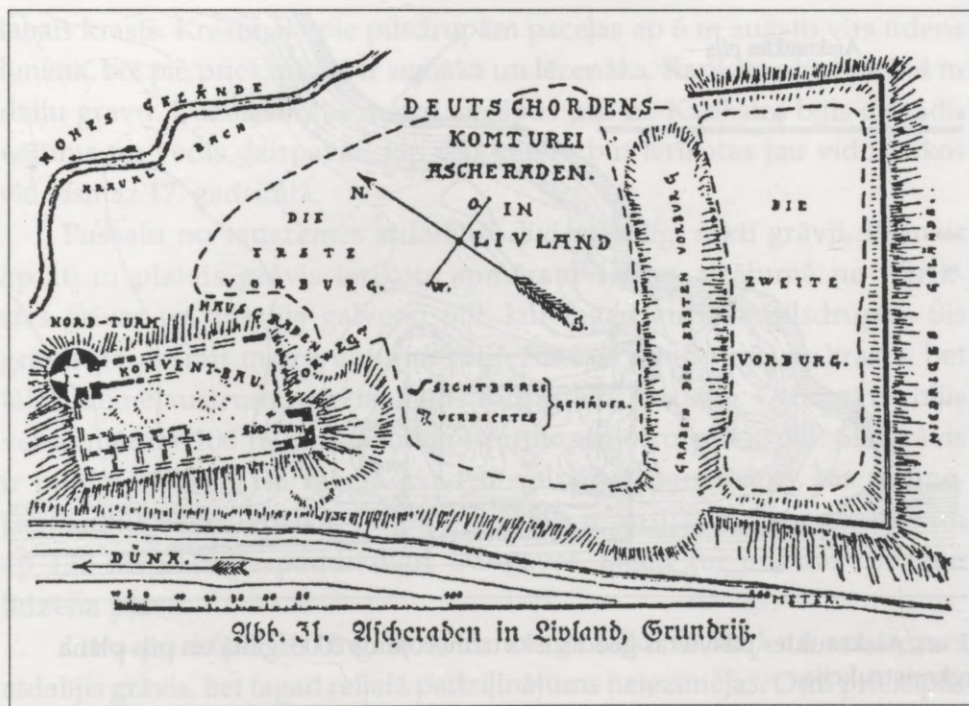

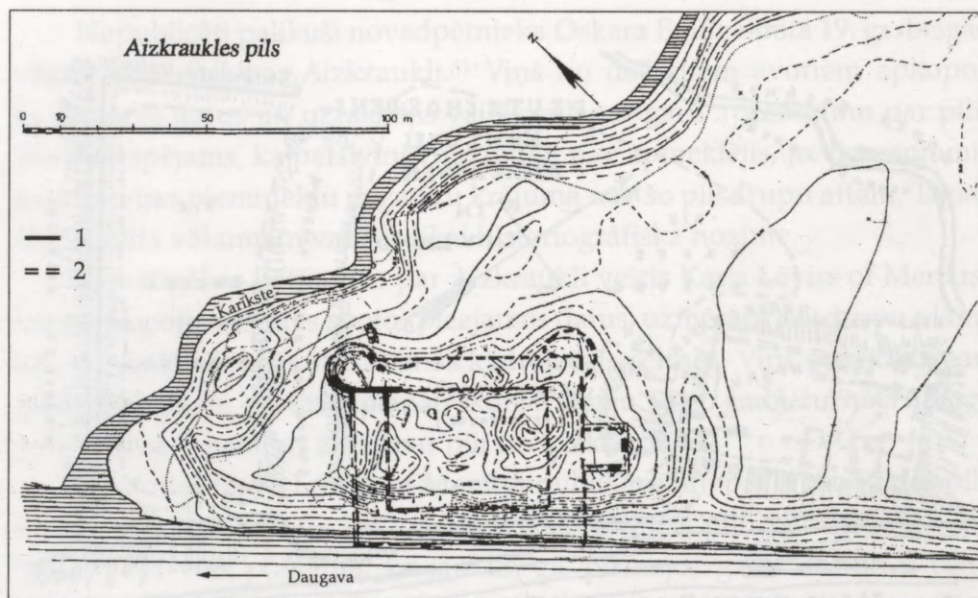
Abb. 31. Ascheraden in Livland, Grundriß.

5. att. Aizkraukles pils plāns. K. Lēvisa of Menāra rekonstrukcija. 1919. gads

malās bijušās mazās telpas pilnībā neesot ietvērušas pagalmu. Ar 14. gs. A. Tulse datējis arī dienvidu malas flankējošo plānā četrstūrains tornis, bet ziemeļu stūra apaļais tornis esot raksturīgs 15. gs. lielgabaltornis, kas celts pēc ugunsieroču ieviešanas.

Vēl viena npublicēta Aizkraukles pilsdrupu plāna skice un apraksts saglabājies no 1948. gada, kad pili apmeklējis un redzēto piezīmēs fiksējis Latvijas Vēstures muzeja Pieminēkļu aizsardzības daļas darbinieks Arveds Gusārs.⁵⁵ Viņš atzīmējis arī beidzamos lielākos postījumus tūlīt pēc Otrā pasaules kara: 1946. gadā nojaukts dienvidu tornis, lauhti akmeņi no ziemeļu torņa un mūri ap priekšpili jeb miestu, lai būvmateriālu izmantotu saimnieciskām vajadzībām.

1958. un 1960. gadā pilsdrupas fotografējis arheologs Andris Caune. Šie materiāli, kas glabājas viņa personiskajā arhīvā, tagad parāda četrdesmit gadu laikā notikušās pārmaiņas – 21. gs. sākumā mūru virsmas un ailu malas krietni vien ir nodrupušas.

6. att. Aizkraukles pilsvietas ģeodēzisks uzmērojums 2000. gadā un pils plāna rekonstrukcija.

1 – virs zemes redzami mūri, 2 – varbūtējie mūri

Apsekojot Aizkraukles pilsvietu 1998. gadā,⁵⁶ varēja konstatēt, ka K. Lēvisa of Menāra 1919. gadā publicētajā pils plāna rekonstrukcijā ir vairākas būtiskas kļūdas. Tāpēc 2000. gadā pēc Latvijas vēstures institūta pasūtījuma firma "Ģeoplāns" veica Aizkraukles pilsvietas ģeodēzisku uzmērošanu. Virs zemes redzamo pils mūru novietojums un apkārtējā reljefa fiksācija jaunajā uzmērojumā nepārprotami norādīja uz pils korpusu citādu novietojumu un izmēriem, kas atšķīrās no iepriekš publicētajiem. Apkopojot visus pieejamos materiālus, Aizkraukles pilij izstrādāta jauna plānojuma rekonstrukcija, kuras pamatojumam veltīts šis raksts.

PILSVIETAS APRAKSTS

Pirms pievērsties jaunā rekonstrukcijas mēģinājuma skaidrojumam, īsi aprakstīsim pilsvietas un pilsdrupu novietojumu un mūru pašreizējo stāvokli. Aizkraukles pils celta līdzenā vietā uz izstieptas trijstūrainas pus-salas, kuru apņēma nelielas upītes Karīkstes grava ar ieteku un Daugavas

labais krasts. Krastmala pie pilsdrupām paceļas ap 6 m augstu virs ūdens līmeņa, bet pie priekšpils tā ir zemāka un lēzenāka. Karīkste plūst pa 3–4 m dziļu gravu. Dažus simtus metru augšpus pils uz Karīkstes bijis uzstādīnājums un vecas dzirnavas, kas šeit varētu būt ierīkotas jau viduslaikos vai vismaz 17. gadsimtā.

Pussalu no sauszemes atdalījuši divi mākslīgi rakti grāvji. Pirmais ap 10 m platais grāvis ierīkots apmēram 150 m attālumā no Karīkstes grīvas un atdalīja galveno pili, kur tagad atrodas pilsdrupas. Šis grāvis pārdesmit metru garumā vēl iezīmējas pie Daugavas krasta, bet tālāk ziemeļaustrumu virzienā līdz Karīkstei ir aizbērts. Otrs grāvis bijis vēl apmēram 100 m tālāk, nodalot pirmo un otro priekšpili. Šis grāvis ir pilnīgi aizbērts un reljefā gandrīz vairs nav samanāms, tas iezīmējas tikai kā sekla ieplaka. Pirmā priekšpils ir ap 100 m gara paralēli un ap 130 m plata perpendikulāri Daugavai, tagad tur atrodas diezgan līdzena plāva.

Otro priekšpili K. Ungerna-Šternberga laikā (3. att.) no sauszemes atdalījis grāvis, bet tagad reljefā padziļinājums neiezīmējas. Otrā priekšpils ir ap 50 m gara paralēli un ap 120–125 m plata perpendikulāri Daugavai, arī tās vietā tagad ir plāva. Šo platību dienvidaustrumu pusē sargājis ap 130 m garš, 1 m plats un ap 1–2 m augsts zemes valnis, kurā vietām vēl samanāmi akmeņi – paliekas no kādreizējā mūra. Tā pamatus ap 80 m garumā un 1 m biezumā A. Gusārs redzējis vēl 1948. gadā.⁵⁷ Zemes valnis ap 60 m garumā turpinās arī gar visu priekšpils ziemeļaustrumu malu un pārdesmit metru garumā gar aizbērto grāvi, kas atdala pirmo un otro priekšpili. Gar mūra ziemeļaustrumu malu un Karīkstes gravu, šķiet, vedusi ieeja nocietinājumā. Tur ceļš uz pilsdrupām iet arī tagad. Jādomā, ka priekšpiļu vietā viduslaikos atradies miestiņš. Kad pils un miestiņš vairs nav pastāvējis, grāvji aizbērti un priekšpiļu vietā ierīkoti tīrumi – tie redzami, piemēram, 19. gs. pirmajā pusē izgatavotajā zīmējumā markīza Pauluči albumā. Tagad te plešas plāvas.

Daugavas un Karīkstes veidotās pussalas galā, vislabāk no sauszemes aizsargātajā vietā, atradusies galvenā pils. Tā kā visos stūros mūri virs zemes vairs nav redzami, galvenās pils platību var noteikt tikai aptuveni pēc reljefa paaugstinājuma – pacēluma ap 40 m perpendikulāri un ap 80 m paralēli Daugavas krastam. Kaut arī no Aizkraukles pils virs zemes

saglabājusies tikai neliela mūru daļa, tajā var izšķirt divus būvperiodus – pirmais saistāms ar varenas ordeņa mūra pils izbūvi 14. gs., bet otrais – ar tās pārbūvi, pielāgojot karadarbībai ar ugunsieročiem 15. gs. otrajā pusē.

PIRMAIS BŪVPERIODS – 14. GADSIMTS

Pirmais būvperiods attiecas uz spēcīgas ordeņa aizsargceltnes uzbūvēšanu Daugavas krastā, pussalas galā. Par pils plānojumu un galvenajiem izmēriem aptuveni var spriest pēc reljefa pilsdrupu tuvākajā apkārtnē un virs zemes saglabāto mūru fragmentiem.

Pilsvietas vidū ap 25 x 30 m platībā iezīmējas četrstūrainš laukums, kura virsma ir gandrīz 1 m iedziļināta, – jādomā, ka tā ir kādreizējā iekšējā pagalma vieta. Tam apkārt visās četrās pusēs paceļas velēnām apaugušas drupu kaudzes – sagruvušo korpusu vietas. Mūri virs zemes vairāku metru augstumā redzami tikai pilsdrupu ziemeļu stūrī. To celtniecībā pārsvarā izmantots no Daugavas krastiem izlauzts gaišpelēks dolomīts, bet vietām redzami arī laukakmeņi vai sarkanie ķieģeļi.

7. att. Aizkraukles pilsdrupas. Ziemeļrietumu korpusa iekšsiena – skatā no dienvidrietumiem. 2002. gads

8. att. Aizkraukles pilsdrupas skatā no ziemeļaustrumiem. 1998. gads

9. att. Aizkraukles pilsdrupas. Sienas niša, velvju pēda un dūmvads – skatā no ziemeļaustrumiem. 1998. gads

Pilsvietas ziemeļaustrumu malā virs zemes saglabājies 7–10 m augsts un ap 15 m garš mūra posms – pils ziemeļaustrumu korpusa 1,6 m biezā siena. Pagalma pusē pirmā stāva līmenī sienai pieslēgušās divas telpas no kādreizējā *ziemeļrietumu korpusa*. Viena bijusi ieapaļa kāpņu telpa, no kuras mūrī vēl redzams ieliekts padziļinājums – tur kādreiz atradušās vītņu kāpnes uz otro stāvu. Blakus bijusi ap 4–5 m gara otra telpa ar 1 m platām durvīm un 1 m platu sienas nišu, kurai mūrēta segmenta pārsedze. Šīs telpas sānu siena jeb ziemeļrietumu korpusa pagalma puses siena saglabājusies ap 2 m platumā. Abu savstarpēji perpendikulāri novietoto korpusu sienu ārpusē iezīmējas pils pagalma stūris, kura mūru virsma tagad ir krietni izdrupusi.

Ziemeļaustrumu korpusā sienas iekšpusē, kas pavērsta pret Karīkstes gravu, redzamas divu stāvu telpas. Mūra vidū horizontālā rindā izvietoti vairāki četrstūrāini padziļinājumi, kur kādreiz atradušies pārseguma balķu gali. Otrā stāva siena nelielā posmā vēl paceļas vairāku metru augstumā. Zemes stāvs bijis ap 4–5 m augsts, un pie saglabājušās korpusa šķērssienas pieslēgušās divas telpas, kas bijušas ap 5 m platas – par to liecina zemes līmenī redzamie akmeņi no kādreizējās ārsienas. Abas telpas atdala garajai sienai perpendikulārs neliels nodrupis starpsienas posms. Šķiet, ka tieši tam kādreiz bijusi piemūrēta gotiska smailarka – platas ailas pārsedze, kas attēlota pilsdrupu skatā marķīza Pauluči albumā un vēl redzama 20. gs. sākuma fotogrāfijās. Par ribotu krusta – varbūt pat zvaigžņu – velvju pārsegumu liecina abu telpu stūros pie nelielā šķērssienas posma saglabājušās velvju pēdas. Tajās saskatāmi no šķautņainiem profilķieģeļiem mūrētu ribu gali. Vēl katrā telpā bijis pa sienas nišai. Dienvidu gala telpa bijusi vismaz divu traveju gara – uz sienas palikuši divu pieres arku nospiedumi, jo iekštelpa bijusi apmesta. Šīs telpas stūrī tieši zem velves pēdas sākas dūmvads, kas norāda uz telpas apkuri ar kamīnu.

Ailu un nišu apdarē izmantotie sarkanie ķieģeļi ir 27,5–28 x 13–13,5 x 8,5–9 cm lieli. Vietām redzami atsevišķi tumši pārdedzināti ķieģeļi. Tā kā ķieģeļi sienā lielākā platībā nav mūrēti, to sējums nav izteikts. Tikai vietām, piemēram, virs vienas pusizdrupušas sienas nišas un vītņu kāpņu sienā, iezīmējas īsas ķieģeļu rindas gotu sējumā, kur katram laidnim seko viens galenieks.

10. att. Aizkraukles pilsdrupu dienvidrietumu korpusa pagraba ailu atvērumi Daugavas krastā. Skats no rietumiem. 1960. gads. A. Caunes foto

Pils kādreizējais *dienvidrietumu korpus*s bijis novietots cieši gar Daugavas krastu. No virszemes stāviem mūri vairs nav redzami, bet Daugavas krasta atsegumā vēl vērojami pagrabstāva vairāku šķērssienu fragmenti, jo upes spēcīgā straume gadsimtu gaitā stipri izskalojusi pilsvietas dienvidrietumu malu. Tur krasta nobrukumā jau 19. gs. pirmajā pusē F. Krūze zīmējis kādu daļēji atsegtu pagraba durvju ailes augšdaļu, kā arī blakus tai no precīziem četrstūrīgiem akmeņiem mūrētu sienas posmu. Par šāda mūra pastāvēšanu krastmalā gan nav nekādu citu ziņu.

No 1960. gada saglabājušās arheologa A. Caunes fotogrāfijas un apraksti par Daugavas krastu pie pilsdrupām rāda trīs aizgruvušas ailes stāvajā krasta nogāzē: dienvidu malas ailes segmenta pārsedze mūrēta no plānām dolomīta radzēm, bet ziemeļu galā atsegušās pagraba velves no ķieģeļiem un, šķiet, arī durvju aila.⁵⁸ Ailu pārsedzes paaugstinās virzienā uz Daugavas krastu, tāpēc var domāt, ka iekšpusē bijuši pagrabi. Fotogrāfijas attēlo izdrupušu sienu – laikam čaulmūra vidus pildījumu, kurā

11. att. Aizkraukles pils dienvidu torņa drupas. Skats no ziemeļrietumiem.
20. gs. 30. gadu pastkarte

bagātā kaļķu javā atsedzas atsevišķas dolomītu šķautnes, bet nav redzams neviens rūpīgi apstrādāts kvadrā. Diemžēl tagad droši vairs nav pasakāms, kāda bijusi mūra virsma, jo krastmala ir vēl vairāk nogruvusi. Tā kā Daugavas krastā 1960. gadā atsedzās pagrabu aillas, jādomā, ka šī korpusa ārsiena un varbūt kāds priekšā bijis parhama mūris gadsimtu gaitā ir sagruvis līdz pat pamatiem un pavasara plūdus izskalots.

Par pils *dienvidaustrumu korpusu* liecina tikai velēnām apaudzis gruvešu valnis. Korpusa ārsienai vidū bijis piemūrēts izvirzīts *dienvidu tornis*, kura drupas redzamas visos zīmējumos un fotogrāfijās, kas gatavotas pirms Otrā pasaules kara. Kā raksta A. Gusārs, šis tornis, kura drupas esot bijušas ap 6 m augstas, 1946. gadā saspridzināts un izlauztie būvmateriāli izlietoti šosejas būvē.⁵⁹

Jāatzīmē, ka pat pirms 100 un 200 gadiem dienvidu torņa plāna zīmēšana mulsinājusi pētniekus, kaut toreiz tā drupas vienā malā bija saglabājušās vairāku stāvu augstumā. V. Tušs to zīmējis pusapaļu, ar stūrainu iekštelpu, K. Ungerns-Šternbergs rādījis kvadrātisku iekštelpu apaļā tornī, bet F. Krūze attēlojis apaļu torni ar apaļu iekštelpu. K. Lēviss of

12. att. Aizkraukles pils dienvidu torņa drupas. Skats no dienvidaustrumiem.

20. gs. 30. gadu pastkarte no A. Lapiņa kolekcijas

Menārs skaidri uzzīmējis taisnstūrainu torni ar tādas pašas formas telpu, kā arī aprakstā uzsvēris, ka dienvidu tornis plānā ir četrstūrainis, ar taisnām kāpnēm sienā un droši vien celts, lai pārraudzītu paceļamo tiltu.⁶⁰

Tagad, kad torņa augšdaļa ir sagrauta, bet apakšdaļu sedz gruveši, spriest par tā kādreizējo plānu var tikai pēc nelielajām mūru drupu paliekām un dažām pirms Otrā pasaules kara uzņemtām fotogrāfijām. Nedaudz virs velēnām vairs paceļas tikai divi nelieli torņa malu fragmenti – viena otrai perpendikulāri novietota dienvidrietumu un dienvidaustrumu sienas vidusdaļa, bet to kādreizējā savienojuma vieta – dienvidu stūris virs zemes diemžēl nav redzams. Torņa drupas liecina, ka mūrim izmantoti dolomītakmeņi, dienvidaustrumu siena bijusi 1,6 m, bet dienvidrietumu siena – 1,8 m bieza. Šķiet, ka tornis plānā bijis četrstūrim tuvs un tā ārsienu garums varēja būt 7 x 7 m. Kā liecina divas pirmskara fotogrāfijas, torņa iekštelpa bijusi četrstūrainā, bet ārējais dienvidu stūris, iespējams, noapaļots.

Kāpēc K. Lēviss of Menārs savā plānā skaidri iezīmējis četrstūrainu torni? Kamēr tā apakšdaļa nav atrakta, skaidru atbildi laikam nevarēs dot.

13. att. Aizkraukles pils rietumu torņa drupu paliekas (priekšplānā). Tālāk priekšpils un varbūtējā miestīņa vieta. Skats no ziemeļrietumiem. 1958. gads.

A. Caunes foto

Var tikai izteikt minējumu – varbūt torņa zemes stāvs tiešam plānā bijis četrstūrainš, bet augstāk stūri mūrēti noapļoti? Tāds bijis Cēsu pils dienvidrietumu tornis, kuram virs plānā četrstūra pirmā stāva paceļas apaļi augšstāvi, taču šī torņa izmēri ir daudz lielāki.

Kur Aizkraukles pilij atradusies galvenā ieeja jeb vārti, pilnīgi droši nevar pateikt. 20. gs. pirmās puses fotogrāfijās redzamajās dienvidu torņa drupās nav tādu atvērumu, kas līdzinātos vārtu ailai. Varbūt gruvešu līmenis ir tā pieaudzis, ka torņa pirmajā stāvā bijušie vārti tagad atrodas zem zemes? F. Krūzes plānā vārti zīmēti blakus tornim. Tur tie nosacīti novietoti arī rekonstrukcijas zīmējumā. Vārtu patieso atrašanās vietu varbūt varēs konstatēt kādreiz nākotnē, kad būs veikti izrakumi.

Kā redzams no celtnes palieku apraksta, Aizkraukles pils plānā rekonstruējama kā taisnstūra četru korpusu pils ar iekšējo pagalmu un vienai malai piebūvētu izvirzītu vārtu torni (14. att.: 1). Parasti galvenās pils ārsienu aizsardzībai cēla vēl kādu nocietinājumu loku – parhama vai priekšpils mūri.

Aizkraukles galvenās pils austrumu pusi aizsargāja lielā priekšpils, kas atdalīta ar grāvi. Jādomā, ka pussalas galā ziemeļu jeb sauszemes pusē galveno pili ietvēris kāds papildu aizsargmūris. Tā kā nav nekādu datu, ka tāds būtu bijis visapkārt celtnei, rekonstrukcijas zīmējumā nosacīti attēlota tikai neliela ar mūri ietverta teritorija, kāda Karikstes krastā redzama F. Krūzes un K. Ungerna-Šternberga zīmētajos plānos. Par to, ka šajā pusē kaut kāds papildu nostiprinājums ir bijis, liecina arī senākajās fotogrāfijās redzami drupu fragmenti.

Pils pirmo būvperiodu pēc saglabātajiem mūru fragmentiem precīzi datēt nav iespējams, bet smailarkas un no profilķieģeļiem veidoto velvju paliekas norāda uz celtniecību gotikas laikā, jādomā, 14. gadsimtā. Uz šo laiku attiecināms arī pils rekonstruētais plānojums – taisnstūrains četru korpusu pils ar iekšējo pagalmu līdzinās ordeņa kastelām, kas Latvijas teritorijā celtas no 13. gs. beigām līdz 15. gadsimtam.

OTRAIS BŪVPERIODS – 15. GADSIMTA OTRĀ PUSE

Aizkraukles ordeņpils otrais būvperiods saistīts ar nocietinājuma pielāgošanu karadarbībai ar ugunsieročiem 15. gs. otrajā pusē. Miestiņš un priekšpils sargāja pieeju pilij no dienvidaustrumu puses. Platā Daugavas straume apgrūtināja piekļūšanu no dienvidrietumiem. Toties, parādoties liелgabaliem, pili viegli varēja apšaudīt no augstā Daugavas senkrasta puses – ziemeļu un ziemeļaustrumu mala pilij bija visapdraudētākā. Te arī tikuši celti jauni liелgabalu torņi.

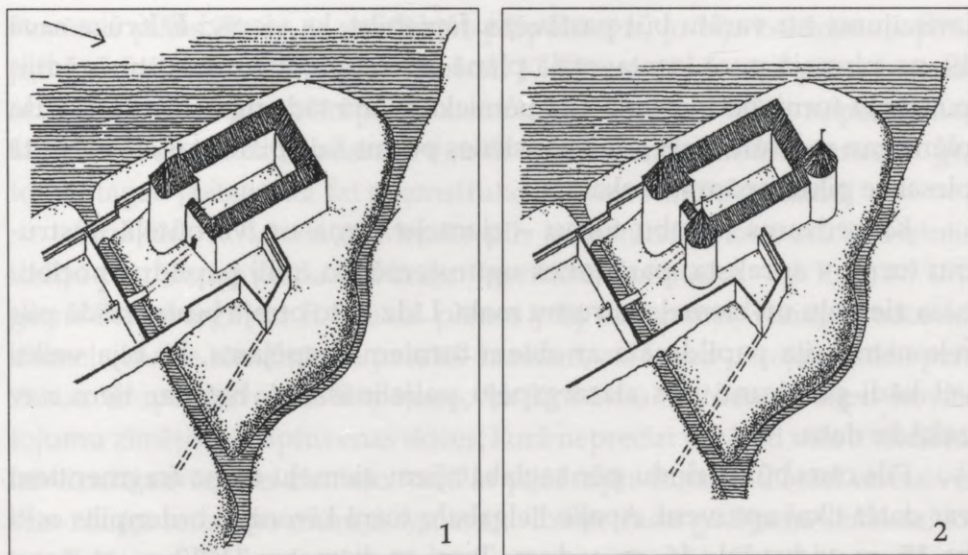
Pils ziemeļu stūrī korpusa galā bijis piebūvēts apaļais *ziemeļu tornis*, no kura saglabājies tikai 6 m garš un ap 6–7 m augsts sienas fragments nepilnu divu stāvu augstumā. Torņa diametrs vairs precīzi nav nosakāms, bet, spriežot pēc drupu fragmenta un zemes pacēluma, tas varēja būt 11 vai 12 m. Jāpiebilst, ka pēc K. Lēvisa of Menāra zīmētā plāna mēroga ziemeļu torņa diametrs aprēķināms 14 m, diemžēl tekstā precīzi izmēri nav doti. Torņa sienas biezums visapkārt nav vienāds – tas svārstās no 2,8 m korpusam piemūrētajā daļā līdz 3,2 m ārsienā. Torņa siena celta čaulmūra tehnikā, ārpusē liekot dolomīta kvadrus vai biezas plāksnes un starpas ķīlējot ar sīkākiem dolomīta gabaliem vai ķieģeļiem. Iekštelpas siena

apšūta ar ķieģeļiem, bet mūra vidus pildīts ar bagātā kaļķu javā sasviestām neregulārām akmeņu atlūzām. Par iekštelpas formu tagad grūti spriest, jo siena ir krietni izdrupusi, tomēr šķiet, ka tā bijusi apaļa. Tāda tā rādīta gan F. Krūzes, gan V. Tuša zīmētajos plānos, bet K. Ungerns-Šternbergs un K. Lēviss of Menārs attēlojuši četrstūrīgu torņa telpu. Bez tam aprakstā K. Lēviss of Menārs minējis, ka šis ir tornis ar istabu (*Stubenturm*) – četrstūrīgu iekštelpu, kas segta ar krusta velvi.⁶¹

Torņa apakšstāva – tagad puspagrabstāva – ārsienā vēl manāmas divu šaujamlūku malas. Viena bijusi vērsta ziemeļrietumu virzienā uz sauszemi otrpus Karīkstes gravai, bet otra – dienvidrietumu virzienā uz Daugavu gar kādreizējo ziemeļrietumu korpusu. Starp abām šaujamlūkām kādreizējā apakšstāva pārseguma augstumā cauri mūrim iet trīs horizontāli 20 x 30 cm lieli caurumi – pulvera dūmu izvadi. Torņa sienas apakšdaļa zem šiem izvadiem ir labota, piemūrējot nodrupušo apšuvuma kārtu no turpat salasītām dolomīta plāksnēm cementa javā. Tas noticis pēc 1960. gada, jo toreiz fotogrāfijās fiksēts liels torņa pamatu izdrupums. Kas un kad veicis šo restaurāciju, rakstītas norādes nekur nav izdevies atrast.

Torņa pirmajā stāvā ir divas lielas seklas nišas ar segmenta arkas pārsedzi no sarkaniem ķieģeļiem. To virsma ir ļoti izdrupusi, tāpēc grūti pateikt, vai tās ir blendnišas vai varbūt velvēta pārseguma pieres arkas. No torņa telpas caur lielu ailu ar gotisku pārsedzi varēja nokļūt ziemeļrietumu korpusā, uz kura atrašanās vietu aptuveni norāda tikai velēnām segts gruvešu valnis. Šī smailarka saglabāta no iepriekš celtā pils korpusa, bet pats tornis piemūrēts vēlāk. Apaļais ziemeļu tornis neapšaubāmi bijis lielgabalu tornis, par ko liecina apakšstāvā bijušās šaujamlūkas un dūmu izvadi. Tornis nav celts vienlaikus ar pils korpusiem, bet piebūvēts droši vien 15. gs. otrajā pusē, piemērojot pili aizsardzībai ar ugunsieročiem.

Par citiem kādreizējiem nocietinājumu elementiem spriest var tikai netieši, jo virs zemes tie vairs nav redzami. Iespējams, ka otrs apaļš lielgabalu tornis – *varbūtējais austrumu tornis* bijis pils austrumu stūrī. Tur mūri virs zemes nepastāv jau vairākus gadsimtus, bet vēl tagad redzams ieapaļš reljefa izvirzījums ap 11 m diametrā. Tāds nogrūvums no taisnām sienām nez vai varēja rasties, tāpēc apaļš vai stūrainis tornis vai korpusa

14. att. Aizkraukles pils būvmasu rekonstrukcija. G. Jansona zīmējums
1 – 14. gs., 2 – 15. gs. otrā puse

15. att. Aizkraukles pilsdrupu ziemeļu tornis. Skats no rietumiem. 1960. gads.
A. Caunes foto

izvirzījums tur varētu būt pastāvējis. Jāpiebilst, ka vienīgi F. Krūze savā 19. gs. pirmajā pusē izgatavotajā plānā pilsdrupu austrumu stūrī rādījis pusapaļu torni, bet neviena cita pētnieka plānā tāds nav zīmēts. V. Tuša plānā gan redzams neliels taisnas sienas posms šajā pilsvietas stūrī, bet tā piesaiste pilsdrupām nav skaidra.

Kā redzams no abu torņu – ziemeļu torņa un varbūtējā austrumu torņa – apraksta, parādoties ugunsieročiem, pilij papildus nocietināta ziemeļu un ziemeļaustrumu mala. Līdz ar to otrajā būvperiodā pils rekonstrukcija papildināta ar abiem torņiem. Iespējams, ka bija veikti vēl kādi pasākumi pils aizsargspēju palielināšanai, bet par tiem nav nekādu datu.

Pils otro būvperiodu pēc saglabātajiem ziemeļu torņa fragmentiem var datēt tikai aptuveni. Apaļie lielgabalu torņi Livonijas ordenpilis celti no 15. gs. vidus līdz 16. gs. vidum. Torņi ar diametru 11–12 m un sienu biezumu ap 3 m – kāds bijis Aizkraukles pils ziemeļu tornis – ir vidēju izmēru lielgabaltorņi, kuru celtniecība pēc pašreizējiem pētījumiem datējama ar 15. gs. otro pusi.⁶² Uz šo laiku attiecināts arī Aizkraukles pils otrais būvperiods.

Rekonstrukcijas zīmējumā (6., 14. att.: 2) Aizkraukles pilij zīmēti divi apaļie torņi ziemeļu malā nodrošinājumam pret uzbrukumu no sauszemes. Vienlaikus ar varbūtējā ziemeļaustrumu lielgabalu torņa uzcelšanu labāk aizsargāta kļūtu vārtu vieta, kuru būtu iespējams apšaudīt ar flankējošu uguni no divām pusēm. Kā jau minēts, nav zināmi citi varbūtēji pils aizsardzību nodrošinoši pasākumi sauszemes pusē, tāpēc rekonstrukcijas zīmējumā nosacīti parādīts tikai iepriekš minētais varbūtējais parhama mūris.

PILS JAUNĀ PLĀNA REKONSTRUKCIJAS PAMATOJUMS

20. gs. sākumā K. Lēviss of Menārs, izmantojot savus acumēra uzmērojumus – skices, izstrādāja Aizkraukles pils rekonstrukciju (5. att.) – uzzīmēja pils un tās tuvākās apkārtnes plānu, kurā ar tumšu iekrāsojumu parādīti virs zemes redzamie mūri, bet ar pārtrauktu līniju – viņaprāt, bijušie korpusi un to sadalījums pa telpām.⁶³ Šis K. Lēvisa of Menāra rekon-

struētais plāns 20. gs. ir vairākkārt pārpublicēts, jo bija beidzamais pētījumu rezultātu apkopojums. Kaut arī K. Lēvisa of Menāra plāns ir nozīmīgs vēl arvien, jo zīmēts pirms ziemeļu un dienvidu torņa nopostīšanas 1946. gadā un gandrīz gadsimtu ilgušās dabiskās mūru nodrupšanas 20. gs., tomēr tagad jāatzīst, ka šai rekonstrukcijai ir arī vairāki trūkumi.

Pirmkārt, K. Lēviss of Menārs pils taisnstūraino korpusu novietojis ieslīpi pret Daugavas krasta līniju. Iepriekšējo pētnieku – V. Tuša, K. Ungerna-Šternberga un F. Krūzes plānos pilij virs zemes vienīgā redzamā ziemeļu malas siena rādīta paralēli krastam, arī tagad vērojams tāds pats sienas drupu stāvoklis. Iespējams, ka K. Lēviss of Menārs slīpu novietojumu zīmējis pēc aptuvenas skices, kurā neprecīzi parādīti mūru virzieni, lai vizuāli savienotu ziemeļu torni ar pilsdrupu austrumu stūrī toreiz vēl virs zemes redzamo mūra fragmentu. Tomēr šādā gadījumā iznāktu, ka jau F. Krūzes Daugavas krastā ievērotie pagrabi atrodas nevis zem pils korpusiem, bet labu gabalu ārpus tiem.

Otrkārt, K. Lēviss of Menārs apaļajam ziemeļu tornim rādījis kvadrātisku iekštelpu, kad torņa mūra biezums pēc pievienotā mēroga vietām sasniedz gandrīz 5 m. Tagad saglabājusies torņa siena tik lielā biezumā nekur nav konstatējama. Tādā gadījumā pirmajā stāvā minētā sienas niša vai velves pieres arka atrastos 2 m dziļi mūrī. Tāpēc drīzāk domājams, ka telpa bijusi apaļa vai daudzstūraina. Varbūt kvadrātiska bijusi augšstāva iekštelpa?

Treškārt, K. Lēviss of Menārs dienvidu torni novietojis pils stūrī, bet, 1998. gadā apsekojot pilsdrupas, bija konstatējams, ka apaugušais gruvešu valnis – kādreizējā korpusa vieta – no dienvidu torņa drupām līdz Daugavas krastam turpinās vēl ap 10 m garumā.

Ceturtkārt, K. Lēviss of Menārs rādījis vairākas sīkas telpas dienvidrietumu korpusā. Pēc velēnām apaugušo gruvešu reljefa aptuveni varētu noteikt dažu lielāku telpu vietu, bet spriest par tik sīku sadalījumu liekas neiespējami. Daugavas malā 1998. gadā vietām varēja vērot virsmas iegrimi, kur, šķiet, bijusi Pirmā pasaules kara ierakumu tranšeja.

Tāpēc Aizkraukles pils plāns pēc 2000. gadā veiktā apkārtnes instrumentālā ģeodēziskā uzmērojuma un pilsvietas vizuālas apsekošanas rekonstruēts atšķirīgi no agrākā K. Lēvisa of Menāra plāna. Jaunā rekonstrukcija balstās uz pilsvietas tuvākās apkārtnes, pussalas krastu, grāvju, zemes

virsmas pacēlumu un iegrimumu, kā arī virszemes mūru fragmentu precīza grafiska novietojuma, kas iegūts ar modernajiem ģeodēziskajiem mēraparātiem. Šajā ģeodēziskajā plānā ar pārtrauktu līniju iezīmētas iespējamās pils korpusu kontūras (6. att.). Pilsdrupu teritorijā izvietotās apaugušās gruvešu kaudzes un to vidū vērojamais pagalma iegrimums, kas novietots paralēli Daugavas krastam, aptuveni norāda taisnstūrainas pils izmērus un bijušo korpusu vietas. Zīmējumā taisnstūrainās pils ārsienu garums pieņemts aptuveni – 50 un 60 m. Neapšaubāmi, Aizkraukles pils dienvidrietumu korpusa ārsiena ir upes izskalota un iegāzusies Daugavā. Līdzīgs ārsienu nobrukums Daugavā vērojams arī citām viduslaiku pilīm, kas celtas tieši pie upes krasta, piemēram, Vecdolei, Ikšķilei, Mārtiņsalai, Salaspilij. Tāpēc rekonstruētajā plānā Aizkraukles pils dienvidrietumu korpusa nosacīti zīmēts virs upes tagadējās gultnes. Korpusu platums aprēķināts aptuveni, pieņemot, ka pie ziemeļaustrumu sienas vēl saglabāties perpendikulārās ziemeļrietumu sienas posms iezīmējis pagalma stūri. Tāpēc korpusa platums mērīts līdz ziemeļu torņa malai, kaut korpusa pieslēguma vieta vairs nav samanāma. Ziemeļu tornis rekonstruētajā plānā rādīts apaļš, ar apaļu iekšstelpu, bet dienvidu tornis novietots kā izvirzījums dienvidaustrumu sienas vidū. Gan pils plāna, gan arhitekta G. Jansona zīmētajā būvmasu rekonstrukcijā, protams, ir daudz pieņēmumu, jo nebija iespējams precīzi noteikt visu mūru atrašanās vietas un torņu lielumu, tāpat nosacīti ir korpusu izmēri un vārtu vietas novietojums. Jādomā, ka pils pastāvēšanas laikā Karīkstes grīva bijusi platāka, bet vēlāk tās ieteka vairs nav tīrīta un aizsērējusi. Tāpat 14.–15. gs. platākai vajadzēja būt Daugavas krastmalai, kas sevišķi izskalota 20. gs. pastāvīgajās ūdens svārstībās pēc Pļaviņu HES uzcelšanas.

Tagad jānoskaidro, kādam pīļu būvtipam Aizkraukle varēja piederēt un līdz ar to – kādā laikā pils celta. Vispirms aplūkosim mākslīgos pārveidojumus apkārtnes reljefā. Grāvi, kas atdala viduslaiku nocietinājuma atsevišķas daļas, zinātniskajā literatūrā sauc par nogriezošu jeb atdalošu grāvi (vācu val. – *Abschnittsgraben*, angļu val. – *sector ditch*, franču val. – *fossé-coupure*). Plānojuma principu, kad pils atsevišķas daļas novietotas cita citai priekšā, atdalot ar grāvjiem, bet aizmugurē – labāk aizsargātajā vietā celta galvenā pils, apzīmē par atdalīto pili jeb pili ar atsevišķām nocietinātām daļām (vācu val. – *Abschnittsburg*, angļu val. – *multiple*

fortification, franču val. – *château-fort a plusieurs sectors, château-fort multipartite*).⁶⁴ Šāds plānojuma princips, kad nocietinājuma ierīkošanā maksimāli izmantots reljefs un divu upju satekā izveidojusies pussala ar mākslīgiem pārrakumiem – grāvjiem sadalīta posmos, Latvijas teritorijā izmantots jau kopš 13. gs., piemēram, ceļot Kokneses pili un atdalot to no priekšpils un pilsētas. Līdzīgi plānota nocietinājumu sistēma ir Valmierā un Igaunijā Vilandē.

Tomēr plānojuma princips vien neliecina par Aizkraukles ordenpils celtniecību tagadējā vietā jau 13. gadsimtā. Tas jāsalīdzina ar saglabāto mūru varbūtējo datējumu un jāņem vērā arī rekonstruētais celtnes plānojums: taisnstūrainā pils ar četriem korpusiem ap iekšējo pagalmu liecina par celtniecību ne agrāk par 14. gadsimtu. Latvijas un Igaunijas teritorijā pēc šāda plānojuma 14. gs. celtas ordeņa kastelas, nozīmīgākās komtureju vai fogteju pilis, piemēram, Rīgā, Salaspilī, Ādažos, Jelgavā, Ventspilī u.c. Jaunajā rekonstrukcijā pieņemtie Aizkraukles pils ārsienu garākie izmēri 50–60 m ir vieni no lielākajiem šī tipa pilīm. Jāatzīst, ka arī jaunā rekonstrukcija atbilst A. Tūlses dotajam Aizkraukles pils būvtipa vērtējumam un datējumam, jo mainīts ir tikai galvenās pils novietojums un korpusu kopējie izmēri.

Starp Livonijas pilīm nav Aizkrauklei pilnīgi analoga būvtipa, kur plānā taisnstūrainai pilij ar četriem korpusiem vienas ārsienas vidū piebūvēts izvirzīts četrstūrainš vārtu tornis. Tomēr jāņem vērā, ka Aizkraukles plāna rekonstrukcija ir hipotētiska, jo nav ziņu ne par visu korpusu izmēriem, ne datējumu. Bez tam viduslaikos necēla pilnīgi analogas pilis – būvmeistari ievēroja galvenos pasūtītāja izvirzītos noteikumus, bet celtni piemēroja vietējiem apstākļiem. Kā līdzīgākos Aizkrauklei var atzīmēt Ēdoles un Zaubes (Jaunpils) pils plānojumus; tomēr Ēdolē visi korpusi nav celti viduslaikos, bet Zaubē saglabājušies vienīgi pilsdrupu fragmenti, kas par kādreizējo plānojumu ļauj spriest tikai aptuveni. Arī Mazstraupes pilij bijis vārtu tornis, bet tas ticis iekļauts korpusa vidū. Savukārt Siguldā un Ludzā izvirzīts plānā četrstūrainš vārtu tornis konstatējams nevis galvenajai pilij, bet gan priekšpilīm. Tomēr nevienai no minētajām pilīm vārtu tornim nav noapaļoti stūri. 15. gs. vidū celtajai Bauskas pilij ir rietumu mūrim piebūvēts četrstūrainš tornis ar noapaļotiem stūriem, bet tā sienas ir biezākas, un tas attiecas jau uz ugunsieroču izmantošanas laiku.

Aizkraukles pils dienvidu torņa sienu mazais biezums neliecina par tā celšanu 15. gadsimtā.

Otrajā būvperiodā 15. gs. otrajā pusē Aizkraukle ar diviem apaļiem torņiem zemes pusē nostiprināta pēc līdzīga principa kā Salaspils pils.⁶⁵ Gan Aizkraukle, gan Salaspils atradās Daugavas krastā, un abām visvājāk aizsargāta bija pret sauszemi vērstā pils mala. Tāpēc katru celtnes stūri sargājis no jauna uzbūvēts lielgabalu tornis. Salaspilī, kur veikti plaši arheoloģiskie izrakumi, bija iespējams konstatēt vēl citus jaunās aizsarg-sistēmas elementus – vairākus metrus augstus zemes uzbērumus korpusu ārpusē, jaunu parhama mūri attālāk no celtnes. Iespējams, ka arī Aizkrauklē papildu torņiem bija veidoti zemes uzbērumi vai kāds jauns aizsargmūris.

Precīzāku Aizkraukles pils plānu un būvperiodu datējumu varēs izstrādāt, kad būs noteiktas kādreizējo korpusu galveno mūru atrašanās vietas un pētīts kultūrlānis. Šim nolūkam nebūtu vajadzīgs līdz pamatiem atrakt visas pilsdrupas, bet pietiktu pat ar vairākām nelielām pārbaudes tranšējām.

ATSAUCES

- ¹ Indriķa hronika / Ā. Feldhūna tulkojums, Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. – Rīga, 1993.
- ² Atskaņu hronika / V. Bisenieka atdzejojums, Ē. Mugurēviča un K. Kļaviņa komentāri. – Rīga, 1998.
- ³ Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch / Hrsg. F. G. v. Bunge. – Reval, 1853. – Bd. 1. – Nr. 38. (Turpmāk – UB.)
- ⁴ UB. – Bd. 3, Nr. 1245.
- ⁵ UB. – Bd. 3, Nr. 1316.
- ⁶ UB. – Bd. 3, Nr. 1345.
- ⁷ UB. – Bd. 5, Nr. 2200.
- ⁸ UB. – Bd. 5, Nr. 2267.
- ⁹ UB. – Bd. 5, Nr. 2645.
- ¹⁰ Livländische Güterurkunden / Hrsg. H. v. Bruiningk, N. Busch. – Bd. I. – Riga, 1908. – Nr. 620. (Turpmāk – LGU.)
- ¹¹ UB. – Bd. 1, Nr. 18, 38.
- ¹² Atskaņu hronika. – 640. rinda.
- ¹³ Turpat. – 660. rinda. Sk. arī: Benninghoven F. Der Orden der Schwertbrüder. – Köln; Graz, 1965. – S. 423.

- ¹⁴ Atskaņu hronika. – 1493., 1503. rinda. F. Benninghofens apšaubā, ka Aizkrauklē bijis šāds pārvaldnieks, sk.: *Benninghoven F. Der Orden der Schwertbrüder.* – S. 434.
- ¹⁵ *Arndt J. G. Der Livländischen Chronik Andrer Theil von Liefland unter seinen Herren Meistern.* – Halle, 1753. – S. 339.
- ¹⁶ *Löwis of Menar K., v. Fünf Burgen Alt-Livlands // Der Burgwart.* – 1919. – Nr. 4. – S. 32. Par Bernhardu sk. arī: *Benninghoven F. Der Orden der Schwertbrüder.* – S. 437.
- ¹⁷ *Benninghoven F. Der Orden der Schwertbrüder.* – S. 431.
- ¹⁸ *Tuulse A. Die Burgen in Estland und Lettland.* – Dorpat, 1942. – S. 49; Latvijas PSR arheoloģija. – Rīga, 1974. – Tabula starp 288. un 289. lpp.
- ¹⁹ Atskaņu hronika. – 1491.–1493. rinda.
- ²⁰ *Benninghoven F. Der Orden der Schwertbrüder.* – S. 336.
- ²¹ *Tuulse A. Die Burgen in Estland und Lettland.* – S. 49.
- ²² *Urtāns V. Aizkraukles pilskalna mūra aizsargsiena // LZAV.* – 1983. – Nr. 4. – 34.–39. lpp.
- ²³ *Brastiņš E. Latvijas pilskalni.* – Rīga, 1930. – 4. sēj. – 37. lpp.
- ²⁴ *Stepiņš P. Senā Aizkraukles baznīca // Senatne un Māksla.* – 1940. – Nr. 2. – 37. lpp.
- ²⁵ *Mugurēvičs Ē. Arheoloģiskās liecības par Livonijas ordeņa piļu apbūves attīstību Latvijas teritorijā // AE.* – Rīga, 1994. – 16. laid. – 95. lpp.
- ²⁶ *Arbusow L., sen. Die im Deutschen Orden in Livland vertretene Geschlechter // Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik 1899.* – Mitau, 1901. – S. 117.
- ²⁷ *Est- und Livländische Brieflade.* – Reval, 1887. – Teil 4. – S. 52, 53, Taf. 12: 5–8.
- ²⁸ *Arbusow L., sen. Die im Deutschen Orden ..* – S. 117.
- ²⁹ UB. – Bd. 11, Nr. 160, S. 132.
- ³⁰ Revīzijas teksts iespiests šajā krājumā ar poļu vēsturnieka M. Biskupa priekšvārdu.
- ³¹ *Arbusow L. Die Visitationen im Deutschen Orden in Livland // Sb. Rig. 1902.* – S. 188; *Arbusovs L. Livonijas ordeņa valsts // Latviešu konversācijas vārdnīca.* – Rīga, 1935. – 12. sēj. – 23909. sl.
- ³² LGU. – Bd. II, Nr. 465.
- ³³ *Jaunzems J. I. M. Pieminekļu valdes Brīvdabas muzejs.* – Rīga, 1936. – 17. lpp.
- ³⁴ *Šmits P. Latviešu pasakas un teikas.* – Rīga, 1937. – XV sēj. – 460. lpp.
- ³⁵ *Dunsdorfs E., Spekke A. Latvijas vēsture 1500–1600.* – 25. lpp.
- ³⁶ *Rusovs B. Livonijas kronika.* – Rīga, 1926. – 166., 192. lpp.
- ³⁷ *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. Tom XIII: Inflanty / Wydali Jan Jakubowski i Józef Kordzikowski.* – Warszawa, 1915. – S. 141–149.
- ³⁸ *Dunsdorfs E. Vidzemes 1638. gada arklu revīzija.* – Rīga, 1941. – 1030. lpp.
- ³⁹ *Löwis of Menar K., v. Burgenlexikon für Alt-Livland.* – Rīga, 1922. – S. 47.
- ⁴⁰ *Dunsdorfs E. Vidzemes 1638. gada arklu revīzija.* – 1030., 1031. lpp.
- ⁴¹ *Löwis of Menar K., v. Burgenlexikon ..* – S. 47.
- ⁴² Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 7404. f., 1. apr., 2071. l.

- ⁴³ Kampe P. Baznīcu celtniecība Vidzemē zviedru valdības pēdējos piecdesmit gados (1660–1710) // Acta Universitatis Latviensis: Architektūras fakultātes sērija II, 2. – Rīga, 1937. – 49. lpp.
- ⁴⁴ Löwis of Menar K., v. Fünf Burgen Alt-Livlands. – S. 33.
- ⁴⁵ Broce J. K. Zīmējumi un apraksti. – Rīga, 2002. – 3. sēj. – 251. lpp.
- ⁴⁶ Norādes par zīmējumiem sk.: Jansons A. Izografiskais materiāls par Latviju Igaunijas PSR ZA Vēstures muzejā // AE. – Rīga, 1961. – 3. laid. – 170. lpp. Oriģināli glabājas Igaunijas vēstures muzejā Tallinā.
- ⁴⁷ Oriģināli glabājas Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā.
- ⁴⁸ Attēli iespiesti: Ose I. Latvijas viduslaiku piļu pētniecība 18.–20. gadsimtā. – Rīga, 2001. – Starp 288. un 289. lpp. (Latvijas viduslaiku pilis, II).
- ⁴⁹ Kruse F. Necrolivonica oder Alterthümer Liv-, Esth- und Curlands. – Dorpat, 1842. – Tab. 60.
- ⁵⁰ Сапунов А. Река Западная Двина: Историко-географический обзор. – Витебск, 1893. – С. 481, 482. Minētie Aizkraukles apzīmējumi krievu valodā esot atrodami 16. gs. dokumentos – Ivana Bargā līgumos ar Dāniju un Poliju.
- ⁵¹ Tagad glabājas Latvijas Vēstures muzeja Vēstures nodaļā, inv. Nr. 12441/5 II.
- ⁵² Löwis of Menar K., v. Fünf Burgen Alt-Livlands. – S. 31–33.
- ⁵³ Löwis of Menar K., v. Burgenlexikon .. – S. 47.
- ⁵⁴ Tuulse A. Die Burgen in Estland und Lettland. – S. 48, 49, 236.
- ⁵⁵ A. Gusāra piezīmes un Aizkraukles pilsdrupu plāna skice glabājas Latvijas Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā, bij. Pieminekļu valdes arhīvā.
- ⁵⁶ Ose I. Viduslaiku piļu apsekošana Vidzemē un Kurzemē // Arheologu pētījumi Latvijā 1998. un 1999. gadā. – Rīga, 2000. – 170., 171. lpp.
- ⁵⁷ A. Gusāra apraksts Latvijas Vēstures muzejā.
- ⁵⁸ A. Caunes piezīmes personiskajā arhīvā.
- ⁵⁹ A. Gusāra apraksts Latvijas Vēstures muzejā.
- ⁶⁰ Löwis of Menar K., v. Fünf Burgen Alt-Livlands. – S. 32.
- ⁶¹ Turpat.
- ⁶² Ose I. Neugebaute Türme der Burgen Lettlands // Castella Maris Baltici, 3–4. – Turku; Tartu; Malbork, 2001. – S. 228.
- ⁶³ Plāns publicēts 1919. g.: Löwis of Menar K., v. Fünf Burgen Alt-Livlands. – S. 32; pārpublicēts: Tuulse A. Die Burgen in Estland und Lettland. – S. 49.
- ⁶⁴ Burgen und feste Plätze: Europäischer Wehrbau vor Einführung der Feuerwaffen. Systematisches Fachwörterbuch. – München; New Providence; London; Paris, 1996. – S. 48, 103.
- ⁶⁵ Attēlu sk.: Ose I. Salaspils pils plānojuma rekonstrukcija // Senā Rīga: Pētījumi pilsētas arheoloģijā un vēsturē. – Rīga, 1998. – [1. sēj.]. – 12. att. 407. lpp.

Ieva Ose

DIE ORDENSBURG AIZKRAUKLE/ASCHERADEN

Zusammenfassung

In der Chronik Heinrichs wird Ascheraden zum ersten Mal 1204 als eine Livenburg erwähnt, die 1205 von deutschen Rittern abgebrannt wurde. Seit der ersten Hälfte des 13. Jh. wird in den Schriftquellen auch die Ordensburg Ascheraden erwähnt. 1252–1480 residierten in der Ordensburg 21 Komture und 1519–1561 – 5 Hauskomture des Landmarschalls. Die Burg wurde während des Livländischen Krieges 1577 zerstört, und seit dem 17. Jh. steht dort eine Ruine.

Die früheren Forscher (K. Löwis of Menar 1919, A. Tuulse 1942) haben angenommen, dass die Ordensburg schon im 13. Jh. am jetzigen Ort der Burgruine – am Flüsschen Karikste, 2 km flussaufwärts vom livischen Burgberg – gebaut wurde. Während der archäologischen Forschungen von V. Urtāns wurde in den 70er Jahren des 20. Jh. auf dem livischen Burgberg in Aizkraukle die Kulturschicht des 13.–14. Jh. und Fundamente einer steinernen Umfassungsmauer festgestellt. Der Historiker E. Mugurēvičs hat gefolgert, dass die erste Ordensburg in der ersten Hälfte des 13. Jh. gerade auf dem Burgberg gebaut und erst in der zweiten Hälfte des 14. Jh. eine neue steinerne Ordensburg 2 km flussaufwärts am jetzigen Ort errichtet wurde. Davon zeugt indirekt auch eine Urkunde von 1420, worin sowohl *husz Aschraden* als auch die alte Burg – *Oldenborch* erwähnt wird.

1998 wurden Begehungsuntersuchungen durchgeführt und 2000 eine neue geodätische Aufmessung der näheren Umgebung der Burgruine verfertigt. Die Burg Ascheraden liegt auf einer dreieckigen Halbinsel – die Hauptburg wurde durch Abschnittsgräben von zwei Vorburgen abgesondert. Die bis zu 10 m hohen Mauerreste haben sich nur im Nordteil der Hauptburg erhalten. Vom Ort des ehemaligen inneren Hofes der Hauptburg zeugt eine Vertiefung im Zentrum der Ruine, aber von ehemaligen Flügeln – die mit Gras bewachsenen Erhöhungen der Schuttmassen. Am Ufer der Daugava sind noch die Öffnungen des Kellergeschosses des SW-Gebäudes zu sehen. Leider hat 1946 eine völlige Zerstörung der Reste des Südturmes und teilweises Wegräumen des Nordturmes stattgefunden.

Die 2000 verfertigte neue geodätische Aufmessung hat gezeigt, dass der von K. Löwis of Menar 1919 veröffentlichte Grundriss der Burg ungenau ist. Auf Grund der neuen Materialien wurde eine neue Rekonstruktion des Grundrisses und der

Baumassen der Ordensburg gezeichnet. Im Unterschied zur früheren Rekonstruktion von Lōwis of Menar wurde in der neuen Zeichnung die Stellung der Hauptburg parallel zum Ufer der Daugava festgestellt und damit verbundene Änderungen der Hauptausmaße der Flügel und des Ortes des Südturmes gemacht. Der neuen Rekonstruktion nach ist die Ordensburg Aizkraukle ein im 14. Jh. gebauter Ordenskapell mit vier Flügeln um einen rechteckigen Innenhof gewesen. Ein fast rechteckiger Torturm mit abgerundeten Ecken hat vor dem SO-Gebäude gestanden.

In der zweiten Bauperiode – in der zweiten Hälfte des 15. Jh. – wurde an der früheren Burg ein für Feuerwaffen angepasster runder Nordturm mit Durchmesser um 12 m und Mauerstärke um 3 m angebaut. Der erhaltenen Erhöhung des Reliefs nach könnte man annehmen, dass ein anderer runder Turm an der Ostecke angebaut gewesen ist. Die rekonstruierte Parchammauer ist hypothetisch, weil sich die einzigen Hinweise davon in den Skizzen des 19. Jh. von Karl von Ungern-Sternberg (1829) und F. Kruse (1842) erhalten haben.

Verzeichnis der Abbildungen

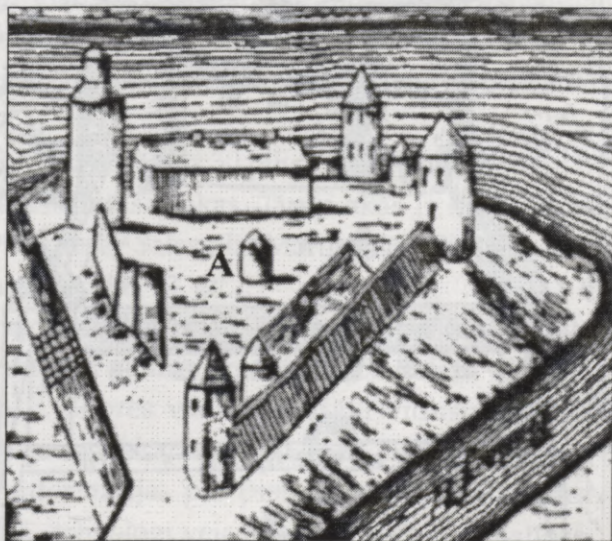
- Abb. 1. Burgruine Aizkraukle/Ascheraden von SO-Seite, Anfang des 20. Jh.
- Abb. 2. Burgruine Aizkraukle/Ascheraden von NO-Seite, 1958.
- Abb. 3. Grundriss der Burgruine Aizkraukle/Ascheraden von K. Ungern-Sternberg, 1829.
- Abb. 4. Rekonstruktion des Grundrisses der Burgruine Aizkraukle/Ascheraden von F. Kruse, 1842.
- Abb. 5. Rekonstruktion des Grundrisses der Burgruine Aizkraukle/Ascheraden von K. Lōwis of Menar, 1919.
- Abb. 6. Geodätische Aufmessung der Burgruine Aizkraukle/Ascheraden 2000 und Rekonstruktion des Grundrisses: 1 – erhaltene Mauer; 2 – vermutliche Mauer.
- Abb. 7. Burgruine Aizkraukle/Ascheraden von SW-Seite, 2002.
- Abb. 8. Burgruine Aizkraukle/Ascheraden von NO-Seite, 1998.
- Abb. 9. Fragment der Burgruine Aizkraukle/Ascheraden von NO-Seite, 1998.
- Abb. 10. Kelleröffnungen des SW-Gebäudes der Burgruine Aizkraukle/Ascheraden am Ufer der Daugava, 1960.
- Abb. 11. Ruinen des Südturmes der Burgruine Aizkraukle/Ascheraden von NW-Seite, um 1930.
- Abb. 12. Ruinen des Südturmes der Burgruine Aizkraukle/Ascheraden von SO-Seite, um 1930.
- Abb. 13. Verbleibsel der Ruinen des Südturmes der Burgruine Aizkraukle/Ascheraden von NW-Seite, 1958. Im Hintergrund – Vorburg und Ort des vermutlichen Burgfleckens.
- Abb. 14. Rekonstruktion der Baumassen der Burg Aizkraukle/Ascheraden: 1 – 14. Jh.; 2 – zweite Hälfte des 15. Jh. (Zeichnung von Gunārs Jansons).
- Abb. 15. Ruinen des Nordturmes der Burgruine Aizkraukle/Ascheraden von W-Seite, 1960.

Ēvalds Mugurēvičs, Roberts Spirģis

ARHEOLOĢISKĀS LIECĪBAS PAR AKĀM LATVIJAS MŪRA PILĪS (12. GS. BEIGAS – 18. GS.)

Ūdens apgādei bija svarīga nozīme viduslaiku pilī. Sevišķi nepieciešams vietējs ūdens avots pilī bija kara laikā, kad gandrīz neieņemamie mūri varēja droši pasargāt iemītniekus no pretinieka uzbrukumiem un par galveno pils ieņemšanas paņēmieni kļuva ilgstoša aplenkšana. Kaut arī daudzas pils atradās upes vai ezera krastā, aplenkuma laikā ārpusē esošās ūdenskrātuves nebija pieejamas, un pils iedzīvotāju un dzīvnieku nodrošināšanai ar dzeramo ūdeni bija vajadzīgs iekšējais ūdens avots. Tāpēc aka pils pagalmā bija nepieciešama katrā nocietinātā dzīvesvietā.

Par Latvijas mūra pils bijušām akām liecina rakstītie un ikonogrāfiskie avoti, kas ir ļoti skopi un nepilnīgi, kā arī arheoloģisko pētījumu

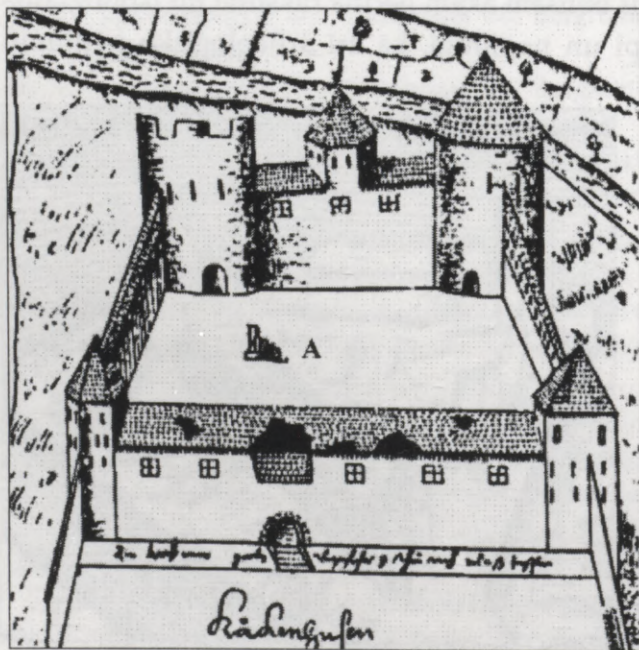

1. att. Kokneses pils
1601. gadā.

Džakomo Lauro gravīras
fragments. A – akas ēka

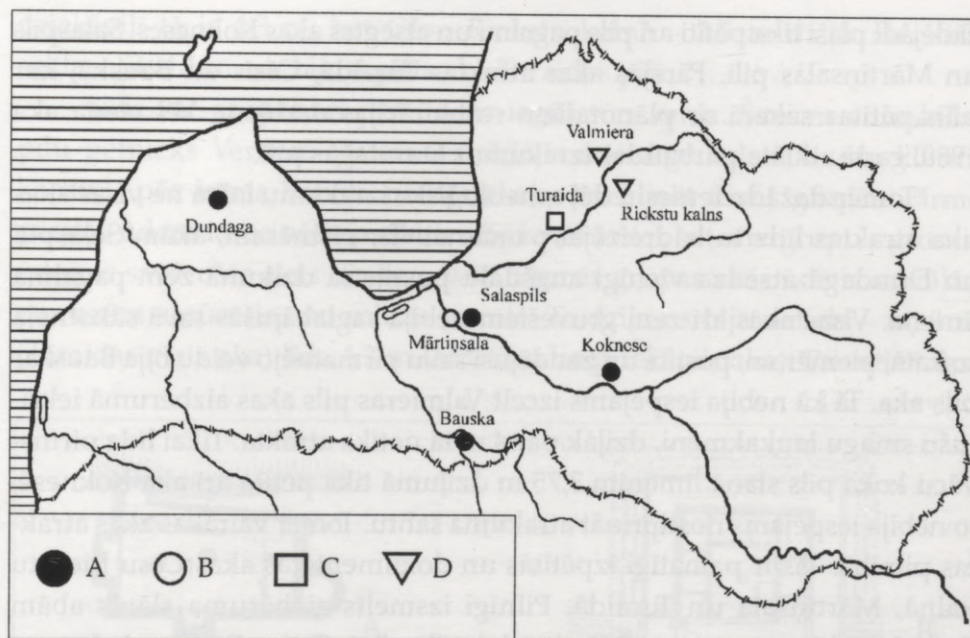
atklājumi. Tomēr līdz šim par akām nav neviena speciāla pētījuma. Tāpēc šajā publikācijā apkopoti visi materiāli par Latvijas viduslaiku piļu akām, noskaidrots to izvietojums, celtniecības paņēmieni, kā arī dota to hronoloģija.

Viduslaikos Latvijas teritorijā pastāvēja aptuveni 100 mūra piļu. Pašlaik lielākā daļa no tām ir pārvērtusies drupās. Tikai septiņas pils stipri pārbūvētā veidā saglabājušās līdz mūsu dienām, bet arī tur neviena aka vairs nepastāv. Arī rakstītajos vēstures avotos akas Latvijas pils ir minētas tikai garāmejot. Rets izņēmums ir plašāks apraksts par Kokneses pils aku, kas saglabāties "Lietuvas metrikā" 1590. gada revīzijas protokolā. Tā tulkojums ir šāds: "Pils pagalmā vidū atrodas aka, izmūrēta no "klints" [t.i., dolomīta gabaliem] un ar mūri apjota. Tajā ir ķēde ūdens izvilkšanai ar ratu, un [visa tā] ir segta ar šķindeļu jumtu. Virsotne apsista ar skārdu, ar vēja rādītāju galā. Uz to iet divas durvis [katros] sānos ar dzelzs virām un viru sloksnēm."¹ Aptuvenu priekšstatu par šās akas un akas ēkas izskatu sniedz daži 17. gs. Kokneses pils attēli. Senāko Kokneses pils attēlu izgatavojis itāļu gravieris Džakomo Lauro 1601. gadā.² Šajā gravīrā pils ir parādīta perspektīvā skatā no putna lidojuma. Pagalma vidū zīmēta apaļa akas ēka

2. att. Kokneses pils
ap 1625. gadu.

Origināls Stokholmas Kara
arhīvā. A – aka

3. att. Arheoloģiski pētītās akas Latvijas mūra pilīs.

A – cilindriskas mūrētas akas, B – cilindriskas no akmeņiem krautas akas, C – koka akas, D – no akmeņiem krautas un mūrētas piltuvveida akas

ar konusveida jumtu (1. att.). Arī otrajā senākajā Kokneses pils attēlā, kas izgatavots ap 1625. gadu un glabājas Kara arhīvā Stokholmā, pagalmā skatāma aka (2. att.). Šajā zīmējumā aka ir parādīta atšķirīgi. Šķiet, ka tas ir shematisks zīmējums, kurā redzama aka un tai blakus ūdens izsmelšanai izmantotā vinda.

Latvijas teritorijā arheoloģiski ir pētītas 30 pilis, bet ne katrā no tām ir atsegts pils pagalms, kur parasti bijušas akas. Tāpēc akas ir konstatētas tikai astoņās pilīs: Valmierā,³ Koknesē,⁴ Salaspilī,⁵ Mārtiņsalā,⁶ Cēsu Riekstu kalnā,⁷ Dundagā,⁸ Bauskā⁹ un Turaidā¹⁰ (3. att.).

Pirmo reizi arheoloģiskajos pētījumos Latvijā mūra pili aka atklāta un izpētīta 1937. gadā Pieminekļu valdes organizētajos Valsts vēstures muzeja izrakumos Valmierā E. Šnores vadībā. Plašāki viduslaiku piļu pētniecības darbi izvērsās 60. gados sakarā ar Daugavas HES celtniecību. Lai iegūtu iespējami vairāk informācijas par pieminekļiem, kas nonāca spēkstaciju applūdināmā zonā, arheologi veica izrakumus lielās platībās.

Tādējādi plaši tika pētīti arī pils pagalmi un atsegta akas Kokneses, Salaspils un Mārtiņsalas pilī. Pārējās akas atraktas Turaidā, Cēsis un Bauskā, kur pilis pētītas sakarā ar plānotajiem restaurācijas darbiem. Vēl viena aka 1980. gadā atklāta pārbaudes izrakumos Dundagas pilī.

Tomēr dažādu iemeslu dēļ arheoloģisko izrakumu laikā ne visas akas tika atraktas līdz to kādreizējai pamatnei. Tā, piemēram, akām Salaspilī un Dundagā atsedza vienīgi augšdaļu pusmetra dziļumā zem pagalma līmeņa. Visas akas arī zem gruvešiem nebija saglabājušās savā sākotnējā izskatā, piemēram, postīta un zaudējusi savu pirmatnējo veidu bija Bauskas pils aka. Tā kā nebija iespējams izcelt Valmieras pils akas aizbērumā iekritušu smagu laukakmeni, dziļāk par 4 m tā netika atrakta. Tikai līdz pirmsvācu koka pils slāņa līmenim 3,75 m dziļumā tika pētīta arī aka Koknesē, jo nebija iespējams nostiprināt atrakuma šahtu. Tomēr vairākas akas atraktas pilnībā. Tās ir pamatīgi izpētītās un dokumentētās akas Cēsu Riekstu kalnā, Mārtiņsalā un Turaidā. Pilnīgi izsmelts aizbēruma slānis abām Turaidas akām un vienai Mārtiņsalas pils akai. Toties Riekstu kalna un Mārtiņsalas priekšpils akām izdarīti vertikāli griezum.

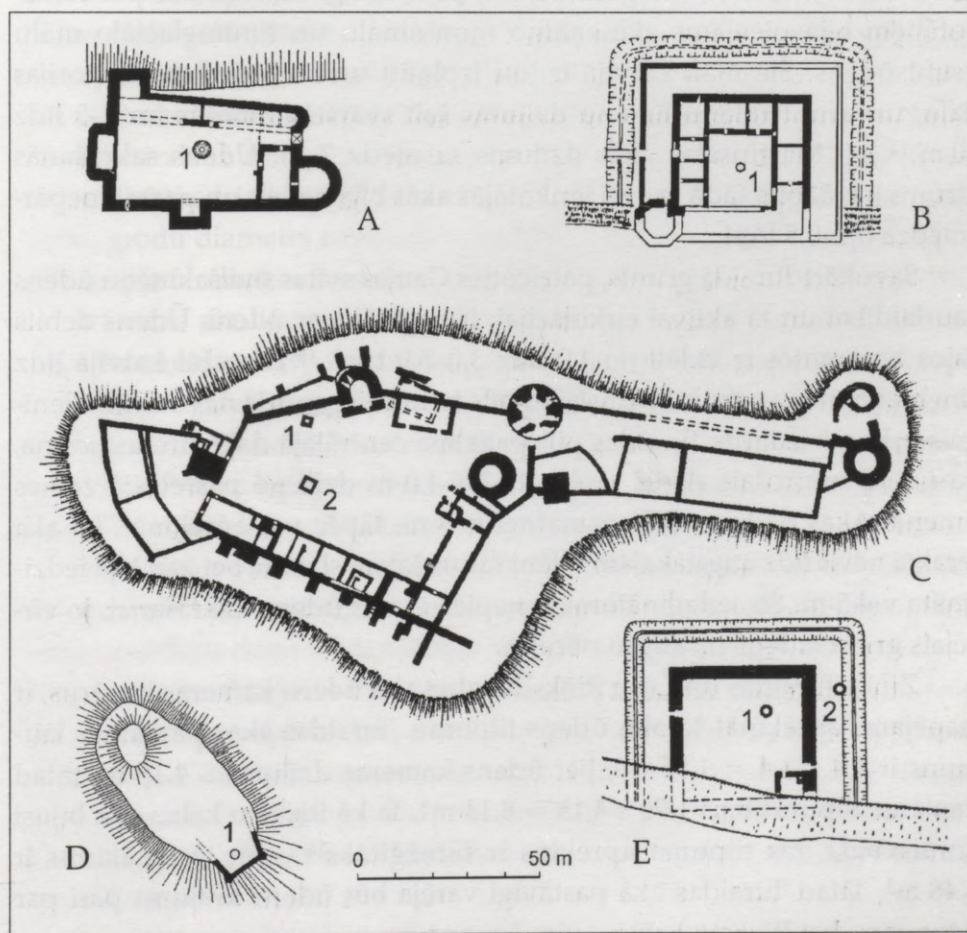
Vispirms pievērsīsim uzmanību aku novietojumam pils teritorijā (4. att.). Visērtākais ūdens avota izvietojums ir tuvu pils pagalma centram, kā tas vērojams Valmierā, Salaspilī, Koknesē un Turaidā. Tomēr dažās pilīs akas raktas pagalma malā, kas varētu būt saistīts ar ūdens avota novietojumu blakus dzīvojamai ēkai. Tā pils pagalma rietumu stūrī aka ierīkota Mārtiņsalā, bet pie pils ziemeļrietumu korpusa – Dundagā. Arī Cēsu Riekstu kalnā aka rakta nevis teritorijas vidū, bet gan plakuma ziemeļu malas vidū. Tas ir tikai 1 m attālumā no aizsargsienas malas, kur pilskalna zemākajā vietā uzkrājās virsūdeņi, kas bija izfiltrējušies cauri pamatzemes smilšakmens iezim.¹¹

Bez galvenās akas dažās pilīs ir ierīkota arī otra papildu aka. Tā atradās vietā, kur ūdeni izlietoja sevišķi daudz, piemēram, pirtī Turaidā un Mārtiņsalā. Turaidā koka pirts ēka ar aku tajā bija uzcelta pils pagalma vienā malā blakus rietumu aizsargsienai. Savukārt Mārtiņsalā pirts un tai līdzās raktā aka atradās ārpus galvenās pils mūriem – priekšpilī.

Aku dziļums pēc arheoloģiskajām liecībām ir stipri dažāds. Dziļākā aka – ap 9 m atsegta Turaidas pilī, bet Mārtiņsalas pils akas pamatne atradās 7 m zem pagalma līmeņa. Citas akas ir seklākas – Mārtiņsalas

priekšpilī tā ir 4,3 m, bet Cēsu Riekstu kalnā – 3,5 m dziļa. Pavisam sekla – tikai 1 m – ir bijusi pirts aka Turaidas pilī.

Akas var grupēt arī pēc ūdens iegūšanas veida. Šveices viduslaiku piļu pētnieks Verners Maiers izstrādājis mākslīgo ūdens avotu klasifikāciju,¹² pēc kuras Latvijā pētītās akas var sadalīt divās grupās. Pirmo pārstāv ūdens iesūcināšanas šahtas (*Sickerschächte*), bet otro grupu – grunts-ūdeņus savācošās akas (*Sodbrunnen*). Pirmās grupas akās ūdens sakrājas, pamazām sasūcoties no mitras grunts. To dziļums bija neliels – no 1 m (Turaidas pirts aka) līdz 4,3 m (Mārtiņsalas priekšpils aka). Parasti šī tipa

4. att. Aku novietojums pils teritorijā.

A – Bauska, B – Salaspils, C – Turaida, D – Cēsu Riekstu kalns, E – Mārtiņsala. 1, 2 – aka

akas izmantotas kā papildu avots ūdens iegūšanai pirts vajadzībām un tās pastāvēja vienlaicīgi ar galvenajām dziļajām pils akām. Tikai Cēsu Riekstu kalnā šāda iesūcināšanas aka, šķiet, bijis galvenais ūdens avots.

Otrās grupas akas, kas ir domātas gruntsūdens iegūšanai, Latvijas teritorijā pilnīgi izpētītas Turaidas un Mārtiņsalas pils pagalmu vidū. Aku lielo dziļumu neapšaubāmi noteica gruntsūdeņu līmenis un to bagātība ar ūdeni. Abas minētās pils atrodas ziemeļrietumu Vidzemes hidroģeoloģiskajā rajonā, kas aptver Rīgas jūrmalu, Daugavas lejteci, Rietum- un Ziemeļvidzemi. Latvijas teritorijā pirmo ūdens horizontu zem zemes virsas veido kvartāra¹³ nogulumu ūdeņi. Attiecīgi Mārtiņsalas pils iedzīvotājiem bija pieejams akmeņaino morēnmālu un limnoglaciālo mālu gruntsūdens. Šie māli Latvijā ir ļoti izplatīti un aizņem lielu teritorijas daļu, un gruntsūdeņu līmeņu dziļums šeit svārstās robežās no 1–3 līdz 20 m.¹⁴ Arī Mārtiņsalas akas dziļums sasniedz 7 m. Ūdens sakrāšanās ātrums jeb debīts šādā gruntī ierīkotajās akās bija neliels un parasti nepārsniedza 0,1–0,5 l/sec.

Savukārt Turaidā grunts, pateicoties Gaujas svītas smilšakmeņu ūdens caurlaidībai un tā aktīvai cirkulācijai, ir bagātāka ar ūdeni. Ūdens debīts šajos horizontos ir vidēji no 1,0 līdz 3,0–5,0 l/sec.¹⁵ Diemžēl Latvijā līdz šim melioratoru urbumi viduslaiku pils teritorijā gandrīz nav veikti. Vienīgais urbums izdarīts Turaidas pils pagalma centrālajā daļā, un tas liecina, ka ūdeni saturošais slānis sasniegts 3,8–4,0 m dziļi no pašreizējā zemes līmeņa. Akas dziļums līdz pamatnei ir 9 m, tāpēc var aprēķināt, ka aka ierakta nevis līdz augstākajam ūdeni saturošajam slānim, bet gan tajā iedziļināta vēl 5 m. Šis iedziļinājums ir nepieciešams ūdens uzkrāšanai, jo virējais gruntsūdens uz augšu neceļas.

Zinot Turaidas un Cēsu Riekstu kalna aku ūdens kameras izmērus, ir iespējams aprēķināt šo aku ūdens tilpumu. Turaidas akas pamatnes laukums ir $1,4 \times 1,4 = 1,96 \text{ m}^2$, bet ūdens kameras dziļums – 4,15 m, tātad kameras tilpums bijis $1,96 \times 4,15 = 8,13 \text{ m}^3$. Tā kā Riekstu kalna aka bijusi konusveida, tās tilpuma aprēķins ir sarežģītāks¹⁶ – un tā iznākums ir $4,48 \text{ m}^3$. Tātad Turaidas akā pastāvīgi varēja būt ūdens krājums pāri par 8 tonnām, bet Riekstu kalnā – virs 4 tonnām.

Visas pētītās viduslaiku piļu akas Latvijas teritorijā pēc celtniecībā izmantotā materiāla var iedalīt divās grupās: akmens un koka akas. Ak-

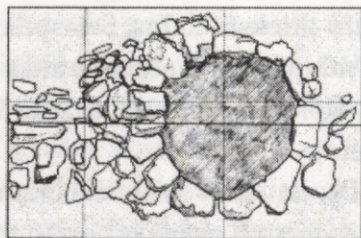
mens akas savukārt var iedalīt mūrētās (Riekstu kalns, Salaspils, Koknese, Dundaga) un sakrautās (Mārtiņsala, Valmiera). Vēl akmens akas iedalāmas pēc formas – cilindriskās (Salaspils, Koknese, Dundaga, Mārtiņsala) un piltuvveidīgās (Riekstu kalns, Valmiera).

Mūrēto un krauto aku celtniecībā, izņemot saistvielas izmantošanu, nav principiālas atšķirības. Celtniecības metodi akām ar horizontāliem grodiem labi raksturo Mārtiņsalas pils akas pētniecības rezultāti. Vispirms tikusi izrakta apmēram 7,0–7,5 m dziļa bedre ar 4–5 m diametru augšmalā. Tad, nolīdzinot izrakto bedri, tās pamatnē guldīti 6 cm biezi un 0,95 m gari ozolkoka dēļi, kas nodrošinājuši ūdens labāku filtrāciju. Pēc tam uz grīdas riņķveidā guldīti kubiski apdarināti plienakmens kluči, liekot tos kārtu pa kārtai arvien augstāk. Grodiem izmantoti apmēram 20 x 20 x 40 cm lieli plienakmens kluči. Gatavās akas pamatnes diametrs sasniedza 0,85 m DR–ZA virzienā un 0,7 m DA–ZR virzienā. Ceļot grodus, atstarpe starp tiem un būvbedri tika pakāpeniski aizbērtā ar zemi. Tuvojoties šahtas augšmalai, grodu diametrs nedaudz palielināts. Akas augšmalai veidota neregulāra apļa forma, kas līdzinās elipsei. Tās izmēri plānā ir 1,15–0,9 m (5. att.).

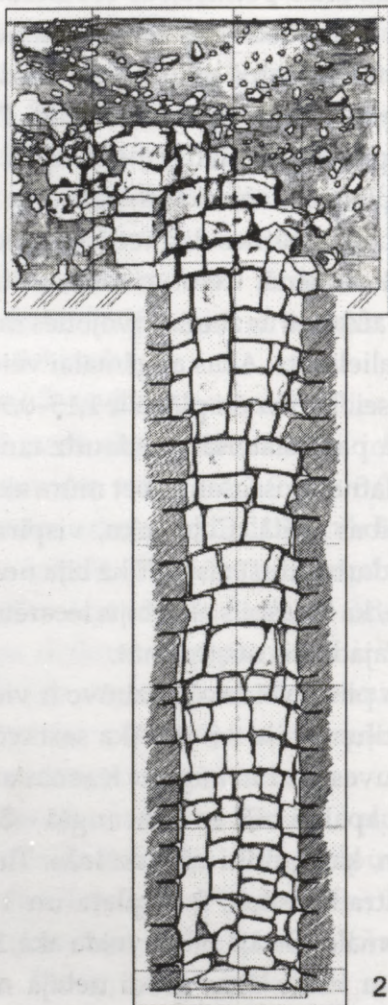
Akmens aku konstrukcijās kā paligmateriāls nedaudz izmantots arī koks. Mārtiņsalā tas bija lietots pamatnes noseģšanai, bet mūra akai Salaspilī koks bijis vajadzīgs tikai celtniecības gaitā. Ceļot aku, vispirms izrakta būvbedre 4 m diametrā, tās sienas darba drošības nolūkā bija nostiprinātas ar kokiem.¹⁷ Koka lietojums liecina, ka Salaspils akai bijis iecerēts pamatīgs dziļums, citādi būvbedri nebūtu vajadzējis nostiprināt.

Salīdzinājumā ar grodu akām piltuvveida aku izbūve ir vienkāršāka. Riekstu kalna piltuvveida akas dziļums bija 3,5 m. Aka sastāvēja no 2 m dziļas apakšējās daļas – ūdenskrātuves un 1 m augstas lēzenas augšdaļas – apmales. Ūdenskrātuves diametrs apakšā bija ap 1 m, augšā – 2,2 m. Akas sienas mūrētas no plienakmeņiem, kas guldīti tieši uz ieža. Tie saistīti ar kaļķu javu. Gar akas augšmalu atradās slīpa, 2 m plata un 1 m augsta kaļķu javā mūrēta plienakmeņu apmale. Otrajā piltuvveida akā, kas atsegta Valmieras pilī, atšķirībā no Riekstu kalna akas grodi nebija mūrēti, bet tikai sakrauti.

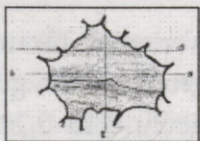
Izrakumos koka akas konstatētas vienīgi Turaidas pilī (6. att.). Pils galvenās – pagalma vidū esošās akas grodi veidoti gulbūves tehnikā. Šim nolūkam izmantoti apaļkoki ar diametru 0,15–0,20 m, kas norobežoja

1

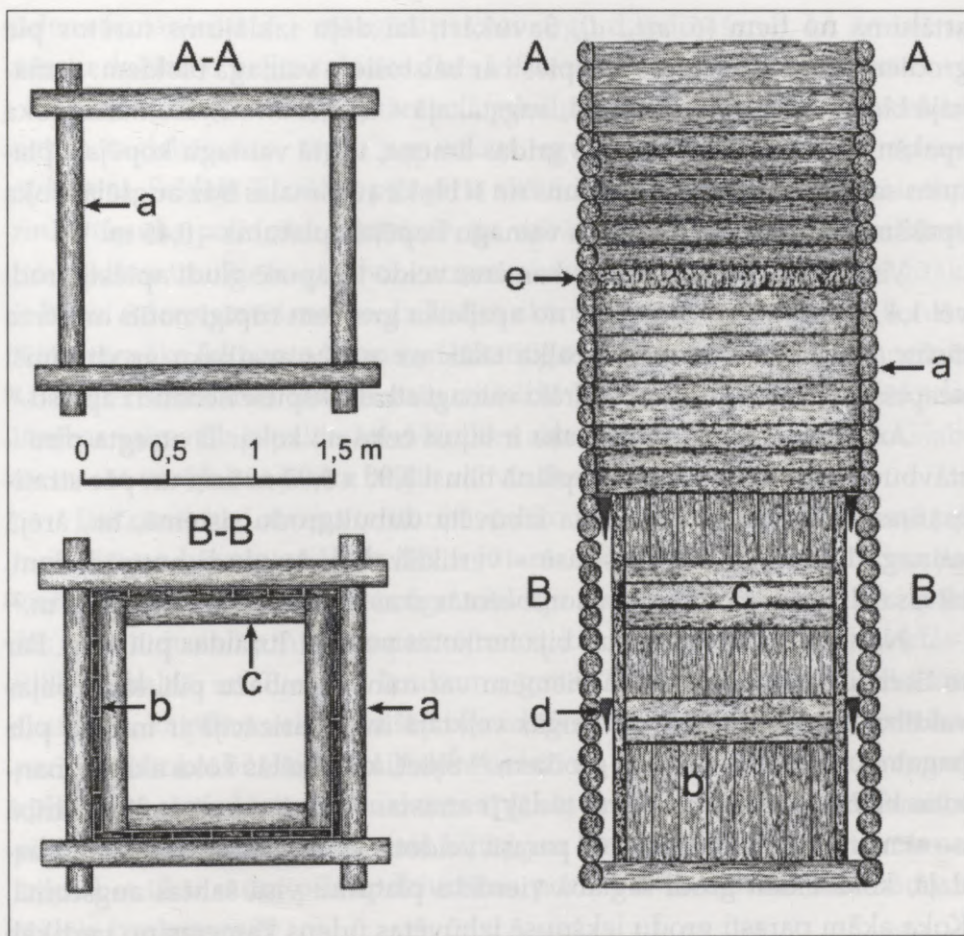
2

3

0 1 m

5. att. Mārtiņšalas pils pirmā aka.
1 – virsskats, 2 – vertikāls griezumš,
3 – akas pamatne

6. att. Turaidas pils otrā aka.

A-A – virsskats, B-B – horizontāls griezumš akas vidū. a – grodu balķi, b – vertikāli dēļi, c – balstošais vainaga bloks, d – ķīļi, e – ar bērza tāsīm notīts apaļkoks

1,5 x 1,5 m lielu laukumu (6. att.: a). Izrakumu laikā apmēram 0,5 m dziļumā grodus atraka arī no ārpuses, bet dziļāk iztīrīja šahtu tikai iekšpusē. Pēc pilnīgas atrakšanas noskaidrots, ka aka bijusi ap 9 m dziļa.¹⁸

Īpaši veidota bijusi akas apakšdaļa – ūdens kamera. Akas pamatnē bija blīvi izlikta dēļu grīda. Mērot no grīdas, 2,75 m augstumā akas pamatgrodu iekšpusē likts dēļu izklājums. Šim nolūkam izmantoti 5 cm biezi dažāda platuma (0,15–0,25 m) dēļi, kas cits pie cita blīvi salikti (6. att.: b). Lai dēļi nepiegultu pamatgrodiem, ar ķīļu palīdzību tie atbīdīti 5 cm

attālumā no tiem (6. att.: d). Savukārt, lai dēļu izklājums turētos pie grodiem, no iekšpuses tie piespiesti ar balstošiem vainaga blokiem: zemākajā blokā veidoti divi vainagi, augstākajā – trīs (6. att.: c). Zemākā bloka apakšmala atradās 0,77 m virs grīdas līmeņa, un tā vainagu kopējais platums sasniedza 0,30 m. Atstatums no šī bloka augšmalas līdz augšējā bloka apakšmalai bija 0,40 m, bet trīs vainagu kopējais platums – 0,45 m.¹⁹

Virš dēļiem izliktās ūdens kameras veido iekšpusē gludi aptēsti grodi vēl 1,4 m augstumā. Tad viens no apaļkoka grodiem rūpīgi notīts ar bērza tāsīm (6. att.: e). Virs notītā baļķa tālāk uz augšu apaļkoku grodi bijuši neaptēsti, bet akas augšdaļā vairāki vainagi atkal iekšpusē nedaudz aptēsti.²⁰

Arī otra – Turaidas mazā aka ir bijusi celta no koka. Tā atsegta pirtī – stāvbūvē celtā koka ēkā, kura plānā bijusi 5,90 x 5,92 m liela un pēc strati-grāfijas datēta ar 15. gs.²¹ Aka izbūvēta dubultgrodu sistēmā, t.i., ārējā vainagā likti baļķi, bet iekšpusē – vertikāli dēļi. Ar gludi nostrādātiem, blīvi salaistiem dēļu grodiem norobežotās akas šahtas dziļums ir tikai 1 m.²²

Nav šaubu, ka koka akas bija ierīkotas ne tikai Turaidas pilī vien. Par to liecina rakstītie avoti. Kā piemēru var minēt Limbažu pili, kur Polijas valdības uzdevumā 16. gs. beigās veiktajā inventarizācijā ir minēta pils pagalmā esošā aka ar koka grodiem.²³ Šķiet, ka pilsētās koka akas izmantotas biežāk, piemēram, četras tādas ir atrastas Rīgas izrakumos.²⁴ Atšķirībā no akmens akām, kurām grodi parasti veidoti nedaudz šaurāki šahtas lejasdaļā, koka akām grodi saglabā vienādu platumu visā šahtas augstumā. Koka akām parasti grodu iekšpusē izbūvētas ūdens kameras no vertikāli liktiem dēļiem.

Dati par Latvijas aku virszemes konstrukcijām ir visai trūcīgi. Tikai ap Kokneses pils aku bija uzcelta mūra ēka (7., 8. att.).²⁵ Izrakumu laikā atsegti tās pamati un konstatēts, ka ēka plānā bijusi apaļa vai astoņstūraina. Tās pamatu diametrs ir bijis 6,35–6,40 m. Pamati veidoti kā aplis no vairākās kārtās kaļķu javā mūrētiem dolomīta akmeņiem. Starp tiem liktas arī ķieģeļu un t.s. mēles kārniņu lauskas. Celtnes austrumu malā tās pamatu platums bijis mazāks – 0,6 m, bet pārējās malās tas sasniedzis 0,8–1,05 m (8. att.: A). Austrumos no akas ēkas pamatakmeņiem izveidota 1,50–1,58 m plata un 1,65–1,85 m gara no dolomīta plāksnēm mūrēta platforma (8. att.: B). No tās uz akas ieejas vietu ved divi neregulāri akmens pakāpieni (8. att.: C). Izmūrētā platforma ir saistāma ar aku, un, iespējams, tā izveidota ērtākai

ūdens izmantošanai – mazgāšanai vai zirgu dzirdināšanai, kā arī lai novērstu dubļaino pelķu rašanos akas ieejas vietā.

Ūdens smelšanas mehānismi pilnībā nevienā no pētītajām akām nebija saglabājušies, tāpēc par ūdens ieguves paņēmieniem var spriest aptuveni. Seklajā Turaidas pils pirts akā ūdeni varēja smelt ar kāsi iestiprināta trauka palīdzību. Jāatzīmē, ka vairāki trauki – virpota koka bļoda un galdiņu trauku fragmenti – atrasti akas aizbēruma slānī.²⁶ Sarežģītāka ir bijusi ūdens smelšana no dziļākām akām. Kokneses izrakumos konstatēta mūra ēka, kā par to liecina arī rakstītie avoti, neapšaubāmi bija aprīkota ar ūdens smelšanas ierīci – ratu ar ķēdi. Izrakumu laikā no tā nekādas liecības vairs nebija palikušas. Valmierā akas tuvumā konstatēta koka staba vieta – tā varēja būt jumta balsta vai vindas palieka.²⁷

Jāatzīmē, ka Latvijas teritorijā senāko aku izbūvē, to izvietojumā pils teritorijā un būvmateriālu izvēlē ir jūtamas dažas iezīmes, kas liecina par vietējiem iedzīvotājiem raksturīgu tradīciju turpinājumu. Sevišķi tas izpaužas tanīs viduslaiku mūra nocietinājumos, kas bija uzcelti koka piļu vietās – Riekstu kalnā un Turaidā. Izrakumu gaitā Cēsu Riekstu kalnā tika noskaidrots, ka piltuvveida aka šeit bija izbūvēta jau pirmsvācu apdzīvotības periodā, izrokot būvbedri smilšakmens iezī un pēc tam tās sienas un apmali apliekot ar sārti rožaina plienakmens plāksnēm.²⁸ Iespējams, ka arī Turaidas pils galvenā aka tajā pašā vietā bijusi jau lībiešu koka pils pastāvēšanas laikā, bet tikai mūra pils apdzīvotības posmā tā izveidota tāda, kādu to atklāja izrakumos.²⁹

Dažās pilis konstatētas aku pārbūves arī viduslaikos, kad to forma radikāli mainīta. Tā Valmieras pils akai piltuvveida formas vietā pēdējās pārbūves laikā tika izveidoti horizontāli grodi no divās rindās sakrautiem aptuveni 0,25 x 0,25 m lieliem neregulāriem dolomīta akmeņiem. Šie grodi ir saglabājušies tikai akas ziemeļrietumu malā. Arī Kokneses pils aka tikusi pārbūvēta, pēc tam kad "Lietuvas metrikā" minētā un arheoloģiskajos izrakumos pētītā akas mūra ēka gājusi bojā 17. gadsimtā. Postījumu laikā aizgruvusi diametrā 4,25 m lielā mūrētā iepriekšējās akas šahta. Atjaunojoties dzīvei pilī, aizgruvuma vidū rakta jauna akas šahta, kuras malas, šķiet, nostiprinātas akmens grodiem. Grodi izrakumu laikā vairs savā vietā netika konstatēti, bet par to varbūtējo izmantošanu liecināja vecās akas šahtā atrastie daudzie sabirušie apskaldītie akmeņi. Tie atradās 2 m

7. att. Kokneses pils izrakumos atsegtās akas ēkas pamati

diametrā lielā laukumā, kas varētu liecināt par jaunās akas izmēriem. Acīmredzot jaunās akas grodi bijuši sakrauti, nevis mūrēti un ir gājuši bojā, kad Kokneses pils nocietinājumus, daļu pils mūra ēku un pašu aku uzspriecināja sakšu karaspēks Ziemeļu kara sākumā 1701. gadā.³⁰

Arheoloģiskais materiāls liecina par aku izmantošanas ilgumu. Akas celtas līdz ar mūra piļu būvi. Agrākais akas veids ir bijis krautas grodu un piltuvveida akas, kas tapušas 12. gs. beigās vai 13. gs. sākumā. Dziļākās mūrētās grodu akas ar apaļu muti, kas tiek izvietotas pils pagalma centrā, parādās 14. gs. celtajās pilīs. Bet šāds aku veids nekļūst turpmāk vispārpieņemts. Dažās pilīs (Koknese, Valmiera), 16.–17. gs. pārbūvējot akas, tajās tiek izveidoti no akmeņiem krauti grodi. Spriežot pēc arheoloģiskā materiāla, visi aku veidi – koka, no akmeņiem krautās un mūrētās grodu un piltuvveida akas – turpina funkcionēt visus viduslaikus un parasti tās aizgruva pils bojāejas laikā vai drīz pēc tam. Tomēr cilindriskas mūra akas tiek celtas pat 18./19. gs., kā liecina Dundagas pils aka. Kad pils jau bija pilnīgi zaudējusi savu nocietinājuma nozīmi un pārvērtās par greznu

muižnieku mītni, tajā tomēr saglabāta viduslaiku ūdens ieguves ierīces forma. Pēc arheoloģisko pētījumu pabeigšanas no minētajām Latvijas piļu akām 1993. gadā rekonstruēta vienīgi Turaidas aka.³¹

Salīdzinājumā ar Rietumeiropu Latvijas piļu aku būvniecībā ir vērojamas kā kopīgas, tā arī atšķirīgas iezīmes. Pateicoties vietējam reljefam, Latvijā nav sastopamas Eiropas kalnainiem apvidiem raksturīgās dziļas klintīs

8. att. Kokneses pils. Akas ēkas pamatu plāns.

A – mūra pamatu fragments,
B – mūrēta platforma pie ēkas,
C – pakāpieni pie ieejas

izlauztas akas. Nav konstatētas arī cisternas, kurās sakrāts virszemes ūdens. Atšķirušies arī koka aku celtniecības paņēmieni. Abu koka aku šahtas Turaidā būvētas guļbūves tehnikā, ar ūdens kamerām no vertikāli liktiem dēļiem, bet Rietumeiropā parastas bija kastveida (*Kastenbrunnen*) akas, kuru grodus veidoja nevis balķi, bet horizontāli vainaga dēļi.³² Savukārt kopējas iezīmes redzamas mūra aku celtniecības paņēmienos. Latvijā, līdzīgi kā citās Eiropas zemēs, izmantotas cilindriskas šahtas, kuru malas mūrētas no akmens klučiem. Šādas akas pieder pie visizplatītākā ūdens iegūšanas veida zemās vietās izvietotajās viduslaiku pilīs.

KATALOGS

Katalogā apkopota informācija par Latvijas teritorijā mūra piļu arheoloģiskajos izrakumos pētītajām akām. Akas aprakstītas pēc arheoloģiskās izpētes hronoloģiskās secības. Par katru aku dotas sekojošas ziņas.

Pils nosaukums

- a) arheoloģiskos izrakumus organizējusi iestāde, vadītājs un gads;
- b) ziņas par izpēti un akas saglabāšanās stāvokli;
- c) akas novietojums pils teritorijā;
- d) akas celtniecības veids un materiāls;
- e) akas izmēri;
- f) atradumi akas aizbērumā;
- g) akas datējums un bojāejas laiks;
- h) literatūra.

1. Valmiera (Wolmar)

- a) Valsts vēstures muzejs, E. Šnore 1937.
- b) Aka izrakta līdz 4 m dziļumam. Grodi saglabājušies vairākās kārtās.
- c) Novietojums – tuvu pils pagalma centram (izrakumu laukums A).
- d) Piltuvveida, no akmeņiem bez saistvielas sakrauta aka. Vairākkārt pārbūvēta. Pils pastāvēšanas pēdējā posmā (17. gs.) aka sašaurināta un izveidota cilindriskā, no tās šahtas DR malā saglabājušies akmens grodi. Tos veidoja divās rindās sakrauti neregulāra kuba formas akmeņi ar malu garumu ap 25 cm. Ap 3–4 m uz DA no akas konstatēta koka staba vieta – varbūtējā akas koka jumta konstrukcijas vai vindas palieka.

e) Piltuvveida akas diametrs: 1 m dziļumā – 4 m; 4 m dziļumā – 1,5 m. Cilindriskās akas diametrs ap 2 m.

f) Akas aizbērumā atrastas 17.–18. gs. senlietas: monētas, trauku lauskas, dzelzs naglas, sārņu gabali, ķieģeļi, dakstiņi, krāsns podiņi, balta māla pīpju fragmenti u.c.

g) Pastāvējusi pils apdzīvotības laikā; pēc pils sagraušanas 18. gs. sākumā aka izmantota kā atkritumu bedre.

h) Šnore E. 1937. gada izrakumi Valmierā // SM. – Rīga, 1938. – Nr. 3. – 82.–98. lpp.

2. Koknese (Kokenhusen)

a) Latvijas ZA Vēstures institūts, A. Stubavs 1964.

b) Akas šahta atrakta līdz 3,75 m dziļumam, no ārpuses – līdz 5,8 m. Daļēji saglabājušies grodi no diviem celtniecības periodiem.

c) Novietojums – tuvu pils pagalma centram (VIII izrakumu laukums).

d) Cilindriska akmens aka. Pirmajā posmā – no dolomīta plāksnēm mūrēta aka. Dažiem akmeņiem apstrādātas virsmas. 16. gs. beigās ap aku bijusi plānā astoņstūraina, diametrā 6,35–6,40 m liela mūra ēka, kuras A pusē bijusi no dolomīta plāksnēm mūrēta platforma ar 2 pakāpieniem. Otrajā posmā (17. gs.) aka sašaurināta, tās iekšpusē jaunus cilindriskus groodus sakraujot no akmeņiem bez saistvielām.

e) Pirmā posma akas šahtas diametrs – 4,25 m. Akmens sienas biezums 50–80 cm. Otrā posma akas šahtas diametrs ap 2 m.

f) Akas aizbērumā atrasti 18. gs. sākuma šķēpu galu fragmenti, dzelzs un koka būvdetaļas.

g) Senākā aka datējama ar 16. gs. Otrā pārbūve 17. gs. Uzspriecināta, sakšu karaspēkam atkāpjoties Ziemeļu kara sākumā 1701. gadā.

h) Stubavs A. Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1964. gadā // RT 1964. – Rīga, 1965. – 19. lpp.

3. Salaspils (Neu-Kirchholm)

a) Latvijas ZA Vēstures institūts, A. Stubavs 1968.

b) Izrakumos atsegta tikai akas augšdaļa. Grodu augšmala saglabājusies pagalma zemes līmenī.

c) Novietojums – pils pagalma centrā (IV, V izrakumu laukums).

- d) Cilindriska mūrēta aka.
- e) Aka plānā bijusi nedaudz ovāla (iekšpusē 1,65 x 1,85 m), ar 0,7–0,85 m biezām sienām.
- f) Nav izsmelta, atradumu nav.
- g) Aka pastāvējusi visu mūra pils apdzīvotības laiku (14.–16. gs.).
- h) *Stubavs A.* Arheoloģiskie izrakumi Salaspilī 1968. gadā // RT 1968. – Rīga, 1969. – 49. lpp.

4. Mārtiņšala (Alt-Kirchholm). Pirmā aka

- a) Latvijas ZA Vēstures institūts, Ē. Mugurēvičs 1970.
- b) Aka labi saglabājusies un ir izsmelta pilnībā.
- c) Novietojums – pils pagalma R stūrī (I, II, V un VI izrakumu laukuma saskares vietā).
- d) Cilindriska, no akmeņiem sakrauta aka. Grodus veido plānā pusloka formas plienakmens kluči, kuru izmēri 20 x 20 x 40 cm. Akas dibenā guldīti 6 cm biezi ozolkoka dēļi.
- e) Akas dziļums 6,9 m. Akai plānā ir ovāla forma. Augšmalas diametrs DA–ZR virzienā 1,15 m, bet DR–ZA virzienā tikai 0,9 m. 1,9 m dziļumā akas šahta kļūst šaurāka – 0,7–0,8 m. Akas šahtas dibena diametrs ir 0,85 m DR–ZA virzienā un 0,7 m DA–ZR virzienā.
- f) Aizbērumā atrastas 13. gs. senlietas: stikla krelle, kaula rūčenis, dzelzs nazis, dzelzs īlens, kaula adata, dzelzs sprādze, cilindriska atslēga, bronzas rotadata, bronzas spirālite, dzelzs āķis, naglas, kniedes, kā arī dzīvnieku kauli un ripas keramikas trauku lauskas.
- g) Aka izmantota visu pils pastāvēšanas laiku no 12. gs. beigām līdz 14. gs. vidum.
- h) *Mugurēvičs Ē.* Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalā 1970. gadā // RT 1970. – Rīga, 1971. – 47.–49. lpp.

5. Mārtiņšala (Alt-Kirchholm). Otrā aka

- a) Latvijas ZA Vēstures institūts, Ē. Mugurēvičs 1971.
- b) Aka izpētīta, izdarot vertikālu griezumus. Akas augšdaļa nebija saglabājusies.
- c) Novietojums – priekšpils grāvī (XII izrakumu laukums). Blakus akai atsegta 2,5 x 2,5 m liela celtne – pirts ar krāsni.

d) Cilindriska aka, sakrauta no skaldītiem plienakmeņiem. Grodus katrā kārtā veido divas blakus liktas akmeņu rindas.

e) Akas dziļums 4,3 m. Akas šahtas diametrs apakšējā daļā 1,1 m. Grodu biezums 0,6 m.

f) Atradumu nav.

g) Datējums 14. gs.

h) *Mugurēvičs Ē.* Izrakumi Mārtiņsalā 1971. gadā // ASM 1971. – Rīga, 1972. – 87.–91. lpp.

6. Cēsu Riekstu kalns (Nusberg)

a) Latvijas ZA Vēstures institūts, J. Apals 1980.

b) Aka izpētīta, izdarot vertikālu griezumus. Saglabājusies bez lieliem postījumiem.

c) Novietojums – pils pagalma Z galā, 1 m attālumā no aizsargsienas.

d) Piltuvveida aka. Divas pārbūves: pirmajā posmā vendu pilskalna pastāvēšanas laikā akas šahta un apmale bija izlikta ar sārti rožaina plienakmens plāksnēm. Otrajā posmā – vienlaicīgi ar mūra aizsargsienas celšanu akas sienas un apmale izmūrēta ar kaļķu javā saistītiem plienakmeņiem.

e) Akas dziļums 3,5 m. Tā atradās lēzenas piltuves formas ieplakā, kuras vidū izrakta stāvas piltuves formas ūdenskrātuve. Ūdenskrātuves dziļums 2 m; tās diametrs apakšā ap 1 m, augšā – 2,2 m. Gar augšmalu kaļķu javā mūrētā plienakmeņu apmale bija 2 m plata un 1 m augsta.

f) Aizbērumā atrastas 13. gs. senlietas: slānekļa galoda, dzelzs priekšmetu fragmenti, dzīvnieku kauli, ķieģeļu un dakstiņu šķembas.

g) Aka izmantota pils pastāvēšanas laikā – 12. un 13. gs.

h) *Apals J.* Izrakumi Cēsu Riekstu kalnā // ASM 1980 un 1981. – Rīga, 1982. – 12.–21. lpp.; *Apals J.* Vendi un Cēsu Riekstu kalns // *Senā Rīga*. – Rīga, 1998. – [1. sēj.]. – 125.–143. lpp.

7. Dundaga (Dondangen)

a) Latvijas ZA Vēstures institūts, Ē. Mugurēvičs 1980.

b) Aka izsmelta līdz 0,5 m dziļumam. Saglabājusies bez postījumiem.

c) Novietojums – pils pagalmā pie ZR korpusa (II izrakumu laukums).

d) Cilindriska mūrēta aka. Grodiem izmantoti liela izmēra laukakmeņi.

e) Akas šahtas iekšējais diametrs – 2 m.

f) Aizbērumā atrasti 19.–20. gs. priekšmeti.

g) Aka datējama ar 18. gs. – 19. gs. sākumu.

h) *Mugurēvičs Ē.* Arheoloģiskie izrakumi Dundagas pili // ASM 1980 un 1981. – Rīga, 1982. – 91.–107. lpp.

8. Bauska (Bauske)

a) Latvijas ZA Vēstures institūts, A. Caune 1981.

b) Akas šahta atrakta līdz 4 m dziļumam. Grodi pilnīgi izpostīti.

c) Novietojums – pils vecākās daļas pagalma centrā.

d) Grodi nebija saglabājušies, tāpēc akas uzbūvi nevar precīzi raksturot.

e) Akas šahtas augšdaļas diametrs – 7 m.

f) Aizbērumā atrastas 17. gs. būvdetaļas.

g) Aka pastāvējusi pils apdzīvotības laikā – 15. gs. vidū – 17. gs.

h) *Caune A.* IZRakumi Bauskas pili 1980. un 1981. gadā // ASM 1980 un 1981. – Rīga, 1982. – 60.–65. lpp.

9. Turaida (Treiden). Pirmā aka

a) Latvijas ZA Vēstures institūts, J. Graudonis 1989.

b) Aka izsmelta pilnīgi. Akas grodi labi saglabājušies.

c) Novietojums – blakus pils R aizsargsienai (II izrakumu laukums). Aka atsegta koka pirts ZR daļā. Stāvbūvē celtās pirts izmēri plānā – 5,90 x 5,92 m.

d) Koka aka, celta ar dubultiem grodiem. Ārējie grodi likti guļbūvē, tie sastāv no 1,5 m gariem apaļkokiem ar diametru apm. 0,10–0,15 m. Krusta pakšu pārslaidums ap 0,10 m. Ārējo grodu iekšpusē celti iekšējie grodi, kas norobežo ūdens tvertni. Tie ir veidoti no trim dēļiem, kas iestiprināti katrā malā. Grodu dēļi 0,04–0,06 m biezi. Stūros stāvus likti griezumā četrstūrains 0,15 x 0,15 m resni stabiņi, kuru gropēs ielaisti dēļu gali.

e) Akas dziļums ap 1 m. Akas izmēri plānā 1 x 1 m.

f) Aizbērumā atrastas 15. gs. senlietas: koka galdiņu trauki, virpota koka bļodiņas puse.

g) Pirts un tajā ierīkotā aka datēta ar 15. gs.

h) *Graudonis J., Ciglis J.* Pētījumi Turaidas pilī // ASM 1988 un 1989. – Rīga, 1990. – 85.–93. lpp.; *Graudonis J.* Turaidas mūra pils arheoloģiskā izpēte // Pētījumi par Rīgas arhibīskapijas pilīm. – Rīga, 1999. – 67., 71.–73. lpp., 8., 12. att. (Latvijas viduslaiku pils, I.)

10. Turaida (Treiden). Otrā aka

a) Latvijas ZA Vēstures institūts, J. Graudonis 1992.

b) Šahta atrakta pilnīgi. Akai izpostīta augšdaļa.

c) Novietojums – pils pagalma centrā (XII izrakumu laukums).

d) Koka guļbūves aka. Grodu vainagkoku diametrs 0,15–0,20 m. Akas dibenā blīvi izlikta dēļu grīda. 2,75 m augstumā no grīdas akas pamatgrodu iekšpusē veidota stāvdēļu ūdens kamera. Ar ķīļu palīdzību tās dēļi atvirzīti no pamatgrodziem. Dēļu izklājums no iekšpuses piespiests ar diviem balstošiem vainagkoku blokiem: zemākajā blokā divi vainagi, augstākajā – trīs. Virs ūdens kameras akas grodus veido gludi aptēsti balķi vēl 1,4 m augstumā. Virs tiem viens apaļkoku vainags notīts ar bērza tāsīm. Augstāk – neaptēstu apaļkoku grodi. Akas augšmalā atkal iekšpusē nedaudz aptēsti grodi.

e) Akas dziļums ap 9 m. Akas izmēri plānā 1,5 x 1,5 m.

f) Aizbērumā atrastas 16.–18. gs. senlietas: stikla gabaliņi, ādas kurpe ar koka papēdi, ādas fragmenti.

g) Aka celta pils apdzīvotības laikā, aizbērtā 18. gs. pirmā pusē.

h) *Graudonis J.* Turaidas arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1992. un 1993. gadā // ASM 1992 un 1993. – Rīga, 1994. – 55.–59. lpp.

Atsauces

¹ Lietuvas metrika. Kokneses pils revīzija 1590. g. Tulkojis J. Zemzaris 1962. g. – Mašīnraksts VKPAI arhīvā.

² *Dzialynski T.* Collectanea vitam resque gestus Joannis Zamoyscii illustrantia. – Posnaniae, 1861.

- ³ Šnore E. 1937. gada izrakumi Valmierā // Senatne un Māksla. – 1938. – Nr. 3. – 82.–98. lpp.
- ⁴ Stubavs A. Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1964. gadā // RT 1964. – Rīga, 1965. – 19. lpp.
- ⁵ Stubavs A. Arheoloģiskie izrakumi Salaspilī 1968. g. // RT 1968. – Rīga, 1969. – 49. lpp.
- ⁶ Mugurēvičs Ē. Arheoloģiskie izrakumi Mārtiņsalā 1970. gadā // RT 1970. – Rīga, 1971. – 47. lpp.; Mugurēvičs Ē. Izrakumi Mārtiņsalā 1971. gadā // ASM 1971. – Rīga, 1972. – 88. lpp.
- ⁷ Apals J. Vendi un Cēsu Riekstu kalns // Senā Rīga. – Rīga, 1998. – [1. sēj.]. – 132. lpp.; Apals J. Izrakumi Cēsu Riekstu kalnā // ASM 1980 un 1981. – Rīga, 1982. – 14., 15. lpp.
- ⁸ Mugurēvičs Ē. Arheoloģiskie izrakumi Dundagas pilī // Turpat. – 98. lpp.
- ⁹ Caune A. Izrakumi Bauskas pilī 1980. un 1981. gadā // Turpat. – 63., 64. lpp.
- ¹⁰ Graudonis J., Ciglis J. Pētījumi Turaidas pilī // ASM 1988 un 1989. – Rīga, 1990. – 88. lpp.; Graudonis J. Turaidas arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1992. un 1993. gadā // ASM 1992 un 1993. – Rīga, 1994. – 56. lpp.
- ¹¹ Apals J. Vendi .. – 133. lpp.; Apals J. Izrakumi Cēsu Riekstu kalnā .. – 14., 15., 17. lpp.
- ¹² Meyer W. Zisternen auf Höhenburgen der Schweiz // Burgen und Schlösser. – Braubach, Rhein, 1979. – H. 2. – S. 84.
- ¹³ Kvartāra nogulumiem pieskaita iežus, kuri uzkrājušies aptuveni pēdējo miljona gadu laikā.
- ¹⁴ Latvijas PSR ģeoloģija. – Rīga, 1961. – 311.–358. lpp.
- ¹⁵ Turpat.
- ¹⁶ Cēsu Riekstu kalnā ūdens kameras dziļumu var aprēķināt pēc formulas $h/3 \times (S_1 + S_2 + \sqrt{(S_1 + S_2)})$, kur h ir ūdens kameras dziļums, bet S_1 un S_2 – ūdens kameras augšējais un pamatnes laukums, kas savukārt rēķināms kā πR^2 . Cēsu Riekstu kalna ūdens kameras augstums ir 2 m, augšējā atvēruma un pamatnes rādiuss – 1,1 m, 0,5 m, tātad tilpums: $2/3 \times (\pi 1,1^2 + \pi 0,5^2 + \sqrt{(1,1 + 0,5)}) = 4,48 \text{ m}^3$.
- ¹⁷ Stubavs A. Arheoloģiskie izrakumi Salaspilī 1968. g. – 49. lpp.
- ¹⁸ Graudonis J. Turaidas arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1992. un 1993. gadā .. – 55. lpp.
- ¹⁹ Turpat. – 56. lpp.
- ²⁰ Turpat.
- ²¹ Graudonis J. Turaidas mūra pils arheoloģiska izpēte // Pētījumi par Rīgas arhibīskapijas pilīm. – Rīga, 1999. – 73. lpp.
- ²² Graudonis J., Ciglis J. Pētījumi Turaidas pilī .. – 88. lpp.

- ²³ Limbažu pils revīzija 1591. g. – LVVA, 1392. f., 1. apr., 532. l., 3. lpp.
- ²⁴ Caune A. 1980. gada pētījumi Rīgā Daugavas ielā // ASM 1980 un 1981. – 58. lpp.
- ²⁵ Materiāli glabājas Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļā.
- ²⁶ Graudonis J., Ciglis J. Pētījumi Turaidas pili // ASM 1988 un 1989. – 88. lpp.
- ²⁷ Šnore E. 1937. gada izrakumi Valmierā .. – 85. lpp.
- ²⁸ Apals J. Vendi .. – 133. lpp.
- ²⁹ Graudonis J. Turaidas arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1992. un 1993. gadā. – 56. lpp.
- ³⁰ Stubavs A. Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1964. gadā. – 19. lpp.
- ³¹ Graudonis J. Turaidas arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1992. un 1993. gadā. – 56. lpp.
- ³² Reallexikon der Germanischen Altertumskunde von Johannes Hoops. – Berlin, 1981. – Bd. 4. – S. 4–7.

Ēvalds Mugurēvičs, Roberts Spirģis

ARCHAEOLOGICAL EVIDENCES OF MEDIEVAL WELLS IN THE CASTLES OF LATVIA, LATE 12TH–18TH CENTURIES

Summary

A well – a shaft for obtaining water from an underground source has been in every medieval castle, but there is only scanty written information about some examples from the 17th century. Only one well in the Koknese Castle was drawn at the beginning of the 17th century. But during the archaeological excavations in Latvia 10 wells were found in 8 medieval castles in Valmiera, Koknese, Salaspils, Mārtiņsala, Cēsu Riekstu kalns, Dundaga, Bauska and Turaida. Usually a well was situated in the centre of the yard, but there are some supplementary wells in bath-houses, too. In the shallow wells (1–4 m) water was collected from the soil, but in the deep wells (3–9 m) was subsoil water collected.

In Latvia there were wooden wells, made from log constructions and masonry wells. Masonry wells were made from split stones or constructed by using mortar. There have been two forms of masonry wells – cylindrical and funnel-shaped. Only few evidences about the construction of wells above the ground level are known. In the Koknese Castle masonry foundations have been found with a platform and entrance steps.

Figure Captions

- Fig. 1. Koknese Castle around 1601. Detail from an engraving by Giacomo Lauro: A – well-house.
- Fig. 2. Koknese Castle around 1625 (original in the Stockholm Military Archives): A – well-house.
- Fig. 3. Archaeologically excavated wells in masonry castles in Latvia: A – cylindrical masonry wells; B – cylindrical dry-stone wells; C – wooden wells; D – funnel-shaped dry-stone/masonry wells.
- Fig. 4. Location of wells within the castle: A – Bauska; B – Salaspils; C – Turaida; D – Riekstu kalns in Cēsis; E – Mārtiņsala; 1, 2 – wells.
- Fig. 5. Well 1 in Mārtiņsala Castle: 1 – plan view; 2 – vertical section; 3 – base of the well.
- Fig. 6. Well 2 in Turaida Castle: A-A – plan view; B-B – horizontal section through the middle of the well; a – logs of the well lining; b – vertical planks; c – supporting structure; d – wedges; e – round log wrapped in birch bark.
- Fig. 7. Foundations of the well-house uncovered in the excavation of Koknese Castle.
- Fig. 8. Koknese Castle. Plan of the well-house foundations: A – part of the masonry foundations; B – masonry platform next to the building; C – entrance steps.

Marlans Biskups

VĀCU ORDENP
VIZITĀCIJA LIV
1488. GADĀ

AVOTU PUBLIKĀCIJAS

were wooden wells, made from log constructions and masonry wells made from split stones or constructed by using mortar and masonry walls – cylindrical and funnel-shaped. The construction of wells above the ground level are made of masonry foundations have been found with a

Fig. 1

1601. Detail from an engraving by Giacomo Lauro.

1625 (original in the Stockholm Military Archives).

detected wells in masonry castles in Latvia. A – cylindrical

well; B – wooden well; C – funnel-shaped well.

in the castle: A – Bauskas; B – Salaspils; C – Turaida.

Fig. 2 – wells in the castle: 1 – Bauskas; 2 – Salaspils; 3 – Turaida.

Fig. 3 – wells in the castle: 1 – plan view; 2 – vertical section; 3 – base of the

well. A-A – plan view; B-B – horizontal section.

Fig. 4 – wells in the castle: a – logs of the well lining; b – vertical

section; c – wedge; d – round log wrapped in birch

Fig. 5 – wells in the castle: a – wells discovered in the excavation of Koknese

Fig. 6 – wells in the castle: a – part of the masonry foundation; b – part of the masonry

Fig. 7 – wells in the castle: a – part of the masonry foundation; b – part of the masonry

Marians Biskups

VĀCU ORDEŅPIĻU VIZITĀCIJA LIVONIJĀ 1488. GADĀ *

Livonijas historiogrāfijā Vācu ordeņa varas posmā lielākā nepilnība ir pašu ordeni un tā iekšējo dzīvi, organizāciju un zemes īpašumu pārvaldīšanu aprakstošu darbu trūkums. Tās pats attiecas arī uz Livonijas bīskapu varas vēstures atainojumu. Jau pirms daudziem gadiem ir izvirzīti priekšlikumi, kā būtu veicama izpēte, īpaši attiecībā uz ordeni,¹ tomēr izdarīts šajā jomā vēl ir tik maz.

Galvenais šķērslis, strādājot pie šiem jautājumiem, ir trūcīgā avotu bāze. Tā ne tikai ir ļoti neliela, bet arī izkaisīta. Sevišķa nozīme Vācu ordeņa Livonijas atzara sastāva un īpašumu izpētē ir vizitāciju materiāliem, kurus sagatavojuši Livonijas ordeņa mestru tiešo priekšnieku – Prūsijas lielmestru pārstāvji jeb vizitatori.² Vizitāciju materiālu diemžēl nav saglabāties daudz. Nozīmīgākais ir 1451. gadā pēc lielmestra Ludviga fon Erlihshauzena rīkojuma izdarītās vizitācijas protokols (kaut arī nepilnīgs), kas publicēts Livonijas diplomātiskā kodeksa 11. sējumā.³ Šī vizitācija ir vairākkārt analizēta – to veicis L. Arbuzovs, vecākais,⁴ un F. Benninghofens,⁵ cenšoties noteikt Livonijas ordeņa konventu lielumu, kā arī krustnešu piļu izvietojumu un stāvokli šajā laikposmā.

* Rakstu: *Biskup M. Wyzitacja zamków zakonu krzyżackiego w Inflantach z 1488 roku // Zapiski historyczne.* – 1984. – Tom XLIX, zeszyt 1. – S. 119–128 ar autora atļauju no poļu valodas tulkojis Ēriks Jēkabsons un avotu no vācu valodas Ieva Ose. Pateicība prof. Ēvaldam Mugurēvičam par konsultācijām viduslaiku terminu tulkošanā.

Raksts publicēts arī igauņu valodā: *Biskup M. Saksa ordu linnuste visitatioon Liivimaal 1488 aastal // Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised. Ühiskonnateadused.* – 1985. – Nr. 34/3. – S. 278–286.

Lielu interesi ir izraisījuši arī ordeņa personālsastāva saraksti no 16. gadsimta vidus, kuri glabājas Vācu ordeņa Centrālajā arhīvā Vīnē. Dažus no tiem izmantojis L. Arbuzovs,⁶ bet P. Johansens publicējis 1554. gada Vilandes komturejas (tagad centrālajā Igaunijā) sarakstus.⁷

Turpreti 15. gs. otrā puse nav saistījusi vēsturniekus. Nenoliedzami to ir iespaidojusi Livonijas diplomātiskā kodeksa izdošanas apturēšana, kā rezultātā joprojām vērojams nepatīkams "baltais plankums" par laikposmu no 1472. līdz 1494. gadam. Minētais apstāklis, bez šaubām, kļuva par cēloni tam, ka līdz šim nav publicēti un analizēti 1488. gada vizitācijas protokoli. Šo vizitāciju veica lielmestra Martina Truhzesa fon Vechauzena atsūtītie vizitatori, un šie protokoli tagad glabājas Vācu ordeņa Centrālajā arhīvā Vīnē, Livonijas nodaļā ar Nr. 6/2, fol. 6r-9r. Tajos uz sešām lapām atrodams minētās vizitācijas apraksts. Par šo avotu pirmo reizi informāciju sniedza L. Arbuzovs 1903. gadā,⁸ konstatējot, ka vizitācija veikta 1488. gadā, un uzsverot, ka tā droši vien bija pēdējā pēc lielmestra rīkojuma izdarītā vizitācija, – tas, šķiet, ir pilnībā pamatots slēdziens. Pats L. Arbuzovs plašāk šīs vizitācijas datus nav izmantojis, viņš vienīgi ir citējis tās fragmentus savā darbā par vietējo mestru Valteru fon Pletenbergu,⁹ tomēr pilnībā tā palikusi nepublicēta.

Iepazīstoties ar 1488. gadā pēc lielmestra rīkojuma veiktās pēdējās Livonijas piļu vizitācijas tekstu, var secināt, ka nepieciešama tās pilna publikācija un īsi komentāri, jo tas sniedz vienojošu posmu starp 1451. gada vizitāciju un informāciju par Livonijas pilīm 16. gs. vidū.

Avota tekstā nav minēts gadskaitlis, tomēr daži vizitācijas dati skaidri norāda uz 15. gs. otro pusi. Par 1488. gadu neapšaubāmi liecina lielmestra Martina Truhzesa fon Vechauzena 1488. gada 2. janvārī dotais rīkojums Balgas komturam Heronimam fon Gebesattelam, uzdodot viņam izdarīt vizitāciju Livonijā, līdzīgi kā tā jau tikusi veikta 1482. gadā ordeņa īpašumos Svētās Romas Vācu ķeizarvalstī. Rīkojumā lielmestrs atsaucas uz savu vēstuli, kurā vizitatorus pilnvarojis veikt vizitāciju; diemžēl trūkst šīs vēstules oriģināla vai noraksta.¹⁰ Tādēļ pašlaik nav zināms Prūsijas vizitatoru pilns sastāvs (1451. gadā tādi bija divi, no kuriem viens bija krustnešu garīdznieks¹¹), tomēr galvenā loma bijusi komturam Gebesattelam. Pēc vizitācijas viņš arī centies pierunāt vietējo Livonijas mestru Johanu Freitagu fon Loringhofenu ierasties 1488. gadā uz ordeņa ģenerālo kapitulu Prūsijā, uz kuru Truhzess bija domājis uzaicināt arī vietējo vācu mestru Reinhardu fon Neipergu.

1. att. Vācu ordeņa virsmestra vizitatoru maršruts Livonijā 1488. gadā.

1 – Livonijas robeža, 2 – bīskapiju robežas, 3 – bīskapu sēdekļi, 4 – Livonijas mestra sēdeklis, 5 – landmaršala sēdeklis, 6 – Rīgas arhibīskapijas teritorija, 7 – Tērbatas bīskapijas teritorija, 8 – Kurzemes bīskapijas teritorija, 9 – Sāmsalas bīskapijas teritorija, 10 – vizitatoru maršruts, 11 – vizitatoru apmeklētās ordeņpilis

Tas bija saistīts ar visa ordeņa reformēšanas plāniem, kurus no 70. gadu beigām izvirzīja lielmestrs Truhzess, lai panāktu atgriešanos pie 13. gs. ordeņa statūtu pamatnostādņēm.¹² Šis plāns no paša sākuma sastapa vācu mestra pretestību. Viņš gan 1482. gada sākumā piekrita prūšu vizitatoru veiktajai ordeņa īpašumu vizitācijai Svētās Romas Vācu ķeizarvalstī, tomēr 1488. gada sākumā atteicās ierasties Prūsijā, izsakot gatavību labākajā gadījumā atsūtīt savus pārstāvjus uz ordeņa ģenerālo kapitulu tā gada rudenī.¹³ Savukārt ordeņa Livonijas atzarojuma mestrs 1481. gadā pretojās vizitācijas veikšanai Livonijas pilīs un konventos sakarā ar smago iekšējo un ārējo stāvokli.¹⁴ Stāvoklis Livonijā mainījās (par to būs runa tālāk), un 1488. gada sākumā (janvārī–februārī) uz turieni devās Prūsijas vizitatori. Viņi apceļoja nozīmīgākās pilis – galvenokārt ordeņa komturijas un fogtijas. No vizitācijas teksta izriet, ka viņu galvenais uzdevums bija pārbaudīt piļu apgādi ar pārtiku, bruņojumu un munīciju, tālāk – piļu baznīcu apgādi ar liturģiskajiem piederumiem, garīdznieku skaitu, kā arī komturu (vai fogtu) un konventa brāļu garīgās dzīves simptomus. Uzmanības pievēršana pirmām kārtām piļu materiālajai apgādei bija ne tikai Vissvētākās Jaunavas Marijas ordeņa laiciskošanas izpausme, bet saistījās arī ar tālaika sarežģīto Livonijas stāvokli gan ārējās, gan iekšējās lietās. Livoniju pēc Pleskavas un Novgorodas ieņemšanas 1478. gadā apdraudēja Maskavas lielkņaza Ivana III karaspēks. Tiešām, jau 1481. gadā notika karaspēka pirmā invāzija no Pleskavas un Novgorodas Dienvidigaunijā līdz pat Vilandai, un tikai ar grūtībām Livonijas mestram Berndam fon der Borham izdevās panākt 10 gadu pamiera noslēgšanu ar Pleskavu un Novgorodu. Vienlaicīgi zemē turpinājās senais un dziļais ordeņa vadības konflikts ar Rīgas arhibīskapu un Rīgas pilsētu par ordeņa virsvaru; 1484. gadā Rīgas pilsoņi pat nopostīja ordeņa pili Rīgā. 1486. gadā ar zviedru starpniecību izdevās panākt apstākļu pagaidu normalizēšanos starp jauno Rīgas arhibīskapu Miķeli Hildebrandu un Rīgu, no vienas puses, un 1483. gadā amatā stājušos jauno Livonijas ordeņa mestru Johanu Freitāgu fon Loringhofenu, no otras. Tomēr stāvoklis joprojām bija saspringts, un jau 1489. gadā sākās jaunas bruņotas cīņas starp Rīgu un ordeni.¹⁵

Prūsijas vizitatori tāpat ieradās Livonijā brīdī, kad uz laiku bija pārtraukta kara darbība, tādēļ galveno uzmanību viņiem vajadzēja pievērst bruņojuma un piļu apgādes stāvoklim. Livonijā viņi neapšaubāmi ieradās pa zemesceļu no Klaipēdas, nonākot vispirms tuvākajā apgabalā – Kurzemē.

Šeit viņi pēc kārtas vizitēja pilis Kuldīgā, Ventspilī, Kandavā, Tukumā, Dobelē un Jelgavā. Tādējādi viņi apmeklēja visas šejienes komturu pilis (Kuldīgu, Jelgavu, Dobeli un Ventspili) un divas fogtu pilis (Tukumu, Kandavu). Pēc tam viņi devās uz Vidzemi un Dienvidlatviju, visticamāk, braukšus ar kuģi augšup pa Daugavu, vizitējot pilis Salaspilī, Aizkrauklē, Sēlpilī un nonākot vistālāk uz dienvidiem – līdz Daugavpili. Tādējādi viņi apmeklēja divas svarīgākās komturu pilis – Aizkraukli un Daugavpili, neiebraucot nemierīgajā Rīgā ar tolaik izpostīto pili un Daugavgrīvā. Pēc tam viņi devās uz Austrumlatviju jeb Latgali, inspicējot turienes fogta pili Rēzeknē un komtura pili Alūksnē, tātad – atkal svarīgākos piļu un administratīvos centrus Latvijas dienvidaustrumos.

Tad vizitatori brauca uz ziemeļaustrumiem, nonākot centrālajā Igaunijā, kur inspicēja svarīgo komtura pili Vilandē. Viņu ceļš tālāk veda uz Ziemeļigauniju cauri Jerves fogtejai ar galveno pili Paidi (*Weissenstein*), tad – uz Vironijas (*Wierland*) reģionu un fogta pilīm Rakverē (*Wesenberg*) un Narvā. Pēdējai Narvas upe veidoja robežu jau ar Maskavas Lielkņazistes zemēm. Turpmāk vizitatori devās uz rietumiem uz Hāriju, apmeklējot galveno "karalisko" komtura pili Tālinā. Pēc tam viņi brauca uz zemes rietumiem – uz Vīku (*Wiek*) pie Rīgas līča, kur inspicēja Lihulas pili (*Leal*), kas bija ordeņa un Sāmsalas bīskapa kopīgs īpašums, kā arī Māsilinnas pili (*Soneburg*) – fogta sēdekli Sāmsalā. Tālāk, apskatot komtura pili Pērnavā, vizitatori atgriezās Ziemeļlatvijā. Šeit viņi inspicēja Burtnieku pili, kas gan nebija administratīvs centrs, bet tikai nocietināta pils un labības savākšanas punkts. Galvenais vizitācijas mērķis Ziemeļlatvijā bija Cēsu pils, vietējā mestra Johana Freitāga fon Loringhofena rezidence. Ar mestru neapšaubāmi notikušas neauglīgas sarunas par plānoto ordeņa ģenerālo kapitulu Prūsijā. Pēdējie vizitācijas punkti bija pilis centrālajā Latvijā: Sigulda – vietējā maršala Korta fon Herzenrades sēdeklis un Ādaži (*Neuermühle*), kas atradās ziemeļaustrumos no Rīgas un pēc Rīgas pils izpostīšanas uz laiku kalpoja kā fogta sēdeklis.

Kopumā Prūsijas vizitatori bija apmeklējuši 24 pilis: 6 Kurzemē, 10 Vidzemē un Latgalē un 8 Igaunijā. Tiesa, tolaik Livonijā kopumā bija 60 pilis.¹⁶ Tomēr 15 komturiju un 16 fogtiju centrus veidoja tikai 32, bet, neskaitot Rīgu, – 31 pils.¹⁷ Vizitatori kopumā apmeklējuši 13 komturu pilis (ieskaitot mestra rezidenci Cēsīs) un 10 fogtu pilis, kā arī 1 saimnieciskās apgādes pili (Burtniekos). Tātad viņi neapmeklēja tikai 2 komturu pilis (Daugavgrīvu Latvijā

un Kursi (*Talkhof*) Igaunijā) un 6 fogtu pils (2 Kurzemē: Bauska un Grobiņa; 4 Igaunijā: Karksi, Toolse, Peltsamā un Vasknarva). Tātad kopumā vizitatori inspicēja divas trešdaļas visu piļu, kas bija administratīvi centri, to skaitā visus galvenos centrus gan Kurzemē, gan Vidzemē un Latgalē, gan Igaunijā. Tādēļ ir grūti piekrist viedoklim, ka vizitācijas teksts nav pilnīgs, jo tas būtībā aptver galvenos administratīvos centrus visā ordenim pakļautajā Livonijā.

1488. gada vizitācijas sniegtā informācija norāda uz Livonijas ordeņpiļu pārsvarā labu apgādes līmeni ar pārtiku un bruņojumu (izņemot Daugavpili). Pārsteidz šaujamieroču (lielgabalu, pulvera) un rokas ieroču (arbaletu un bultu) uzskaitījums. Tikai neliela informācija skar piļu baznīcu apgādi ar grāmatām un liturģiskajiem piederumiem. Vienlaicīgi konstatēts neliels garīdznieku skaits un mācekļu trūkums (Jelgavā, Tallinā); izņēmums ir mestra Freitāga pils Cēsīs. Daļa informācijas skar konventu iekšējo dzīvi, norādot uz dažu komturu patvaļu (Daugavpili), kā arī Rēzeknes fogta – Valtera fon Pletenberga dievbijību. Dažos konventos saskatāmi ķīviņi starp ordeņbrāļiem (Vilandē, Paidē, Tallinā). Narvā pārsteidz informācija par lielo krievu pieplūdumu pilsētā tirdzniecības nolūkos (pāri par 1000 personām dienā), kas radīja izteiktas vizitatoru bažas par šīs svarīgās pierobežas pils drošību. Viņu vērojumi apstiprina jau zināmos faktus par Narvas tirdzniecības starpnieka lomas pieaugumu starp Maskavas un Livoniju, kā arī Baltijas jūru.¹⁸

Avota teksta publikācijai komentāros un kartē doti Livonijas piļu ģeogrāfiskie nosaukumi vairākās valodās – poļu, vācu, kā arī latviešu vai igauņu. Pateicos Vācu ordeņa Centrālā arhīva direktoram Vinē doktoram Bernhardam Demelam par iespēju iegūt vizitācijas teksta kserokopiju, bet profesoram Udo Arnoldam Bonnā par starpniecību šajā jautājumā. Doktoram Janušam Kostšakam Toruņā izsaku pateicību par palīdzību, nosakot piļu pašreizējos nosaukumus Latvijā un Igaunijā.

Atsauces

- ¹ Johansen P. Ein Verzeichnis der Ordensbeamten und Diener im Gebiete Fellin vom Jahre 1554 // Sitzungsberichte der Altertumforschenden Gesellschaft zu Pernau. – Bd. 9. – 1930. – S. 121; Wittram R. Die deutsche Geschichtsforschung in den baltischen Landen // Deutsche Ostforschung. – Bd. 2. – Leipzig, 1943. – S. 455; sk. arī: Hellmann M. Das Lettenland im Mittelalter. – Münster, 1954. – S. X.

- ² *Arbusow L.* Die Visitationen im Deutschen Orden in Livland // *Sb. Rig.* 1902. – Riga, 1903. – S. 179 n.
- ³ *Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch.* – Bd. 11. – Riga, 1905. – Nr. 160 (turpmāk – LUB).
- ⁴ *Arbusow L.* Die im Deutschen Orden in Livland vertretenen Geschlechter // *Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik* 1899. – Mitau, 1901. – S. 32.
- ⁵ *Benninghoven F.* Probleme der Zahl und Standortverteilung der livländischen Streitkräfte im ausgehenden Mittelalter // *Zeitschrift für Ostforschung.* – Bd. 12. – 1963. – H. 4. – S. 615 n.; *Benninghoven F.* Die Burgen als Grundpfeiler des spätmittelalterlichen Wehrwesens im preussisch-livländischen Deutschordensstaat // *Die Burgen im deutschen Sprachraum: Vorträge und Forschungen.* – Bd. 19. – Sigmaringen, 1976. – S. 585 n.
- ⁶ *Arbusow L.* Die Visitationen .. – S. 188 n.
- ⁷ *Johansen P.* Ein Verzeichnis .. – S. 122 n.
- ⁸ *Arbusow L.* Die Visitationen .. – S. 183.
- ⁹ *Arbusow L.* Stilleben der Ordensmeister von Livland (Wolter von Plettenberg) // *Heimatsbuch für die baltische Jugend.* – T. 2. – Riga, 1912. – S. 87.
- ¹⁰ *Geheimes Staatsarchiv, Berlin-Dahlem, Ordensbriefarchiv, Nr. 17381; sk.: Joachim E., Hubatsch W.* Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum, Pars. I. – Vol. 2. – Göttingen, 1950. – Nr. 17381; sk. arī: *Voigt J.* Geschichte Preussens. – Bd. 9. – Königsberg, 1839. – S. 161, 162 – 2. atsauce, kurā tomēr neprecīzi minēts, ka lielmestrs Truhzess vienlaicīgi izsūtījis vizitatorus arī uz Vāciju. Truhzesa vēstules tekstā ir runa vienīgi par Livonijas vizitāciju.
- ¹¹ LUB. – Bd. 9. – Nr. 101.
- ¹² Sk.: *Voigt J.* Op. cit. – Bd. 9. – S. 161; *Dralle L.* Der Staat des Deutschen Ordens in Preussen nach dem 2. Thorner Frieden. – Wiesbaden, 1975. – S. 129 n.
- ¹³ *Voigt J.* Op. cit. – Bd. 9. – S. 161; regesta 1, Nr. 17387.
- ¹⁴ Turpat. – 136., 137. lpp.; regesta 1, Nr. 16977, 16978.
- ¹⁵ *Arbusow L.* Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. – Riga, 1918. – S. 125 n.; *Wittram R.* Baltische Geschichte. – München, 1954. – S. 55; *Cosack H.* Livland und Russland zur Zeit des Ordensmeisters Johannes Freitag // *Hansische Geschichtsblätter.* – Bd. 28. – 1923; Bd. 31. – 1927.
- ¹⁶ *Tuulse A.* Die Burgen in Estland und Lettland. – Dorpat, 1942. – S. 15.
- ¹⁷ *Aprēķināts, balstoties uz L. Arbuzova datiem darbā:* Die im Deutschen Orden vertretenen Geschlechter. – S. 117 n.
- ¹⁸ Sk.: *Goetz L. K.* Deutsch-russische Handelsgeschichte des Mittelalters. – Lübeck, 1922. – S. 156 n., 224; *Niitemaa V.* Der Binnenhandel in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter. – Helsinki, 1952. – S. 324

Vācu ordeņa piļu vizitācija Livonijā

[kuru veikuši virsmestra Martina Truhzesa fon Vechauzena (*Truchsess von Wetzhausen*) vizitatori 1488. gadā].

15. gs. kopija no: *Deutschordens-Zentralarchiv, Wien, Abt. Livland, 6/2, fol. 6r-9r*

k. 6. Item hernach folgt, wievil herren yn der provindts Lieflandt eingewurtzelt sein und was ein jettlicher inen hatt.^a //

k. 7. Item das hauss Goldinge¹ hoth gutte notdurfft* an buechssen, pulver, rocken, gerste, maltz, sundir wenigk fisch, fleysch und pfeyle, harnisch och nicht obrigk etc.

Item dy kirche och redelickeyt an buchern, kaselen und cappen und gesmeyde.

Item zcu Winda² gutte notdurfft an speke, trewgen fleyssche, an fischen gutte notdurfft, an rocken, gerste, maltze, pulver, buchsen, pfeyle, armbruste, harnissche und alle redelicheyte meer denne zcu Guldinghe, das 10de teyl.

Item zcu Canna³ iss das sloss mit allir zcubehorunge wol bespeiset alz fisch, fleysch, rocken, gerste, habir, bir, pulver, buechssen und harnysch wol uff 100 manne etc. Item pfeyle och gutte notdurfft und seuberliche pferde und gutte gesellen.

Item tzu Tuckena⁴ gutte notdurfft[t] an fleyssche, rocken, gerste, maltz, habir, meel. Item armbruste,

k. 6. Tālāk seko, cik kungu ir apmeties Livonijas provincē un kas katram no viņiem pieder.^a

k. 7. Tāpat Kuldīgas pilij¹ ir diezgan labā krājumā* bises, pulveris, rudzi, mieži, iesals, bet maz ir zivju, gaļas un bultu, nav arī lieku bruņu utt.

Tāpat baznīcai arī ir nepieciešamas grāmatas, liturģiskie tērpi, kapuces un dārglietas.

Tāpat Ventspils [pilij]² ir diezgan labs krājums speķa, žāvētas gaļas, vajadzīgās zivis, rudzi, mieži, iesals, pulveris, šautenes, bultas, arbaleti, bruņas un viss nepieciešamais vairāk nekā Kuldīgā par desmito daļu.

Tāpat Kanda³ pils³ ir labi apgādāta ar visu nepieciešamo, kā zivīm, gaļu, rudziem, miežiem, auzām, alu, [šaujam]pulveri, bisēm un bruņām laikam kādiem 100 vīriem utt. Tāpat bultas diezgan labā krājumā un tīršķirnes zirgi, un labi puši.

Tāpat Tukuma [pilij]⁴ ir diezgan labs krājums gaļas, rudzi, mieži, iesals, auzas, milti. Tāpat arbaleti,

buchssen und andir geschoss, gutte notdurfft und 2 tonne salpetir etc.

Item das hauss Dolbleen⁵ ouch zcu gutter mosse gespeyset, sundir fysch, speck, fleysch hot here gutte notdurfft nicht obrigk tzewgk an harnyssche und buechssen und pulver. Das obrige iss ouch nicht do an rocken und andern getreyde. Item hoebischir hengiste 20^b uff seynen stalle und 2 tzeldir, 1 rothir, der ander vall. //

k. 7v. Item das hawss Mitaw⁶, eyn gut feste hawss, wol vorbauet, wol gespeyset, an harnisch, buchssen, fleysch, fysch, pulver, pottir, eyssen, rocken, gerste, habir, maltz gemalen und ungemalen. Und dy kirche och gutte redelickeyt an buchir, caselen etc., 1 pristerbrudir, keyn schulir, keyn capplan etc.

Item das hawss Kirchholm⁷, wol bespeysseth, mit allirley notdurfft und redilicheyt a[n] rocken, gerste, habir, mehel, maltz gemalen und ungemalen, speck, trewgenfleysch, saelfleysch, flackfisch und saltzfisch. Item an harnysch, buchssen, armbrusten und pulver allis gutte notdurfft etc.

Item zcu Aschrode⁸ iss gutte notdurfft von allirley getreyde und fleysch, sundir^c fysch nicht und allenthalben an harnische wenigk, alzo pulver, puchssen, pfeil, armbrust. Item wenigk saltz.

bises un citi šaujamie labā krājumā un 2 mucas salpetra utt.

Tāpat Dobeles [pils]⁵ arī lielā mērā ir labi apgādāta, bez tam zivis, speķis, gaļa šeit ir diezgan labs krājums, [bet] nav citu mantu, nevienu lieku bruņu un bišu, un pulvera. Nav arī lieku rudzu un citas labības. Tāpat pašu stallī ir 20^b jauki ērzeļi un 2 aidinieki [t.i., mācīti rikšotāji], 1 bērs, otrs ruds.

k. 7v. Tāpat Jelgavas pils⁶ labs nocietinājums, labi izbūvēta, labi apgādāta ar [pārtiku], bruņām, bisēm, gaļu, zivīm, pulveri, sviestu, dzelzi, rudziem, miežiem, auzām, samaltu un nesamaltu iesalu. Un baznīcai arī nepieciešamās grāmatas, liturģiskie tērpi utt., 1 brālis priesteris, neviena skolnieka, neviena kapelāna utt.

Tāpat Salaspils pils⁷ labi apgādāta ar pārtiku, ir visādi krājumi un nepieciešamie rudzi, mieži, auzas, milti, samalts un nesamalts iesals, speķis, žāvēta gaļa, sālīta gaļa, plekstes un sālītas zivis. Tāpat bruņas, bises, arbaleti un pulveris – viss ir diezgan labs krājums utt.

Tāpat Aizkraukles [pilī]⁸ ir diezgan labā krājumā visāda labība un gaļa, bet zivis ne, un it visur bruņojuma maz – tātad pulveris, bises, bultas, arbaleti. Tāpat maz sāls.

Item das hawss Zelburch⁹ hot rocken, notdurft gerste und habir, sundir wenig fleysch, fysch, speck, pulver 1 firteil und 1/2 tonne, uff 10 manne harnysch, wenig buechssen und pfeyl sam nichtisnicht.

Item das hawss Düneburch¹⁰ iss eyn feste sloss, sundir wenigk vitalie, sundir rocken gutte notdurfft, nicht fisch, nicht fleysch, nicht pfeyl, nicht pulver etc. Und der komptur¹¹ eyn hartsynnygk mann, wen her uns eyn stuckechen irtzeygeth, das uns nach zcur tzeyt nye gescheen, was ouch hot her grossir lust zcu gelen, sporn, stegereyffen zcu me architrtzewgk vorbueghen und alle eytelkeyth der werlith und nicht noch unsers Ordens buch etc. //

k. 8. Item das sloss Russitten¹² wol bespeyset mit allirley notdurfft, das eyn sloss haben sal und eyn fromir man zcum voythe.¹³

Item das sloss Marienburg¹⁴ iss wol bespeyset mit allirley getreyde, fleysch, fysch, buchssen, pfeyl, harnysch etc.

Item das sloss Velyn¹⁵ iss mit allir notdurfft wol bespeysset, buchssen, fleysch, fysch, saltz, pulver, bley etc., alz noch keyn sloss von uns be-sehin iss und der komptur,¹⁶ eyn fromer mann, sundir eyn boesse regimenth zcwysschen den brudern und dem hausskomptur etc.

Tāpat Sēlpils pilī⁹ ir rudzi, vajadzīgie mieži un auzas, bet maz gaļas, zivju, speķa; pulveris ir ¼ un ½ mucas, bruņas 10 vīriem, maz bišu un bultu tāpat nekādu nav.

Tad Dinaburgas pils¹⁰ ir stiprs nocietinājums, bet maz pārtikas, toties ir diezgan labā krājumā rudzi; nav zivju, nav gaļas, nav bultu, nav pulvera utt. Un komturs¹¹ – cietsirdīgs vīrs, kad viņš šeit mums nedaudz parādīja, kas pašlaik jauns noticis, tas arī viņam deva izjust lielu prieku; nebiju sagatavojies, [ka viņš] pret mani dūsmās nolieksies un [izrādīs] visu iedomību tieši un ne pēc mūsu Ordeņa grāmatas utt.

k. 8. Tāpat Rēzeknes pils¹² labi apgādāta ar [pārtiku] un visu vajadzīgo, kas pilij ir nepieciešams, un par fogtu ir dievbijīgs vīrs.¹³

Tāpat Alūksnes pils¹⁴ ir labi apgādāta ar visādu labību, gaļu, zivīm, liелgabaliem, bultām, bruņām utt.

Tad Vilandes pils¹⁵ ir diezgan labi apgādāta ar visu vajadzīgo – bisēm, gaļu, zivīm, sāli, pulveri, svinu utt. kā neviena vēl no mūsu apskatītajām pilīm, un komturs¹⁶ – dievbijīgs vīrs, bez tam ir stingra kārtība starp ordeņbrāļiem un pils-komturu utt.

Item das sloss Weysensteyn¹⁷ hot gutte notdurfft an guten buechssen und alle zcubehörungen, dortzu pfeyl, harnisch, getreyde gnugk, sundir nicht ym hawsse, sundir allis auf dem lande. Item der voyth^{d,18} gebit den brudir nicht ir notdurfft. Ouch ist her nicht mit den bruedern in dem rempter, sundir uff seynem gemache etc.

Item das hawss Wesenburg¹⁹ iss tzeytlichen gespeyseth, sundir das obrige iss nicht do an allem teyle.

Item das hauss Narwe²⁰ ouch vorsorgeth mit guttir notdurfft an allyn dinghen, das man zcu slossis behuff noth iss, ydoch ist es nicht also vorsorget, alz iss wol vonnothen were, wen iss leyt an der grentze an Russen und da denne gross handel iss der kowflewthe dewtz und rewsch, iss kumpt gefachen, das der rewschen kowflewthen mehir wen 1000 uff eynem tagk yn der stadt sinth. Dorumb were guth zcuseendt zere vonnoeten, wen dy Rewszzen grossen uffzehen uff das sloss etc. haben.//

k. 8v. Item das sloss Revel²¹ iss eyne keysirliche borgk und do iss ouch gutte notdurfft an buechssen und ander geschoss und vitalie und der komptur²² eyn fromer mann etc., sunder keyn korschuler, keyn

Tāpat Paides pilij¹⁷ ir diezgan labā krājumā labi lielgabali un visi piederumi, turpat bultas, bruņas, labības diezgan, bet nekā nav pilī, viss uz laukiem. Fogts^{d,18} arī nedod ordeņbrāļiem viņiem nepieciešamo. Viņš arī neēd ar brāļiem remterī, bet savā telpā utt.

Tad Rakveres¹⁹ pils ir pašlaik apgādāta ar pārtiku, bet lieka nav nekā nevienā daļā.

Tāpat Narvas pils²⁰ arī diezgan labi apgādāta ar visām vajadzīgām lietām, kādas pils saimniecībā ir nepieciešamas, tomēr tā nav tādējādi apgādāta, kā būtu nepieciešams, kad pie robežas pārsvars ir krieviem un lielā tirdzniecība ar vācu un krievu tirgotājiem; ir gandrīz vērojams, ka vienā dienā pilsētā ir vairāk nekā 1000 krievu tirgotāju. Tāpēc būtu ļoti vajadzīgs labi ievērot, ja krievi pievērš lielu uzmanību pilij utt.

k. 8v. Tāpat Tallinas pils²¹ ir karaliska pils, un tai ir diezgan labā krājumā bises un citi šaujamie, un pārtika, un komturs²² – dievbijīgs vīrs utt., bet nav neviena kora skolnieka, neviena kapelāna, un ne

capplan^e und^f nicht meher denne
eyn pristerbruder. Und do wart uns
gesaget von gersten, brothe; und
keyn bruder, der do yn dem remp-
ter addir coventh esse, den der pris-
terhere etc.

Item das sloss Leal²³ eyn gut
sloss gewest; unssir Orden hot das
dritte teyl, doran der bisschoff zcu
Oszel²⁴ 2 teyl und der wirfft dy de-
chir ab und sleeth dy gewelwe nydir
muthwillens neydeshalbe, der
voyth zcur Suneburg²⁵ welle unsers
Ordens teyl gerne bawen und bes-
sirn. Der bisschoff wil iss nicht ge-
setten, her bricht dy mawir nyddir
uns zcu krige und spilt mit uns *nec
mihi nec tibi* und iss unsers Ordens
gross verfolgir und eyn ungeor-
denth bosse mensch, das sprochen
alle, dy en kennen.

Item das sloss Suneburch²⁶ iss
eyne schone burch und wirth in gro-
ser hutte gehalden tag und nacht und
iss dortzu wol gespeyset mit allirley
getreyde, als noch eyn sloss seyn sal,
ouch gut getzewgk an buechssen,
harnysch, armbruesten, pfeyle, pul-
ver und hoppe, saltz, fleysch, fysch
und gutte hobische gesellsen; daruff
zy trincken, das^s man sy^syn der col-
lacie dy beychte muss hoeren.

Item das hauss Pernaw²⁷ iss
eyn hauss, das ouch zcu gutter mos-
se gespeysith iss, sundir nicht

vairāk kā viens brālis priesteris. Un
tad mums ir sacīts par miežiem, mai-
zi; un neviens [orden]brālis neēd
remterī pie konventa, tikai prieste-
ris utt.

Tāpat Lihulas pils²³ ir bijusi
laba pils; mūsu ordenim pieder trešā
daļa, bet Sāmsalas bīskapam²⁴ 2 pā-
rējās daļas; bet viņš tišuprāt nojauc
juntus un noposta velves, tāpēc ka
Māsilinnas fogts²⁵ labprāt gribētu iz-
būvēt un uzlabot mūsu ordeņa daļu.
Bīskaps negrib to atļaut, viņš lauž
mūrus, lai karotu ar mums, un spēlē
ar mums *ne man, ne tev*, un ir mūsu
Ordeņa liels vajātājs un viens īsti
ļauns cilvēks, to saka visi, kas viņu
pazīst.

Tāpat Māsilinnas pils²⁶ ir
skaista pils un dienu un nakti tiek
ļoti apsargāta, un tā ir labi apgādāta
ar visādu labību, kā jau vienai pilij
vajadzētu būt, arī labas bises, bru-
ņas, arbaleti, bultas, pulveris un api-
ņi, sāls, gaļa, zivis un labi galminie-
ciski kalpotāji; uz to [būtu] jāuzdzer,
lai viņiem vakariņu laikā vajadzētu
dzirdēt grēksūdzi.

Tāpat Pērnavas pils²⁷ ir pils,
kas lielā mērā ir apgādāta ar pārtiku,
bet ne pārlietu. Komturs²⁸ ir labs,

obrigk. Der kompthur²⁸ eyen guttir, geordentir mann, sundir der alde kompthur²⁹ bass tuechte eyen ampt zcu vorstehen, denn der nu komptur iss. //

k. 9. Item das hauss Borthnick³⁰ iss ouch wol bespeyseth mit eym schatze des getreydes, alz noch in L[i]fflandt besehen ist, auch an buechssen, pulvir, pfeyl etc. Sunder dy 2 lanthknechte, dy zoghen uns nicht gerne do, wenn men ha... [?] hette gerne umb der pferde willen eynen tagk geringeth, doher abir sach, das sy unwill[i]gk woren, do wolde her ouch nicht do bleyben und zcogen mit unsern mueden pferden den andern tagk biss ken Wenden³¹ etc.

Item das hauss Wenden³² iss ouch eyen gut veste hauss und iss wol bespeyseth mit allem tzeuge, das eyen sloss haben sal und ouch mit vitalie und getreyde. Yn der kirchen ouch gutte notdurfft an buchern, ornaten und kelchen und der dinst Gotes, der iss ouch nicht oebrigk. Ouch machen sy do newe venien etc., der meyster³³ eyen harthir mann tunc [?] tenax.

Item das hawss Zegewalth³⁴, das iss eyen feste hauss und iss wol bespeyseth mit allirley vitalie, als fleyss [s], fysch, salz, hoppe, gerste, rocken, haber, buechssen, pulvir,

kārtīgs vīrs, bez tam vecais kom-turs²⁹ bijis čakls pārstāvis amatā, kurā ir tagadējais komturs.

k. 9. Tāpat Burtnieku pils³⁰ ir arī labi apgādāta ar pārtiku – bagātīgi ar labību, kā Livonijā vēl nebija redzēts, arī ar bisēm, pulveri, bultām utt. Bet 2 landsknehti labprāt visnenāca mums pretī, kad [?] mēs zirgu dēļ labprāt būtu gribējuši vienu dienu pasteigties; bez tam varēja redzēt, ka viņi negribēja arī tur palikt, un kopā ar mums ar mūsu nogurušajiem zirgiem otrā dienā viņi devās uz Cēsīm³¹ utt.

Tāpat Cēsu pils³² ir labs nocietinājums un ir labi apgādāta ar visādām lietām, kādām pili būtu jābūt, arī ar pārtiku un labību. Baznīcās ir labā krājumā grāmatas, ornāti [t.i., priesteru tērpi] un kausi, un dievkalpojums – tas arī nebūtu lieks. Viņi gatavoja arī uz jaunām lūgšanām utt., ordeņa mestrs³³ ir bargs vīrs, tobrīd [?] skops.

Tāpat Siguldas pils³⁴ – tā ir nocietināta pils un ir labi apgādāta ar visādu pārtiku, kā gaļu, zivīm, sāli, apiņiem, miežiem, rudziem, auzām, bisēm, pulveri, bultām,

pfeyl, harnysch etc. und do iss der lantmarschalk³⁵ eyn redelichir und eyn geordentter mann, der uns alle ertzeygethe mit essen und trincken, uns und och den unsern.

Item das hawss New Moele³⁶, iss ouch gutte notdurfft, nochdeme alz man nichtisnicht dor gefunden hat. Itzundt hot her jo gutte redelicheyt an allirley vitalie, buechssen, pulver, pfeyl, spek, saelfleysch, trewgenfleysch, fisch, saltz, rocken, gerste, habir, hoppen, bley etc.

bruņām utt.; un landmaršals³⁵ ir godīgs un kārtīgs vīrs, kas mums visu parādīja, ar ēšanu un dzērieniem mums un arī mūsējiem.

Tāpat Ādažu pils³⁶ ir arī diezgan labi apgādāta, pēc tam kad tur ne kaut kas netika atrasts. Tagad šeit labā krājumā ir visāda pārtika, bises, pulveris, bultas, speķis, sāļta gaļa, žāvēta gaļa, zivis, sāls, rudzi, mieži, auzas, apiņi, svins utt.

Piezīmes

* Vēsturnieks E. Dunsdorfs atzīmējis, ka vācu vārds "notdürftig" rakstītajos avotos apzīmē stāvokli starp "pietiekami" un "slikti". Sk.: *Dunsdorfs E. Latvijas vēsture, 1600–1710.* – Uppsala, 1962. – 468. lpp. (Tulkotājas I. Oses piezīme.)

^a Pārējā lappuse tukša, tāpat kā nākamā k. 6v.

^b Skaitlis ir labots.

^c Saīsināts zcu.

^d Vārds izlabots.

^e Saīsināts s.

^f Saīsināts och.

^g Uz lappuses malas.

¹ Kuldīga (*Goldingen*), pils Kurzemē, komturejas sēdeklis.

² Ventspils (*Windau*), pils Kurzemē, komturejas sēdeklis.

³ Kandava (*Kandau*), pils Kurzemē, fogtejas sēdeklis.

⁴ Tukums (*Tuckum*), pils Kurzemē, fogtejas sēdeklis.

⁵ Dobeles (*Doblen*), pils Kurzemē, komturejas sēdeklis.

⁶ Jelgava (*Mitau*), pils Kurzemē, komturejas sēdeklis.

⁷ Salaspils (*Kirchholm*), pils Vidzemē pie Daugavas, fogtejas sēdeklis.

⁸ Aizkraukle (*Ascheraden*), pils Vidzemē pie Daugavas, komturejas sēdeklis.

⁹ Sēlpils (*Selburg*), pils pie Daugavas, komturejas sēdeklis.

¹⁰ Daugavpils jeb Dinaburga (*Dünaburg*), pils pie Daugavas, komturejas sēdeklis.

¹¹ Vārds nav zināms.

¹² Rēzekne (*Rositen*), pils Austrumlatvijā – Latgalē, fogtejas sēdeklis.

- ¹³ Valters fon Pletenbergs, Rēzeknes fogts, no 1489. gada landmaršāls, bet no 1494. gada ordeņa mestrs Livonijā.
- ¹⁴ Alūksne (*Marienburg*), pils Austrumlatvijā, komturejas sēdeklis.
- ¹⁵ Vilande (*Fellin, Viljandi*), pils centrālajā Igaunijā, komturejas sēdeklis.
- ¹⁶ Wennemar von Delwich, Vilandes komturs.
- ¹⁷ Paide (*Weissenstein, Paide*), Jerves (*Järvamaa*) fogtejas pils Ziemeļigaunijā.
- ¹⁸ Jan von Selbach, Jerves fogts Paidē.
- ¹⁹ Rakvere (*Wesenberg, Rakvere*), pils Virijā (*Wierland, Virumaa*) Ziemeļigaunijā, fogtejas sēdeklis.
- ²⁰ Narva (*Narva*), pils Virijā Ziemeļigaunijā, fogtejas sēdeklis.
- ²¹ Tallina (*Reval, Tallinn*), pils Hārijā (*Harrien, Hariumaa*) Ziemeļigaunijā, komturejas sēdeklis.
- ²² Jan von der Recke (saukts arī: *von Summeren*), Tallinas komturs.
- ²³ Lihula (*Leal, Lihula*), pils Vikā (*Wiek, Läänemaa*) Rietumigaunijā, līdz 1477. gadam komtura sēdeklis, daļēji Sāmsalas bīskapa valdījumā.
- ²⁴ Sāmsalas bīskaps. 1488. gadā tas bija Piotr Wetberg.
- ²⁵ Herbert von Delwich, Māsilinnas fogts.
- ²⁶ Māsilinnas (*Soneburg, Maasilinna*), pils Sāmsalā, fogtejas sēdeklis.
- ²⁷ Pērnavā (*Pernau, Pärnu*), pils dienvidrietumu Igaunijā, komturejas sēdeklis.
- ²⁸ Heidenreich von Walgarden, Pērnavas komturs.
- ²⁹ Fryderyk von der Borch, bijušais Pērnavas komturs.
- ³⁰ Burtņieki (*Burtneck*), pils Vidzemē, kurai nebija administratīvas funkcijas.
- ³¹ Cēsis (*Wenden*), pils Vidzemē, ordeņa mestra sēdeklis Livonijā.
- ³² Salīdzināt ar 31. piezīmi.
- ³³ Johan Freitag vom Loringhofe, ordeņa mestrs Livonijā.
- ³⁴ Sigulda (*Segewold*), pils Vidzemē, no 15. gs. sākuma Livonijas landmaršāla sēdeklis.
- ³⁵ Kort von Herzenrade, Livonijas landmaršāls.
- ³⁶ Ādaži (*Neuermühlen*), pils Vidzemē, 1482.–1491. gadā fogtejas sēdeklis.

Marian Biskup

VISITATION DER BURGEN DES DEUTSCHEN ORDENS IN LIVLAND 1488

Zusammenfassung

Die Publikation enthält das deutschsprachige Visitationsprotokoll der livländischen Ordensburgen, dessen Übersetzung ins Lettische sowie kurze Einführung und Kommentare. Das 1488 geschriebene Protokoll befindet sich im Deutschordens-Zentralarchiv in Wien (Abt. Livland, 6/2, fol. 6r-9r). Es ist eine wertvolle

Ergänzung zu dem Protokoll der 1451 im Auftrag des Hochmeisters Ludwig von Erlichshausen ausgeführten Visitation (publiziert im "Liv-, est- und kurländischen Urkundenbuch", Bd. 11). Die Visitation von 1488 wurde auf Ordonnanz des Hochmeisters Martin Truchsess von Wetzhausen zusammenhängend mit seiner Absicht, den Orden zu reformieren, durchgeführt. 24 Burgen wurden revidiert (von den ungefähr 60 Ordensburgen Livlands): 6 Burgen in Kurland, 10 im zentralen Teil Lettlands und 8 in Estland, die wichtigsten Verwaltungszentren darunter. Nur 2 Komturburgen und 6 Vogtburgen wurden nicht visitiert. Der Text des Visitationsprotokolls ist somit offensichtlich komplett. Die Hauptaufgabe der Visitation war, die Verproviantierung, Ausrüstung und Munition der Burgen, gleichfalls die Ausstattung der Burgkirchen mit Kirchengerät zu kontrollieren, die Anzahl der Geistlichen zu überprüfen sowie die Erscheinungen des geistlichen Lebens der Komture (oder Vögte) und der Ordensbrüder zu überwachen. Die Hauptaufmerksamkeit galt der materiellen Versorgung. Darin zeigt sich nicht nur die Verweltlichung des Lebensstils der Ordensbrüder, sondern auch die komplizierte innen- und außenpolitische Lage Livlands (gespannte Beziehungen zu Russland, Streitigkeiten der Ordensobrigkeit mit dem Erzbischof von Riga und mit der Stadt Riga). Die livländischen Ordensburgen (außer Dünaburg) waren zumeist gut mit Mundvorräten versorgt und mit Waffen ausgerüstet (sowohl Feuer- als auch Handwaffen). Die Angaben über die Ausstattung der Burgkirchen mit liturgischen Büchern und Geräten sind spärlich; die Anzahl der Geistlichen war unbedeutend; unter den Ordensbrüdern gab es Zankereien (Fellin, Paide, Reval). Vermerkt worden ist die Bedeutung von Narwa im russischen Transithandel.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. Der Weg der vom Hochmeister Truchsess von Wetzhausen gesandten Visitatoren in Livland 1488: 1 – Grenze Livlands; 2 – Grenzen der Bistümer; 3 – Sitze der Bischöfe; 4 – Sitz des Livländischen Ordensmeisters; 5 – Sitz des Landmarschalls; 6 – Territorium des Rigaer Erzbistums; 7 – Territorium des Dorpater Bistums; 8 – Territorium des kurländischen Bistums; 9 – Territorium des Öseler Bistums; 10 – Weg der Visitatoren; 11 – die von den Visitatoren besuchten Ordensburgen.

Anita Meinarte

KURZEMES PILIS UN PILSDRUPAS HERMAŅA FRĪDRIHA VĒBERA (1761–1833) ZĪMĒJUMOS UN AKVAREĻOS

18. gs. beigu un 19. gs. pirmās puses tēlotājā mākslā nozīmīgu vietu ieņem vietējās ainavas atspoguļojums glezniecībā un grafikā. To veicinājusi apgaismības laikmeta rosinātā interese par sev tuvējo vidi un dabu. Gleznās un grafikas lapās attēlota Vidzemes un Kurzemes lauku ainava, pilsētas, parku ieskausti muižu ansambļi – vietas, kas mūsu dienās nereti ir izmaiņījušās līdz nepazīšanai.

Mākslinieku uzmanību īpaši saistījušās viduslaiku pils un pilsdrupas. Aizraušanos ar senatnes arhitektūras pieminekļiem un tēmas popularitāti veicināja novadpētnieciska rakstura centieni. Pils un pilsdrupas zīmējuši gan profesionāli mākslinieki, gan amatieri. Amatieru vai tā dēvēto diletantu parasti akvareļa, guašas vai visbiežāk kādā no grafikas iespiedtehnikām izpildīti darbi, ko nereti papildina vēsturiskās izziņas materiāls, veido šim laikmetam raksturīgu parādību Latvijas kultūras un mākslas vēsturē. Piļu un pilsdrupu skatiem piemīt nozīmīga ikonogrāfiska vērtība. No iespaidīgajām piļu drupām, kuras 18. un 19. gs. mijā vēl varēja redzēt dabā un attiecīgi fiksēt ainavā, daudzas jau 19. gs. otrajā pusē bija nozudušas no zemes virsmas vai bija saglabājušās tikainiecīgas mūru paliekas.

Ar senatnes pētnieka interesi Kurzemes pils un pilsdrupas attēlojis Hermanis Frīdrihs Vēbers (1761–1833). Lielākā skaitā viņa darbi atradās 1939. gadā likvidētajā Kurzemes Provincas muzejā,¹ un šodien to atrašanās vieta Latvijas muzejos vai citu valstu kultūras vērtību krātuvēs vēl pilnībā nav izziņāta.²

1886. gadā fon Feilitceru-Franku ģimenei piederošie H. F. Vēbera darbi tika eksponēti Kurzemes kultūrvēsturiskajā izstādē Jelgavā.³ 1886. gada 24. jūnijā baronese Marija fon Feilitcere-Franka (dzimusi fon Mēdema) Kurzemes Provinces muzejam dāvināja 13 H. F. Vēbera akvareļus.⁴

1939. gadā, likvidējot Kurzemes Provinces muzeju, daļu tā krājuma izveda no Latvijas, daļu saņēma citi Latvijas muzeji, bet daļa palika Jelgavā un gāja bojā ugunsgrēkā 1944. gada jūlijā.

Priekšstatu par H. F. Vēbera daiļrades mantojuma apjomu sniedz Kurzemes kultūrvēsturiskās izstādes katalogs, Kurzemes Provinces muzeja 1917. gadā izdots ceļvedis, gleznotāja un mākslas vēstures pētnieka Jūliusa Johana Dēringa nepublicētie materiāli,⁵ Vilhelma Neimaņa sastādītais Baltijas mākslinieku leksikons.⁶ Pagaidām vispilnīgākais saraksts par tiem zīmējumiem un akvareļiem, kuru fotonegatīvi glabājas Mārburgas Filipa universitātes Mākslas vēstures institūta Foto arhīvā, atrodams arhitekta un arhitektūras vēsturnieka Paula Kampes sastādītajā un Stokholmā 1951. un 1957. gadā izdotajā apjomīgajā biogrāfiskajā enciklopēdijā *"Lexikon Liv- und Kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400–1850"*. P. Kampe minējis 34 zīmējumus un akvareļus.⁷

Līdz šim uzskatīja, ka H. F. Vēbera darbu lielākā daļa nav saglabājusies, bet, pārlūkojot Latvijas muzeju kolekcijas, izdevās būtiski papildināt jau zināmo viņa ainavu skaitu.

Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā atrodas: akvarelis "Dobele" (bez datējuma)⁸, tušas zīmējums "Kuldīga" (1802)⁹, tušas zīmējums "Dobeles pils" (1793)¹⁰, kolorēts tušas zīmējums "Dundaga" (1814)¹¹, kolorēts tušas zīmējums "Ēdole" (1814)¹², kolorēts tušas zīmējums "Embūte" (1818)¹³, tušas zīmējums "Kandava" (1802)¹⁴ un tušas zīmējums ar Halles panorāmu (bez datējuma).¹⁵ Šie H. F. Vēbera darbi nāk no Kurzemes Provinces muzeja kolekcijas.

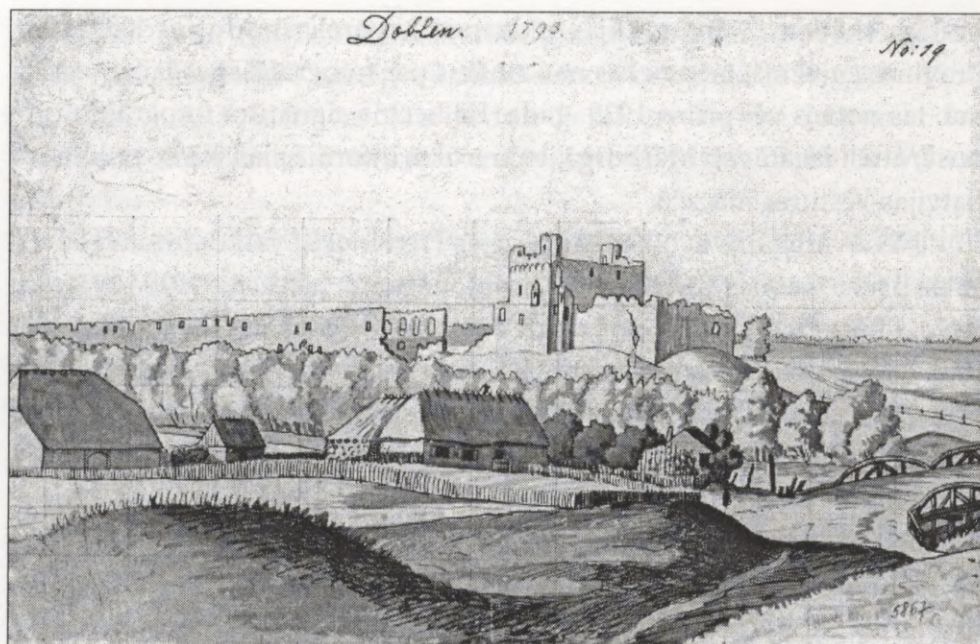
Kuldīgas novada muzejā glabājas akvarelis "Kuldīga" (1804).¹⁶

Diemžēl šodien liela H. F. Vēbera darbu daļa ir pazīstama tikai pēc fotogrāfijām. Latvijas Vēstures muzeja fotokolekcijā izdevās konstatēt deviņas nezināmas izcelsmes fotogrāfijas ar viņa akvarelētajiem Alsungas, Embūtes, Jaunpils, Kuldīgas, Sabiles, Tukuma, Ventspils un diviem Kalna-

muižas skatiem.¹⁷ Fotografijās redzami akvareļi atradušies Kurzemes Provinces muzejā, taču nekas nav zināms par fotografēšanas laiku – jādoma, tas noticis vēl pirms 1939. gada. Kā liecina signatūra fotogrāfiju otrā pusē, attēli izgatavoti Mārburgā, taču trūkst informācijas, kā tie nokļuvuši Latvijas Vēstures muzejā.

Nenovērtējams avots ir kādreizējās Pieminekļu valdes fotonegatīvi – stikla plates Latvijas Vēstures muzeja fotonegatīvu kolekcijā. 1930.–1931. gadā M. Pluka Pieminekļu valdes uzdevumā veica Kurzemes muzeja krājuma fotofiksāciju, bija fotografētas arī H. F. Vēbera ainavas. Fotonegatīvi nepāprotami liecina, ka muzejā atradies H. F. Vēbera attēlu albums, kura lappušu un attēlu numerācija liek domāt, ka darbu skaits tolaik bijis krietni lielāks par šodien dažādos izdevumos minēto.

Teikto apstiprina Pieminekļu valdes arhīva materiāli. 1930.–1932. gadā Pieminekļu valdes darbinieks mākslas vēsturnieks Visvaldis Peņģerots veica Kurzemes Provinces muzeja pārbaudi un Pieminekļu valdei iesniegtajos atskaites ziņojumos pievērsa uzmanību H. F. Vēbera darbiem muzeja kolekcijā.¹⁸ Ziņojumā, kuru Pieminekļu valde saņēmusi 1931. gada 19. februārī, viņš raksta: "Jelgavas muzejā atrodas 47,8 x 61,2 cm liels albums ar vietējā pusmākslinieka – pusdiletanta H. F. Waeber'a (1761.–1833. g.) darinātiem zīmējumiem un akvareļiem. Albuma nosaukums "Waeber Kurlands Schlosser" – uz vāka, bet 1-ā lpp. – "Ansichten aus Kurland von Friedrich Wäber nach der Natur gezeichnet zwischen 1793 und 1818". Albumā 54 lappuses, no tām daļa ielimēta vēlāk (citā formātā). Vairākas lapas albumam, liekas, izplēstas, jo vēlākā zīmējumu numerācija atšķiras no agrākās un neatbilst arī tagadējai. Lielākā daļa zīmējumu (spalvas tehnikā) – sagatavošanas darbi akvareļiem (tie izstādīti muzeja istabā c). Viņu fotoattēli iesniegti Piem. pārvaldei jau agrāk. Daudzi zīmējumi atkārtojas, daži tikko iesākti, citi pa pusei pabeigti. Zīmējumu un akvareļu mākslas vērtība nav augsta. Toties albums sniedz daudz vērtīgu materiālu vēsturniekiem, etnogrāfiem, arhitektiem."¹⁹ Mākslas pieminekļu apraksta lapās minēts darba nosaukums, autora vārds, atrašanās vieta, precīzs vai aptuvens datējums, tehnika, izmēri, norādīti uzraksti, dažos gadījumos sniegta informācija par saglabātības pakāpi.

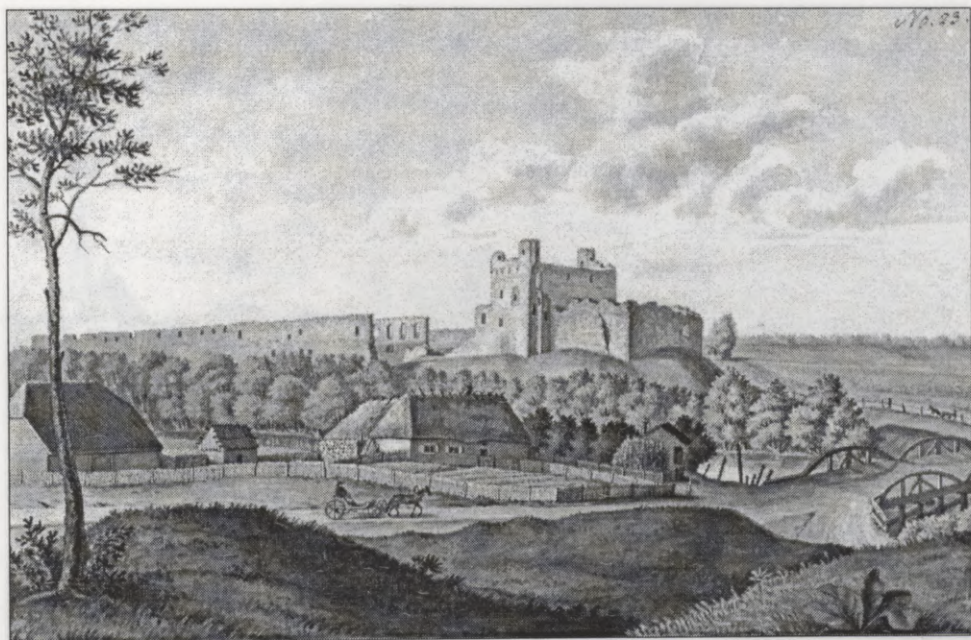
1. att. H. F. Vēbers. Dobeles. 1793. gads (?)

Rakstā pieteiktās tēmas izklāstā ir izmantoti saglabājušies oriģināli, fotogrāfijas un Latvijas Vēstures muzeja fotonegatīvu kolekcijas materiāli.

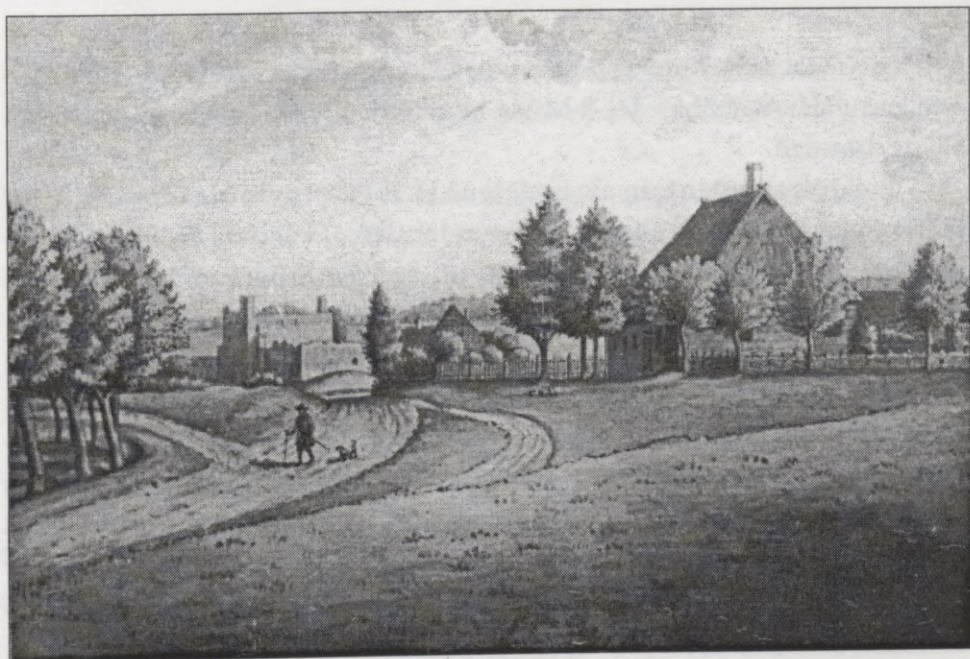
Par H. F. Vēberu līdz šim zināmās biogrāfiskās ziņas ir fragmentāras. Viņš ir dzimis 1761. gadā Ēdolē un bijis vecākais dēls mācītāja Johana Kristiāna Vēbera ģimenē. Arī dēlam bija lemta mācītāja karjera. J. J. Dēriņš raksta, ka H. F. Vēbers studējis teoloģiju Jēnā,²⁰ pēc cetur minētām ziņām – 1781. gadā Hallē un 1784. gadā Getingenē.²¹

Pēc atgriešanās Kurzemē H. F. Vēbers strādā par mājskolotāju Balgalē un Dobelē, bet tad vairāk nekā divdesmit gadu fon Mēdemu ģimenē Vilkājā un Jaunmokās, kur līdzās tiešajiem darba pienākumiem vairāk laika varēja veltīt savai iemīļotai nodarbei – zīmēšanai. Līdz šim viņa darbība un biogrāfija nav īpaši pētīta, tomēr atsevišķi literatūrā minētie fakti rada intriģējošu priekšstatu par šo interesanto personību.

H. F. Vēbers ir ticis augstu vērtēts fon Mēdemu ģimenē, bet erudīcija un patīkamais raksturs izraisījis cieņu plašākā apkārtnē.²² Vēbera brāļa ģimenē saglabāties nostāsts, ka vācu filozofs un dabaszinātnieks A. Hum-

2. att. H. F. Vēbers. Dobeles pils. 1793. gads

3. att. H. F. Vēbers. Dobele. Ap 1793.–1800. gadu (?)

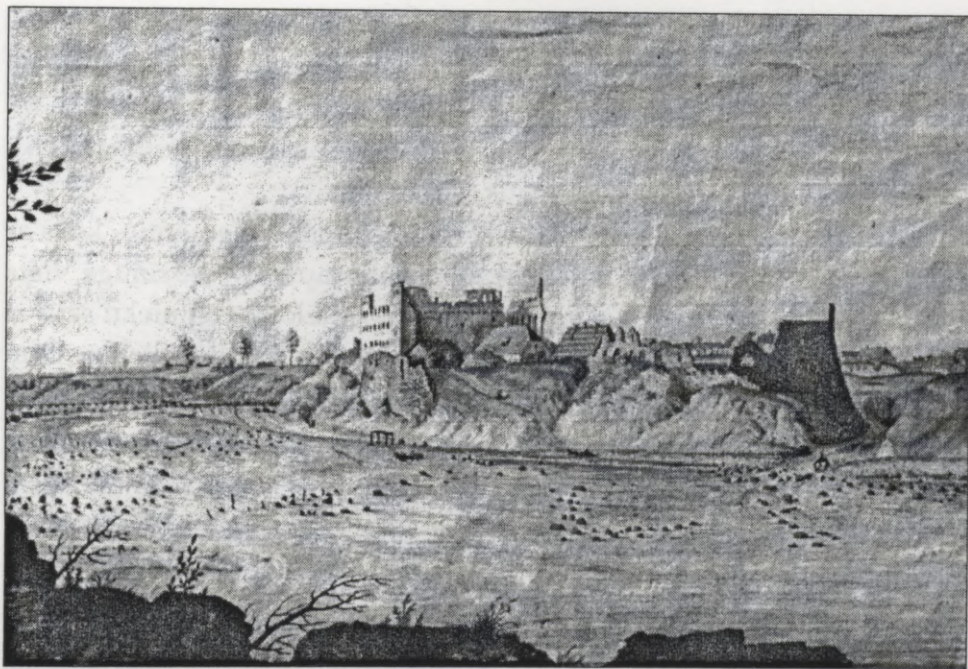

4. att. H. F. Vēbers. Skats uz Tūkuma veco pili. 1795. gads

bolts aicinājis mākslinieku līdzī savos ceļojumos par zīmētāju, taču viņš atteicies vājš veselības dēļ.²³ Mūža nogali viņš aizvadījis Šarlotes muižā Sakas draudzē.

Iemaņas zīmēšanā un akvarelēšanā H. F. Vēbers visdrīzāk varēja iegūt tā laika akadēmiskās izglītības sistēmas ietvaros. Galvenokārt viņš pievērsies vedutes tipa ainavai ar pilsētu un apdzīvotu vietu tēlojumiem un mūs interesējošiem senatnes arhitektūras pieminekļiem.

Pārsvārā viņš strādājis tušas zīmējuma tehnikā un akvarelī. Darbiem piemīt 18. gs. raksturīgā akvarelēšanas tehnika: pamatā ir rūpīgs zīmējums, kuru pēc tam izkrāso. Darbu kompozīcija balstās uz klasicisma iedibinātiem principiem un kulisveidīgu plānu kārtojumu. Nereti viņš mīlējis skatīt ainavu no kādas augstākas vietas. It kā ēnā slīgstošos, tumšākos toņos ieklātos ainavu priekšplānus bagātina dekoratīvi akcenti – koks ar smalkiem, manierīgi izliektiem zariem, nolauzts koka stumbrs ar zaļojošām atvasēm, platlapju augi, laukakmeņu krāvumi, smilšaini nogrurvumi. Tālākos plānos rūpīgi un precīzi atveidoti dabas objekti, ceļi, celtnes, muižu

5. att. H. F. Vēbers. Kuldīga. 1804. gads

un pilsētiņu kopskati. Tiešo dzīves vērojumu apliecina arī ainavā iekļautās stafāža figūras, kuras iesaistītas kādā noteiktā darbībā vai sadzīviskā situācijā.

Domājams, H. F. Vēbers izmantojis t.s. *camera obscura* (latīņu val. – tumšā istaba). Šo pārnēsājamo kameru, kas palīdz uztvert attēlojamā objekta līnijas, plaši lietoja 18. gs. pilsētu skatu zīmēšanā. Vienu un to pašu ainavu viņš ir attēlojis gan zīmējumā, kurš ar zīmuli rūpīgi sadalīts kvadrātos, gan akvareli.

Jau 19. gs. otrajā pusē H. F. Vēbera ainavas izmantotas viduslaiku piļu pētniecībā. Te var minēt J. J. Dēringa, Karla fon Lēvisa of Menāra u.c. autoru publikācijas. J. J. Dērings ir atzīmējis piļu un pilsdrupu attēlu ikonogrāfisko nozīmi piļu būvvēstures izpētē, tiesa gan, piebilstot, ka to vēsturiskā vērtība būtu vēl augstāka, ja attiecīgo skatu papildinātu arī plāns.²⁴ Dažus no tiem J. J. Dērings pat pārzīmējis. Ir zināms, ka viņa 1863. gadā darinātie Dobeles un Kuldīgas pilsdrupu skati atradās Kurzemes Provincē muzejā.²⁵

Dobeles pilsdrupas skatā no ziemeļaustrumiem redzamas ar 1793. gadu datētajā tušas zīmējumā "Dobele" (1. att.)²⁶ un pēc zīmējuma darinātajā akvarelī (2. att.).²⁷ Dobeles pils pēc 1729. gada vairs netika apdzīvota un turpināja sabrukt. Apkārtnes vietējie iedzīvotāji pilsdrupas izmantoja kā akmeņlauztuves, lai iegūtu akmeņus celtniecībai.

Ainavā, kuras priekšplānu papildina dekoratīvi elementi – koks ar rūpīgi izzīmētiem zariem un augs ar platām lapām –, nozīmīga vieta atvēlēta plašākam apkārtnes raksturojumam, attēlojot zemnieku sētu ar dzīvojamo un saimniecības ēkām, ceļu, koka tiltu pār Bērzes upi. Otrā upes krastā pakalnā detalizēti parādītas pilsdrupas, izceļot to dominējošo lomu apkārtējā ainavā. Pakalna ziemeļu galā redzama konventēka – austrumu un ziemeļu korpusi. No kādreizējiem četriem torņiem vislabāk saglabāties ziemeļaustrumu un tam diagonāli pretējais dienvidrietumu tornis. Austrumu korpusa augšējo daļu rotā arkatūra. Ziemeļos konventēkai pieslēdzas apkārtmūris. Attēls rāda, ka tā augšējā daļa apdrupusi, bet mūrī ir izlauzumi. Apkārtmūra austrumu sienā, kuru daļēji aizsedz koku lapotnes, iezīmētas šaujamlūkas. Priekšpils pagalmā redzama daļa no 17. gs. 40. gados izbūvētās palasta sienas ar palielām logailām.

Akvarelis "Dobele"²⁸ (3. att.), kurš šodien zināms tikai pēc fotonegatīva, arī ir viens no agrīnajiem H. F. Vēbera darbiem un, iespējams, saistās ar laiku, kad viņš Dobelē strādāja par mājskolotāju. Galvenā vērība attēlā pievērsta vides raksturojumam – ēkām, kokiem, ceļa līkumam ar vientuļo gājēja figūru. Pilsdrupas – konventēka un apkārtmūris – redzamas tālākā plānā no ziemeļiem.

Akvarelī "Tukums" (1804)²⁹ no augstākas vietas skatienam paveras plaša ainava. Pilsētiņas kopskats parādīts tālumā, rūpīgi izzīmētajā apbūvē iekļaujot pilsdrupu mūru apjomus, kas 18. gs. beigās vēl bija redzami ievērojamā augstumā. 1792. gadā šo pašu virzienu Tukuma attēlojumam bija izvēlēties Johans Kristofs Broce.

Būtiskāks pils būvvēstures izpētei ir akvarelis "Skats uz Tukuma veco pili" (1795)³⁰ (4. att.), kur pilsdrupas skatāmas tuvākā plānā no austrumiem. Cik var spriest pēc attēla – mūri ar logailām un izlauzumiem vislabāk saglabājušies dienvidaustrumu un dienvidrietumu pusē. Rietumu stūrī redzama četrstūra torņveida izbūve ar kārniņu jumtu un skursteni. Ir

6. att. H. F. Vēbers. Jaunpils. 1809. gads

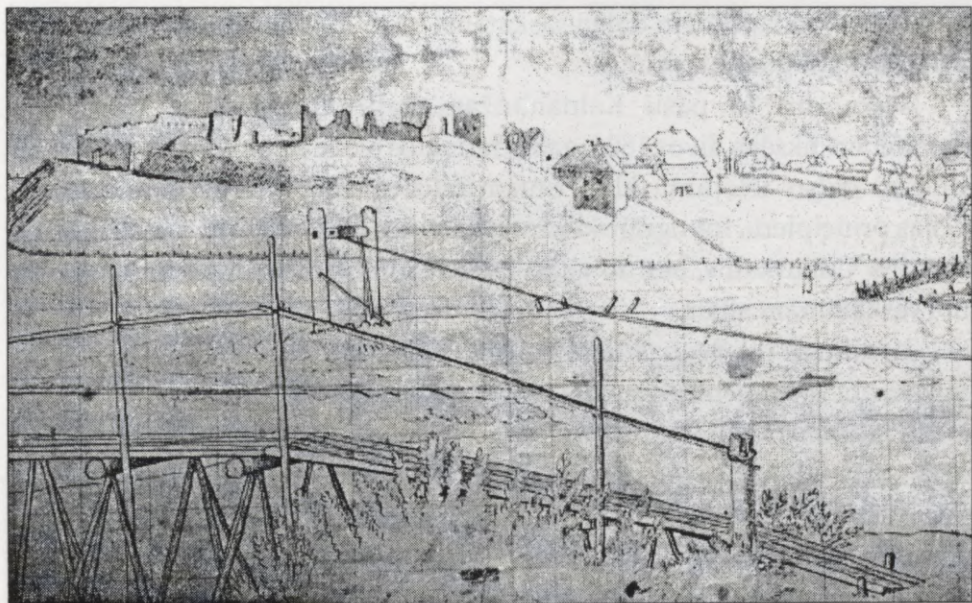
7. att. H. F. Vēbers. Kalnamuiža. 1806. gads

zināms, ka šeit kādu laiku atradies cietums, vēlāk kroņa magazīna.³¹ Pilsdrupu mūri pamazām tika izpostīti, bet akmeņi izmantoti pamatiem pilsētā būvētām ēkām. 1792. gadā apmēram no šīs pašas vietas pilsdrupas zīmējis J. K. Broce.

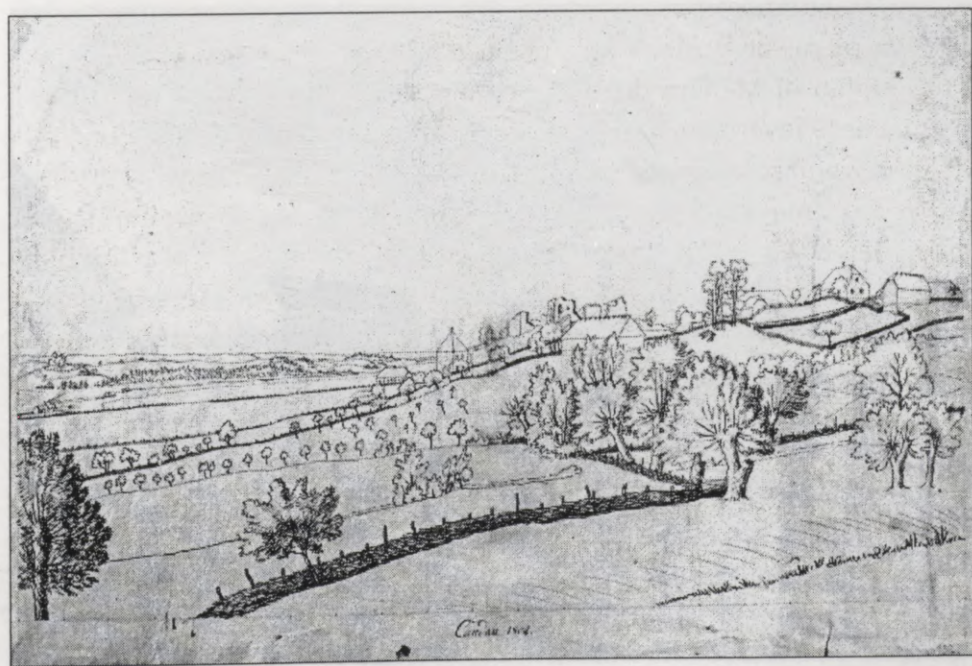
Akvarelis "Kuldīga" (1804)³² (5. att.) tapis pēc 1802. gadā darināta tušas zīmējuma "Kuldīga"³³, kurā atrodamas autora norādes par dabā vēroto arhitektūras objektu celtniecībā izmantoto būvmateriālu un līdz ar to – arī krāsojumu. No Ventas labā krasta paveras skats uz pilsētu un pilsdrupām, turklāt skatpunkts izraudzīts tā, lai pilsdrupas parādītu iespējami efektīgāk. H. F. Vēbera darbi ir vienīgie, kur detalizēti un, domājams, ticami fiksēta kādreizējā ordeņpils 19. gs. sākumā. Savukārt litogrāfijā "Kuldīga"³⁴, kuru ap 1830. gadu pēc Kārļa Reinholda Minkeldes zīmējuma litografējis Frīdrihs Krauze, pilsdrupas vairs nav redzamas. Litogrāfiju no H. F. Vēbera darbiem šķir nepilni trīsdesmit gadi. Šajā laikā kādreizējā pils vieta nolīdzināta, bet vēlāk tur ierīkots dārzs.³⁵

Pret upi vērstā konventa ēkas austrumu korpusa ārējā fasādē ar stūra torņu sienu paliekām redzamas trīs paralēlas vienā līmenī iezīmētu logailu rindas. Austrumu korpusam pretējā – rietumu korpusa ārsienā uzmanību piesaista piecas ar pusloka arku pārsegtas lielas, iegarenas logailas. Pēc K. fon Lēvisa of Menāra domām, šajā vietā rietumu korpusā atradusies kapitulzāle.³⁶ Ievērojamā augstumā pils mūri saglabājušies arī dienvidu pusē, bet ziemeļu korpus, šķiet, ir cietis visvairāk. Daļēji ziemeļu korpusa drupas redzamas stūrī pie austrumu korpusa. Pārējo sienu augstumu virs zemes pēc attēla nav iespējams noteikt, jo skatu aizsedz pils tuvumā uzbūvētās ēkas. No priekšpils, kas atradusies pils ziemeļu pusē, saglabājušies drupu fragmenti, bet pie Alekšupītes akvareļa labajā pusē atrodas kādreizējo pils dzirnavu mūri.

Jaunpils viduslaiku pili, kura atrodas uz pussalas, ko no trim pusēm apņem dzirnavezera ūdeņi, H. F. Vēbers akvarelī "Jaunpils" (1809)³⁷ (6. att.) attēlojis no dienvidiem, apkārtējās vides raksturojumā izceļot pils vienkāršos ģeometriskos būvapjomus. Apaļo aizsardzības torni dienvidu stūrī sedz konusveida kārniņu jumts, un to noslēdz dekoratīvs tornītis ar kupolveidīgu jumtiņu un vēja rādītāju. Torņa augšējo daļu rotā arkatūra. Tornis un pretskatā attēlotais dienvidrietumu korpus ir vizuāli interesantākās pils daļas. Dienvidrietumu fasādē aiz manierīgi izliektajiem tievajiem koku

8. att. H. F. Vēbers. Kandava. 1802. gads

9. att. H. F. Vēbers. Kandava. 1802. gads

stumbriem un lapotnēm daļēji saskatāma vārtu piebūve ar stāvu kārniņu jumtu un poligonālu tornīti.

Vienu un to pašu Kalnamuižas skatu ar nelielām atšķirībām H. F. Vēbers fiksējis divos 1806. gadā darinātos akvareļos (7. att.).³⁸ Pakļaujot idillisko dabas tēlojumu klasicismam raksturīgajiem kulisveida kompozīcijas principiem, topogrāfiski precīzajā vides nogleznojumā tālākā plānā parādīts Cukurkalns, bet no tā pa labi – Kalnamuižas pilsdrupu mūri ar labi saskatāmām ailām.

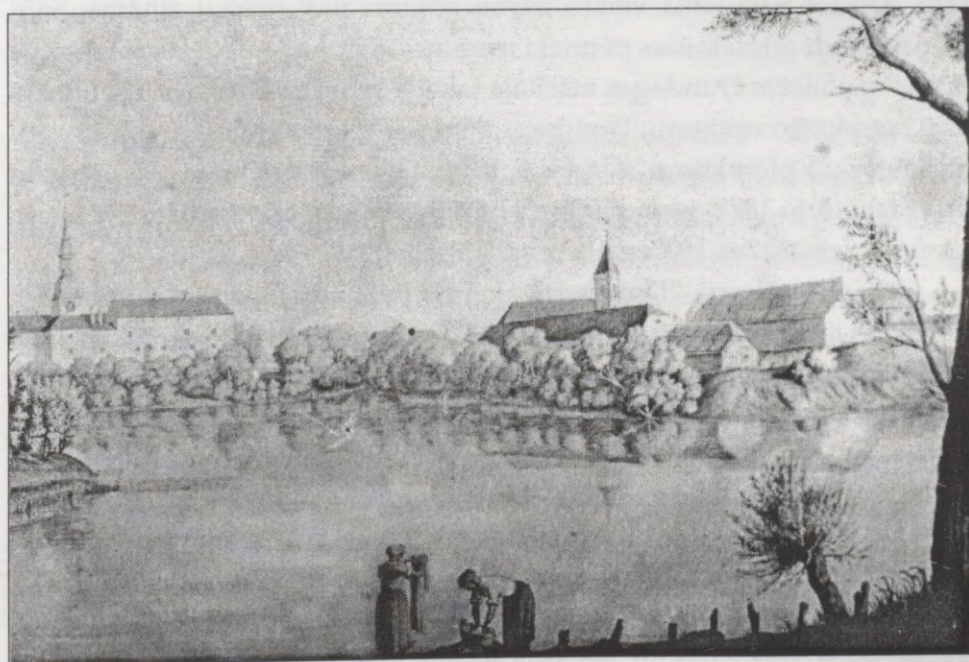
Kandavas pilsdrupas H. F. Vēbers 1802. gadā iemūžinājis divos tušas zīmējumos, bet ap 1806. gadu – arī akvarelī. Nocietinātā ordeņpils būvēta uz stāva, ziemeļu–dienvidu virzienā izstiepta zemesraga, no kurienes tālu varēja pārredzēt Abavas ieleju. Līdz 18. gs. vidum pilī atradās pilskunga tiesa, taču šajā laikā pils jau vairs nebija piemērota dzīvošanai, tika pamesta un turpināja sabrukt. 1902. gadā Kandavas pilsdrupas pētījis K. fon Lēviss of Menārs, savai apjomā nelielajai publikācijai pievienojot arī paša zīmētu plānu.³⁹

10. att. H. F. Vēbers. Aizpute. 1814. gads

11. att. H. F. Vēbers. Dundaga. 1814. gads

12. att. H. F. Vēbers. Dundaga. 1814. gads

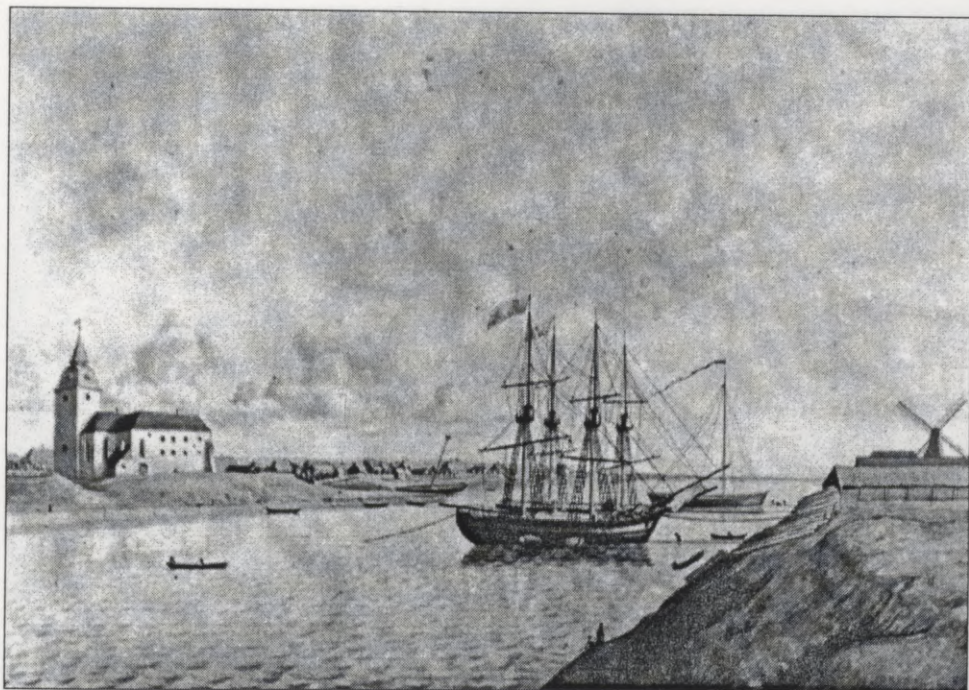
Tušas zīmējumā⁴⁰ (8. att.), kurš pilsdrupas rāda no dienvidaustrumiem, redzams gan apkārtmūris, gan galvenās pils drupas. Austrumu nogāzē atrodas gandrīz kvadrātisks divstāvu tornis. Netālu no pilsdrupām darbojusies pārceltuve, kas ceļiniekus nogādājusi pretējā Abavas krastā. Otrā tušas zīmējumā⁴¹ (9. att.) drupas iemūžinātas no ziemeļaustrumu puses. No austrumiem Kandavas pilsdrupas atainotas akvarelī,⁴² pils mūros parādot logailas.

Akvarelī "Aizpute" (1814)⁴³ (10. att.) pils ietverta plašā apkārtnes kopskatā un redzama no dienvidaustrumiem. Gan pret upi orientētajā pils vecākajā – austrumu korpusā, gan tam perpendikulārajā dienvidu korpusā, kurā atrodas vārtu aila, iezīmēti četrstūra formas logi.

Dundagas pils vairākkārt pārbūvēta, tāpēc šodien grūti saskatīt tās senāko plānojumu un sākotnējo veidolu. Zīmējumā "Dundaga" (1814)⁴⁴ (11. att.) un ar to pašu gadu datētajā akvarelī⁴⁵ (12. att.), kuri, domājams, ir vecākie pils attēli, pils un tās tuvējā apkārtnē parādīta no diviem dažādiem virzieniem.

Pēc pārbūvēm 17. gs. beigās, kad pils tika pielāgota dzīvošanai un izbūvēts kapelas zvanu tornis, lielākās pārmaiņas, šķiet, notikušas ap 1785. gadu.⁴⁶ Šajā laikā veikto darbu apjoms nav precīzi zināms. Salīdzinājumam arhitektūras pētnieki izmanto 1855. gada nedēļas avīzē "Das Inland" publicēto Dundagas mācītāja Jakoba Frīdriha Bankava 1721. gadā dzejā sarakstīto veltījumu Dundagai,⁴⁷ kurā iekļautas ziņas par pils izskatu un iekštelpu plānojumu. Abi H. F. Vēbera skati ir nozīmīgi pils arhitektūras izpētē, jo 1872. gadā pils cieta ugunsgrēkā, kā arī tika pārbūvēta pēc tās nodedzināšanas 1905. gada revolūcijas laikā.

Tušas zīmējumā "Dundaga" H. F. Vēbers sniedzis plašāku muižas teritorijas attēlojumu, ko papildina stafāžas figūras dažādās ikdienas dzīvi raksturojošās saimnieciskās nodarbēs. Baznīca, saimniecības ēkas un pati pils atvirzīta tālākā plānā. Pēc zīmējuma var spriest par pils dienvidaustrumu un ziemeļaustrumu korpusu. Dienvidaustrumu korpusam ir trīs stāvi un saskatāma arī piebūve pie fasādes, kur, pēc G. Erdmaņa domām, iespējams, atradušās tualetes.⁴⁸ Korpusa labajā pusē izceļas divas četrstūrainu logu rindas, savukārt kreisajā logu izvietojums nav bijis simetrisks un arī izmēri nav vienādi. Fasāžu krāsojumu mākslinieks nav devis, vienīgi ar sarkanu akvareli izcēlis pils kārniņu jumtu. Virs pils būvapjomiem iezīmējas kapelas zvanu tornis.

13. att. H. F. Vēbers. Ventspils. 1814. gads

Precīzāk un tuvāk torņa apveidi saskatāmi akvareli "Dundaga", kurā pāri uzplūdinātā dzirnavezera ūdeņiem pils aiz koku lapotnēm redzama no ziemeļrietumiem. Torņa mūru daļā uzmanību piesaista pulksteņa ciparnīca, kuru savā dzejojumā pieminējis J. F. Bankavs.⁴⁹ Līdzīgi kā dienvidaustrumu pusē, arī pie ziemeļrietumu fasādes redzama šaura piebūve divu stāvu augstumā.

Akvareli "Ventspils" (1814)⁵⁰ (13. att.) H. F. Vēbers no Ventas pretējā krasta fiksējis Ventspils pils izskatu 19. gs. sākumā – pret upi orientēto ziemeļu korpusu, kura rietumu galā vēl ir saglabājies masīvs kontrforss, austrumu korpusu un torni konventa ēkas dienvidaustrumu stūrī. Ziemeļu korpusā kreisajā pusē iezīmēta ar pusaploces arku pārsegta garenas formas logaila. Pie austrumu korpusa redzama zema piebūve ar vienslīpes jumtu un no konventa ēkas apjoma izvirzītā 18. gs. sākumā izbūvētā baznīcas altārdaļa ar logailām. Tornis attēlots ar 1789. gadā uzcelto koka smaili, kura nojaukta 1827. gadā.⁵¹

14. att. H. F. Vēbers. Ēdole. 1814. gads

Topogrāfiski precīzajā Alsungas skatā⁵² mākslinieks ainavas labajā pusē ir iekļāvis pili, kuru redzam izskatā, kādu tā ieguvusi 18. gs. beigās, ar piebūvi dienvidu korpusa austrumu galā.

Kolorētajā tušas zīmējumā "Ēdole" (1814)⁵³ (14. att.) H. F. Vēbers izvēlējies plašu ainavas attēlojumu, kurā dekoratīvo momentu pastiprina Vankas upītes stāvajā nogāzē efektīgi izkārtotie koki. Pils redzama lapas centrā tālākā plānā no ziemeļaustrumiem. Zīmējumā var vērot pili pirms pārbūves darbiem 1835.–1841. gadā, kuru rezultātā mainījās celtnes ārējais veidols un pils fasādes ieguva savu neogotisko apdari.⁵⁴ Pret skatītāju vērstā ziemeļaustrumu korpusa centrā attēlota plānā taisnstūra formas piebūve ar divslīpu jumtu. Uzskata, ka šeit bijis uzcelts viens no trim pils aizsardzības torņiem – četrstūra tornis, kas aizsargājis pili no uzplūdinātās upes puses.⁵⁵ Tornis daudzkārt pārbūvēts un H. F. Vēbera zīmējumā tiešām vairāk atgādina piebūvi. Dienvidaustrumu pusē redzams no kopējā apjoma uz āru izvirzītais vārtu tornis.

15. att. H. F. Vēbers. Embūte. 1818. gads

1818. gadā darinātie Embūtes skati – kolorētais tušas zīmējums⁵⁶ (15. att.) un akvarelis⁵⁷ – sniedz tikai attālas liecības par bīskapa pils kādreizējo plānojumu un izskatu. Plašajā apkārtnes tēlojumā skatā no dienvidaustrumiem ietverta baznīca, muižas saimniecības ēkas un kungu māja stāvā pakalnā ar terasēm Abavas upes krastā. Pie divstāvu muižas dzīvojamās ēkas korpusa, ko sedz jumts ar pusšļautiem galiem, saskatāma piebūve ar lieveni. Par pils būvvēsturi ziņas ir skopas. Zīmējumā un akvareli redzamais korpuss radies, domājams, izbūvējot daļu no izpostītās un drupās sagraudātās pils, piemērojot to dzīvošanai.

Iejūtīgā sava laikmeta tēlotāja H. F. Vēbera daiļrades mantojums – gan saglabājušies oriģināli, gan skati, kas zināmi tikai pēc fotogrāfijām, – ir nozīmīgs ikonogrāfisks vēstures avots, kas sniedz vērtīgu informāciju par seno celtni kādreizējo izskatu un uzskatāms par unikālu laikabiedra devumu 18. gs. beigām un 19. gs. sākumam raksturīgās kultūrvēsturiskās ainavas iemūžināšanā.

Atsauces

- ¹ Führer durch die historischen, ethnographischen und Kunst-Sammlungen des Kurländischen Provinzial-Museums in Mitau. – Mitau, 1917. – S. 26.
- ² Šī raksta autorei ir bijusi iespēja nolasīt referātu "Kurzemes kultūrvēsturiskā ainava Hermana Frīdriha Vēbera akvareļos un zīmējumos" starptautiskā konferencē "Kurzemes un Zemgales hercogiste – pētniecībā sasniegtais un perspektīvas" (Ventspils, 2000. g. 1.–3. jūnijs).
- ³ Catalog der Kurländischen culturhistorischen Ausstellung zu Mitau 1886. – Mitau, 1886. – S. 41–45.
- ⁴ Bericht über die gemachten Erwerbungen // Sitzungs-Berichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst nebst Veröffentlichungen des kurländischen Provinzial-Museums, aus dem Jahre 1887. – S. 50.
- ⁵ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LVVA), 5759. f., 2. apr., 1017. l., 198., 199. lpp.
- ⁶ Neumann Lexikon Baltischer Künstler. – Riga, 1908. – S. 50.
- ⁷ Campe P. Lexikon Liv- und Kurländischer Baumeister, Bauhandwerker und Baugestalter von 1400–1850. – 1. Th. – S. 206, 207.
- ⁸ Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs (turpmāk – RVKM), VRVM 35545.
- ⁹ RVKM, VRVM 35543.
- ¹⁰ RVKM, VRVM 35538.
- ¹¹ RVKM, VRVM 35540.
- ¹² RVKM, VRVM 35542.
- ¹³ RVKM, VRVM 35541.
- ¹⁴ RVKM, VRVM 35539.
- ¹⁵ RVKM, VRVM 35544.
- ¹⁶ Kuldīgas novada muzejs (turpmāk – KNN), 19153.
- ¹⁷ Latvijas Vēstures muzejs (turpmāk – LVM), Vēstures nodaļas fotogrāfiju kolekcija (turpmāk – VF), VF 1310/ 1, 5, 7, 8, 12, 13, 14, 15, 25.
- ¹⁸ Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Dokumentācijas centra arhīvs (turpmāk – VKPAIDC), inv. Nr. 3107 – 39 – KM, 21., 22. lpp.; inv. Nr. 3101 – 60 – KM, 18. lpp.
- ¹⁹ VKPAIDC, inv. Nr. 3101 – 60 – KM, 18. lpp.
- ²⁰ LVVA, 5795. f., 2. apr., 1017. l., 199. lpp.
- ²¹ Lenz W. Deutschbaltisches biographisches Lexikon. – Köln; Wien, 1970. – S. 841.
- ²² Die 590. Sitzung am 4. November 1870 // Sitzungsberichte der Gesellschaft für Literatur und Kunst aus den Jahren 1864 bis 1871. – Mitau, 1884. – S. 439.
- ²³ Turpat. – 439., 440. lpp.
- ²⁴ Turpat. – 440. lpp.
- ²⁵ VKPAIDC, inv. Nr. 3109 – 33 – KM, 29.–31. lpp.; LVM, Pieminekļu valdes fotonegatīvu kolekcija (turpmāk – PV), 24915, 24916.

- 26 RVKM, VRVM 35538.
- 27 RVKM, VRVM 35545.
- 28 LVM, PV 24160.
- 29 LVM, PV 24113.
- 30 LVM, PV 24116.
- 31 Ozola A. Tukums. – Rīga, 1995. – 32. lpp.
- 32 KNN 19153.
- 33 RVKM, VRVM 35543.
- 34 KNN 21727.
- 35 *Löwis of Menar K.* Zur Baugeschichte der Komtureien des Deutschen Ordens in Kurland // Sitzungsberichte der Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresbericht des Kurländischen Provinzialmuseums aus dem Jahre 1895. – Mitau, 1896. – S. 42.
- 36 Turpat.
- 37 LVM, VF 1310/ 13.
- 38 LVM, VF 1310/ 12, 14.
- 39 *Löwis K., v.* Der heidnische Burgberg und die Ordensvogtei Kandau in Kurland // Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1902. – Riga, 1903. – S. 192–197, Taf. Nr. 3.
- 40 LVM, PV 24202.
- 41 RVKM, VRVM 35539.
- 42 LVM, PV 24176.
- 43 LVM, PV 24057.
- 44 RVKM, VRVM 35540.
- 45 LVM, PV 24057.
- 46 *Erdmanis G.* Kurzemes viduslaiku pilis. – Rīga, 1989. – 111. lpp.
- 47 Das Inland. – 1855. – Nr. 14, 15, 16.
- 48 *Erdmanis G.* Kurzemes viduslaiku pilis. – 111. lpp.
- 49 Das Inland. – 1855. – Nr. 15.
- 50 LVM, VF 1310/ 7.
- 51 *Erdmanis G.* Kurzemes viduslaiku pilis. – 66., 67. lpp.
- 52 LVM, VF 1310/ 8.
- 53 RVKM, VRVM 35542.
- 54 *Brugis D.* Historisma pilis Latvijā. – Rīga, 1996. – 26. lpp.
- 55 *Behr U., Senning A.* Edwahlen und die Behrsche Ecke in Kurland. – Verden; Aller, 1979. – S. 66.
- 56 RVKM, VRVM 35541.
- 57 LVM, PV 24073.

Anita Meinarte

KURLÄNDISCHE BURGEN UND BURGRUINEN IN DEN ZEICHNUNGEN UND AQUARELLEN VON HERMANN FRIEDRICH WAEBER (1761–1833)

Zusammenfassung

Die Darstellung der Burgen und Ruinen von Hermann Friedrich Waeber (1761–1833) zeigen das Interesse und die Sachkenntnis eines Altertumsforschers. Viele seiner Werke in den Sammlungen der Museen Lettlands waren bis jetzt nicht erfasst. Die Zeichnungen und Aquarelle befanden sich früher im Kurländischen Provinzialmuseum in Mitau, welches 1939 aufgelöst worden ist.

Bisher meinte man, dass die meisten Werke von H. F. Waeber nicht erhalten sind, jedoch ergaben die Nachforschungen in den Sammlungen der Museen Lettlands, dass die Zahl der bisher bekannten Landschaftszeichnungen von H. F. Waeber beträchtlich größer ist.

Für die Erarbeitung des Themas sind von der Autorin des vorliegenden Beitrags auch Fotonegative aus der Sammlung des Denkmalpflegeamtes, die heute im Historischen Museum Lettlands aufbewahrt werden, benutzt worden.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. H. F. Waeber. Doblen, 1793 (?).
- Abb. 2. H. F. Waeber. Schloss Doblen, 1793.
- Abb. 3. H. F. Waeber. Doblen, um 1793–1800 (?).
- Abb. 4. H. F. Waeber. Ansicht des alten Schlosses bei der Kreisstadt Tuckum, 1795.
- Abb. 5. H. F. Waeber. Goldingen, 1804.
- Abb. 6. H. F. Waeber. Neuenburg, 1809.
- Abb. 7. H. F. Waeber. Hofzumberge, 1806.
- Abb. 8. H. F. Waeber. Kandau, 1802.
- Abb. 9. H. F. Waeber. Kandau, 1802.
- Abb. 10. H. F. Waeber. Hasenpoth, 1814.
- Abb. 11. H. F. Waeber. Dondangen, 1814.
- Abb. 12. H. F. Waeber. Dondangen, 1814.
- Abb. 13. H. F. Waeber. Windau, 1814.
- Abb. 14. H. F. Waeber. Edwahlen, 1814.
- Abb. 15. H. F. Waeber. Amboten, 1818.

Ēvalds Mugurēvičs

IEKŠĒJĀ KĀRTĪBA UN DZĪVESVEIDS VIDUSLAIKU BĪSKAPA REZIDENCĒ VĀCU ORDEŅA ZEMĒ PRŪSIJĀ 15. GS.

Apraksts par Heilsbergas pili (tagad Lidzbarka Polijā) "*Ordinancia castris Heylsberg*" (Kārtība Heilsbergas pilī) atrasts un līdz Pirmajam pasaules karam glabājies Vārmes bīskapijas arhīvā Frauenburgā (Fromborka Polijā). Tas uzrakstīts uz 15 šaurā folio formāta lapām latīņu valodā rakstā, kas atbilst 15. gs. rakstības īpatnībām (*Ordinancia* 1866, 314). Ir pieņemts, ka šī apraksta autors bijis kāds Heilsbergas pilskungs, kas jaunībā kā junkurs nonācis pilī, kur vēlāk kļuvis par pilskungu. Ilgus gadus dzīvodams pilī, viņš labi iepazinis kārtību un dzīvesveidu Heilsbergā vairāku bīskapu laikā (Fleischer 1913, 802, 803). Uzskata, ka apraksts tapis 15. gs. 60.–70. gados – pirms 1480. gada ne sevišķi labā un precīzā latīņu valodā. Apraksts daļēji publicēts 1681. gadā, bet pilnīgi – 1866. gadā (*Ordinancia*, 316).

Šis tulkojums latviešu valodā izdarīts pēc minētās 1866. gada publikācijas "*Ordinancia castris Heylsberg, Monumenta Warmiensia, Bd. 3*".

Rakstītie vēstures avoti par viduslaiku pilīm lielākoties ir samērā skopi, jo aprobežojas ar pils vai aizsargbūvju īsu aprakstu militāro cīņu laikā. Dažreiz minēts pils aizstāvju skaits, pārtikas un bruņojuma rezerves, nenorādot pils iedzīvotāju subordināciju un pienākumus ikdienas dzīvē. Tikai ar 16. gs. revīzijām parādās sīkāki pils atsevišķu celtnu un telpu apraksti.

Par viduslaiku pils iedzīvotāju ikdienas dzīvi ir saglabājies minētais apraksts, ko Baltijas valstu vēsturnieki līdz šim nav izmantojuši. Plašāk zināms tas kļuva, pateicoties Polijā strādājošā vācu vēsturnieka Kristofera Hermana starptautiskajā konferencē "*Castella Maris Baltici*" 1999. gadā Dānijā nolasītajam referātam par šo tēmu (Hermann 2001), ar norādēm

1. att. Skats uz Lidzbarkas/Heilsbergas pili

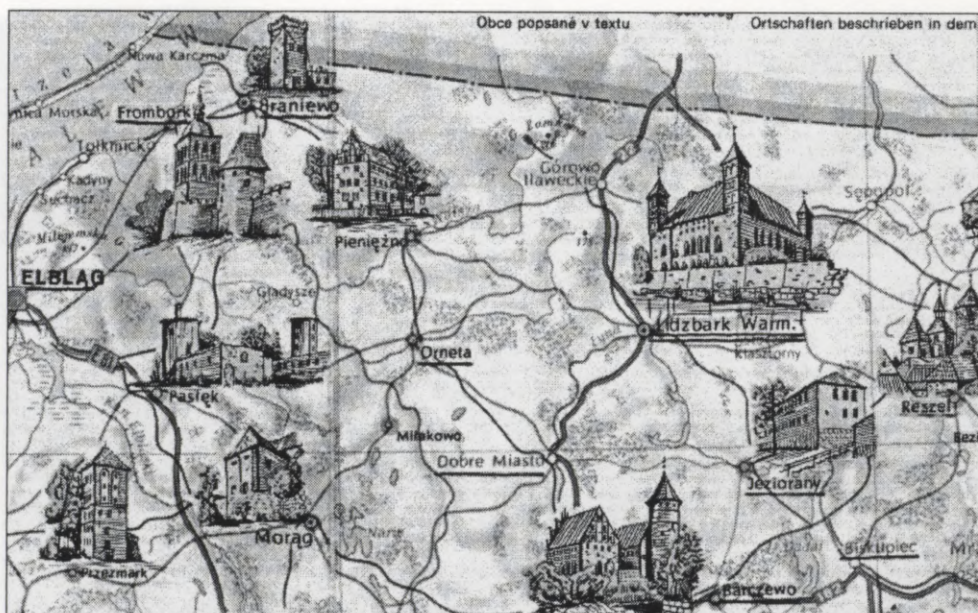
2. att. Lidzbarkas pils lielā ēdamzāle (no: Gerquin 1974, 214. att.)

3. att. Lidzbarkas pils pagalms (no: Gerquin 1974, 215. att.)

4. att. Lidzbarkas pils pirmā stāva krusteja (no: Gerquin 1974, 216. att.)

5. att. Karte ar Lidzbarkas pili un daļu tai tuvējo shematiski zīmēto Prūsijas piļu, kas minētas šajā rakstā

(no: Matusik, Miszalski 1978)

uz apraksta publikāciju latīņu valodā un tulkojumu vācu valodā (Fleischer 1913). Aprakstā tēlota dzīve Vārmes bīskapijas rezidencē, apraksts izceļas ar oriģinālo pasniegšanas veidu un ir guvis atzinību viduslaiku literatūrā (Ordinancia 1866, 803).

Heilsbergas pils iekšējās kārtības apraksts vairāku apsvērumu dēļ ir svarīgs piļu pētniekiem Baltijā. Pirmkārt, aprakstītā pils atradusies senprūšu zemē, kur, tāpat kā senajā Latvijā, viduslaiku pils veidojās kā vācu atbalsta punkti zemes kristiānizācijas gaitā 13. gadsimtā. Otrkārt, senprūšu zemē nodibinātās bīskapijas, to skaitā Vārmes (Ermlandes) bīskapija, no 13. gs. vidus bija pakļautas Rīgas arhibīskapijai kā garīgajam centram. Šai ziņā sīki dokumentētā dzīve Vārmes bīskapijas centrā var kalpot kā labs salīdzinošais materiāls Livonijas bīskapiju iekšējās struktūras un dzīvesveida noskaidrošanā. Heilsbergas pils materiālu varētu izmantot Kurzemes bīskapijas un Piltenes kā rezidences dzīvesveida atainošanā, ņemot vērā to, ka Kursas sadalīšana tika veikta pēc Prūsijas parauga.

Apraksts "*Ordinancia*" labi atsedz tos paņēmienus, kā senprūši tika pakļauti vācu varai, kas zemi noveda pie pilnīgas kolonizācijas. Aprakstā minētais gadījums par senprūšu izcelsmes garīdznieka Nikolaja iespējamo virzīšanu uz bīskapa amatu Vārmes bīskapijā tiek raksturots kā mazticams fakts, kā tautā izplatīta teiksma, kurā ir faktoloģiska rakstura kļūdas (*Ordinancia* 1866, 342).

"*Ordinancia*" – vēstures avota galvenā vērtība izpaužas bīskapijas rezidences iekšējās kārtības un pils iedzīvotāju subordinācijas pamatīgajā attēlojumā.

Iekšējā kārtība un dzīvesveids Heilsbergas pilī

In nomine domini. Amen.

Tā Kunga vārdā. Amen.

1. *Ordinancia seu consuetudo castri Heylszbergk de Officialibus antiquorum dominorum talis erat etc.*

Domini ordinarii semper habuerunt quendam venerabilem senem secum in curia, qui fuit religiosus aut theologus aut iurisperitus pro Vicario ecclesie, qui astitit dominis consilio et prudencia in eorum necessitatibus et negociis. Stipendium suum fuit voluntas domini cum peculeo castrensi; servo uno contentus pro suo commodo etc.

2. *Secundus officialis curie Judex in spiritualibus quoad dignitatem sacerdotii et cleri et laicorum in causis spiritualibus.*

1. Heilsbergas pils agrāko kungu¹ ierēdņiem bija sekojoša iekšējā kārtība jeb dzīvesveids un tā tālāk (turpmāk – utt.).

Bīskapu kungiem galmā vienmēr bija ģenerālvikārs,² kāds cienījams vecāks vīrs, kas bija garīdznieks, vai nu teologs, vai jurists. Ar savu padomu un gudrību viņš kungiem palīdzēja viņu rūpēs un grūtībās. Pēc kunga lēmuma viņa atalgojums³ bija brīvs pils uzturs, ar savu istabas apkalpotāju utt.

2. Otrais galma ierēdnis bija garīgo lietu tiesnesis (*geistliche Richter*),⁴ kas baudīja priesteru, klēriķu un laicīgo personu cieņu

Qui officiales fuerunt legisperiti, viri religiosi, humiles, mansueti, iusti et mites, in iurisdiccione irreprehensibiles, de quibus populus multum informabatur et edificabatur. Officium officialis est indicia in spiritualibus exercere, videre de dignitate sacerdotali et laicali et defectus eorum reformando spectantes ad cultum divinum, et causas spirituales audire, diffinire, decidere, iudicare et punire. Item officium suum astare domino ordinario in divinis iuxta altare secundum consuetudinem antiquorum. Item suum est disponere synodum laicalem per visitatores, et providere ipsis sumptos spectantes pro commodo visitorum, quos recipiat per denunciatos singulis annis. Stipendiam autem suum fuit de camera domini xij marci bone monete cum peculeo castrensi et cum aliquibus accidentibus iuxta consuetudinem castri; nullatinus exaccinare populum, propterea suscipit predictum solarium; pena iurisdictionis spectabat ad ordinarium. Servo uno contentus pro suo commodo. Et notarium unum pro officio, et qui habet taxam pro sigillo iuxta antiquam consuetudinem, de simplici sigillo unum solidum, de citacione duos solidos, de muncione quatuor solidos, de aggrava-

garīga rakstura tiesas prāvās. Šie ierēdņi bija lietpratēji tieslietās, dievbijīgi, pazemīgi, savaldīgi, taisnīgi un saudzīgi vīri, tiesas spriedumos nevainojami, no viņiem tauta varēja iegūt daudz pamācoša un pacilājoša. Tiesneša pienākums ir spriest tiesu garīgās lietās, sekot tam, lai priesteru un laju dzīvesveids būtu cienījams un dievkalpojumos tiktu novērstas viņu kļūdas, lai uzlabotos tiesas spriešana uzklāusot, nosakot, izlemjot, tiesājot un sodot. Tāpat viņa pienākums ir dievkalpojuma laikā būt klāt bīskapam pie altāra pēc agrāko kungu paraduma. Viņam arī ir jāsaņem vizitācija, jāapgādā vizitatori ar uzturēšanās naudu,⁵ kas tiek saņemta katru gadu no apsūdzētajiem. Kā atalgojumu no kungu kases viņš saņēma 12 marku naudā, ar brīvu uzturu un tam piederīgo pēc pils paražām. Viņš neko nedrīkst iekasēt no tautas, tāpēc ka saņem augšminēto atlīdzību. Soda nauda piederēja bīskapam. Savu ērtību apmierināšanai tiesnesim bija viens kalpotājs un rakstvedis lietvedības kārtošanai, kas pēc vecā paraduma par vienkāršu zīmogu iekasēja vienu šiliņu,⁶ par izsaukumu uz tiesu – divi šiliņi, par dokumenta apstiprinājumu – četri šiliņi, par soda iekasēšanu – seši šiliņi, par

cione sex solidos, similiter de prothocollo sex exilis monete, de instrumentis autem iuxta antiquam consuetudinem etc.

3. Tercius officiatus est Judex secularis, Advocatus, cuius officium est ire ad bellicidia ad hostilitates cum populo ecclesie, et mensurare agros, arduas causas seculares diffinire, discutere, iuxta quod suum officium expetit, habens iudicium super omnes seculares tam castri quam districti; uno familiari contentus pro suo commodo, notarium unum cum interprete prothenico cum uno servo pro officio suo pro equis sex. Stipendium autem suum fuit xxiiij marci de commodo domini cum aliquibus accidentibus iuxta consuetudinem castri cum peculeo castrensi. Similiter notarius suus habuit taxam de suo sigillo, de simplici solidum, de litera missili duos, de prothocollo sex, de aliis litteris autem iuxta antiquam bonam consuetudinem castri. Nec dominus advocatus debet exaccinare populum, quia iurisdictio et pena spectabat ad ordinarium; propterea habet speciale stipendium et cor requisita ad suum officium. Alias si suscipit penas iudiciales, tunc militat sub suo stipendio et non suscipit

protokolu – tāpat sešus šiliņus sīknaudas, bet par Sv. Rakstu izvilkumiem pēc vecām tradīcijām utt.

3. Trešais ierēdnis ir laicīgais tiesnesis, fogts (*weltliche Richter, Vogt*), kura pienākums ir kara laikā doties pret ienaidnieku kopā ar bīskapijas vīriem un uzmērot zemi,⁷ pasaulīgās tiesas smagos procesos noteikt un izspriest lietas, jo viņam pēc amata pieder tiesu vara pār visām laicīgajām personām kā pilī, tā apgabalā. Savu ērtību apmierināšanai viņam kalpo viens ministriālis, viens rakstvedis ar prūšu valodas tulku⁸ un kalpotājs sešu zirgu apkopšanai. Fogta atalgojums bija 24 markas,⁹ ko saņēma no bīskapa kases līdz ar to piekrītošo, kas pienācās pēc vecajām paražām blakus brīvam uzturam. Tāpat viņa rakstvedim pienācās samaksa par savu zīmogu. Par vienkāršu zīmogu – viens šiliņš, par sūtījuma vēstuli – divi šiliņi, par protokolu – seši, bet par citiem dokumentiem – pēc vecām labām pils paražām. Fogta kungs no ļaudīm nedrīkst iekasēt naudu, tāpēc ka tiesas spriešana un sodīšana ir bīskapa pārziņā, tāpēc fogts saņem algu un vajadzīgo sava amata veikšanai; citādi, ja viņš pievāc sev tiesā iegūto naudu, tad

aliquam pecuniam de camera domini.

4. Quartus officiatus castrī Heylszbergk vocatur dominus Procurator, cuius officium est suscipere censos per totum districtum domini ordinarii tam in opidis quam villis, de laculis, de stagnis, de fluminibus, et de silvis, et de omnibus, de quibus sunt censi percipiendi. Officium autem suum est episcopatum providere de omnibus necessariis, disponere et ordinare molendinas cum necessariis, omnia castra providere de necessariis, specialiter castrum Heylszbergk, in coquinis, in pistoriis, in piscatoriis, in celariis, et omnes mechanicos laborantes pro castro, familiam castrī a superiori usque ad minimum necessaria exsolvendo. Et singulis annis ante festum Omnium Sanctorum percipit rationem ab omnibus castris et officiatis de expositis, de perceptis et de existentibus in presenti sub certo scripto unicuique et nota. Proxima autem die post festum Omnium Sanctorum tunc tenetur per se personaliter reddere rationem necnon facere computationem domino ordinario de superscriptis, et representat domino ordinario rationem de omnibus officiatis, quos percipit. Sic omnibus

jāpārtiek no savas algas un naudu nevar pieprasīt no bīskapijas kases.

4. Ceturto ierēdņi Heilsbergas pilī sauc par pārvaldņieka¹⁰ kungu (*Herr Schäffer*). Viņa amata pienākums ir nodevu ievākšana no visa bīskapa kunga pārvaldes apgabala, kā pilsētās, tā ciemos, no ezeriem, dīķiem, upēm un mežiem, no kuriem ir jāsaņem nodevas. Viņa pienākums ir apgādāt bīskapiju ar visu nepieciešamo, sakārtot un apgādāt ar nepieciešamo dzirnavas, visas pilis apgādāt ar nepieciešamo, īpaši Heilsbergas pili, arī virtuvēs, ceptuvēs, zvejas vietās un pagrabos un uzskatīt visus amatniekus, kas strādā pilī, pie pils saimes piederīgos no augšas līdz apakšai. Un katru gadu pirms Visusvēto dienas no visām pilīm un ierēdņiem viņš saņem atskaiti par izdevumiem, par ienākumiem un pašreizējo stāvokli un no katra personāla sarakstu. Pēc Visusvēto svētiem nākamajā dienā viņam vajag bīskapa kungam personiski dot atskaiti un aprēķinu par visu augšminēto, un tad bīskapa kungam viņš dod pārskatu par visiem ierēdņiem, ko ir saņēmis. Kad noslēgumā ar visiem ir nokārtots, noteikts, paveikts un apkopots, atskaite un aprēķini bīskapa kungam pieņema-

conclusis, ordinatis, dispositis et contentis, finita racione et computatione ad beneplacitum domini ordinarii, tunc dominus ordinarius, perceptis omnibus registris, obligatur dicto procuratori dare literam quietacionis sub suo sigillo propter evitandum futurum malum, quia notum est: fuit quidam procurator castri Heylszbergk anno domini Mcccc. 6to nomine Maternus, qui fuit custos ecclesie Wormiensis, qui deportavit quasi omnes censos districti Wormiensis, cum quibue venit ad Sturiam et ibi factus est canonicus regularis et nunquam revenit ad Prusiam. Stipendium procuratoris fuit xxiiij marce de commodo domini bone monete cum aliis accidenciis suis, duobus servis contentus, currum cum quatuor equis pro officio suo et cetera.

5. Quintus officiatus fuit Penitencionarius lingwaii protheni. Officium suum est visitare omnes ecclesias parrochiales, specialiter ubi sunt protheni, ipsis facere verbum dei propria lingua, et alias ecclesias in dyocesi Wormiensi, ibi videre de culta divino et aliis defectibus, qui sunt contra fidem. Item videre de statu et regimento, honore plebani, quomodo se habet in officio divino, qualiter

mi, tad bīskapa kungam, kas caur-skatījis visus sarakstus, minētajam pārvaldniekam vajag izdot ar savu zīmogu apstiprinātu rakstu par saistību izpildi,¹¹ lai nākotnē izsargātos no tāda ļaunuma, kāds ir zināms: bija kāds pārvaldnieks 1406. gadā Heilsbergas pilī, vārdā Materns,¹² kas bija Vārmes bīskapijas mantzinis.¹³ Viņš aizveda gan-drīz visus Vārmes apgabala maksājumus un ar tiem nonāca Štīrijā,¹⁴ kur kļuva par augustīniešu kanoņiķi¹⁵ un vairs neatgriezās Prūsijā. Pils pārvaldnieka atalgojums no kunga kases bija 24 markas labas naudas līdz ar tai piederīgo, divi kalpotāji, pajūgs ar četriem zirgiem dienesta vajadzībām utt.

5. Piektais ierēdnis bikts-priesteris (*Pönitentiar*),¹⁶ kas pārvaldīja prūšu valodu. Viņa pienākums ir apmeklēt visas baznīcas draudzes, īpaši tur, kur ir prūši, lai sludinātu Dieva vārdu viņu valodā, un arī citas baznīcas Vārmes diecēzē, lai redzētu, kā notiek dievkalpojumi un vai pret reliģiju ir trūkumi. Tāpat ir jāskatās, kāds ir stāvoklis, vadība un priesteru cieņa, kā viņš izturas dievkalpojuma laikā

populam suum docet verbo, conversatione, moribus, utrum sit rexosus, bibulus, inpudicus et negligens circa sacramenta fidei, videre de edificiis plebani, qualiter colit agros ecclesie, respicere ad laicos, qualiter se habent in fide et in cultu divino et qualiter stant cum plebano in eorum conversatione, utrum exsolvant decimas et oblationes more solito. Item officium suum est expedire causas, que sibi committuntur, videlicet expedire confessiones omnium remissorum, expedire denunciandos et eos conscribere certa litera, quam presentat domino officiali. (Item officium est consedere domino officiali in officio iuris pro prutenis. Item ex suo officio obligatur singulis diebus dominicalibus cum summis festis facere verbum dei pro prutenis in ecclesia sancte Katherine extra muros).

6. Sextus officiatus est Burggravius castri Heylszbergk, qui debet esse annosus, famosus, severus et expertus in causis arduis. Officium suum est respicere casttrum in omnibus dispositis et disponendis, respicere de edificiis castri, que sunt reformanda aut erigenda, respicere coquinam, braxa-

un kā viņš ar Dieva vārdu, dzīvesveidu un paražām māca, vai viņš ir ķildīgs, dzērājs, negodīgs un nolaidīgs pret ticības sakramentiem, jāapskata draudzes ēkas un kā tiek apstrādāti baznīcas tīrumi, paskatīties uz lajiem, kāda ir viņu attiecsmes pret ticību, dievkalpojumu un priesteri, vai viņi parastā kārtībā nodod desmito tiesu un ziedojumus baznīcā. Tāpat viņa pienākums ir nokārtot tiesas lietas, par kurām viņam ticis ziņots, proti, sakārtot to, kas ticis pieteikts grēksūdzē, no kā parastais biktstēvs nevar atbrīvot, tālāk nodarboties ar noziegumos apsūdzētajiem, viņus ierakstīt noteiktā sarakstā, ko tad nodod bīskapa kungam. (Tālāk viņa pienākums ir darboties kā piesēdētājam, kad bīskapa kungs spriež tieslietas par prūšiem. Viņa amata pienākums ir dažās svētdienās un lielos svētkos teikt svētrunu prūšiem ārpus pils mūriem Sv. Katrīnas baznīcā.¹⁷⁾

6. Sestais ierēdnis Heilsbergas pili ir pilskungs (*Burggraf*). Viņam jābūt krietni gados, slavenam, stingram un pieredzējušam grūti risināmās lietās. Viņa amata pienākumos ir uzraudzīt pili visā viņas (ēku) izvietojumā un izkārtojumā, raudzīties par pils celtnēm, kuras vajag izlabot vai no jauna celt, uz-

torium, brasorium, dominum ordinarium et dominos officiales simul omnes providere cum lignis pro necessitate eorum singulis annis, providere ligna ad seccandum pro omnibus necessitatibus castri. Item providere servos deservientes pro castro. Item habet providere et disponere laborantes pro necessitate castri, videlicet scharwergk, pro omnibus, ubi necessitas cogit. Item burggrabius habet jurisdictionem castri, quicumque peccaverit in coquinis, brasiatoriis, braxatoriis et celariis, punire iure castrensi. Item burggrabius habet jurisdictionem in molendinis et in omnibus personis castri, exceptis clericis et familiaribus domini. Officium suum speciale est, quod debet respicere ad omnes fures castri, videlicet coquorum, qui deportant seu auferunt per varias astucias carnes, lardum, butirum, arphinam, species, pisces et alia quam plura per diversos modos, videlicet in chitris, in manicis, in peris, in ceretecis, sub paleo, in calderibus, in anphoris, in piliis, per dispositionem juvenum, mulierum, ancillarum, laicorum; quemcunque deprehenderit de facto, percipiat furtum suum, mittat eum ad carceres. Item habeat respectum ad pincernas, ad coquos, ad braxatores, ad brasiatores, ad

raudzīt virtuvi, brūzi, katru gadu apgādāt bīskapa kungu un ierēdņu kungus ar malku pēc viņu vajadzībām, sagādāt zāgētus kokus visām pils vajadzībām. Tālāk sagādāt kalpotājus, kas veiktu pils darbus. Tāpat viņam vajag sagādāt un izrīkot pils vajadzībām t.s. kļaušu darbos strādājošos priekšvisiem, kur ir nepieciešamība. Pilskungam pēc pils likuma ir tiesības sodīt, ja kāds ir izdarījis pārkāpumu virtuvē, brūzī, iesalnīcā un pagrābos. Pilskungam ir sodīšanas tiesības dzirnavās, un viņš var sodīt pils personālu, izņemot garīdzniekus un kunga saimes locekļus. Īpašais pienākums viņam ir uzraudzīt visus zagļus pili, proti, pavārus, kas aiznes vai dažādā veidā ar viltību nozog gaļas gabalus, speķi, sviestu, cūku taukus, garšvielas, zivis un daudz cita dažādā veidā, proti, māla podos,¹⁹ piedurknēs, somās, dvieļos, zem segas (apmetņa?), kastroļos, krūzēs, cepurēs, to organizējot ar jaunekļu, sieviešu, kalpoņu, laju starpniecību; par zādzību, lai kur vien pieķertu, to darot, jāizcieš sods, nosūtot viņu uz cietumu. Arī uzturziņus, pavārus, aldarus, iesalniekus, maizniekus viņam ir jāuzrauga, lai kāds dienā vai naktī pie sevis nevestu ielasmeitu. Ja kādu

pistores, quod diebus neque noctibus adducunt scortum ad ista loca; de facto quem apprehenderit, deputetur carceribus cum meretrice et per triduum peniteat in pane et aqua, quia religiosorum locus sive domus est. Item respicere ad familiam tocius curie, quod nemo se absentat nocturnis temporibus a castro sine rationabili causa, videlicet quod si pincerne, brasiatores, braxatores, pistores, vigilatores, stabularii et familiares domini; penitencia āīrum est pena carceris. Item suum est respicere pincernam domini altiore, qui quondam dampnum grave faciebant deportando vinum, medonem, mel per diversas astucias in fasculis, in calderibus, diversas astucias simulantes, quod sit acetum vel aliud liquidum, colorisantes maliciam eorum; postquam deprehenderit, pena carceris obligatur. Item respectum habeat pincernam bassiore, qui habet cerevisiam et panes sub custodia sua, qui modo coloratu multa mala permittunt, specialiter cerevisiam in fasculis, in saccis; qui cum comprehensus fuerit, deputetur carceribus. Item respiciat ad pistoriam valde diligenter de oblacione farris et panum, quia pistores habent infinitos modos auferendi far, panes diversis coloribus. Item habeat oculum

no tiem pieķer, tad tur cietumā, tāpat kā šo sievieti, trīs dienas pie maizes un ūdens, jo šeit ir dievbijīgo vieta. Tāpat ir jāskatās uz visu pils kalpotāju saimi, lai neviens bez pamatota iemesla naktīs nebūtu ārpus pils, proti, ja kāds no uzturziņiem, iesalniekiem, aldariem, maizniekiem, sargiem, staļļa puisiem un kunga kalpotājiem, tad sods viņiem izciešams cietumā. Viņa pienākums ir uzraudzīt bīskapa virssulaini, kuri dažkārt ir izdarījuši lielus zaudējumus, atnesdami vīnu, miestiņu, medu, ar visādu viltu liekuļojot, ka tas ir vīns vai kāds cits šķidrums, apslēpjot to trūkumus, pēc tam pieķerts, nopelna sodu cietumā. Tālāk jāuzrauga uzturziņa sulainis, kura uzglabāšanā ir alus un maize, viņš ar krāpšanu pieļāva daudz ļaunuma, īpaši alum traukos un maisos, pie tā tika pieķerts un turēts apcietinājumā. Tālāk viņam ļoti rūpīgi jāuzrauga maiznīca, kad tiek izsniegti milti un maize, tāpēc ka maiznieki ar dažāda veida izdomātiem paņēmieniem aiznes miltus un maizi. Viņam vajag "būt acij" pie iesalnīcas un brūža kalpotājiem, lai viņi nevarētu veikt zādzības un blēdīšanos. Viņam jāuzrauga mūru uzraugs jeb sargs. Tam jābūt uzticamam sargam ar savu

ad servos brasiatorii et braxatorii, ne faciunt fortum colore coloratu. Item attendat ad custodem muri seu vigilem, quod habeat fidelem custodem in suo pulsu, ad quem burggrabijs respicere debeat. Item ad vigilem respiciet, ad custodem prime valvis et puncti, quod dictis temporibus habeat respectum ad intrantes et exeuntes, et ne aliquas personas suspectas quis inducat ad complacenciam alicui familiari, nec foveat aliquam in sua gaza seu alterius. Judicium burggrabii scortum et vigilem conservare in carcere, quia castrum est religionis et non inpudici(ti)e. Item respicere habet ad stabularios equorum, quod nemo se nocturnis temporibus absentat a stabulo et (cum) dampno eminenti in equis. Item nemo stabularius audeat inducere scortum ad stabulum nocturnis temporibus; alias puniatur pena carceris. Item respiciat ad furtum stabulariorum, quod faciunt in avena et panibus etc. Item respiciat ad custodem inferioris valve, quod vigil habeat respectum fideliter de intrantibus et exeuntibus, cuius condicionis sit, et nemini nocturnis temporibus aperire valvas sine scitu burggrabii nec intromittere meretrices ad complacenciam alicuius, sit quicumque, nec fovere domum suam; alias,

trauksmes signālu,²⁰ kas pilskungam jāņem vērā. Viņam jāraugās uz pirmo vārtu un tilta²¹ sargu, lai viņš noteiktā laikā uzmanītu ieejošos un izejošos un lai neviens neieved aizdomīgas personas, kas patīk kādam no saimes, un lai tās neuzņemtu savā vai otra istabā.²² Pilskungam ir tiesības ielasmeitu un sargu ielikt cietumā, jo pils ir dievbijības, nevis izvirtības vieta. Tāpat viņam ir jāuzmana zirgu puiši, lai neviens no viņiem nebūtu ārpus stallā, kas draudētu ar zirgu zudumu, tāpat lai neuzdrošinās neviens stallapuisis stallī naktīs ievest pērkamu sievieti, citādi tiek sodīts ar cietumu. Tālāk viņam jāraugās, lai stallapuiši nezagtu auzas, maizi utt. Tālāk viņam jāuzmana iekšējo vārtu sardze, lai sargs uzcītīgi uzmanītu ienākošos un izejošos, lai kādas kārtas viņi būtu, lai bez pilskunga ziņas nakts laikā nevienam neatvērtu vārtus, neielastu pērkamas sievietes savā istabā pēc kāda patikas, lai kas viņš arī būtu, citādi draud pilskunga sods. Tālāk pilskungam jāpārtrauga muiža,²³ tās pārziņi, muižas saime, kas nodota viņa pārziņā utt. Tālāk pilskungam kādreiz bija pienākums dzirnavās pieņemt iesalu un rudzus priekš pils brūža un maiznīcas. To

burggrabius habet punire. Item burggrabius habet respicere allodia et ad prepositos, ad familiam allodii, hec relinquo ad suam dispositionem etc. Item officium burggrabii quondam erat disponere molendinaria et percipere brasium et siliginem pro brasatorio castri, et pistorium, quod tunc iuxta tempus ordinavit pro utilitate castri sub mensurata mensura, sub certa nota, sub certa scriptura, de quo fecerat rationem singulis annis procuratori ante festum Omnium Sanctorum: qui punctus mutatus est per graciosum dominum Franciscum, quod officium commiserat campanatori, qui percipit et exposuit pro utilitate castri, qui fecerat singulis annis rationem domino procuratori. Item ex officio suo gratiam habet, quod vicariam, que fundata est in eodem castro, cuicunque vult, dummodo vacat, habet conferre.

7. Septimus officiatus est Camerarius domini, quem expedit fore providum, humilem et discretum in negociis sui domini. Camerarius habeat respectum ad ornatum, ad decenciam camere, quod omnia provide disponentur decore et honore, et respicere ingressum et egressum, et quales debent ingredi cameram, latet misterium. Item camerarius debet respicere,

viņš kārtoja toreiz, kad bija laiks un lietderīgi pilij ar izsvērtu mēru, stingru rēķinu un patiesu pierakstu, par ko viņš katru gadu pirms Visusvēto dienas iesniedza pārvaldniekam aprēķinu. Šo kārtību izmainīja iecienītais Franciska kungs, šo pienākumu uzticot zvaniķim, kurš (līdzekļus) ieņem un izdod lietderīgi pilij un katru gadu pils pārvaldnieka kungam iesniedz norēķinu. Tālāk pilskungs no sava dienesta bija ieguvis tiesības, ka vikāriju,²⁴ kas bija nodibināts pilī, var nodot, kam grib, ja tā kļūst vakanta.

7. Septītais ierēdnis ir mantzinis (*Kämmerer*), kuram vajadzēja būt uzmanīgam, pazemīgam un uzticamam sava kunga lietu kārtošanā. Mantzinim jāņem vērā kases vajadzības un izskats tā, lai viss būtu nokārtots ar pievilcību un cieņu un lai varētu pārbaudīt ienākumus un izdevumus, ja kādam vajag doties uz kasi, lai paliek noslēpums. Tālāk mantzinim jārau-

qui et quales sint ministrantes domino potum et cibum. Similiter respiciat, qui sunt ministrantes in balneo, in cultellis, in freno, in sellis, in strepis, in mensalibus, in pane, aqua et sale, in calceamentis, in vestimentis, quia omnibus non convenit tali domino ministrare. Item camerarius habet jurisdictionem super pueros camere, qui serviunt domino, quia suum est eos informare, ut obediant fideliter domino suis temporibus undique sub certa obediencia; alienum ad eorum ministerium nequaquam admittant. Si inobedientes fuerint aut alias peccaverint, tunc camerarius habet eos corripere austere, in balneo ad nudum corporis, eos virgis corrigere similiter aut ducat eos ad celarium et reddat jurisdictionem super eos. Item supradictos pueros informat, quatenus predicti pueri sint valde attentis ad ista, que spectant ad ornatum domini, videlicet ad mensam, ad credenciam, cultellos, coclearia, scutellas et vasa pro potu deservencia, et ista mundare, apponere et deponere sub fideli custodia. Item camerarius habeat supradictos pueros informatos, quod nequaquam permittunt dominum exire de camera, nisi unus ad minus antecedit dominum vel camerarius personaliter juxta consuetudinem

gās, kas un kādi ir tie, kas apkalpo kungu ar ēdieniem un dzērieniem. Tāpat viņam jāraugās uz tiem, kas strādā pirtī, pie bārdas nažiem, pie sedliem, pie kāpšļiem, pie galdiem, pie maizes, ūdens un sāls, pie apaviem, pie drēbēm, tāpēc ka ne visiem piederas kalpot tādām kungam. Tāpat mantzinim ir tiesvedība pār pāžiem, kas kalpo kungam, tāpēc viņi ir jāapmāca, lai viņi šai laikā būtu godīgi pret kungu un vienmēr ar stingru paklausību. Kādu nepazīstamu viņi nedrīkst pielaist savā darbalaikā. Ja viņi ir bijuši nepaklausīgi vai citādi nogrēkojušies, tad tos bargi norāj un pārmāca ar rīkstēm uz kaila ķermeņa pirtī vai aizved uz pagrabu, kur tie dabū sodu. Tālāk viņš augšminētiem pāžiem izskaidro, lai tie pret kungam piederošo ir uzmanīgi, proti, pie maltītes galda, pie altāra galda,²⁵ notīrīt, savākt un nolikt drošā glabātavā nažus, karotes, šķīvjus un dzeramos traukus. Tālāk mantzinim šie pāži ir jāmāca, lai viņi nekādā ziņā kungam neļautu ātrāk iziet no istabas kā tikai tad, ja vismaz viens kungam iet pa priekšu vai personiski pats mantzinis pēc agrāko kungu paražas. Tālāk mantzinim vajag apmācīt kunga junkurus²⁶, kā viņiem godam vajag

antiquorum. Item camerarius debet informare familiares domini, quomodo habere se debeant et regere in honestate, in moribus iuxta consuetudinem curie. Item camerarius debet informare familiares domini, quod singulis diebus unusquisque debet interesse missam de mane; si secus fecerit absque rationabili causa, puniatur more curie. Postquam idem sederit ad mensam post locationem primi ferculi, tunc duo pueri de camera domini ferunt vitrum unum cum aqua cum pulsu campanae vel pelvis, querentes eundem sedentem in cenaculo, et locent istud vitrum cum aqua ante eum; hec est pena curie. Item camerarius informat et ordinat familiares domini, ordinatim iuxta senium antecedant dominum et ministrent domino ad mensam, ad collationem et undique iuxta consuetudinem curie. Item camerarius debet informare, quod nullus se absentat nocturnis temporibus a castro sine rationabili causa; alias dominus officialis cum advocato habet eum ardue corripere. Item camerarius inhibeat unicuique sub certa pena, ne quis ducat scortum per noctem in commodum suum; alias dominus officialis et dominus advocatus ipsum austere arguant et corripient, burggravius autem scortum deputabit carceribus etc.

uzvesties pēc bīskapa galma²⁷ noteikumiem un paražām. Tālāk mantzinim vajag norādīt bīskapa saimei, ka katram jābūt rīta misā. Kas nav klāt bez vērā ņemama iemesla, tiek sodīts pēc galma noteikumiem. Pēc tam kad (kungs) ir apsēdies un pirmais ēdiens nolikts, tad divi pāži, piesitot zvanam vai bļodai, atnes stikla glāzi ar ūdeni, sameklē viņu ēdamistabā un ūdens glāzi noliek priekšā; tādas ir galma grūtības. Tālāk mantzinis izskaidro junkuriem un izkārtos tos pēc vecuma rindas kārtībā, un liek viņiem iet kungam pa priekšu, lai viņu apkalpotu pie galda vakariņās²⁸ visādā ziņā pēc galma paražām. Tālāk mantzinim ir jāizskaidro, lai neviens bez vērā ņemama iemesla nakts laikā nav ārpus pils, citādi bīskapa kungs ar fogtu viņu bargi sodīs. Mantzinis jebkuram piemēros noteiktu sodu, lai neviens nevestu pērkamu sievieti naktī savā istabā, citādi bīskapa kungs un fogta kungs viņu bargi nosodīs un nopels, bet pils-kungs pērkamo sievieti turēs cietumā utt.

8. Octavus officiatus est Mars-
calkus. Officium suum est subor-
dinare mensas et curiam disposicio-
ne famulorum; primo antecedere da-
pes et fercula, que debent preponi
domino ordinario, et a coquo debet
conspicere credenciam dapium;
post depositionem dapium ad men-
sam domini debet similiter conspi-
cere credenciam scutatoris et dare
dapifero. Officium conspicere cre-
denciam de potu, qui domino pre-
ponitur. Item officium deponere et
ornare scutellas et omnes mensas.
Item officium conspicere omnes ser-
vos, qui deserviunt domino graciosi
pro equis et curribus suis. Item offi-
cium disponere stabula iuxta pro-
fectum equorum. Item habeat re-
spectum ad stabularios, quomodo
equos mundant, aquant, pascant et
nocturno tempore de strato provi-
deant et disponant certis tempo-
ribus et horis. Item officium dispo-
nere equos pro familiaribus, quo-
cunque fuerint missi. Item pro
litteriferis equos disponere iuxta
condicionem, similiter et pro capel-
lanis domini, quando opus pecierit.
Item officium ad suscipiendum, ad
procurandum avenam pro curia do-
mini et equorum, ad exponendum
et conservandum, quia quam plu-
res servi apprehensi sunt in furto,
in infidelitate, in exponendo et

8. Astotais ierēdnis ir maršals²⁹
(Marschall). Viņa pienākums, izrī-
kojot kalpotājus, ir rūpēties par
kārtību galmā un pie galda. Vis-
pirms viņam jāpārbauda uzkodas
un ēdieni, kas būs jāuzliek bīskapa
kungam, un jāraugās, lai no pavāra
būtu saņemti ēdieni altāra galdi-
ņam. Pēc ēdienu novietošanas uz
kungu galda viņam tāpat vajag
raudzīties uz ēdienu sagriezēja³⁰
galdiņu un tad nodot galdzinim.³¹
Viņam ir pienākums uzmanīt gal-
diņu ar dzērieniem, ko kungam no-
vieta priekšā. Viņam ir jānovāc
šķīvji un jāsakārto galdi. Tālāk viņa
pienākums ir uzraudzīt kalpotājus,
kas rūpējas par zirgu un braucamo
labu apkopi. Tālāk jāpūpējas par
stalliem un labiem zirgiem. Jārau-
gās uz stallapuišiem, lai viņi zirgus
tīrītu, padzirdītu, ganītu un nakts
laikā paredzētu pakaišus, ko varē-
tu nolikt noteiktā laikā un stundā.
Ir pienākums junkurus nodrošināt
ar zirgiem, lai kur arī viņi tiktu sū-
tīti. Arī priekš ziņnešiem un tāpat
kungu kapelāniem jānodrošina
zirgi, kad to prasa darbs. Ir pienā-
kums rūpēties un sagādāt auzas
priekš kunga galma un zirgiem, tās
nodot uzglabāšanai, tāpēc ka ļoti
daudzi kalpotāji ir pieķerti zādzībā
un negodīgumā, tās izdodot un sa-
ņemot. Viņam tāpat jāapmierina

percipiendo. Item providere debet curros, vehiculos pro necessitate domini sui. Item suum est ordinare et locare hospites iuxta merita et disponere pro equis hospitum correquisita etc. Et habet duos litteriferos, qui serviunt sibi. Officium prescisoris, scotoris est precipere patenas et panes pro persona domini graciosi et stare coram eo ante mensam, prospicere de ordinancia mensarum etc. Item duo litteriferi debent obedire marscalco, et unus servire ad mensam domini pro hospitibus, alter pro mensa conventus in dapiferis etc.

9. Item nonus officiatu est Magister coquine, cuius officium est respicere famulos coquine seu coquos, quod bene et munde disponant ea, que debent decoqui. Item quod habeat respectum ad omnia utensilia et subtellectilia, que spectant ad coquinam, quod sint bene et munde, ornatē et purgate. Item habeat certam custodiam ad victualia, que sibi presentantur, carnes, pollos, porcos, aucas, annetas, oves et boves et venatica, que sibi offeruntur sub fideli custodia, ne emuli et fures sui eum defraudent, experto crede Ruperto. Item suum est videre de ovibus et bovis, qui sunt procurati pro coquina et sint in pascuis singulis diebus, ne

sava kunga vajadzības pēc ratiem un ragavām, viņam vajag iekārtot un pēc nopelniem ciemiņus un viņu zirgus novietot atpūtai utt. Ir divi ziņneši, kas kalpo viņam. Ēdienu sagriezēja pienākums ir cieniņamā kunga augstākam ciemiņam nolikt šķīvjus un sagriezt maizi, un, klāt stāvot pie galda, raudzīties par kārtību maltītes laikā. Šiem diviem ziņnešiem jāklausa maršalam, viens no tiem apkalpo kunga ciemiņus, otrs uzliek ēdienus pie konventa galda utt.

9. Devītais ierēdnis ir virtuves pārzinis (*Küchenmeister*), kura pienākums ir uzraudzīt virtuvē strādājošos vai pavārus, lai viņi labi un tīri izvietotu to, ko viņiem vajadzēs vārīt. Tālāk viņam jāraugās, lai visi virtuves māsaimniecības rīki un piederumi būtu labi sakārtoti, notīrīti un nospodrināti. Tālāk – lai būtu droša uzraudzība pārtikai, kas viņam tiek piegādāta, – gaļas gabali, vistas, cūkas, zosis, pīles, aitas, vērši un medījumi, kas viņam tiek nodoti uzticamā glabāšanā, lai to viņam ar viltu neatņemtū ne skauģi, ne zagļi, kas šīs lietas pārzina.³² Viņa pienākums ir uzmanīt un pasargāt no zagļiem un vilkiem sīklopus (aitas),

pereant de furibus et lupis. Item fideliter respiciat pullos, qui presentati fuerint ab omnibus cameratis, quos fideliter suscipiat sub certa nota et scripto et numero, ad quos habeat oculos, ne deficiant in recreacione potus et pastus. Item in suscepcione piscium tempore yemis, que presentantur a magistro piscatorie, debet respicere fideliter et caute, quia, si non habetur oculus, vix tertia pars reservetur. Item officium est ire ad forum, procurare ova, procurare vitulos, et que necessaria sunt in coquina. Item respiciat, quod nullus inducat aliquam bestiam ad coquinam nocturno tempore; si secus factum fuerit, burggrabijs punire habet utramque personam iuxta carcerem, quia coquina est domus religionis et mundicie. Item iurisdiccio coquine est talis: quicumque introierit coquinam per pulsum clavis aut cuiusmodi ferri non existens officiat, videlicet burggrabijs, familia camere, camerarius, pincerna altior et bassior, penitencia est, quod altior patella existens in coquina debet igniri, per quam debent dari tres plage ad detectum, ad nudum culisterium etc.; hec penitencia est omnibus inflicta, qui inpudice in verbis aut factis agunt in coquina. Item quicumque pueri

liellopus (vēršus), kas ir sagādāti virtuvei un dažas dienas pirms tam ir ganībās. Tālāk – lai uzticami tiktu uzraudzītas vistas, ko viņam sagādāja no visiem bīskapijas iecirkņiem,³³ lai tās viņš godīgi pieņemtu, rakstiski norādot to skaitu, un lai tās nepazustu ūdenī, sev uzmeklējot pārtiku. Tālāk, ziemā pieņemot zivju lomu, ko piegādājis kunga zvejnieks, viņam vajag būt godīgam un precīzam, jo bez pietiekošas piesardzības tikko trešdaļa tiek saglabāta. Viņa pienākums ir iet uz tirgu un sagādāt olas un visu, kas nepieciešams virtuvē. Viņam jāraugās uz to, lai neviens neievestu kādu dzīvnieku. Ja tas notiktu, pilskungs ikvienu sodīs ar cietumu, tāpēc ka virtuve ir dievbijīgo telpa, kur valda reliģiska kārtība un spodrība. Virtuvē ir sekojoša sodu sistēma: ja kāds virtuvē ielaužas, izmantojot atslēgu vai kādu dzelzi, un nav oficiāla persona, proti, pilskungs, no mantziņa saimes, mantzinis, vecākais uzturzinis un uzturzinis, tad to sods ir šāds – ar virtuvē uzkarsetu lielu pannu trīs sitieni pa atsegtu kailu dibenu utt. Šāds sitienus sods ir visiem, kuri ar vārdiem vai darbiem virtuvē ir nepieklājīgi. Tālāk, ja kāds no virtuves sulaiņiem ir nozadzis gaļu vai no

carnes furentur aut spoliand lebetes, ollas in pingwedine per panem aut coclearia, de facto debent corripri in trunco, ubi carnes inciduntur. Item suum est ordinare lumina pro castro, mane hora quarta ad coronam ponere accensum lumen, similiter de sero ad mensas et ad collationem lumen disponere.

10. Item decimus officiatus est Pincerna altior vini et medonnis, cuius officium est, postquam pulsatur campana ad mensam, ascendere ad cenaculum et parare mensam suam, cum linteaminibus tegere et ornare, mundare vasa pro credencia domini sui, et desuper nullum admittere ad credenciam, usque cenatum est. Item post pulsum nole tunc ascendit cum una anphora potus ad predictam credenciam, que vasa supplet et mittit ad mensam domini per familiares, facta prius credencia personaliter et sic de singulis usque post cenam; tunc reportat anphoras ad celarium et reveniet ad mensam cum novissimis. Item iurisdiccio eiusdem: quicunque pulsaverit clavi aut aliquo ferro, qui non est de officiatis aut camera domini, debet acriter corripri iuxta consuetudinem castris etc.

katliem un podiem taukus ar maizi vai karotēm, tādu vajag sodīt nekavējoties uz blūķa, kur tiek cirsta gaļa. Viņa (virtuves pārziņa) pienākums ir nokārtot apgaismojumu pilī – kronlukturī iedegt gaismu no rīta pulksten četros, līdzīgi vakarā vakariņu laikā jā rūpējas par gaismu pie galdiem.

10. Desmitais ierēdnis ir vecākais uzturzinis (*Oberschenk*)³⁴ par vīnu un miestīņu (medalu), kura pienākums ir, atskanot zvaniņam, doties augšā ēdamistabā (remterī) un sagatavot savu galdu, pārklāt un greznot ar linu segām, notīrīt dzeramo kausu sava kunga altāra galdiņam un nevienu nelaist klāt, kamēr nav ēsts. Kad atskanējis mazais zvaniņš, tad viņš ar dzēriena krūzi dodas pie minētā galdiņa, uz kura stāv trauki, tos piepilda un, no katra iepriekš personiski nogaršojis, liek junkuriem nest pie kunga galda. Tad krūzes viņš atnes pagraba pārzinim un nāk atpakaļ pie galda līdz ar jauniem traukiem. Viņa sodīšanas tiesības: ja kāds ar atslēgu vai kādu dzelzs gabalu ir piesitis zvanam, kurš nav ierēdnis un nepieder kunga kalpotājiem, tas tiek bargi sodīts pēc pils paražām utt.

11. Item undecimus officiatu (est Pincerna bassior). Officium suum est disponere mensas conventus, videlicet sacerdotum, notariorum et servorum. Item suum officium est mundare vasa, anphoras pro conventu, apportare panes parvo pulsu facto, apportare cerevisiam et potum pro mensis deservientem. Item officium suum est conservare mensalia, manutergia et vasa potus. Item suum est omnia relictia panum aut cibariorum (colligere) et ea distribuere pauperibus ante castrum dominica die, tertia feria et feria quinta, et de aliis expeditionibus relinquo ad burggrabium et procuratorem.

12. Item duodecimus officiatu est Magister piscature, cuius officium est pro castro disponere pisces a lacubus prope aut remote existentibus, in estate debet disponere pisces de lacubus prope castrum. Item in estate debet formare et providere de retibus, que spectant ad yemem ad omnes lacus, qui existunt in toto districtu domini ordinarii. Item provideat in estate de familia competentī pro piscatura, alias paciatur dampnum suis temporibus etc. Et fidelitas magistri piscature probabitur in sua fideli sollicitudine.

11. Vienpadsmitais ierēdnis ir zemākais uzturzinis (*Unterschenk*). Viņa pienākums ir rūpēties par konventa galdiem, proti, par priesteru, rakstvežu³⁵ un kalpotāju (galdiem). Tālāk pienākums ir tīrīt konventa traukus, krūzes, zvaniņam atskanot, atnest maizi, atnest alu un dzērienus galdam, ko apkalpo. Viņa pienākums ir uzglabāt galdautus, dvieļus un dzeramos kausus. Viņam vajag savākt maizes un ēdiena paliekas un tās izdalīt nabagiem pils priekšā svētdienā, otrdienā un ceturtdienā, un pārējo izpildi atstāju pilskunga un pārvaldnieka ziņā.

12. Tālāk divpadsmitais ierēdnis ir zvejas pārzinis (*Fischmeister*), kura pienākums sagādāt zivis pilij no tuvējiem un attālākajiem ezeriem, vasarā no ezeriem pie pils. Vasarā viņam jāparedz tīklu izgatavošana, jo ziemā tiem jābūt pie visiem ezeriem, kas atrodas bīskapa kunga pārvaldes apgabalā. Vasarā viņam tāpat ir jā rūpējas par pieredzējušiem zvejniekiem, citādi viņš šai laikā cietīs zaudējumus. Zvejas pārziņa uzticīgās rūpes tiek atzītas par labām un uzņemtas ar palāvību.

13. Item tredecimus officia-
 tus est Magister silvarum, cuius
 officium est custodire silvas et ne-
 mora, ne precipiantur arbores apum
 per laicos et querci, qui deserviunt
 principaliter pro molendinis, abs-
 que consensu domini. Item ne
 idem custos vendat ligna rusticis,
 ut precipiant silvas iuxta suum pro-
 fectum; si secus fecerit, habet for-
 midare depositionem officii sui et
 depunitur carceribus, donec reddet
 id, quod acquisivit minus iuste a
 silvis.

14. Decimus quartus (officia-
 tus) est Campanator castri et ca-
 pelle, cuius officium est pulsare cam-
 panam, ordinare altaria, accendere
 lumina, disponere ornatus, provi-
 dere de sale et aqua ad consecran-
 dum, et mundare et ornare eccle-
 siam, libros et omnia, que spectant
 ad cultum divinum, fideliter con-
 servare et custodire. Item suum of-
 ficiū est regere et videre oralo-
 gium suis temporibus. Item quon-
 dam campanator habuit commis-
 sionem molendine, de exponendis
 farris et brasii, de quo expositione
 fecit rationem procuratori post fes-
 tum Omnium Sanctorum. Item
 suum est disponere et parare lu-
 mina pro ecclesia et sacerdocio
 tocus castri de cera, que offertur

13. Trīspadsmītais ierēdnis ir
 mežu pārzinis (*Forstmeister*),
 kura pienākums ir sargāt mežus un
 birzis, lai laji bez kunga piekrišanas
 nenocirstu bišukokus un arī ozolus,
 ko īpaši izmanto dzirnavās. Tālāk
 mežu pārzinis kokus nedrīkst pār-
 dot zemniekiem, lai viņi mežus
 neizcirstu savai vajadzībai. Ja viņš
 ne tā rīkotos, tad viņam ir jābaidās
 tikt atstādinātam no sava amata un
 tikt iemestam cietumā, kamēr viņš
 atgriež to, ko no meža bija neliku-
 mīgi ieguvīis.

14. Četrpadsmītais ierēdnis ir
 pils un kapelas zvaniķis (*Glöck-
 ner*), kura pienākums ir zvanīt, sa-
 kārtot altārus, iedegt sveces, rūpē-
 ties par izgreznojumiem, sagādāt
 sāli un ūdeni svētīšanai, iztīrīt un
 izgreznot baznīcu, rūpīgi saglabāt
 un sargāt grāmatas un visu, kas pa-
 redzēts dievkalpojumam. Viņam ir
 jāregulē un savlaicīgi jāseko līdzi
 pulkstenim. Kādreiz zvaniķim bija
 uzticētas dzirnavas, kur par rudzu
 un miežu izsniegšanu viņš pārvald-
 niekam deva atskaiti pēc Visusvēto
 dienas svētkiem. Viņa pienākums
 ir sagatavot un izkārtot apgaismo-
 jumu baznīcai un visiņ pils ga-
 rīdznīkiem no vaska, ko bīskapa
 kungam nodevās piegādā lēņu va-
 saļi³⁶ Sv. Mārtiņa dienā.

domino ordinario pro homagio de feodalibus in die sancti Martini.

15. Decimus quintus officiatu est Servus siliginis, cuius officium est verrere siliginem, purgare, singulis abdomadis videlicet, respicere de conservacione etc. Item suum est, quod sit adiutor celarii seu pincerne bassioris ad portandum panes et potum ad cenacula, similiter ad deportandum reliquias unacum anphoris. Item idem debet facere adiutorium servo celarii in distribucione elemosine pro pauperibus etc. secundum consuetudinem antiquorum.

16. Item decimum sextus officiatu est Vigil superior in valvis, cuius officium est claudere valves, respicere ingressum intrancium et exeuncium et debitis temporibus reddere claves burggravio aut domino suo. Item suum est depellere canes, homines alienos, dummodo itur ad mensam. Suum est purgare et mundare transsitus sub et supra. Item suum est pascere pullos, qui sunt in fossa et debet colligere ova et videre de omni attinencia. Item suum est custodire carcerem sacerdotum et cibare captivos etc.

17. Decimus septimus officiatu est Vigil inferior, cuius officium

15. Piecpadsmītais ierēdnis ir graudu uzraugs (*Kornknecht*), kura pienākums ir savākt graudus, tos attīrīt, proti, katru nedēļu pārlūkot to saglabāšanos utt. Viņam ir jāpalīdz pagraba pārzinim vai zemākajam uzturzinim aiznest uz ēdamistabu maizi un dzērienu, tāpat atnest atpakaļ ēdiena paliekas un krūzes. Viņam vajag palīdzēt pagraba kalpotājam sadalīt dāvanas nabagiem pēc agrākajam paražām.

16. Sešpadsmītais ierēdnis ir vārtu virssargs (*Oberwächter*), kura pienākums ir aizslēgt vārtus, uzmanīt ieejošos un izejošos, vajadzīgajā laikā atslēgu atdot pilskungam vai savam kungam. Viņam jāpadzen suņi, sveši cilvēki, ja tie nokļuvuši pie (ēdienu) galda. Viņa uzdevums ir iztīrīt un kārtībā uzturēt ejas kā no augšas, tā no apakšas. Viņam ir jāpaēdina vistas, kas ganās pilsgrāvī, jāsavāc olas un jāuzmana viss, kas pie tā piederīgs. Viņa pienākums ir sargāt cietumu un pabarot gūstekņus utt.

17. Septiņpadsmītais ierēdnis ir zemākais sargs (*Unterwächter*),

est claudere et custodire valves et debitis temporibus claudere, et claves suis temporibus, videlicet mane ad prandium et cenam et collacionem et de sero presentari debet burggrabio. Item suum officium est mundare curiam videlicet der vorborge et alios transsitus, qui ibi sunt. Item suum est respicere carceres laicorum, virorum et mulierum, de quibus ipse percipit solarium. Item suum est habere claves pro hospitibus ad commoda, et disponere ligna pro camino hospitibus. Item suum est respicere ad stabularios et ad servos, qui habent lumina in stabulis, ne fiat dampnum. Item suum est attendere fideliter ad clamorem equorum vel hennitum, de quo habet inclamare servos, ut respiciant. Item suum est cibare canes, qui sunt pro venatu in fossa, in suis temporibus etc.

18. De educcionē familie pro officiis curie. Quondam antiqui domini talem habuerunt modum educendi familiam suam pro officiis curie sue. Postquam viderunt aliquem in sua familia de incolis suis, qui fuerunt abiles dispositi, videlicet de scolariis, ad studium, de ipsis habuerunt curam eos ad educendum pro notariis et in pluribus. Item postquam fuit aliquis

kura pienākums ir slēgt un apsarģāt vārtus un vajadzīgajā laikā tos aizslēgt, atslēga jāatdod pilskungam zināmajā laikā, proti, no rīta uz brokastīm, uz pusdienām, uz vakariņām un vēl vakarā. Viņa pienākums ir uzkopt sētu,³⁷ proti, priekšpils pagalmu un citas tur esošās caurstaigājamās vietas. Viņa pienākums ir pārlūkot laju, vīriešu un sieviešu cietumus, par ko viņš pats saņem samaksu. Pie viņa jābūt viesu telpu atslēgām, viesu krāsniņām viņam jānoliek malka. Viņam jāuzmana stallapuiši un kalpi, kuriem stallos ir apgaismojums, lai nerastos zaudējums. Viņa pienākums ir pievērst uzmanību zirgu trokšņošanai vai zviegšanai, tāpēc izsaucami kalpi, lai viņi to ņemtu vērā. Viņa pienākums ir īstā laikā pabarot mēdību suņus, kurus izmitina pilsgrāvī utt.

18. (Pils) saimes izglītošana par galma ierēdņiem. Agrākie kungi izglītoja savu saimi par galma ierēdņiem sekojošā veidā. Ja viņi starp savas saimes locekļiem redzēja kādu no skolniekiem, kam bija spējas uz studijām, tad par tādu rūpējās, lai viņu izglītotu par notāru vai par ko citu. Tālāk, ja kāds no notāriem bija centīgs un spējīgs nokārtot tieslietas, tādu sūtīja stu-

notariorum abilis ad expediendum causas et studiosus, hunc miserunt ad studium universitatis in annis duobus ant tribus; fuit factus officialis aut pro aliis negociis ecclesie. Item antiqui patres seu domini ordinarii inviti susceperunt officiales alienos propter exactionem populi, semper providerunt officiales de sua dyocesi etc. Similiter de omnibus providerunt tam de litteratis quam de laycis, quia maiorem habebant confidenciam in subditis quam alienis.

Talis erat dispositio castri Heilszbergk. Domini ordinarii frequenter habuerunt iuxta se unum senem virum, qui fuit doctor sacre theologie aut doctor decretorum, qui erat vicarius domini ordinarii, qui domino astitit consilio et prudentia in suis negociis et necessitatibus, ut notum fuit in omnibus antecessoribus.

19. De statu et de decencia domini ordinarii et dominorum. Domini pontifices in tali regimento se habuerunt, quod nullus eorum exibat de comodo, nisi indutus veste religionis nupciali dignitatis, videlicet rokitto et capucio in scapulis, ad minus camerario aut uno de pueris camere antecedenti. Item talis fuit ordinancia: quando

dēt uz universitāti divus vai trīs gadus, tad viņš kļuva par ierēdni vai tika izmantots citu baznīcu lietu kārtošana. Agrākie tēvi vai bīskapu kungi nelabprāt pieņēma svešus ierēdņus, lai tauta tos nepadzītu, bet gan tos sagādāja no savas diecēzes utt. Līdzīgi viņi gādāja par visiem ierēdņiem – vai tie bija izglītoti vai laji, tāpēc ka lielāka uzticēšanās bija pret padotajiem nekā svešajiem.

Kārtība Heilsbergas pilī bija šāda. Bīskapa kungam blakus bieži bija kāds pieredzējis vīrs, kas bija svētās teoloģijas doktors vai tiesību doktors, kas bija bīskapa vietnieks un kas ar savu padomu un gudrību bija klāt visās rūpēs un darījumos, kā tas bija pie visiem priekštečiem.

19. Par bīskapa kunga un kungu izturēšanos un uzvedību. Bīskapu kungi izturējās tā, ka neviens no savas istabas neizgāja, ja nebija apģērbts cieņas pilnā, garīdznieka drēbēs, proti, ar uzsvārci³⁸ un kapuci uz pleciem. Pa priekšu viņam gāja mantzinis vai viens no mantnīcas pāžiem. Kad bīskapa kungs gribēja iziet no savas

dominus voluit exire de comodo, tunc dimissi erant canes domini de camera, qui latrantes excitaverunt famulos de commodis, qui venerunt ad dominum ad ministrandum.

Item dominus Henricus Zorobom habuit magnum canem; in exitu domini dimiserunt canem istum ad transitum, qui currens ad comoda famulorum sic excitavit omnes famulos ad voluntatem domini, quem canem duncelli multum dilexerunt.

Item dominus Henricus Heylsbergk non habuit canes pro sua dispositione, sed quandam nolan sonorosam pendentem prope ianuam suam, quando voluit exire de camera, quam puer tangens tribus vicibus omnes famulos tocus curie convocavit, quia valde fuit sonora etc.

Item dominus Johannes Abeczyer habuit canes ad convocandum famulos suos.

Item dominus Franciscus similiter habuit canes ad convocandum famulos suos. Idem dominus Franciscus primo anno dignitatis sue noluit portare rokittum, vestem sue religionis, sed habuit quoddam gentile vestimentum, scilicet "eyn schawbe", quod sibi datum erat a duce Wytoldo. Qui ex post per suum seniore argutus deposuit vestem gentilem et reaccepit vestem nupcialem sue religionis etc.

istabas, kārtība bija šāda: no mantnīcas telpas tika izlaisti kunga suņi, kas ar riešanu no istabām izsauca kalpotājus, kas pie kunga nāca pildīt dienestu.

Bīskapam Heinriham Sorbona kungam bija liels suns. Kad kungs gāja ārā, gaitenī izlaida suni, kas, skriedams gar kalpotāju istabām, pēc kunga gribas tos uzcēla. Šo suni kunga pilskalpotāji³⁹ ļoti mīlēja.

Bīskapam Heinriham Heilsberga kungam savā rīcībā nebija suņa, taču pie durvīm karājās zvaniņš ar spalgu skaņu. Kad viņš gribēja iziet no istabas, kāds pāžs, zvaniņam trīs reizes piesitot, sasauca visus galma kalpotājus, jo tam bija spēcīga skaņa.

Bīskapam Johanam Abiciera kungam bija suņi, lai sasauktu savus kalpotājus.

Tāpat bīskapam Franciska kungam līdzīgi bija suņi savu kalpotāju sasaukšanai. Šis pats Franciska kungs savas valdīšanas pirmajā gadā negribēja nēsāt sava amata tērpu, uzsvārci. Viņam bija tautisks apģērbs, t.s. mantija,⁴⁰ ko viņam uzdāvināja dižkunigaitis Vītauts.⁴¹ Par to aizrādīja viņa vecākais,⁴² tāpēc bīskaps novilkta tautisko apģērbu un no jauna uzvilka savas reliģiskas kārtas svētku tērpu utt.

Item dominus Paulus similiter forma prenotata etc.

Item domini ordinarii nunquam exhibant sine rokitto et capucio, et sic semper incedebant in castro inter muros; sed quando exhibant de castro, tunc habebant palium cum capucio supra rokittum, et quando ibant equestre aut in curribus, tunc semper habebant palium supra rokittum et semper beretrum in capite etc. De singulis quod non est meum scribere.

20. Item cancellarius domini ordinarii habuit taxam sui sigilli vel litterarum, videlicet acolitatos a pauperibus duos scotos, a subdyaconis fertonem, a dyaconis octo scotos, presbiteratos dimidiam marcam, de dimissoriis fertonem, de litteris indulgenciarum iuxta quantitatem ecclesiarum, de vesturis et privilegiis secundum quantitatem et consuetudinem castri.

21. De ordinacione et dispositione mensarum. Dominus ordinarius post pulsum campanae ad mensam (iturus), tunc omnes familiares conveniunt ad ianuas camere, exspectantes exitum domini; qui cum emiserit canes et dominus exiens post eos, familiares ordinanter

Bīskaps Paula kungs uzvedas līdzīgi utt.

Bīskapu kungi nekad neizgāja bez uzsvārča un kapuces, un tā viņi vienmēr staigāja pils mūru iekšienē; bet, kad izgāja ārpus pils, tad viņiem bija mētelis ar kapuci virs uzsvārča, un, kad viņiāja vai brauca, tad tiem vienmēr bija mētelis virs uzsvārča un galvā vienmēr berete⁴³ utt. Par katru atsevišķi rakstīt nav man uzdevums.

20. Bīskapa kunga kanclers ievāca zīmoga nodokli par salaulāšanu⁴⁴ no nabadzīgajiem – divus skotus,⁴⁵ no diakona⁴⁶ palīga (*subdyacon*) – vienu vērdu,⁴⁷ no diakona – 8 skotus, no priesteriem – pusmarkas, par atbrīvošanas rakstu⁴⁸ – vērdu, par indulgences⁴⁹ rakstiem, vadoties no baznīcas lieluma, par īpašuma piešķiršanu⁵⁰ un privilēģijām atkarībā no to lieluma un pils paražām.

21. Par ēdamgaldu kārtību un izvietojumu. Kad bīskapa kungam pēc zvana iezvanīšanas jāiet pie galda, tad junkuri sanāk pie mantnīcas durvīm, kur sagaida iznākam kungu, kas, izlaidis suņus, iet aiz viņiem. Junkuri iet pa priekšu uz ēdamzāli,⁵¹ kur jābrokasto, (pirms

antecedant eum ad aulam, ubi debet prandere, offerentes manutergium et aquam pro locione manuum, omnes tamen attingentes manutergium usque post locionem manuum etc.

Tunc dicitur "Benedicite", ut benedicatur potos et cibus.

Dicto Benedicite, dominus dignitate sua indutus rokitto et beretro ascendit ad maiestatem mense, prout habetur in ordinacione etc. Marschalkus locat amministratorum quasi quatuor cubitos a maiestate in eadem mensa; post hunc locetur dominus officialis, post hunc advocatus et capellanus domini, qui fuit cancellarius, et capellanus etc. Et sic de prima mensa. Ad mensam domini locantur canonici, abbates, gardiani, fratres beate virginis, et milites, et alii quam plures iuxta voluntatem domini, et proconsules de magnis civitatibus, in quantum vacuus est locus etc.

22. Ad secundam mensam, que dicitur mensa conventus, primus ad mensam semper dominus procurator locatur, quia ipse est caput ipsius mense; post hunc dominus penitencionarius, capellani, hospites, camerarius et familiares domini iuxta senium, et notarius domini et burggravius de Braunszbergk. Et ad eandem mensam locantur om-

tam) pasniedzot divieli un ūdeni roku mazgāšanai, turklāt visi pēc roku mazgāšanas izmanto divieli utt.

Tad tiek noskaitīta lūgšana "Benedicite"⁵² (Slavējiēt Kungu), lai būtu svētīti ēdieni un dzērieni.

Kad noskaitīta lūgšana "Benedicite", kungs savā amata apģērbā ar uzsvārci un bereti pienāk pie cienījamākā ēdamgalda, kā tas pienākas pēc kārtības. Maršals apsēdina administratoru⁵³ pie tā paša galda ap četras olektes⁵⁴ no bīskapa. Tad tiek nosēdināts garīgo lietu tiesneša kungs, soģis (fogts) un bīskapa kapelāns, kas bija kanciers, un otrs kapelāns utt. Tā par pirmo galdu. Pie kungu galda vēl nosēdina domkungus, abatus, klosteru (franciskāņu, kapucīnu)⁵⁵ priekšniekus, vācu ordenbrāļus, bruņiniekus un pēc kunga gribas daudzus citus un birģermeisterus⁵⁶ no lielākajām pilsētām, cik nu atļauj brīvas vietas, utt.

22. Pie otrā galda, ko sauc par konventa galdu, pirmais vietu vienmēr ieņem pils pārvaldnieka kungs, tāpēc ka viņš pats pie galda ir galvenā persona, pēc viņa biktspriestera kungs, kapelāni, viesi, mantzinis, kunga junkuri vecuma kārtībā, kunga rakstvedis un Braunsbergas⁵⁷ pilskungs. Pie šī galda tiek novietoti visi Vārmes bīska-

nes consules ecclesie Wormiensis, similiter omnes pheodales eiusdem districti etc.

Ad terciam mensam notariorum, primus semper in ista mensa est notarius officialis, notarius advocati, magister piscatorie, servus silvarum et omnes burggrabii, excepto ut supra. Et omnes sculteti, scabini, advocatus quatuortemporibus in anno, dummodo iudicium fiat, primus burggrabius Wormenith, Reszel, Zeeburgk, Gutstad, Bischoffzsteyn, Bischoffzburgk, Wartenburgk, et omnes familiares canonicorum, campanator, ambo servi de celariis medonis et cerevisie, et magister coquine et iuvenes camere, servus officialis, interpres, iuvenis advocati.

23. Ad quartam mensam, videlicet servorum, primus servus seu custos siliginis, proprie eyn kornknecht, servos de curru domini et alii servi custodientes principales equos domini, videlicet rosknechte, servi famulorum domini junckherknechte, servus castri, servi advocati, similiter vigil muri seu castri, calefactor etc.

Ad quintam mensam locantur pauperes iuxta voluntatem domini, tres aut quatuor etc. Quibus ministrare debet alator, qui suscipit prebendam pro pauperibus ad scolās etc.

pijas rātskungi,⁵⁸ kā arī visi šī apgabala lēņu vīri utt.

Pie trešā, rakstvežu galda, vienmēr pirmais ir garīgo lietu tiesneša rakstvedis, tad fogta rakstvedis, zvejas pārzinis, mežu pārzinis un visi pilskungi, izņemot kā iepriekš teikts. Un visi vietējie tiesneši,⁵⁹ padomnieki,⁶⁰ kurus pieaicina četrreiz, kad notur tiesu, vispirms pilskungs no Vormditas,⁶¹ Rēzeles,⁶² Zēburgas,⁶³ Gutštates,⁶⁴ Bišofšteinas,⁶⁵ Bišofsburgas,⁶⁶ Vartenburgas,⁶⁷ un visi domkungu kalpotāji, zvaniķi, abi kalpotāji pagrabā pārzinim par miestniņu un alu un virtuves pārzinis, un mantnīcas pāži, garīgo lietu tiesnešu kalpotājs, tulks, fogta sulainis.

23. Pie ceturtā galda, proti, kalpotāju galda, pirmais ir graudu uzraugs, īstenībā kalpotājs pie graudiem, kunga kučieris un citi kalpotāji, kas rūpējas par kunga galvenajiem zirgiem, proti, zirgkopji, kunga junkuru kalpotāji,⁶⁸ pils kalpotāji, fogta kalpotāji, tāpat mūra vai pils sargi, kurinātājs utt.

Pie piektā galda pēc kunga gribas novietoti trīs vai četri ubagi utt. Viņiem jāuzgaida medībās dzinējs, kas pie skolām saņem pabalstu⁶⁹ nabagiem utt.

Ad sextam mensam locantur ministrantes ad mensam domini, post prandium seu novissime prandentes, marscalkus, precisor seu scultirus, et dapifer; principalior autem est pincerna domini. Idem cibus, qui conventui apponitur, idem ipsis apponetur, similiter et potus in eadem forma.

Ad septimam mensam locantur ministrantes celariis medonis, celariis cerevisie, servus officialis, juvenis advocati.

Ad octavam mensam locantur servi, qui ministraverunt pro primis prandentibus, servus procuratoris, Junckerknecht, Hauszknecht.

Adhuc superest alia mensa pro jocularibus, proprie vor dy herolt, vor dy kokeler, que debet poni in medio cenaculi, prope mensam seu sportam panum cibus et potus solet preponi.

24. Item alia mensa dudum est postposita, que fuit mensa scolarium existencium in castro lingwaii prothenicalis pro conservacione ecclesie wormiensis et informacione prothenorum et pro divino cultu, qui semper fiebat in isto castro singulis nocturnis et diebus, in horis dicendis similiter et in missis etc.

Ad istas scholas fuerunt deputati tres persone, videlicet duo ca-

Pie sestā galda izvietoti kunga galda apkalpotāji, kuri pēc brokastīm tāpēc paēd kā pēdējie, – maršals, ēdiena sagriezējs jeb trauku iznēsātājs un galdzinis, taču pirmais starp viņiem ir kunga vecākais uzturzinis. Ēdienu un dzērienu te pasniedz tāpat kā pie konventa galda.

Pie septītā galda novietoti miestīņa un alus pagraba kalpotāji, garīgo lietu tiesneša kalpotājs, fogta sulainis.

Pie astotā galda novietoti kalpotāji, kas ir palīdzējuši tiem, kas brokasto vispirms, tie ir pils pārvaldnieka kalpotājs, junkuru un pils kalpotāji.

Ir vēl palicis kāds neminēts galds, tas ir priekš jokdariem,⁷⁰ īpaši heroldiem,⁷¹ ākstiem,⁷² kuri nosēdināti ēdamzāles vidū pie galda vai groza ar ēdieniem un dzērieniem.⁷³

24. Ir pamests arī kāds cits galds, kas pilī bija prūšu valodas skolniekiem, lai Vārmes bīskapija uzturētu prūšu apmācības dievkalpojumiem. Tie pilī notika atsevišķās nakts un dienas stundās ar garīgām lūgšanām un misu utt.

Šai apmācībai bija paredzētas trīs personas, proti, divi kapelāni un skolēnu rektors, kuru pienākums bija rūpēties, lai skolnieki

pellani et unus rector scolarium, quorum officium fuit curare de horia dicendis et istos pauperes scolares informandos (sic) etc.

Isti capellani tale habuerunt precium, quod singulis diebus habebant offertorium a domino ordinario bonum, scilicet singulis diebus in secundo offertorio, quem modum habuerunt dominus Johannes Striffrock post fundacionem scole, item dominus Henricus Zorobom et dominus Henricus Heilszbergk usque ad mortem continuaverunt. Dominus autem Johannes Abezcyer non continuabat, sed capellani fecit taxam dari singulis annis decem et quatuor marcas. Dominus autem Franciscus omnia pretermisit.

Item capellani habuerunt mensam conventus et omnem distributionem, quam castrenses habent, videlicet de panno, de calceis iuxta consuetudinem etc. et offertorium altaris in capella et de reliquiis sancti Georgii etc.

Item tot fuerunt presbiteri seu sacerdotes in castro Heylszberg circa dominum Johannem Striffrock, dominum Henricum Zorobom, dominum Henricum Fogelsangk et dominum Johannem Abezcyer continue dominus amministrator, dominus officialis, dominus procurator, penitencionarius, cancellarius seu

apgūtu breviāriju un tiktu apgādāti nabadzīgie skolnieki utt.

Šiem kapelāniem bija alga, ko viņi katru dienu saņēma no bīskapa kunga kā labprātīgus ziedojumus,⁷⁵ ko savāca katru dienu misas laikā otrajā ziedojuma laikā. Pie šīs paražas pieturējās Johanness Striffrocka kungs no skolas dibināšanas laika, ko turpināja Heinrihs Zoroboma kungs un Heinrihs Heilsberga kungs līdz pat savai nāvei. Johanness Abeciera kungs to neturpināja, bet kapelāniem noteica algu katru gadu 14 markas. Franciska kungs no tā visa atteicās.

Kapelāniem bija vieta pie konventa galda un pie visa sadales tāpat, kā tas bija pilī dzīvojošiem, proti, ar apģērbu, ar apaviem pēc paražas utt. un ziedojumiem pie kapelas altāra un Sv. Georga relikvijām⁷⁶ utt.

Tātad tik daudz garīdznieku vai priesteru Heilbergas pilī uzturējās pastāvīgi pie Johanneses Striffrocka kunga, Heinriha Zoroboma kunga, Heinriha Fogelzanga kunga un Johanneses Abeciera kunga: ģenerālvikāra kungs, garīgā tiesneša kungs, pils pārvaldnieka kungs, bīktspriestera kungs, kanclers jeb kunga kapelāns un divi citi kapelāni ikdienas garīgajām lūgšanām, piepalīdzot kādam norīkotam

capellanus domini et duo alii capellani, pro horis quottidianis, vicario superaddito, quondam deputati. Aput dominum Franciscum diminuta autem fuit talis ordinancia.

25. (De synodis et visitationibus). Item singulis tribus annis per dominos supradictos consuevit diligenter celebrari synodus clericalis. Item synodus laicalis singulis annis celebratur sic, quod penitencionarius quatuor temporibus visitavit quatuor sedes iuxta ordinem dispositum, videlicet post Penthecosten, post Michaelis, post festum Martini, post Nativitatem domini, quod per triennium continuavit, duodecim sedes secundum ordinem; quarto anno inchoante reincepit visitare secundum consuetudinem. Item alios duos sedes, videlicet Frawhenborgk et Elwynck, unus de canonicis, qui ad hoc erat deputatus, cum collega, qui erat ydeomate pro prothenis. Item iste due civitates, videlicet Elwynck et Brawnszbergk, consueverunt singulis annis visitari per duos canonicos post medium ieiunii, videlicet dominica Letare Elwynck, dominica Judica Braunszbergk etc. Expeditio denunciandorum spectabat ad canonicum habentem jurisdictionem etc.

vikāram. Bet Franciska kunga laikā šāda kārtība tika izmainīta.

25. (Par sinodēm un vizitācijām). Ik pēc katriem trim gadiem augšminētie kungi mēdza kārtīgi noturēt garīgo sinodi. Lai cīgās sinodes katru gadu noturēja tā, lai bikspriesteris četros laika sprižos apmeklētu četrus dekanātus⁷⁷ pēc noteiktas secības, proti, pēc Vasarsvētkiem, pēc Miķeļiem, pēc Mārtiņiem, pēc Ziemsvētkiem. Tas turpinājās trīs gadus pēc kārtas divpadsmit dekanātos. Ceturtajā gadā, sekojot paražai, vizitāciju uzsāka no jauna. Tālāk divos citos dekanātos, proti, Frauenburgā⁷⁸ un Elbingā,⁷⁹ vizitācijai nozīmēja vienu no domkungiem ar līdzbiedru, kas prata prūšu valodu. Tālāk divas pilsētas Elbingu un Braunsbergu katru gadu mēdza apmeklēt divi domkungi pēc gavēņa vidus,⁸⁰ proti, ceturtajā svētdienā pēc gavēņa sākuma – Elbingu, priekšpēdējā svētdienā⁸¹ pirms Lieldienām – Braunsbergu. Domkungam bija tiesības iztiesāt tos, kas bija apsūdzēti utt.

Tālāk garīgo lietu tiesnesim ir pakārtota laicīgā sinode un biks-

Item dominus officialis habet subordinare, synodum laicalem et providere domino penitencionario de bono, honesto predicatore et pro theotunicis procollega et dare consumptus seu cerales pro exponendis quoad necessaria, videlicet pro propina famulorum in hospiciis, quas recipiet seu extorquet in posterum de denunciatis. Talis ordo semper viguit in castro Heilszbergk.

Item officium visitorum tale est, quod non extorquent aliquam pecuniam a pauperibus sive munera sub pena excommunicationis papalis, alias faciens de facto est irregularis. Visitatores percipiunt expensas a plebanis, et ecclesia seu vitrici ecclesie tenentur plebano dare dimidiam marcam in subsidium pro expensis etc.

26. Item modus visitandi. Visitor habeat plenariam auctoritatem ordinarii in causis sibi commissis; habet tres equos pro curru et unum pro equitanti et cum servo uno. Postquam adierit ad locum visitandum post horam vesperrum, venientes ad cimiterium descendant de curru et in cimiterio dicant psalmum "de profundis" cum aliquibus collectis pro fidelibus defunctis. Intrantes ecclesiam devote se humilient flexis genibus

priestera kungs jānodrošina ar labu cienījamu priesteri, kas pārstāv vāciešus, un jādod viņam uztura jeb tēriņa nauda nepieciešamajiem izdevumiem, proti, par kalpotāju telpām viesnīcās. Šī nauda viņam ir jāiekasē no tiem, kas apsūdzēti. Tāda kārtība ir vienmēr pastāvējusi Heilsbergas pilī.

Tālāk vizitatoriem dienests jāpilda tā, lai neviens neizspiestu naudu vai dāvanas no trūcīgajiem, jo citādi kā sods ir pāvesta ekskomunikācija un priestera tiesību atņemšana. Vizitatoru izdevumu līdzekļus saņem no draudžu prāvestiem, un baznīcai vai tās kasierim ir jāmaksā priesterim pusmarka kā atlīdzība par izdevumiem utt.

26. Vizitācijas veids. Vizitatoriem jābūt bīskapa pilnīgai pilnvarai viņam uzticētajās lietās. Viņa rīcībā ir trīs zirgi braukšanai, viens zirgs jāšanai un viens kalpotājs. Kad viņi nonāk vizitācijas vietā, tad pēc vakara lūgšanas viņi izkāpj no ratiem pie kapsētas un tur noskaita psalmu "De profundis" (No dziļumiem) kopā ar dažām lūgšanām par ticīgajiem mirušajiem. Iegājuši baznīcā, viņi, pazemīgi uz ceļiem nometušies, svētumu

coram sacrario, ibi facientes oraciones iuxta eorum devocionem. Post hec requirant plebanum de clavibus ad sacramentum; aperto sacrario videant de sacramento eucharistie, utrum munde et secure conservatur; si est negligencia, notetur sub certa nota. Item videant de sacramento crismatis, de sacramento sacre unccionis, utrum secure conservatur. Item videant ad altare summum et alia altaria, utrum munde in vestimentis conservantur. Item videatur baptismus, si caute et bene conservatur sub certa clausura. Visis istis intrant sacristegam, videant de libris et de ornamentis et calicibus, utrum bene et munde conservantur, et omnia ornamenta conscribant sub certa nota, ut in futuro synodo expediatur, utrum ecclesia in bonis suis auumentavit aut minoravit. Videant de trunco pro fabrica ecclesie, (utrum) sit bene conservatus, et querant, utrum plebanus habeat terciam clavem etc. Item videant de ecclesia, utrum sit ruinosus in edificiis. Item videant de cimiterio, utrum habeat bonam sepem, quod iumenta non habeant progressum ad corpora mortuorum sive fidelium ad maculandum locum consecratum. Similiter videant de cam-

glabātavas priekšā svētsvinīgā noskaņojumā noskaita lūgšanas. Pēc tam viņi prāvestam pieprasa sakramenta atslēgas, atver svētumu glabātavu, lai aplūkotu euharistijas sakramentu,⁸² vai tas ir tīrīgi un droši uzglabāts, ja konstatē nolaidību, uz to bargi aizrāda. Tālāk viņi aplūko kristības sakramentu⁸³ un svaidīšanas sakramentu⁸⁴, vai tie ir droši uzglabāti. Tālāk viņi apskata galveno un citus altārus, vai tie ir tīri, sedzenēm apklāti. Tālāk tiek apskatīts kristāmais trauks, vai tas ir droši uzglabāts aizslēgtā vietā. Kad tas ir aplūkots, viņi ieiet sakristejā, kur jāapskata grāmatas, garīdznieku tērci un biķeri, vai tie ir labi un tīri uzglabāti, ar stingru uzskaiti viņi apraksta visus baznīcas piederumus, lai nākamajā pārbaudē tiktu noskaidrota baznīcas īpašumu palielināšanās vai samazināšanās. Viņiem jāaplūko ziedojumu ķesele baznīcas vajadzībām, vai tā ir labi saglabāta, un viņi izjautā, vai prāvestam ir trešā atslēga utt. Viņiem jāapskata baznīca, vai tās celtnes nav pussagruvušas. Tālāk viņiem jāapskata kapsēta, vai tai ir labs nožogojums, lai pie ticīgo mirstīgajām atliekām nebūtu iespējams iekšā iekļūt lopiem un lai tie nepiemēslotu

panis, utrum pulsantur ad usus laicorum, quod dudum prohibitum est. Visis omnibus suprascriptis, ubi defectus fuerit, specialiter notent.

27. His completis, visitatores vadant ad dotem. Suscepta sessione querant plebanum, quomodo parochiani sui se habeant in fide et in mandatis dei, querant plebanum, quomodo se habeant erga eum. Item querant plebanum, quomodo colit agros ecclesie, respiciant edificia ad structuram plebani. Item querant plebanum, utrum subditi, sui sint obedientes in ceremoniis, in oblacionibus, in offertoriis, in ieiuniis, in solvendo decimas more solito, et omnes suprascriptos defectus habet plebanus denunciare de subditis suis. Querant a plebano, utrum sit legitime institutus; videant suam investituram et formatos suos. Item querant de statutis archiepiscopi Rigensis et de statutis provincialibus et sui ordinarii, utrum habeat canones penitenciales et summam Johannis Andree. Tempore collacionis omnes defectus possint scrutari.

svēto vietu. Līdzīgi viņiem jāaplūko zvani, vai tie skan laicīgo cilvēku vajadzībām, kas jau sen ir aizliegtas.⁸⁵ Kad viss augšminētais ir apskatīts, īpaši atzīmē to, kur bija trūkumi.

27. Kad tas ir galā, vizitatori dodas uz prāvestam piešķirtajiem baznīcas īpašumiem. Uzsākuši sēdi, prāvestam viņi jautā par draudzes locekļiem, kādi tie ir ticībā un uzticībā Dievam, kādi ir pret pašu prāvestu. Tālāk viņi jautā prāvestam, kā viņš apsaimnieko baznīcas zemi, aplūko draudzes ēku iekārtojumu. Tālāk viņi jautā prāvestam, vai viņa pakļautie ir pietiekoši paklausīgi, piedalās svētkos, dod dāvanas, ziedojumus, ievēro gavēni, parastā kārtībā maksā desmito tiesu, un prāvestam ir jānorāda visi viņam pakļauto trūkumi. Lai pārbaudītu, vai priesteri darbojas likumīgi, viņi apskata tā amatā iecelšanas un iesvētīšanas dokumentus. Jautā viņam arī par Rīgas arhibīskapijas statūtiem,⁸⁶ par provinces statūtiem⁸⁷ un sava bīskapa statūtiem⁸⁸ un jautā, vai viņam ir noteikumi par grēksūdzi un Johanna Andrea "*Summu*".⁸⁹ Vakariņu laikā lai visus trūkumus varētu pārrunāt.

28. Mane completis seu dictis horis canonicis, vadunt ad ecclesiam coram sacramento et faciunt suam devotam oracionem flexis genibus etc. Tunc campanator aut custos ecclesie ante summum altare locat mensam tectam, superponit crucem, ad dextram crucis locat virgam, ad sinistram autem forpicem, et duas sedes, in quibus in examine sedebunt visitatores. Et unus de visitatoribus preparatur ad officium misse; lecto ewangelio disponant se ad sermonem et ad articulos pronunccandos in theotunico, collega penitencionarius autem in prothenico. Finita missa, si congruit, locant se ad predictas sedes ad suscipiendum denunccandos in villis, in civitatibus autem facto prandio; tunc pulsatur campana, ut populus conveniat ad ecclesiam ad denunccandum, qui sunt denunccandi. Unus visitatorum suscipiat juramentum, alter scribat denuncciatos et omnes defectus, qui preponuntur, sub fideli nota. Finita denuncciatione redeunt ad dotem et facto uno aut duobus haustis vadunt ad aliam parochiam, nequaquam pernoctandum, nisi certa aut legitima causa prohibiti. Et est finis.

28. Agri no rīta pēc lūgšanas viņi dodas uz baznīcu un sakramenta priekšā uz ceļiem lūdzas svētsvinīgā noskaņojumā. Tad zvaniķis un baznīcas sargs galvenā altāra priekšā noliek aplātu galdu, uz kura uzliek krustu, krusta labajā pusē novieto rīksti, bet kreisajā pusē knaibles un divus krēslus, uz kuriem sēdēs vizitatori. Viens no vizitatoriem sagatavojas misai, kad ir nolasīts evaņģēlijs, sākas sprediķis un ticības mācības izklāsts vācu valodā, bet viņa līdzbiedrs to dara prūšu valodā. Pēc misas, ja tas ir saskaņots, viņi apsēstas minētajos krēslos, lai pieņemtu lauku ciemos apsūdzētos, bet pilsētās pēc brokastīm. Tad skan zvani, lai tauta sanāktu pie baznīcas uz apsūdzību tiem, kas tikuši apsūdzēti. Viens no vizitatoriem pieņem zvērestu, otrs pieraksta apsūdzētos un visus ar ticamām pazīmēm minētos trūkumus. Pabeiguši sūdzību uzklaušīšanu, viņi atgriežas baznīcas mājā, un pēc viena vai diviem kausiem (alus?) viņi dodas uz citu draudzi. Pa nakti viņi vairs nepaliek, ja nav kāds noteikts likumīgs iemesls. Un tās ir beigas.

29. (De Pruthenis). Item perpetuis temporibus ecclesia Wormiensis de mandato apostolico habuit unum quottidianum penitenciarium pro prutenis eiusdem dyocesis, quem omnes ordinarii continuaverunt usque ad dominum Franciscum, qui aliquando continuavit et aliquando non, et pro nunc vacat etc. Sit laus.

Noverint universi, quod ecclesia Wormiensis ab antiquo habuit mandatum et statutum apostolicum, quod dominus ordinarius debet conservare duodecim pueros prothenicales, et educere eos in literis sive scripturis in castro Heilsbergk pro populo sue ecclesie, pro prothenis, perpetuis temporibus. Similiter et canonici eiusdem ecclesie existentes in sua residencia, unusquisque habet educere puerum in curia sua lingua prothenicali, ut populum sibi subditum, de quo vivunt, habeant eos docere et educere catholica fide et ne pereant in animabus eorum.

30. Profertur talis hystoria. Post obitum reverendi patris domini Hermanni pie memorie dominus Johannes Striffrock, qui fuit suus vicarius ad viginti annos aut ultra, canonicus ecclesie, fuit electus

29. (Par prūšiem). No seniem laikiem arī Vārmes baznīcai ar pāvesta pavēli diecēzē prūšiem bija viens pastāvīgs tulks, ko visi bīskapi paturēja līdz pat Franciska kungam, kuram tas reizēm bija, reizēm ne, un pašlaik šī vieta ir brīva. Lai slava!

Lai visi zinātu to, ka Vārmes baznīcai no seniem laikiem ir pāvesta pavēle un noteikumi, ka bīskapa kungam Heilsbergas pilī jāuztur divpadsmit prūšu jaunieši un viņi jāapmāca zinībās jeb rakstos savas baznīcas ļaudīm priekš prūšiem uz mūžīgiem laikiem. Līdzīgi tas bija tās pašas baznīcas domkungiem viņu rezidencē,⁹⁰ kur katram savā mājā audzināšanai savā prūšu valodā bija kāds jauniešs, lai sev pakļauto tautu, priekš kuras viņi dzīvo, varētu mācīt un audzināt katoļu ticībā un lai tā viņu dvēselē nepārietu.

30. Ir zināms sekojošs nostāsts. Pēc cienījamā tēva dievbijīgas piemiņas bīskapa Hermaņa aiziešanas likumīgi ievēlēja Johannesu Streiffroka kungu, katedrāles domkungu, kurš bija viņa vietnieks 20 vai pat

iuridice, qui transiens pro confirmatione cum duobus canonicis ad curiam Romanam, assumens secum tres familiares pro nutu suo, videlicet Nicolaum, qui fuit camerarius suus, filius cuiusdem militis nomine Gerke protheni de allodio Hogenbergk. Qui cum venientes ad curiam parant se cum litteris electionis et cum aliquibus muneribus, que idem Nicolaus, qui fuit studens Pragensis, munera portavit ad palacium pape, offerens sanctissimo. Presentatis litteris et investitata causa dominus sanctissimus fecit verbum electo, dicens: Iste puer, cuius ydeomatis est? Electus respondit: Pruthenus. Papa ammiratione protulit hec verba: O sanctissime deus, sunt isti protheni ita bene dispositi! nobis autem dictum est, quod est populus difformis et indispositus. Papa: Scitne iste puer litteras? Dicitur. Papa: Fili, scis litteras? Ymmo, sanctissime. Es perfectus in linguae tuo? Respondit: Ymmo, sanctissime. Papa: Afferatur liber. Fili, lege: intelligis tenorem scripti? Respondit: Ymmo, et exposuit etc. Modico vallo interposito papa loquebatur electo: Domine electe, scitis vos linguae istius terre? Qui respondit: Non. Papa: Et quomodo potestis intelligere

vairāk gadu. Apstiprinājumu amatā viņš ieguva Romas kūrījā, piedaloties diviem domkungiem, līdzī ņemot pēc sava ieskata trīs junkurus, proti, savu mantzini Nikolaju, kas bija dēls kādam bruņiniekam, vārdā Gerke, prūsim no Hoenburgas muižas.⁹¹ Pirms nākušanas kūrījā viņi bija nodrošinājušies ar dažām dāvanām, kas apliecina ievēlēšanu. Šīs dāvanas uz pāvesta pili, lai tās pasniegtu Svētajam tēvam⁹², nesa minētais Nikolajs, kas bija Prāgas⁹³ students. Kad dokumenti bija uzrādīti, lietas apstākļi izpētīti, Svētais tēvs griezās ar jautājumu pie izvēlētā bīskapa: "Kāda valoda ir šim jauneklim?" Izvēlētais atbildēja: "Prūšu." Pāvests izbrīnā teica sekojošus vārdus: "Vissvētākais Dievs, vai tad prūši jau ir tik iekārtoti! Mums ir teikuši, ka tā ir nejauka un izkropļota tauta." Pāvests: "Vai jauneklis lasīt prot?" Tas tika apstiprināts. Pāvests: "Dēls, vai tu proti lasīt?" – "Jā, Svētais tēvs." – "Vai arī savu valodu pilnīgi pārvaldi?" Viņš atbild: "Protams, Svētais tēvs." Pāvests: "Lai atnes kādu grāmatu. Dēls, lasi! Vai tu saproti uzrakstītā jēgu?" Viņš atbild: "Jā," – un paskaidro utt. Pēc neliela pārtraukuma pāvests teica izvēlētajam: "Izvēlētā

populum istum? Respondit: Per interpretem. Papa: Durum est informare populum per interpretem. Est nova plantacio. Necesse esset, ut haberent plures in suo lingwaio. Dominus deus omnipotens misit discipulos suos in universum mundum, instinctos spiritu sancto, scientes omnia genera lingwarum, qui multum fructum attulerant. Post paululum dixit papa electo: Iste filius ex parte ydeomatis dignus esset istius ecclesie. Et dixit: Fili, istam ecclesiam conferimus tibi et committimus tibi populum eundem in animam tuam. Et sic decesserunt de palacio. Idem Nicolaus, videns dominum suum tribulatum et angustiatum, dummodo esset in hospicio, dixit hilari vultu: Venerabilis domine, nolite tristari aut turbari! quamvis omnipotens deus respexit me et sanctissimus papa cum ista ecclesia, cuius ego non sum dignus, ego resigno vestre paternitati. Spero in deum, quod paternitas vestra meam humilitatem et voluntatem non obliviscetur. Promisit et respondit: Humilitatis et voluntatis tue memor ero diebus vite mee. Altera die redierunt ad palacium pape, ubi Nicolaus flexis genibus cancellatis manibus retulit grates sanctissimo et resignavit sibi

kungs, vai tu saproti šīs zemes valodu?" Uzrunātais atbildēja: "Nē." Pāvests: "Bet kā tu vari saprast šo tautu?" Viņš atbildēja: "Ar tulku." Pāvests: "Ir neizdevīgi, ka tautu vajag mācīt ar tulku. Tagad ir jauns iestādījums. Nepieciešami, lai daudziem būtu sava valoda. Visvarenais Dievs – kungs sūta savus Svētā Gara iedvesmotos mācekļus pa visu pasauli, pārzinādami visādas izcelsmes valodas, viņi ir atnesuši daudz augļu." Pēc maza brīža pāvests izvēlētajam teica: "Šis jauneklis ar savām valodas zināšanām būtu cienīgs turienes baznīcai." Un viņš sacīja: "Dēls, to baznīcu mēs nododam tev un uzticam turienes tautu tavai dvēselei." Un tā viņi izgāja no pils. Kad Nikolajs redzēja savu kungu, līdz vēl viņi bija viesu mājā, nospiestu un bezpalīdzīgu, viņš ar priecīgu sejas izteiksmi teica: "Godājamais kungs, neesiet skumīgs un norūpējies! Kaut gan visvarenais Dievs mani ir ievērojis un Svētais tēvs mani ir apdāvinājis ar šo baznīcu, kuras cienīgs vēl neesmu, es atsakos par labu jūsu tēvišķībai. Es ceru uz Dievu, ka jūsu tēvišķība manu pazemību un gatavību neaizmirsīs." Viņš apsolija un atbildēja: "Tavu pazemību un gatavību atcerēšos visas

ecclesiam collatam, petens humiliter, quatenus dominus electus suus confirmaretur. Sic dominus sanctissimus annuit et confirmavit electum iuxta electionem litterarum.

31. Et ibi tunc temporis fecit sanctissimus et dedit statutum et mandatum ecclesie Wormiensi, quod ordinarius duodecim prutenos seu iuvenes deberet educere in suo castro Heilszberg, sub suo stipendio eos providere et promovere et de subsequentibus curas desuper habere, ut populus habeat aliquos clericos in fide informandos. Quod idem dominus Striffrock mandatum predictum in sua reversione de facto complevit. In rei iudicium castrum Heilszberg exponens fundavit scholas in fossa vel in celario coquine, ubi adhuc apparent hostia et fenestre, fideliter continuans diebus vite sue. Similiter dominus successor suus Henricus Zorobom, et Henricus Heilszberg et dominus Johannes Abezcyer usque ad mortem eorum fideliter continuaverunt. Similiter

savas dzīves dienas." Otrā dienā viņš aizgāja uz pāvesta pili, kur Nikolajs, nometies uz ceļiem, sakrustotām rokām pateicās Svētajam tēvam un atteicās no viņam piešķirtās baznīcas, pazemīgi lūgdams, lai izvēlētais kungs tiktu apstiprināts. Tādējādi Svētais tēvs tam piekrita un apstiprināja izvēlēto līdz ar apstiprinošu dokumentu par ievēlēšanu.

31. Un tajā laikā Svētais tēvs rīkojās un izdeva Vārmes baznīcai statūtus un pilnvarojumu, lai bīskaps savā Heilsbergas pili par saviem līdzekļiem audzinātu divpadsmit prūšu jauniešus un rūpētos par viņu sekotājiem tā, lai tautai būtu garīdznieki ticības sludināšanai. Šo uzdevumu Striffroka kungs pēc atgriešanās patiesi izdarīja. Kā pierādījums tam ir tas, ka, ceļot Heilsbergas pili, viņš dibināja skolu pilsgrāvī vai virtuves pagrabā, kur vēl tagad var redzēt logus un durvis, viņš to uzticīgi uzturēja visu savas dzīves laiku. Tāpat viņa pēctecis Heinrihs Zorboma kungs un Heinrihs Heilsberga kungs, un Johanness Abeciera kungs to uzticīgi turpināja līdz pat savai nāvei. Līdzīgi (to darīja) arī tā laika domkungi utt. Bet Franciska kungs, gribdams prūšiem citādi palīdzēt, to

et canonici tunc temporis etc. Sed dominus Franciscus dissipavit, volens prothenis alias subvenire. Impetravit quendam gratiam a sanctissimo papa Martino altioris dati pro prothenis, ut omnes ecclesie, ubi essent protheni, deberent conferri linguae prothenicali. Et sic cessavit istud mandatum quasi ad quinquaginta annos una cum canonicis usque ad presens tempus. Et sic est finis.

Expost est ortum omne malum.

32. De sigillis. Octo sunt sigilla officialium castri Heilsberg. Primum sigillum maiestatis, secundum sigillum ordinarii, tertium sigillum vicariatus, quartum officialis, quintum advocati, sextum procuratoris, septimum penitencionarii, quod diu est perditum, octavum burggrabii etc.

Item quodcumque necessitas coegit prelatos exire castrum Heilsberg ad dietas vel ad negocia sui districtus, post eorum reversionem ad castrum pro primo semper intrarunt capellam castri et obtulerunt suam devocionem omnipotentis deo etc.

izputināja. Viņš no Vissvētā pāvesta Mārtiņa⁹⁴ saņēma senas izcelsmes žēlastības rakstu⁹⁵ prūšiem, lai visās baznīcās, kur būtu prūši, vajadzētu sludināt prūsiski. Tā aptuveni pirms piecdesmit gadiem šis norādījums vairs nebija spēkā arī domkungiņiem līdz pat mūsdienām.⁹⁶ Un tāds ir nobeigums.

Pēc tam ir sākušās visas nelaimes.

32. Par zīmogiņiem. Heilsbergas pili ir astoņi zīmogi. Pirmais ir majestātes⁹⁷ (lielais) zīmogs, otrais bīskapa (mazais) zīmogs, trešais ģenerālvikāra zīmogs, ceturtais garīgo lietu tiesneša (zīmogs), piektais – fogta, sestais – pils pārvaldnieka, septītais – biktsprieštera, kas ir sen pazudis, astotais – pilskunga utt.

Ik reizi, kad prelātiem kādas nepieciešamības dēļ vajadzēja atstāt Heilsbergas pili, lai veiktu dienas braucienu vai izkārtotu darbus savā pilsnovadā, tie pēc atgriešanās pilī vispirms gāja uz pils kapelu un izteica savu ziedošanos Visspēcīgajam Dievam utt.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Kungs – persona, kas rūpējas par augstāko kārtību, šeit – bīskaps.
- ² Ģenerālvikārs pārstāvēja bīskapu diecēzes administratīvo jautājumu risināšanā.
- ³ Atalgojums (*peculium castrensi*) – pils iemītnieka privātais īpašums (Niermeyer 1984, 780), šeit – brīvs uzturs pili.
- ⁴ Pēc 14.–15. gs. dokumentiem zināmas vairāk nekā desmit personas, kas Heilsbergas pili pildīja šo amatu (Ordinancia 1866, 317).
- ⁵ Vizitācijas izdevumus sedza no soda naudām, ko bīskaps iekasēja no garīdzniekiem, kas bija nogrēkojušies (Fleischer 1913, 804).
- ⁶ Vienā markā bija 60 šiliņu (solidu), vienā šiliņā – 50 feniņu (Fleischer 1913, 805).
- ⁷ Citi avoti liecina, ka fogtam zemes uzmērošanā 14. gs. palīdzēja īpašs mērnieks (*mensurator*) (Ordinancia 1866, 319).
- ⁸ 13.–14. gs. dokumentos (Ordinancia 1866, 319) minēti astoņi tulki (*interprete, Tolken*) (Ordinancia 1866, 319).
- ⁹ Zemes fogta alga bija ap 800 marku. Aplūkojamajā laikā fogti jau bija bruņinieku muižu īpašnieki, kas bija tās ieguvuši, kalpojot bīskapam (Fleischer 1913, 805).
- ¹⁰ Pils pārvaldnieks (*procurator, oekonomus*, vācu *Schäffer*).
- ¹¹ Raksts par pārvaldnieka uzdevumu izpildi (*litera quitationis*).
- ¹² Materns no Rozenbergas (1406–1410) arī citos dokumentos minēts kā Vārmes bīskapijas mantzinis (Ordinancia 1866, 321).
- ¹³ Mantzinis (*custos*, vācu *Domkustos*) – ierēdnis, kas rūpējās par baznīcas bagātībām (Niermeyer 1984, 299).
- ¹⁴ Štīrija (Sturija, Steuermark) – viduslaikos Štīrijas hercogiste.
- ¹⁵ Kanoniķis (*canonicus regularis*) – Augustīniešu mūku ordeņa domkungs.
- ¹⁶ Biktspriesteris 14.–15. gs. dokumentos reģistrēts četros gadījumos (Ordinancia 1866, 322).
- ¹⁷ Sv. Katrīnas baznīca atradusies Heilsbergā blakus Sv. Georga hospitālim (Fleischer 1913, 807).
- ¹⁸ Pilskungs – priekšnieks pili vai pilsētā. Heilsbergas pili pilskungu 14. gs. sauca arī par kastelānu (Ordinancia 1866, 322).
- ¹⁹ Māla trauks (grieķu val. *chitra*).
- ²⁰ Ar savu trauksmes signālu (*in suo pulsu*) nav burtiski pārtulkojams, vācu valodā *in seinen Signalen (zuverlässig)* (Fleischer 1913, 809).
- ²¹ Tilta sargs (*custos puncti*), vācu valodā tulkots kā *Wächter der Brücke*, acīmredzot pieļaujot iespēju *puncti* = *ponti* (Fleischer 1913, 809).
- ²² Istaba (*gaza*), jo *casa* ir dzīvojamā ēka, zemnieku māja (Niermeyer 1984, 149).

- ²³ Muiža (*allodia*) – tulkojums vācu valodā ar vārdu *das Vorwerk* pieļauj iespēju te saprast pils priekšniecietinājumu? (Fleischer 1913, 810).
- ²⁴ Vikārija – baznīcā kāda godināšanai ierīkotā altāra apkalpošanai nodibināts priesteru palīgamats, kam bija atvēlēti naudas līdzekļi (Šterns 1997, 56).
- ²⁵ Altāra galdiņš (*credencia*) – mazs galdiņš pie altāra kausiņa un kanniņas novietošanai dievkalpojuma laikā (Sleumer 1990, 247).
- ²⁶ Junkuri (*familiares*) – jaunieši no dižciltīgām ģimenēm. Bīskapa dienestā šie jaunieši izdevīgā gadījumā varēja iegūt zemi pastāvīgā īpašumā (Fleischer 1913, 811).
- ²⁷ Galms (*curia*) – garīgā vai laicīgā firsta pārvaldes rezidence.
- ²⁸ Vakariņas (*collationes*) – vakariņošana klosterī, kad lasa priekšā arī reliģisku literatūru (Niermeyer 1984, 198).
- ²⁹ Maršals – no vidusaugšvācu *marschalch* (senģermāņu *marr* – zirgs) viduslaiku latīņu valodā pārņemts vārds, ar ko sākumā apzīmēja zirgu uzraugu, vēlāk augstāku galma valsts ierēdni.
- ³⁰ Ēdienu sagriezējs vai iznēsātājs (*scutator, scotor, scultirus*, vācu valodā *Vorschneider, Oberschäfer*).
- ³¹ Galdzinis (*dapifer, senescalcus*) – saimniecības pārzinis.
- ³² Kas šīs lietas pārzina (*experto crede Ruperto*) latviešu valodā atveidots pēc vācu *der die Sachen kennt*, jo burtiski nav tulkojams (Fleischer 1913, 813).
- ³³ Bīskapijas iecirkņi (*camerati*) – Vārmes bīskapijā bija septiņi iecirkņi, katru pārstāvēja viens ierēdnis (*camerarius*) (Fleischer 1913, 813).
- ³⁴ Vecākais uzturzinis – atšķirībā no zemākā uzturziņa (*Unterschenk*) tiek saukts arī par pagrabmeistaru (*cellerarius, Schenk, Kellermeister*).
- ³⁵ Rakstvedis (*notarius*) – šie rakstveži, kuru uzdevums bija sagatavot dokumentus, parasti bija garīdznieki, kas vēl nebija iesvētīti kā priesteri (Fleischer 1913, 815; Sleumer 1990, 551).
- ³⁶ Nodevās piegādā lēņu vasaļi (*pro homagio de feodalibus*) – lēņu vasaļi jeb vīri nodevas savam senjoram piegādāja no viņu rīcībā nodotiem īpašumiem.
- ³⁷ Sēta (*curia*) – šeit priekšpils pagalms, kas atradies pils dienvidu pusē, kur mūriem pieslēgušās saimniecības ēkas un ierēdņu dzīvojamās telpas. Uz priekšpili varēja nokļūt caur iekšējiem vārtiem (Ordinancia 1866, 332).
- ³⁸ Uzsvārcis (*rokitto, rochettum*) – garīdznieka – bīskapa balts apģērbs ar īsām piedurknēm.
- ³⁹ Pilskalpotāji (*duncelli*) – no *domicellus*, kā apzīmēja nākamo bruņinieku, kas vēl šo statusu nebija ieguvis. Taču šinī gadījumā *duncelli* drīzāk bija kunga pils kalpotāji (Fleischer 1913, 334; Niermeyer 1984, 348).
- ⁴⁰ Mantija (*Schaube*) – plats mētelis ar kažokādu apdari un lieliem izgriezumiem piedurkņu vietā (Kluge 1975, 638).

- 41 Vītauts (*Wytyld, Vytautas*, 1350–1430.27 X) – Lietuvas dižkunigaitis (no 1392), viens no Vācu ordeņa sakāves Tannenbergas kaujā (1410) organizatoriem.
- 42 Vecākais (*senior*) varēja būt vai nu prāvests, vai ģenerālvikārs.
- 43 Berete (*beretrum, biretum*) – katoļu garīdznieku galvassega.
- 44 Samaksa (*das Acolytat, acoluhus*) par zemākas kārtas ticīgo salaulāšanu (Ordinancia 1866, 334).
- 45 Skots – sīknauda, 1/24 markas (Fleischer 1913, 819).
- 46 Diakons – iesvētīts garīdznieks, kas kalpo augstākiem priesteriem, subdiakons – diakona palīgs.
- 47 Vērdiņš (*ferton, Vierdung*) – ¼ markas.
- 48 Atbrīvošanas rakstu izsniedza bīskaps garīdzniekiem, kas pārgāja uz citu diecēzi (Ordinancia 1866, 355).
- 49 Indulgence – grēku atlaides, ko saņēma, iemaksājot zināmu naudas summu.
- 50 Īpašuma piešķiršana (*vestura, vestitura*) ar zināmām saistībām par attiecīgu samaksu.
- 51 Ēdamzāle (aula) – liela telpa, kas Heilsbergas pilī aizņēma gandrīz visu austrumu spārnu, vēlāk saukta par bruņinieku zāli (Ordinancia 1866, 335).
- 52 *Benedicite* – lūgšana liturģijā "*Benedicite Deum*" (Slavējiet Kungu).
- 53 Administrators – bīskapa vietnieks, šajā gadījumā ģenerālvikārs.
- 54 Olekts (*cubitus*) – apm. 44,4 cm.
- 55 Priekšniekus franciskāņu un kapucīnu klosteriem apzīmēja ar vārdu *gardiani, Kloster-guardiane*.
- 56 Birģermeistari (*proconsules, viscount, burgomaster, sheriff*).
- 57 Braunsberga – tagad *Braniewo* Polijā.
- 58 Bīskapijas rātskungi (*consules ecclesie*) bija ierēdņi Vārmes bīskapijas pilsētās.
- 59 Vietējie tiesneši (*sculteti, Schulze, Gemeindevorsteher, Ortvorsteher*) – vecākie vai tiesneši lauku apvidos (Sleumer 1990, 704; Kulmer 1999, 243, 249).
- 60 Padomnieks (*scabinus, Schöffe*) pilsētu pārvaldē.
- 61 Vormdita – tagad *Orneta* Polijā.
- 62 Rezele – tagad *Reszel* Polijā.
- 63 Zēburga – tagad *Jezoriany* Polijā.
- 64 Gutštate – tagad *Dobre Miasto* Polijā.
- 65 Bišofšteina – tagad *Biszturnek* Polijā.
- 66 Bišofsburga – tagad *Biskupiec Rezelski* Polijā.
- 67 Vartenburga – tagad *Barczewo* Polijā.
- 68 Junkuru kalpotāji (*junckherknechte*), kas apkalpoja no dižciltīgajām ģimenēm nākušos, bruņinieku dienestam paredzētos jauniešus.

- ⁶⁹ Pabalsts (*proebenda*) – ikdienas pārtika, kas piešķirta kādai reliģiskajai organizācijai (Niermeyer 1984, 822).
- ⁷⁰ Jokdari (*joculator* no latīņu *iocus* – joks) – atjautīgi notikumu stāstītāji.
- ⁷¹ Heroldi – kā karaspēkā sastāvoši (*hariwald* – *Heerbeamter*) parādās kopš 12. gs. (Kluge 1975, 305). Viduslaikos heroldi valdnieku galmos rūpējās par dažādām ceremonijām, kārtību turnīros u.c.
- ⁷² Āksti (*kokeler*, *Gaukler*) reizēm nodarbojās arī ar zīlēšanu.
- ⁷³ Jokdari un āksti uzturējās pili, tika ņemti līdzī pat ceļojumos, lai izklaidētu dižciltīgos. Šī apraksta sastādīšanas laikā Heilsbergas pili viņu vairs nebija.
- ⁷⁴ Garīgās lūgšanas – daļa no ikdienas breviāra un izvilumi no Svētajiem rakstiem.
- ⁷⁵ Ziedojumi (*offertorium*), kas savākti misas laikā, kad priesteris pārvērs maizi un vīnu (Ordinancia 1866, 337).
- ⁷⁶ Sv. Georga relikvijas kopš 1432. gada atradušās Heilsbergas pilskapelas altārī pie dienvidu sienas (Ordinancia 1866, 337).
- ⁷⁷ Katrs no dekanātiem (*sedes archipresbyterales*) aptvēra vairākas draudzes (Sleugan 1990, 123).
- ⁷⁸ Frauenburga – tagad Fromborka Polijā.
- ⁷⁹ Elbinga – tagad Elblonga Polijā.
- ⁸⁰ Gavēņa vidus (*dominica Letare*) – trešā svētdiena pirms Lieldienām.
- ⁸¹ Priekšpēdējā svētdiena pirms Lieldienām (*dominica Judica*).
- ⁸² Euharistijas sakraments pēc kristiešu mācības ir Jēzus Kristus īstā miesa un īstās asinis maizes un vīna veidā, ko upurē misas laikā (Rubulis 1996, 144, 145).
- ⁸³ Kristības sakraments – kristīšanai un iestiprināšanai uzglabātā eļļa.
- ⁸⁴ Svaidīšanas sakraments ir eļļa, kas nepieciešama svaidīšanai, lai stiprinātu slimnieku, kā arī lai dotu pēdējo svētību.
- ⁸⁵ Vārmes bīskapijas domkapituls savā 1424. gada 27. decembra sēdē bija aizliedzis lauku draudzēs cilvēku pulcināšanai izmantot baznīcas zvanus (Ordinancia 1866, 339).
- ⁸⁶ Vārmes bīskapija bija pakļauta Rīgas arhibīskapijai, kur vadījās pēc 1428. gadā pieņemtajiem statūtiem (Ordinancia 1866, 340).
- ⁸⁷ Šie statūti pieņemti Prūsijas bīskapu sinodes laikā Elbingā 1427. gadā.
- ⁸⁸ Statūti pieņemti Vārmes bīskapa Franciska laikā 1449. gadā.
- ⁸⁹ Johanness Andrea (1272 – 1348) bija pazīstams Boloņas universitātes profesors baznīcas tiesībās. Viņa "*Summa*" ir sistēmisks šī laika teoloģisko zināšanu apkopojums (Fleischer 1913, 825).
- ⁹⁰ Te domāta Fromborgas pils, ko cēluši Vārmes bīskapi 14. gs. Par domskolu Fromborgā var spriest pēc domkapitula dibināšanas dokumenta (1260), kurā minēts kāds *Scholasticus*. 14. gs. dokumentos minēti skolnieki (*scholares*). Kādā 15. gs. pirmās puses dokumentā minēts skolas rektors (Ordinancia 1866, 342).

- ⁹¹ Hoenbergas muiža bijusi septiņus arkļus liela un atradusies pie ceļa, kas vedis no Heilsbergas uz Riejenburgu (Ordinancia 1866, 343).
- ⁹² Pēc Dr. Fleišera domām (1913, 827), minētais pāvests bijis Inocents VI (1352–1362).
- ⁹³ Prāgas universitāte dibināta 1348. gadā.
- ⁹⁴ Pāvests Mārtiņš V (1417–1431).
- ⁹⁵ Pēc Vārmes bīskapa lūguma pāvests 1426. gada 14. janvārī izdeva bullu, kas noteica dievvārda sludināšanas kārtību vietās ar jauktu (prūšu, vācu) iedzīvotāju sastāvu. Par garīdzniekiem šādās vietās varēja strādāt tikai abu valodu pratēji. Pēc dažām liecībām, Heilsbergas pilī ar pārtraukumiem līdz pat 16. gs. sākumam pastāvēja skola prūšu junkuriem, kurus gan vairāk gatavoja par tulkiem (Ordinancia 1866, 345).
- ⁹⁶ Te ir viens no pieturas punktiem "Ordinancia" sarakstīšanas datējumam ar 15. gs. 70. gadiem.
- ⁹⁷ Majestātes zīmogs ir bīskapa lielais zīmogs.

Literatūra

- Domańska 1967 – Domańska H. Zamek biskupi w Lidzbarku Warmińskim // Biuletyn Informacyjny PKZ. – Warszawa, 1967. – Nr. 7.
- Fleischer 1913 – Dr. Fleischer. Alltagsleben auf Schloss Heilsberg im Mittelalter // Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands. – Braunsberg, 1913. – S. 802–829.
- Guerquin 1974 – Guerquin B. Zamki w Polsce. – Warszawa, 1974.
- Hermann 2001 – Hermann Chr. Die "Hausordnung" der Burg Heilsberg um 1470 // Castella Maris Baltici V. – Rudkøbing, 2001. – S. 75–80.
- Jougan 1958 – Jougan A. Słownik kościelny łacinsko-polski. – Poznań; Warszawa; Lublin, 1958.
- Kluge 1975 – Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. – Berlin; New York, 1975.
- Kulmer 1999 – Das Kulmer Gerichtsbuch 1330–1430 / Bearb. von C. A. Lückcrath, F. Benninghoven // Veröffentlichungen aus den Archiven preussischer Kulturbesitz. – Köln; Weimar; Wien, 1999. – Bd. 44.
- Matusik J., Miszański J. 1978 – Matusik J., Miszański J. Zamki w Polsce. Mapa w skali 1:750 000. – Warszawa, 1978.
- Niermeyer 1984 – Niermeyer J. F. Mediae Latinitatis lexicon minus. – Leiden, 1984.

Ordinancia 1866 – Ordinancia castri Heylsbergk // Monumenta Warmiensia. – 1866. – Bd. III. – S. 314–346.

Rubulis 1996 – Rubulis A. Rokasgrāmata: Teoloģija, vēsture, arheoloģija. – Rīga, 1996.

Sleumer 1990 – Sleumer A. Kirchenlateinisches Wörterbuch. – Hildesheim; Zürich; New York, 1990.

Šterns 1997 – Šterns I. Latvijas vēsture 1290–1500. – [B.v.]: Daugava, 1997.

Ēvalds Mugurēvičs

DIE HAUSORDNUNG UND LEBENSWEISE IN DER BISCHÖFLICHEN RESIDENZ IM DEUTSCHORDENS LAND PREUßEN IM 15. JH.

Zusammenfassung

Die in den 1470er Jahren auf Lateinisch verfasste Beschreibung "Ordinancia castri Heylsberg" stellt die Hausordnung, Lebensweise und Subordination der Bewohner der bischöflichen Residenz – der Burg Heilsberg, jetzt Lidzbark in Polen, dar. Die Burg Heilsberg befand sich im Deutschordensland Preußen – im Bistum Ermland, die dem Rigaer Erzbistum unterstellt war. Der Text der "Ordinancia" ist bis jetzt von keinem Historiker im Baltikum verwendet worden, er bietet aber bedeutendes Vergleichsmaterial für die Forschungen der inneren Struktur und Hausordnung der bischöflichen Burgen dar. Die lettische Übersetzung wurde nach dem 1866 publizierten Text "Ordinancia castri Heylsberg" in *Monumenta Warmiensia*, Bd. 3, vorbereitet.

Verzeichnis der Abbildungen

- Abb. 1. Ansicht der Burg Heilsberg.
- Abb. 2. Remter der Burg Heilsberg (Guerquin 1974).
- Abb. 3. Innenhof der Burg Heilsberg (Guerquin 1974).
- Abb. 4. Kreuzgang der Burg Heilsberg (Guerquin 1974).
- Abb. 5. Karte mit der Burg Heilsberg und den im Text erwähnten Burgen Preußens (Matusik, Miszalski 1978).

Ieva Ose

KURZEMES UN ZEMGALES ORDENPIĻU ATTĒLI MARĶĪZA PAULUČI ALBUMĀ

Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā glabājas Latvijas un Igaunijas viduslaiku piļu un pilsdrupu attēlu krājums, kas pazīstams kā Marķīza Pauluči albums, izgatavots laikā starp 1827. un 1830. gadu.¹ Par albuma visiem trim sējumiem rakstīts 2001. gadā, no 1. sējuma publicējot Vidzemes piļu 16 krāsainus attēlus.²

Šoreiz iespiesti 16 ordenpiļu attēli no albuma 2. sējuma, kurā dokumentēti toreizējās Kurzemes guberņas viduslaiku pieminekļi. Kurzemes sējuma izgatavošanas laiku datē divu attēlu parakstos minētais 1827. gads. Sējumā atrodami 20 senu celtņu – 7 toreiz vēl apdzīvotu piļu, 12 pilsdrupu un vienas baznīcas apraksti, skati, plāni un situācijas plāni, kas izvietoti uz 60 lapām. Senceltņu skati un plāni zīmēti uz bieza akvareļpapīra lapām un izkrāsoti ar ūdenskrāsām, bet uzraksti tapuši ar melnu, tagad nedaudz pabalējušu tinti. Materiāli vākti 19. gs. Kurzemes guberņā pastāvējušās astoņās administratīvās vienībās – Ventspils, Aizputes, Grobiņas, Talsu, Tukuma, Dobeles, Bauskas un Jaunjelgavas apriņķī. Toreizējās Kurzemes guberņas pārējo divu apriņķu viduslaiku pieminekļi albumā neparādās – Kuldīgas apriņķa viduslaiku piļu Kuldīgas un Saldus drupas droši vien tolaik virs zemes vairs nebija saglabājušās, bet Ilūkstes apriņķī viduslaiku piļu nav.

No albumā skatāmajiem 20 pieminekļiem 13 ir Kurzemē un Zemgalē bijušās ordenpilis vai to drupas – Aizpute un Alsunga (Aizputes apriņķī), Ventspils (Ventspils apriņķī), Durbe un Grobiņa (Grobiņas apriņķī), Jaunpils un Tukums (Tukuma apriņķī), Kandava (Talsu

apriņķī), Dobeles un Kalnamuiža jeb Tērvete (Dobeles apriņķī), Altene un Sēlpils (Jaunjelgavas apriņķī), Bauska (Bauskas apriņķī). Attiecīgā apriņķa nosaukums minēts albumā ievietotā katra pieminekļa apraksta sākumā.

Piļu skatus un plānus zīmējuši četri autori – apriņķu revidenti. Divi no viņiem sava apriņķa nosaukumu pie uzvārda nav devuši – H. J. Kramers (*H. J. Cramer*) ir Aizputes, Grobiņas un Durbes pils zīmējumu autors, bet revidenta K. Vilonga (*Willong*) vārds atrodams zem Alsungas un Ventspils piļu attēlojumiem. Anonīmi palikuši Tukuma, Jaunpils un Kandavas piļu attēli. Pārējie divi revidenti, parakstot piļu skatus, blakus savam uzvārdam atzīmējuši arī pašu pārstāvētā apriņķa nosaukumu. Dobeles, Kalnamuižas un Bauskas pils zīmējumus parakstījis Jelgavas apriņķa revidents K. G. Rečs (*C. G. Raetsch, Mitauscher Kreis-Revisor*), bet Sēlpils un Altenes pilsdrupu skatus signējis Sēlpils apriņķa revidents J. fon Ciolkovičs (*Angefertigt vom Selburgschen Kreis-Revisor J. v. Ciolkowicz 1827*).

Jāatzīmē, ka Jelgava un Sēlpils 19. gs. 20. gados nebija apriņķa pilsētas, bet to nosaukumi saistīti ar lielākām administratīvām vienībām – virspilskunga tiesām.³ Tā, piemēram, Sēlpils virspilskunga tiesā ietilpa Jaunjelgavas un Ilūkstes apriņķis, droši vien tāpēc Sēlpils revidents dokumentējis Alteni un Sēlpili. Ar to, ka Jelgavas virspilskunga tiesā ietilpa gan Dobeles, gan Bauskas apriņķis, varētu izskaidrot, kāpēc Rečs, kas parakstījies kā Jelgavas revidents, dokumentējis abu apriņķu pieminekļus. Tomēr citos gadījumos administratīvais iedalījums nav tik strikti ievērots, piemēram, revidents Kramers zīmējis abas Grobiņas apriņķa pils Durbi un Grobiņu, kā arī divas pils Aizputes apriņķī – Aizputi un Valtaiķus, bet revidents Vilongs attēlojis divas pārējās Aizputes apriņķa pils – Embūti un Alsungu, kā arī dokumentējis Ventspils apriņķa piecus pieminekļus. Var piebilst, ka Aizputes un Grobiņas apriņķis ietilpa Aizputes virspilskunga tiesā, bet Ventspils un Kuldīgas apriņķis – Kuldīgas virspilskunga tiesā.

Kopš 19. gs. beigām, kad Pauluči albums tika nodots Rīgas pilsētas bibliotēkai, tā attēlus sāka izmantot kā avotus viduslaiku piļu pētniecībai un dažādu publikāciju ilustrēšanai. Līdz šim no Pauluči albuma

Kurzemes sējumā skatāmajām ordeņpilīm pārzīmējumā publicēts Ventspils skats 1896. gadā,⁴ bet 1983. gadā – Altenes⁵ un 1980. gadā – Sēlpils⁶ drupu attēlojumi. Kā melnbaltās fotogrāfijas 1942. gadā iespiests Kalnamuižas un Sēlpils plāns,⁷ kā arī pilsdrupu skati – 1937. gadā Kandavas,⁸ 1989. gadā Aizputes un Alsungas,⁹ 1993. gadā Aizputes, Alsungas, Durbes, Grobiņas, Kandavas, Ventspils,¹⁰ 1995. gadā Tukumma pils.¹¹

No visiem trim Pauluči albuma sējumiem tikai Kurzemei veltītajā attēlu krājumā katra pieminekļa attēlu un plānu papildina vienu lappusi garš apraksts. Tas lasāms paralēli krievu un vācu valodā. Aprakstā doti atsevišķi vēstures dati par pils celšanu un bojāeju, īsi raksturots mūru izskats un stāvoklis, kā arī minēti daži senie vai toreizējie īpašnieki. Atšķirībā no piļu attēliem, kuru lielāko daļu autori ir parakstījuši, apraksti ir anonīmi. Var tikai konstatēt, ka bijuši divi rakstveži – vienā rokrakstā tapis vācu teksts, bet atšķirīgā – blakus esošais tulkojums krievu valodā.

Albumā minētie piļu cēlāji – ordeņmestri un celšanas gadi ņemti no 18. gs. otrajā pusē iespiestās J. G. Arnta tabulas – pielikuma Indriķa hronikas izdevumam.¹² Ziņas par piļu turpmāko vēsturi, jādomā, aizgūtas no citām toreiz pieejamām publikācijām, kuras vēl nav izdevies atpazīt. Skopie vēstures literatūrā atrastie dati albumā ievietotajos piļu aprakstos papildināti ar aculiecinieku ziņām – droši vien pašu revidentu novērojumiem uz vietas pieminekli un vietējo iedzīvotāju informāciju.

No Pauluči albuma Kurzemes sējuma sagatavošanas ap 1827. gadu pagājuši gandrīz divi gadu simti, kuru laikā par Latvijas viduslaiku pilīm notikuši dažādi pētījumi. Tāpēc šodien seno piļu aprakstu vēsturiskā daļa jāizmanto kritiski, jo gadaskaitļi ir precizēti un fakti – papildināti. Senajos aprakstos vērtīgākās ir sniegtās liecības par toreiz saglabājušos mūru stāvokli un izmēriem. Turpretī albuma attēlu un plānu nozīme laika gaitā nemainīsies – tie ir vieni no pirmajiem Kurzemes viduslaiku piļu dokumentējumiem, kas parāda to stāvokli gandrīz pirms diviem gadu simtiem.

Šajā krājumā ievietotajiem astoņiem ordeņpiļu attēliem, plāniem un situācijas plāniem pievienoti apraksta tulkojumi latviešu valodā. Tā kā teksti vācu un krievu valodā atšķirās ar nelielām niansēm, tulkojums reizēm ir tuvāks krievu, reizēm vācu variantam, lai latviski dotu pilnīgāko informāciju.

Astoņu ordeņpiļu apraksti no Pauluči albuma 2. sējuma (I–XVI krāsu attēls)

1. Dobeles pilsdrupas (*Doblen*)

Apraksts 0. lp., skats 1. lp., plāns un situācijas plāns 2. lp.; autors K. G. Rečs (C. G. Raetsch).

"Dobeles apriņķī.

1. Dobeles pils ir vienas no senākajām un skaistākajām pilsdrupām Kurzemē. To celtniecību uzsāka Livonijas ordeņmestrs Burhards no Hornhauzenas (Hornhausen) 1263. g.¹³ un 70 gadus vēlāk pabeidza ordeņmestrs Eberhards no Monheimas (Monheim). Kamēr Kurzemē valdīja ordenis, tam laikam labi nocietinātajā un uz diezgan augstā Bērzes krasta celtajā pilī pastāvīgi uzturējās komturi, no kuriem pēdējais Tīss fon der Reke (Recke) pēc saviem strīdiem ar toreizējo Kurzemes hercogu Gothardu fon Ketleru zaudēja tiesības pārvaldīt pili. No tā laika līdz pat jaunākiem laikiem, kad pils kļuva neapdzīvojama, katrs Dobeles hauptmanis, kurš vienlaikus bija šīs pils komandants, pilī dzīvoja un turēja tiesu. Šī pils, kas kādreiz bijusi stiprs cietoksnis, senatnē nepārtraukti atsitusi latviešu un lietuviešu uzbrukumus. 1620. g. pili aplenca un ieņēma zviedri Gustava Ādolfa vadībā, un zviedru-poļu kara laikā tā vairākkārt pārgāja no vienām rokām otrās, katra aplenkuma laikā ciešot postījumus. 1711. g. augustā zviedru karalis Kārlis XII vairākas dienas uzturējās Dobeles pilī, kur pie viņa audiencē bija lietuviešu sūtnis. Beidzamā gadsimta laikā pils maz labota, jo vairs nebija izmantojama kara darbībā kā agrāk, tāpēc gadu gaitā pils pamazām sagrauva tā, ka tagad redzamas tikai drupas no aizsargmūra, paliekas no baznīcas un pils saimniecības ēkām, kas celtas gandrīz vai vienīgi no laukakmeņiem, saistot tos ar stipru kaļķu javu."

2. Kalnamuižas pilsdrupas (Hofzumberge)

Apraksts 3. lp., skats 4. lp., plāns un situācijas plāns 5. lp.; autors K. G. Rečs (C. G. Raetsch).

"Dobeles apriņķī.

2. Kalnamuižas pils Kurzemes vēsturē vispār netiek minēta kā nocietinājums. Domā, ka pils celta 14. gs. vidū uz gandrīz koniska kalna, pretī tā saucamajam pilskalnam, kur atradusies slavenā seno latviešu pils Tarveitene (Tarweiten) [Tērvete], kuru beigās nodedzināja paši zemgaļi. Kurzemes hercoga Gotharda Ketlera mantinieki parasti šajā pilī dzīvoja vasarās; bet 17. gs. beigās pils sāka sabrukt, un tagad redzamas tikai divas sienas, kuras draud apgāzties, to lielums un augstums vairs nav īpaši ievērojams; ar mežu apaugusī pils apkārtnē pieder Kalnamuižas privātajai muižai, kurā drupas veido romantisku ainavu."¹⁴

3. Grobiņas pilsdrupas (Grobin)

Apraksts 9. lp., skats 10. lp., plāns un situācijas plāns 11. lp.; autors H. J. Kramers (H. J. Cramer).

"Grobiņas apriņķī.

1. Grobiņas pili laikā starp 1246. un 1251. g.¹⁵ cēlis ordeņmestrs Dītrihs no Grēningenes (Groeningen) kā Grobiņas fogta mitekli; vairāki fogti dzīvoja pilī, kamēr to iekārta Brandenburgas kūrfirstam. Tāpat pilī laiku pa laikam uzturējušies Kurzemes hercogi, sevišķi hercogs Jēkabs. Jaunākajos laikos tur ierīkota hauptmaņa tiesas vieta, kā arī arendatora un vahtmistra mājoklis. 1794. g. pils jau daudzviet bruka un tajā bijušo arsenālu iztukšoja poļu nemiernieki, kopš tiem laikiem pils pamazām pārvērtusies drupās."

4. Durbes pilsdrupas (Durben)

Apraksts 12. lp., skats 13. lp., plāns un situācijas plāns 14. lp.; autors H. J. Kramers (H. J. Cramer).

"Grobiņas apriņķī.

2. Pili pie Durbes miestina 1263. g.¹⁶ sāka celt septītais ordeņmestrs Burhards no Hornhauzenas, lai ordeņa karaspēkam būtu nocietināts un drošs atbalsta

punkts pret nedraudzīgi noskaņotajiem lietuviešiem un naidīgajiem pašu zemes iedzīvotājiem. 1264. g.¹⁷ pie Durbes bijusi kauja, kurā uzvarēja lietuvieši, bet 150 bruņinieki un ordeņmestrs tika nogalināti. Par šīs pils ēku turpmāku celtniecību un pabeigšanu ziņu trūkst, bet jādomā, ka laika gaitā pils pilnībā izbūvēta. Vēlāk, kad Kurzeme Gotharda Ketlera valdīšanas laikā kļuva par hercogisti un ieguva likumus un izpildvaru, pils kļuva par Durbes hauptmaņa sēdekli un vietējo tiesas vietu; pirms tagadējās baznīcas uzcelšanas Durbes miestīņā dievkalpojumi notika pils baznīcā. Zviedru laikā, šķiet, 1701. g. karā, kad Kārlis XII ieņēma visu Kurzemi, Durbes pili aplenca un bombardēja, kas laikam bija par iemeslu pils sagrūšanai. Tieši kad Durbes pils pamesta, nav drošu ziņu, kaut arī var domāt, ka tas noticis pagājušā gadsimta vidū, kad pils labošana vairs neatmaksājās."

5. Altenes pilsdrupas (Altona)

Apraksts 18. lp., skats 19. lp., plāns un situācijas plāns 20. lp.; autors J. fon Ciolkovičs (J. v. Ciolkowicz), 1827. g.

"Jaunjelgavas apriņķī.

2. Kroņa muižā Altenē drupas Daugavas krastā sastāv no sienu paliekām, kas celtas pēc neregulāra četrstūra [plāna], austrumu un dienvidu malā tās vēl pilnībā saglabājušās. Citas sienas, sevišķi Daugavas krastā, vai nu vispār nav bijušas, vai laika gaitā pilnīgi nopostītas. Austrumu malas garums 80 un dienvidu malas – 120 soļu. Siena, kas vēl līdz šim nav apgāzusies, ir 3 pēdas bieza un dažās vietās pilnīgi saglabājusies vairāk nekā 30 pēdu augstumā. Ieeja bijusi tikai dienvidu malas mūrī, bet citur sienās nav redzams neviens atvērums. Nav zināms, kāda šai sienai bijusi nozīme, pēc tās izskata var tikai secināt, ka tā nav bijusi ne pils, ne klosteris."¹⁸

6. Jaunpils pils (Neuenburg)

Apraksts 24. lp., skats 25. lp., plāns un situācijas plāns 26. lp. Autors nav uzrādīts.

"Tukuma apriņķī.

2. Fon der Rekes dzimtai piederošā Jaunpils pils.

Jaukā un auglīgā ielejā 28 verstis uz dienvidiem no Tukuma atrodas labi uzturētā ordeņmestra pils Jaunpils, novietota uz varena uzkalna ar trim stāvām nogāzēm, kuras rietumos apskalo ievērojams dzirnavdīķis, veidots divu strautu satekā. Ceturtajā malā uzkalns pāriet plašā ielejā, kur atrodas ar mūra žogu apņemts augļu dārzs, Jaunpils draudzes baznīca un citas ēkas, bet abas malas apņem stāvie un ar krūmiem apaugušie minēto strautu krasti.

Pili cēlis Vācu ordeņa mestrs Gotfrīds fon Rogga (Rogga) 1301. g.¹⁹, un apgabals piederējis Dobeles komturejai.

Pēc padošanās līguma, kuru ordeņmestrs Gotfrīds fon Ketlers 1561. g. noslēdza ar poļu karali Sigismundu Augustu, Jaunpils ietilpa to piļu skaitā, kas bija jāatdod Kurzemes un Zemgales hercogam; tikai 1576. g. pēc abu īpašnieku Henriha Bogenhauzena un Vingolda Horsthauzena nāves fon der Rekes dzimta ieguva Jaunpili par lēni.

Citu vēstures notikumu vai īpašumu maiņas Jaunpilij laikam nav, vismaz visi dokumenti un nostāsti par to klusē. Droši vien vēsturisku notikumu trūkums ļāvis labi saglabāties vairāk nekā piecus gadsimtus vecajai ēkai, kas nav postīta un tādā pašā izskatā, kāda tā mantota no senčiem, kalpo par dzīvesvietu tagadējam īpašniekam kapteinim Francim Vilhelmam Kristofam fon der Rekem un viņa ģimenei."

7. Kandavas pilsdrupas (Kandau)

Apraksts 27. lp., skats 28. lp., plāns un situācijas plāns 29. lp. Autors nav uzrādīts.

"Talsu apriņķī.

1. Kandavas pilsdrupas. Kandavas pili cēlis Vācu ordeņa mestrs Līvoniņā Eberhards von Zeine (Seyne) 1257. g.²⁰ uz izstiepta paugura Abavas krastā. Tā vēl eksistējusi ordeņa ziedu laikos 14. un 15. gs. Kandava bija ordeņa fogta sēdeklis; ordeņa lietās viņš bija pakļauts Kuldīgas komturam. Tuvumā esošās Abavas ieleja bija kaujas lauks, kur notika asiņainas cīņas ar kuršiem, kuri drīz pēc pirmās brīvprātīgās padošanās nomazgāja Abavā kristietisko kristību un pēc toreizējiem likumiem līdz ar to zaudēja brīvību un dzīvību. 1330. g. Kandavu aplenca pagāni, bet to aizstāvēja drosmīgais fogts Gotts (Gotth) un atbrīvoja ordeņmestrs Eberhards fon Monheims,

Kop. Kops, 1827.

Dr. Pilsdrupa, 1827.

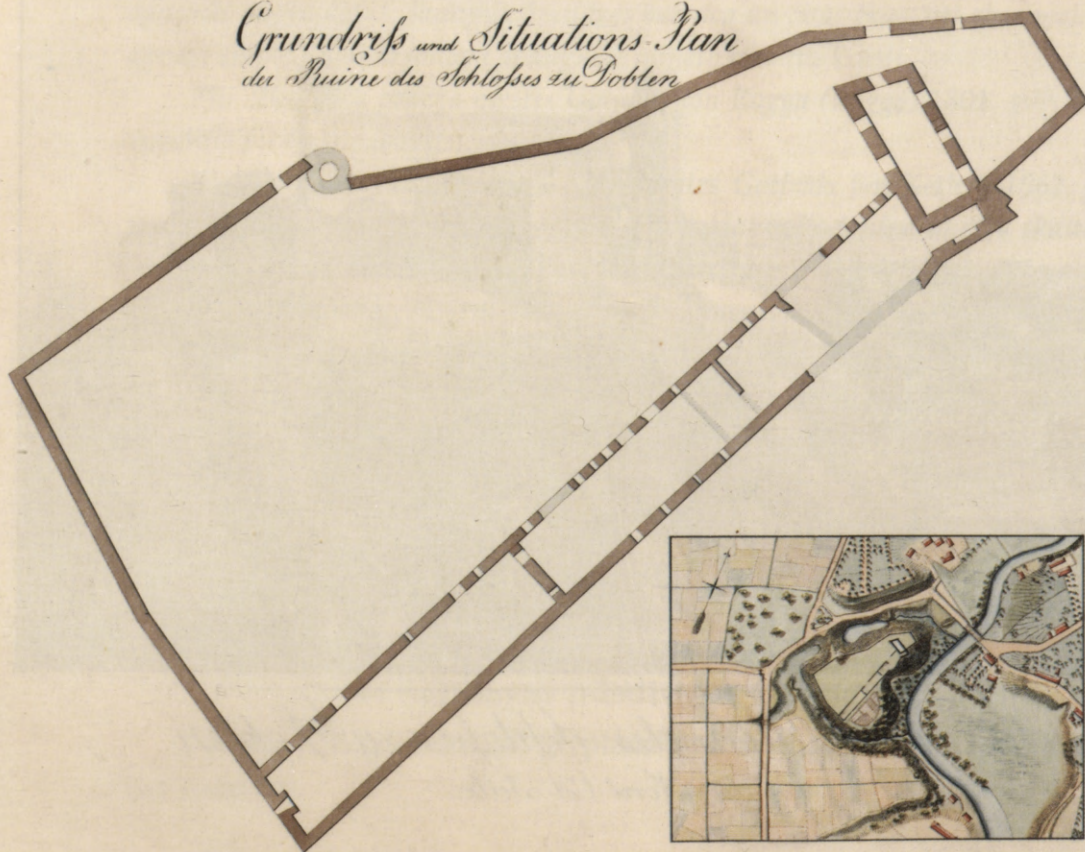
*Ansicht der Ruine des Schlosses zu Doblen.
von der Nord-Ost-Seite.*

*C. F. Haebich
Mehrscher Kreis-Revisioner*

I att. Skats uz Dobeles pilsdrupām no dienvidaustrumu puses

Visi grāmatā ievietotie krāsainie attēli – zīmējumi no Marķīza Pauluči albuma
ap 1827. gadu

*Grundriß und Situations-Plan
der Ruine des Schlosses zu Doblen*

Maasstab zum Grundriß
Maasstab zum Situations-Plan

*C. F. Hartich
 Altonaer Kunst-Anstalt*

II att. Dobeles pilsdrupu plāns un situācijas plāns

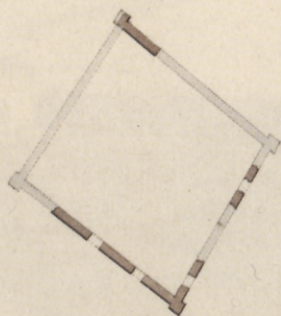

*Ansicht der Ruine des Schlosses zu Hoffzumbergen
von der Süd-Seite.*

*C. F. Radach
Münchener Kreis-Revisor*

III att. Skats uz Kalnamuižas pilsdrupām no dienvidu puses

*Grundriß und Situations-Plan.
der Ruine des Schloßes zu Hoffzumbergen.*

*C. F. Raetsch
Münchener Arch. Anstalt*

Maasstab zum Grundriß
Fuß Maß
Maasstab zum Situations-Plan
Fuß Maß

IV att. Kalnamuižas pilsdrupu plāns un situācijas plāns

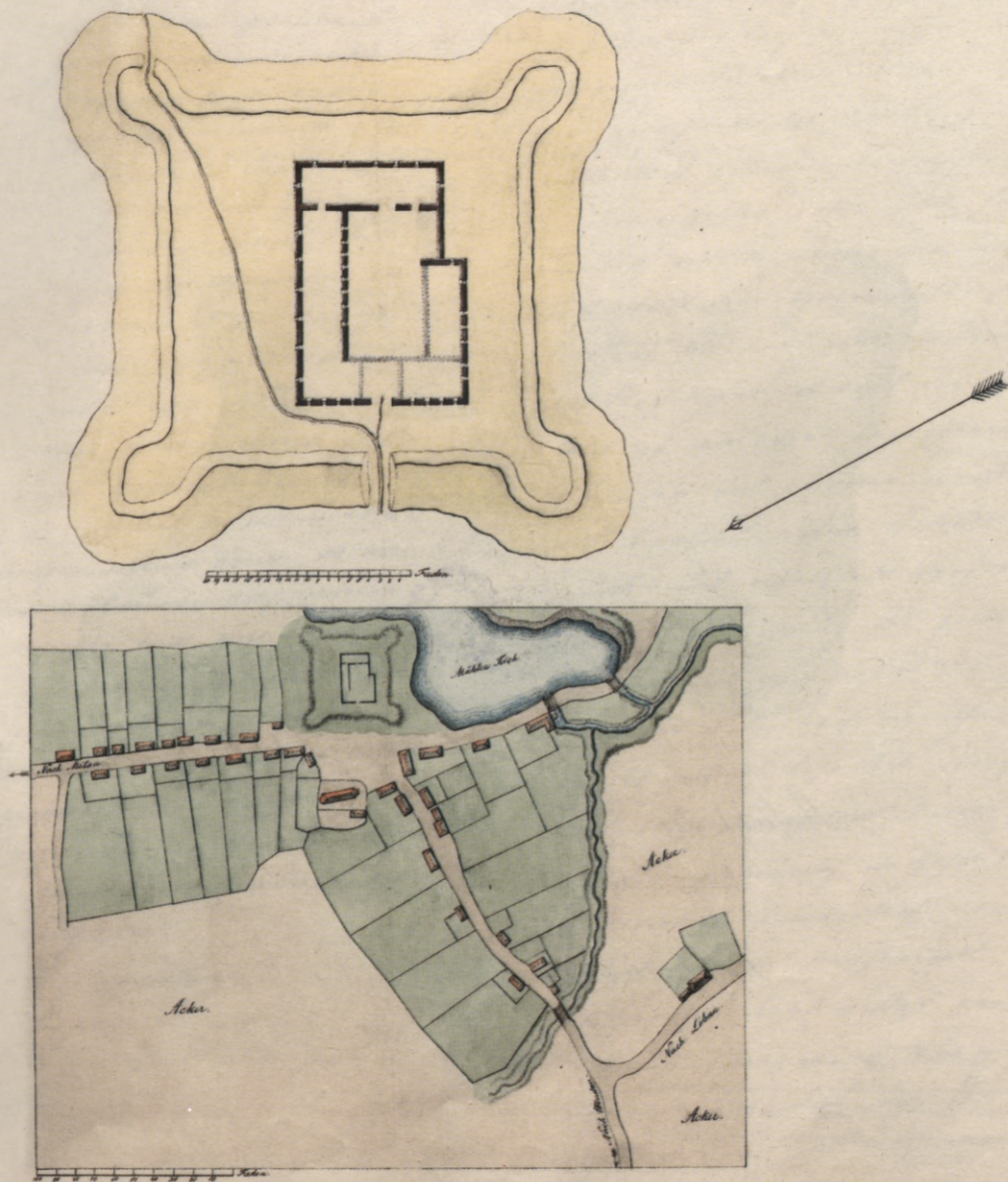

*Ansicht der Ruine des Schlosses zu Grobin
von der West Seite.*

Angefertigt vom Kreis-Revisor H. F. Cramer.

V att. Skats uz Grobiņas pilsdrupām no rietumu puses

*Grund - Riss und Situations Plan
der Ruine des Schloßes zu Grobin
vom Kreis - Reißer H. J. Cramer.*

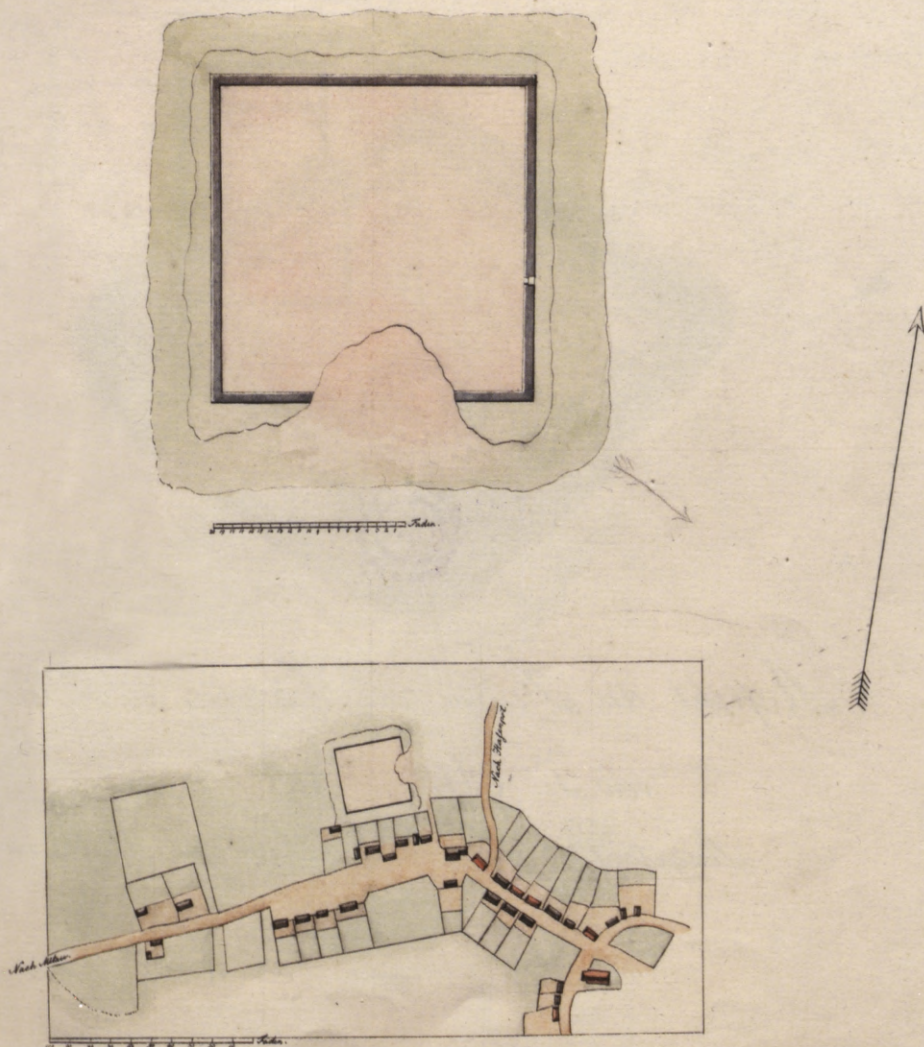
VI att. Grobiņas pilsdrupu plāns un situācijas plāns

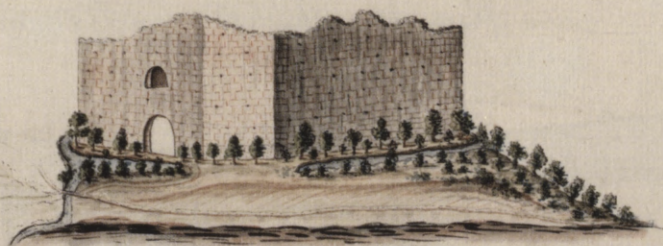
*Ansicht der Ruine des Schlosses zu Dürben
von der Ost-Seite.*

Angefertigt vom Kreis-Revisor H. F. Cramer.

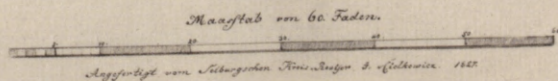
*Grund-Riss und Situations-Plan
der Ruine des Schloßes zu Dürben.
vom Kreis-Resvisor H. F. Cramer.*

VIII att. Durbes pilsdrupu plāns un situācijas plāns

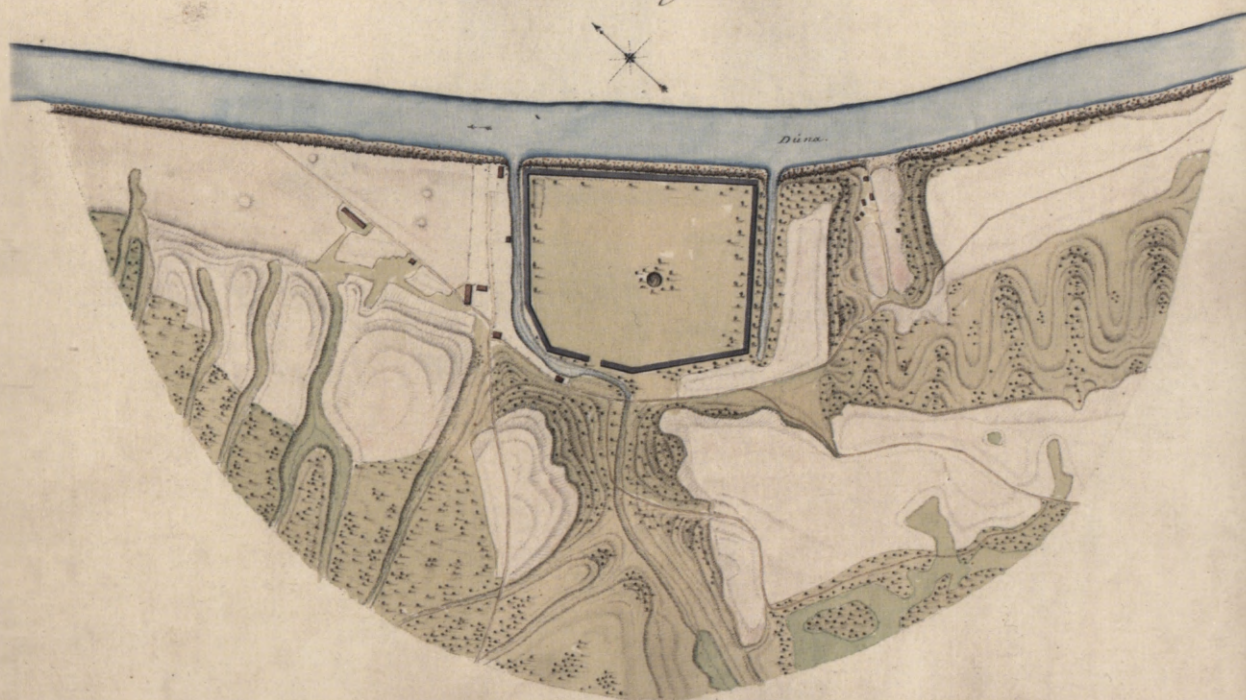

*ANSICHT der RUINE des SCHLOSSES zu ALTONA
von der SÜD SEITE.*

IX att. Skats uz Altenes pilsdrupām no dienvidu puses

*Grund. Riss und Situations. Plan
der Ruine des Schloßes zu ALTONA.*

Maßstab von 100 Faden. 110
Angefertigt von Altonischen Pflanzungen d. 1. Februar 1800. (S. 1. und 2. große Karte)

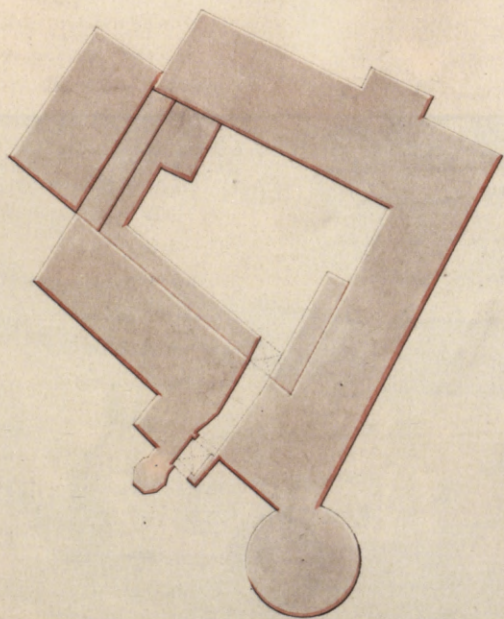
X att. Altenes pilsdrupu plāns un situācijas plāns

*Ansicht des Schlosses Neuenburg
von der Nord-West-Seite.*

XI att. Skats uz Jaunpils pili no ziemeļrietumu puses

*Grundriß und Situations-Plan
des Schlosses Neuenburg*

Maafstab zum Grundriß

Kopf *100 Faden* *Maßst.*

Maafstab zum Situations-Plan

Kopf *1000 Faden* *Maßst.*

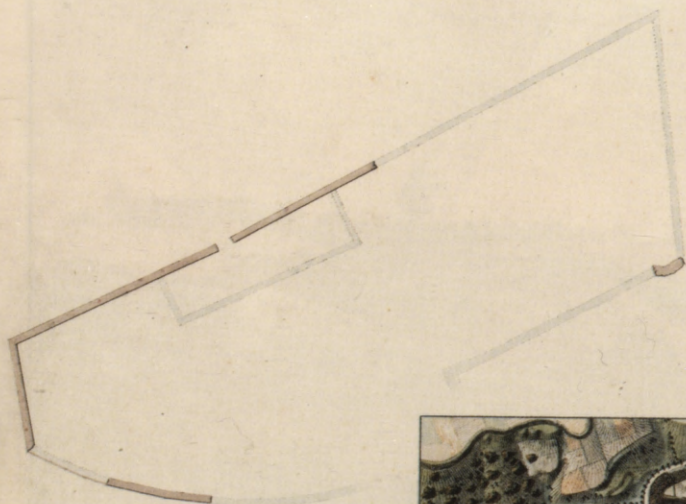
XII att. Jaunpils pils plāns un situācijas plāns

*Anficht der Ruine des Schloßes zu Candau
von der Süd-Seite*

XIII att. Skats uz Kandavas pilsdrupām no dienvidu puses

*Grundriß und Situations-Plan
der Ruine des Schloßes zu Candau*

Maßstab zum Grundriß
Maßstab zum Situations-Plan

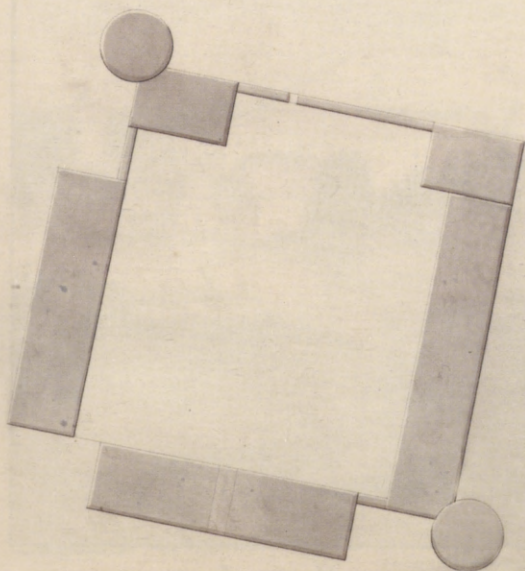
XIV att. Kandavas pilsdrupu plāns un situācijas plāns

Ansicht des Schlosses zu Allschwangen.
 von Ger. Sch. del. H. K. sculp.

XV att. Skats uz Alsungas pili no dienvidastrumu puses

*Situations Plan nebst Grundriß des Schloßes
Allschwangen.*

Haupt Stab zum Grundriß.

Haupt Stab zum Situationsplan.

XVI att. Alsungas pils plāns un situācijas plāns

kurš ieradās no Cēsīm, aizdzina pagānus un pēc 1331. g. izcīnītā miera uzcēla Sabiles pili, no kuras vairs nav ne mazāko pēdu, kamēr Kandavas pilij uz tā saucamā pilskalna vēl arvien ir aizsargsiena, kas sastāv no laukakmeņiem, ķieģeļiem, kaļķiem un javas. Par aprakstītās pils izpostīšanas laiku drošu ziņu nav."

8. Alsungas pils (Alschwangen)

Apraksts 36. lp., skats 37. lp., plāns un situācijas plāns 38. lp.; autors K. Villongs (Willong).

"Aizputes apriņķī.

2. Alsungas pili pie bezvārda upītes no laukakmeņiem četrstūra [plānojumā] cēlis ordeņmestrs Vilhelms fon Freimerzens jeb Freimersheims (Freymersen, Freymersheim) 1372. g.²¹. Piederējusi Kuldīgas komturejai.

Pēc Kurzemes pakļaušanas Polijai no 1561. g. līdz 18. gs. sākumam pils atradās grāfu fon Šverīnu (Schwerin) dzimtas īpašumā, no kuras to nopirka hercogs Ernsts Johans. Tagad pils pieder tā paša nosaukuma kroņa muižai. No šīs ievērojamās celtnes tagad palicis viens spārns un divi apaļie torņi ar labi saglabātām krusta velvēm virs un zem zemes. Pārējie trīs spārni, par kuriem liecina zemē saglabājušās sienu paliekas, laikam nopostīti zviedru karagājienā cauri Kurzemei; pēdējā hercoga Pētera uzsāktā austrumu spārna pārbūve nav turpināta. Pārējās vēl pastāvošās celtnes daļas pastāvīgi pielabo, un tās kalpo par arendatora dzīvokli.

Netālu no pils esošās baznīcas velvētajā pagrabā glabājas pirms apmēram 120 gadiem mirušā grāfa fon Šverīna mirstīgās atliekas. Viņš Varšavā pieņēma katoļu ticību un, domājams, piespiedis arī savus padotos pāriet no luterāņu uz katoļu ticību. Starp Alsungu un Grāveru (Grawern) kroņa muižu atrodas ievērojama liepa, uz kuras atvadu sprediķi saviem nedaudzajiem palikušajiem draudzes locekļiem esot turējis luterāņu mācītājs, kuru no amata padzinis minētais grāfs fon Šverīns."

Atsauces

- ¹ Inventāra Nr.: Ms. 1219.
- ² Ose I. Latvijas viduslaiku piļu pētniecība 18.–20. gadsimtā. – Rīga, 2001. – 285.–298. lpp. (Latvijas viduslaiku pils, II).
- ³ 19. gs. 20. gadu administratīvo vienību robežas Kurzemes guberņā sk.: Mieriņa A. Robežas un administratīvi teritoriālais iedalījums Latvijas teritorijā (19. gs. – 1918. g. novembris) // Latvijas zemju robežas 1000 gados. – Rīga, 1999. – 150. lpp.
- ⁴ Löwis of Menar K., v. Zur Baugeschichte der Komtureien des Deutschen Ordens in Kurland // Sb. Kurl. 1895. – Mitau, 1896. – Taf. V.
- ⁵ Graudonis J. Altene // AE. – Rīga, 1983. – 14. laid. – 40. lpp.
- ⁶ Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. – Rīga, 1980. – 7. lpp.
- ⁷ Tuulse A. Die Burgen in Estland und Lettland. – Dorpat, 1942. – S. 81, 161.
- ⁸ Talsu novads: Enciklopēdisks rakstu krājums. – Rīga, 1935–1937. – 218. lpp.
- ⁹ Erdmanis G. Kurzemes viduslaiku pils. – Rīga, 1989. – 88., 138. lpp.
- ¹⁰ Dubiņš E. Kurzeme: Ceļvedis. – Rīga, 1993. – Starp 96. un 97. lpp.
- ¹¹ Tukums. – [Tukums], 1995. – 22. lpp.
- ¹² Arndt J. G. Der Livländischen Chronik Andrer Theil von Liefland unter seinen Herren Meistern. – Halle, 1753. – S. 338–348.
- ¹³ Šādu gadskaitli un ordeņmestru minējis J. G. Arnts (sk. 12. atsauci) 340. lpp., bet tas nav dokumentāli pamatots. Pēc Vartberges Hermana hronikas ziņām, mūra pils Dobeļē celta 1335. gadā.
- ¹⁴ Kalnamuižas pils celta 16. gs., par apkārtnes vēsturi sk.: Atgāzis M. Tērvetes senvietas, to pētniecības gaitu sākums un daži senvietu hronoloģijas jautājumi // AE. – 20. laid.: Pētījumi par Kurzemi un Zemgali. – Rīga, 2000. – 19. lpp.
- ¹⁵ Vēstures avotos "hus to Grobin" pirmo reizi minēta 1253. g., sk.: Löwis of Menar K., v. Burgenlexikon für Alt-Livland. – Rīga, 1922. – S. 60.
- ¹⁶ Šādu gadskaitli un ordeņmestru minējis J. G. Arnts (sk. 12. atsauci) 340. lpp. Pils rakstītajos avotos pirmoreiz minēta tikai 1397. gadā; pēc A. Tūlses domām, tā celta 14. gs., sk.: Tuulse A. Die Burgen in Estland und Lettland. – S. 232.
- ¹⁷ Mūsdienu vēsturnieki Durbes kauju datē ar 1260. gada 13. jūliju.
- ¹⁸ Jaunākos pētījumus par Altenes pils vēsturi un arheoloģiskajos izrakumos atsegto plānojumu sk.: Graudonis J. Altene // AE. – Rīga, 1983. – 14. laid. – 40.–85. lpp.
- ¹⁹ Šādu gadskaitli un ordeņmestru minējis J. G. Arnts (sk. 12. atsauci) 344. lpp., bet tas nav dokumentāli pamatots. Pēc A. Tūlses domām, pils celta 14. gs. beigās, sk.: Tuulse A. Die Burgen in Estland und Lettland. – S. 183.
- ²⁰ Šādu gadskaitli un ordeņmestru minējis J. G. Arnts (sk. 12. atsauci) 339. lpp., bet tas nav dokumentāli pamatots. Kandava rakstītajos avotos pirmoreiz minēta 1312. gadā,

celta pirms tam, sk.: *Löwis of Menar K., v. Burgenlexikon für Alt-Livland.* – Riga, 1922. – S. 67.

- ²¹ Šādu gadskaitli un ordeņmestru minējis J. G. Arnts (sk. 12. atsauci) 338. lpp. Tomēr Alsungas pils rakstītajos avotos pirmoreiz minēta jau 1341. gadā, sk.: *Schmid B. Die Burgen des deutschen Ritterordens in Kurland // Zeitschrift für Bauwesen.* – 1921. – H. 7–9. – S. 204.

Ieva Ose

ABBILDUNGEN DER ORDENSBURGEN KURLANDS UND SEMGALLENS IM PAULUCCI'S ALBUM

Zusammenfassung

Das sogenannte Paulucci's Album ist eine der ältesten Sammlungen von Ansichten, Grundrissen und Situationsplänen der mittelalterlichen Burgen Lettlands, gefertigt um 1827. Das Album wird in der Abteilung Manuskripte und Raritäten der Akademischen Bibliothek Lettlands in Riga aufbewahrt.

Im zweiten Band des Albums wurden 20 Denkmäler aus dem ehemaligen Gouvernement Kurland, darunter auch 13 Ordensburgen, dokumentiert. Im vorliegenden Beitrag werden Abbildungen und Grundrisse von 8 Burgen oder Ruinen publiziert sowie die im Album parallel in deutscher und russischer Sprache hinzugefügten Texte mit spärlicher Information über die Baugeschichte, Geschichte, Besitzer und den Stand der erhaltenen Mauern ins Lettische übersetzt und kurz kommentiert. Man konnte feststellen, dass alle im Album angegebenen Jahre der Bauzeit der Burgen dem 1753 von J. G. Arndt publizierten Buch entnommen worden sind. Die folgenden Forschungen haben diese Jahreszahlen wesentlich präzisiert.

Verzeichnis der Abbildungen

Abb. I. Ansicht der Burgruine Dobe/Doblen von der Südostseite.

(Alle farbigen Abbildungen aus dem Album von Marquis Paulucci um 1827.)

Abb. II. Plan und Situationsplan der Burgruine Dobe/Doblen.

- Abb. III. Ansicht der Burgruine Kalnamuiža/Hofzumberge von der Südseite.
Abb. IV. Plan und Situationsplan der Burgruine Kalnamuiža/Hofzumberge.
Abb. V. Ansicht der Burgruine Grobiņa/Grobin von der Westseite.
Abb. VI. Plan und Situationsplan der Burgruine Grobiņa/Grobin.
Abb. VII. Ansicht der Burgruine Durbe/Durben von der Ostseite.
Abb. VIII. Plan und Situationsplan der Burgruine Durbe/Durben.
Abb. IX. Ansicht der Burgruine Altene/Altona von der Südseite.
Abb. X. Plan und Situationsplan der Burgruine Alten/Altona.
Abb. XI. Ansicht der Burg Jaunpils/Neuenburg von der Nordwestseite.
Abb. XII. Plan und Situationsplan der Burg Jaunpils/Neuenburg.
Abb. XIII. Ansicht der Burgruine Kandava/Kandau von der Südseite.
Abb. XIV. Plan und Situationsplan der Burgruine Kandava/Kandau.
Abb. XV. Ansicht der Burg Alsunga/Alschwangen von der Südostseite.
Abb. XVI. Plan und Situationsplan der Burg Alsunga/Alschwangen.

SIGULDAS PILS 1582. UN 1590. GADA REVĪZIJU PROTOKOLI

Siguldas pils 1582. un 1590. gada revīzijas protokolu oriģināli poļu valodā iekļauti Lietuvas metrikā. Tie glabājas Maskavā, Seno aktu arhīvā (Центральный государственный архив древних актов (ЦГАДА), Литовская метрика: Год 1582 – фонд 389, дело 574, листы 12–14; год 1590 – фонд 389, дело 577, листы 32–39). Vācot vēstures materiālus plānotajai mūru konservācijai un restaurācijai Siguldas pilī, 1962. gadā toreizējās Arhitektūras pieminēkļu aizsardzības inspekcijas Zinātniskās restaurācijas darbnīcas uzdevumā protokolu tekstus mašīnrakstā sagatavojis un no poļu valodas latviski tulkojis vēsturnieks Jānis Zemzaris. Tulkojumu literāri rediģējis filologs Aleksandrs Jansons. Teksta noraksts un tulkojums mašīnrakstā glabājas Valsts kultūras pieminēkļu aizsardzības inspekcijas arhīvā Rīgā.

Tā kā minētajos poļu revīzijas protokolos doti Siguldas pils ēku senākie apraksti, kas līdz šim pētījumos ir maz izmantoti, tie kā nozīmīgs vēstures avots publicēti šajā krājumā. Atsevišķi fragmenti no 1582. un 1590. gada dokumentiem, kuri nav saistīti ar pils ēku aprakstu, bet satur paskaidrojošas norādes vai attiecas uz pilij piederošo muižu saimniecību, 1962. gadā nebija poliski pārrakstīti. Dažus iepriekš netulkotos poļu tekstus 2002. gadā latviskojis Dr. hist. Ēriks Jēkabsons. Pārējie netulkotie teksti šajā publikācijā apzīmēti ar divpunkti kvadrātiekvās [...].

Sastādītāja

Siguldas pils revīzija 1582. gadā

(ЦГАДА, фонд 389, дело 574, листы 12–14, год 1582)

S. 12. Die sexta Maij w ZEG-WOLCIE ZAMKU Beli ich m[ilos]ci panowie Rewizorowie, ktory trzymal pan Mikołaj Kocziel.

Lezj ten zamek nad rzeką Gawyą po drugiey stronie od Kremonvi Wmieszczu do obrony niezłym. Budowanie wielkie murem y wzamku y naprzygrodku, ktore iest opisane szarzey winwentarzu przez tegosz pana Kotła pokazany wedle ktorego oddał zamek Walienty Grabia sługa nieboszczyka Jego Milosci pana Wilienskiego in anno 1575 28 octobri die. Jego Milosci panu Janowi Hliebowiczowi Casztellanowi Minskiemv do rąk tegosz pana Mikołaja Kotła na ten czas sługi iego, Ktori Inuentarz prze wielkoscze przepisan bycz niemogł; alie iest rękoma naszymi podpisany. Aczkolwiek strony poddanych i pozytkow powiada pan Kocziel, ze za oddanym niektorych poddanych i spustoszenim od nieprzyiaczelia niemało odeszło.

Jest generaliter niemało budowania i schowania przestronnego, iedno ze tesz prze staroscze i popsowanie dachowi siła się wali, pan Kocziel siła przybudował poprawił

12. lpp. Sestajā maijā SIGULDAS PILĪ bija ieradušies viņu žēlastības revidenta kungi, kurus uzņēma [trzymal] pans Mikolajs Kotls [Kocziel].

Šī pils atrodas pie Gaujas upes Krimuldai pretējā krastā, aizsardzībai piemērotā vietā. Celtnes ir lielas, no mūra, tiklab pili, kā arī priekšpili, kas ir plašāk aprakstītas inventārā, ko uzrādīja tas pats pans Kotls, saskaņā ar kuru nelaiķa, viņa žēlastības Viļņas kunga kalps Valentījs Grabia [?] 1575. gada 28. oktobrī pili atdeva viņa žēlastībai Minskas kastelānam Janam Hļebovičam, tajā laikā tā paša kunga kalpa Mikolaja Kotla rokās.

Šo inventāru tā lielā apjoma dēļ nebija iespējams pārrakstīt, bet tas ir no mums pašrocīgi parakstīts. Kaut gan par zemniekiem un ienākumiem pans Kotls paskaidroja, ka dažu zemnieku atdošanas dēļ un ienaidnieka postījumu dēļ ne mazums [ienākumu] ir pazaudēti.

Vispār [pili] ne mazums ēku un plašu noliktavu [schowania], tikai jā-saka, ka vecuma un sagrauto jumtu dēļ balsti sagraust [siła się wali]. Pans Kotls ir piebūvējis balstus [? siła],

restanurował i ochędozył. W zamku iest kosczoł na skliepie niemały i nieskazony; Oltarze wnim dwa kapłana niemasz blon wnim niemasz liudzie niepamiętayą iakie opatrzenie było doniego.

W Miasteczku drugi koscioł murowane ma scziany i kur zaskliepiony alie zadnego przykrycia nie ma wszyciek koscziol Xiądz iest wiary Mekelburskiey. Ten Xiądz ma dwu poddanych osiadłych ktorzj według obyczaiu inszych placza i czjnią powinność swe. Wszasczy zasie liudzie stego zegewalczykiego starostwa dawaią Xiądzu po pulpura tylko Jeczmienia. Ma teszten Xiądz pasznią swoię i dworek swoy miał który Moskwa spaliła. Liudzie proszą o xiedza starey wiary i dziekuią Krola Jego Milosci ze im obieciano.

S. 12-b.

Strzelba zamkowa

Działko dupelfalke zeliźnie nawiezj murowaney ku Kremonv, Item Dwie działka na wiezj od miasteczka spizane polne,
Tamze hakownic 18
Na murze działko polne proste 2
Tamze działko quater slag kolo iedne kowane polowicza, drugi bosc.
Tamze działko iest dupelfalk.
Kiiow dupelfalek 12. Kiiow zeliżnych bez łosz 3, prochu beczolki 3,

salabojis, restaurējis un izdaiļojis [ochędozył] [telpas]. Pilī ir baznīca virs velvēm [na skliepie – ar velvi?], diezgan liela un nesagrauta. Tajā ir divi altāri, kapelāna nav. Rūšu tajā nav. Ļaudis neatceras, kas dots viņa [mācītāja] iztikai [opatrzenie].

Pilsētiņā ir otra – mūra baznīca, kurai palikušas sienas un velvētais koris [kur], bet nav nekāda jumta. Šajā baznīcā ir "Meklenburgas ticības" mācītājs. Šīm mācītājam pieder divi zemnieki, kuri saskaņā ar pārējo zemnieku ieraduma tiesībām [obyczaiu] dod nodevas un pilda klaušas. Visi pārējie šī Siguldas pilsnovada ļaudis dod mācītājam pa puspūram [labības], tikai miežus.

[..]

12-b. lpp.

Pils šaujamie ieroči

Dzelzs lielgabaliņš [dupelfalke] mūra tornī uz Krimuldas pusi. Tāpat 2 bronzas lauka lielgabaliņi tornī uz pilsētiņas pusi. Turpat ir 18 arkebūzas. Uz mūra 2 vienkārši lielgabaliņi. Turpat lielgabaliņš "quater slag"; viens ritenis tam pa pusei apkalts, otrs pavisam neapkalts [bose]. Turpat vēl ir lielgabaliņš [dupelfalk]. 12 gabali dzelzs kiju [dupelfalek], 3 dzelzs "kiju" [kiiow] bez lafetēm.

czwarta więtsza, w piątęty mało.
Kul zeliaznych 70.
Olowu pręt niemały.

Dwie hakownice sie spadały
kiedy pana Kotla dobywano in anno
1577 gdy moskwa przjciagnął ktore
nassooty i częszcz krat do dział po-
siec... był roskazał.

Folwark albo dworzecz

Wnim izdebka iedna i sien ko-
mora i izba czo przjbudowano za
pana Kotła. Są obory. Bydła wed-
worczu.

Krow doinych – 8. Krow innych –
2. Do roku masła beczka – 1.
Czeliąt tak rocznych – 3. Owiecz –
8. Koz – 5. Swini sprosięty – 30.

S. 13.

Gęs – 1. Kaczek – 3.

Roliej do tego folwarku tyle sie
moze posiacz łasztow zjta 4, Jecz-
mienia łaszt – 1, Owsa łaszt za nap-
rawą roliey.

Stawu zadnego niemasz. Jeziorek
dwie małych i mało pozjteicznych.
Młynik ieden wedwie kolia alie tylko
nazamkową potrzebę mielą. Lasu nie-
masz niez nie tylko nabudowanie alie
i na opal, az iездzą do Daninowskich
liasow albo do Rodempessu.

Sad przed zamkie mniezly. Og-
rodow zamkowych dwa.

Pulvera ir 3 mučeles [beczolki],
4. [muca] ir lielāka, 5. [mucā] ir maz
iekšā. Dzelzs ložu ir 70. Svina ir pa-
prāvs stienis.

2 arkebūzas sabojātas 1577. ga-
dā, kad pana Kotlas [aizstāvētajai
pili] atnāca un uzbruka maskaviešu
[karaspēks] ...

Pils muiža jeb folvarks

Tajā ir viena neliela māja ar
priekšnamu, kambaris un istaba, kas
piebūvēti jau pana Kotlas laikā. Ir [arī]
laidari. Muižā ir šādi lopi: slaucamo
govju – 8. Pārējo govju – 2. [No tām]
gada laikā iegūst 1 mucu sviesta. Ap
vienu gadu vecu teļu ir 3. Aitu – 8.
Kazu – 5. Cūku ar sivēniem – 30.

13. lpp.

Zoss – 1. Pīles – 3.

Tīrumu šai pilsmuižā ir tik
daudz, ka var iesēt 4 lastus rudzu, 1
lastu miežu, 1 lastu auzu.

Dīķu nav neviena; ir divi nelieli
un maz ienesīgi ezeriņi. Vienas dzir-
navas ar diviem dzirnu ratiem, bet
maļ vienīgi pils vajadzībām. Mežu
nav nemaz ne vien būvkokiem, bet
pat arī kurināšanai. Brauc uz Daņi-
nova¹ mežiem vai uz Ropažiem.

Dārzs pie pils nav slikts. Pils
sakņu dārzu ir divi.

Trzy Pagasti w thim starostwie.

Pagast Jurgim ma Liudzy osiadłych skonmi 12. Pieszých 10. Spustoszałých 12. Dawaiā do zamku gdzie dobry vrodzaj powinni dawasz po czwarte częsczj tego czo się vrodzj, tak zyta iako owsa iaiko ięczmienia.

Zyta – 2 pury, Jęczmienia – 2 pury, Owsa – 2 pury. A gdzie ziemia niewrodzaina dawaiā mnief iedem $\frac{1}{2}$ pura, Drudzj $\frac{1}{3}$ pura. Griki gdy owsa niemaia 1 pur kazdy daie. Siana kazdy daie 1 woz. Drew ziednego haka 1 sązen spulhaka $\frac{1}{2}$ sązenia.

Item wszystko wydawszj na wrzędnika znowu dawaiā zhaka iednego Jęczmienia – 1 pur,

S. 13-b.

spulhaka $\frac{1}{2}$.

Item spagastu zaiāczce – 3.

Item chmieliu zhaku 1 pud, spulhaka $\frac{1}{2}$ puda.

Item Lnu takze daiā zhaku 1 pud, spulhaku $\frac{1}{2}$ puda.

Item desk zhaku – 30, spulhaku – 15.

Item daiā po kuru – 1 in autumnno.

Item kiedy maiā daiā drugi raz.

Item Jaiecz – 10. Item zhaku barana – 1. spulhaku baranka – 1.

Item Dawaiā wieprzow trzech spagastu tego, Item Dawaiā wołu – 1.

A krowy – 4.

Šajā pilsnovadā [stārastijā] ir 3 pagasti.

Jurgim pagastā ir pastāvīgi dzīvojošu zemnieku [sētu?] ar zirgiem – 12. Kājnieku – 10. Postažā [spustoszałých] 12. Pilij viņiem, labas ražas gadījumā, jādod ceturtā daļa no visa, kas paaug, tiklab rudzu, kā auzu, kā miežu.

Rudzu – 2 pūri, miežu – 2 pūri, auzu – 2 pūri. Bet, kur zeme nav auglīga, dod mazāk – viens $\frac{1}{2}$ pūra; cits – $\frac{1}{3}$ pūra. Ja auzas nepaaug, dod griķus katrs pa 1 pūram. Sienu katrs dod 1 vezumu. Malkas no viena arkla dod 1 asi, no pusarkla $\frac{1}{2}$ asi.

Šo visu nodevuši, dod vēl [pils] ierēdnim no ikviena arkla: miežu – 1 pūru,

13-b. lpp.

no pusarkla – $\frac{1}{2}$. Tāpat no pagasta 3 zaķus.

Apīņu no arkla – 1 podu, no pusarkla $\frac{1}{2}$ poda.

Linus tāpat dod no arkla 1 podu, no pusarkla $\frac{1}{2}$ poda. Dēļus no arkla – 50, no pusarkla – 15. Dod pa vienai vistai, rudeni. Ja vēl ir [vistas], tad dod vēl otru, citā reizē. Olas [dod] – 10 [gabalus]. No ikviena arkla – 1 aunu, no pusarkla – 1 jēru [burtiski "auniņu" – baranka]. No šī pagasta dod trīs veprus. Dod 1 vērsi, bet 4 govīs.

Item chlopi płaczą zhaku marc $\frac{1}{2}$ [?] co czjni g[roszei] polskich 15.

Item Robią do tego dnia dni – 5

Summa hakow wtey wsi wedlie pierwszego inuentalrza iest 21 $\frac{1}{2}$.

Wtory Pagast Rudko

Wtey wsi ogiadlych chlopow – 5

Pustych spalionych – 15

Pieszzych zubozalych – 6

Powinnosc ich takaz iako iwyszej napisanych.

Trzeczy Pagast Skromba

Wtem iest chlopow osiadlych – 6

pieszych liudzi est vbogich – 24

pustych hakow iest – 11.

S. 14.

[..]

Zemnieki maksā, no arkla pa $\frac{1}{2}$ (?) markai, kas pielīdzināmi 15 poļu grašiem. Kļaušu darbos iet līdz šim brīdim 5 dienas [nedēļā]. Pavisam kopā arklu šajā ciemā, saskaņā ar pirmo inventāru, ir 21 $\frac{1}{2}$.

Otrs pagasts Rudko

Šajā ciemā ir 5 pastāvīgi dzīvojoši zemnieki. Tukšu nodedzinātu [ciemu] – 15. Bez zirga palikušu, nabadzīgu – 6. Šo [zemnieku] pienākumi ir tādi paši kā augstāk aprakstītiem.

Trešais pagasts Skromba

Tajā ir 6 pastāvīgi dzīvojoši zemnieki. Bez zirgiem nabadzīgu ļaužu ir 24. Tukšu arklu ir 11.

14. lpp.

No tiem nodoti Skļarovam – 3 arkli, 35 zemnieki. Bet visas apstrādātās zemes [burtiski – tīrumu] šajā pagastā ir 34 $\frac{1}{2}$, jo pašlaik divi pagasti salaisti vienā un tāpēc šajā inventārā bija ierakstīti četri [pagasti].

Pie šīs pils atrodasniecīga [blāhe] pilsētiņa ar pāri par desmit koka mājelēm [chatup]. Šo pilsētiņu 1577. gadā jau otro reizi nodedzināja maskavieši.

Namnieku pienākums ir sardzes dienests pilī, kad tas ir vajadzīgs, un no saviem krogiem maksāt zināmu

nodevu; bet, tā kā viņi no jauna sākuši apmesties uz dzīvi, tad vēl šīs nodevas nav noteiktas. Lielgaballieku ir divi, kuriem pieder pilsētiņā mājas, un viņu pienākums ir kalpot pili. Ir arī bārddzinis, kura valdījumā atrodas divi arkli zemes ar tiesībām, par kurām būs runa tālāk.

Jūdzes attālumā no pils ir muižiņa, kuru sauc par *Kimel*, pie tās atrodas divi būdnieki [*zagrodniki*].² Šajā muižiņā ir nesliktas ēkas, kuras uzcēla pans Kotls.

Izsēj līdz 20 pūru rudzu, vairākus pūrus miežu, tikpat daudz auzu. Šo muižiņu Viņa karaļa žēlastība atdeva namniekam Skļarovam par kalpošanu pili, bet, ievērojot pils vajadzības, pans Kotls [šo muižiņu] aizturēja un līdz turpmākam nodeva viņa rīcībā augstāk minētos zemniekus.

Pans Kotls uzcēla arī divus krogus pie Cēsu lielceļa, kas gan līdz šim laikam kara darbības dēļ nekādas ienākumus nav devuši.

Bez visa tā [jāatzīmē], ka no šī pilsnovada pana Fabiana Duņina valdījumā atrodas viena muiža ar kādiem pusotra simts arkliem. Viņam ir 70 aplaužotu zemnieku [sētu], vai pat vairāk un citas vēl stāv postažā. Šī muiža atrodas no pils 2 jūdžu attālumā, bet tās zemes pienāk gan drīz līdz pašai pilij. Tai ir diezgan

Jako o tem pan Kocziel zprawę dał który to trzymał dwie lieczie tem sposobem, iz vrzędnik pana Duninow gdy był Magnus w Kiesj iechał do niego i przsiągł mu i potem za mandaty Krola Jego Milosci pusił panu Duninowi.

Jest tesz folwarczek który zową mu als Normus muyza, ktora trzyma Matys Vhroder zrygi zaprawem ktore ma. Isz Krol Zygmunt Awgust dał mu ten dwor Normus, tak iako mu go był dał pierwy Gottard Magister Liuniaie prawem wiecznem i.. [?] i potomkow vtrivsqe sexsus zato w legaciach w sprawach infflianczkich czesto iezdzył. Data tego listu Data Wilnie 23 aprili 1562 Skancellarij Lietwskiej wielkiej.

labs ezers un ne mazums mežu, kuros dzīvo zvēri.

Sējuma platība ir četri līdz pieci lasti ziemas rudzu, ap lastu miežu, ap divi lasti auzu.

Šos paskaidrojumus deva pans Kotls, kurš turējis šo muižu divas vasaras, tāda iemesla dēļ, ka pana Duņina pārvaldnieks [ierēdnis – *vrzędnik*], kad Cēsīs uzturējās Magnuss, braucis pie viņa un nodevis zvērestu un pēc tam [kad ieradušies maskavieši, aizbēdzis [?]]. Pēc tam muižu valdīja Kotls, bet vēlāk] saskaņā ar Viņa Karaliskās Žēlastības mandātu, viņš nodeva to atpakaļ panam Duņinam.

Ir vēl muižiņa, ko sauc Mūra jeb Nurmuiža [*mu als Normus muyza*], kura atrodas rīdzinieka Matīsa Urādera [*Vhroder*] valdījumā uz šādu tiesību pamata – karalis Sigismunds Augusts šo Nurmuižu piešķīra viņam tāpēc, ka to viņam bija atdevis jau iepriekš Livonijas mestrs Gothards uz mūžīgiem laikiem līdz ar mantošanas tiesībām abu dzimumu mantiniekiem par to, ka viņš bieži braucis kā sūtnis Livonijas lietās. Šo dokumentu izdevusi Lietuvas galvenā kanceleja Viļņā, 23. aprīlī, 1562. gadā.

Siguldas pils revīzija 1590. gadā

(ЦГАДА, фонд 389, дело 577, листы 32–39, год 1590)

S. 32. 4. Zamek Zigvolt Starostwo pana Mikolaia Kotla dozywotne bez liczby

Zamek nad rzeką Gawią przeciw dwom, zamkom Treidenskiemu y Cremonskiemu. Stłę stronę Gawi od Kiesi wszystek w murze na cztery granie Do korego od nowego mlyna spolia na południe przed przygrodkiem wieza murowana zdawna spustoszała bez wierzchu. Zobu strony they wieze mur wysoki doprzekopu albol kraiw gor nad rzeką Gawią. Polewey ręce druga pierzeia idzie murowana sciana we dwoie miedzy ktorym niegdy stainie bywały wzdłusz na krokow 92 dopolowice murow tych wierzchow niemasz. A od drugiey polowice slomą pokryto pod ktorym pokryciem gumno zryą do mlocenia y suszenia zboza. Idąe daliey ku zamkowi most nawysokim podrębie drzewianym nowo naprawiony przez przekop dosic głębokı. Przed ktorym mostem polewey ręce w koncu mostu ku Gawi Baszta murowana dla strzelby poboczney na cztery węgly; piątr wnief popsowanych trzy.

32. lpp. 4. Siguldas pils

Pana Mikolaja Kotla pilsnovads [izlēņots] līdz viņa mūža beigām bez pienākuma dot norēķinus. Pils atrodas pie Gaujas upes iepretim divām pilīm – Turaidas un Krimuldas, tajā pašā Gaujas krastā kā Cēsis. Visa tā ir apjosta ar četrstūrainu mūri, kuram, [nākot] no jaunām dzirnavām no lauka [puses] dienvidos, priekšpils priekšā [pieslienās] mūra tornis, kas ir jau sen sabrucis, bez augšējās daļas. Uz abām pusēm no šī torņa [iet] augsts mūris līdz pils grāvim [przekopu] vai arī līdz kalnu nogāzēm Gaujas upes krastā. Pa kreisi otrajā spārnā [druga pierzeia] iet divējas mūra sienas [we dwoie], starp kurām kādreiz bijuši stalli 92 soļu garumā. Pusei no šiem mūriem [tagad] nav vairs augšējās daļas, bet otra puse apjunta ar salmiem. Zem šī jumta atrodas piedarbs ar riju labības kulšanai un žāvēšanai. Ejot tālāk pils virzienā, nonākam pie tilta uz augsta [gu]koku balsta [podrēbi], kas nesen savests kārtībā [un kas iet] pāri diezgan dziļajam pils grāvim. Šī tilta priekšā pa kreisi tilta galā uz Gaujas

Wchodząc do przygrodku przez most wzwod na dwu lancuchach wrota pierwsze dwoiste w bramie gozdziami zelaznymi wielkimi nabiane zfortą mocną y z zamkami wnętrznymi. V tych wrot wartownia miedzy mury murowana po prawey ręce drzwi w niey na zawiasach. A po lewey ręce wschod drzewiany do blankow. A w prawo za wartownią niewchodząc do przygrodku sciana do strzelby murowana wniew okien hakowniczych 21. A nawierzchu wiezye dwie nie daleko siebie do strzelby y wkoncu they sciany na wierzchu ku Dziecincowi Tarasy drzewiane.

Drugie wrota dwoiste w bramie do przygrodku sfortą gozdziami zelaznymi nabiane zamki dwa wnętrzne wiazd tą broną sklepisty Wszedzy wprzygrodek po prawey ręce przy ziemi sien murowana drzwi doniey na zawiasach. Izdepka spolapem po prawey ręce Okien wniew 2 blon szklanych calych 2, lawy wkolo, Sthol nowy, drzwi nazawiasach. Daliey ku dziedineowi minąwszy kosciol po prawey ręce baszta drzewiana napsowana od ktorey wszytka quatera na they pierzei budowanie stare upadlo sktorych dzis tylko sciany do obrony

pusi atrodas mūra aizsargtornis [baszta], šaušanai uz četrām pusēm [na cztery węgly]. Tajā ir trīs bojāti stāvi.

Ejot pa [šo] tiltu uz [iekšējo] priekšpili, nāk tilta uzvelkamā daļa [wzwod] divās ķēdēs, tad nāk mūra vārtu ailā pirmie divkārsie vārti, piedzīti ar lielām dzelzs naglām, ar stipriem [mocnā] maziem vārtiem [zfortā] tajos un "iekšējām" atslēgām. Pie šiem vārtiem labajā pusē atrodas sardzes telpa [wartowniā], ierīkota mūrī; tās durvis ir ar virām. Bet pa kreisi atrodas koka kāpnes uz dēļu galeriju [do blankow]. Bet pa labi aiz sardzes telpas, neieejot priekšpili, atrodas mūra siena šaušanai, kurā ierīkots 21 logs šaušanai ar arkebūzām. Bet augšā divi torņi šaušanai, netālu viens no otra, un šīs sienas galā, augšā uz pils atrodas koka nocietinājumi [tarasy].

Otri divkārsie vārti vārtu ailā, [kas ved uz iekšējo] priekšpili, ir ar maziem vārtiņiem, piedzīti ar dzelzs naglām. Divas iekšējās atslēgas. Iebrauktuve pa šiem vārtiem velvēta. Ieejot priekšpili, pa labi pirmajā stāvā³ atrodas mūra priekštelpa; durvis uz to ir ar virām. Pa labi istabiņa ar koka griestiem. Tajā ir 2 logi, 2 veselas stikla rūtis; visapkārt soli, jauns galds, durvis ar virām. Tālāk uz pils pusi, paejot

S. 32-b.

W trzeczey pierzei przy scienie zamkowej przeciw bramie Stainia murowana na 30 koni. Nad nią sieni dwie naprawne sktorych okienka do strzelby 2. Izba biała wkoncu spiecem naprawnym drzwi nazawiasach. Znowu przy ziemi druga Stainia murowana na koni 13 y druga thakze przy niey murowana na koni 40. Wkoncu Stainiey laznia drzewiana naprawna y sien zczarną izbą. Wkoncu they pierzey baszta na cztery węgly murowana w niey piątr 3.

W czwartey pierzei do polowice sciana murowana cala wprzygrodku Baszta na cztery węgly murowana naprawna wniewy piątr 4. Izba biała sprzysionkiem. A przy drugiey polowicy ku Bramie mieszkanie gorne y nadolne wszystko wmurze tylko mury stoia cale apobicia y piątr znowu potrzebnie. Po lewey ręce brony wszedszy w przygrodek wschod nowy drzewiany na wtore piątro przed którym u dolu wpomienionych murzech Skliep iednak caly. Nadnim Sala sklepista

garām baznīcai, pa labo roku atrodas bojāts koka tornis [*baszta*], bet aiz tā tālāk viss ēku kvartāls šajā spārna pilnīgi sagruvis, no tā pašlaik atlikusi tikai siena aizsardzībai.

32-b. lpp.

Trešajā spārnā pie pils sienas pretim vārtu ailai atrodas mūra stallis 50 zirgiem. Virs tā ir divas telpas [*sieni*] lietošanas kārtībā [*naprawne*], no kurām [*iziet*] 2 lodziņi šaušanai, un galā dzīvojamā istaba [*izba biala*] ar labu [*naprawnym*] krāsni; durvis ar virām. Atgriežoties apakšstāvā, ir vēl viens mūra stallis 13 zirgiem un otrs tam blakus, tāpat no mūra, 40 zirgiem. Stallu galā [atrodas] koka pirts lietošanas kārtībā un priekštelpa [*sien*] ar "dūmu krāsni". Šī spārna galā atrodas četrstūrainis mūra aizsargtornis [*baszta*], kurā ir trīs stāvi.

Ceturtajā spārnā priekšpilī siena ir līdz pusei no mūra, vesela. [Tur atrodas] nebojāts četrstūrainis mūra nocietinājumu tornis [*baszta*] ar četriem stāviem. Dzīvojamā istaba [*izba biala*] ar priekšnamu [*s przysionkiem*]. Bet otrā pusē, vārtu virzienā [*ku bramie*], atrodas dzīvokļi augšstāvā [*gorne*] un apakšstāvā [*nadolne*], visi no mūra [*w murze*], bet pašlaik stāv tikai [*kaili*] mūri, un nepieciešams tos apjūmt un stāvus savest kārtībā.

wielka skominem wktorey okien dwie skratami drzwi naprawne na zawiasach. Pod tą Salą piwnica sklepista dluga drzwi doniey poposowanych znadworza dwoie. Druga piwnica sklepista wkoncu nad ktoremi piwnicami sklepow trzy podle siebie iednakich wnich okien po 2 skratami, drzwi na zawiasach, kominy. Nad którymi trzeciego piątra y dachu iusz od dawnego czasu niemasz y czwarty sklep iusz się rozwalil potrzeba prętkiey naprawy. Wczwartey pierzey ku bramie piwnica sklepista. Nad nią spizarnia dosypania wnie zboza znowym polapem y balkami. Drzwi nowe na zawiasach zskoblem y wrzeciǎdzem mocnyia.

Znowu od bramy zamkowej pomienioney po lewey ręce przy ziemi szpichlerz wktorym balki y polap nowy, drzwi na zawiasach nowe zamczyste. Drugie piętro przygrodkowe wschod podle szpichlerza nowy drzewiany tarciami obity y przykryty. Przed wschodem studnia na 30 sazni głęboka do niey lancuch y wiader 2

Pa kreisu roku no vārtu ailas [*brony*], ieejot priekšpilī, iet jaunas koka kāpnes uz otru stāvu, kuru priekšā apakšstāvā jau pieminētajos mūros atrodas velvēta telpa [*skliep*], kas tomēr ir vesela. Virs tās atrodas liela velvēta zāle ar kamīnu, kurā ir divi logi ar režģiem, durvis ar virām labā kārtībā [*naprawne*]. Zem šīs zāles [atrodas] garš, velvēts pagrabs, uz kuru no pagalma puses ved divas bojātas durvis. Otrs velvēts pagrabs atrodas galā. Virs šiem pagrabiem atrodas trīs vienādas velvētas telpas [velves] viena otrai blakus. Katrā no tām pa diviem logiem ar režģiem, durvis ar virām, kamīni. Virs tām trešā stāva un jumta jau nav no seniem laikiem [*od dawnego czasu*] un ceturtā velvētā telpa [*sklep*] ir jau sagrūvusi un tai nepieciešama ātra izlabošana. Ceturtajā spārnā vārtu ailas virzienā atrodas velvēts pagrabs. Virs tā ir ēdamistaba, [ko lieto] labības sabēršanai, ar jauniem [koka] griestiem un grīdu [*balkami*]. Durvis jaunas ar virām, ar skavu un stipru aizšaujamo [*z skoblem y wrzeciǎdzem mocnyia*].

Atgriežoties no jauna pie pieminētās vārtu ailas, tās kreisajā pusē apakšstāvā ir noliktava ar jaunu grīdu un griestiem, jaunas aizslēdzamas [*zamczyste*] durvis ar virām. Otrs stāvs priekšpils pusē

S. 33.

zelasem okowanych, tarcicami opierzona y dachowką przykryta. Thym wschodem idąc do sredniego piętra ganek znadworza drzewiany nowy zwierzchu y wkoło tarcicami obiany, lawa iedna nowa przy iedney stronie.

Zganku wschodek drzewiany nowy do sieni murowaney wktorey kominy 2 nowe balki spolapem nowe Zedle nowe 2 Okno wielkie skratą. Wthey sieni izba drzewiana nowo urobiana wktorey polap wierzchni pawiment y sciany zewsząd tarcicami y lisztwami pięknie futrowane, piec nowy polewany kominek kwadratowy, okien wielkich 2 skratami, drzwi na zawiasach zskoblem y wrzeciędzem. Wtylie they izby przysionek do potrzebney komory. Stych sieni wielkich wschod nowy tarcicami pierzony na trzecie piętro, drzwi zamczyste. Stheize sieni wlewo izba murowana wktorey pobieliwanie nowe, piec zielony nowy, balki y polap nowy komin kwadratowy. Zedel dlugi nowy, drzwi y podwoie

[przygrodkowe] blakus noliktavai jaunās koka kāpnes, apšūtas un apjuntas ar zāgētiem dēļiem. Kāpņu priekšā 30 asu dziļa aka, pie tās ķēde un 2

33. lpp.

dzelzīm apkalti spaiņi; [aka] apšūta ar zāgētiem dēļiem un apjunta ar kārņiem. Ejot pa šīm kāpnēm līdz vidējam stāvām, [izejam uz] jaunu koka galeriju no pagalma puses [z nadworza], kas no augšas un no sāniem visapkārt [wkolo] apsista ar zāgētiem dēļiem.

No [šīs galerijas] jaunas koka kāpnītes ved uz mūra priekštelpu [sien], kurā ir 2 jauni kamīni, jauna grīda un griesti, 2 jauni krēsli [zedle], liels logs ar režģi. Šajā priekštelpā [atrodas] no jauna izbūvēta koka istaba, kurā griesti, augšējā [pawiment] un sienas viscaur skaisti apšūtas [futrowane] ar zāgētiem dēļiem un plāniem dēļiem.⁴ [Tajā ir] jauna glazēta [podīņu] krāsns, četrstūrainis kamīniņš, 2 lieli logi ar režģiem, durvis ar virām, skavu un aizbīdņi. Aiz šīs istabas [wtylie] – priekšnamiņš uz "vajadzību" kambari. No šīs lielās priekštelpas iet jaunas ar dēļiem apšūtas kāpnes uz trešo stāvu, durvis aizslēdzamas. No šīs priekštelpas pa kreisi atrodas mūra istaba ar jaunu balsinājumu, jaunu zaļu krāsni, jau-

nowe na zawiasach sklamką, szafa wmurze. Stthey izby drzwi drugie nazawiasach na ganek zwrzeczadzem nad bramą ganek drzewiany nowy deskami wkolo pierzony a tarcicami kryty. Zganku wschodek do komory sklepiстей wktorey komin drzwi nowe na zawiasach pobielanie nowe. S thegosz ganku izdepka nowo pobielana piec polewany nowy, drzwi dwoie nowych nazawiasach sklamkami wrzeczadzami, lawy wkolo nowe Okno skratą. S niey kownata nowa skominen polap y balki drzewiane zlisztwą wkolo. Sienka drzwi znief nowe na zawiasach sklamką y wrzeczadzem. S they kownaty kownata nowa spiecem nowym polewanym. Szafa przy drzwiach lawy nowe wkolo okien wdief. Snief kownata znowu skominem okno skratą polap y balki nowe. S they kownaty przysionek maly zewschodkiem nowym. Do kaplice drzwi troie nowych na zawiasach sklamkami. Komorka wstronie potrzebna. S komory ostatnie drzwi sowite (?) do kosciola, Kosciol sklepiсты caly wnim oltarzow trzy lawy dobre Okien wiekkich skratami 4. Pod thym kosciolem brama do Dziecinca sprzygodku.

nu grīdu un griestiem, kvadrātveida kamīnu, jauns garš sols [zedel], jaunas durvis un slenģi [podwoie], mūrī ir skapis. No šīs istabas otras durvis ar virām un aizbīdņi ved uz galeriju virs vārtu telpas [bramā], galerija ir jauna, no koka, ar dēļiem visapkārt apšūta un ar zāģētiem dēļiem apjumta. No galerijas iet kāpnēs uz velvētu kambari, kurā atrodas kamīns, jaunas durvis ar virām, [tajā ir] jauns balsinājums. No šīs pašas galerijas var nokļūt no jauna izbalsinātā istabiņā, kurā ir jauna glazēta krāsns, divas jaunas durvis ar virām, ar rokturiem un aizbīdņiem, jaunas lāvas visapkārt, logs ar režģi. No tās [nonākam] jaunā dzīvojamā istabā ar kamīnu, ar koka grīdu un griestiem, ar dēlišu paneli visapkārt. Priekštelpa [sienka], jaunas durvis no tās ar virām, rokturi un aizbīdņi. No [minētās] dzīvojamās istabas jauna dzīvojama telpa [kownata] ar glazētu krāsni, kurā ir skapis ar durvīm, lāvas visapkārt, divi logi. No tās atkal dzīvojamā telpa ar kamīnu, logs ar režģi, jauna koka grīda un griesti. Aiz šīs dzīvojamās telpas neliels priekšnams ar jaunām kāpnītēm. Uz kapelu [kaplica] ved 3 jaunas durvis ar virām un rokturiem. Iesāņus "vaja dzību" kambaris. No kambara [skaitot] pēdējās krāšņās [sowite]

S. 33-b. Dzieciniec

Brama wdziecincu sklepista wrota się we dwoie otwieraią y forta wnic wszystkie refami zelaznymi y gozdziami wielkimi obite klamry dwie wielkie na zawiasach wielkich Zamki dwa stare. W bramie po prawey ręce sklep przy ziemi podle niego drzwi do piwnice. Wszedszy w dzieciniec po prawey ręce dway (?) wschod kamienny na wtore piętro, drzwi dwoiste u dolu skratą drzewianą. Podle thego wschodu przy ziemi izdepka murowana spiecem drzwi nowe na zawiasach sklanką y wrzeciędzem, podle drzwi do piwnic sklepistych ktorych iesth 3.

Zatym przysionek do kuchniey, Kuchnia murowana wielka sklepista drzwi doniey wielkie na zawiasach. S thego przysionka wrota wmurze natyl gdzie miedzy gmachy y scianą zamkową plac niemaly y thą scianą Magnistowie zamku po drabinach ubiezec się kusile spomocą niktorych naszych wnocu. Sciana tha niemal wszystka wywalila się y drzewianymi tara-

durvis ved uz baznīcu. Baznīca ir velvēta un nav cietusi. Tajā ir 2 altāri, labi soli. Lielo logu ar režģiem ir četri. Zem šīs baznīcas ir vārtu telpa, kas ved no priekšpils uz pili.

33-b. lpp. Pils

Vārtu aila uz pili ir velvēta. Vārti ir divviru, un tajos ir mazie vārtiņi. Visi [apkalti] ar dzelzs sloksnēm [refami] un apsisti [obite] lielām naglām. Divi lieli "klamburi" [? klamry] ar lielām virām, divas vecas atslēgas. Vārtu aila pa labo roku apakšstāvā [przy ziemi] ir velvēta telpa, tai blakus durvis uz pagrabu. Ieejot pilī, pa labo roku atrodas akmens kāpnes uz otro stāvu, apakšā divkārsas durvis ar koka režģi. Blakus šīm kāpnēm apakšstāvā atrodas mūra istabiņa ar krāsni; jaunas durvis ar rokturi un aizbīdņi. Blakus atrodas durvis uz pagrabiem, kuru ir 3.

Pēc tam priekšnams [przysionek] uz virtuvi. Virtuve ir liela, velvēta mūra [telpa], uz to ved lielas durvis ar virām. No šī priekšnama mūrī ir vārti uz aizmuguri [na tyl], kur starp ēkām un pils sienu atrodas prāvs laukums. Pāri šai sienai pa virvju kāpnēm nakts laikā ar dažu mūsējo palīdzību bija varējuši izbēgt "magnusieši" [? Magnistowie]. Šī siena gandrīz visa ir izbrukusi un

sami zaprawiona potrzebnie poprawy nim się do konca sciana wywroci. Znowy sthego przysionka wprawo komorka skominen wniewy okno skratą. Podle izba czar na spieciem sklep przy thym prosty. Browar sklepisty, drzwi wszędy nazawiasach. Zas nazad ku bramie spizarnie sklepista drzwi nazawiasach. Podle komorka wmurze Okno iedno skratą, drzwi na zawiasach.

Drugie piętro wszedzsy pomienionym wschodem kamiennym na gurę po prawey ręce drzwi na zawiasach zskoblem y wrzeciędzem z ganku do sieni, okno skratą y bloną nową, pobielanie nowe, lawa wielka iedna. Po lewey ręce sthey sieni swietlica sklepista wszytka wewnątrz ochędoznie (?) wymalowana naprawna okno wniewy wielkie skratą zelazną blony nowe zherby K[ola] J[ego] M[ilosci] piec ochędozny polewany. Przeciwko s theize sieni komora sklepista skominem sciana deskami obiana okno skratą blona nowa pobielanie nowe. S niefy komorka potrzebna drzwi nazawiasach fladrowane. A trzecie drzwi nowe tesz zzawiasy Stol wniewy y lawy nowe. Wschodek nowy y drugie drzwi nowe do sklepu

pielabota ar koka gułbūves nociecinājumiem [tarasami]. Ir nepieciešama izlabošana, iekams šī siena nav pavisam sabrukusi. Atgriežoties no jauna pie minētā priekšnama, pa labi no tā ir kambarītis ar kamīnu, tajā ir logs ar režģi. Blakus "dūmu" istaba ar krāsni; pie tās vienkārša velvēta telpa. Velvēts brūzis, durvis visur ar virām. Bet atpakaļ uz vārtu ailas pusi atrodas velvēts pieliekamais kambaris, tā durvis ar virām. Blakus tam mūrī ir kambarītis, viens logs ar režģi, durvis ar virām.

Uzkāpjot pa pieminētām akmens kāpnēm otrajā stāvā, augšā pa labo roku ir durvis ar virām, ar skavu un aizbīdņi no galerijas [z ganku] uz priekštelpu, [kurā] ir logs ar režģi un jaunu rūti, jauns izbalsinājums [pobielanie nowe], viens liels sols. Pa kreiso roku no šīs priekštelpas atrodas velvēta viesu istaba [swietlica], kas no iekšpusēs ir visa skaisti izkrāsota⁵ un atrodas labā kārtībā. Tajā ir viens liels logs ar dzelzs režģi, jaunas rūtis ar Viņa Karaliskās Žēlastības ģerboni, skaista [ochędoznie] glazēta krāsns. Pretējā pusē no tās pašas priekštelpas atrodas velvēts kambaris ar kamīnu. Sienas apšūtas ar dēļiem, logs ar režģi, jauna rūts, jauns balsinājums. Aiz tās atrodas "vajadzību" kambarītis, krāsotas ["mazerētas"] durvis ar virām. Bet

S. 34.

Wnim okno skratą, szafy przy iedney stronie. S niey drzwi do kosciola. S thego kosciola drzwi iedny na ganek w Dzieciniec a drugie w koncu do Sali sklepistey wktorey okien wielkich skratami zelaznymi cztery apiąta bez kraty piec zielony.

Przeciw themu druga strona Dziecinca zganku sklep wielki spizarnia wnim okien dwie skratami. Podle iaba biala sfladowaniem starym znowu pobielana balki nowe polap starcic, piec nowy, szafy dwie, trzecia sluzba nowa Drzwi na zawiasach okno wielkie skratą blony nowe. Sthey izby komora skominem podle wschod nagurę do komory wielkiey wktorey balki nowe y polap, drzwi na zawiasach.

Trzecie piątro

Wschod wielki nagurę drzewiany ganek pierzony y kryty tarciami sktorego drzwi nazawiasach

trešās durvis – jaunas, tāpat ar virām. Tajā [kambarī?] atrodas jauns galds un soli. Jaunas kāpnītes un otras jaunas durvis ved uz velvētu telpu.

34. lpp.

Tajā ir logs ar režģi [un] skapji vienā puse. No turienes iet durvis uz baznīcu. No šīs baznīcas vienas durvis ved uz galeriju pils pagalma pusē, bet pašā galā otras uz velvētu zāli, kurā ir 4 lieli logi ar dzelzs režģiem, bet piektais bez režģa; zaļa krāsns.

Iepretim šim [korpusam] atrodas pils otrā puse. No galerijas⁶ [vispirms] ir liela velvēta telpa – pieliekamais kambaris. Tajā ir 2 logi ar režģiem. Blakus atrodas "baltā" istaba ar vecu krāsojumu [*s fladowaniem*], bet no jauna izbalsināta; jauna grīda, griesti no zāgētiem dēļiem, jauna krāsns, divi skapji; trešais – jauns skapis, rakstāmgalds. Durvis ar virām, liels logs ar režģi, jaunas rūtis. Aiz šīs istabas ir kambaris ar kamīnu. Blakus ir kāpnes uz augšu, uz lielo kambari, kurā ir jauna grīda un griesti, durvis ar virām.

Trešais stāvs

Liels kāpnes, augšā koka galerija, apšūta un apjumta ar zāgētiem dēļiem, no tās iet durvis ar virām

do Sali stholowey wktorey malowanie ochędozne zewszzech stron balki nowe y polap Stolorow wielkich trzy okien 5 wielkich skratami blony nowe, piec ziemny, Sluzba drzewiana w murze. S they Sali wprawo izba biala piękna nowa wszytka malowana. Piec bialy balki y polap nowy Stoly lawy wkolo nowe Zedel nowy. S niey sien mala okno iedno drzwi na zawiasach y komorka. Zniey potrzebna. W drugim koncu they Sali kownata naprawna wewnatrz wymalowana, drzwi nowe nazawiasach. Okno skratą blony nowe komin. Skownaty kownata druga tesz ochędozna zmalowaniem Wniey komin stol y lawy nowe wkolo, drzwi nazawiasach, okna skratą, blony nowe. Komorka zniey potrzebna. S theyze kownaty drzwi na ganek do komory ktora iusz iesth wyszey pomieniona.

Wierzch Dziecincowy

Niemal wszytek tarcicami niedawmo pobiany indziey dachowką starą kryty liecz dla sprochnialosci wiązania podnim takze y nad gmachami nowymi wprzygrodku potrzebnie prętko naprawy nim się ro-

uz ēdamzāli, kurai visapkārt ir glīti gleznojumi, jauna grīda un griesti. 3 lieli galdi, 5 lieli logi ar režģiem, jaunas rūtis, krāsns [..], mūrī – koka skapis.⁷ No šīs zāles pa labi atrodas jauna, skaista "baltā" istaba, visa izgleznota. Balta krāsns, jauna grīda un griesti. Jauni galdi un soli visapkārt, jauns krēsls. No šīs [istabas] nāk neliela priekštelpa, viens logs, durvis ar virām un no tās [ieejā] "vajadzību" kambarīti. Šīs zāles otrā galā atrodas dzīvojamā telpa [kownata] labā stāvoklī, no iekšpusē izgleznota; jaunas durvis ar virām; logs ar režģi, jaunas rūtis, kamīns. Aiz dzīvojamās telpas ir otra dzīvojamā telpa, tāpat izdaiļota ar gleznojumiem. Tajā atrodas kamīns, galds un visapkārt jauni soli, durvis ar virām, logs ar režģi, jaunas rūtis. No tās ieeja uz "vajadzību" kambarīti. No šīs pašas dzīvojamās istabas [iziet] durvis uz galeriju un uz kambari, kurš jau iepriekš bija pieminēts.

Pils augša [jumts?]

Gandrīz visa nesen apsista ar zāģētiem dēļiem, bet citur segta ar veciem kārņiem. Tā kā jumta konstrukcija⁸ ir satrūdējusi tiklab zem šiem kārņiem, kā arī virs jaunajām telpām priekšpili,

zwali zaczyby się y wbudowaniu spodnim wielka szkoda stac musiała.

A r m a t a

Nad bramą Zamkową w wiezy wysoko komor kwadratowych zbal-kami y polapem drzewianym iedna na drugiey dwie do dzial ktorych iesth

S. 34-b.

Zelaznych Falkonetow 2 kulie wazą po 2 ½ funtow loza y kola maią zelazem oprawne. Loz y kol oprawnych do Falkonetow ktore za K[rola] J[ego] M[ilosci] Stephana do Rygi dla przerobienia zaprowadzo-no 3.

Kolo iedno dziełne oprawne

Hakow i hakownic wlozach 13

Kiiow zelaznych bez loz 4

Kul zelaznych felsztlangowych 4

Kamiennych thakieize wagi 4

Kul zelaznych falkonetowych 67

Prochu niemasz znaku

Dzwonek niewielki dla gwalu.

Pasznia zamkowa

Anno 1589 na zamkową potrzebę posiano tylo lasztow zyta 4 akazdy laszt ma wsobie purow 42. Nazęto sniego w roku teraznieszym 1590

tad nepieciešami steidzami labojumi, iekams tā nesabrūk, kas arī apakšējām telpām va-rētu nodarīt lielus bojājumus [szkoda].

B r u ņ o j u m s

Virš pilsvārtu telpas [bramā] augstu tornī, viens virš otra, atrodas četrstūraini kambari ar koka grīdu un griestiem, liелgabalu [novieto-šanai], tie ir šādi:

34-b. lpp.

2 dzelzs falkonetes, lode sver 2 ½ mārciņas; tiem ir ar dzelzīm ap-kalta lafete un riteņi. 3 lafetes un riteņi falkonetēm, Viņa Karaļa Žē-lastības Stefana laika tika aizsūtīti uz Rīgu pārstrādāšanai. Viens ap-kalts liелgabala ritenis. Āķu (?) un arkebūzu lafetēs – 13. Dzelzs "kiju" [kiiow] bez lafetēm – 4. Dzelzs ložu feldšlangām 4. Akmens [ložu] tādā pašā svarā 4. Falkonetu ložu 67. Pulvera nav ne miņas [niemasz znaku]. Neliels zvans trauksmei.

Pils tīrumi

1589. gadā pils vajadzībām iesēti 4 lasti rudzu, bet ik lastā ieiet 42 pūri. Iekults no tā šajā 1590. gadā 16 gubu [stogow]. Katrā

stogow szesnascie Stog kazdy czyni
Riy szesc a Rya purow 9.

Gruntow do Zamku dostatek
iesth y mogloby się nanich do kil-
kunastu lasztow zyta nakazdy rok
wysiewac liecz polia nienaprawne
pognoioowy obory potemu niemasz.

Jiaczmienia wtym roku 1590
bylo sianego purow 40 užęto sto-
gow szesc y Ryi dwie, A rya czyni
purow 9.

Pszenice siano purow 4 liecz
przesly urodzay nasienie liedwo się
wrocilo.

Owsa siano laszt a laszt owsa
ma w sobie purow 60 užęto sto-
gow 4. Mixtry tho iesth owsa zięcz-
mieniem napoly siano purow 16
užęto stogow 3 Ryia iedna.

Grochu siano purow 4 užęto
kozlow szesnascie akoziel czyni siek
albo przetak ieden.

Tatarki siano purow 10 užę-
to trzy stogi sktorych moze byc
purow 60.

S. 35.

Jarki a Jarkistem siano pur
ieden užęto stozek ieden sktorego
moze byc beczech 1 ½.

Ląki zamkowe

Ląk zamkowych 10 styrt. Styrtā
czyni stogow 2 sktorych mozebyc
500 wozow.

gubā ir 6 rijas, bet ik rija [dod]
9 pūrus.

Zemes pie pils ir pietiekami un
tajā varētu ik gadus iesēt pāri des-
mit⁹ lastiem rudzu, bet lauki nav
iekopti, tāpēc ka trūkst lopu, kūts-
mēslu [uzkrāšanai].

Miežu šajā 1590. gadā bija
iesēts 40 pūru, novāktas sešas gu-
bas un divas rijas. Rijā ir 9 pūri.

Kviešu bija iesēti 4 pūri, bet pa-
gājušā raža tikko ienesa sēklas tie-
su.

Auzu iesēts viens lasts, bet
lastā iet 60 pūri auzu. Ievāktas
4 gubas. Mistra, tas ir auzas un mie-
ži uz pusēm, iesēti 16 pūri, ievāktas
3 gubas, [tas ir] viena rija.

Zirņi iesēti 4 pūri, novākti 16
"āži" [kozlow], bet ik "āzis" dod
vienu sieku jeb sietu [przetak].

Griķu bija iesēts 10 pūri, no-
vāktas trīs gubas, no kurām varētu
izkult ap 60 pūru.

35. lpp.

Vasarājs [...] iesēts viens pūrs,
novākta viena gubiņa, no kuras va-
rētu izkult 1 ½ mucas.

Pils pļavas

Pils pļavu ir 10 stirtas vietu
[styrtā]. Stirtā iet 2 kaudzes, no ku-
rām iznāktu 500 vezumu.

Sadzawek zamkowych 5 szosta mała przez pana Kotla Starostę terazniejszego urobiona.

Jeziora zamkowe

Jezior wnim toni 3, Drugie mnieisze tonia 1 naktorym mlyn zamkowy pol milie od zamku odwu koliech iedno naprawne mogloby zawsze mliec liecz isz wdomiech mieszczanie y poddani zarna maią niemasz zniego pozytku inego okrom czo na zamkową potrzebę mielą.

Baltman Jezioro od zamku mil 2 tonia wnim iedna pozytkow znich inszych niemasz iedno czo niegdy na zamek ryb trochę dostawiają znich.

Z Gawi nawiosnę miewiają więc ryb do zamku nawychowanie alie zeby czo spienięzyc thego niemasz.

Puszcz y lasow zamkowych nietylko nabudowanie y poprawy zamkowe alie nawet do palenia drew niemasz a tho prze the przyczyną isz panowie Doninowie we dwor Hoingoff y puszcze wszytki Zigwoltskie sobie uprosili y zatym thak nabudowanie iako do palenia drew stych puszcz bronią bez ktorych się zamek zadnym sposobem obysc nie moze.

Summa czyni gurmo wszytkiego f[lorinow?] 681 /19 ½.

Pils dīķu ir 5, sestais ir mazs, ko lika iztaisīt pašreizējais pilskungs Kotls.

Pils ezeri

Viens ezers, tajā – 3 “dziļumi” [tonia], otrs [ezers] ir mazāks, ar vienu dziļumu. Uz tā atrodas pils dzirnavas, pusjūdzi no pils, ar diviem [dzirnu] ratiem. Viens [rats] lietošanas kārtībā, varētu pastāvīgi malt, bet, tā kā pilsētnieki un zemnieki graudus “berž” mājās, no tām nav nekāda cita ienākuma kā vien tas, ka tur samāļ pils vajadzībām.

Baltmaņu ezeriņš atrodas no pils 2 jūdžu attālumā. Tajā ir viens dziļums. Citu ienākumu no tā nav, tikai šad tad pils vajadzībām saņem nedaudz zivju.

No Gaujas pavasaros pils uz turam nozvejo vairāk zivju, bet pārdošanai zivju neiznāk un naudu par tām neieņem.

Mežu pie pils nav ne tikai celtnēm un pils labošanai, bet trūkst pat kurināmās malkas. Tas ir tāpēc, ka pani Duņinovi pie Hoingoff muižas bija izlūgušies sev klāt arī visus Siguldas mežus un pēc tam viņi noliedza ņemt no šiem mežiem kokus ne celtniecībai, ne kurināšanai, bez kā pils nekādi nevar iztikt.

Miasteczko

Kosciol wmiasteczku murowany dwakroc od Moskwy spalony slomą kryty. Asparatow koscielnych niemasz okrom czo mieszczanie ornat sprawili y kielich spatiną srebrny.

S. 35-b.

Na xiedza w polmiliu od zamku pasznia y do niey sluzby 2 zdawna nadane.

Mieszczanie Niemcy

Hans Law Burmistrz, Matys Jesp Balwierz

Wdowa Szweigerowa, Herych Rawen

Stephan Szwiec, Bartolomiej Szwiec

Jugi Puszkarz ktory tylko na kilka purow ziemie ma y dla thego na iurgielicie puszkarską sluzy w zamku.

Drudzy wszyscy iako y on maią domy y wnich szynk swoy w miasteczku apodatku nieiakiego nie daią okrom czasu niebespieczenego zamku bronic y nanim się zawrzec powinni.

Pavisam kopā visu ienākumu ir 681 zlots 19 ½ [grašu].

Pilsētiņa

Pilsētiņā ir mūra baznīca, ko maskavieši jau divas reizes nodezinajuši, apjunta ar salmu juntu. Baznīcas piederumu nav, izņemot to, ka pilsētnieki apgādājuši garīdznieka tērpu [ornat] un sudraba bīķeri ar hostiju šķīvi.

35-b. lpp.

Garīdzniekam pusjūdzes attālumā no pils ir ierādīti tūrumi un to apstrādāšanai jau senāk piešķirtas 2 zemnieku sētas [sluzby].

Pilsētnieki vācieši

Hans Lavs – birģermeistars, Matīss Jesps – bārdzinis, Šveigera atraitne, Henrihs Ravens, Stefans Švecs, Bartolomejs Švecs, Jurgis – lielgabalnieks, kuram ir tikai dažas pūrvietas zemes un tāpēc viņš kalpo pili par lielgabalnieka algu.¹⁰

Visiem citiem, ka arī viņam, ir nami un tajos [tur] savus "šeņķus" [szynk swoy] pilsētiņā, bet nodokļus nekādus nedod, izņemot nedrošības laikā viņu pienākums ir aizsargāt pili un tajā ieslēgties.

Lotyszowie ogrodnicy co w miescie mieszkaią

Andrzej Szwek do roku placi grzywien Inflanczkich 3 y ogrodniki drugie do roboty zakazuie.

Puzyc daie 3 grzywny

Dernis 3 grzywny

Blukis 2 grzywnie nakazdu rok. A na wartę do zamku nanoc do glosania naprzemiany chodziec powinni kazdy znich trzeciā noc.

Jakub Tkacz placi 3 grzywny takze na wartę chodziec winien.

Stephan Szwiec placi grzywnę iednę.

Jakup Brownik grzywnę iednę.

Hans Muzyk na ogrodzie siedzi y ustawnie w zamku pieka inszego niepowinien nic.

Matys Bednarz ogrod ma A co do zamku beccki czopy robi od thego mu w zamku winni placic od ograda nie daie nic.

Jakub Garbarz ma i nieco ziemie Zaco skury do zamku wyprawiac powinien inego niedaie nic.

Matys Kucharz ogrod y karczme ma przed zamkiem powinien

S. 36.

s thego w zamku robic iesc bydlo bic y do zegarza doirzec wszakosz dawaiā mu z zamku niegdy po kęsu zboza.

Latviešu dārznieki [ogrodnicy], kas dzīvo pilsētā

Andrejs Šveks – gadā maksā 5 Livonijas grivnas, un pārējie dārznieki, kam jānāk strādāt.

Puzičs dod 3 grivnas.

Dernīss dod 3 grivnas.

Blukis – 2 grivnas katru gadu. Bet viņiem pa naktīm jāierodas pils sardzē līdz ... [do glosania]. Katram jānāk ik trešo nakti.

Jēkabs audējs [Tkacz] maksā 3 grivnas un viņam tāpat jānāk sardzē.

Skroderis Stefans maksā vienu grivnu.

Jēkabs Brovņiks [Brownik] vienu grivnu.

Hans Muziks [Muzyk] tur dārza gabalu [na ogrozie siedzi] un saskaņā ar noteikumu [ustawnie] pilī cep maizi, nekādu citu pienākumu viņam nav.

Matīsam muciniekam [Bednarz] ir dārzs, bet viņam maksā par to, ka viņš pilij gatavo mucas un spundes [beccki czopy]. Par dārzu viņš nemaksā neko.

Jēkabam ādminim [Garbarz] ir dārzs un nedaudz zemes, par ko viņam pilij jāizgērē ādas, citu neko viņš nedod.

Matīsam pavāram [Kucharz] ir dārzs un krogs,

36. lpp.

par ko viņam pilī jāgatavo ēst, jākauj lopi un jāuzrauga pulkstenis, par to viņam tomēr no pils šad un tad izsniedz pa druskai labības.

Stych lotyszow niektorzy
zwlaszcza wartownicu winni do og-
rodow zamkowych zony swe do
plewidla y do sprzątania posylac
wszakosz na zamkowe strawie
Ktemu. cisz wartowniey kiedy nie-
wartuią ryby siecmi zamkowymi lo-
wic powinni achleba im podezas y
kiedy wartuią z zamku dawaią.

Zas nizey opisani niemcy y roz-
no y opodal od zamku mieszkaią
ktorym takze szynkowac wolno alie
do zamku nic nieplacą iedno iako y
drudzy mieszczenie czasu po trzeby
do obrony przybyc powinni.

Joachim Winter krawiec

Caspar Jon Piken

Hans Slosarz zamkowy then
puszkarską w zamku na zoldzie slu-
zy Hinrych Szon.

Summa miasteczko tho wszyst-
ko czyni f[lorinow] 3/6.

Poddani do Zamku Zigwoltskiego

Pogost abo woitostwo pierwsze
i wnim potdani Raidius Sędzia star-
szy nad woity y nad poddanemi
wszytkemi ma pod sobą ziemie hak
1 ktorego powinnowsc ustawicznie
pilnowac robot zamkowych y wed-
lug dawnego zwyczaieu Inflancz-
kiego on sądzi poddane owszelaki
występ. Zboze y pieniądze rowno
zdrugimi daie mniej 30 szelągów.

No šiem latviešiem dažū, se-
viški sargu pienākums ir sūtīt savas
sievas uz pils dārziem ravēšanai un
ražas novākšanai, tomēr [to dara]
pie pils uztura. Bez tam tiem pašiem
sargiem, kad tie nav sardzē, ar pils
tikliem jāzvejo zivis, bet maizi vi-
ņiem šajā laikā un arī, kad viņi stāv
sardzē [wartuiā], izsniedz pils.

Zemāk uzskaitītie vācieši dzīvo
izklaidus un attālāk no pils, un tiem
ir brīvi kroģēt, bet pilij viņi par to
neko nemaksā, bet [arī viņiem] tāpat
kā pārējiem namniekiem vajadzības
gadījumā ir pienākums ierasties
[pili] aizsargāt.

Joahīms Vinters, kurpnieks.
Kaspars Jons Piekens. Hanss, pils
atslēdznieks, kalpo lielgabalu no-
liktavā par algu. Hinrihs Šons.

Kopā no visas pilsētiņas ienāk
3 zloti 6 graši.

Siguldas pils padotie

Pirmais pagasts vai voitiste, tajā
vecākais pār voitiem un visiem pa-
dotajiem ir tiesnesis Raidius, zem
viņa ir zemes 1 arkls [?]. Viņa pie-
nākums ir pastāvīgi uzraudzīt
darbus pili un, saskaņā ar senu Vid-
zemes paradumu, viņš iztiesā jeb-
kādu padoto rīcību. Labība un
nauda kopā ar pārējo dod mazāk
par 30 šiliņiem.

Pakondz tho iesth woit "Pakondzs", jeb voits vārdā
imieniem Soldak ma pod sobą Soldaks, zem viņa 2 arkli
haki 2

Ratinkas ma ziemie hak 1

Bendzins Hans hak 1

Purins hak 1

Pielena hak 1

Greiwnix hak 1

Ratinkas – zemes 1 arkls

Bendzins Ansis – 1 arkls

Puriņš – 1 arkls

Pielena – 1 arkls

Greivnikss – 1 arkls

S. 36-b.

Kalins hak 1, Bienis hak 1, Juris
hak 1,

Springis haka ½, Suszys haka ½,
Symon Bendzins hak 1,

Sukis hak 1, Tauskis hak 1, Pelnis
hak 1,

Wosoms hak 1, Karba hak 1, Pikis
hak 1,

Zakaris haka ½, Scos (?) haka ½,
Celps haka ½,

Andrzej Calps hak 1, Skipci hak 1,
Szafer hak 1 pusty,

Piskops hak 1, Terowcz haka ½,
Koiegulis haka ½,

Kiltys haka ½, Andreica haka ½,
Springis hak 1,

Wawkiey hak 1 pusty, Dziegens hak
1 pusty, Gruden haka ½,

Sprindulis haka ½, Sterma haka ½
themu powinność wszewszelaka
odpuszczona za iego służby wierne
ze będąc szpiegiem nietylko Zeg-
wolt alie y ludzie Krola Jego
M[ilosci] zniebespieczności Mos-
kiewskiey przestregą swratował y

36-b. lpp.

Kaliņš 1 arkls, Bienis 1 arkls, Juris 1
arkls,

Springis ½ arkla, Sušis ½ arkla,
Simons Bendziņš 1 arkls,

Suķis 1 arkls, Tauskis 1 arkls, Pelnis
1 arkls,

Vosoms 1 arkls, Karba 1 arkls, Piķis
1 arkls,

Zakaris ½ arkla, Scos (?) ½ arkla,
Celps ½ arkla,

Andrejs Calps 1 arkls, Skipči 1 arkls,
Šafers 1 arkls tukšs,

Piskops 1 arkls, Terovčs ½ arkla,
Koiegulis ½ arkla,

Kiltis ½ arkla, Andreika ½ arkla,
Springis 1 arkls,

Vavkejs 1 arkls tukšs, Dziegens 1
arkls tukšs, Grudens ½ arkla,

Sprindulis ½ arkla, Sterma ½ arkla,
kuram visi parādi atlaisti par viņa
uzticīgo dienestu, kad, būdams
spiegs, ne tikai Siguldu, bet arī Viņa
Karaliskās Žēlastības cilvēkus ar brī-
dinājumu no maskaviešu briesmām
izglāba un uz aplenkumā esošajām

do Kiesi takze skiesi woblezenui przemyslem swym przehodzil.

Celpa ma ziemie haka $\frac{1}{2}$.

Summa wtym woiostwie hakow zupełnych 3 $\frac{1}{2}$.

S. 37.

Na ktorych zwoitem sluzeb 22 Pustych hakow 9 zewszystkich tych trzech.

Powinnosc tych poddanych stego woiostwa y drugich woiostw nizey opisanych na ostatku za wszystkich woiostwy dolozona iesth.

Pogost Peinen, Pogost Syneps, Pogost Nitow

The wszystkie trzy woiostwa ziednego złączone są wktorych woi imieniem Syneps ma pod sobą ziemie hak 1, Bartulis Syneps hak 1, Woisulis hak 1, Apotes hak 1, Kalmens hak 1, Slauelis hak 1, Kiec haka $\frac{1}{2}$, Kiris hak 1, Blokos hak 1, Ducz hak 1, Hincenas hak 1 pusty, Kalnerhus haka $\frac{1}{2}$, Petrans haka $\frac{1}{2}$, Kalines hak 1, Pukis hak 1, Purnowa haka $\frac{1}{2}$, Sloins haka $\frac{1}{2}$, Kalneklaim hak 1, Wilenes hak 1, Zirne hak 1, Kieiwet haka $\frac{1}{2}$, Rutkas haka $\frac{1}{2}$, Wankia haka $\frac{1}{2}$ puste, Rebus hak 1.

Slowak Boiarzyn pusty sluzka napod sobą ziemie haki 2 od robot y posylania wolen iedno gdy na woine zakazą thedy skoniem do wozu abo

Cēsīm un arī no Cēsīm ar savu veiklību izkļuva.

Celpam ir zemes $\frac{1}{2}$ arkla.

Kopumā woiestē pilnu arklu 3 $\frac{1}{2}$.

37. lpp.

Uz kurām kopā ar woiu 22 slūžbas, tukšu arklu 9 no visiem tiem trijiem [?].

Šīs woiestes un zemāk aprakstīto citu woiestu padoto pienākumi ir pievienoti beigās, pēc visām woiestēm.

Pagasts Peinen, pagasts Sineps, pagasts Nitov

Visas šīs trīs woiestes ir apvienotas no vienas un tajās zem woi vārdā Sineps ir zemju 1 arkls, Bērtulis Sineps 1 arkls, Voisulis 1 arkls, Apots 1 arkls, Kalmens 1 arkls, Slauelis 1 arkls, Kiecs $\frac{1}{2}$ arkla, Kiris 1 arkls, Blokos 1 arkls, Dučs 1 arkls, Hincenas 1 arkls tukšs, Kalnerhus $\frac{1}{2}$ arkla, Petrans $\frac{1}{2}$ arkla, Kalines 1 arkls, Pukis 1 arkls, Purniene $\frac{1}{2}$ arkla, Sloins $\frac{1}{2}$ arkla, Kalneklaims 1 arkls, Vilenes 1 arkls, Zirne 1 arkls, Kieivets $\frac{1}{2}$ arkla, Rutks $\frac{1}{2}$ arkla, Vankia $\frac{1}{2}$ arkla, tukšs, Rebus 1 arkls.

Slovāks Bojārs tukšais kalpiņš, zem viņa 2 arkli, no darbiem un nosūtīšanas brīvs, tikai, kad karā sauks, tad ar zirgu kopā ar vezumu vai

wierzchem sam iachac powinien. Zboze wszelakie daie thak iako ini poddani Zamkowi y ktemu pieniedzmi zawszytko grzywien 15 Inflanczkich doroku dawac powinien.

S. 37-b.

Summa wtym voitostwie hakow zupelných 20 ktorych zwoitem sluzeb 14 pustych hakow 2 ½ zliczby hakow pomienionych.

Pogost Pelne

Voit imieniem Judris ma ziemie hak, Pelita hak 1, Katlap hak 1, Ewert hak 1,

Grotans hak 1, Mikel Jude¹¹ hak 1, Kurbenkels hak 1, Juribindis haku ½, Herren Ode haku ½, Mule haku ½, Murniks hak 1, Sprukus hak 1, Jurda hak 1, Klecnikas hak 1, Henkini Peter hak 1, Kiugel Skaks hak 1, Michelbens haku ½, Apini Podnie haku ½, Drele haku ½, Hans Jude¹² haku ½, Kos hak 1 pusty, Dande hak 1, Kipey hak 1, Kelmen hak 1, Strup hak 1, Karks¹³ hak 1.

Summa wtym voitostwie hakow zupelných 22 ½.

A pusta wloka 1.

S. 38.

Pogost Hancze

Voit Pakoms Bartmes hak 1, Pelita hak 1, Mecis Hanse haku ½,

pašam jāšus jāierodas. Labību visādu dod tāpat kā citi padotie pilij un bez tam naudā kopumā 15 Vidzemes grivnas ikgadu viņam jādod.

37-b. lpp.

Kopumā šinī voitistē pilnu arklu 20, no kuriem kopā ar voitu 14 sluzbu, tukšu arklu 2 ½ no minēto skaita.

Pagasts Pelne

Votam vārdā Judris zemes arkls, Pelita 1 arkls, Katlaps 1 arkls, Everts 1 arkls,

Grotans 1 arkls, Miķelis Jude 1 arkls, Kurbenkels 1 arkls, Juribindis ½ arkla, Herren Ode ½ arkla, Mule ½ arkla, Mūrnieks 1 arkls, Sprukus 1 arkls, Jurda 1 arkls, Klecnikas 1 arkls, Henkini Peters 1 arkls, Kiugel Skaks 1 arkls, Michelbens ½ arkla, Apini Podnie ½ arkla, Drele ½ arkla, Ansis Jude ½ arkla, Kos 1 tukšs arkls, Dande 1 arkls, Kipei 1 arkls, Kelmen 1 arkls, Strup 1 arkls, Karks 1 arkls.

Kopumā ar voitu pilnu arklu 22 ½.

Tukša viena vluka [16,8 ha. – Ē. J.]

38. lpp.

Pagasts Hanče

Voits Pakoms Bartmes 1 arkls, Pelita 1 arkls, Mecis Hanse ½ arkla,

Marthen haku ½, Kiks hak 1, Luczyn haku ½, Voit Matnie haku ½, Altenbek tunge haku ½, Stagar haku ½.

Summa wtym voitostwie hakov zupelnyoh szesc. A odeszlo hakov 2 ½ ktore oddano Jurlanowi Niemcowi dobrze zasluzonemu,

Summa sumarum wszytkich osiadlych 73 ½, pustych 6 ½.

Powinnosc tych wszytkich ludzi zamkowych

Na rabothę chodzą przez caly rok ukozdym thegodniu po pięci dni poszawszy od wtorku asz do soboty s konmi y pieszo wedlug potrzeby A wesniwa y czasu koszenia siana nakazdy tydzien zsluzby po dwa dni [...] chodzą poki thego potrzeba okazuie. Czysze dawaią roznyymi czasy. Liecie kosząc ląki swe zkozdey sluzby wedlie mnostwa y wielkosci ląk daią po 2 po 3 po szesci y po dziewięci szelągów anioktorzy y po 18 szelągów Inflanczkich czego wszytkiego zbirasię do trzech kop litewskich czasem mniej czasem więcej.

Jesieni A...ze pogost thak zhaku y spolhaku ziemie kazdy daie zsluzby po 30 szelągów.

Zyta Jeczmenia Owsa czwartą częśc dla ktorey odhierania starszy nad robotnikami. Sędzia chlopski zurzędnikiem zamkowym wyez-

Martens ½ arkla, Kiks 1 arkls, Lučins ½ arkla, Voits Matnie ½ arkla, Altenbek Tunge ½ arkla, Stagar ½ arkla.

Kopumā ar voitiem arklu pilnu seši. Bet aizgājuši 2½ arkli, kuri atdoti Jurlanam, nopelniem bagātām vācietim.

Kopumā vispār visu apdzīvoto 73½, tukšo 6½.

Visu šo pils cilvēku pienākumi

Uz darbiem staigā visu gadu pa piecām dienām katru nedēļu, sākot ar otrdienu līdz pat sestdienai ar zirgiem, gan kājām pēc vajadzības. Bet pavasarī un siena pļaujas laikā uz katru dienesta nedēļu pa divām dienām staigā, kamēr to vajadzība prasa. Činšus dod dažādos laikos. Vasarā, pļaujot savus laukus, no katras sluzbas pēc lauku lieluma un daudzuma dod pa 2, pa 3, pa sešiem un pa deviņiem šiliņiem, bet dažāri pa 18 Vidzemes šiliņiem, no kā visa kopumā salasās līdz trijām lietuviešu kopām, dažreiz mazāk, dažreiz vairāk.

Rudenī [?] pagastā no zemes arkla un pusarkla katrs dod no sluzbas pa 30 šiliņiem.

Rudzi, kvieši, auzas, ceturto daļu, kuru saņem darbinieku vecākais. Zemnieku tiesnesis ar pils ierēdņi izbrauc uz lauku, kad labība

dzaiāc na polie gdy zboza ku zniwu przyspiwaiā thām wedlie baczenia swego szaczuiā y sthanowiā czo kto dac ma czo nie zawsze iednako wielie uczyni. Ktore zboze karbowane moze czasem vczynic sto złotych czasem dwiescie.

S. 38-b.

O swiętym Bartłomieiu dawaiā wszyscy thak zhaku spol haku po baranu iednemu aktorzy uboszy ozi iagnie daiā wedlug przemozenia.

S pogostu Hance Przenice czwartey części nie dawaiā alie ialowicę wszyscy dac powinni.

Z woitostwa Synep Jalowicā 1

Z woitostwa Pelne Jalowicę 1

Z woitcoatwa Nitow ialowicę 1

Do thego wszyscy zlozywszy się dac winni do zamku w dzien S. Antoniego tak zhaku iako y spolhaka kazdy po pol grzywny Inflaczkiey.

Zimie O. S. Catarzynie kazdy thak zhaku iako y spolhaka dac winien polgrzywny Inflaczkiey.

K themu z Woitostwa Sander y zwoitostwa Synep dawac na kazdy rok winni wieprzow karmnych 7, wolu karmnego 1.

Z woitostwa Pele wieprzow karmnych 3, wolu karmnego 1.

Z woitostwa Hanse wieprza karmnego 1.

plaujai nogatavojas, uz vietas pēc sava ieskata aprēķina un nosaka, cik kam jādod, kas tomēr ne vienmēr daudz dod. Labība, kas nodota, dažreiz var veidot simt zlotu, dažreiz divsimt.

38-b. lpp.

Svētā Bartolomeja dienā dod visi gan no arkla, gan no pusarkla pa vienam aunam, bet, kuri trūcīgāki, dod jēru pēc savas varēšanas.

No *Hance* pagasta ceturto daļu kviešu nedod, taču tele visiem ir jādod.

No voitistes *Sinep* 1 tele

No voitistes *Pelne* 1 tele

No voitistes *Nitov* 1 tele

Bez tam visiem jāsaliek priekš pils Sv. Antonija dienā gan no arkla, gan pusarkla katram pa Vidzemes pusgrivnai.

Ziemā Sv. Katrīnas dienā katram no arkla un pusarkla jādod Vidzemes pusgrivna.

Bez tam no *Sander* voitistes un *Sinep* voitistes katru gadu jādod 7 baroti vepri, 1 barots bullis.

No voitistes *Pele* 3 baroti vepri, 1 barots bullis.

No voitistes *Hanse* 1 barots vepris.

Z woitostwa Nitowskiego wieprza karmnego 1 a wolu nie powinni dawac.

Lnu dawaią wszyscy wobec zhaku po polpuda aspolhaku polowicę thego.

Konopi thakze wielie.

Chmeiliu thak zhaku iako y spolhaka popolpuda.

Z dymu kazdego kura.

Drew zhaka wszierz sązen, do zamku dawac y odwozic powinni albo dac po 6 groszy zawoz.

Summa czyni wszytkiego od poddanych f[lorinow] 175/26 ½.

Dochod ną podstarosciego zamkowego

Skazdey sluzby zewwszytkich pogostow po ienemu puru ięczmienia powinni dawac.

S. 39.

Z woitostwa Zandaras piwa beczek szesc, Szynki 2, Barana iednego.

Z woitostwa Synep piwa bezek cztery, Szynkę 1, Barana 1.

Z woitostwa Pese piwa beczek 2, Szynkę 1.

Z woitostwa Hadze piwa beczek 2, Szynkę 1.

Kaznodziei ktory w Miasteczku uczy skazdey sluzby do roku dawaią po pol pura Jęczmienia.

No Nitov voitistes 1 barots vepris, bet bullis nav jādod.

Linus dod visi no arkla pa puspudam, bet no pusarkla pusi no tā.

Kaņepes tāpat daudz.

Apiņus gan no arkla, gan pusarkla pa puspudam.

No katra dūma pa vistai.

Malka no arkla platumā "sažen" [poļu mērvienība – 1,7 m] pilij jādod un jāaizved vai arī dot pa 6 grošiem par vezumu.

Kopumā tas veido no padotajiem 175/26 ½ florīnu.

Pils apakšstārasta ienākumi

No katras sluzbas no visiem pagastiem pa vienam pūram rudzu jādod.

39. lpp.

No voitistes Zandaras 6 alus mucas, 2 speķi, 1 auns.

No voitistes Sinep četras alus mucas, 1 speķis, 1 auns.

No voitistes Pese 2 alus mucas, 1 speķis.

No voitistes Hadze 2 alus mucas, 1 speķis.

Sludinātājam, kurš pilsētiņā māca, no katras sluzbas katru gadu dod pa puspūram miežu.

Summa spoddanych wszytkich Zigwoltskich na rok przychodzi do zamku tak z gumna iako y spoddanvch osm set zesdziesiąt złotych, groszy 22 okrom zboza karbowego.

Then zamek, ze wszytkimi pozytkami doniego należącymi ma prawem dozywotnym pan Mikolay Kociel czlowiek zdawnych czasow w R[zeczi] P[ospolitey] dobrze zaslužony zagardłowany ktorego nakładem y od nieprzyaciela Moskiewskiego ten zamek iest obroniony y wbudowaniu znacznie restaurowany. Data przywilieu Anno 1585 Die 5 Marty spodpisem K[rola] J[ego] M[ilosci] Stephana.

Contenta przywileiow za ktoremi co od zigwolta odeszlo trzymaią [..]

Kopumā no visiem Siguldas padotajiem gadā pilī ienāk no muižas [?] un no padotajiem astoņi simti sešdesmit zlotu 22 groši, neskaitot labību.

Šī pils ar visiem tās īpašumiem ar mūža tiesībām pieder Mikolaja Kociela kungam, cilvēkam kopš seniem laikiem ar lieliem nopelniem Žečpospolitā, ar kura pūlēm šī pils arī no Maskavas ienaidnieka ir nosargāta un celtniecībā ievērojami restaurēta. Privilēģijas datums Anno 1585, 5. martā ar Viņa Žēlastības Karaļa Stefana parakstu.

Privilēģiju saturs, kurās noteikts, kas no Siguldas atņemts, pieder [..]

Teksta tulkotāja un rediģētāja piezīmes

¹ Daņinovam izlēpota ... muiža.

² Zagrodnik – Hintersasz, Stellenbesitzer, Häusler, Bünderer; sadowic – setzen, sich setzen, niederlassen.

³ Burtiski – pie zemes.

⁴ Paneli, plāni paneļa dēļi.

⁵ Izgleznota [wymalowana]?

⁶ Koridora?

⁷ Rakstāmgalds?

⁸ Jeb sējums – wiazanie.

⁹ Vārds *kilkunastu* ir aptuvenš apzīmējums daudzumam pāri par desmit, bet zem divdesmit.

¹⁰ Malā vēlāk pierakstīts: "Trzyma to teraz syn iego Herman" – pašlaik to tur viņa dēls Hermanis.

¹¹ Marginālējās pie *Mikel Jude, Hans Jude, Karks* – piezīme: *Jan Kociel trzyma* – to tur Jans Kociels.

¹² Sk. 11. piezīmi.

¹³ Sk. 11. piezīmi.

¹⁴ Nesalasāms īss vārds.

GRĀMATĀ LIETOTIE SAĪSINĀJUMI

- AE – Arheoloģija un etnogrāfija. – Rīga, 1957–
- ASM – Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu .. gada pētījumu rezultātiem. – Rīga, 1972–
- LVIŽ – Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – Rīga, 1991–
- LZAV – Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis (lidz 1990. gadam – Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis). – Rīga, 1946–
- RT – Referātu tēzes zinātniskai sesijai, veltītai ... gada arheoloģiskajiem izrakumiem un etnogrāfiskajai ekspedīcijai Latvijas PSR teritorijā. – Rīga, 1959–1971
- Sb. Kurl. – Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre .. – Mitau, 1895
- Sb. Rig. – Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus den Jahren 1873–1934. – Rīga, 1874–1936
- SM – Senatne un Māksla. – Rīga, 1936–1940

KRĀJUMĀ IEVIETOTO RAKSTU AUTORI

Jānis APALS	– arheologs, Dr. hist., LZA goda doktors
Tatjana BERGA	– arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts
Marians BISKUPS	– vēsturnieks, prof. Dr., Toruņas universitātē
Andris CAUNE	– arheologs, prof., Dr. habil. hist., LZA īstenais loceklis, LU Latvijas vēstures institūts
Jānis CIGLIS	– arheologs, Latvijas Vēstures muzejs
Ilmārs DIRVEIKS	– arhitekts
Jānis GRŪBE	– arheologs, Bauskas pils muzejs
Gunārs JANSONS	– arhitekts, LZA goda doktors
Anita MEINARTE	– vēsturniece, Latvijas Vēstures muzejs
Ēvalds MUGURĒVIČS	– arheologs, prof., Dr. habil. hist., LZA īstenais loceklis
Ieva OSE	– arheoloģe, mākslas vēsturniece, Dr. hist., LZA korespondētājlocekle, LU Latvijas vēstures institūts
Taiga SKANE	– muzeja darbiniece, Bauskas pils muzejs
Roberts SPIRĢIS	– arheologs, Latvijas vēstures institūts
Normunds TREIJS	– vēsturnieks, Rīgas dome
Tatjana VĪTOLA	– arhitekte, mākslas zinātniece

SATURS

Priekšvārds	5
<i>Ieva Ose</i> . Ordenpilis Latvijā	9
Pētījumi par Bauskas pili	
<i>Andris Caune</i> . Ordenpils Bauskā. Kādas vēlo viduslaiku pils dibināšanas cēloņi	51
<i>Jānis Grūbe</i> . Bauskas pils zemes nocietinājumu attīstība no 16. gs. beigām līdz 18. gs. sākumam	66
<i>Taiga Skane</i> . Dekoratīvais apmetums sgrafito Bauskas pils 16. gs. beigu fasāžu apdarē	91
Pētījumi par Rīgas pili	
<i>Jānis Ciglis</i> . Rīgas pils 16. gadsimta telpu izvietojuma rekonstrukcijas mēģinājums	119
<i>Ilmārs Dirveiks</i> . Rīgas pils priekšpils arhitektūra Livonijas ordeņa laikā	164
Pētījumi par Siguldas pili	
<i>Jānis Apals</i> . Ordeņa un bīskapa piļu celtniecības stratēģija Gaujas baseinā 13.–14. gs.	197
<i>Tatjana Vītola</i> . Siguldas pilsdrupu konservācijas un restaurācijas darbi	215
<i>Normunds Treijs</i> . Pārskats par arheoloģisko izrakumu norisi Siguldas pilsdrupās 1987. un 1988. gadā	256
Pētījumi par viduslaiku nocietinājumiem	
<i>Tatjana Berga</i> . Valmieras ordenpils arheoloģiskā izpēte (1988–1996)	269
<i>Gunārs Jansons</i> . Ikšķiles 13. gs. baznīcas pieclapu rozete	296

<i>Ieva Ose. Aizkraukles ordenpils 14.–15. gs. plānojuma rekonstrukcija</i>	318
<i>Ēvalds Mugurēvičs, Roberts Spīrgis. Arheoloģiskās liecības par akām</i>	
Latvijas mūra pils (12. gs. beigas – 18. gs.)	349

Avotu publikācijas

<i>Marians Biskups. Vācu ordenpiļu vizitācija Livonijā 1488. gadā</i>	373
<i>Anita Meinarte. Kurzemes pils un pilsdrupas</i>	
Hermana Frīdriha Vēbera (1761–1833) zīmējumos un akvareļos	389
<i>Ēvalds Mugurēvičs. Iekšējā kārtība un dzīvesveids</i>	
viduslaiku bīskapa rezidencē Vācu ordeņa zemē Prūsijā 15. gs.	409
<i>Ieva Ose. Kurzemes un Zemgales ordenpiļu attēli</i>	
Markīza Pauluči albumā	458
Siguldas pils 1582. un 1590. gada revīziju protokoli	469
Grāmatā lietotie saīsinājumi	500
Krājumā ievietoto rakstu autori	501

Latvian Medieval Castles III

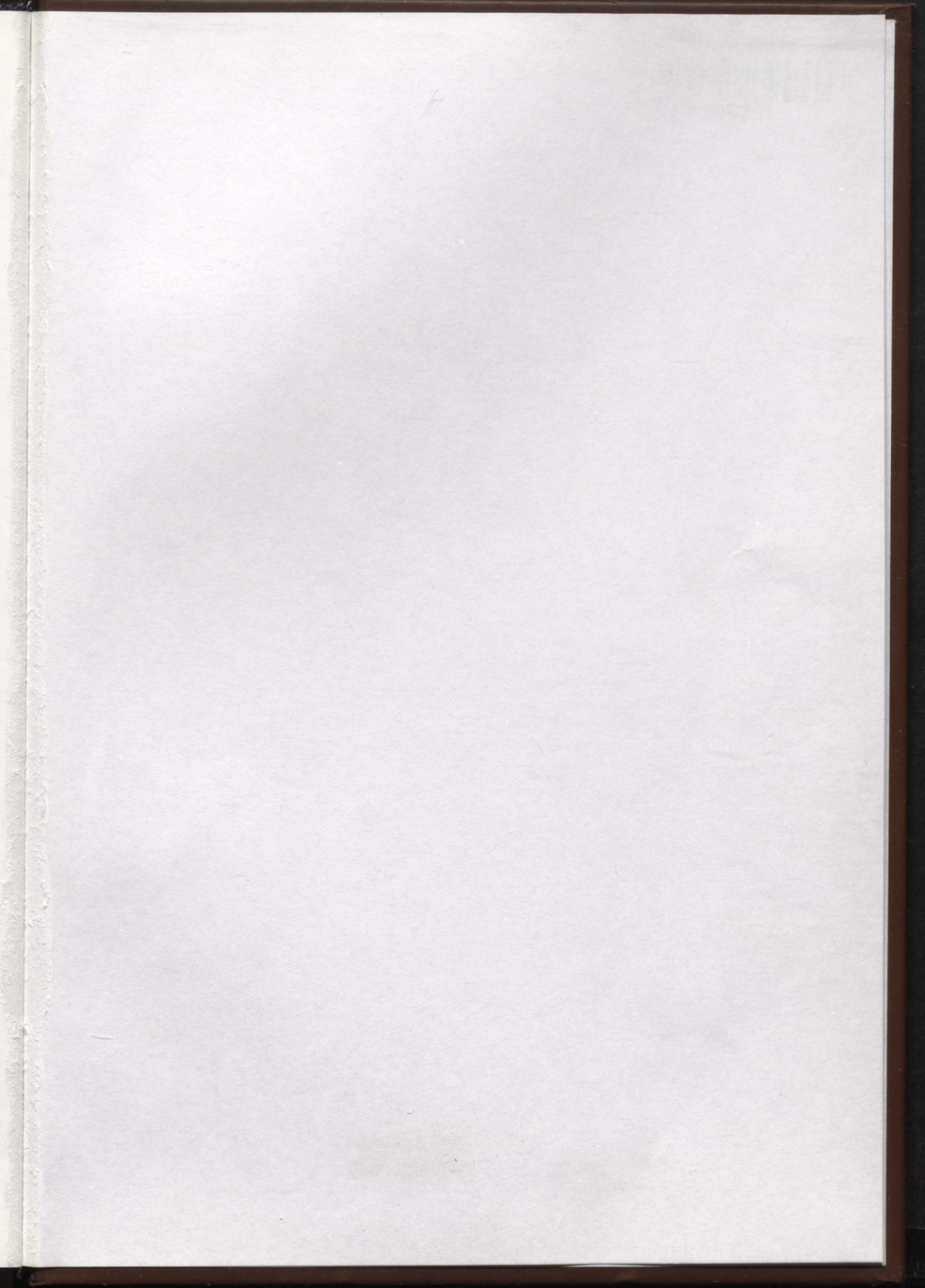
Compiled by Ieva Ose

Institute of the History of Latvia Publishers
Riga 2002

Atklātais sabiedriskais fonds
"Latvijas vēstures institūta apgāds",
Akadēmijas laukumā 1 Rīgā, LV-1050.
Reģistrācijas apliecības nr. 2-1095.
Iespiesta Valsts zemes dienesta
poligrāfijas daļā "Latvijas karte",
O. Vācieša iela 43, Rīga, LV-1004,
iesieta a/s "Paraugtipogrāfija"
Puškina iela 12, Rīga, LV-1050

Latvijas viduslaiku pilis. III. Pētījumi par ordenpilīm Latvijā /
La 811 Sast. Ieva Ose. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds,
2002. – 503 lpp.: il.
ISBN 9984-602-41-2

UDK 902(474.3)+94(474.3)

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0302060351

OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS

5.-

PĒTĪJUMI PAR ORDEŅPILĪM LATVIJĀ

2002-5
L184

Ieva Ose. Ordeņpilis Latvijā

PĒTĪJUMI PAR BAUSKAS PILI

Andris Caune. Ordeņa pils Bauskā.

Kādas vēlo viduslaiku pils dibināšanas cēloņi
Jānis Grūbe. Bauskas pils zemes nocietinājumu
attīstība no 16. gs. beigām līdz 18. gs. sākumam

Taiga Skane. Dekoratīvais apmetums sgrafito
Bauskas pils 16. gs. beigu fasāžu apdarē

PĒTĪJUMI PAR RĪGAS PILI

Jānis Ciglis. Rīgas pils 16. gadsimta telpu izvietojuma
rekonstrukcijas mēģinājums

Ilmārs Dirveiks. Rīgas pils priekšpils arhitektūra
Livonijas ordeņa laikā

PĒTĪJUMI PAR SIGULDAS PILI

Jānis Apals. Ordeņa un bīskapa piļu celtniecības
stratēģija Gaujas baseinā 13.–14. gs.

Tatjana Vītola. Siguldas pilsdrupu konservācijas
un restaurācijas darbi

Normunds Treijs. Pārskats par arheoloģisko
izrakumu norisi Siguldas pilsdrupās
1987. un 1988. gadā

PĒTĪJUMI PAR VIDUSLAIKU NOCIETINĀJUMIEM

Tatjana Berga. Valmieras ordeņpils arheoloģiskā
izpēte (1988–1996)

Gunārs Jansons. Ikšķiles 13. gs. baznīcas
pieclapu rozete

Ieva Ose. Aizkraukles ordeņpils
14.–15. gs. plānojuma rekonstrukcija

Ēvalds Mugurēvičs, Roberts Spirģis.
Arheoloģiskās liecības par akām
Latvijas mūra pils (12. gs. beigas – 18. gs.)

AVOTU PUBLIKĀCIJAS

Mariāns Biskups. Vācu ordeņpiļu vizitācija
Livonijā 1488. gadā

Anita Meinarte. Kurzemes pils un pilsdrupas
Hermana Frīdriha Vēbera (1761–1833)
zīmējumos un akvareļos

Ēvalds Mugurēvičs. Iekšējā kārtība un dzīvesveids
viduslaiku bīskapa rezidencē Vācu ordeņa zemē
Prūsijā 15. gs.

Ieva Ose. Kurzemes un Zemgales ordeņpiļu attēli
Marķīza Pauluči albumā

Siguldas pils 1582. un 1590. gada revīziju protokoli